В. Б. Агрба

АԤСУА САХЬАРКЫРАТӘ ЛИТЕРАТУРЕИ АФОЛЬКЛОРИ ИРЫЗКУ АҬҴААМҬАҚӘА

Аҟәа
Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа
2016

УДК 821.35
ББК 84(5Абх) 6-44
А 22

Агрба, В. Б.
А 22 Аԥсуа сахьаркыратә литературеи афольклори ирызку аҭҵаамҭақәа / Владимир Агрба. – Аҟәа : Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа, 2016. – 544 д.

Афилологиатә ҭҵаарадыррақәа ркандидат, Д. И. Гәлиа ихьӡ зху Аԥсуаҭҵааратә институт аҭҵаарадырратә усзуҩ Владимир Агрба абри ишәҟәы еиднакылоит иҳаҩсыз ашәышықәса 60-тәи ашықәсқәа инадыркны иахьа уажәрааӡа иаԥиҵаз аԥсуа сахьаркыратә литература азҵаарақәеи алитература аиреи, ашьақәгылареи, аҿиареи рҿы ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ррольи ирызкны ашәҟәқәеи, астатиақәеи, инеиҵыху аҭҵаамҭақәеи. Автор дрыхцәажәоит: Д. Гәлиа, Гь. Чачба, С. Ҷанба, М. Лакрба, Кь. Чачхалиа, Ш. Ҷкадуа, Ан. Аҵьынҵьал, М. Миқаиа, И. Аҳашба, Е. Ажьиба, Г. Сақаниа, Р. Лашәриа уҳәа убас иҵегьгьы ашәҟәыҩҩцәеи апоетцәеи рырҿиамҭақәа.

Ашәҟәы рхы иадырхәар рылшоит еиҳау аҵараиурҭақәеи абжьаратә школқәеи рҿы аԥсуа литературеи афольклори ирызҿлымҳау аҵаҩцәа, астудентцәа, арҵаҩцәа. Иара убас аинтерес аҵоуп, иднардыруа крыҟоуп ҳмилаҭ литература иазҿлымҳау зегьы рзы.

УДК 821.35
ББК 84(5Абх) 6-44

© Агрба, В. Б., 2016
© Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа, 2016

I

АКРИТИКАТӘ СТАТИАКӘЕИ АРҼИАРАТӘ ХАҼСАХЬАҚӘЕИ

РАԤХЬАЗАТӘИ АԤСУА АПОЕТ

Гь. Чачба иԥсҭазаареи ипоезиеи исахьарку аԥсуа литература ииаанӡатәи ауаажәларра-культуратә ҿиара инадҳәаланы

Аабыкьа аҩыра зауз амилаҭқәа исахьарку рлитературақәа рхатәы мҩа ылхны аҿиара иалагаанӡа, хымԥада, ианысит акыр инеиҵыху «аҽеибыҭара-чкәаҳаратә» аамҭа. Ас еиԥш иҟаз амилаҭқәа аҩыра анроу ашьҭахь кыр аамҭа бжьысуеит урҭ исахьарку рлитература аԥҵара иалагаанӡа. Аха уи иаанагом, аҩыра аныҟала инаркны исахьарку алитература ииаанӡа ибжьысуа аамҭазы, аҵыхәтәантәи аира зырманшәалоз, изырхиоз ауаажәларра-культуратә хҭыс ҳәа жәлар рыԥсҭазаараҿы ҭыԥк амамызт ҳәа.

Зхатә литературатә традициа змамыз, ҿыц аҩыра зауз, ишакәхалак, культуралеи економикалеи еиҵаханы иҟаз рҿы, жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭа инаваргылан кыр анырра аиуан ҩыралеи литературалеи атрадициа дуқәа змаз амилаҭқәа рыҟнытә. Аҩыра змамыз, ма ҿыц изауаз, ишакәхалак, культуралеи економикалеи еиҵаханы иҟаз амилаҭ рхаҭарнакцәа аҵарадырра рауан аофициалтә ҳәа иԥхьаӡаз абызшәала.

Аурыс иҳәынҭқарра аҳәаақәа ирыҵаркуаз адгьылқәа ирықәынхоз ажәларқәа жәпакы рзы абас еиԥш иҟаз акәын аурыс бызшәа. Ҭауади-аамсҭеи рыхшара иреиуақәаз аҵара рҵон, инеиԥынкыланы акәымзаргьы, аҭыԥантәи аурыс школқәеи, ма иара Урысҭәыла аҵараиурҭақәеи рҿы. Еилыркааауан, иазааигәахон абри абызшәа абзоурала, аурыси адунеи культуреи, алитературеи, аҟазареи рбеиарақәа.

Аҵара зауз аӡәырҩы рыԥсадгьыл ахь ианыхынҳәлак аҳәынҭқарратә усбарҭақәа, ма акык-ҩбак ашколқәа иҟаз

рҿы аматҵуракәа ирхагылон, рыжәлар ирзааигәахон, уиалагьы, хымԥада, ас иҟаз ауаа аҵарадырреи акультуреи ирымҩаԥгаҩцәаны рыжәлар иаарылагылон.

Абасала, урҭ излиааз рмилаҭқәа акультуреи ацивилизациеи иалхәдаамкәа, иазааигәартәуан русурала.

Аҵара зауз иреиуаз рматҵуракәа рҿырхаршәаланы, иазеинтересны напы аларкуан рыжәлар рҭоурых, ркультура, рқьабзқәа, рбызшәа, рмилаҭ-фольклортә баҟақәа рыҭҵаара.

Раԥхьаӡатәи аԥсуа етнограф Салуман Ажәанба азеижәтәи ашәышықәса аҿеиҩшамҭазы иҿазикуеит ижәлар ретнографиа, рҵасқәа, рқьабзқәа рыҭҵаара. Аҵара змаз аԥсуаа И. Гьегьиа, Гь. Курцикьиӡе, Ф. Ешба рҿаладырхәуеит раԥхьаӡатәи аԥсуа нбан шәҟәы аԥҵара аус. Анаҩсан, абарҭ рҩызцәа ауаа рхыԥхьаӡара иазҳауа иалагеит.

Хәыч-хәычы аинылара иалагаз аԥсуа интеллигенциа рхаҭарнакцәа аӡәырҩы рҵаҩцәас ҿыц иаадыртыз аҭыԥантәи ашколқәа рҿы аус руеит. Арҭ ауаа ашкол аҿы ахәычқәа аҵара дырҵара адагьы, рҿазыршәоит ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ранҵара, зҿлымҳара азырұа иалагеит рыжәлар ркультуратәи рдоуҳатәи ԥсҭазаара ирыҵаркуа азҵаарақәа. Уи иаҷыданы аԥсуа интеллигенциа рхаҭарнакцәа арҵаҩцәа рахьтә еиқәдыршәеит, иҭрыжьуа иалагеит алагарҭатә школқәа рзы арҵагатә шәҟәқәа (Д. Гәлиа, Ф. Ешба, А. Чочуа).

Аҩажәатәи ашәышықәса аҩажәатәи ашықәсқәа рҟынӡагьы, раԥхьаӡа аԥсуа ҩыра аныҟала инаркны (1862), аԥсуа жәлар рҭоурых ҿиара мҩаҿы ауаажәларра-культуратә хҭысқәа ашколтә ҵара-лашаратә ҟазшьа акәын ирымаз еиҳарак.

Аҩажәатәи ашәышықәса инҭалаанӡа Аԥсны аҭоурыхтә ҭагылазаашьа аԥсышәала исахьарку алитература аира иазхиамызт, имшәыцызт. Аха ус шакәызгьы, амчхара змаз аклассқәа ирылҵыз аӡәык-ҩыџьак, усҟантәи аамҭала аҵара бзиа анроулак асахьаркыра-рҿиаратә усураҿы рымч аԥышәаара иалагон. Араҟа иазгәаҭатәуп абас еиԥш иҟаз ауаа рырҿиамҭа раԥхьа уахьнахәаԥшуа амилаҭтә традициеи иареи еимадамшәа ишыҟоу. Избанзар, урҭ

рлитературатә рҿиаразын иалырхуаз рхатәы бызшәа акәмызт. Абас иҟаз аҭагылазаашьа аан, тәым бызшәала иҩуаз аԥсуа шәҟәыҩҩцәа рхы иадырхәоз аурыс, ма аҟырҭуа бызшәа акәхон. Ари хымԥада, машәырла иҟалаз хҭысым, избанзар, аҵарадырра ироуаз иарҿыхон, дара рхатәы рҿиаратә мчқәа. Зыҽцәырзымгар зымуаз арҭ амчқәа ҩырала иҿиахьаз абызшәақәа рыла рҽаадырԥшыр акәхон.

***

Гь. Чачба XIX ашәышықәса ахынҩажәатәи ашықәсқәа рзы далагеит қырҭшәалеи урысшәалеи асахьаркыратә ҩымҭақәа раԥҵара. Азеижәтәи ашәышықәса анҵәамҭази аҩажәатәи ашәышықәса алагамҭази ажәеинраалақәеи адрамеи иҩуеит Петра Маан. Аԥсуа литература ахаҭарнакцәа руаӡәк – Самсон Ҷанба ирҿиара мҩа алагамҭазы дыҩуан аԥсышәала еиԥш урысшәалагьы.

Тәым бызшәала иҩуаз аԥсуа шәҟәыҩҩцәа рҩымҭақәа ртематикеи рҵаки ҳрыхәаԥшуазар иҳамбарц залшом, урҭ хымԥада, рыԥсадгьыли рыжәлари, аԥсуа милаҭтә проблемақәеи ишрыдҳәалоу. Урҭ рырҿиамҭа анырра иамаз шмаҷызгьы, рыжәлар рыԥсҭазаареи рмилаҭтә хдырреи реизҳара аус иацхыраауан, узрывсуагьы иҟаӡам. Уи ианымԥшыр залшомызт усҟантәи аԥсуа жәлар ркультуреи рдоуҳатә ԥсҭазаареи аҭагылазаашьа атәы. Гь. Чачба ирҿиамҭа, еиҳарак ипоезиеи ипублицистикеи, ижәлари иԥсадгьыли, урҭ ржәытәи-рҿатәи рыбзиабарала ирԥхоуп. Иԥсадгьыл алахьынҵеи анасыԥи рызҵаарақәа уи ирҿиамҭа гәыцәс иамоуп.

Петра Маан «Кавказский журнал» ҳәа Аҟәа иҭыҵуаз, урыс бызшәала ииҩуаз ажәеинраалақәа аниҵон. «Сара саԥсыуоуп, зых иақәиҭу шьха уаҩуп. Сахьыҟазаалак сара стәыла сара сзы иԥшьоу нцәахәуп» ҳәа, –иҩуеит иажәеинраала «Аԥсуа» аҟны [1]. Абри автор иҩымҭоуп Ростовтәи атеатр аҟны иқәдыргылаз «Амҳаџьыр».

[1] Шәахәаԥш: Г. Гулиа. Дмитрий Гулиа. Повесть о моем отце. М.,1965. Ад.111–112.

Абарҭ тәым бызшәала алитературатә ҩымҭақәа аҧызҵоз аҧсуаа ирылҵыз рахьтә иҵара-дырреи, ибаҩхатәреи, ирҿиаратә ҭынхеи рыла даарылукаартә дыҟоуп Гь. Чачба.

Гь. Чачба диит 1846 шықәсазы Лыхны ақыҭан. Уи Аҧсны аҵыхәтәантәи аҳ Аҳмыҭбеи Чачба диҧан. Иан Александра – Гыртәыла ахы иуеишьара иреиуаз Гь. Дадиани диҧҳан. Гь. Чачба даныхәыҷыз ҧыҭраамҭак драаӡон Кәтол ақыҭан аҭауад Алыбеи Чачба иҭаацәараҿы. Уи ашьҭахь аҵара иҵон Қарҭ, нас Петербург. Ҳзыхцәажәо апоет ибиографиа XIX ашәышықәса аҩбатәи азыбжа азынтәи Аҧснытәи аполитикатә ҭоурых иузаҟәымҭхо иадҳәалоуп. Апоет ирҿиамҭа иаҳа ибзианы аилкааразы маҷк иазааҭгылатәуп иара иҧсҭазаара атәы зҳәо афактқәа, усҟантәи Аҧснытәи ауажәларра-политикатәи асоциалтәи хҭысқәа инарыдҳәаланы. Гь. Чачба далаҧшит 1866 шықәсазы Лыхны ашҭаҿы аҧсуа нхаҩыжәлар абџьар шьҭыхны рықәгылара. Иара ихаан ауп Аҧсны ианахнагаз амҳаџьырра атрагедиа дуӡӡа.

1864 шықәсазы, ишдыру еиҧш, иаҧыхын Аҧснытәи аҳра. Зықәрахь инеихьаз, ичмазаҩыз аҳ Аҳмыҭбеи дырбаандаҩны Урыстәылаҟа дахыргеит. 1865 шықәсазы, амҩа хара иҧнашәаахьаз, ачымазара иаргәаҟхьаз Аҳмыҭбеи дыҧсит Воронеж ақалақь аҿы.

Абри аамҭазы Гьаргь аҳәынҭқар Кавказтәи ихаҭыҧуаҩ иадиутантс Ҭифлис дыҟан. Ҳәарас иаҭахузеи, уи дышқәыҧшызгьы еиликаауан аҳәынҭқар ихаҭыҧуаҩ иара иаб изиуз еыҵгас иамаз, измааназ. Аҳәынҭқар Аҧсны имҩаҧигоз аколонизатортә политика Аҳмыҭбеи даҧырхагамхар ауамызт, ижәларгьы иара идгылашан, убри аҟнытә уи заа дырҧырыргар акәын. Ус егьыҟарҵеит.

Анхаҩыжәлар ирҭахымызт аҳәынҭқар имаҵуҩцәа Аҧсны зшьапы рҳауаз аколонизатортә политика амҩаҧгарақәа. Насгьы урҭ дара ирзымҵаа-ирзымҧшаа ҳаҳ ҳәа изхәаҧшуаз дахьахыргаз рзышьҭкаауамызт, закәандараны ирыҧхьаӡон. 1866 шықәсазтәи аҧсуа жәлар бџьар шьҭыхла рықәгылараан «уара уоуп ҳаҳ, уаҳҧгыл» ҳәа иарҳәеит Гь. Чачба. Аха иара жәлар рықәгылара иеалаимырхәӡеит, даеа ганкахьалагьы урҭ раанкылара иеазимкит. Гь. Чачба гәылаҧсыла ажәлар рахь ихы иаҳа ихан. Иара ихымҩаҧгашьазы

аурыс ир Кавказтәи рхада арратә министр ихьӡала иҩуан: «Нет никакого сомнения, что подобное поведение Кн. Георгия в глазах населения приняло тот вид, который пожелали придать лица, руководившие этим делом (жәлар рықәгылара – *В. А.*) и что вполне сочувствующим возмущению в видах мести за удаление отца его» [2].

Абри иҟалаз ахҭыс Гь. Чачба жәлар рықәгылара зҿалазырхәыз ҳәа дыԥхьаӡаны, дахыргеит Урыстәылаҟа. Аҵыхәтәаны, Лыхнытәи ахҭыс цқьа ианеилкааха, ашьҭахь уи ахара идым ҳәа дыԥхьаӡаны ддырхынҳәуеит, аха иԥсадгьыл аланхара дақәиҭырымтәит.

Дахьахгаз ақалақь Оренбургынтә диасуеит Петербургҟа. Уи уаҟа дидырит наҟ-наҟ иҳәынҭқархараны иҟаз Александр III. Гь. Чачба амаҵураҿы акариера бзиа ҟаиҵар илшон. Аха иара уи амҩала дымныҟәеит. «Ҳацәымшәакәа иаҳҳәар ҳалшоит, Гьаргь аристократцәа рхыԥхьаӡараҿы ирылукаашаз аӡә шиакәыз. Уи аексплуататорцәа рымҵахырхәарала ижәлар раҳаҭыр мышкы шьыбжьаанӡагьы илаимырҟәит» [3]. Абар Гь. Чачба изкны 1918 шықәсазы Аҟәа иҭыҵыз анекролог иаҳәо: «Гьаргь Михаил-иԥа, иҟыбаҩ бзиеи идырреи рыбзоурала илшон иҭахызҭгьы шьахәлаҵәҟа акариера ҟаиҵарц, аҳәынҭқар иаҳҭынраҿы иҟаз аҵасқәеи азакәанқәеи иҿрынираалазҭгьы. Аха уи, хаҵаҵәҟак иаҳасабала, цәымӷрала мап рцәикуан Романоваа раҳҭны иднагалоз акомпромиссқәа, апривилегиақәа» [4].

Аҳамҭақәеи, аорденқәеи, ачынқәеи, урҭ рҟнытә ахьӡиаԥшеи рцынхәрас уи даҳәон иабацәа рҵьынҵь аҿы аҟазаара, иԥсадгьыл Аԥсынтәылаҿы дгьыл ҿаҵак аиура. Аха ас еиԥш анасыԥ уи иажәрахь днеиааиӡа далхәдаан – 1905 шықәса инадыркны ауп Гь. Чачба Аԥсны аланхара азин аниоу.

[2] Шәахәаԥш: Х. С. Бӷажәба. Аетиудқәеи аҭцаарақәеи. Аҟәа, 1974. Ад.29 (урысшәала).

[3] С. Н. Џьанашьиа. Г. Шервашиӡе. Алирика, аепос, адрама. Апоет иҩымҭақәа реизга иацу аԥхьажәа. Аҟәа, 1947. Ад.16 (қырҭшәала).

[4] Г. М. Шервашиӡе. Анекролог. Аҟәа, 1918 (урысшәала).

Гь. Чачба ихаҵареи иуаҩреи ибзианы иаанарԥшуеит аурыс ҳәынҭқар Александр III изиҩыз ашәҟәы. 1888 шықәсазы аурыс ҳәынҭқар дааны дыҟан Қәҭешь ақалақь аҿы. Гь. Чачбеи даҽа ԥыҭҩык аҳәынҭқар иеиҳабыра гәрамгацәас ирыԥхьаӡози аҳәынҭқар уи ақалақь аҿы дыҟанаҵы Қәҭешь агуберниа иалырцеит. (Аҵыхәтәантәи ашықәсқәа инадыркны 1905 шықәсанӡа Гьаргь уи ақалақь аҿы нхарҭас иман.) Уи аамҭазы Гь. Чачба иман афлигель-адиутант ичын. Ас тәамбашақә иахьизныҟәаз азы, иара аурыс ҳәынҭқар изиҩит абас еиԥш иҟаз ажәахә: «Аҳәынҭқар дахьыҟоу ақалақь аҿы сыҟазаара иара иеиҳабыра шәарҭас ирыԥхьаӡозар, са исыԥхьаӡом иахәҭоуп ҳәа афлигель адиутант ичин аныҟәгара» [5].

Раԥхьаӡа иргыланы Гь. Чачба зинтеллект ҵаулаз, аҵара ду змаз уаҩын. Уи дрыламҩашьеит икласс иеиуаз ауаа, аурыс ҳәынҭқар иаҳҭынраҿы «иҿырԥшыгоу рмаҵурала» ачинқәеи аҳамҭақәеи зауз. Уи ԥсраҽнынӡа мап рцәикит уи аамҭазтәи ауаажәларра-политикатә хәаԥшрақәа, ишыцқьаз имҩаԥигеит иуаҩреи, иҟазшьеи, ижәлар рыбзиабареи.

Исоциал-политикатә хәаԥшрақәа рыла Гьаргь Чачба дырзааигәан азеижәтәи ашәышықәса аҩбатәи азыбжазтәи ақырҭуа интеллигенциа рпрогрессивтә еилазаара. Уи дадгылаҩын ажәлар рсоциалтә еилазаара ахаҭарнакцәа неилымхрада зегьы рнапы еикәыршаны, еимак-еиҿак рымамкәа рыҟазаарала амилаҭ аизҳазыгьара аидеиа.

Абри аганахьала, уаҩ дзызҿлымҳахаша ак ауп Аԥсны жәлар рсоциалтә еилазааразы апоет имаз агәаанагара. Гь. Чачба истатиа «Абас ауп аҭоурых шырҩуа» аҿы, Аԥсны иазкны агазеҭ «Закавказье» № 10 аҟны, 1910 шықәсазы Гарсеванов ҳәа аӡәы даҿаԥҽуа иҳәоит абас: «Аԥсны иҟамызт de fakto аҳратәра» ҳәа. Ҭауади-аамсҭеи еишьцәак реиԥш иҟан, урҭ рыҩнуҵҟа аҭыԥ рымамызт аиҿагыларакәа» [6].

Асоциалтә еиҿагыларақәа рыҟамзаара иабзоуроуп Гь. Чачба игәаанагарала, XIX ашәышықәсазы Аԥсны аре-

[5] Иара уа. Ад.34.

[6] Агазеҭ «Закавказье». № 25, 1910.

волиуциа апропаганда уи аҟара ақәҿиарақәа змоуз. 1866 шықәсазы анхаҩыжәлар рықәгылараҕы зхароу, Гь. Чачба ила иаҳҳәозар, аӡәгьы иитәымыз, зхы иақәиҭыз ажәлар зыҟнытә рхы иақәиҭыртәуаз ахьырзеилымкааз ауп, уи анаҩсан, аурыс иколониалтә напхгара ауаҩра зыцәмаҷыз аметодқәа жәлар ргәы кыднаргылт.

Гь. Чачба иԥсадгьыл Аԥсны аԥа иашак иаҳасабала, гәыла-ԥсыла бзиа ибон. Зыԥсадгьыл аланхара азин змамыз Гь. Чачба, уахь аара данақәиҭхалак, аԥсуа маҭәала иҿеилаҳәаны, Аԥсны ақыҭақәа зегьы дрылсны ибон. Иахьагьы иҟоуп уи ибзианы дызгәалашәо аҭаҳмадцәа. Иара ибзиан идыруан Аԥсни Қырҭтәылеи ажәытәтәи рҭоурых. Дазықәԥаҩын иԥсадгьыл ахьӡ-аԥша аӡыргара.

Гь. Чачба ипублицистикатә статиақәа рҿы акритика азиуан абуржуазиатә цивилизациа. Уи аганахьала уаҩы дызыҿлымҳахаша ак ауп Берлинтәи агазеҭ «Берлинер тагеблат» аредактор ихьӡала шәҟәыҳасабла ииҩыз астатиа. 1912 шықәсазы Аԥсни Қырҭтәылеи турист ҳасабла иаан иҟаз Лоренц агазеҭ адаҟьақәа ирниԥаз ажәақәа ҿаԥҿуа, Гь. Чачба иҩуан: «Иахәҭам шьоук апрогресс ҳәа изышьҭоу аҟнытә еилымхрада агәамсам зегь адкылара, ҳара уи ахьтә аԥсҭазаареи ауааажәлардази ихәарҭоу ауп иалҳхуа… Лоренц иаҳа дрызҿлымҳаны, ирԥауланы дрыхәаԥшызҭгьы жәлар рыԥсҭазаара аганқәа, ибашан изгәамҭаз кыр, еиликаашан тәамбашақә дзыхцәажәоз ажәлар (аԥсуаа – *В. А.*) ишрымоу ишьахәӡоу ажәытә ҭоурых…

Ааи, ҳара макьана ҳзымнаӡацт арахә ауатәыҩса раасҭа иаҳа апривелегиақәа ахьрымоу Европатәи ацивилизациа аҟынӡа. Иаҳҳәап, ашьабсҭақәа ирымоуп еиужьу апарк ҭбаа-ҭыцәқәа, ауаа дгьыл ҿаԥак рымаӡамкәа ашахҭақәа џьабаацәгьала ианрыԥанԥәо аамҭазгьы; ишьахәу аргыларақәа рымоуп аҿқәа, урҭ ныҟәыргоит быбыц рықәмыршәӡакәа, арахь ауаҩытәыҩса дахьышьҭалашазы ҩ-пенскгьы имамкәа адәыхты дықәԥсуеит. Ацивилизациа акомфорт ду рнаҭоит аԥстәқәа, иаҳҳәап, Иоркшыртәи аҳәақәа уҳәа убас иԥегьы» [7].

[7] Агазеҭ «Закавказская речь». №146, 1911.

Гь. Чачба дрылсны ибахьан Европеи Азиеи иҟоу кыр атәылақәа. Уи уаҟа ибон абуржуазиатә цивилизациа абзиареи ацәгьареи. Уртқәа зегьы иара алшара ирҭон ари ацивилизациа критикала дазнеиратәы еиҧш.

Уи адагьы, ибиографиаҿы излеилкаау ала, Гь. Чачба дықәгылон Аҧсны аҭоурых азы алекциақәа рыла. Абри аҵыхәала академик С. Н. Џьанашьиа апоет иҩымҭақәа реизга аҧхьажәаҟны иҩуан: «иеилкааուп уи дшықәгылалоз Аҧсны аҭоурых азҵаарақәа рзы аҭыҧантәи аҳәааныրцәтәи апрессаҿы. Гьаргь иҧсадгьыл ажәытәи ҿатәи рыдагьы ибзиаӡаны идыруан аҧсуа бызшәа» [8].

Уи дырҿагылан аурыс ҳәынҭқар ичынуаа тәамбашақә Аҧсны иқәынхоз ажәларқәа рызныҟәара. Акритика рзиуан урҭ русмҩаҧгашьа аметодқәа. Апоет истатиақәак рҿы иааигеит урҭ аметодқәа «рыбзиахәра» кказа иаазырҧшуа афактқәа. Урҭ рахьтә акы: «аучастка аначальник Измаило ҳәа аӡәы жәлар реизараҿы иара иацәажәо рхылҧа рхырхлараз рыдиҵеит. Уи аизараҿы иҟаз Мқанбак «ҳара ҳхылҧақәа ауахәамаҿы ауп иахьҳхаҳхуа, аҧшьа Измаило ҳәа аӡәгьы дҳаздырам» ҳәа, –иаҭеикит. Аҵыхәтәантәи ас еиҧш иҟаз иҭак азы дбаандаҩыртәит, дҭакын Аҟәатәи абахҭаҿы кыр мза» [9].

Аџьажәлар ринтересқәа хьчо, Гь. Чачба даҿагыланы иҧиххаауан иарбан залымдаразаалакгьы. Убас, 1904 шықәсазы аерманы социал-демократтә газеҭ «Паиқар» адаҟьақәа руак аҿы иаҳәон Гь. Чачба аурыс реакциатә елементқәа дырҿагыланы ишихьчоз Кавказ, лымкаала. Аҧсны иқәынхоз аерман колонистцәа [10].

1905 шықәсанӡа, хыхь ишаҳҳәаз еиҧш, Гьаргь Чачба азин имамызт иҧсадгьыл аҿы анхара.

Уахь ахынҳәра азин аниоу, уи дааուеит Аҟәаҟа, дынхоит уаҟа ҧсраҽнынӡа. Гь. Чачба иҧсҭазаара далҵит 1918

[8] Шәахәаҧш: С. Н. Џьанашьиа. «Аҧхьажәа». Ад. 21–22.

[9] Шәахәаҧш апоет истатиа. «Абас ауп аҭоурых шырыҩуа», агазеҭ «Закавказье». 1910, № 125 (урысшәала).

[10] С. Н. Џьанашьиа. «Гь. Чачба (Шервашиӡе). Аҧсынтәылеи Гыртәылеи ркультуратә ҭоурых аҟнытә аочерк. Қырттәылеи Кавкази рҭоурых азы аматериалқәа. Аҭыжьра III, 1939. Ад. 25 (қырҭшәала).

шықәса ҵеруал мзы 19 азы. Джуп иара Аҧсны аҳ Леон II ихаан XIX ашәышықәсазы иргылаз Мықәтәи ауахәамаҿы, иаб ивара.

Инагӡан Гьаргь Чачба аҵыхәтәаны дзыҳәаз. Уи дамадоуп хьӡи-ҧшеи змаз ижәлар гәакьа наӡьнатә аахыс изқәынхоз рыдгьыл.

Гь. Чачба асахьаркыратә ҩымҭақәа раҧҵара далагеит иаҳхысыз ашәышықәса 60-тәи ашықәсқәа рзы, еиҳарак қыртбызшәалеи, насгьы урысшәалеи.

Гь. Чачба иҷкәынра инаркны дрылан прогрессиала ихәыцуаз ақырҭуа интеллигенциа рхаҭарнакцәа. Ибзианы идыруан ақырҭуа литературеи аҟазареи рҿы зыхьӡ гахьаз, еицырдырыуа апоетцәа: И. Ҷавҷаваӡе, А. Ҵереҭели, М. Гуриели уб. иҵ. Астатиақәа, ажәеинраалақәа аниҵон ақырҭуа журнал «Дроеба». Уи ибзиаӡаны идыруан ажәытәтәи аҿатәтәи ақырҭуа бызшәа. Иара убас, Гь. Чачба асахьаркыратә ҩымҭақәа аҧиҵон урыс бызшәала. Урҭ рнаҩс аҳәааныррцә иныҟәарақәа рыбзоурала иҵеит афранцыз бызшәа. Дцәажәон англыз, анемец, алатын, аҭырқәуа бызшәақәа рыла.

Ажәакала, Гь. Чачба иаамҭазы аҵара ду змаз уаҩын. Аха араҟа иазгәаҭазар ахәҭоуп, абарҭ зегьы шьаҭас ирымоу аҩнытәи ааӡара шакәу. Уи даныхәыҷыз драаӡон аҧсуа қыҭан, Кәтол. Ишьҭикаауан аҧсуа ҧсҭазаара инаҭаз ақьабзқәа, аҵасқәа. Уи ашьҭахь иқәыҧшу аҷкәын далашәеит ақырҭуа ҧсҭазаара, дҭалоит аурыс школ, аха ус егьа иҟазаргьы, ҳаҧхьаҟа ипоетхараны иҟоу ахәыҷы дызлашәаз атмосфераҿы иманы днеиуеит аҧсуа ҧсҭазаараҿы ишьҭикааз амилаттә ҟазшьа ҷыдарақәа, игәаанагарақәа, исимпатиақәа.

Арҭ зегьы апоет наҟ-наҟ идунеихәаҧшра аизҳаразыҕьараҿы кыр рыҵаркуа иҟалоит.

Гь. Чачба имч ҵишәеит ажанрқәа кыр рҿы. Уи инапы иҵихит ажәеинраалақәа, апоема, адраматә ҩымҭақәа. Апоет ирҿиаратә ҭынха уи аҟара ирацәаам. Аҟыбаҩ имази иҵарадырреи ахьынӡаҟаз ала, Гьаргь Чачба илшон, хымҧада иаҳзаанижьырц сахьаркыралагьы ҵакылагьы

иҳараку аҩымҭақәа иҵагьы ирацәаны. Аха апоет иԥсҭазараҿы амаҟәмабарақәа кыр рацәаны ихигеит, уи шамахамзар ҭынч кыр шықәса арҿиара аус иҽадихаларатә дзыҟамлеит.

Гь. Чачба иҩымҭақәа реиҳарак иԥсы ҭанаҵы кьыԥхь рымбаӡеит, ацензура, мамзаргьы даҽа ҽыҵгак иахҟьаны. Урҭ реизгареи рҭыжьреи рзы аус ду мҩаԥигеит, 30-тәи 40-тәи ашықәсқәа рзы академик С. Н. Џьанашьиа. 1947 шықәсазы Аҟәа иҭыжьын апоет иҩымҭақәа реизга С. Н. Џьанашьиа иредакциала, насгьы уаҟа иара ианиҵеит апоет иԥсҭазаареи ирҿиамҭеи инарҵаулааны иаазырԥшуа аԥхьажәа.

Гь. Чачба аҩра даналагаз, аԥсышәала аҩыра традициеи апоетикатә културеи рганахьала, жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ҳамҳәозар, дызҿыԥшышаз ҳәа егьыҟамызт. Убри аҟнытә уи дазхьамԥшырц залшомызт иҿиахьаз, иара ибзианы иидыруаз даҽа поетикатә културак, даҽа традициак. Ас еиԥш иҟаз школхеит апоет изы аурыси ақырҭуеи рлитературатә традициақәа. Гь. Чачба иҷкәынра инаркны дрызҿлымҳан ақырҭуеи аурыси рнаҩсангьы Европатәи абызшәақәа рҭынха. Ишдыру еиԥш, уи афранцыз бызшәантә ақырҭшәахь, ақырҭшәахьтә аурысшәахь еиҭеигеит ажәеинраалақәа.

Аиашазы ақәԥаҩ, агуманист ипозициа ауп ҟазшьа ҷыдас иамоу апоет ирҿиара мҩа зегьы. Ишдыру еиԥш, Гь. Чачба дызҭагылаз аепоха аан ауп ианалага Урыстәыла иқәынхо ажәларқәа рмасса ҭбаақәа рыхдырра азҳара, рмилаҭ-хақәиҭратә ҵысра уаҩы ибартә еиԥш аҽанеиҵнах. Аколониалтә тәра иҭагылаз жәлар рхақәиҭра аидеиа рныԥшуеит апоет иажәеинраалақәа жәпакы. Ари аҩыза аҵакы ауп ианыԥшуа Гь. Чачба иажәеинраалақәа руакы – «Хаҵа ицаша аҭыԥҳа» ҳәа хыс измоу. Араҟа апоет иҭихуеит иҟәба-ҟәшәо, иблахкыгаха иҟоу аҭыԥҳа лсахьа. Уи дхыхны дамоуп лара лҿынԥшылара, лҭеиҭԥш, лҟазшьа, лхымҩаԥгашьа. Аха арҭ зегьы раҵкьыс ихадоу апоет изы

Аҵыхәтәан, о, хә-змам аԥҳәызба,
Хаҵа банцалак, бара бынхозар,

Аҵеи фырхаҵа жәлары данрыбҭа,
Бзиа бызбашт, уажә бысгәаԥхозаргьы... [11]

Аҵеи фырхаҵа, атәра ашьамҭлаҳәқәа ԥызххааша, зыжәлар алашьцара иҵганы алашарахь иназгаша!

Апоет илирикаҿы зҭаара хадас иқәгылоуп ижәлари иԥсадгьыли рлахьынҵа, урҭ рыгәҭыха, ргәаахәа, ржәытәрҿатә иахылҿиаауа азҵаарақәа. Гь. Чачба дахьыӄазаалак, иԥсадгьыл аҿы акәыз, анҭыҵ акәыз, еснагь Аԥсни аԥсуажәлари ила ихгылоуп, хәыцырҭас имоуп. Иԥсадгьыл ахаҿсахьоуп иара игәҭыхақәеи ихәыцрақәеи зегьы еидызкыло, иароуп хырхарҭасгьы ирымоу иуаажәларратәи ипоетикатәи интересқәагьы.

Апоет ижәлари иԥсадгьыли ирызку аҩымҭақәа ирныԥшуеит гәыкала урҭ рахь имаз абзиабара, урҭ аџьамыҕәа иҭаргыланы измоу амч еиқәаҵәақәа шицәымҕу ҕәҕәаны иаадырԥшуеит апоет кыр иажәеинраалақәа («Аиаҭым», «Сыԥхьарца», «Сыԥсадгьыл», «Уарада» уб. иҵ.).

Ас еиԥш иӄоу аҭагылазаашьаҿы апоет ирҿиамҭа азикуеит азалымдара изҭагылаз рацәыхьчара аус аарԥшра. Ауаҩытәыҩса ԥсеивгара ахьимоуа атмосфера ҭыԥс иамоуп апоет дзызгәыкуа иԥсадгьыл аҿы. Хьӡи-ԥшеи згымыз атәыла, «еихсыҕьра ахьақәым амра аԥхара», аԥсахра ахьышәиу наџьнатә аахыс, аламыси, апатуи, зда царҭа амам ауаҩра иашаҵәӄьеи ҭыԥс иахьрымоу адгьыл дазгәдуны ашәа азиҳәоит апоет. Аха игәы ҿнакааауеит ас еиԥш иӄаз атәыла, агәырҕьареи, анасыԥ лашеи рцымхәрас «ахәыцра хьшәашәеи азалымдареи иахьырхәаҽуа»:

Уи атәылаҿ, уаӄа ахәыцра хьшәашәа,
Аламыс мцабыз ырцәо иаахылт.
Аиаша иашьҭоу ииуа аԥсаӡамшәа,
Хеиҵыхшьа имоуӡо даатәадыргылт.
Ихьеиҩуеит ашьамҭлаҳә еиха-бжьыла,

[11] Гь. Чачба иҩымҭақәа аԥсышәала хаз шәӄәны иҭыҵит 1964 шықәсазы. Ажәеинраалақәа реиҳарак, апоема, адрама еиҭеигеит апоет Б. Гәыргәлиа. «Уарада», «Иудырруеит, сашьа, уи еиԥш атәыла...», «Иаҳауеи, ҳәызба ҵарык...» еиҭеигеит Б. Шьынқәба.

Еихсыҕьуам ауаԥытәыԥса иқьра.
О, ишԥагәаҟуеи, сашьа, уи атәыла,
Стәыла рыцҳа сахьааӡаз сара!
(«Иудырыуеит, сашьа уи еиԥш атәыла...»)

Дгәырԥозааит, мамзаргьы ус џьара хәыцрак изааиз дахцәажәозааит, апоет зегь ирыхәҭоу ажәақәа иԥшааауеит, урҭ баша игәаԥоу жәақәам, хыҵхырҭас ирымоу игәаҵоуп. Иаҳҳәар ҳалшоит: Гь. Чачба ипоезиа зегьы иара ишьала ирԥсаҳәоуп, икәабоуп ҳәа. Иарбан цәаҳәазаалак апоет иажәеинраалақәа рҿы зегьы хықәкык-хықәкык рымоуп, ҵакылагьы аидара рацәа ирыҵоуп. Урҭ ашәҟәбҕьыц адаҟьақәа рҿы ихьшәашәааӡа ирынхалом, аԥхьаԥ ицрарҵоит апоет ирниҵаз уцәа-ужьы ианыруа, угәы иацрало амца. Ижәлар рахь абзиабара иашаҵәҟьа имаз зда царҭа амам ала, ҟазара дула иааирԥшуеит апоет иажәеинраала хәыҷ, аха емоциалеи иара ацәаҳәақәа ирыҵаркуа ахшыԥҵак дуи рыла, иԥымҭақәа иреиҕьу руак «Иаҳауеи, ҳәызба ҵарык сылҳәаны...» аҿы. Апоет дзыҳәо, уахгьы-ҽынгьы гәҭыхас имоу, дызмыртәо-дызмыргыло, – иара игәы иҭоу игәаҿы иаанымхакәа ижәлар рырдырра ауп. Уи азы ихы, игәы, иԥсы, акы деигӡом апоет:

Иԥаҭԥаҭуа сгәы ахьҭоу иҭыганы,
Лаҳәақәак еимҿыржәжәондаз.
Аха усгьы сгәы иҭоу цәырганы,
Жәлары зегьы ирбартә иҟалондаз!

Иашәазааит, имыткәмазааит, урҭ зызку иԥсадгьыл ауп, уи ауп Гь. Чачба ипоезиа зегьы тема хадас иамоу. Иԥсадгьыл игәы азыблра, уи амаҵура (есқьынагьы дзыҳәоз, аха ишакәхазаалак уи лахьынҵас измоуз) зегь иреиҳау насыԥс иԥхьаӡоит апоет. Уԥсадгьыл анасыԥи аԥеиԥш бзиеи рзы ухгьы уамеигӡароуп, аброуп иахьибо Гь. Чачба ауаԥытәыԥса изы зегь иреиҳау ахьӡ-аԥша, аус ԥшьа. Аԥсадгьыл аинтересқәа ҵакылагьы хәшьаралагьы еснагь иаҳа иҭбааууп, рымҽхак дууп уаԥытәыԥсак ихатәы интересқәа раасҭа. Абри ауп ҳзыхцәажәо ажәеинраала

ҟаимаҭ, шьахәла Баграт Шьынқәба еиҭеигаз, ҭак хадас, гәыцәс иамоу. Ари ажәеинраала рзааигәоуп иара ихаантәи ақырҭуа поет дуцәа А. Ҵереҭелии И. Ҷавҷаваӡеи рҩымҭақәа кыр. Иара абри амотив, жәлар ргәынқьра иахылҵыз ауп ҭаҵҕәыс иамоу ауаԥс поет ду К. Хетагуров иажәеинраала «Ауасиаҭ». Апоет гәыкала иҭахуп хьаҳәаԥаҳәада ижәлар рымаҵ иуларц, дырхаҵгылазарц, ргәаҟра иахьынӡалшо, даргәырҩоит, аха шаҟа игәазырхагоузеи иара изы иԥсадгьыл аҿаԥхьа иуалԥшьа иду, маҷк иадамхаргьы изынагӡар:

Саҭоумҵан, суазыр бжьы
Уаҳауазар сашәа иалкьны:
Згәы иазымдыруа агәырҩацәгьа
Иҳәалааит ашәа ихаҿы ихаччо.
Аха сыжәлар исызгәакьоу
Рҿаԥхьа исыду сзынагӡозҭгьы,
Усҟан исҳәашан даҽакала
Ашәа хьаада, лаҕырӡыда [12].

Гь. Чачбагьы, ауаԥс поет К. Хетагуровгьы, апоетцәа дуқәа раҳасабала, аԥсадгьыл амаҵура зегь раԥхьа игылоу усс ирыԥхьаӡоит. Аха гәаҟрас иҟалаз, Гь. Чачба иԥсадгьыли иареи еиҟәыгоуп. Уи иаҳагьы иарҵаулоит игәырҩақәа. Уи иԥсадгьыли иареи лахьынҵала рҭагылазаашьақәагьы еиԥшуп. Ари иаҳагьы иарҵауло апоет игәырҩа. Иара иажәақәа рыла иаҳҳәозар, деиҭымуп, дыҩныдоуп, дгәарадоуп. Иарбану, нас ари еиҳау агәырҩа ауаҩытәыҩса иԥсҭазааразы!

Апоет иԥсҭазаара аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы иаҳаиаҳа ииааиуа иалагоит апессимизм. Уи игәалаиршәоит иԥсадгьыл ажәытәӡатәи ахьӡ-аԥша, уи ала иҭахушәа игәы ирҕәҕәаарц. Аха...

Иҟам уаҳа, имҩаст, ицеит!
Абар иџьал цәгьоу х-ажәак!

---

[12] Коста Хетагуров. Иҩымҭақәа реизга 5-томкны. I атом. Москва, 1958. Ад.9 (урысшәала). Аԥсшәаахь автор еиҭеигеит.

Иныстцхьоу ашықәсқәа шсыгәо збеит,
Исаҩсхьоу срыԥхьо сцьажәлар,
Усҟан аамҭа сырӡызо ҿнаҭуеит:
Иҟам уаҳа, имҩаст, ицеит!

Иаасыз аамҭа ахьӡ-аԥша, ауаҩра хьаҳәарада ииаӡааит наӡаӡа. Апоет дызҭагылоугьы дзықәгәыҕша, бзиара зхылҵша ҳәа егьинарбом. Арҭқәа зегь ихаҳә хьшәашәа хьанҭаха игәы иҭажьуп, даргәамҵуеит, даргәырҩоит апоет. Ус иага иҟазаргьы, ари аҩыза аҭагылазаашьа зынӡаск иҳәаҭҳа зихнахуам Гь. Чачба. Избанзар, уи идыруеит, иныруеит ас еснагь ишзыҟамло, ас мацара ишзымцаша, аиааира мышкызны аиаша ишатәу.

Гь. Чачба агәра игоит, зегь иреиҳау аус, – аԥсадгьыл ахақәиҭразы ақәԥара, еиҳау ус шыҟам. Иаԥсоуп ақәԥара, иаԥсоуп аҟазаара, аус ду иԥсадгьыли алашьцара иҵаханы иҟоу ижәлари ахақәиҭра лаша мҩа иашахь ркылгаразы. Абри аидеиа ауп тема хадас ишьҭнахуа апоет иажәеинраала «Алым».

Аихатә гәара иҭаку, аха «хашҭра амоуӡо» еснагь изгәалашәо ахақәиҭра мшқәа, ахақәиҭра азхәыцреи, уи азы ақәԥаралеи зыԥсҭазаара ҭәу алым ахаҿсахьала апоет иааирԥшуеит иара игәыҕрақәа, ихәыцрақәа.

Алым ашьапхыц хурҟәыдыргьы,
Гәыла усгьы илымны инхоит.
Ақәԥара-ҕьеҩ изцәыхҟьазгьы,
Хашҭра амоуӡо агәы иҭахоит.

Аԥсадгьыл абзиабара, ацәанырра, апоет иԥсҭазаараҿы есышықәса иаҳа-иаҳа иҕәҕәахоит. Уи ибзиаӡаны ирныԥшуеит иажәеинраалақәа. Иԥсадгьыл ила ихгылоуп, уи иԥсҭазаара зегь ҵацҕәыс иамоуп, дахьыҟазаалак гәырҕәҕәагас имоу иара ауп. Иага дгьыл ибазаргьы, иагьацьара днанагазаргьы иабацәа рыдгьыл иеиҕьаишьо егьимбеит. Есқьынагьы игәалашәоит апоет, зны даныҷкәыназ иԥсадгьыл аҿы иибаз аҵх жәҩани иара икыдыз амзаҿеи:

…Аԥсҭазаара ахара саршәит,
Акыр тәылагьы сырхысит сара.
Аха стәыла ажәԝан сгәаҵа иҭасыршәит,
Иагьсҿыҟәын, иахаҷҷоз амза агәкра.
(«Зны сыԥсадгьылаҿ сылаԥш нахысит…»)

Гь. Чачба изы иан лкыкахши иан иԥсадгьыли раҵкьыс ихаау, урҭ иреиҳау агәахәа изҭо даҽакы ыҟаӡам. Арҭ ԝ-гәаанагарак еилыхра змоуа еилоу гәаанагароуп апоет изы.

Сзыхшаз, акыкахшгьы сҿазҵаз,
Сҭынчӡа сгара зырҵысуаз,
Зцәанырра хаа гәыбзыӷӡа,
Агарашәа сзырҳауаз,
Уи слызгәыкуп уи дреиӷьасшьоит…
(«Аиаҭым»)

Иԥсадгьыл ихьӡырҳәагоу ажәытә ҭоурых игәы ардууеит апоет. Уи дазышәаҳәоит ажәытәантәи иԥсадгьыл аԥацәа рфырхаҵара, рыуаԝра, рыхьӡ-рыԥша. Усҟан ԥсыцҟьала иҳаракын, алым гәы рыман, рыԥсадгьыл иазгәыкын, ахаҵкы ицон аԥацәа.

Уҵеицәа ирҳәоз ражәа ҳәамзи,
Рыгәра еибагон, рымч еидкылан,
Рыламыс ду аҳра амуази,
Уажәы имаҷхаз шьаҭанкыла!
(«Сыԥсадгьыл уахь»)

Дзызхьуазеи апоет?

Убри аамҭазы узбазҭгьы,
Насыԥ ду змаз сара среиӷьхон,
Адгьыл, абна, амшын еиҵыхгьы
Сывагылон ашәа сыцҳәо.

Ари иаанагом апоет дызхьымӡаз ажәытәра иагаз аамҭа дазхьуеит ҳәа. Ажәытәани дызҭагылоу аамҭеи реиҿаргылаларала апоет иҭахын ирҿыхарц «ацәа иалаз» ижәлар рымчқәа. Апоет дызҭагыло аамҭа иапхьаӄа дзықәгәыӷша егьинарбом: «Уажә иаабозеи? Ахшыҩ алшара пдыргахьеит цәанырра ссала... агәырӷьара-мҩагьы лашьцоуп митәыла. Имчуп аҩадатәи ашәшьыра». Апоет ибоит ҩадантәи ипсадгьыл иахапаз царизм аколониалтә политика ашәшьыра ишахәаҽуа ижәлари ипсадгьыли рмилаҭтә ӄазшьа ҷыдарақәа. Аха ус иага иӄазаргьы апоет иҽеиҭом хьаҳәара змам апессимизм. Уи агәра игоит ишыӄоу амч еиқәаҵәақәа ирҿагылаша даҽа мчқәакгьы:

Ельбрус заҵәык ахахәӡышра
Алашьцара еимнацӄьаарц иқәпоит.

Ельбрус хахәӡыш, зхы шьҭыхны алашьцара иаҿагылоу апоет ипсадгьыл ауп. Иӄоуп нас иҵегь амч, алшара апсадгьыл ахы иақәиҭызтәыша, амҩа лашахь – ахақәиҭрахь икылзгаша! Уи дазхьуеит апоет, гәык-псыкала иҭахуп урҭ рцәыргара.

Гь. Чачба аромантика-гәкаҳаратә бжьы зхыҩуа ипоезиа арпхоит иапхьаӄа дыззыпшу апсҭазаара лаша азгәыӷра. Апоет кыр иажәеинраалақәа рлирикатә персонаж псыс иахоу, иеиӷьу апсҭазаара азгәышьра, азыхаҵхаҵара ауп. Иаҳпылом иарбанзаалак ҩымҭак апоет ирҿиаратә ҭынхаҿы иаахтны ас еипш иӄоу аидеиа ахьаапшуа. Аха уи иаанагом Гь. Чачба, забҵьар шьҭаҵаны, иааӄәымҵӡакәа зыпсадгьыл амыткәма азызҳәо, гәыӷрада, гәырҩа цәгьа мацарала илаӷырӡышоз ауаа дреиуан ҳәа. Уи ус шакәым агәра ҳдыргоит илирикатә ҩымҭақәа кыр. Апоет ҳаҭыр рықәиҵоит, бзиа ибоит, ргәамчи рхаҵареи дахыҽхәоит злахьынҵа цәгьа иаҿагыланы, агәкаҳара зҽамҭакәа иқәпо ауаа!

Бзиа избеит уара уқәыпшра
Шыцқьаз ирхәаҽит азыҳәан.
Еицаркзаргьы уара уныпшра,

Уԥсы ҭоуп уара утәыла азыҳәан.
Сара усеиԥшуп лахьынҵала,
Уи ғас уамоуп укыдҟьауа.
Умҵахырхәарц укыдырцалан,
Иумуит урымпыҵҟьауа.
(«Кәаҵиа Ерисҭави уахь»)

Гь. Чачба уахгьы-ҽынгьы игәы иҭыхоз, игәырҩақәа зегьы ҽыҵгас ирымаз иуаажәлари иԥсадгьыли зҭагылаз азалымдарақәа ракәын. Уи ибзиаӡаны, здоуҳатә ԥсҭазаара ҵаулаз, зинтеллект ҳаракыз, зыхшыҩ ҵарыз аӡә иаҳасабала, ибарҭан ижәлар зҭагылаз аамҭа, харада «ахара здыз» имилаҭ рлахьынҵа цәгьа игәы инархьуан, даргәырҩон. Апоет гәык-ԥсыкала ишиҭахызгьы ижәлар ргәаҟра маҷк иадамхаргьы арԥсадара, изыхҟьазаалак, уи аганахьала иара илшоз маҷын. Ари ибон иара. Уи иаҳагьы иармжьыжькуан игәҭыхақәа иарҵаулон иара усгьы игәыҿкаагаз игәырҩақәа. Абас иҟаз апоет иҭагылазаашьоуп изхылҵыз Гь. Чачба, ирҿиаратә ҭынхаҿы Ерцахә ашьха еиԥш, ҟазаралагьы ҵакылагьы ирылҳәҳәо ашедевр, иажәеинраала «Уарада», ҟазара дула Баграт Шьынқәба иеиҭеигаз. Хымԥада, зегь раԥхьа иргыланы аҟыбаҩ шьахә змаз, иашаҵәҟьаны зыжәлари зыԥсадгьыли бзиа избоз, ԥа иашак иаҳасабала, згәы рзыбылуаз, урҭ ржәытә-рҿатә бзианы издыруаз, изҭагылаз згәаҵанӡа изныруаз, ртрадициақәа ирылиааз ауаҩ иакәымзар, даҽаӡәы изҩышамызт ари аҩыза игәыҿкаагоу, напҟазала еибыҭоу, исахьарку аԥҵамҭа.

Гь. Чачба илала ибеит, ма иара ихаан ирхыргеит ижәлар XIX ашәышықәсазы агәаҟрақәа кыр. Усҟан ауп аԥсуаа ианырзыҟала зда царҭа амам атрагедиа еиқәаҵәа. Егьзхарамыз аԥсуажәлар Ҭырқәтәылеи Урыстәылеи рыдгьыл мҵарсратә политика иахҟьаны, рыԥсадгьыл иалкәкәааны, иахганы идәықәҵан амшын нырцәҟа. Заҟаҩ наӡаӡа ԥсыжырҭас ироузеи Амшын Еиқәа аҵа лашьцаҿы! Заҟаҩы қәыԥши-бырги ирнышәнапхазеи атәым дгьыл хьанҭа! Иҭацәит Аԥсны аҷьҷьаҳәа жәлар зқәыхандеиуаз адгьылқәа: Дал, Ҵабал, Ԥсҳәы, Аҳҷыԥсы, Гагра, Шәача араионқәа!

Ибнакит хлаҧшрада инхаз рахәи-ҧсасеи. Аҳәира рхиааит анхарақәа! «Архнышьнақәа аҟарма рыҟәнылт!» Шаҟа нхара ццышәыртәызеи аҭырқә сулҭани аурыс ҳәынҭқарирмаҵуарқәа.

Зыҧсадгьыл ззынмыжьыз, Аҧсны иаанхазгьы агаҿа иазааигәаны анхара азин рымамызт. Урҭ хырҵәаны уаԥ дахьзымҕьацоз ашьхақәа ирҿарцалт. Абҵьар кны иааиз атәымуаа ирҿагыланы иқәҧоз аҧсуаа нхыҵтәи амилаҭқәеи «ахара зду» ҳәа адамыҕ рынҵаны кыр жәашықәса залымдарыла ирызныҟәон аурыс ҳәынҭқарра аколониалтә политика мԥаҧызгоз ауаа.

Ари еиҧш иҟаз аҭагылазаашьа анаԥсангьы кыр залымдарқәа ибарҭан Гь. Чачба. Арҭ зегьы ирылҧшны избаз мгәырԥашьас имааз!

Апоет илахьынҵагьы кырҵьара иеиҧшын иҧсадгьыли иуаажәлари рлахьынҵа, дахганы Ҭырқәтәылаҟа ддәықәрымҵеит ҳамҳәозар. Ахәыцра хьанҭақәа данхҭаркуа, агәырԥашақәа данеимдырххо Гь. Чачба игәалаиршәоит иабацәа рашәа. Уи гәырҕәҕәагоуп, илаҕырӡнкылагоуп иара изы. Уи «ашәа гәаҟ ажәабжьуп, игәыҭшьаагоу...». Апоет иажәақәа рыла иаҳҳәозар, ажәлар рзыҳәан ҧсахрада дыҟазаарц ауп ари ашәа «аиаҭым хәыҷы иҵәыуара ауеимада» – иеиҧшуп зиҳәо:

Бжьыҭаала иансырҕызуа,
Исҳәоит гәырҕьа ччарада,
Ари ашәа гәаҟ ажәабжьуп
Игәыҭшьаагоуп, уарада.
Абри шҧеиҧшу аиаҭым хәыҷ
Иҵәыуара ауеимада,
Иан лзыҳәан лаҕырӡышак
Анықәиҭәо лнышәынҭра

Зеиҧшыҟам ала иаадырҧшуеит апоет иԥныҵҟатәи идунеи, игәҭыхақәа. Иҧсадгьыл аҭагылазаашьа цәгьа ҿыҵгас измоу ихәыцра игәыҧҵәагаха, игәыҭшьаагаха, ҭаха имҭо иҧсҭазаара анархәашьуа игәы нызкыло ижәлар рашәоуп. Апоет дзашшуа иара ихатә ҷыда ҧсҭазаара

ахьзыманшәаламхаз акәӡам. Уи дрыхьӷәыуом есымша аԥсҭазаара ауаҩытәыҩса изаанаго агәырҩа ссақәа. Апоет игәырҩа ижәлар зегь ирзеиԥшу, идуӡӡоу гәырҩоуп. Шаҟа гәамчи, хаҵареи, ҽынкылареи аҭахузеи абарҭ реиԥш иҟоу ажәақәа рҳәара:

Иаҳхылаԥшхәу лахь сумҭан,
Ас сахьашшуа чҳарада,
Уа, зны-зынла иаасырӷызлап,
Уарада, гәышьа, уарада!

Ауаҩытәыҩса ихатә ҷыда ҟазшьақәа реиқәырхара, амилаҭ ахаҿра амырӡра («сыжәлар рзыҳәан ԥсахрада сыҟазарцы»), – абри ауп Гь. Чачба иажәеинраала идеиа хадасгьы иамоу. Иара абри аидеиа ауп апоет дхьазырԥшызгьы иабацәа рашәа, аԥсуа жәлар рашәаахь.

Ишдыру еиԥш, аԥсуаа рыԥсҭазаараҿы ашәа иаҵанакуа рацәоуп. Аус аҿы, агәырӷьараҿы, аибашьраҿы акәзааит, аԥсуа есқьынгьы мҩанызаҩыс иман ашәа. Шәала ихырҽуан ажәытәан ахәрацәгьа ахьаа, ашәа ҳәо ицон рыԥсадгьыл ахьчараз ақәԥарахь, шәала имҩаԥыргон зыԥсадгьыл азы аҟәԥараҿы иҭахаз ахацәа, ашәа гәырдаган зԥацәа ҭахаз анацәеи еибахаз аҳәсақәеи рзы…

Аԥсуашәа апоет ихы иахьаирхәо машәыршақә иҟалаз усӡам. Уи иаҳа емоциала иарҵаулеит, ажәеинраала иақәнагоз атон анаҭеит, аҵакы аарԥшраҿы зеиԥшҭаӡам цхыраагӡара ауеит. Трагизмла иҭәу аҵәаҳәа: «Уарада, гәышьа, уарада», зда царҭа амам ала иаанарԥшуеит апоет иҩнуҵҟатәи идунеи агәҭыхақәа ҽыҵгас ирымаз агәырҩақәа. Мап, уи дыззыгәырҩо дахьыҩныда-гәарадоу акәӡам. Иаҳа зымҽхак дуу, зҵакы еиҳау, иԥсадгьыл зегь иазеиԥшу усуп ас еиԥш иҟоу адоуҳатә ҭагылазаашьа изаазго апоет. Нас иарбану уи аарԥшра ижәлар рашәа аҵкыс иеиҳаны изылшаша!

Гь. Чачба алирикатә ҩымҭақәеи адрамақәеи рнаҩсан инапы иҵихит апоема «Гәадан абаа». Абри аҩымҭаҿы апоет хықәкыс иман абжьаратәи ашәышықәсақәа рзынтәи Аԥсны агәылацәеи иареи реизыҟазаашьа инеиҵыху

епикатә сахьала аарԥшра. Араӄа иҳәатәуп апоет ари аҩымҭа анагӡаха шимаӡаз. Иҩуп апоема ҩ-хык рыла ишьақәгылоу актәи аӄәша.

Апоемаҿ иӄоу ахҭыс ахьымҩаԥысуа ажәытәантәи Аԥсни Қырҭтәыла амраҭашәарахьтәи атерриториақәа рҿы ауп. Апоема ахы еиқәҳәалоуп араӄа автор дзыхцәажәо ахазарқәа рыԥсҭазаареи, рқьабзқәеи, рыхныӄәгашьақәеи, насгьы урҭ ргәылацәеи дареи реиҭанеиааира – реизыӄазаашьа асахьа аҭыхра ала. Аҩымҭаҿы иаҳԥыло ажәлар рыԥсҭазаашьеи рқьабзқәеи рыла ҳахәаԥшуазар, автор зыԥсҭазаара ааирԥшуа, хымԥада, аԥсуаа роуп. Гь. Чачба игәы иҭеикит абжьаратәи ашәышықәсақәа раантәи Аԥсни Қырҭтәылеи имҩаԥысуаз аҭоурыхтә хҭысқәа инеиҵыхны раарԥшра, афырхацәа рсахьақәа раԥҵара. Хыхь ишаҳҳәаз еиԥш, апоема изынамыгӡеит апоет, изыхӄьазаалакгьы. Ус иага иӄазаргьы уи игәы иҭеикыз амҽхаки иареи злахьаркуи рыла, иаҳҳәар ҳалшоит ари аҩымҭа Гь. Чачба иаԥҵамҭақәа иаарылукааша рахь иушьар ауеит ҳәа.

Ҳзыхцәажәо апоемаҿы шьарда цхыраагӡара изыруеит апоет Кавказ ажәларқәеи рҭоурыхи, насгьы аԥсуа жәлар ретнографиеи рҿаԥыцтә ҳәамҭақәеи ибзианы рдырра имаз. Гь. Чачба ихаҭа иазгәеиҭеит апоемаҿы ихы ишаирхәаз, дзыхцәажәо атәылаҿы лакәҵас жәытә ажәабжьны иеиҭарҳәо ахҭыс... Апоема алагамҭаҿы апоет жәлар рфырхаҵаратә жәытә ашәақәа аԥхьарца ианҵаны изҳәо иаҳасабала Гәадан абаазы иҩуеит абас:

... Игәыҭӄьагоу, уаҩ иимбац лакәкгьы,
Абаа хыҽҽыраҿ уажәыгьы иуаҳауеит...
....
Убри азыҳәан жәабжь ссирк ыӄоуп,
Ҳазҿу адгьылаҿ аԥашәақәа ҳаны,
Ақьаад ианысҵарц еиқәыршәаны...

Уи анаҩсан ари аҩымҭаҿы иаҳԥылақәоитаԥсҭазаарахьтә иаагоу аетнографиатә епизодқәак. Иаҳгәалаҳаршәап урҭ рахьтә: амҵарсра, насгьы жәлар рыԥсҭазаашьа, рынхашьа зҳәо амоментқәа ари аҩымҭаҿы.

Есышықәса аԥхын иԥсадгьыл ахь иаара, ақытақәа зегь рылсра, апоет ижәлар дырзааигәанатәуан, урҭ рыԥсҭазаашьа ибзианы даланарԥшуан. Зыԥсадгьыли зыжәлари ржәытә-рҿатә асҟак иазгәдууз даҩсышамызт биԥарала иааргоз, хәы змаӡам рдоуҳатә беиара аҭынха – рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа. Иахьазыҳәан ишҳамамгьы материалк иадамзаргьы уи ижәлар рфольклор ибзиаӡаны ишидыруаз, дышрызҿлымҳаз атәы зҳәо, иаҳҳәар ҳалшоит, асҟак заԥсшәа цқьаз, зцәажәашьа ҿырԥшыгаз ауаҩы [13], давсышамызт ижәлар рҿаԥыцтә культуратә ҭынха. Уимоу, ҳгәы иаанагоит, дыззааигәаны иидыруаз, ҩызас имаз ақырҭуа поет А. Ҵереҭели ипоема шьахә «Абаӡӡеи», аԥсуа ԥсҭазаарахьтә иаагоу, асиужет иазҳәаз Гь. Чачба иакәзар ҟалап ҳәа. Уи, ҳәарада, иҭҵаам зҵаароуп макьаназы.

Апоет ижәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа дышрывымсуа ибзиаӡаны ирҳәоит иара иаԥиҵаз арҿиамҭақәа. Аха араҟа иазгәаҭатәуп детальк. Уи «ихиҩылаауамызт» ишеибгаз афольклортә сиужетқәа, аха иалиԥшаауан уахьынтә мотивк иара ирҿиаратә хықәкы иаҳа ибзианы иаазырԥшуаз («Уарада»), ма иаҳгәалаиршәоит, ҳхьаирԥшуеит жәлар иаԥырҵаз, еиҭарҳәо алегендахь («Гәадан абаа»), мамзаргьы ихы иаирхәоит аҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рсимволика («Алым», «Зны сыԥсадгьыл аҿы сылаԥш нахысит» уб.иҭ.).

Гь. Чачба ирҿиамҭа ҳанахцәажәо иазгәаҭатәуп, ҿыц ииз алитература ахаҭарнакцәа рырҿиашьа аметодқәа акыр дшырцәыхароу. Избанзар уи жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рсиужетқәа шеибгоу ииаигом иҩымҭақәа рахь. Уи иагьҵьашьатәӡам, иара дызлаҩуа абызшәа алитературазы ас еиԥш иҟоу арҿиаратә етап кыр хара иннажьхьеит. Гь. Чачба ирҿиамҭақәа рҿы амилаҭтә специфика ахьыԥшаатәу атематикаҿы, иҩымҭақәа рҵакы ахықәкаҿы, амотивқәа рҿы ауп.

---

[13] Абри аҭцыхәала уаҩы дазҿлымҳахартә иҟоуп Гь. Чачба иҩымҭақәа ирызку С. Н. Џьанашьиа иаԥхьажәа. Уи аҩынҩажәатәи ашықәсқәа рзы Аӡҩыбжьа ақыҭан дзыҿцәажәаз Кыҷыни Махьали Маанаа, Беслан Хәарцкиа, А. М. Ҷоҷуа иарҳәеит: «Уажә дмаҷуп Гь. Чачба иеиԥш еиҿкааны, иԥшӡаны аԥсышәала ицәажәо ауаҩы».

Ажәакала, Гь. Чачба ирҿиамҭа ианыԥшит еиҳарак ҩ-культурак рҟазшьа: раԥхьаӡа иргылан ы аԥсуа, нас ақырҭуа культура. Апоет ипоезиа, иепос, идраматә ҩымҭақәа рҿы иаҳԥылоит аԥсуеи ақырҭуа милаҭи иргәылгоу ахаҿсахьақәа. Иазгәаҭатәуп, Гь. Чачба ирҿиамҭа ҟазшьа ҷыдас иамоу дызлиааз ижәлар рзааигәара, урҭ ргәыҕрақәа, рхәыцрақәа, рыгәҭыхақәа, рмилаҭтә дунеи аарԥшра шакәу. Уи идунеи хәаԥшра еиҟәыҭхашьа амамкәа имилаҭ ирзааигәоуп, уи ауп ԥсҭазаарасгьы иамоу. Араҟа иҳәатәуп, уи ибзиаӡаны ишидыруа иара убас ақырҭуа жәлар рдоуҳатә дунеи, рдоуҳатә ԥсҭазаара, уи иагьшаныԥшыз иара ирҿиамҭатә ҭынха.

Уи анаҩсан, араҟа иҳәатәуп, апоет иаԥиҵаз иара ихаан ижәлар ирылаҵәаны ишзыҟамлаз. Ганкахьала, уи зыхҟьаз апоет иԥсы анҭаз иҩымҭақәа уи аҟара акьыԥхь ахьырымбацыз акәхоит. Егьырахь, Гь. Чачба иԥсҭазаара злаҟаз ала, дҭышәынтәаланы арҿиараҵәҟьа иҽазикыртә еиԥш, шәҟәыҩҩык иаҳасабала, стимулк изҭашаз аҭагылазаашьа мыцхәгьы имамызт. Насгьы, ишдыру еиԥш, уи дызлаҩуаз абызшәақәа имилаҭ рзы тәым бызшәақәан. Араҟа ауаҩы дазымҵаарц залшом, абысҟак зыжәлар ирзааигәаз, ргәаҟра згәаҟраз, ес-ԥхынра зыԥсадгьыл иааны изымбар ззымчҳауаз, зыжәлар рзинқәа рзы хеигӡарак ҟамҵакәа иқәԥоз ауаҩы, изгәыгәҭаижьзеи, дзазхьамԥшзеи иҩымҭақәа раԥҵараҿы рбызшәа, – ихатәы бызшәа ҳәа?

Раԥхьаӡа иргылан ы уи зыхҟьаз – ҳзыхцәаажәо апоет ирҿиарамҩа дананылаз (азеижәтәи ашәышықәса 60-тәи ашықәсқәа) иҟамызт Аԥсны аԥсышәала исахьарку алитература аԥҵаразы иманшәалаз аҭагылазаашьақәа, имазеимызт уи зықәгьацашаз адгьыл, насгьы хыхь ишазгәаҳҭахьоу еиԥш, Гь. Чачба иԥсҭазаара аиҳараӡак иԥсадгьыл даҟәыган, ижәлар рыгәҭа дыҟамызт.

Ус иага иҟазаргьы, арҭ аҽыцгақәа ирзыҟаҵашам иқәҳаргылаз азҵаара аҭак. Гь. Чачба, хымԥада, идыруан XIX ашәышықәса аҩбатәи азбжа инаркны Аԥсни аԥсуааи рыԥсадгьыл аҿы имҩаԥысуаз акультуратә хҭысқәа. Иара дахаанын, имдыррцгьы залшомызт Қарҭ иштыҵуаз акык-

ꙩбак аԥсуа шәҟәқәа, Аԥсны ашколқәа раартра, насгьы аԥсуа ҿар урҭ рҿы рхатәы бызшәа шыддырҵоз.

Асҟак аԥсуааи аԥсуарази, ас ҳҳәар ауазар, згәы былуаз ауаꙩы дзавсрызма имаҳакәа аԥсуа литература ашьаҭакꙩы Д. И. Гәлиа аԥсышәала иҭижьыз ашәҟәқәа рҭыӡшәа (1912–1913). Уи анаꙩсан, иара усҟан Аҟәаҟа нхараҳәа диасхьан. Иҟалап Гь. Чачба икалам аԥсышәалагьы иԥишәозҭгьы, аха иахьазы уи шьақәырӷәӷәам.

Ишакәхалак Гь. Чачба, поетк иаҳасабала, зҭыԥ ззымԥшааз аӡәы диꙩызахеит. Аҵла иҿшәаны, излиааз адгьыл изықәымшәакәа икақәхаз ашәыр иеиԥшхеит апоет ирҿиамҭа, – имоут уи иашаҵәҟьаны изықәӷьацашаз, адац ахьаҳашаз аҭыԥи аҭагылазаашьеи. Уи зыхҟьазгьы, хымԥада, ирҿиамҭа иаҳа изааигәаз аформеи абызшәеи рцымхәрас даҽа формаки бызшәаки ахьышьҭнахыз акәхоит хьаҳәаԥаҳәада.

Гь. Чачба иԥсҭазаареи ирҿиамҭеи шаҳаҭра руеит, дарбанызаалак имилаҭ аҭоурых рҿаԥхьа иқәнаргылаз азҵаарақәа драꙩсны, дырхыԥаны дышзымцо, урҭ ираꙩсыз иԥьабаа иҵоуроу анырра шамоуа ижәлар ркультуреи рдоуҳатә дунеии рызҳазыӷьара аус аҿы.

Апоет ихаан Аԥсназы иаҳа ихәарҭаз, иара иахәашаз усын аҵарадырра ажәлар рҿы аиҵыхра, аҿар аꙩреи аԥхьареи мацара акәзаргьы рыларҵәара. Уи алҵшәақәа ртәы ҳҳәозар, Гь. Чачба аҵарадырра имаз зегьы ихы иархәаны, ижәлар рҿар рхатәы бызшәала, аҵара зларҵашаз нбан шәҟәык рзыҟаиҵар, урҭ аҵара-лашарахь ркылгара аус аиҵыхраҿы ихы аԥьабаа аирбазҭгьы, убри иаҳа хәы змамыз усхон иаԥиҵақәаз раасҭа, аԥсуа жәлар XIX ашәышықәсазтәи ркультуреи рдоуҳатә ԥсҭазаареи реизҳазыӷьараҿы. Аха изыхҟьазаалакгьы, ус изыҟамлеит. Уи имилаҭ хдырра зынамӡеит рккаꙩык иҟынӡа.

Апоет ибзиан идыруан ақырҭуа, аурыс, европатәи акультуракәа. Урҭ иоуз, кыр иҭбааз, иҵаулаз идырракәа хара даꙩыргеит ижәлар ркультура-зҳаратә стадиа. Асҟак аҵара-дырра зауз ауаꙩы изы иуадаꙩын, иара дшалиаазгьы, ижәлар зҭагылаз апатриархалтә ԥсҭазаарахь ахынҳәра. Абраҟоуп иахьыԥшаатәу апоет игха хада. Уи изеилымка-

аит, дзырхамҵгылт аепоха имилаҭ рҿаԥхьа иқәнаргылоз азҵаарақәа, аӡбатәқәа.

Ганкахьала уи гәыкала бзиа ибоит, ԥак иаҳасабала иԥсадгьыли ижәлари дрызгәыкуп (иаҳгәалаҳаршәап: «Иудыруеит, сашьа, уи еиԥш, атәыла», «Иаҳауеи, ҳәызба ҵарык сылҳәаны...», «Уарада» уб. иҵ.), ихы инаркны ишьап аҟынӡа даԥсуоуп, уи дшаԥсуоу есқьынгьы дазгәдуны иҳәоит (шәахәаԥш: «Акаки иахь...», «Сара аԥсуа гәык-ԥсыкала...» ма иальбомтә жәеинраала: «Ари иазҵааҩцәоу Чаҟв-Аҷара ахы, нас аԥсуа Шарвашиӡе, шәыԥсадгьыл бзиа избо ҳауп»...), ҿаганкахьала, Гь. Чачба дазхьаԥшуеит иаамҭазтәи европатәи кыр иҳараку ацивилизациа, уи ахаҭарнакцәа рҿаԥхьа ишьақәырӷәӷәо иара ижәлар ҭоурыхлеи культуралеи атрадициа дуқәа ирымоу. Ажәакала, Гь. Чачба иара иаамҭазы европатәи ацивилизациа злысхьаз, зиерудициа ҭбааз уаҩын. Уи иҩнытҵҟа иеиқәԥоит игәы ҩбазтәуа ҩ-дунеик. Гь. Чачба иҩнытҵҟатәи идунеи аиқәԥара, алакҩакра, иԥсадгьыл аҭагылазаашьеи наҟ-наҟтәи алахьынҵеи рызхәыцра гәытҵхас иман еснагьгьы иԥсҭазаараҿы. Ари аганахьала, апоет ԥсыхәа змамыз трагизмла дҭәын. Абарҭқәа зегь ракәхап изыхҟьаз, аҵара ду имази иҟыбаҩ ҷыдеи ижәлар ирыхәартә иззыҟамлаз. Апоет ирҿиамҭа алҵшәа иара ихаантәи ижәлар рдоуҳатә ԥсҭазаара аизҳараҿы хәарҭара амоут, дызлаҩуаз абызшәақәа рлитературақәа рҿгьы ишахәҭаз хәшьара ауратәгьы иҟамлеит.

Апоет иҩнытҵҟатәи иеиҿыхарақәа, иԥсадгьыл наҟнаҟтәи алахьынҵазы имаз илак-ҩакрақәа роуп хытҵхырҭас ирымаз, хеитҵыхра изымҭоз игәырҩақәа. Ҳгәы ианагоит уи акәхап ҳәа апоет иԥсҭазаараҿы, еиҳарак аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы, агәкаҳарақәа дзыхҭаркӡаз.

Уи анаҩсан, иазгәаҭатәуп, Гь. Чачба дшырзымиааиз исоциал-политикатәи, икласстәи гәаанагарақәа, афеодалпатриархалтә уаажәларратә еилазаара идеиализациа азура шьаҭас измаз.

Апоет изеилымкааит, идимкылт 1905, 1917 шықәсқәа рзы иҟалаз ареволиуциақәа рмилаҭ-хақәиҭратә ҵакы.

Гь. Чачба ихы идырура даныҟала нахыс зегь реиҳа дзыҳәоз, ишьа каҭәахгьы, игәы иҭоу цәырганы жәлары

ирбартә, еилыркаартә иҟаларазы, дзахьымӡеит, – уи ибаанӡа иара иԥсҭазаара далҵит, ижәлар анхареи анымхареи ирыбжьагыланы рыԥсадгьыл ахаҟәиҭразы ианыҟәԥоз аамҭазы.

Ус иага иҟазаргьы, апоет ирҿиаратә ҭынха адҳәалоуп аԥсуа жәлар рыԥсҭазаара, – урҭ рдоуҳатә дунеи, уи ауп иара ҵаҵӷәысгьы имоу. Гь. Чачба ирҿиамҭа зегьы иаҳнарбоит, иаҳхысыз ашәышықәса аҩбатәи азбжазы аҩыра зауз, аԥсуа жәлар рхаҭарнакцәа хәыч-хәычла азхьаԥшра ишалагаз рхатә милаҭтә культуреи исахьарку алитературеи раԥҵара аус. Макьана имиц исахьарку аԥсуа литература, аха уи зхылҵша амчқәа, мач-мач акәзаргьы, рҿеингалара иалагоит.

Убри аҟнытә, апоет иԥсҭазаареи ирҿиамҭеи ирыхәаԥштәуп аԥсуа культура аԥсҭазаара ҿыц «ашарахь ианеигәоз» аамҭазы иахылҵыз, уи амаҵ азызуаз рхаҭарнакцәа руаӡәк иаҳасабала.

Иаххәаар ҳалшоит, Гь. Чачба дзызхьаауаз игәҭыха наӡеит ҳәа: иахьа аԥсуаа ирымоуп уи иҩымҭақәа рхатәы бызшәахь еиҭаганы. Ашколқәа рҿы ирҵоит апоет иреиӷьӡоу иажәеинраалақәа аԥсышәала.

1965, Москва

АԤСҬАЗААРЕИ АХӘЫРБҔЬЫЦИ

Кьыршьал Чачхалиа аԥхьаҩцәа ажәа еинраала, ажәа еиҿкаа, – абас ҳҳәар ауазар, абзиабаҩцәа дырдыруеижьҭеи краатҵуеит. Уи инапы итҵиххьеит имаҷымкәа ашәҟәқәа, иара убас кырынтә акьыԥхь аҿы дықәгылахьеит ҳ-Аԥсны анҭытҵгьы. Газеҭыз, журналыз, хаз иҟоу шәҟәыз апоет инапы итҵихыз аԥхьаҩцәа азҿлымҳауп, иҩымҭақәа ирыԥхьо рхыԥхьаӡара дууп. Зеиԥш хьӡқәаахеит: Амбакәа, Рамадан, Тышәкәа уҳәа апоет иаԥитҵаз ахаҿсахьақәа. Ашкол хәыҷы инаиркны, зықәрахь инеихьо анхацәа, аусуцәа, аинтеллигенциа иреиуоу рҟынӡа Кьыршьал Чачхалиа иҩымҭақәа бзиа ибаны ирыдыркылахьеит.

Иҳаҩсыз ашықәс азы ауп ашәҟәтҭыжьырҭа «Алашара» хаз шәҟәны иантҭнажьыз апоет иеизга ҿыц «Ахәырбҕьыц».

Атҵыхәтәантәи аамҭанӡа аԥхьаҩцәа еиҳарак сатирикк иаҳасабала ирдыруаз апоет араҟа ауаажәларратә ҭакы змоу алирика инаваргыланы аԥхьаҩ иитҭеит формалагьы ҭакылагьы узҿлымҳахаша, аԥхьаҩ дзырхәыцша, иразу агәкра згым алирикатә жәеинраалақәагьы. Акыр итҭбаахахьеит, аган рацәа шьтҭнахит Кьыршьал ипоезиа адунеи, итематика аҽартҭбааит, итәҕәырԥссеит. Апоет иҩымҭақәа ирныԥшит еиуеиԥшым, зентерес рацәоу игәтҭыхақәа – жәлар ирыгәтҭыхақәоу.

Апоезиазы зегь матҭаахәуп: абзиабара, ашьыцра, ауаатәыҩса еиуеиԥшым реизыҟазаашьа, рус, рхәыцрақәа, рыгәтҭыхақәа, ргәырҕьара, ргәаҟра, рҭоурых, рԥеиԥш, ргәыҕра, аԥсра, абзара, абзазара, ацәгьа, абзиа уҳәа убас егьыртҭгьы.

Иаҳгәалаҳаршәап Дырмит Гәлиа ицәаҳәақәа:

... Абарҭ зегьы ажәеинраалақәа рзы,
Абарҭ зегьы хатҵатҵас акалам зку изы,

Урҭ зегьы ҳара ҳашәақәа рзы,
Ҳашәа хкқәа рзы,
Крызҵазкуа ҳабзиеибабара еиқшҵәӄьа
Апоезиазы имаҭәахәуп.

Апоезиа амҿахак аԥсҭазаара аӄара иҭбааупI, иҵаулоуп, аганқәа уамашәа еиларсуп, ирацәоуп. Апоезиа ду, ажәа еинраала, иԥӄоу ажәа аԥҵара зылшо ажәа азӄазаҵәӄьа иоуп. Ажәа алша дууп, ажәа ӄәыҕа, ажәа ԥшӡа кыр аҵанакуеит ауаҩытәыҩса иԥсҭазаараҿы. Иаҳҳәар ауеит, ажәа бзиа ахәарақәа зуахк акәзаалак иарҕьоит ҳәа. Хҳәаара аҭахым, кыр зҵазкуа ажәа ауаҩытәыҩса иааӡараҿы, их-дырра, идоуҳатә дунеи арҭбаара-арҵауларазы ҳәаа змам алшара дуқәа шамоу, ауаҩытәыҩса дшарҕәҕәо, дшарӄәыҕо, арыцҳашьара уҳәа убас егьырҭ аӄазшьа ҷыда бзиақәа шиланааӡо. Ажәа азӄазара иаҭахуп, аӄыбаҩ иаҷыданы, агәамч, аҷьа рацәа, уи аус зҿазызкыз иԥсҭазаара зегьы. Убри азын акәхоит апоет изиҳәогьы:

Ашьхақәа дуӡӡан, сара схәыҷын,
Санхәыҷыз инаркны ахалара саҿын.
Схалама сҳәо саақәгылт уа хәык,
Аха дара реиԥш ишлахьан схахәы!

Ашьха ахалара, – аԥсҭазаара блаҵарыла аҭҵаара, – есқьынагьтәи усуп арҿиаҩ изы, уи ауп иус хада, апоет ари бзианы идыруеит. Идыруеит, иара убас, уи ишақәырӡтәу кыр аҷьабаа, уи шакәу ихахәы зыршлазгьы. Мҩак ауп араӄа иӄоу, агәамч дуи алшареи, агәаҳәареи зҭаху! Аха здоуҳатә дунеи зызмырҵаулаз, изызмырҭбааз, иҳаҵ-ҳаҵо, ицҳафырура агәи ахшыҩи зызҭам, дпоет иашаҵәӄьаны дзыӄалаӡом. Амала, илшоит знык-ҩынтә жәеинраалақәак аԥиҵар, аха урҭ резонанс дук рзыӄаҵашам, аҵыхәтәаны – шьыжь шәаԥшьк акәра рықәрахоит ауп, уаҳа акгьы.

Кыр аҵанакуеит аамҭалагьы арҿиарамҩаҿы аҷьабаа иибахьоугьы рыла Кьыршьал дызнысхьоу амҩа. Ажәреи аҿареи рызҵаара ауаҩы изаанаго ахәыцрақәа апоетцәа аӡәырҩы азышәаҳәаахьеит. Зегь раԥхьагьы сара исҭахуп

сзыхцәажәо апоет иеизгаҿы аԥхьаӡцәа рыхшыӡ азысышьҭырц алирикатә жәеинраала «Ажәра». Ҳахәаԥшып Кьыршьал Чачхалиа ари апроблема дшазнеиз, поетикатә ҳасабшьас иеиҭаз:

Исымбаӡакәа, исамҳәаӡакәа,
Ажәра ааиуеит аҿӡауа.
Аха саргьы исымбаӡазшәа,
Сеыргызмалноуп сышцауа!

Ари ажәеинраалаҿы ҳара иаҳбарҭоуп Кьыршьал Чачхалиа ипоезиа аҟазшьа хада: формала иласу, кыр зҵазкуа ахшыӡҵак зныԥшуа идоуҳатә дунеи. Ажәра хьанҭарам апоет изы, еидараны даҵам, уи иҭахуп иҷкәынра еиԥш иажәрагьы ԥшӡазарц, агәамч агымзарц, ашьамхы ҵарызарц. Ари – аԥсҭазаара лахтыла ахәаԥшра, аоптимизм зӡыда (ауаӡ зда дхәарҭам еснагьгьы) ауп изызҳәоу, ус баша ажәа гәаӡала иеибыҭоу цәажәарам. Дубап, аҿааӡага ззуҳәаша ауаӡы, аԥсҭазаараҿы хыҟәкы имаӡамкәа ус баша изызшо, иззыхәло – аамҭа ԥсхаԥсызшьуа. Ас мацара ишлаз ракәым апоет арҭ ацәаҳәақәа ззикыз. Еснагь згәы ҷкәыноу, аԥсҭазаара бзиа избо, есымша уи аус иалагылоу, иазыҟәԥо, изырҿыцуа ауаа роуп ари ажәеинраала ззикыз апоет.

Абри ауп ирҳәо абарҭ ацәаҳәақәагьы:

Анаҟа-араҟа иара сԥылоит,
Са сахьнеиуа иахьабалак,
Шьҭа саргьы сахаҵгылоит,
Ихнымҳәуазаап ианаалак.

Аха ари иаанагом ажәра қәԥарада аҿаҭара, аинциатива азныжьра. Апоет ицәаҳәақәа рҵаҵҵәы ҳахьхьанарԥшуа даҿаҵьароуп. Урҭ неихыркәа змам, зымӡа нҵәаз ажәра акәым изызку, ирныԥшуа, ҳара араҟа иаабо аччаԥшь зҿықәу, алафҳәара згәы аҳәо, ус анакәха, агәамч-гәызӡыдара згым ауаӡытәыӡса иҭагылазаашьа ауп.

Аԥсҭазаара гәыҭбаала бзиа избо, згәамч зӡыдоу, арҿиара, аус – ауаӡытәыӡса еснагьгьы хҿыхгас имаз –

згәы аҳәо, убри зегьы ишрыцку здыруа, ауаҩ иоуп ари ажәеинраала ззикуа апоет.

Иара абри ҳазлацәажәаз ажәеинраала иазааигәоуп ҭакыла аҩымҭа «Ицеит икаууа ашықәсқәа» ҳәа, хыс измоугьы. Араҟа алирикатә фырхаҵа «игәнигоит» аапынҵас ишәҭуаз иҷкәынра дахьыннажьуа, аамҭа алаба ахьинаркыз. Ҳапхьап ари ажәеинраала аҭыхәҭәантәи астрофа:

> Егьаурым, ажәрагьы сгәы иахәоит,
> Иҟәашӡагьы ишлоуп схахәы!
> Сымҭәыжәҩақәа сцәугазааит, ишьахәуп,
> Аха агәгьы ԥрыгоуп сара сзы!

Аҿара аапын иаҩызоуп, ихааауп, иԥшӡоуп, аха ажәрагьы ҽеаҩраҭагалара – аҽеаҩра гәазырҳага иқьуа иаҵо иеиԥшуп. Апоет гәыкала иҭахуп аҷкәынра ԥшӡа ажәра бзиа аԥшьхаларцаз. Неихыркәа змам ажәра акәым ара иаабо, ари зызҳәоу еинҭәылароуп гәаҭалагьы хшыҩлагьы.

Апоет џьарак дтәом, уи идыруеит ахышә дкылԥшны ауаа рыгәҭыха шизеилымкаауа, рыԥсҭазаара азышәаҳәара шамуа, дшырцәыхарахо. Иҭыԥ ахьибо ажәлар рыгәҭаны ауп, дрылоуп ақыҭақәа, дырҿоуп аҿаҩақәа, дырнуп ақалақьқәа рымҩақәа. Ипоезиа зегьы зызку, раԥхьаӡа иргыланы, иуаажәлар роуп. Ауаа еснагьгьы рылахәзаара, рыгәҭа агылара уалуп, иахәҭоу усуп, хымԥада, апоет изы:

> Ауаа рахь ауп са сахьныҟәо,
> Баша сныҟәоума?!
> Урҭ роуп сара гәыла исзыҟоу,
> Иреиҕьу дыҟоума?

Кьыршьал Чачхалиа ажәеинраала зииҩуа ажәеинраала аҩразы мацара акәӡам. Уи иаҵанакуа еиҳа иеиҳауп, ахықәкгьы иаҳа иҭбааауп, идууп ҳәа ишьоит. Апоет иҭахуп иажәақәа иуадаҿы инымхаразы, дрыԥхьоит – «шәаала ҳдәықәлап» ҳәа. Аха иаба?

Сажәеинраалакәа, аҳы, шәҽышәа,
Арха, аҿаҩа – иахьабалак...
Амҩа шәықәыз, амҩа – есымша...

Апоет ицәаҳәақәа рзыԥшуп аԥсҭазаара иалахәу, иара зырҿио, изчаԥо ауаа. Уи илирикатә хаҿсахьа аԥсҭазаара ашыра иалахәу аӡә иоуп, есқьынагьы амҩа имоуп, дныҟәоит. Уи иагьымариа мҩам: ҟәаԥа-ҿаԥароуп, мардароуп, ладароуп, ҩадароуп. Ажәакала, ари аԥсҭазаара ҭбааҭыцә иамҩоуп. Наџь-натә аахыс аԥсҭазаараҿы иҟамлаӡацт имариоу, монотонла имҩасуа амҩа.

Ауаҩы иԥсҭазаара мҩа қәԥароуп, еиҿыхароуп, ҵыхәаԥҵәара змам конфликтуп. Аха уи ақәԥара дацәыҩӡом, избанзар, ицуп абзиабара, – аԥсҭазаара абзиабара. Уи дарӷәӷәоит, маакырара изнауеит, аџыр еиԥш даӡрыжәуеит! Аха уи мацарагьы акәӡам апоет илирикатә «сара» – ауаҩы, аԥсҭазаара мҩа дзану.

Ихадоу:

Сара изгоит сыбзиабара,
Исҭаӡом ҽаӡәы!
Сара сыҷкәын сеидара
Исҭауеит уаҵәы.

Аԥсҭазаара мҩа дануп ауаҩы, уаҵәы иԥышәа, ибзиабара иԥа инаҩсҭәи абиԥара иалахәхо изынижьразы, уи имҩаԥигаразы арҭ, ауаҩытәыҩса бираҟҵас иҳаракны иԥсҭазаара мҩа ианигаша аҟазшьа бзиақәа, жәынгьы ҿангьы ауаҩ зда дхәарҭам аҟазшьа зҩыдақәа бзиа ибаларцазы аԥсҭазаара, ауаатәыҩса. Абас акыр аҵанакуеит ари ажәеинраалаҿы Кьыршьал Чачхалиа иқәиргылаз афилософиатә проблема.

Хыхьишаҳҳәаз еиԥш, апоет иеизга иану ажәеинраалақәа рҿы еиуеиԥшым атемақәеи азҵаарақәеи дырзааҭгылоит. Дашьҭоуп, иахьынӡаилшо ала, уаҩ дзырхәыцша, игәы аҵанӡа инеиша ажәала ацәажәара.

Дахцәажәозааит тәамҩахә имаӡамкәа ихандеиуа, «ауаа ргәаҵа зырԥхауа» ашьхыц, ихәыцра азикуазааит ахәыш-

ҭаара амца, аԥсадгьыл абзиабара, аҿара, ажәра, аԥсра-абзара, – зехьынџьара апоет иԥшаауеит зыгәра угаша, ус уахьынарыхәаԥшуа жәа мариала иҳәоушәа иҟоу, аха угәы аҵанӡа инеиуа ажәақәа.

Апоет ирҿиаратә дунеи уагәыланахалоит, ипоезиатә ныҟәара уалаирхәуеит. Бзиа ибоит аӡыхь, избанзар «аӡба иакуа днымҩахыҵны, иалаиртәоит иӡбакра», дазгәыкуеит, угәы зырҷкәынуа, «лымҳарыҩшәа аӡаӡа ианазҳауа» ааԥынтәи ашьыжь, ихаирштуам, днеиларц иҭахуп раԥхьаӡа аҵара ҳәа ишьапы анеихига гәыразыла иԥылаз ишкол – аӷәтәы ҩны ахь, раԥхьаӡа ихатәы бызшәала аҩра, аԥхьара ахьиҵаз, иԥсадгьыли иуааҗәлари рыбзиабара закәыз ахьеиликааз.

Ауаҩ адәы дзықәу ауаҩ изы ауп, ихамацаразы акәым. Уи аилкаара, ахаҵара, иҵауланы ахәыцра аҭахуп, уи адырра, гәык-ԥсыкала азхьра зегь насыԥс ирымам. Ауаҩ иуалԥшьа – аус ҳалал аҟаҵара, аиаша адгылара, ахәымгеи ацәгьеи рывымсра, ламысла адәы ақәзаара ауп. Абырг дзырҷкәынуа, аҷкәын дхаҵазтәуа, ауаҩытәыҩса дзырԥшӡо, иԥсҭазаара зырбеио – аԥсыцҟьареи ауаҩреи роуп. Абри ауп изызку аԥсҭазаара иарҟәыӷахьоу аԥҳәыс бырг – ан лажәақәагьы:

Уцәгьарак сымбакәа, нан, анцәа сшьы,
Лҿы ӡәӡәа, лнапы, уи анцәа диҳәауеит...
Уан исықәлацәоу аҳәсақәа анубалак,
Сара сеиԥшҵәҟьа убырҭ ҳаҭыр рықәҵала.
Уаҵкыс иеиҵбацәоу, нан, иануԥылалак,
Инаскьаганы амҩа иаша иқәҵала...
Мышкы ахы – мышкы аҵыхәа, иҟалозар иамукәан,
Исыԥхьаӡом сыԥсит ҳәа, уламыс уманаҵ!

Иашаны, аҵыхәтәантәи зымҩа иқәлаз ауаҩы иус назыгӡаша, иабиԥара змырӡша, бзиарала еиҵызхша даниҭынха, уи дмыԥсӡеит ҳәа изырҳәоит ажәлар. Формала иҿыцны иҳәамзаргьы, апоезиа аганахьала аартрак ҟаҵамзаргьы, агуманизм иаша ауп изызҳәоу ԥшь-цәаҳәак иҟоу абри ажәеинраала хәыҷгьы:

Сҿа мшны, сара сшәырны,
Сқаланы аҵла саҿандаз.
Амла иакуа дызбар, ддырны,
Сыҿшәаны иапхьа скашәандаз!

Апоет жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рҿы иԥыршәахьоу аформула ихы иаирхәеит араҟа.

Кьыршьал ипоезиа ахыԥәкы хада бзианы ианыԥшуеит аизга иагәылоу ажәеинраала «Сԥыза уахь». Иарбану апоет иитаху, дызхәозеи уи? Мҵақьақьарада, уаԥҵас агәыҳалалра, даныхәыҷыз аахыс бзиа иибоз аиԥызара анырра, аҟьиара, аиашара, аӡыхь еиԥш ицқьоу абзиеибабара ауаԥи ауаԥи реиҭанаиааираҿы, реицыҟазаараҿы. Абри ахшыԥҵак ауп ажәеинраалаҿы ҟазарыла иаарԥшу. Хыхь ҳзыхцәажәаз реиԥш иҟоу аҟазшьақәа роуп, хымԥада, ауаԥы дуаԥызтәыҵәҟьо, иԥсҭазаара зегь зырԥшӡо, агәамч зԥыда изҭо. Ауаԥытәыԥса ихамшҭуазароуп акгьы иапхьаҟазы, ауаԥы ибзиабаразы, аԥсҭазаара дызлагылоу арԥшӡаразы:

Са сыԥсадгьыл мышкы зны ҳабзиабара амч
Уара иусҭоит, иумаз, шәарҭ шәеицынхала.
Аха зны-зынла уныԥәлала, сухоумыршҭын,
Снышәынҭраҿы унеины убраҟа унатәаала.
Ус баша лабжышла, шәҭыда, гәырԥада,
Ҳанеицныҟәалоз еиԥш унеила сбара!
Сгәы иныԥәашь ашьшьыҳәа, ԥшьала унап тата,
Анкьеиԥш унасацәажәа сахьҭоу адамра.

Жәытәнатә аахыс агении инаиркны аҵыхәтәантәи аҟаза иҟынӡа зегь иреиҳау, зегь иреиӷьу абаҟа зыздыргыло, изыҟарҵо ауаԥ иоуп. Ажәра ниасуеит, иԥсуеит, ихоит, аха уи иаҵагылоит аҿара, аԥхьатәи аҟазшьа ҷыдақәа еихазҳаша, иаззырҳаша. Ари аԥсабареи аԥсҭазаареи рырҿиара адиалектика иаҟазшьоуп. Зегь ауаԥы итәуп, иара изынхоит. Ауаԥы идыруазароуп зегь раԥхьагьы иахьа ишыҟоу еиԥш, иацгьы ишыҟаз, уаҵәгьы ишыҟало. Убри азы ауп адунеи иқәынхо амилаҭқәа зегьы ирылҵуа рдуқәа

ахаҳә иалху абаҟақәа зрыздыргыло, рыԥсыжырҭақәа иԥшьоу ҭыԥқәаны изыҟарҵо, баагәарала изкәдыршо, мармалташьла изыхдыркуа. Урҭ ирыхӡыӡааует, рдаракәац иасимволны ирыԥхьаӡоит, иргәаланаршәоит имыӡуа-имԥсуа, иразсхьоу рабиԥарақәа рдоуҳатә дунеи, рус, рыхьӡ-рыԥша иахаҭарнакны иҟоуп дара рыԥсҭазаараҿы. Ауаҩ иахьа мацаразы ҳәа акәӡам дызҿу зегь зыҟаиҵо. Ауаҩы дхәыцуеит иаԥхьаҟазы. Убри азын ауп ажәлар рфантазиа изҭагыло аамҭа хараӡа иаԥысны ихьыҵәцароу аханқәа заргыло, иаҳа еиҕьу аԥсҭазаара ҿыц заԥнаҵо…

Аԥсҭазаара ҵыхәаԥҵәара шамам еиԥш, ауаҩы идыруазароуп еснагьгьы: ауаҩра, ахаҵара, ахшыҩ, абзиабара, агәырҕьара, ақьиара уҳәа ауаҩы дуаҩызтәуа аҟазшьақәа зегьы шиҭаху. Абри азоуп апоетгьы изиҳәо даҽа жәеинраалак аҿы: «Абзиа захьӡу ақәра амаӡам, иԥсуам, иажәуам, енагь иҷкәыноуп!» ҳәа.

***

Ҳзыхцәажәо аизгаҿы Кьыршьал Чачхалиа, сатирикк иаҳасабала, иҟазшьа ҷыда дамеижьеит, имԥсахит. Ашәҟәы иану ажәеинраалақәа рахьтә имаҷым аԥхьаҩ игәарԥханы идикылақәаша. Уи даҩсуам, ицәымҕуп: амҵақьақьара, аламысдара уҳәа убас аҟазшьа бааԥсқәа. Дрықәӡбоит ауаа гәаҩақәа, аҭыԥ ҧхазы зыԥсадгьыли змилаҭи зҭиуа, зыуаҩра кьаҿу, зхатә гәаанагара змам ауаҩрахь ихьаирԥшуеит, рҽырԥсахырц, еиҕьхарц иҭахуп иахьа уажәраанӡагьы ҳаԥсҭазаараҿы иаҳԥыло ауаа хлаҳәацәгьақәа, ауаа хәымгақәа.

Ашәҟәы аԥхьажәаҿы ишазгәаҭоу еиԥш, ари аизгаҿы иуԥылоит апоет уаанӡатәи исатира жәеинраалақәа рмотивқәа, уаанӡатәи «агәаара», агәынамӡара, агәаҕ, азалымдареи ахәаԥсареи рцәымҕра зныԥшуа, ԥыхьа иаԥиҵахьаз ахаҿсахьақәа угәалазыршәо, аха ус иага иҟазаргьы, аоригиналра згым аҩымҭақәа. Араҟагьы даҳбоит, аҭыԥ ԥха мацаразы заԥсуара зҭаху ауаҩыбжа, ҭыԥ ԥхак иауаанӡа аԥсуара «иазықәԥо», аха зник маҵура бзиак днахагылар: «… ахаҳә ихәларшәуп. Уинахыс иаԥсуара абаҟоу, инкаижьуеит!» Абар Маҭа, аҭынчра зҽаҭа аҩныҟа игәарло,

ианцəгьароу ахəылԥƭыс еиԥш ӡҽыԥхьазкуа, ианбзиароу заԥхьа узцəырмƭуа, уи иалачо!

Апоет ицəымӷуп амƭақьақьацəа, кыр зылшо ҽыхь-шьырƭас измоу, аӡə ак абаицраҳҟьари ҳəа мацара адə иқəу ауаа бжақəа. Ирониа бызшəала дрықəӡбоит, дырхыччоит, хəарƭа злам еизара мацарала «аус зуа» еиҳабцəақəак, цифра мацарала зажəахəқəа зҩычо ауаа:

Амш идырӡыз, о изыԥсази
Аус руазƭгьы, амхаҿы...
Шаҟа ҽагақəа каԥсазеи,
Амала баша убри аҽны?!

Ишəымызт, ихамызт, ишьамызт, ихатə ҵьабаала ишилшоз ихы ныҟəигон ауаҩы. Абзиара дашьƭан, ахəахəа ицəымӷын. Иҩызоу дибар дидыруан, аказы ихы деигӡомызт, дуаҩы разын. Аха игыз-ибзаз аниоу, иаҳагьы илшартə даныҟала, игəы ацəымса ақəиааит, ижəлар злахəу далахəымхеит, изыргəаҟуа дамыргəаҟит, дырцəыхарахеит.

Ужəлар злахəу уара уалахəым,
Изыргəаҟуа уаргəаҟуам, мамоу.
Урƭ рыƭла ду уара уамахəым,
Иуаƭəоушьом, уи аƭла иҿоу!

Ас еиԥш аҟазаара, ари аҩыза апозициа алхра ауаҩы изы дақəыӡбоит апоет. Автор иҳəарц иƭахуп ауаҩытəыҩса иԥсƭазааразы ари шакəым ихадоу. Ари акəымхароуп ауаҩытəыҩса адгьыл ақəзаараҿы идƭуа хаданы иду. Ауаҩрахь, абзиабарахь ахаƭарахь ҳхьаирԥшуеит еиƭах апоет.

Ацəгьеи абзиеи рышьхəа еивƭоуп, – аҳəоит аԥсуа жəаԥҟа. Апоет гəык-ԥсыкала иƭахуп ауаҩытəыҩса иԥсƭа-зaaраҿы аԥыжəара есқьынгьы абзиа иамазарц. Убри азы ауп изиҳəогьы:

Ишԥа бзиаз, ауаҩы
Аказы дымшəозар.

Дымҩашьакәа ауаҩы
Енагь ԥхьаӷа дцозар!
Ишԥа бзиаз ауаҩы
Дышуаҩу дыԥсуазар.
Ибзиара ауаа зегьы
Ргәаҿы инхауазар!

Поезиатә бызшәа цқьала иҿаԥиҽуеит апоет ауаҩы иуаҩра лазырӷәуа аӷазшьа бааԥс – амҭақьақьара ажәеинраала «Дџьабоит» аҿы. Актәи ацәаҳәа нахыс аԥхьаҩ ибла даахгылоит зыблақәа кәеицеиуа, цәала еибарку ауаҩ гьангьаш. Уи дцоит иеиҳаб иан иԥсыз лҭәыуара, лпатреҭ иаҳа уаҩы иахьибарҭо игәы инадҭаны. Аха иԥсыз иеиҳабы ихаҭа шиакәу анидырлак, даахынҳәуеит избанзар:

Сеиҳаб ду схы исырбап ҳәа акәын,
Шәыла сыҽҭалаҳа сызцоз.
Сара сызцоз иара изы акәын,
Сызбода шьҭа сызцои?!

Иахьагьы шаӷаҩ ҳԥылода ирзаԥсам ҳәа ргәы иззаанаго аус рхы навга-аавго, зхы-зыԥсы мацара иашьҭоу, мышкы жәантә зсабрадажә зыԥсахуа ауаа! Абас иӷоу ауаа роуп изызку даҽа жәеинраалакгьы, «Ашлиапа» ҳәа, – хыс измоу. Маҭурала иеиҭоу аԥсшәа раҳәара иаҭәаишьом, избанзар, урҭ акгьы изихәом, иагьзиԥырхагахом. Аԥсшәа заҳәатәу, зыгәшәа ктәу уи игәанала – уҭкьыс зылшо иоуп. Уи иҿаԥхьа унапқәа наувaԥсаны, асааранӡа ухы нарӷәны, ушлиапа ухыхны ухырхәароуп! Иахьагьы иӷоуп ас ихәыцуа, ма аԥсҭазаараҿы ари аҩыза ахныӷәгашьа ӷазшьас, леишәас измоу ауаа. Урҭ иарбан мҩазаалак мап ацәыркӡом дара изқәыркыз аус анагӡаразы ирыхәозар. Ас еиԥш иӷоу ауаа ирымоуп рхатә философиа, аха уи иҽеим философиоуп.

Аччаԥшь уқьышә иаақәыххуеит ажәеинраала «Агәыжь ус аҳәеит» уанаԥхьалак. Аиронииеи аиумори ихы иархәаны апоет мыцхәы формала ихьанҭацәамкәа, ус лафк зҳәо иаҳасаб ала ҳрызирхәыцуеит аҭак шьахә змоу ахшыҩҭаккәа:

Агәыжь ус аҳәеит,
Иуҭоурыхузеи ҳәа ианазҵаа,
– Сҭоурых иазыжәуазеи
Аҽқәа сраҳәшьаҧоуп!
Аха аҭоурых иашаҵәҟьа анырҧшаа,
Уаҟа иаацәырҵит.
Аҽада ишаҧоу!

Аҽқәа зыҽрыдызкыло, аҽада иахшаз агәыжь! Ари ишьахәу, Кьыршьал ипоезиа аҵыдаракқәа руак бзиаӡаны иаазырҧшуа аллегориоуп. Зхатәы пату ззақәым, бзиа абашьа ззымдыруа, здырра маҷу, атәым иашьҭоу, уигь мыцхәы ззалымхуа абзамыҟә, зхәыцырҭа кьаҿу, ихьысҳау ихаҿсахьа заманала дазыманшәаланы иааирҧшит апоет. Абзамыҟә дшәарҭоуп!

Зхәыцырҭа кьаҿу абзамыҟә амца аҵкысгьы дшәарҭоуп, – аҳәоит мрагыларахьтәи ажәларкқәа ражәаҧҟак.

Кьыршьал Чачхалиа исатиратә жәеинраалақәа рҿы изцәырҵуа ацәымӷреи агәаӷи зхылҵуагьы ауаа рахь имоу, зегь реиҳа мчы змоу абзиабароуп, уи адҳәалоуп ауаҩытәыҩса иҳараку ицәаныррақәа ирхадоу аҟазшьа ҷыда – агуманизм. Диқәыӡбоит автор аҟам еиҧш ҩ-ҿык змоу, ҟазшьала ихьысҳау, злеишәа маншәалам ауаҩы. Апоет иҭахым ауаҩ игәы ахәра аныларц, иҟьашьырц, иҭахуп уи ихьчарц, шәахсҭак анымзарц:

Зегь рзыҳәа угәы ааумыртыроуп,
Уи гәашәума иҟьаҟьаӡа?
Агәы абыбыц акьымсроуп,
Агәы аҩызоуп ашәааӡа!

Араҟа ажәеинраала зегь зыдҳәалоу, изызку, ихадоу ацәаҳәа: – агәы абыбыц ахьымкьысроуп – ауп. Ауаҩ игәы хьчатәуп, жәахьанҭала иастәым, иҽеим хныҟәгарала ихәтәым. Апоет иҭахуп агәыразра, алакҭа ацқьара, – ақьиара ауаа рҟынтә еиҧш иара иҟнытәгьы. Аха анацәкьарақәа еиҟароу аиҳа, ауаатәыҩсагьы ҟазшьала, уаҩышьала, гәаҭала, ламысла иеиҟараӡам. Иахьагьы

ҳаилазаараҿы иуԥылоит аԥина еиԥш маӡала ицҳауа, цәгьа хәыцны бзиа зымуа, аԥсҭазаара зырхәашьуа ауаа мҽеиқәа. Урҭ рсабрадажә рҿыхлатәуп, иҿаԥҵелатәуп исахьарку сатиратә жәала.

***

Ашәҟәы иагәылоуп ҳазхымцәажәаз, тематикалагьы, ҵакылагьы, формалагьы еиуеиԥшым, хәшьаралагьы изҭибамго ажәеинраалақәа. Аизгаҿ иуԥылоит ахьӡынҩыларақәа, апатриотизми абзиабареи ирызку, ахьӡыртәрақәа ирзааигәақәо аҩымҭақәа. Иеиԥшума нас, аҟазара аган ахь ала абри ашәҟәы аҿы апоет инап иҵихыз ажәеинраалақәа зегьы? Ҳәарада, «Ахәырбҕьыц» иааизакны ҳахәаԥшуазар, қәҿиароуп апоет изы. Иҟазарала ирҿиарамҩаҿы уи иҟаиҵеит, хымԥада, шьаҿа бзиак, иаҳа иҭбаахеит ипоетикатә дунеи акультура, ашәҟәы ианыԥшит аԥсҭазаара аган рацәа. Аха, – азҩа зӡаз иԥа дагеит, – аҳәоит аԥсуа жәаԥҟа. Изааӡарызеи, ажәеинраала шьахәқәа аԥызҵаз апоет, џьара-џьара иааиаҭәаумшьартә аҟара иԥсыҽу аҩымҭақәагьы аниҵеит ишәҟәы. Араҟа иаҳԥылоит имаҷымкәа ажәеинраала кьаҿқәа. Ас икьаҿу аҩымҭа цқьа, иаразнак ираӡаны ҟазара дула иҩымзар ихьысҳахоит, аԥхьаҩ егьинаҭом. Иҳарҳәозеи, иаагап, абарҭ ацәаҳәақәа:

> Ҽада цәгьа, ҽада бзиа ыҟам,
> Урҭ зегь акоуп.
> Убри акәхап изырҳәогьы:
> «Аҽада ахә еиԥш иԥҟоуп!»

Ирҳәоит ажәлар рҿы ари аҩыза афраза, аха апоет уи егьанизацымҵа, еиҭаҳәаҩык диҩызахеит. Иахьеи-уахеи ахҭысқәа иҟало ирацәаны аматериал ирҭоит арҿиаҩы, ажәа азҟаза, урҭ зегьы «апоезиазы иматәахәуп», аха ара аус злоу апоет ихшыҩ ззишьҭыша, ииҳәо, дзыхцәажәо мацара акәӡам, ҳәашьас, еиҿартәышьас иеиҭаз ауп. Жәлар рпоезиаҿгьы иаҳԥылоит ажәеинраала кьаҿқәа, – ахьӡыртәрақәа, иахьеи-уахеи аԥсҭазаара иахылҵуа, иҟалаз ахҭыс абырсааҭк ахәшьара азҭақәо. Абарҭ иреиԥшушәа

иҟоуп Кьыршьал Чачхалиа иҩымҭа кьаҿҟәагьы, аха урҭ шамахамзар, ажәеинраалара рыгуп. Уимоу, зны-зынла апоет ицәаҳәақәа рҵакы аныӡбарахьгьы ианицәиасуа ыҟоуп.

Ажәеинраалаҿы жәа мыцхәы ыҟамзароуп, зегь ирзышьҭыхша аидара иаҵазароуп, еилшәара рымамзароуп. Ари апринцип иаҳагьы иаҭахуп ажәеинраала кьаҿ аҿы. Иаҳгәалаҳаршәап аԥхьарцарҳәаҩы аимпровизиатор Маҷкәыкә Адлеиба ицәаҳәақәа:

Ҳаи гиди рыбза ду,
Гыд иҳаҟьа рыбза ду.
Иамҵадыргьажьыз ара ду,
Баша ԥсакәат мгәацәа ду!

Ари иаԥхьаз ма изаҳаз иаразнак ила даахгылоит зымгәада хәыцырҭа змам, зыӡгабра пату ззақәым аӡгаб бзамыҟә. Аԥхьарцарҳәаҩы иаԥхьа иқәиргылоит арҿиаратә хықәкы, атема, уи иазиԥшааит иашьашәалаз аформа, ажәақәа анеицыла ашәа рылҵит! Араҟа иаабоит ҳара арҿиаҩ ихәыцшьа, ихшыҩ аус шауа, дзыхцәажәо асахьа, – аситуациа иахәҭоу ацәаҟәынҵара дшақәшәаз. Иеиҿкаашьа иеиқәыршәашьа, афольклортә стихиа иахылҵшьҭроу, апоетика алшарақәа максималла ахархәара ирыбзоуроуп. Араҟа, хымԥада, аус злоу, зегь раԥхьагьы, аформеи апоетикеи ракәӡам, аҟазара ауп.

Амилаҭтә поезиа аныҷкәынӡоу, аарлаҳәа раԥхьаӡатәи ашьаҿақәа анеихнаго аамҭазы уи ахаҭарнакцәа иаԥырҵоит сахьаркырала ихьысҳау, адидактикатә, абжьгаратә ҩымҭақәа. Уи мзызс иамоу ахьыԥшаатәугьы аԥышәа амамзаараҿы ауп. Апоетцәа, аҩҩцәа ҿарацәа ӡыхтарҭас ирымоу жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рпоетика, рсахьаркыратә лшарақәа роуп. Аха аҵыхәтәантәиқәа шәыышықәсала ишьақәгылахьоу рсахьаркыратә маӡақәа зегьы нҭкааны рҿиара ҳасабла ахархәара зроуам урҭ рҩымҭақәа рҿы. Иеилкааууп уи аамҭеи аԥышәеи шаҭаху.

Ас еиԥш афакт иарбан милаҭтә литературазаалак азы раԥхьаӡатәи апериодқәа, алитература аира, аҿиара, ашьақәгылара аан иаҟазшьа ҷыданы иҟоуп.

Ҳаԥсуа поезиазы ас иҟаз периодын 10-тәии 20-тәии ашықәсқәа. Агазет «Аԥсны» (1919) иеиднакылаз, аҩыра знапы алакыз аҿарацәа, уи анаҩсан, Асовет мчра анышьақәгыла «Аԥсны ҟаԥшь» аҿы аус зуаз, аҵара-лашара, аҟазара уҳәа знапы алакыз арҿиаҩцәа иркьыԥхьуан формала афольклор иазааигәаз, зсахьаркыратә ҩаӡара уи аҟара иҳаракымыз аҩымҭақәа. Ареволиуциа ашықәсқәа раан, амилаҭтә ҳдырра интенсивла азҳара ианаҿыз аамҭазы, оперативла ажәлар рыԥсҭазаара аҽалархәра анаҭахыз, аидеиатә қәԥара ҕәҕәала ианымҩаԥысуаз аԥсуа поетцәа, апоетцәа рымацарагьы ракәымкәа, акультуратә фронт азықәԥаҩцәа зегьы рзы ихадаз аамҭа ҿыц амаҵ азура, жәлары зегьы уи аперспективақәа реилыркаара акәын. Хымԥада, ари аус ду анагӡараҿы афольклортә формақәа максималла ахархәара рҭахын. Уи иазхьаԥшуан аԥсуа поетцәа ҿарацәагьы. Ажәытә форма, ихиаз аформа аҵак ҿыц азырԥшаауан, аамҭа ҿыц амаҵураҿы рхы иадырхәон. Уи ииашаз мҩан, аԥсуа профессионалтә жәарҿиара ашьақәгыларазы, азҳа-зыҕьра наҟ-наҟтәи амҩазы. Даҽа мҩакгьы ԥшаатәӡамызт. Ари аамҭазы ажәлар еидкылатәын, ихьарԥштәын жәлары зегьы ирзеиԥшыз аус ахақәиҭразы ақәԥарахь. Усҟан даҽа аамҭан, ҳпоезиа, хыхь ишазгәасҭаз еиԥш традициалагьы иԥсыҽын, насгьы зынӡаск даҽа зҵаарақәан аԥсуа поезиа-ҿа аԥхьа иқәгылазгьы. Аха ари апериод ҭоурыхуп аԥсуа поезиазы, ус анакәха, – аԥсуа поетцәа рзгьы.

Уаҩ дзақәшаҳаҭхом апоет иажәеинраала «Ауаа ирҳәозеи?» аҵакгьы. Аԥсуа ԥхьаҟа дызго, хьымӡҕ измырго, «ауаа ирҳәарызеишь» ҳәа, –дахьхәыцуа акәӡам. Апоет ус иҳәар шиҭахымызгьы, иажәеинраала аҵакы иаҳгәаланаршәоит Чехов иажәабжьқәа руак аперсонаж – Беликов мыцхәы бзиа иибоз афраза («Џьара акы ҟамландазшь») ... Насгьы аԥсуа асас дызидикыло, ауаа ак сзырҳәап ҳәа дшәаны акәӡам («уахҭаԥса рымамзаргьы уҭаацәа, дудумкылар ауаа ирҳәозеи?») ҳәа ауп. Асасдкылара, нас егьырҭ апоет дзыхцәажәо аԥсуа иқьабз бзиақәа жәпакы хыхь-хыхьла дрызнеит. Урҭ рҵакы хараӡа иеиҳауп, ҭаҵҕәысгьы ирымоу кыр рыцаркуеит, рдац-рԥашәгьы ашәышықәсақәа ирыларсуп.

Иазгәаҭатәуп ҳәа сгәы иаанагоит апоет ицәаҳәақәа зны-зынла ԥсышәала ацәажәара шрыцәмаҷу. Иманшәалам агәы азы: «Ацәгьа зхәыцуа, уцырцыруа уиҿакыз» ҳәа, – аҳәара. Ес мчы зауа ирымҵақьақьо изы апоет иҳәоит: «Абас еиԥш иҟоу илаҟәу аразҟы, изашьҭоузеи, ирызымҭода?» ҳәа. «Изашьҭоузеи, ирызымҭода» ҳәа, – гәнамӡарала иззырҳәо кыр зылшоны ҳаҭыр ззақәым, амал хыда инызхуа, амалаҳәа изауа роуп, аха амҵақьақьаҩцәа рзы ас аҳәара ари ажәеинраала аконтекст азы ииашахом.

Џьара-џьара апоет ихы ишахәҭо изархәом ажәеинраала еибыҭаразы иҟоу, исахьазыркуа, аԥсы ахазҵо акомпонентқәа зегьы. Аритмикагьы зегьынџьара иеиԥшны дашьклаԥшӡом, иритм акырџьара иԥсыҽуп. Амцхә рифмара аируеит апоет аҟаҵарба. Уи, иажәеинраалақәагьы рхаҭабзиара аныланарҟәуагьы ыҟоуп. Абар, хы змам жәеинраалак аҿы рифмара ззеибауа ажәақәа: «иадгыло», – «иацгыло», «рахьынтә», – «уахьынтәи».

Аҵыхәтәаны иазгәаҳҭап ас иԥсыҽу ажәеинраалақәа автор ишәҟәы иахьанылаз, уи зыԥсаз маҷк ишхьысҳанатәыз. Апоети аредактори (М. Миқаиа) ашәҟәы аҭыҵра ианаздырхиоз, ирыхәҭан, аԥхьаҩцәа рҟынӡа инарымгашаз ажәеинраалақәа шыҟаз ҳасаб азура. Иазгәасҭар сҭахуп аизга аиқәыршәашьа системак шамам, ажәеинраалақәа реишьҭагылашьа џьара логикак шрыҵам. Алирикатә жәеинраала анаҩсан асатира цоит, нас ахьӡынҩылара, нас еиҭах алирика, ма асатира. Иаҳа иеиҕьхон аԥхьаҩцәа рзгьы, ашәҟәы ахаҭабзиаразгьы, еизааигәоу, хкыла, ҵакыла, темала иеицәыхарам хаз-хазы иҟазҭгьы.

Кьыршьал Чачхалиа иажәеинраалақәа руак аҿы иҳәоит:

Арацәа акәым усс иҟоу,
Кыр сызҩыма ихәарҭоу?..
Иалакыысма шәгәы арахәыцқәа,
Мамзар баша иаҩсны ицоу?

Ирацәаны, насгьы есқьынгьы дыҩлароуп апоет, ирацәаны аныҟәареи аԥсҭазаара агәылаԥшреи шиҭаху еиԥш.

Уи анаҩсан, иуҩыз акьыԥхь ахь ианноуго, аԥхьаҩцәа ӡбатәыс уҩымҭақәа анруҭо, иазхәыцлатәуп алԥшаараҿгьы аҟазара шаҭаху. Кьыршьал Чачхалиа иахьа ҿыц иҩагылаз поетым, ргәыбзыӷга бызшәала ирыхцәажәатәым иҩымҭақәа. Ишазгәаҭоу еиԥш, уи иникылахьеит ҳаамҭазтәи аԥсуа поезиаҿы иаԥсоу аҭыԥ, зхыԥхьаӡара маҷым аԥхьаҩцәа. Уи иаҳагьы иазнарҳауеит апоезиеи аԥхьаҩцәеи рҿаԥхьа апоет имоу аҭакԥхықәра.

1967

АҚЬИАЦӘА РЫМҨА

Абас ахьӡуп аабыкьа аԥсуа ԥхьаҩцәа ироуз ажәеинраалақәа реизга, иеицырдыруа аԥсуа поет Кьыршьал Чачхалиа иԥсҭазаара аҵыхәҭәантәи ашықәсқәа рзы ииҩыз, иҩымҭақәа раҕьырак еидызкылаз ашәҟәы. Ашәҟәы еиқәиршәеит апоет иԥа, иара иԥсҭазаара зегь зиҭаз амҩа ианылаз, агәырҵҟәыл бзиа змоу апоет Денис Чачхалиа. Ари уаҩ дзеигәырҕьаша усуп. Ҳәарада, апоет, арҿиаҩы, аҟаза дыԥсӡом, уи дыззышәаҳәоз ыҟанаҵ, иара иԥсҭазаара зегь зиҭаз ирҿиамҭагьы ыҟазаауеит. Аха уи анаҩсангьы иара иҭынхаз, зцәыргаха имаӡаз иҩымҭақәа еиҿкааны аԥхьаҩ изцәырызго диҭынхазар гәазырҳагами! Ари ашәҟәы иаԥхьаз дарбанзаалак имбарц залшом аиқәыршәаҩ дара дазҿлымҳаны, гьама бзиала аус ду шадиулаз иаб иҭынха. Раԥхьаӡа иргыланы иазгәаҭазар ахәҭоуп Д. Чачхалиа апоет иҟазара хәыц-хәыц дацклаԥшны иштиҵааз, ишидыруа. Ашәҟәы иацу аԥхьатәи аԥхьажәа кьаҿ аҿы иара ишазгәеиҭо еиԥш «ажәа аԥшаара, уи аус адулара, аҵакы хада гәылырҭәааны аарԥшра, иԥшӡаны аҳәара»... – ажәа азҟаза иҷыда ҟазшьақәа ргәаҭара зылшо, – уи ирҿиара иагәылаԥшны, инҭкааны издыруа иакәхоит. Ари даара аамҭеи аҵьабааи зҭаху усуп. Аамҭагьы дамеигӡеит, аҵьабаагьы дацәхьамҵит азоуп иахьа ҳара изҳауз Кьыршьал ирҿиара аҟазшьа ҷыдақәа зегь зныԥшуа, иҟазара аизҳара ишаҿыз агәра ҳзырго ашәҟәы шьахә аҭыҵра зыбзоуроу.

Ирацәаҩым иахьазы ҳаԥсуа поетцәа дуқәа хьӡырҳәагақәа, зырҿиарамҩақәа нҭырҳәацааны иҭҵаау, уи ҳаԥхьаҟа аԥсуа критикеи алитератураҭҵаареи руснагӡатә хадақәа иреиуоуп. Кыр аҳәатәы узҭо апоезиа иҭынхеит Кьыршьал Чачхалиагьы. Аԥсуа жәеинраала аҭоурых ада-

ӄьақәа рҿы иааникылт иара иитәу, даҽазәы иламҩашьо, иҟазшьа ҷыдарақәа зныԥшыз аҭыԥ.

Апоет иҩымҭақәа аԥхьаҩцәа ҷыдала иазҿлымҳан, иахьагьы иазҿлымҳауп, ипоезиа аԥхьаҩцәа рхыԥхьаӡара дууп. Уи акьыԥхь аҿы данынцәырҵ аахыс иҩымҭақәа аԥхьаҩцәа бзиа ибаны ирыдыркылт.

Еиҳарак сатирикк иаҳасабала аԥхьаҩцәа ирдырыз апоет, иҟазара иазҳацыԥхьаӡа ипоезиа аҳәаақәа рыҽдырҭбаауан, иҵаулахон, уи инапы иҵихит акымкәаиҩбамкәа ауаажәларратә ҭакы зныԥшыз апатриоттә, алирикатә, ауаҩытәыҩса ихәыцрақәа рдунеи ҭбаа-ҭыцә шьахәла изныԥшыз ажәеинраалақәа. Уи зегь раԥхьа иргыланы дыззышәаҳәоз дызлагылаз иуаажәлари аамҭеи ракәын. Апоет ипоезиа ахә ҳаразкқәо ирхадоуп уи икалам ижәлар иахьатәи рыгәҭыхақәеи ргәыӷрақәеи, руси, реихьӡарақәеи, раԥхьаҟатәи рҧеиԥши иахьырзырхоу.

Абарҭқәа зегь шьахәла ишьақәзырӷәӷәо ак акәны иҟалеит Кьыршьал ишәҟәы «Ақьиацәа рымҩа».

Ашәҟәы ахы аҵакы хадоуп гәыцәс иамоу иара зегьы иааидкыланы ҳахәаԥшуазаргьы. Иҟазара аинҭәылара ианаҿыз игәы иҵхоз азҵаарақәа: ауаҩра, ауаҩымра, аиаша, ахәахәа, аԥсра, абзара, аԥсыцқьара, ақьиара, ахаҵара, аԥсадгьыл абзиабара, ахьӡи-ахьымӡӷи, ауаҩы дуаҩызтәуа аҟазшьа шьахәқәа, убас иҵегьгьы, – абарҭ роуп апоет абраҟагьы дыззышәаҳәо, аԥхьаҩ дзызхьаирԥшуа.

Уи анаҩсан иҳәатәуп, апоет иҟазара аизҳа-зыӷьареи аинҭәылареи рымҩа ишаныз, илшазгьы шырацәоу, аха иаԥхьаҟа иҵегьы иҟаиҵашаз, илиршашаз шыҟаз.

Апоет иԥсадгьыл ахь абзиабара имаз рныԥшит кыр иажәеинраалақәа. Уамашәа, даҽа ԥсыуа поетк диеиԥшымкәа иааирԥшуеит Кьыршьал иԥсадгьыл ахь имоу абзиабара. Ихадоу, игәра угоит апоет абас аниҳәо:

Ишақәнаго усызмырҽхәааргьы,
Гәыла усгьы сеилыргоуп.
Сыԥсы ухҭнысҵоит, аҭаххаргьы,
Ма уи ала сузаԥсоуп.
Угәы ҭызго, ухьӡ казмыршәуа

Иматҵ сҽеақәыршәны изуп.
Иҽеышькыл скырц, сихьӡап данҽыжәло,
Имҩа сақәныҳәарц сыццакып.

Ари аҩыза абзиабара аԥсҭазаара аԥышәа ду иаанагаз, иеиханаҳаз цәанырра шьахәуп. Убри азы акәхоит апоет ашәҟәы иану иажәеинраалаҿы изиҳәо:

Сшыгәаҭеиуаз,
Ишлеит схахәы,
Шаҟа суазыруаз –
Шьҭа шәара шәазхәыц.
Геи-шьхеи нысмыжьит,
Еимыздеит хәыц-хәыц,
Шаҟа амҩа саркараз –
Шьҭа шәара шәазхәыц.

Апоет ақьиара, аиашара дазгәакуп. Уи ҳаракны, ишьҭыхны акра уалс иԥхьаӡоит. Аха уи ақьиара зхы ззымыхьчо, инанамго қьиараӡам, уи зхы ахьчара зылшо, ақәԥара иазхио қьиароуп. Ахаҿы амырӡра, агәаҕьра алазаара, аиаша аӡыргара, ахәахәа аҿагылара – абарҭ роуп апоет ауаҩытәыҩса изы уалԥшьа хаданы иимхьаӡо. Апоет иҭахуп иажәақәа рыла иаҳҳәозар, реиҳа ианыцәгьоу, угәы иҭоу уҩагылан, иуҳәартә еиԥш агәаҕьра улазарц. Аӡә дангәаҟуа, илабжыш анлеиуа, уара аччара узыҟамларц, ужәлар зыргәаҭеиуа, рхьаа хьаас угәы иҵаларц!

Апоет, иара ишиҟазшьоу еиԥш, дихыччоит иҵоурам, зхатәы змам, зегь ззеиԥшу, жәлар рзы ихәарҭам ауаҩы.

Егьызлам кыр илҵуама! –
Аԥша ахьасуа даццауеит.
Уи ахара дхәыцуама, –
Бысҭахьк иуҭар, днацҳауеит.
Уи, ихәарҭам деилаҳан,
Аԥхьа днеины дхырхәауеит.
Акьанцьеиԥш иҽеилаҳәан,
Ҩыхәашьык днаҿыхәауеит.

Кьыршьал есқьынгьы игәы иҵхақәоз зҵаарақәан ижәлар рыбзиабара, урҭ рымаҵура, ирыхәаша изыргәырӷьаша аҟаҵара, ауаҩытәыҩса ижәлар рҿапҳхьа иду иуалԥшьа анагӡара азҵаара. Кыр жәеинраалақәа рҿы ари апроблема дазааҭгылоит апоет, илшахьоу ҟәнишьоит, иҵегь илиршар иҭахуп. Абри ахшыҩҵак ауп ианыԥшуагьы апоет иажәеинраала, «Жәеинраалак саԥхьоит».

Шәа шәзеигәырӷьо џьара акы,
Аӡы шәырызго цҳакы...
Исҭахуп абарҭ срыхьӡарц,
Ак ҟасҵеит ҳәа шәыԥхьаӡарц.

Ауаҩытәыҩса ацхыраара аниҭаху ивымсра, иага иџьабаазаргьы ҩызара изура, ихьӡу усуп, ауаҩ иуаҩра ҳаразкуа ҟазшьоуп. «Ауаҩытәыҩса ицхрааны дҳаразкуа, – иҟам убри иеиҳау ауаҩра» иҳәоит апоет даҽа жәеинраалак аҿы.

Ирацәоуп ари аизгаҿы агуманизм иашаҵәҟьа зныԥшуа, ауаҩраҵәҟьахь аԥхьаҩ дхьазырԥшуа, апоет ауаҩытәыҩса иахь имоу абзиабара цқьаҵәҟьа еилыхха изныԥшыз ажәеинраалақәа акымкәа-ҩбамкәа.

Шаҟа иҵәыуозеи апоет зыхшыҩ кьаҿрыла, ма зшәыргәындарыла зхатәы интересқәа иртәыртәны змаҵуразыҳәан зыжәлар ринтересқәа зҭиуа ауаа хлаҳәадақәа; шаҟа дрызгәдуузеи маҷк иадамзаргьы бзиарак ззыҟаҵаз ауаа! Иԥсҭазаараҿгьы ипоезиаҿгьы дырҿагылан, драқәԥон Кьыршьал зегь ззеиԥшыз, згәы бажәыз ауаа.

Зыжәлар ирмаҵуҩу, уара узҭаху, абзиа иашьҭоу ауаҩыҵәҟьа дизгәдууп апоет. Уи изикуеит иажәеинраалақәа иреиӷьу. Уара ухазы уӷәӷәацаӡа уаныҟала, ауаа рзынгьы ужәҩахырхароуп. Ухазы уара уаныҟамла иузыҟалода, аха ухазы мацара аҟазаарагьы гьамас иамоузеи! Абас еиԥш иҟоу, аграждантә хшыҩҵак дуҵәҟьа аазырԥшуа ахәыцрақәа рахь ҳхьадырԥшуеит апоет кыр иажәеинраалақәа.

Ииашаҵәҟьаны дамеижьо идыруеит апоет иуалԥшьа, уи иазикуеит илша зегьы, иара изын иҟаӡам даҽа гәырӷьарак

инапы злаку аус алҵшәа изаанаго агәырҕьара аасҭа. Апоет иџьабаа, ихы-иҧсы зегь уи аус иазкуп. Аха аус злоу, дмыцәаӡакәа иршо аҵхқәа ракәӡам, аус злоу ижәлар ирыхәо, ргәы иақәшәо кыр изҳәазар ауп:

– Иалакьысма шәгәы арахәыцқәа,
Мамзар ус ишәаԥсны ицоу?
Абри ауп еснагь сзызхәыцуа,
Мца қьоуқьадхан исыгроу. –

Иҳәоит апоет иажәа иаҧхьаԥцәа рахь ирханы.

Аҧсреи абзареи, еинышәара рымамкәа аҧсҭазаара ҟалаз аахыс еицуп. Аҧсреи абзареи рпроблема адунеи апоезиаҿы шамахамзар иазхьамҧшыц поеткгьы дыҟамзар ҟалап. Дырмит ду раҧхьатәи ишәҟәы, ипоезиа зегьы азы программас иҟалаз, епиграфс иеиҭаз ажәаҧҟа, – «аҽы ҧсыр, адәы аҭынхоит, ауаԥы дыҧсыр, иажәа иҭынхоит», – епиграфс иахҭар ҟалоит Кьыршьал иажәеинраала «Аҧсра, аҧсра ианадамхагьы». Дзызхьуазеи апоет араҟа? Аҧсра ацәыбналара, ацәшәара акәӡам апоет араҟа дзышьҭоу. Уи ацәымҕрагьы инирҧшӡом. Аус злоу, ихадоу, –дыҧсыҵәҟьар иҭахӡам апоет, уи иара ишьҭахьгьы иус ыҟазар иҭахуп. Абри ауп зегь ирыцку.

Аҧсра, аҧсра ианадамха,
Акгьы нмыжь сымцап.
Сызҿыз сымч анақәымха,
Сыцқәын дсыхьӡап.
Аҧсра мшынҵас сналалап,
Сналаҳап аӡмыжь.
Аха сшыҟаз шәгәалашәап,
Сымцеит акгьы нмыжь.

Аҧсҭазаара аҟәыгара ду, ахаҵараҵәҟьа, ауаԥраҵәҟьа шьахәла изныҧшыз жәеинраалоуп ари аҧҵамҭа.

Апоет иуасиаҭ ажәа ҳәа азуҳәар ауеит иажәеинраала «Иахьазаҵәык». Ари ажәеинраала зеиҕьаҭам ала ианыҧшит апоет идоуҳа ду, иуаԥра, ихаҵара, иҳаракыра.

Ирҳәоит апоет ианакәызаалак даҽа поетк дирҽхәаӡом ҳәа. Кьыршьал ас иҟоу апоетцәа дреиуамызт. Уи агазеҭқәа, ма ажурналқәа рҿы жәеинраала бзиак аныларр, деигәырӷьон. Уи ус шакәу аԥхьаҩ агәра идыргоит ашәҟәы иагәылоу аекспромтқәеи ашаржқәеи. Шаҟа бзиабареи гәыцқьареи рыҵоузеи апоет Б. Шьынқәбеи, Ш. Ҵәыцьбеи, Т. Аҵьбеи, В. Амаршьани ухәа ирзикыз ажәеинраалақәа! Асатиражәа азҟаза иҭаххазҭгьы иоушан ажәақәа, иаԥиҵашан апоетцәа рзы ашарж иашаҵәҟьақәа. Аха ус ҟаимҵеит. Уи деигәырӷьеит иҩызцәа ҿарацәа рықәҿиарақәа. Абар Т. Аҵьба изы иихәо:

Ажәеинраала бзиа санаԥхьа
Амырхәаага каҷҷоит саԥхьа…
Абас сыхьит сара раԥхьа,
Таиф Аҵьба, ушәҟәы санаԥхьа.

Игәыҭгагоуп, ауаҩра иатәуп, апоет еиҵбы изы иара иеиҳабы апоет абас аниҳәо:

Слатәан саԥхьеит уара уҩымҭа,
Ашәҟәы иҭужьыз «Слахьынҵа».
Уара исуҭеит сара аҳамҭа
Бзанҵы исхамшҭуа зынӡа.

Арҭ зегь ирҳәо апоет аԥсуа литература аизҳара, аинҭәылара шаҟа игәы азнарҳауаз ауп. Ари апатриотизм иашаҵәҟьа иахылҵшьҭроу ҟазшьа бзиоуп.

Кьыршьал имоуп жәеинраалак шәагаала икьаҿу, аха зҵакы кыр уазхәыцыртә иҟоу. Иахьӡуп иара «Ақәԥара аразҟы» ҳәа. Сгәы иаанагоит, имыцхәхом, ишеибгоу иааҳгар:

Сара исхыҵит иахьазыҳәан,
Шәышықәса рыгәҭа еиҩшаны.
Акгьы сылымшеит схазыҳәан, –
Сыҟан сыжәлар срыԥсаны.
Сышьҭахь схьаҳәыр, сылаԥш дәықәҵан,

Амҩа сныҟәаԥшыр сызныс.
Избоит – сыжәлар рылԥха сыцын,
Исыман аҟәаԥара разҟыс.

Шаҟа ишьахәны иҳәозеи! Апоет иаахтны имҳәозаргьы, дшазгәдуу ҩашьом илахьынҵа, уи ижәлар рымаҵураҿы аҟазаара изынасыԥуп. Избанзар, ижәлар уи ацымхәрас ирҭоит рылԥха, ари насыԥ дууп апоет изы. Еиҳаракгьы – аҟәаԥара разҟыс иман апоет. Аҟәаԥара аԥсҭазаара гәылзырҭәаауа, ауаҩ илша зегьы цәырызго!

Кьыршьал дыҟәаԥаҩ иашан. Уи даҿагылан ахәахәа, дазышәаҳәон аиаша, амзашеиԥш иарҕьанапала иҳаракны икын уи аиаша иԥсҭазаара аҵыхәтәантәи аминуҭҟәа рҟынӡа.

Аҵыхәтәаны иазгәаҳҭап, ишуадаҩу рецензиа кьаҿк аҿы ари аҩыза ашәҟәы азы инарҵауланы иаҟәнагахаша ажәа аҳәара, ахәшьара. Аха сара уи хыҟәкыс исымамызт. Сара иаамҭамкәа ҳаԥсуа поезиа иаԥхаз ҳпоет бзиахә ишәҟәы аашьҭыхны санаԥхьа, иажәеинраалаҟәа исзааргаз ахәыцраҟәа рҵыхәала аԥхьаҩцәа саарацәажәар, ашәҟәы бзиа шҭыҵз расҳәар сҭаххеит. Урҭ ргәы иаҟәшәаашаз кыр сызҳәазар, абри ашәҟәы аԥхьара ӡәыр иҭаххартә сызныҟәар, уахь дсызхьарԥшзар, схыҟәкы насыгӡеит ҳәа исыԥхьаӡоит.

1979

АԤСҬАЗААРА АИАША УԜЫРЦ УҬАХЫЗАР...

Сара, уара, ҳара, шәара. Ҳарҭ зегьы ҳазлахәу аԥсҭазаара. Ашкәакәа, аиқәаҵәа... Иацы, иахьа, уаҵәтәи ҳԥеиԥш убас. иҵ. Абарҭ реиԥш иҟоу азҵаарақәа аԥсҭазаара амҽхак еснагьгьы ихадоу ӡбатәыс аҟаҵара, абарҭ роуп иеицырдыруа аԥсуа шәҟәыԝԝы, адраматург Ш. Ҷкадуа ирҿиара ус зегьы зызку. Хыхь иаагоу ацәаҳәақәа злашьақәгылоу ажәақәа аиҳарак ашәҟәыԝԝы аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы иҭижьыз аизгақәа рыхьӡқәа рыла ауп. Ишәҟәқәа рыхьӡ мацарақәагьы аԥхьаԝ иарҳәо рацәоуп. Аԥсҭазаара иахьеиуахеи ауаԝытәыԝса иҿаԥхьа иқәнаргыло, хкырацәала иеиларсу азҵаарақәа – аӡбатәқәа рызхәыцраҿ ауп ашәҟәыԝԝы ихықәкы хада ахьиԥшаауа. Ауаԝытәыԝса дызлагылоу аԥсҭазаара абстрактла акәымкәа лабҿаба икылкааны, игәаҭаны ашәҟәыԝԝы игәы-иԥсы, ишьа-ида иалжьны ауп ишаԥиҵо исахьаркыратә ԝымҭақәа. Урҭ: икьаҿу аиумори асатиреи рминиатиурақәа ракәзааит, инеиҵыху аԥсҭазаара амҽхак ҟәыҵәак зныԥшуа ракәзаашт, зегьы автор ибзианы дызлаԥшхьоу, даара инҭкааны аԥсҭазаара аҟнытә иаагоу роуп, ихыҭҳәааа мацарам. Ашәҟәыԝԝы иԝымҭақәа уаԝ данрыԥхьо игәеиҭоит уи. Ҳәара аҭахума, автор иҿаԥхьа иқәиргыло аӡбатәанагӡатә инҭкааны адырразы дызлацәажәараны дыҟоу аԥсҭазаара аҟәыҵәа бзианы иҭиҵаароуп. Уи азы кыр иматәахәуп аԥсҭазаара аԥышәа, автор ибиографиа, избанзар, апроза, адрама, аепикатә ԝымҭа дуқәа, прототипда изыҟалаӡом. Апрототип ахы архәаразы иаҭаху зегь раԥхьа игылоуп (ашәҟәыԝԝы инапкымҭа атәы ҳҳәом) иара узлацәажәараны уҟоу афакт, ахҭыс, аԥсҭазаараҿы аҭыԥ змоу, ибзианы адырра. Шолохов Виошенское иҭаз ашәҟәыԝԝцәа ҿарацәа данрацәажәоз, – даара ибзиаӡаны

иҭышәымҵаац, ишәзымдырыуа аҩра шәҿазышәымкын, шәзыхцәажәарц ишәҭаху даара ибзианы иҭышәҵаа, мамзар аҟәҿиара аҟәгәыӷра уадаҩхоит, – иҳәеит. Арҭ ажәаҟәа ирыҵаркуа рацәоуп. Аиашазы, шаҟа ҿырԥшы уаҩы иааигар ҟалозеи адунеи литература аҭоурых аҟынтә. Дарбанзаалак ашәҟәыҩҩы ихатә ԥышәа мацараҿы даанымгылозароуп. Иҵалатәуп уаԥхьа иҟаз рԥышәа, уи анаҩсан, иаҭахуп, еиҭасҳәаахуеит, узыхцәажәараны уҟоу, иуҩраны иҟоу аҩымҭазы аматериал ухы иаурхәо ибзиаӡаны адырра. Уи иаанаго анаука усзуҩы иҭиҵаауа апроблемазы ирацәаны аматәахәҟәа шадигало еиԥш, абиблиотекаҟәеи архивҟәеи рматериалҟәа кыр инапы шырхиго еиԥш, ажурналист, апублицист, аочеркист изыхцәажәаран иҟоу афакт аҭыԥ аҿы ицаны ишырбо еиԥш, ашәҟәыҩҩгьы иаԥиҵо аҩымҭазы иаҭаху зегь бзиаӡаны иҭиҵаароуп. Абас еиԥш иҟоу аусура ду ауп изхылҵуа асахьаркыратә ҩымҭа иашаҵәҟьа, ихәҷызааит уи, ма идузааит. Машәыршаҟә имҳәеит аурыс шәҟәыҩҩы ду Леонид Леонов иажәаҟәа Москва алитераторцәа рыҩнаҿы гәыԥҩык ашәҟәыҩҩцәеи иареи реиҿцәажәараҟны: – Дызусҭазаалакгьы ашәҟәыҩҩра знапы азыркыз игәы иаанамгааит џьабаада, угәаабзиара шеибгоу еиҟәырханы, асахьаркыратә ҩымҭа иашаҵәҟьа аԥҵара ауеит ҳәа. Аҩымҭа иашаҵәҟьа аԥҵара иаҭахуп угәаабзиараухабзиара, угәы-уԥсы ахәҭак хьаҳәа-ԥаҳәада.

Ашәҟәыҩҩра аџьабаа ду шацу, уи ауаҩытәыҩса иԥсҭазаара зегь шаҭаху, аҟыбаҩ анаҩсангьы есымша ԥымкрада ахы аус адулара шаҭаху, аԥышәеи аҟазареи рырҳара – раарыхраз даҿа мҩак шыҟам атәы рҳәаахьеит ашәҟәыҩҩцәа дуҟәа, аҟазара знапы алакыз, иалаку аӡәырҩы. Урҭ зегь араҟа рыхцәажәара аҭахны ҳәа иҟаӡам.

Ш. Ҷкадуа аԥсуа шәҟәыҩҩцәа абжьаратәи рабиԥара иаҵанакуа арҿиаҩцәа дреиуоуп, ашәҟәыҩҩра инапы алакуижьҭеи маҷгьы ԥӡом. Хыԥхьаӡарала иаԥиҵахьоугьы кыр ыҟоуп еиуеиԥшым ажанрҟәа рҿы. Ашәҟәыҩҩы иҩымҭаҟәа иарбан жанрзаалак изҵазкуа реиҳарак ирныԥшуеит лала ибаны, гәи-ԥси ирылхны, ибзианы иҭҵааны анапы иҵху маҭәахәла ишеибыҭоу. Автор иҟәҿиараҟәа рахь иԥхьаӡатәуп ибызшәа аցҟьара, истиль

аилыххара, абзазаратә сценақәа инҭырҷҷааны раарҧшра, адиалог ҟазарала иҧсабаратәу ацәа-ажьы аҟәынҵара. Арҭ зегьы ажәѡан ахьтә иааӡом, арҭ зегьы рырҳаразы аҵьабаа ду батәуп, ишырҳәо еиҧш, ухы аҵьыка ықәухроуп.

Аха арҭ зегьы зыҟалаӡом иага аҵьа убаргьы аҟыбаѡ умамзар. Ш. Ҷкадуа иҿы насыҧла рҿеидыркылт абарҭ аѡба зыда ҟазара иаша зыҟамло, – аҟыбаѡи аусуреи (аҵьабаа абареи).

Аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы Ш. Ҷкадуа иҭижьит аҧсуа театр асцена збаз идраматә ѡымҭақәа рнаѡсангьы, акымкәа-ѡбамкәа ажәабжьқәеи аповестқәеи зну аизгақәа. Урҭ рахьтә ари астатиаҿы иазааҭгылахоит ашәҟәыѡѡы аҵыхәтәаны иҭижьыз иажәабжьқәеи иповести зну ашәҟәы «Сара, уара, ҳара, шәара» (Ашәҟәҭыжьырҭа «Алашара», Аҟәа, 1974). Автор хыхь ишазгәеиҭоу еиҧш, еиҳарак икалам ахьҧишәо асатиратәии аиумортәии жанрқәа рҿы ауп: аиумортә жәабжь кьаҿ, абзазара ахҭыс хәыҷык иазку аминиатиура, аситуациатә (аҭагылазаашьа иеиҵыхым аамҭалеи ҭыҧлеи) жәабжь. Уи анаѡсан, иазгәаҭазар ахәҭоуп Ш. Ҷкадуа иѡымҭақәа рперсонажқәа шқалақь уаауи, ахҭысқәа ахьыҟало ақалақь аҿы шакәуи (ашәҟәы иану ажәабжь «Зиза лыбзиабара» атәы ҳамҳәозар). Ари амоментгьы констатациа ҳасабла акәзаргьы иазгәаҭазар ахәҭоуп.

Уеизгьы уеизгьы ҳаҧсуа литератураҿы ирацәаны иуҧылом ақалақь уаа рыҧсҭазаара иазку асахьаркыратә ѡымҭақәа. Уи аганахь алагьы ашәҟәыѡѡы ирҿиамҭақәа аҧсуа ҧхьаѡы изы иҿыцбарах хҭысу, ҭагылазаашьоуп. Уи азгәамҭақәа ҳавсыргьы иашахом.

Ашәҟәы иану аѡымҭақәа конкретла рыхцәаажәарахь ҳаиасааҭӡа ҳарзааҭгылап иахьатәи ҳаҧсуа проза зегьы акәымзаргьы аиҳарак азы иҷыда ҟазшьахаз фактқәак. Ш. Ҷкадуа иѡымҭақәа рҿы ари афакт аҭыҧ шамамгьы уи алацәажәара араҟа имцхәым ҳәа сгәы иаанагоит.

Ишдыру еиҧш, иахьа ҳашәҟәыѡѡцәа зегьы ахьынхо Аҟәа ақалақь аҿы ауп. Урҭ дара зегьы анс акәу, арс акәу ақыҭа иалҵыз, иахьагьы уала-ҭахыла ақыҭа иадҳәалоу роуп. Убри акәхоит излацәажәо, иаадырҧшуа еиҳарак

ақыҭа ԥсҭазаара закәугьы. Аха ари аҭагылазаашьа иахылҿиаауеит ирацәаны даҽа фактқәакгьы. Урҭ ирылацәажәатәуп, ирызхәыцтәуп. Иҟоуп ҳлитератураҿы ихрестоматиатә ҩымҭахақәазгьы, ахьтәы фонд ахь иуԥхьаӡаша аԥҵамҭақәа, ишедеврмзаргьы ҟыбаҩ бзиала иҩу аҩымҭақәа, – иара убас иԥсыҽу, алитературагьы аԥхьаҩгьы егьрызымҭо ажәабжьқәа, аповестқәа. Иарбан литературазаалак аҿы ус иҟоуп. Ажәакала, аԥсуа литературагьы иара иашьашәалоу литературак еиԥш иҟоуп, уи аганахь иалкьны игылаӡам.

Аԥсуа литература знысхьоу амҩа маҷӡам. Иалшахьоугьы рацәоуп. Уажәы, 70-тәи ашықәсқәа рзы, аҩра знапы алаку рхыԥхьаӡарагьы иазҳаит. Иара ала даҽа уск иаҿымкәа занааҭс иҟазҵазгьы ыҟоуп. Аха рыцҳарас иҟалаз, иаҳа-иаҳа ашәҟәыҩҩцәа аԥсҭазаара аган ахь иныжьны ахыҭҳәаа мацара иақәгәыӷуа иалагеит. Ахыҭҳәаа арҿиараус иахәҭа хадақәоу ишреиуоугьы, уи амацара алитературатә ԥҵамҭаҵәҟьа азыҟаҵом. Ахыҭҳәаа ԥсҭазаарала ишьақәырӷәӷәамзар алҵшәа аиуам. Ас иҩуа ашәҟәыҩҩи аӡмах иҭахысызи еиҩырго егьҟалом аҵыхәтәаны.

Аҩажәатәи аҩажәижәабатәи ашықәсқәа рзы ҳашәҟәыҩҩцәа рӷьырак рҩымҭақәа, зегьыҵәҟьа ракәымзаргьы, сахьаркырала иԥсыҽзаргьы, аԥхьаҩ изыхцәажәо, иаадырԥшуа агәра игоит, избанзар, урҭ гәыла-ԥсыла, шьала-дала ирыҩуан, насгьы излацәажәоз излагылаз рыԥсҭазаара акәын. Уажәтәи ҳашәҟәыҩҩцәа традициақәакгьы рымоуп, изҿыԥшышагьы (ажәытәтәиқәа, аҿатәтәиқәа) ыҟоуп, аха рырҽеира арԥхара ацәмаҷхеит, иаԥырҵо ахаҿсахьақәеи аҟазшьақәеи ршьа-рда ҭыԥсаауп, аԥхьаҩ рыгәрагара ицәыуадаҩхеит. Ари парадоксуп, аха ифактуп, афакт уабацәцараны уҟоу. Изыхҟьозеи абас аҭагылазаашьа, ахҭыс? Мзызс иамоузеи? Абри азҵаара уаҩ аҭак изаҭоума? Хымԥада, иаҭатәуп ари азҵаара аҭак. Аҭакгьы ыҟоуп, амзызгьы аилкаара уадаҩцәаӡангьы иҟаӡам. Ԥыхьа (20–30-тәи ашықәсқәа рзы еиҳарак) ашәҟәыҩҩцәа ауаажәларратә ԥсҭазаара рнапы алакын, агәҭа иалагылан (ареволиуциа, асовет ԥсҭазаара ашьақәырӷәӷәаара, аколнхарақәа

рыҟаҵара), ақыҭеи ақалақьи еиҳа иеизааигәаны (ақалақь ҳәаҵәҟьа узрызҳәозар усҟан Аҟәа, Очамчыра, Гәдоуҭа...), економикалеи доуҳалеи иаҳа иеиҿцааууан. Уажәгьы уи аҩыза аиҭанаиааира рыбжьам ҳҳәар хҭахӡам, аха усҟани уажәи реиҿцаара аиԥшымрақәа рыԥшаара, рызгәаҭара уи аҟара иуадаҩым. Иагьалацәажәатәым. Уажә ақалақьи ақыҭеи рыԥсҭазаара аҽеиҭнахит, адәахьтәи рҿаԥшылара иаҳа иеизааигәахеит, ақыҭауааи ақалақь уааи злеиԥшу рацәахеит. Аха ус иага иҟазаргьы, дара-дара рхатә хаз ԥсҭазаарақәа рымоуп. Ақыҭа ақалақь аҽеиԥштәра амҩа иқәуп, ақалақьгьы ахатәҿиара амҩа иануп, ақыҭа ашьҭахь аианамырхазаргьы, хатәы мҩала азҳара, аҿиара иаҿуп.

Абас еиԥш аҭагылазаашьа ыҟоуп. Ҳашәҟәыҩҩцәа зегьы ақыҭаҿы ииз, абжьара ҵара зоуны, ақалақь ашҟа зҵара азырҳаразы иааз, нас рҵара ианалга араҟа инхаз роуп. Арҭ рынхарҭа аҭыԥ мацара акәӡам ирыԥсахыз – ирыԥсахит рыԥсҭазаашьа (рыбзазашьа) аҟазшьагьы. Аха иабаҟоу зегь злацәажәо, рырҿиара қәаарыхырҭас иамоу ақыҭа ԥсҭазаара акәхеит. Арахь аамҭа цоит. Ҵыԥх иҟаз сынтәа иҟам. Ҳашәҟәыҩҩцәа ианҿаз излагылаз аԥсҭазаара, ауаа реизыҟазаашьа – реиҭанеиааира аарԥшны иахьатәи ақыҭоуп абри ҳәа иаҳдырбоит. Аха иабаҟоу уи агәра угартә иҟамлеит. Алитература зжьоит ҳәа иалагаз ашәҟәыҩҩы ҽеи изалхуам, уи ашьа иара иауеит, – имарианы ииз аҩымҭа изҩыз ашәҟәыҩҩы дшыҟоу иара ԥсуеит, қьар ҳәа егьалам (агонорар атәы ҳамҳәозар). Ажәакала, ҳашәҟәыҩҩцәа раҕырак излацәажәарц ирҭаху аԥсҭазаара ахьыҟоу инеины цқьа иҭырҵаароуп, рҿалархалароуп. Убасҟан ауп аԥхьаҩ изы аинтерес зауа, иинтелект мобилизациа азура зылшо асахьаркыратә ҩымҭа аԥҵара рылшаратә ианыҟало, мамзар ахышә икылԥшны амҩа иану игәы иҭоу аилкаара зҽазызкыз иеиԥшхоит. Аҵыхәтәаны, ажәакала иуҳәозар: ҳашәҟәыҩҩцәа реиҳараҩык чмазарас ирымоу изыхцәажәо аԥсҭазаара ҽеины амдырра ауп.

Шаҟа ҿырԥшы ыҟоузеи иахьатәи адунеии аурыс литературеи рыԥсҭазаараҟны ҳашәҟәыҩҩцәа кыр зҿырҵааша (Астафиев, Носов, Лихоносов, Белов, Шукшин, Абрамов

уб. иҵ.). Рыԥсадгьыл ахыи-аҵыхәеи еимырдоит, иныҟәоит, аԥсҭазаара рҵоит, амлагьы ахьҭагьы иацәымшәаӡакәа. Убри азы ауп урҭ раԥхьаҩцәа рхыԥхьаӡарагьы здуу. Ирдырхуа, ибзианы ирдырхуа, ирхыргахьоу, изгәылсӡаны ирдырхуа ауп ирыҩуа. Узҿыԥшыша мачхәума, аҿырԥшра, аҿҵаара уҭахызар, ҳара ҳашәҟәыҩҩцәақәак аԥсҭазаара агәҭылсахь неишьа рмоуит, иара дара рахь ааишьа азыҟамҵеит ҳамҳәозар.

Ақыҭа Аҟәаҟа имааит, ҳашәҟәыҩҩцәа ҵәаҳәыркылагьы уахь иуздәықәҵараны уҟаӡам. Арахь рыҷкәынра аамҭа ирнаҭаз рбиографиа зыдҳәалоу ақыҭа акәхеит. Уи иалаз алырхит, аха аԥсҭазаара ҿиоит, ԥхьаҟа ицоит, ақыҭаҿы апроцесс ҿыцқәа рацәаны рхы ыҵырхуеит, аха урҭ ирызҿлымҳахаз ҳашәҟәыҩҩцәа рхыԥхьаӡара рацәаҩык ыҟам. Ирызҿлымҳахазгьы ақәҿиара зауз маҷхеит. Уи алагьы ҳаԥсуа литература ақыҭа ԥсҭазаара неиҵыхны, инарҵауланы аҭоурых, иара иахылҿиааауа апроблемақәа азаамырԥшит (ашәҟәыҩҩцәа зегьы рҩымҭақәа ас иҟоуп ҳәа агәаанагара сацәыхароуп). Иаҳхаҳмыршҭуазароуп аԥсуа ԥсҭазаараҿы игәҭылсаны иҟоу макьаназы анхаҩы, нас ақыҭа интеллигенциа шракәу аиҳараӡак. Уиала ақалақь уаа рыԥсҭазаара иалацәажәатәым ҳәа сҳәар сҭахӡам, уи анаҩсангьы ҳашәҟәыҩҩцәагьы реиҳараҩык материалс ирымоу ақыҭа ԥсҭазаара ауп. Ажәакала, ашәҟәыҩҩы дзыхцәажәозаалак зны цқьа ибзианы, «аԥсы ахьҭоу» еиликаароуп, инарҵауланы, еиҭасҳәахуеит, идыруазароуп хьаҳәа-ԥаҳәада.

Аҟазара, аҟыбаҩ, аԥышәа, абла ҵарра, абаҩхатәра бзиа, еиҭах аматериал нарҵауыланы аҭҵаара – абарҭ зегьы еицны ашҟәыҩҩы ианимам, илҵшәа хьысҳагәышьахоит. Уаҩ дук иҳәанеиԥш, ҳарҭ зегь гәаныла хәыҷык-хәҷык ҳпоетцәоуп, аха зегь ҳазпоетхом, ҳзышәҟәыҩҩхом, избанзар уи ҟыбаҩуп, аҟыбаҩгьы ааӡатәуп, ишьашьырктәуп, ԥышәалеи ҟазарылеи ихырктәуп. Урҭ аазго неиҩымсрада аџьа, аусура роуп. Ажәакала, аԥышәареи аҟазареи ааиуеит, ауаҩы иааирыхыр илшоит аус аниу, дызҿу бзианы ианимпыҵеихала, инҭкааҵәҟьаны адырра аҩаӡараҿыҵәҟьа ианхеигала.

Зыуаҩрахь инеихьаз шәҟәыҩҩык, имаҷымкәа ашәҟәқәагьы ҭзыжьхьаз, иара ихҭигахьаз, дзықәшәаахьаз ибзиаӡаны дызлапшхьаз апсҭазаара иалихыз ҩымҭа дук апиҵеит. Апхьаҩцәа иргәапхеит автор иҩымҭа. Гәахәас иҟаҵаны ирҿиаратә қәҿиара анидырныҳәала: «баша ҳхы ҳаргәаҟуеит, иудыруа, узнысхьоу акәзаап иҩлатәу» ҳәа, – иҳәеит, рҳәеит. Ашәҟәыҩҩы ҳәа ихы ипхьаӡоны занааҭс имоу уи акәын, иуаҩра данахыс ашьҭахь акәзар ианеиликаа иидыруа шакәу иҩтәу, ари рыцҳарагәышьоуп.

Иҟалап апхьаҩ аҽпныҳәа ҟаиҵар, шәҟәык иазку астатиаҿы асҟак ахьаҵаркқәа абаҭахыз ҳәа. Аха сгәы иаанагоит араҟа ҳазлацәажәаз алитература изладҳәалоу ала, ас еипш иҟоу агәаанагарақәа рҳәара-рыҩра зинуп ҳәа.

***

Ш. Чкадуа ирҿиара иахцәажәаахьоу иазгәарҭахьеит уи аҷыдарақәа маҷымкәа. Убарҭ рахь акы иазааҭгылатәуп – автор иҩымҭақәа ридеиатә хырхарҭа. Ашәҟәы апхьажәаҿы автор иҩуеит: Усатира шәҟәы идеиа хадас иаҵоузеи?

«Уҟьамсар аҽаӡә иашҭа иҭоумыжьлан, уҩнгьы иумҵәахлан»! Ажәакала, ашәҟәыҩҩы иажәабжьқәа (ажәабжь «Зиза лыбзиабара» аповест «Амреи ауаҩи» рыда) зегь рызкуп иахьагьы жәлар рыпсҭазаараҿы аҭып змоу анегативтә цәырҵрақәа рҿапҽера. Ишпа илшеи автор абри азҵаара сахьаркырала аӡбара – ахәшьара? Насгьы изылихызеи ажанр кьаҿ – ановелла, иазааигәоу асатиратәи аиумортәи ажәабжь. Ажәабжь кьаҿ, ановелла ҟазшьала зегь реиҳа адрама иазааигәоуп. Уи иаҳа иоперативтәу жанруп ҳҳәар ҟалоит. Убри азын ауп автор иажәабжь кьаҿқәа рҿы адиалоггьы иаҳа аҭып зааннакыло даҽа формак аасҭа (арҭ реипш иҟақәоу ажәабжьқәа роуп иззааигәоу ашәҟәыҩҩы исатиратә сценақәа «Чарирамаҿы» иаабогьы). Аҩымҭа ашәагаа акьаҿра, аинтрига зҵоу сиужетла аибыҭара, адинамика ҳарак, аиумор, узқәымгәыӷуа аситуациақәа рыла реибыҭара, – арҭ зегь апхьаҩ дара иаҳа дрызҿлымҳартәуеит, иаҳа анырра ҟарҵоит. Уи адагьы, автор адрамаҿгьы иҽешпишәаахьо ҩашьом. Убри ауп абарҭ реипш иҟоу иажәабжьқәа рҿы адрамеи акинематогра-

фи рбызшәа алшаракәагьы захԥыло («Аԥхәыси ахаҵеи», «Аҽҵыси аҭаҳмадеи», «Аамҭеи абзиабареи», аповест «Амреи ауаҩи»).

Ш. Ҷкадуа ишәҟәҩыра ибзиоу иаҟазшьаҷыдоу: аԥсҭазаараҿы кыр зҵазкуа азҵаарақәа дрыхцәажәоит аԥхьаҩ игәы ԥымҵәакәа, ажәеи ахшыҩҵаки имырҵәи-мырхынҳәкәа бызшәа мариала, еилыхха иҟоу узымшьаҳауа бызшәала иааирԥшуеит ахшыҩҵак. Ари аҩыза «амариара» иаанаго ашәҟәыҩҩы инапкымҭа цқьоуп, дызҿу аус имч ақәхоит, ицааиртә аҵьа азибахьеит ҳәа ауп.

Ҳазҭагылоу аамҭазы иеиуеиԥшым аинформациақәа рацәаны ауаҩы раҳарҭа-рбарҭа анимоу, ацивилизациеи акультуреи ирласны рызҳара ианаҿу атехникатә револиуциа аепохазы ауаҩытәыҩса исоциал-економикатә ԥсҭазаара азҳа-зыгьара аамҭазы, ицәырҵит ауаа реизыҟазаашьаҿы апроблема ҿыцқәа. Иахьа уажәраанӡа урҭ азҵаарақәа ыҟамызт, аха иахьа иӡбатәуп, ирызхәыцтәуп иҭҵаатәуп. Арҭ афактқәа кыр иҳараркит ауаҩ иеикономика-культуратә ԥсҭазаара. Аха дара урҭ иааргахуеит даҽа факторқәакгьы, ауаҩ идоуҳатә ԥсабара, идунеи иаԥышьклаcыр зылшо. Урҭ ргәаҭара мариаӡам, зегьы ирызбом. Арҭ зегьы, аԥсҭазаараҿы аҭыԥ змоу, – ибозароуп ашәҟәыҩҩы, ибжьы рықәиргозароуп, игәаанагара, сахьаркырала иааирԥшуазароуп. Ш. Ҷкадуа ари аганахьала, ирҿиара зегьы шамаха ихәыҷы иду иахьа аԥсҭазаара иқәнаргыло азҵаарақәа ирызкуп. Ҳабзазара аганқәа инҭкааны рызхьаԥшра рныԥшуеит ашәҟәыҩҩы иҩымҭақәа зегьы.

«– Ахацәа заа игәарло иалагеит ашьапылампыл иахәаԥшырц ма ахокеи. Зегьы бзиа ирбоит иара.

Даара имаҭәахә бзиоуп, аиашазы ателевизор! Ҳамч еиҿнакаауеит, ҳаԥсы ҳнаршьоит! Ишәгәаламшәои, анкьа, иара аныҟамыз, сасык ашҭа дааҭалар, иаразнак ҳалаԥш наиқәшәон.

– Уа, бзиала уаабеит! ҳәа –ҳнеиԥылон. Ҳидтәалазар акәын. Иааиз асас игәы умырҿыгьыр акәын.

Уажәы имариаӡоуп. Дааит. Данааиз усгьы уара ателевизор уадтәалан, алашыбжьы умаҳаӡеит. Дахьтәаша ҭыԥк

наиурбеит… Убрыгьы нацәала. Дциҟә-циҟәуа днеины днатәеит.

– Иҟарҵахьоузеи? – ибжьы аҵкьыс иблақәа еиҳаны даауҿапшуеит.

– Макьана башоуп, – уҳәоит уара».

Абас ирониала ахы икуеит автор ажәабжь «Иаашәымхәакәа шәымун». Аусурахь ианыҟоу иҟоуп, ианааилак ателевизор иадтәалоуп лацәааихьшь ҟамҵо. Зназынла афымца лашара аныцәалак адәахьы индәылҵуеит, усҟан ауп агәылацәагьы анеибабо. Ажәабжь афырхаҵа ахокеи дшахәаԥшуаз алашара ыцәеит, игәы еиҟәыҷҷоит, аха иикуи.

«Иҟаҳҵоз, адәахьы ҳдәылҵит… Агәылацәа рхәыҷқәа заҟарахазеи, уҳәарауазеи! Егьаҭахӡам ахәыҷқәа рызҳара!»

Ахәыҷқәа рызҳара абаха абаҟоу ателевизор дадтәалоуп аус ауанаҵы, аха иманаҵы. Иара игәылак, Ездора, убри аҟара иаамҭа ателевизор иагеит, ҵыԥх иҟалази сынтәа иҟалази ицәеилагеит.

Мҿышоуп. Ақыҭахь сцап, сҭаацәагьы збап, ателевизор ауаруарбжьгьы слымҳа иааҭыҵып, ҟаиҵан, ақыҭарахь амҩа дықәлеит ҳфырхаҵа. Автобус аҿгьы ателевизор аҿы ирбо ахокеии, афутболи иалацәажәеит. Иқыҭан днеит. Иаб иашҭа дынҭалоит. Аҩнынтә ґьал-пал бжьык иаҳауеит. «Сасцәақәак рҭоуп, астол иахатәоуп. Уажә саннеилак «уанхәа лыԥсы ҭоуп», рҳәозар акәхап» ҳәа, –дхәыцуа аҩны дааҩналазар, жәларык еизаны ателевизор иадтәалоуп, ахокеи иахәаԥшуеит…

«Анкьа, ас ақалақь аҟнытә ақыҭан иааиуаз еигәырґьон, ажәабжьс иҟоузеи ҳәа иазҵаауан… Уажәы уи уаҩ дашьҭаӡам. Ари аиашьык зегьы ирымоуп. Иааҟало ажәабжь ҿыц аминуҭ ала зегьы еицырдыруеит. Нас дызуазҵаауазеи?.. Ҳашԥаҟаларишь ԥхьаҟа? Ҳабакылнагашеи ари аиашьык қьашана? Дасу ихала дахьтәоу дызҟәышхару? Иқьабзгьы идыруа дҟалару?» – иҳәоит автор ифырхаҵа иажәақәа рыла.

Ауаҩы ицымхәрас иара цәажәоит, иара аґьуеит, иара хәмаруеит, иара ажәабжь ҿыцқәа ҳанаҳәоит. Иарбанзаалак

уаҩы ихы иаирхәо, ихы иаӡбаз инапы иҟанаҵаз аматәахә данатәха ателевизор иахәаԥшуаз ҳфырхаҵа ихьыз ихьуеит. Уи иара датәнатәӡаргьы иҭахӡам, иҽацәихьчарцгьы ақыҭахь дцоит, аха иара уаагь даԥшааит. Аха ари аӡәк иоума, ателевизор мацарагьы аума атехникатә револиуциа иаанагаз аиҭакра дуқәа, ауаатәыҩса реиҭанааира шьаҭанкыла изыԥсахуа?! Урҭ афакторқәа рацәахеит. Ауаатәыҩса жәлар рыгәҭа дшыҟоу дыбнакыр ауеит. Иԥсҭазаара бзиахеит, ииҭаху реиҳарак иоуртә дҟалеит. Нас изиҭахузеи ауаҩы, еиҳарак ақалақь уаҩ, иуада аҿаԥхьа инхо, ҩнык аҿы ицынхо аԥсшәа иаҳәара? Уи аамҭа зақәирӡрызеи? Дызцарызеи атеатр ахь, аҩны ателевизор имазар? Аамҭа зихигарызеи, аԥсшьаразы иҩызцәа рыгәҭаны, аҩны иԥсы ишьар ауазар, шьапыла дызныҟәарызеи, амла, ахьҭа дамкуазар, уи дызлаихәо егьыҟамзар? Абас ихәыцҳәогьы рацәаҩуп. Ари аҩыза аҭагылазаашьаҿы ауаҩы ихаҿра ишакәым аҽаԥсахыр ҟалоит.

Арҭ зегьы социалтә проблема дуқәоуп, изызхәыцлатәу, амҩа иаша иқәҵалатәу уаажәларратә зҵаарақәоуп. Ауаҩытәыҩсеи ауаҩытәыҩсеи бзиа еибабаларц, еиҭанаиааир, гәышьамхыла иԥсыҽымхарц, рҷьабаа зырмаҷыз – рымаҵ зуа амашьынақәа иртәырмтәырц азы иқәԥалатәуп. Уи уаҩы игәалашәозароуп есқьынагьы, наҟ-наҟтәи иԥеиԥш азы, абиԥара ҿыц аԥеиԥш азы.

Иит аҽҵыс. Аҭаҳмада Ҟаинагә иҽан ҿыц иахылҵыз аҽҵыс – алаша аҵарԥало има аҩныҟа даауеит («Аҽҵыси аҭаҳмадеи»). Шаҟа гәырӷьара ацыз усҟан – инахарамыз ажәытәан – аҽҵыс аира! Насгьы алаша. «Шьыжьы игылаз иҽан ҽаба аҵаикит», – рҳәоит иахьагьы жәаԥҟаны. Шаҟа гәырӷьара изаанагооз аԥсуа аҽҵыс – алаша аира. Уи аҽы ҭуҕан алҵыр ҟалон. Иҽыҩханы абжьыуаа реизара дуқәеи Аԥсны зегь рҿы, аҽырҩрақәа раан раԥхьа инеир, закә хьыӡ дууз изтәыз изы. Аҽыхәмар бзиа алҵыр, ауапа нкаршәны ахыи-аҵыхәеи ирхымскәа ихәмаруа аҽыхәмар! Аԥсуа игәыӷра, иԥсҭазаара ганрацәала изыдҳәалаз Аҽы! Хьыӡрацареи аԥсадгьыл ахьчареи, аԥсуа иԥсҭазаара аганрацәеи ирылахәыз ауаҩытәыҩса ашьа злоу аҽы!

Ауаатәыӡса рынхашәа аҽеаԥсахуеит, иҿиоит, ажәытә канаԥсоит, аҿатә еизыҟазаашьақәа иияуеит…

Аҭаҳмада иҽани иҽӡыси иманы дахьаауа иԥыло иазҵаауеит ҽану, лашоу иҽан иахылҵыз ҳәа. Аха урҭ ус ҵаарашақә ицаауеит. Насгьы аҽӡыс шыԥшӡоугьы азгәарҭоит. Ус инамӡатәшәа. Даҽа шьоукгьы (урҭ аҽазы макьана зынӡа имԥсыц жәытә цәаныррак рылоуп): – хырҳагас иуоуааит, Ҟаинагә! – рҳәоит. – Иҭабуп, дад, узеигәырҕьаша рахә уашҭа иҭалааит! – иҳәоит иаргьы. Дхәыцуеит аҭаҳмада аӡныҟа дахьаауа: «Ибзиами иахьиз аха… Анкьа акәзар иаҳа саргәырҕьашан…»

Гәылакгьы дазҵааупеит ихьама ҳәа. Ус ажәа аҟнытә. Уи мазарак ахҭынҵаны ҽ-дук аахәан иааиган, ашьақар аҿеиҵон, ирӡуан, аха илашәхеит. Уи аԥсуа ҽқәа иаҭәаишьом, еиҭах ҽ-дук ааихәозар акәхап. Даҽаӡә зынӡа дагьымҵааит, уи крыфароуп занаатс имоу. Изхара ыфаны дыҟазар уаҳа егьиҭахӡам, уаҳа хәыцырҭа имаӡам.

Аҭаҳмада иҭаца аҽқәа ашҭаҿы иҭагылоу ашәыркәа рфар ҳәа дшәеит, уи аҽқәа ашәыр ишырԥырхагамгьы лыздырӡом… Уи ауп хьаас илымоу. Аҽӡыс аира лара гәырҕьара лзаанагом, хәарҭа аланы илбом.

Ажәытәи аҿатәи. Урҭ реилазаара. Икажьтәу, икажьтәым. Амилаҭ рдоуҳа зыдҳәалоу реизыҟазаашьа хазынақәа, урҭ рыҿиара иаԥырхагоу афакторқәа. Заҟа хәыцра узаанагозеи ари ажәабжь хәыцҷы.

Жәытәнатә аахыс жәлар рыбзиара, ржәытәра-рҿатәра иасимволуп аҭаҳмадеи аҽӡыси. Аха арҭ аӡ-факторк реицыҟазаара, рхеибарҭәаара блеи-гәи агымзароуп. Конкретла иаҳҳәозар: автомобилқәа, иахьа аҳаирпланқәа рыласра аазырԥшуа, аҽқәа зынӡа ирымԥсахроуп! Автомобили аҽи рымацарагьы ракәым ари зыдҳәалоу. Ари зымҽхак ҭбаау уаажәларратә проблемоуп. Аҿыц ԥсҭазаара иаанагаз иамҵәахроуп жәлар иеихарҳаз-еиҵарҳаз ашәышықәсқәа иргәылҷҷаауа иахьанӡа иааргаз амилаҭ ҟазшьа бзиақәа – ихәарҭоу, зда рхаҿра хьысҳахауа аҟазшьақәа. Ажәакала, аҵыхәтәаны аҭаҳмадеи аҽӡысгьы ракәым араҟа аус злоу, араҟа автор иқәиргылоит иаҳа иҭбаау, иаҳа иҵаулоу зымҽхак рацәоу апроблема ду, арҭ ахаҿсахьақәа

конкреттә ҿырԥшҝәоуп ашәҟәыҩҩы игәҭакы аарԥшразы. Шаҟаџьара шаҟантә иҟалахьоузеи аҿыц ҿыцбарах ибаны, иаразнак уи шьҭԥааны иҳама ҳдәықәлоит, цҟьа ажәытәи (зынӡа ижәытәӡам ашьҭахь излеилкаахо ала) иареи еиҿмырԥшыкәа, урҭ рҩыџьагьы реигәылара ауа-иамуа гәамҭаӡакәа, цҟьа имшәа-имза, ахәарҭареи-ахәарҭамреи еилымкааӡакәа! Иахьа ҳаԥсуа ԥсҭазаараҿы, ҳазлагылоу аҿыц ԥсҭазаараҿы, икажьтәым, ихәарҭамзар иԥырхагам акажьреи, ишьҭыхтәым ашьҭыхреи модахеит. Арҭ рҩызцәа афактҟәа ишнеи-шнеиуа амилаҭ рзы ишәарҭахар ҟалоит. Ари даара азхәыцра, ашәа-азара зҭаху, иахьа ҳҿаԥхьа иа-аины иҟәгылаз проблемоуп.

Иаԥҵамҭа бзиоуп зегь рыла, насгьы ашәҟәы иану егьырҭ ажәабжьҟәа раасҭа тематикалеи, ҵакылеи, сиужет-леи, џьдала хазы игылоуп ажәабжь, – сатиратә новелло-уп ззаҳҳәар ҟало, – «Сара саныржуаз аҽны». Ашәҟәыҩҩы араҟа ишьҭихыз атема иҿыцу ак акәны иҟаӡам, аха дызлацәажәо ахҭыс, афакт убысҟак иаҟәнагоз аформа азалихит, аԥхьаҩ игәарԥханы даԥхьоит. Сгәы иаанагоит Ш. Ҷкадуа араҟа азҵаара, сахьаркырала акәзааит, ҵакыла акәзаит, ишиҭахыз ибзианы аҭак ҟаиҵеит ҳәа.

«Иаасыҟәшәаны ҽнак сыԥсит, сгәы иҭамкәан, схы иҭамкәан. Аҽырыҩрахь ацара сыҽшазыҟасҵоз!

Аԥсра зыхәҭаны шаҟаҩ адәы иҟәда, аха сара салихит, иҟоуҵои! Ҳәҳәарахеит, ҟаарахеит!

– Иҟалазеи!

– Гәызба дыԥсит!

– Ҟаҳ, ишԥа?

– Ааи, абас!»

Ашәҟәыҩҩы иажәабжь актәи ацәаҳәаҿы дахьналаго инаркны аиумор агәылыжж аҿынанахоит. Аха ари аиумор-гьы автор ихы изаирхәо асатиратә фон иаҳа арӷәӷәаразы ауп. Ауаҩы дыԥсит. Ԥсрак аҿы ишаабахьоу еиԥш ауаа еигәныҩт, еизеит.

Ашәҟәыҩҩы дынҭгыла-ааҭгыло аԥсра асахьа неиҵыхны иҭихӡом, уи хыҟәкыс имаӡам. Аха иахьатәи аԥсыжра ижьымдырны иадгалахаз амоментҟәа исахьаркуа деталь-ла иаликааауеит. Абри аҩыза асатиратә ситуациаҿы ина-

ганы автор иааирԥшуеит иахьа ҳаԥстазаараҿы иҽеимкәа аҭыԥ зоуз, аԥсы имыхәаӡо, абза изы ихырҵәагахаз афакт, аԥсра амҩаԥгашьа. Ҳқьабз иатәымкәа арахь ишаблонхаз аизыҟазаашьа дахыччоит ашәҟәыҩҩы. «Аҳәса ҳәҳәо иааиуан, ахацәа рхы иаасуа ихалон. Нас ашҭаҿы еидгыланы аҭаҭын иахон, ихәыҵаччон». Ари зегьы Гәыӡба иаҳауеит (ԥхыӡлоуп дшыԥсыз). Аӡәаӡәала ицәырҵуеит Гәыӡба игәылацәа. Абар Марҷыгь, хы-шықәса раахыс 33 мааҭ иԥарақәа зқәу. Уи дгәыцхәы духа Гәыӡба иԥҳәыс илиҭоит урҭ аԥарақәа, цәашьык аларк ҳәа. Арахь иԥсы анҭаз дааҟәымҵӡакәа Гәыӡба ицәгьаҳәара дахашәаломызт. Абар абригадир Зыҕәагьы. Ихы дасуеит, игәы дасуеит, уаҩы дизынкылом. Уи иакәын иааҟәымҵӡакәа уажә иԥсны иқәу ҭыԥ изымҭоз, дҟьо дызманы иқәыз. Ауаа еизеит, иашҭа аанда ыҵх икарыжьит. – Ҵәыуара иааиуа злааиуа амҩа дырҭбаауеит. Шьоукы аҩцараҿы аҩқәа ргьама рбоит, ауалырқәа хыртуеит, иаҳа иеиҕьу алхтәыми ҵәыуара иааиуа асасцәа рзы!

Иахьатәи аԥсра, аиныхра амҩаԥгашьа анегативтә цәырҵрақәа ирхылҿиааз амилаҭ ирцәтәыму аҟазшьақәа сатира иашаҵәҟьала дахыччоит, дақәыӡбоит ашәҟәыҩҩы. Уи ишьҭнахыз аҟазшьа бааԥсқәа: мчыбжьык инеиҳаны аԥсы икҿаҵара, амцхә аҩыжәра, акрыфара, ауаатәыҩса реизыҟазаашьаҿы цәала ахныҟәгара, уалуп ҳәа мацара гәы зҵам, хы зҵам адышшылара, аԥсраҿы анеира, зхыԥхьаӡара рацәахаз «ақьабзқәа» бзиаӡаны ианыԥшит ари ановелла шьахә.

Ашәҟәыҩҩы иеизга иану ажәабжьқәа раҕырак азкуп иахьатәи ҳаԥстазаараҿы иуԥыло аҳәаш-гаш иалоу ауаа, амҵақьақьаҩцәа, аҭыӡшәаршаҩцәа, змаҵура зхы иархәаны, жәлар рмал еимызҵәо, зҭыԥ иақәнамго аҿабырҳацәқәа рхаҿсахьақәа раарԥшра. Автор дақәыӡбоит, аламысдара, дахыччоит абзамыҟәра, агәнымыҩра, асабрада рҿихуеит ҩ-ҿык змоу, цәала иҟоу ауаа. Насгьы ашәҟәыҩҩы ипозициа, иҩымҭақәа зегь рҿы аԥхьаҩ ибартә иааирԥшуеит, иумбарц залшом иарбану уи дызқәыӡбо, дызхыччо, бзиа иибо, дзыдгыло убас иҵегьгьы.

Араҟа иҟоуп зоуразоуроу илымҳаханы адәы иқәу («Исоумҳәан, исоумҳәан, сӡырҩӡом»), зыбз аӡы аҵабар ҳәа

ишәаны иахьахәлаанӡа аҟәли-ҿли зыман иаво, агәылацәа ирыцәгәышуа, рыцәгьаҳәара занааҭс измоу ачымазцәа, Кафа лꙩызцәа.

Д. Гәлиа иажәеинраала аперсонаж абжьаꙩашьа хабжьаҟьала даҳгәаланаршәоит ажәабжь «Атәыла бгама!» афырхаҵа. Уи ихазгьы, ауаа рызгьы акгьы дапсам. Аҽырыꙩрақәеи ачарақәеи аизарақәеи рахь дышдәықәыз иꙩны ахыб ақәбааит. Ихәҷы дычмазаꙩызар аҳақьым иаагаха имам, – иꙩызак ихәыҷы имширахь дцеит. Уи азҵаарақәа зегь рҭакс: «Атәыла бгама?» ҳәа – аҭак ҟаиҵоит.

Уи дануцу длабз-ҿабзуп, днауцрыҵыр уара уцымхәрас даҽаӡәы дирҽхәоит. Ила аԥыцьгьы қәацом. Автор иажәақәа рыла иаҳҳәозар: «Ииуа зегь дрыциуеит, амала иԥсуа зегь дрыцԥсуам». Уахьнеилакгьы дубоит. Агәамбзиаразы дашшӡом. Дызцу зеиԥшроу еиԥш иҟазшьа, ихы-иҿы аҽаԥсахуеит. Уи хьыӡ имаӡам. «Иахьа жәлак имоуп, уаҵәы – аҽажәлак». Автор дицнаҵ, автор дирҽхәоит. Автор даныҟам арежиссиор, нас амузыка зꙩыз, нас актиор, аҵыхәтәаны – аꙩныҟа дызго атаксист (ажәабжь «Иахьагьы дыжәбоит уи»). Ас иҟоу ауаа бааԥсыра дук рыламзаргьы, ҵаура иеиуаны акы рыдубаларанꙑ иҟаӡам, ус баша ибарбаруа, егьзҿамло, хәарҭара злам аҵиаа иаꙩызоуп.

Иара дначальникуп, амаҵура бзиа имоуп (ажәабжь «Убри ауп саргьы исзеилымкаауа»). Иус ахь дцоит, даауеит. Иеиԥш зеиԥшу аӡәы диеиҕьым, диеицәам. Аха иабаҟоу, иԥҳәыс ҭаха илҭом! Агәыла ҳәсақәа аӡәы Иапониантәи аҳаргь лыԥшаауеит, даҽаӡә апианино бзиа адырцәа рыла иԥшааны иаалгоит, шьоук очередда ателефон рзықәдыргылоит, даҽаӡәых, иара ишьҭахь изоураны иҟаз, амашьына лас ааигоит. Иҭаацәа зладууз ала, х-уадак змаз аквартира ирҭараны иҟаз Бирда ҳәа игәыла, иҭаацәаара ꙩыџьа рыда шыҟамзгьы, игеит.

Арҭқәа реиԥш аныҟалалак дцоит азалымдара иҟалаз зыхҟьаз еиликаарц. Аха дахьнеиуа, ма хыхьынтә адҵа иҳауз иахароуп рҳәоит, ма изыхҟьаз ҳаздырӡом рҳәоит, ма даҽа ҽыҵгак рыԥшаауеит. Иаргьы ишьақәыҕәҕәаара халаны аꙩныҟа дхынҳәуеит. Дахьаауа иԥҳәыс еиҭах ԥскы дылкуеит. Иԥҳәысгьы азалымдарақәа иҟало раԥырҟәҟәаара

дашьҭаӡам, уи акәӡам лгәы иҵхо, аиаша дадгылаӷны даабаӡом. Уи лгәы иалоу, лара лаԥхьа изоурц зыхәҭаӡам, насгьы ла лтәала, илеицәақәоу ирҭаху ахьырԥшаауа, иахьроуа ауп илзхымго. Иара иакәын, иитаху аусқәа изыҟазҵарц дақәзыргәыӷуа аферистцәоуп, ҵарҭышагаӷцәоуп, дыржьоит, иара иаӷсны, закәандарала даҿа шьоукы ирзыҟарҵоит аус (амалаҳәагьы акәым). Иара арҭ зегь ибоит, аха ақәҿиҭыр иҭахӡам, избанзар уаӷ иашас ихы иԥхьаӡоит. Еилагарагьы ҟаиҵаӡом адәахьала уахьихәаԥшуа. Аха рыцҳарас иҟалаз, иԥҳәыс линциативала акәу, егьыс акәу, аус зыҟны иоуа раҵкыс иара дызлеиӷьу егьыҟам. Урҭ закәу абара уадаӷӡам, урҭ рақәԥашьа, аизолиациа рзушьа аформа уаӷы иԥшааует, урҭ мышкы зны иржуа ажра иҭаҳауеит. Аха ари еиԥш иҟоу ауаа иаҳагьы ишәарҭоуп. Урҭ рҿырԥсахӡом, уажәыгь иҟалақәо, дызлаԥшқәо закәи ҳәа уизҵаар, исыздырӡом седру ҳәа аҭак ҟаиҵоит. Азҵаарақәа зегьы рзы иҭакуп ари иара изы. Аамҭа аҿаԥсахны, иԥҳәыс лгәы ԥызжәо иреиԥшу ацәырҵрақәа ирҿагылатәхаргьы абыржәы иҟаиҵо аиҳа ҟаиҵаӡом. Усҟангьы уажә иԥҳәыс лызҵара: «Зегьы узреицәахеи, иуҵалазеи, уҳәатәы изалнамцозеи?» – даҿа ҭакк азиԥшааӡом. Уи егьиҵамлаӡеит, уи ус дыҟан, ус дыҟоуп. Ихазгьы егьы даԥсам, ауаа рызгьы дызлаҿеиу ҳәа егьыҟам. Ас еиԥш иҟоу ауаӷы иқәгәыӷра цәгьоуп, дуԥырхагамзар егьы духәом.

Ҵоура злам ауаа ргалереаҿы иҟоуп иара убас аԥсуара ҟаиҵо џьашьа (уи ԥсыуарас иалоу егьыҟам) зыԥҳәыс дзырӡыз Кәат (ажәабжь «Дабаушьҭуеи, аӷны дыҟоуп»); амҵақьақьаӷцәа (ажәабжь «Аиааира»); зыла ақды хызар изымбошәа ҟазҵо, ауаа рыла иху аҭәыц заӷзмыжьуа, ауаӷ гәаӷа, СУААДПУ адиректор; асааҭ ҟаҵаӷцәа, исааҭ аҟаҵаразы рыхә андырду ауаӷы ламыс згәалашәаз, аха иара иҿы аԥҳәыс бырг леимаақәа рҵыршьразы ӷын-хәы зҭаххаз, зыламыс еиҵыҵуа-еиҵало, ашьаҵаӡахӷы Шаҭ (ажәабжь «Амааҭи, асааҭи Шаҭи»); аԥсҭазаараҿы аҭыԥ змоу зегь аплан рзышьақәзыргыло, аоркестыртә музыкантцәа рбиуро адиректор иеиҳабацәа – «аентузиастцәа» (ажәабжь «Бом зегь ирбо»); зхәыцырҭа кьаҿу, аурысшәаеи аԥсшәаеи неилажьуа, амш го ақалақь иалоу, амшын аԥшаҳәа иаво,

зҿара аамҭа башаӡа иниазхуа Лаврики Ритеи (ажәабжь «Аамҭеи абзиабареи») уб.иҵ.

Ҳазлацәажәо аизга ашәҟәыҩҩы иагәылеиҵеит инеиҭыху ажәабжь «Зиза лыбзиабара», аповест «Амреи ауаҩи». Ридеиатә хырхарҭеи ртематикеи, ржанри злаҟоу ала, арҭ аҵыхәтәантәиқәа ашәҟәы аҿы хаз ҷыдала игылоуп. Убри аҟнытә саргьы арҭ инҭкааны рыхцәажәара сҽазыскуам. Урҭ даҽакала рыхцәажәатәуп, даҽа знеишьак рҭахуп. Аха ус иага иҟазаргьы, иааркьаҿны гәаанагарақәак ирывстәым. Раԥхьа иргыланы ҳазааҭгылап ажәабжь «Зиза лыбзиабара». Ари аҩымҭаҿы ашәҟәыҩҩы далацәажәоит махәҿашьахәҿала имриу Зиза лыуаҩхара азҳара аҭоурых. Лара абас дахьыҟоу азы зегьы дрыцҳаршьоит, бзиа дырбоит. Лара илылшо ала дыцхырааҩуп, агәылара чмазаҩык дыҟазар лара дидтәалазароуп, лхазы акы дашьҭам, зегь ауаа рзы илҭахуп. Ус дшыҟоу ари ақыҭаҿы Едраҭ ицны иааз Аркади ҳәа ҷкәынак бзиа дылбеит. Уи лара дшимго лдыруеит, аха изхәыцра илымаз лхы-лгәы дҭанарԥшит. Доуҳала, ҩныҵҟала кыр лҽылԥсахт, илызҳаит, аԥсҭазаара иаҳа даҽа блақәак рыла илбо далагеит.

Абзиабара иаша ауаҩы деиҭанакыр шалшо абзиара аганахь ала, ахақәиҭра ду шинаҭо азҵаара ауп абри ажәабжь аҟны ихаданы иҟоу. Ишԥаилшеи нас ашәҟәәҩҩы абри азҵаара ахыркәшара? Иҟалап автор иҩымҭаҿы маҷк аԥсҭазаара аиашеи асахьаркыратә иашеи еивнагазар. Иуадаҩуп ажәабжь аҿы ашәҟәыҩҩы ишиҳәо ала афырԥҳәызба лҽеиҭакра агәрагара. Уи зыхҟьазгьы, еиҳарак автор иажәабжь аҿы детальқәак, ситуациақәак иԥсабаратәым, итиптәым еибыҭашьала иахьеибиҭаз акәхоит. Иара Зиза лҽеиҭакрагьы сахьаркырала ишьақәырӷәӷәамхеит, агәрагара уадаҩхеит. Иманшәалам Едраҭ Аркади ихьӡ ала иҟаиҵо ажестгьы (абзиабаратә салам шәҟәқәа рыҩра), насгьы автор Зиза лзы «зегь бзиа дырбон, дрыцҳаршьон» иҳәоит, даҽаҵьарах илхыччон, «Зизажә» ҳәа, – илышьҭан иҳәоит. Зыгәра ҳгара иарбан?

Ари ажәабжь атемала аҩра кыр иуадаҩуп, ҳәара аҭахума. Араҟа ашәара-азара анырра маҷӡак иадамхаргьы аҟаза ианицәыӡ: инапкымҭа кыр ихьысҳахоит. Сгәы иаа-

нагоит Ш. Ҷкадуа маҷк иамхармариеит ишьҭихыз атема аҵакы хада. Убри азы ауп ари ажәабжь уанаԥхьо, егьырҭ иажәабжьқәа рҿы еиԥш, аԥхьара угәазырԥхо, иуханы уагәылазхало агәаҳәара зумоуа. Аԥхьаҩ ицәыуадаҩуп ашәҟәыҩҩы ихаҿсахьақәа рҭоурых мҩа изнысысз амҩа агәрагара.

Аповест «Амреи ауаҩи» аҿы ашәҟәыҩҩы ҵакы хадас иқәиргылаз бзианы ирҳәоит аҩымҭа аҵыхәтәантәи ацәаҳәақәа: «Аԥсҭазаара атәы уҩырц уҭахызар, уалаз иара ахаҭа!»

Ашәҟәыҩҩи аԥсҭазаареи, уи бзиаӡаны аҭҵаара – адырра, – ари азҵаара крызҵазкуа аган рацәа змоу ԥсҭазааратә проблемоуп.

Ҩыџьа ашәҟәыҩҩцәа ԥсшьара ҳәа акәымкәа, аус рурц рықалақь иалҵны агаҿа курортк ахь ицоит. Уа ауаа ҿыцқәа дырҳауеит, аԥсҭазаара иагәылаԥшуеит, кыр ҿыц рбоит. Аха рыхынҳәра аамҭа ааиаанӡа ирзымчҳакәа рыҩныҟа, изцәыбналаз рыԥсҭазаашьахь, еиҭа ихынҳәуеит. Абас иҟоуп инаркьаҿӡаны абри аҩымҭа асиужеттә цәаҳәа. Химԥада, автор кыр аус шиуз ҩашьом. Аԥхьаҩ игәаԥханы дзыԥхьо ҩымҭоуп «Амреи ауаҩи». Аха абраҟагьы иазгәасҭар сҭахуп инамҩатәшәа, автор ари аҩымҭаҿы ирацәаны азҵаарақәа рхы шеилеикыз. Аповест иаламзар зуа ахҭысқәа, асценақәа маҷымкәа иуԥылоит араҟа, урҭ даара ибзианы, аинтерес рыҵаҵаны ишыҟаҵоугьы, асиужет хада иацырҵо ҳәа егьыҟаӡам. Иҟалап аҩымҭаҿы иара иашьашәалам хаҿсахьақәакгьы алазар. Арҭ зегьы маҷк аԥхьаҩ игәы еихьыршьуеит.

Аҵыхәтәаны, ҳзыхцәажәо аизгазы зеиԥш згәаҭарақәак. Раԥхьаӡа иргыланы иазгәаҭатәуп ашәҟәы аиқәыршәара апринцип. Ахьӡи аҵаки еидкыланы ҳрыхәаԥшуазар, аиашазы кырџьара иеивыгоуп, ашәҟәыҩҩы ашәагаа аҿыгҳара ахарҭәаара хықәкыс имазшәа иҟалеит. Ашәҟәы ахьӡи иагәылоу иҩымҭақәеи рҵаки еивыгамзароуп. Уи аҩыза агха арҿеира мариан, аха изыхҟьазаалак ус инхеит.

Уи анаҩсан, ашәҟәыҩҩы иаԥхьажәа, ус хазы уахәаԥшуазар, изҩыз Ҳаџьым-ԥҳацәа акы дшыркьарзу мҩашьо иҟоуп, уқьышә ачча ықәхх уаԥхьоит, аха иабаҟоу ашәҟәы

уаԥхьо уҿыноухар, асатира аҳәаақәа ирҭыҵны аҿынанахоит. Иҩбахаз, ҩымҭақәак иаамцхәцәаны аестрада ҟазшьақәа рныԥшуеит, насгьы автор дзыхцәажәо џьараџьара аԥсҭазаараҿы ишыҟоу аҵкыс ирмариацәоит. Уи ажанргьы маҷк иаҟазшьоуп, аха аҟазараҿы аус злоу узыхцәажәо акәӡам, ушахцәажәо ауп. Автор иповест аҿы ишиҳәаз еиԥш, аԥсҭазаара атәы зҩырц зҭаху иара аилашыра агәҭаҵәҟьа далазароуп. Уи бзианы ишидыруа шьақәнарґәґәоит ашәҟәыҩҩы ирҿиарамҩа зегьы. Убри азы акәхоит аԥсуа ԥхьаҩгьы Ш. Ҷкадуа иҩымҭақәа рцәырҵра интересла дзырзыԥшу, дызрызҿлымҳау.

1975

АХӘЫЦРА ҬАУЛАҚӘЕИ АГӘЫҒРАҚӘЕИ ИРХЫЛҬЫЗ АПОЕЗИА

Иарԥысра дыштагылаз, ирҿиаратә усура ианасакьаҳәымҭаз 1977 шықәса рзы изцәырҵыз ачымазара бааԥс иаалырҟьаны иԥсҭазаара далнахит аҟыбаҩ ду змаз, иеицырдыруа аԥсуа поет Ан. Аџьынџьал.

Иҟаиҵашаз рацәан, иҟазара аҭәымҭа дҭагылан, игәҭыхақәа маҷмызт, аха урҭ зегьы рынагӡара дзахьымӡеит.

Ус иага иҟазаргьы, апоет дзыхьӡаз кыр ыҟоуп, иҭынхазгьы маҷӡам аԥсуа поезиа аҭоурых азы. Уи инапы иҵихит акымкәа-иҩбамкәа ажәеинраалақәа реизгақәа, аповести ажәабжьқәеи еидызкылаз ашәҟәқәа ҩба.

Ан. Аџьынџьал ипоезиа агәҭыха рацәеи ахәыцра ҭаулақәеи зныԥшуа поезиоуп. Уи адунеи иқәынхо жәлары зегь дрызхәыцуан, рынархеи рылшара дуқәеи дреигәырҕьон, агәымхареи ауаҩымреи ицәымҕын, игәнигон.

Апоет иажәеинраалақәа руак аҿы иҩуан:

Са исҭахуп адгьыл еиԥш ачҳара сымазарц
Амаҷ азыҳәан сыҵҟьо сҟамларц.
Са исҭахуп адгьыл еиԥш аразра сылазарц,
Сгәы ҟьаҟьаӡа иеиҵыхны ауаа рзы инхарц.

Иаҳҳәар ҳалшоит ҿыҕәҕәала апоет аразра илаз ипоезиа ибзианы ианыԥшит ҳәа, уи игәҭыха назыгӡо, абиԥарак ахьтә даҽа биԥарак ахь иназго акәны иҭынхеит ҳәа ирҿиара, ипоезиа.

Статиак аҿы даара иуадаҩуп апоет ирҿиара зегьы неидкыланы ахә ашьара. Уи араҟа хықәкысгьы иҳамам. Ари аус ҳаԥхьаҟаз иуалны ишьҭоуп аԥсуа литература аҭоурыхҭҵааҩцәеи акритикцәеи рҿаԥхьа.

Ҳара араӄа иаҳҭахуп, маҷк иадамхаргьы, Ан. Аџьынџьал ипоезиа ҳлаԥшҳәаа нахганы, уи ахаҿсахьақәеи, аӄазшьақәеи рдунеи ҷыда иахьынӡаҳалшо ҳарзааҭгыланы, ипоезиа адунеиазы ихадоу згәаҭаракәак рыӄаҵара.

Иӄалап, аԥсуа поезиаҿы Ан. Аџьынџьал иаӄара «иуадаҩу» даҽа поетк дыӄамзар. Убри азы акәзаргьы ӄалоит иахьа уажәраанӡа ирҿиара иазкны статиа наӡааӡак заҳԥымлогьы. Ҳәарада, раԥхьа иргыланы Ан. Аџьынџьал ипоезиа «ауадаҩракәа» мзызс ирымоу иара иаҷыдахаз апоетикеи кыр иоригиналу апоет идунеихәаԥшышьеи ракәхоит. Сгәанала, егьырҭ ҳпоетцәа дызлареиԥшым ахьыԥшаатәу: автор афактқәеи, асахьақәеи, ахҭысқәеи, аҭагылазаашьақәеи ҳашрыхәаԥшуа акәымкәа, иааџьоушьартә даҽакала ибоит, ахшыҩҵакқәа ҳахьрықәымгәыӷуа икылигоит, зны-зынла аллогизм аӄынӡа инеигоит, ихәыцшьа дызлацәажәо дшазыӄоу омашәа иоригиналуп, адуи ахәыҷи рыхәшьараҿы ҳәаа дук рыбжьеиҵаӡом. Дзыхцәажәозаалак, аҵакы ҭбааз, имаҷу, џьара конкретла уи аӄара зҵазымкуа фактк иазкыз, удырхәыцуеит, еиуеиԥшым ацәаныррақәа узааргоит. Ажәакала иаҳҳәозар, Ан. Аџьынџьал ипоезиа зыхцәажәо рацәоуп, ахәыцреи аемоциеи рганахь ала ихьысҳауп ҳәа ҳҳәар ҳиашахом. Уи анаҩсан, автор иажәеинраалақәа рпоетика – лымкаала рформа, иахьатәи аԥсуа поезиазы итрадициахаз, данықәмныӄәогьы ыӄоуп. Уи абзиареи ахьысҳареи ртәы ҳалацәажәозаргьы иазгәаҳҭозароуп апоет араӄагьы ихатә ҩышьа, ҽакала иаҳҳәозар, инапкымҭа даҽа поетк импыҵыҵыз ишаламҩашьо. Шамахамзар, апоет иажәеинраалақәа рҿы арифмазы ажәа ахәцәы ҵкааны иахьаҭыԥым иргылаӡом, – аформа «арԥшӡаразы» ахшыҩҵак иахьынӡаилшо ала ихьысҳаитәӡом. Уигь апоет ибзоурақәа рахь иԥхьаӡатәуп.

Ажәакала, апоет иажәеинраалақәа ицқьоу абжьы рацәа рхоуп, еиуеиԥшым аԥштәы рацәа рыӄәнубаалоит. Еилыхха иӄоу акварельла иҩушәа иӄоу асахьақәа рныԥшуеит ипеизажтә жәеинраалақәа, бзиабарала иҩычоу аԥсҭазаареи аамҭеи ирызку аҩымҭақәа. Дзызхьуа, дзеигәырӷьо, дзыргәыӷуа аԥхьаҩгьы дадиԥхьалоит,

далаирхәуеит. Насгьы, ихадоу – апоет илирикатә фырхаҵа ихәыцрақәа рыԥсабара агәра угоит. Уи анаҩсан, апоет иҩымҭақәа рҿы ирацәаны ихы иаирхәоит, иқәҿиарақәа рахь, хымԥада, иуԥхьаӡаша, хкы рацәала иеилоу, исахьарку аметафорақәа, даҽа поетк иҿы иуԥымло, иара ипоезиазы маҵара иҟазшьаҷыдоу аиҿырԥшрақәа. Азнык азы уахьахәаԥшуа иузеидымкыло ахҭысқәеи, аԥштәқәеи, асахьақәеи еидкыланы, урҭ рконтраст шьаҭас иҟаҵаны зынӡа иҿыцу асахьақәа рдунеи ҳзааирԥшуеит. Кырҵьара апоет мыругас имоуп иара убас асимволикагьы. Џьараџьара иманшәаланы ихы иаирхәоит, «аус дируеит» ибзианы аирониеи, ахатәы ирониеи. Абас ирацәаны ихы иаирхәо ажәарҿиара апоетикатә ацхыраагӡақәа, ҳәарада, идырбеиоит автор иҩымҭақәа ржәар, идырҭбаауеит, идырҵаулоит иажәеинраала, уи ахаҭабзиара ҳараркуеит.

Иазгәаҭатәуп апоет ирҿиамҭақәа зегьы ирзеиԥшу, ибзиоу даҽа ҟазшьақәаакгьы: ахаҿсахьақәа зегь гәаҭеиуеит, «иныҟәоит», динамикатә ҭагылазаашьоуп ирымоу, џьарак игылаӡам. Автор иҩымҭақәа зызкызаалак зегь рҿы ауаҩытәыҩса игәеисра, ихәыцра, иҟазшьа, иҩнуҵҟатәи идунеи иеиуеиԥшым аҭагылазаашьақәа рнубаалоит, урҭ зегь рҿы ԥымкрада дыҟоуп ауаҩы. Иԥсабараз, иаамҭаз, иԥстәыз, апоет дзыхцәажәо зегь ауаҩытәыҩса иҟазшьақәа рылаиҵоит, абла рхоуп, агәы рызҭоуп, игәырҩоит, ихәыцуеит, игәырҕьоит, игәыҭуеит ауаҩ иеиԥш, ажәак ала, аԥсабареи, аамҭеи, ахҭысқәеи, аҭагылазаашьақәеи, «уаҩитәуеит». Ауаҩи дареи еизааигәеитәуеит, «иеигәыцхәитәуеит». «Рымааибра», «рзеилибамкаара» зхылҵуагьы реилазаара, дунеик аҿы рыҟазаара, реизгәаакьара аҟнытә ауп иахьаауа. Апоет ишхәа ӡсоит, «аԥша ишьҭнахыз аԥра халоит, ахьшьыцба амҵәыжәҩеиԥш иласӡа» (Ажәеинраала «Аҩадатәи аԥшақәа»), «адгьыл агәы ишьышьуеит уаҩытәыҩсак иеиԥш» («Сара абри адгьыл каршәра сықәлан снеиуеит») «ажәҩан кәалаԥны адгьыл акуп, аԥсҭҳәақәа ашьха асахьа ҭырхуеит («Абан, нахьхьи, алаԥшҳәааҿ џьара»...), «ҭыԥҳацәоушәа џьара аҵааҵлақәа ҽырбоит» («Адгьыл иазноу ақалақь сахәаԥшуеит»). Амшын Еиқәа «аласбеиԥш ихәмаруеит ацәқәырԥа»... Апоет ажәҩан дацәажәоит иҩызак еиԥш:

«Сухәапҵшуашәа уаха сгылоуп сҿыцӡа, абан, Еҵәаӷьаа схахьы икәалкәаӷьоит... игәкыз аеҵәақәагь сыжәҩа ихшьушәа збоит» («Сареи ажәҩани»).

Ирацәоуп Ан. Аӷьынџьал ипоезиаҿы ас еипш иҟоу еиуеипшым асахьаркыратә цхыраагӡақәа ихы иахьаирхәо. Апоет ипоезиаҿы ирацәаны иаҳҧыло апоетикатә тропқәа ирҿиамҭақәа рҿы рхархәара, рцәа-ржьы ижьымдырымкәа алаӡҩара, сгәанала, аҟыбаҩ анаҩсангьы, иҷыдоу, хы-змоу, гәы-зҭоу агәаӷьрагьы аҭахуп.

Апоет иажәеинраалақәа раӷьырак рзикуеит Урыстәыла, Москва, аҩадатәи аҧсабара, асовет жәларқәа реиашьара атема аарҧшра. Ишәҟәқәа руак аатуеит уи хьӡыс изоуз ажәеинраала «Аҩадатәи аҧшақәа» ала. Апоет бжьыҭгала, игәы алаҟаны ашәа азиҳәоит Москва. Урыстәыла, иара аҵеицәа реипш ихы ибоит иаргьы, урҭ рыгәҭа далагылоуп, имҩазы символра зуа Москва аӡы иху, џынгыла змам, ишхәа дақәтәаны далаҧшуа днеиуеит аҳҭнықалақь:

Иӡсоит сышхәа, аӡы ихыхәхәала,
Џынгыла амаӡам зынӡа.
Аҵаа-ҵлақәа аҧаҩ ихгыла,
Салам сырҭауеит шьыжьӡа.

Адгьыл ҿыц, аҧсабара ҿыц, изааигәоу, аха и-Аҧсны гәакьеи иареи реиҧшымра, ақалақь ду аҿы ауаа реизыҟазаашьа уҳәа апоет изцәырыргоит иеиуеиҧшым ацәаныррақәеи ахәыцрақәеи. Иахьа кыр зшьапы зҳаз, изызҳазыӷьаз ацивилизациеи акультуреи хыҵхырҭас ирымоу ақалақьқәа роуп. Ақалақь дуқәа атәылақәа иргәуп, ирхуп. Аха урҭ рыбзиарақәа инарываргыланы ауаатәыҩса ирзааргоит даҽа ҟазшьақәакгьы. Ауаҩытәыҩса ақалақь ду аҿы ихаҿра аҽеиҭанакуеит, аҧсабара дацәыхарахоит. Ақалақь дуи ауаҩи реизыҟазаашьа иахылҵуеит асоциалтә проблема дуқәа.

Аҧсабара ибаӷьаӡа иалагылаз ауаҩы, ақалақь ду аҿы дшәаҟьоит, иҽиҧсахуеит. Арҭ зегьы апоет изцәырыргоит еиуеиҧшым агәыҩбарақәа: маҷк даршанхоит ишьхымзаҭраха ицәажәо ақалақь ду:

Ишьхымзаҭран ицәажәоит ақалақь,
Саргьы шьхыцны сацлеит уа.
Амашьынақәагь ҕәыруеит ауаа ирыҵақь,
Аҩнқәа реиҩхааҿ амҩақәа ртытуа...

Аха иабаҟоу:

Абри ашьхымӡа-мгәа ақалақь ахьӡуп,
Иқәыршәуп амҩақәа, иҭачаԥоуп аӡқәа...

Амашьынақәа рҕәырра, амҩа артытра, аӡы ҽҟьарҭа амаӡамкәа ахаҳә аҭачаԥара апоет изцәырыргоит уи аҟара игәышьҭыхгам хәыцрақәак.

Сгәанала, аԥсуа поезиаҿы иахьатәи ақалақь ахаҿсахьаҵәҟьа нагӡаны иаԥҵам. Ӡәырҩы аԥсуа поетцәа еиҳарак, Аԥсны аҳҭнықалақь Аҟәа иазкны ажәеинраалақәа ирҩызи ирҩуеи, Москвеи Қарҭи ирзыркуа аҩымҭақәеи ақалақь асахьа аарԥшра аасҭа ахьӡынҩылара, ашәа рызҳәара ауп изызку. Урҭ реиҳараҩык адекларациа изахымсит; изырнымԥшит конкретла ақалақь «ахатәы ԥсҭазаара», агәеисра, иара иаҟазшьоу аҷыдаракәа. Уи зыхҟьазгьы аилкаара уадаҩым. Раԥхьаӡа игыланы, ҳаԥсуа поетцәа зегьы ақыҭа иалҵит, ақыҭа иааӡеит. Ареволиуциа ҟалаанӡагьы, ианыҟала ашьҭахьгьы аԥсуаа рзы ақалақь ԥсҭазаара традициа дук аманы ҳәа изыҟамлеит. Уи инацаҳҵар, қәра дук змам аԥсуа поезиа ахырхарҭеи аԥхьа иқәгылаз хырԥара змамыз аӡбатәқәеи, еилкаахоит ас зыҟалаз амзызқәагьы.

Иахьа уажәраанӡа аԥсуа поезиаҿы ақалақь иазку ажәеинраалақәа рахь ҟазарылагьы сахьаркыралагьы зегьы иаарылҳәҳәо иҟоуп Б. Шьынқәба иаԥиҵаз аҩымҭақәа (иаҳҕәалаҳаршәап «Хәыцрақәак Аҟәазы», «Сықалақь», «Аҟәа», «Москва» убас иҵегьгьы).

Араҟа апоет дазышәаҳәоит аамҭа ҿыц азы Аҟәа азҳазыҕьара, Москва иахылҵуа, амра иацлабуа алашара. Иҳараку аоптимизм бжьы зхоу, аодахь иаҳа ихьаԥшуа ацәаныррақәа узааргоит арҭ ажәеинраала бзиахәқәа. Апоет иеиҿирԥшуеит Аҟәа ажәытәи аҿатәи, деигәырҕьоит

ашәҭкакаҷра («Избоит сықалақь Аҟәа закәхаз – избоит аӡырҷра ахьыҟаз абан, ихьыҵәцараха игылеит ахан»). Ажәытә аамҭеи, Аҵьынҵьтәылатә еибашьреи («...Диоскуриа аҟәых иуныѕбаалоит сыԥсадгьыл аҭоурых». «Ахҭыԥ унпыҟҟала акәын ишуныз, аакьыскьоуп, аибашьра шуан имцаха»...), уи ашьҭахьтәи аамҭа лашеи еиҿырԥшуа, дазгәдуны, дахцәажәоит апоет иқалақь.

Даҽакала асахьа ҭихуеит Ан. Аҵьынҵьал иахьатәи ақалақь. Уи зыбзоуроугьы апоет исахьаркыратә ҳасабтә даҽа ӡбашьак ахьоуз ауп. Араҟа аҟазшьа иаҳа аконкретрахь ахы хоуп. Иаҳа ирзааҭгылоуп, ирыҵшьуп ақалақь аԥсҭазаара адетальқәа. Б. Шьынқәба ақалақь аҭоурых, ажәытә-аҿатә аарԥшроуп иззикуа иажәеинраала. Иҩымҭақәа рҿы аԥсабареи ақалақьи ҳәаак рыбжьеиҵаӡом, урҭ хеибарҭәаауеит, гармониара рзеибауеит. Ихьыҵәцароу аханқәа ираӡныԥсараха иҟоу аиаҵәара илагылоуп («Агаҿа баҳча иаҵәала инашьҭуи», «Сықалақь баҳчара злаҩычоу абґьы иаҵәа канӡом» убас иҵегьгьы).

Ан. Аҵьынҵьал иажәеинраалақәа рҿы иқәгылоу ауаҩи ақалақьи реизыҟазаашьа апроблемоуп. Уи дашьҭаӡам аҭоурых, далацәажәаӡом ақалақь аԥшӡара. Уи хықәкысгьы имаӡам. Идуӡӡоуп, адунеи иазноуп ақалақь, ашыкьбжьы улымҳа ҵнахуеит. Уи ашыкьбжьы дналашәоит апоет илирикатә фырхаҵагьы. Аҵьшьара, агәадура деимаркуеит ари ауаҩ. Ус иага иҟазаргьы, апоет ақалақь асахьа злаҭихуа ажәа лԥшаахқәа рыла агәыҩбара шимоу уирдыруеит. Ауаҩ илшара ду зныԥшуаз апоет иажәақәа гәышьҭыхра дук рыҵаӡам. Араҟа аҵьшьара аҵкыс ашанхара ауп аҭыԥ змоу. Убри азы ауп, даҽа жәеинраалак аҿы Москва иибаз аҵаа ҵлақәа абасҟак агәырґьара зизааргазгьы:

Ҵьара ҵлакгьы убаӡом иҟьалан,
Абас ахәыцрақәа цәырҵны сыркуеит,
Убри аамҭаз ҭыԥхацәоушәа, еинаалан,
Ишкәакәа-шкәакәаӡа ашьац илагыла
Аҵаа-ҵлақәа сҿаԥхьа иҽырбауеит...
(«Адгьыл иазноу ақалақь сахәаԥшуеит»).

Ишаабо еиҧш, ари ажәеинраалаҿы аѡны ҳаракқәаеи ашәаҧыцҵьаҧи ргармониа акәым иҟоу, контраступ. Ан. Аҵьынҵьал ақалақь ашәаҧыцҵьаҧ – дара, аҧсабара иахьацәыхарахаз гәнигоит. Араҟагьы иҟоуп хыхь ҳазлацәажәоз ажәеинраала «Ишьхымзаҭран ицәажәоит ақалақь» аҟны иаҳҧыло асахьа хьанҭақәа ирееиҧшу, аха ари ажәеинраалаҿ апоет ипозициа еилкааууп, иубоит игәы еиҵазырҕәҕәо, насгьы дзыргәырҕьо. Ажәеинраала алирикатә фырхаҵа дреигәырҕьоит аҧсабара енагьтәи ақәҧара символра азызуа, ҭыҧҳацәаҵас ишкәакәа-шкәакәаӡа ашьацра илагылоу, ҿыцбарах ибаны дызхәаҧшуа аҵаа ҵлақәа.

Ҿыцбарах иибаз ақалақь Москва ду азнык азы дахьаршанхаз акәзар апоет ас еиҧш иҟоу агәалаҟара изҭаз? Аха иабаҟоу уа мацара акәым иахьибо узмеилаҳаша асахьақәа:

Аиха ашәшьыра сыҵагыла,
Амѡахәасҭа иӡыз сазыҧшуеит,
Лаҧшыла срышьҭоуп аѡнқәа ихалаз,
Рганаҿ амра иканаршуеит.

Аха араҟа хыхьтәи ажәеинраалақәа рҿы иҟоу еизааигәоу ахшыѡҵаккәа ракәым дызлацәажәо апоет. Уи ҳхьаирҧшуеит аҭоурых ахь. Ажәеинраала алирикатә фырхаҵа ишьапышьҭа ахаҿсахьа ассоциациара азнауеит ажәлар рҭоурых мѡа, иахьатәи рҧеиҧш:

Иануп амѡаҿ сшьап асахьа,
Мап, уи еиҧшым даҽакгьы,
Ажәытә қалақьқәагь, жәытә ирдырхьан,
Иагьырдыруеит иахьагьы…

Ан. Аҵьынҵьал аҧсабара асахьа ҭыхра, уи аҧсахаҵарала ацәанырра ҵаулақәа раарҧшра илиршоит кыр иажәеинраалақәа рҿы. Иазгәаҳҭап иара абри асахьа мацара констатациа азураҿы апоет дшаанымгыло. Зсахьа ҭихуа ақәыҧшылара есқьынгьы иацуп иара уи изаанагаз ахәыцра ҷыда, ацәанырра. Насгьы, шамахамзар, ипеизажтә лирикатә жәеинраалақәа иузырҟәымҭхо ирыцуп амѡа

ахаҿсахьа. Аԥсҭазаара амҩа, апоезиа амҩа – апоет имҩа, имариам, нҵәара зқәым, ихьанҭоу, аха изныҵтәым амҩа, уоузмышьҭуа амҩа:

Ицәгьоуп амҩаҿ аныӄәара,
Ишьыгрынха аҵаа ҵәыруеит,
Уажәы-уашьҭан сшьапықәӄьара,
Мхәыцкгьы ачча данаркуеит.
Аӄәраан лахәуеит иахьхало,
Аԥша ахьыкшо иӡыӡха,
Уажәы-уашьҭан сшьапықәӄьара,
Уигьы иааироуп, ара иҳамӡап.
(«Икьаҿхазар, амшқәа ҿымҭӡо»).

Ихәыҷыз, идууз ауаҩы дызну амҩа, аус злоу уи акәӡам, аус злоу узну хыи-ԥси адкылара, аԥсыцқьара ауп. Амҩа – ауаҩы иԥышәага. Убри азоуп апоет изиҳәо:

Зназы сзышьҭаз насгәаламшәо,
Акы саҿуп ҵхагәазгьы,
Акәзааит усгьы, са схы ԥысшәом,
Сыламыс цқьазааит, уаҳа акгьы…

Урысҭәыла аԥсабара асахьа: адәеиужьрақәа, абнара, аӡиасқәа, иара иаӄазшьаҷыдоу, даҽа тәылак излеиԥшым аганқәа раарԥшра илиршеит апоет уи иазикыз иажәеинраалақәа рҿы. Урҭ рахьтә зегьы иаарылукаартә автор блаҵарыла игәаҭаны асахьаҭыхыҩҵәӄьа иаҳасабала дазнеины иаԥиҵаз жәеинраалақәоуп «Волхов аԥшаҳәала». Ажәеинраала детальла, насгьы ашәага-азага агмырхакәа, ауаҩы игәы зырҿыцуа, ацәанырра аҵаҵаны, гәалашәара бзиак изаанаго иҩуп:

Ажәҩан иарцәеит амра,
Сныкәлеит асакара,
Ари адгьыл ужәра,
Иаздырӡом агәара.

Ҽыуардынкгьы неиуеит
Ԥсаҟәак рыҵаҟәала,
Нахьхьи жәҩанаҿ иԥшаргәуа
Уа ӡыцәак ҩхалеит.

Еиқәҿырҭызшәа аҭәаҟәа,
Ицоит ӡыԥшаҳәала,
Еиқәуп чаҟәа-чаҟәа,
Нырцәи-аарцәи игылоуп.

Иҟәрышәны ачаҵыскәа,
Иԥырны инеишьҭалоит,
Асакара ахыза,
Уи ҵәҵәа бжьны инахыҩуеит.

Иҟалап аԥсуа поезиаҿы даҽа жәеинраалак ыҟамзар Урыстәыла асахьа, ҷыдала асҟак, омашәа поезиа бызшәала иахьаарԥшу. Ҳәарада Москва амҵантәи аҳыҭақәа, акаршәарақәа, абнақәа, уи аԥсабара «хьшәашәа» ԥшӡа зымбац, насгьы згәы иалзмыжьыз, зцәа ианзмырыз, уи аԥшӡаракәа блаҵарыла изызгәамҭаз, ари аҩыза ажәеинраала изыҩуам. Уи, сгәанала, аҟыбаҩ иашаҵәҟьеи абла ҷыдеи аҭахуп. Азнак азы ажәеинраала иллиустрациатә сахьоушәа, натурализм мацароушәа иубоит адәахьы уахьынагәыдԥшыло, аха, сгәанала, апоет аганахьшәа игылоу иемоциатә позициа, ажәеинраала иаҳа иҳаранакуеит, иарҵаулоит.

Ирҳәоит, апоет иажәеинраалақәа бзианы, ииашаны еилукаарц уҭахызар, иԥсадгьыл убароуп, иудыруазароуп ҳәа. Уи гәаанагара иашоуп. Аха ҳара ҳаамҭаз, апоет иажәақәа рыла иаҳҳәозар, амҩақәа рхы-рҿы анеиҵьуа ианкьаҿхо, аамҭеи, аҳәыԥшылареи ҽа ҵакык анрымоу, ауаҩытәыҩсагьы дахьиздахьааӡаз дадҿаҳәалахаӡом, ицарҭа-иаарҭақәа рацәахоит, иибо-иаҳауа рхыԥхьаӡара ҵҩа рымаӡам. Ҳәара аҭахым, ауаҩ ихәыҷра, иҳәыԥшра зыдҳәалоу аҭыԥ, аамҭа, аԥштәқәа, асахьақәа, агәалашәаракәа урҭ иаҳа игәкуп, иаҳа ихааауп.

Ахәыҷра агәаларшәара шьахәла ианыԥшуеит апоет иажәеинраала «Ԥхыӡ избалоит схәыҷра». Имаҷуп,

ажәеинраалак иадамзаргьы ахәыҷра иазызымкыц апоетцәа. Аԥсуа поетцәагьы ӡәырҩы бзиа иазышәаҳәаахьеит ауаҩытәыҩса иԥсҭазаараҿы зегь реиҳа иԥшӡоу, иџьашьахәу, фантазиалеи гәыӷра дулеи иҭәу аамҭа, ауаҩытәыҩса игәалашәараҿы, инхо иԥсҭазаара мҩа ицану ихәыҷра аамҭа: «Ԥхыӡ избалоит схәыҷра, абар сыԥрыхын сынхалеит».

Аԥсадгьыл азгәыкра, азгәышьра, агәалашәара, иара шумоу азхәыцра насыԥ дууп. Иузгәакьоу, ахара уаныҟоу иаҳагьы угәы иҵалоит, ԥштәы рацәала еилыҷҷауа ула иааины ихгылоит. Арҭ ацәанырра ԥшӡақәа рымазаара ҟазшьа бзиоуп, хымԥада. Аԥсадгьыл асахьақәа: ашьха еиҩыҳаҳақәа, арҩаш ҭрысқәа, аԥсуа қыҭа ахаҿы, аӡиасқәа рыԥшаҳәақәа еицрыхәхәа илаԥшҳәаа иҵигоит апоет, уи дахьыҟазаалакгьы ицуп, уи гәадуроуп, гәеиҵыхгоуп иара изы.

Избоит аргама ԥацхак алҩа ахылҵуа,
Архәараҿ ҿыуаҩык дыбжьҟьоит,
Уардынкгьы абыржәы аҳәынҵәа иаалҵуеит.
Акамбашьқәагь аҷын нарыхҟьоит.
(«Абан нахьхьи, алаԥшҳәааҿ џьара»).

Мамзаргьы ҩадатәи, «ихьанҭоу ажәҩан», ихьшәашәо аԥсабара (ԥшӡара згым) игәаладыршәоит изгәакьоу асахьақәа:

Ладатәи аԥхарра ихааӡа иаасылсуеит,
Ладатәи сыжәҩан збахуеит лабҿаба,
Амшын Еиқәа ахьарчбжь саҳахуеит,
Аласбеиԥш ихәмаруеит ацәқәырԥа.
(«Сареи сыжәҩани»).

Апоет иажәеинраалақәа раӷьырак азкуп изгәакьоу иԥсадгьыл асахьақәа раарԥшра. Арҭ асахьақәа апоет игәи, ихи-иԥси ирхылҵшьҭроуп, удырхәыцуеит. Асахьа ԥшӡақәа ус сахьа ԥшӡақәа мацаран инхом, уаҩытәыҩсатә цәаныррала ирԥхоуп, ихырҷоуп, иҩычоуп.

Ԥхьарца рахәыцԥас акәаракәа,
Исаҳауеит рыбжьы.
Иахьнарго ишьҭыхны схәыцракәа
Сгәы рҿыхо шьыжьы.
Акәаракәа зашәакәа
Еснагь игәку,
Акәаракәа, згәаракәа
Хәажәбыцла ихырку.
Акәаракәа, игәԥарамкәа
Шәашәакәа шәҳәала.
(«Акәаракәа»).

Амаҷгьы аигәырӷьара, убраҟагьы ауаԥ изгәакьоу аԥшаара, аарԥшра, Ан. Аџьынџьал ипоезиа иаҟазшьа ҷыдакәоу афактқәа иреиуоуп. Имоу иара иитәу, аԥсабара ҷыдала дазҿлымҳауп, блаԥарыла игәеиҭоит уи агәы шеисуа, ԥнуԥҟатәи дунеила ибоит аԥсҭазаашьа, зегь ирзеицгәамҭо ахҭысқәеи еиуеиԥшым ацәырԥракәеи дырзыманшәаланы иааирԥшуеит.

Аԥсны аԥсабара асахьа: аӡын, ааԥын, аԥхын, ҽаԥраҭагалара, абнакәа, аӡиаскәа, аԥсуа жәԥан, ашьхакәа, арԥашкәа бзиа ишибо мԥашьахуа дрызгәыкны рсахьаҭыхра илиршеит апоет. «Адәкәа нрыжьит ԥшьаала арԥцу», «Аӡын ақыҭаҿ»).

Иҟаларын Ан. Аџьынџьал дсахьаҭыхыԥхар дпоетымхазҭгьы! Абас еиԥш агәаанагара уоуеит апоет иажәеинраалакәа жәпакы уанрыԥхьо. Убас еиԥш иҟоу детальқәак гәеиҭоит, ма аԥсабараҿ, ма хҭыск аҿы, имырхьааӡакәа ахаҿсахьа еилыхха ула иаахгыло иааҟанаԥартә! Азнык азы уахьнахәаԥшуа егьыҟаӡамшәа убоит, аха ажәакәа реицааира иухамышҭуа ахаҿсахьа цқьа, ахаҿсахьа еилыхха ухы-угәы иазынрыжьуеит. «Шьыжьымҭанла амра ԥыҭцхах, рбаӷьк еиԥш акиҳәа ҿнаҭуеит, аҳәысҭакәа ицәо арҿыхоит, ақьыцәкәарҿ араӡын ӡыҭуеит» («Ажәԥан адыркызшәа иҭынчуп»). Абар аԥенџьыркәа шааиртуа: «Аԥенџьыркәа наласԥеит ажәԥан, аԥн аганаҿ иаахьынҳалт, инаан»; Ашоура асахьа шҭихуа: «Акаҭран шыра аԥхӡы алԥуеит, ахаҳәгьы ааԥшит ицәаакӡа» («Сшьапышьҭа»).

Ан. Аҵьынҵьал инапы иҵиххьеит апрозатә ҩымҭақәагьы. 1961 шықәсазы иҭыҵит апоет иажәабжь кьаҿқәа еидызкылаз ашәҟәы. Араҟа ианылаз ажәабжьқәа зегьы жәлар риумор ауп хыҵхырҭас ирымоу, рсиужетқәагьы афольклор аҟнытә ауп иахьааяуа. Урҭ рпоетикеи рбызшәеи зхылҵшьҭроугьы аҵыхәтәантәи ауп, аха иазгәаҭатәуп, арҭ аминиатиурақәа рҿгьы апоет иалҧшаара аҭыԥ шамоу. Иахьеи-уахеи жәлар ражәарҿиара иаԥнаҵо, иеилыхха иҟоу агәырҵҟәыли, ауаҩ илшарақәеи, ихи-ихшыҩи, илаф, иччара зныԥшуа арҭ ажәабжьқәагьы иахьатәи ҳаамҭа иадҳәалоуп, иахьагьы «аус руеит», урҭ ҭоурыхтә баҟақәам. Апоет изы ари аԥхьатәи ашәҟәы ԥхьажәак иаҩызан ипрозазы. Избанзар урҭ рнаҩсангьы Ан. Аҵьынҵьал иҩит ажәабжьқәа, иҩит аповест (Арҭ ажәабжьқәеи аповести еидызкыло ашәҟәы «Ааԥнуп макьана» ҭыҵит 1971 шықәсазы). Ари ашәҟәы аредактор, апоетесса Н. Ҭарԥҳа иашаны ишазгәалҭаз еиԥш: апоет «ипрозагьы ианыԥшуеит уи еиҳарак дышпоету. Иажәабжьқәа иаабац ажәеинраала ашәага-азага иҭагӡам апрозала иҩу жәеинраалақәоушәоуп ишыҟоу». Аиашазы, поезиатә ҩымҭак еиԥш ауп ушрыԥхьо ааԥын асахьа шьахә ҭызхуа абарҭ ацәаҳәақәа: «Аԥсабара маҭәа иаҵәала аҽеилаҳәаара иаҿуп. Аха – ҵьара абаҳчақәа рҿы макьана хкы-хкыла еилыбзаауа ашәҭқәа рҿаԥсоуп. Урҭ ашәҭ цырақәа рышьҭыбжь мыргаӡакәа аҳаскьын иаҵәара инылаԥсоит. Акырцх еиԥш иҟәашӡа абаҳча рымҵа хҟьоуп. Аԥсаатә рыҷырҷыр бжьы иалыҩны игоит ҿааихак змаӡам аҟармаҵарақәа рыбжьы.

Сара сҽеиҵыхны аԥсабара сықәԥшуа, гәырҭәыла аҳауа ҿыц лбааздоит. Сгәеисбжьы слымҳа иаҳауеит. Ааԥын сагәыҵаҳәҳәа сакуп. Сахьынаԥшуа, сызхара исызбом аԥсабара. Ашьхыц еиԥш исҭахуп ашәҭқәа зегьы срыхьӡаны игәыдыскылозарц. Адәқәа ракәзар – урҭ уарҳал иаҵәан ашьац қашә-қашәо иргәылсхьеит. Аӡиасқәа хыҵны еиқәтәаахьеит. Уажә урҭ кеи-кеиуа амшын ахь иццакуеит, ираӡынԥсараха» (ажәабжь «Аҟәараса»).

Ан. Аҵьынҵьал ипоезиа еиҳараӡак лирикатә поезиоуп. Аԥсабара асахьа акәзааит, хҭысзааит, ауаҩытәыҩса игәҭахәыцра акәзааит изызку, аԥсадгьыли ажәлари рҭоурыхи раамҭеи рылацәажәара акәзааит, – зехьынҵьара

акәымзаргьы, иреиҕьу, иқәҿиаз иажәеинраалақәа рҿы, апоет игәаҵантә иааауа ацәанырракәа, агәалаҟаракәа иара имацара игәҭыхақәаны инхом, уи игәалаҟара аԥхьаҩ иахьгьы анагара, ихәыцракәа рылархәра илиршоит. Ажәакала, Ан. Аҵьынҵьал ихәыцуа, абла ҵары зхоу лирикуп, ипоезиатә хаҿсахьақәа аемоциа иашаҵәҟьа рныруеит, аԥхьаҩ игәалашәараҿы иаанхартә ддырхәыцуеит. Ҳәарада, арҭ апоезиа бзиа иаҟазшьақәоу факторқәоуп. Апоет иқәҿиаз ажәеинраалақәа рахь иԥхьаӡатәуп ҳәа сгәы иаанагоит: «Адгьыл», «Ирыздырӡом аҵьқәа аԥсра», «Аҵь заҵә амҵан», «Ақәа амуазар уи сгәы иалоуп», «Кәыдры аиҩхааҿы сахьгылоу», «Акрааҵуеит уи аахыс», «Аҩныҟа, аҩныҟа», «Сара сакәын, сара соума?», «Аԥсуа ҟама», «Ааԥын агәхьаагара», «Сара сԥацха» убас иҵегьгьы.

Абра еиқәаҳаԥхьаӡаз ажәеинраалақәа ртематикеи рҵакы-хырхарҭеи злаҟоу ала, иаҳшар ҳалшоит ҩ-гәыԥкны: актәи агәыԥ иаҵанакуеит апатриоттә ҩымҭақәа ҳәа ззуҳәар ауа, Аԥсны ажәытәи аҿатәи, алахьынҵеи аԥеиԥши, амилаҭтә етикеи ирызку ажәеинраалақәа. Аҩбатәи агәыԥ аҿы иеидаҳкылар ауеит аԥсҭазаараҿы аҭыԥ змоу, уи иахылҵуа еиуеиԥшым азҵаарақәеи аҭагылазаашьақәеи афактқәеи уаҩ изцәырырго ахәыцрақәеи ирызку апоет илирикатә жәеинраалақәа.

Аԥсуа ҟама! Ахаҵа рԥшӡагас иҟәнымыз, иахьабалаки ианакәзаалаки зҭра иҭимхуаз, иԥсадгьылхьчагаз, «ссиршәа иласу, оумаӡагьы ихьанҭоу» аҟама! Ари атема даара иааԥсахьоу темоуп аԥсуа поезиаҿы. Аха Ан. Аҵьынҵьал илирикатә хаҿсахьа уазҿлымҳахартә аибыҭара илиршоит ҳәа сгәы иаанагоит. Амала, иаҳҳәап, иахьанӡа ари атемала иаԥҵоу ҩымҭақәак рҿы иахԥыло апоетикатә штампгьы маҷк дышзацәымцаз апоет («Уикын аԥсуа, зник иуныкәыз, шәарҭ гәыкала уск шәазцеит»). Автор иҩымҭа алирикатә хаҿсахьа адәахьтәи аҭеиҭԥши «аҭоурыхтә ҵаки» рҿы даангылазҭгьы, химԥада, ажәеинраалаҵәҟьа зыҟаломызт. Аха араҟа апоет изы ихадоу:

Баша усказ уҟьашьым уԥхаршьо,
Уиҟәнын аԥсуа, ухьӡыркын.

Ҵабыргуп, ихьшәашәоуп убла,
Џьара ацәгьара уазкын,
Аха иџьасшьо, иара абраҟагь,
Ухы-уҿы иашаӡа иаартын.
(«Аԥсуа ҟама»).

Ауаҩытәыҩса иахьизҳаз, дахьааӡаз, уи идҳәалоу аҭыԥқәеи ахҭысқәеи игәы рзыбылуеит, игәалашәараҿы иаанхоит наунагӡа. Абри ацәанырра бзиа иазикит, апоет иажәеинралақәа руак «Сара сԥацха».

Харантә, ҩаԥхьа изгәакьоу идгьыл ахь дхынҳәит ауаҩы. Игәхьааиган мацаразы акәым уи дзыхынҳәыз. Дхынҳәит уи ихәыштаара амца наунагӡа еиқәызарц азы. Ауаҩы дныҟәоит, атәыла харақәа рахь дцоит (бла иабо хы иаԥсоуп), идырреи иԥышәеи ирызҳаны, игәбылра еиҭаҿыцханы дхынҳәуеит, «аҽҳәамца ара еҵәаџьаан, ибырлашха» иҿаччарц азы:

Уа мшыбзиа, сара сԥацха!
Ҩаԥхьа ушҟа са сгьежьит.
Иҽыцәаауазар умца сҩаҵхан,
Ҿыц игахып са сыбжьы.
«Шьардаамҭа» аҩызцәа ишьҭырхып,
Ашәа ахыҩлааит ҳакҿыҩра,
Жәытә ҟазшьала аҟәҟәахәа ҳхысып,
Ҿатәла ҳақәлап кәашара.
(«Сара сԥацха»).

Иаҳгәалаҳаршәап апоет ду ицәаҳәа: «И дым отечество нас сладок и приятен». Ан. Аџьынџьал араҟа иихәарц иитахыз даара иԥшӡаны, дазгәыкны иҳәеит. Аԥацха араҟа инахронизмӡам, апоет ажәытәрахь ҳхьаирԥшӡом, араҟа иҟоу ажәытәи аҿатәи рыбзиарақәа реиқәҿыҭра, реихаҳара азгәышьроуп. Ахәыштаарамца амырцәара, уи абиԥарак ахьтә даҽа абиԥарак ахь имырӡкәа анагара, амилаҭ ҟазшьа, ажәытә биԥарақәа иахьа уажәрааҥӡа имырӡкәа иаҳзааргаз рҟазшьа бзиақәа ҿатә ҟазшьала аизырҳара, урҭ аҩбагьы ргармониа, – абри ауп апоет

игәалаҟара ҭацҳгәыс иамоу, дыззышәаҳәо иажәеинраала «Сара сԥацха» аҿы.

Иҟоуп, иарбан милаҭзаалак ражәарҿиараҿы темақәак ирацәаҩны апоетцәа, ашәҟәыҩҩцәа рхәыцрақәа, рыгәҭыхақәа мыцхәы џьыдала иззыркуа, высшьа амамкәа уи алацәажәара, азхьаԥшра уалԥшьас ирыԥхьаӡо. Абас еиԥш иҟоу темоуп аԥсуа поезиазы амҳацьырра атема. Ҳаламлацәакәа иаҳгәалаҳаршәап Гь. Ачачба игәаҟ ашәа «Уарада», ижәлар ртрагедиа еиқәаҭцәа иахылҵыз, Б. Шьынқәба иажәеинраала ду, иеимырҭәаз ан лахьыцәгьа лымш еиқәаҭцәа иазикыз игәыҿкаагоу мыткәмахаз «Агара ашәа» убас иҵегьгьы. Ирацәаҩны егьырҭ аԥсуа поетцәа реиԥш, Ан. Аҵьынҵьалгьы ари атема иазикит иажәеинраалақәа иреиҕьу руак – «Кәыдры аиҩхааҿы сахьгылоу...». Хаҵареи гәымшәареи згымыз, зхымҩаԥгашьа зымҕалатуаз адауаԥшьқәа, Аԥсны аԥсабара аԥацәа гәлымҵәаахқәа, зыԥсадгьыл иалхәдаахаз Далааи Ҵабалааи ргәалашәара изнарҵасит апоет игәырԥшааго ахәыцрақәа:

О, сышьха тәыла, угәы-уҵәы ҭаҳаҳа,
Изфаз дызусҭада, абас, иумҳәои?
Адунеигь ушԥаҟаз ҳара ҳзын удагәаха,
Ҳалаҕырӡ амшын шарҵааз умбаӡеит!

Снеиуеит аҩхаақәа срыбжьалан,
Сгәы исыхьуа снапы адкыл искуп.
Ицәқәырԥоит Кәыдры, скалҭ инахыӡсан,
Сыргәыбзыҕуа ицәажәар аҭахуп...

Апоет аԥсреи, абзареи, наунагӡа адунеиаҿы аҟазаареи рызҵаара, – арҿиара ԥсра зқәым апроблемақәа, – кыр жәеинраалақәа рзикит. Иазгәаҳҭап, – абарҭ азҵарақәа рылацәажәараҿгьы Ан. Аҵьынҵьал ихатә знеишьа шимоу, даҽа поетк дышиламҩашьо. Абри аганахьала рзааҭгылара иаԥсоуп ажәеинраалақәа: «Ирыздырӡом аҵьқәа аԥсра», «Аҵь заҵә амҵан». Апоет дрыцҳашьыцуеит, игәы рыздууп мшаҽнеиԥш иахьагьы ибаҕьаӡа иеилагылоу, ажәҩан ҵзыԥссаауа, наунагӡа аҟазаара иасимволу аҵь орыжәқәа.

Избанзар:

Иааԥсазаргьы аума рхыҵуеит,
Ирыздырӡом аӷьқәа аԥсра.

Аха апоет идыруеит наунагӡа аҟазаараз ишықәԥатәу, активлаҵәҟьа аԥсҭазаара ахалархәра шаҭаху, иахьатәи ҳаамҭазы аган ахь агылара шыҟамло, шәыхкык рыла ауаҩи, ажәлари, аԥсабареи шеиларсу, еиҟәыҭхашьа шрымам. Ан. Аӷьынҵьал ипоезиаҿы ауаҩытәыҩсеи аԥсабареи еиҟәыҭханы иҟаӡам. Аха ҳаамҭазы, 20-тәи ашәышықәсазы, – ари аилазаара аидиллиа иацәыхароуп. Убри азоуп апоет илирикатә хаҿсахьа еиуеиԥшым аԥштәқәеи агәалаҟарақәеи заныԥшуагьы. Ҳаамҭазтәи ауаҩы иӡбатә-иаҳасабтә иаҳа ихьанҭахеит, ихәыцрақәа рацәахеит, игәаҽанызаара иацлеит, адунеи аҿаԥхьагьы иҭакԥхықәра иазҳаит. Абарҭқәа роуп ихәыцрақәагьы змырҭынчуа апоет.

Ауаҩытәыҩса илшарақәа рызҳара иацуп ибаргәым даҽа факторқәакгьы, урҭ ҳхамышҭуазароуп. Избанзар, иҭынчым иахьа адгьыл агәеисра. Ирацәоуп уи аҭынчра аилагара иашьҭоугьы, згәеилгара маҷу ауаагьы:

Зегь ачҳауеит адгьыл,
Иҟәышзар акәхап?!
Цәгьагьы бзиагьы аҵәахуеит еиԥшны,
Иазуулакь ҿнаҭӡом, ицоит амҩа иқәҳа.
Игьежьуеит мшаҽенеиԥш иахьагьы.
Зегь абеит адгьыл,
Мшынҵас иҭбааоуп аблақәа.

Иԥышәырччоит адгьыл, ишәҭызар ашәҭқәа,
Абӷьы каԥсозар, ҿымҭӡо, агәы ԥшаауеит.
Избоит адгьыл агәақьҳәа ишаҭрасуа,
Аха иҭынчӡа иԥшуп уаҩҵас.
Издыруада аӡәы игәаҵәа еилысыр,
Ихәыцуеит амҩаҿ, маҷӡак иааҭагәҭас,
Зегь ачҳауеит адгьыл,

Иҟәышзар акәхап?!
(«Адгьыл»).

Ҳаԥхьаҟатәи абиԥаракәа рлахьынҵа, наҟ-наҟтәи аамҭа алахьынҵа иара ауаҩ знапы иану, – аганахь имгылакәа аԥсҭазаара агәы ахьеисуа иалахәу ауаҩы. Адгьыл зегь иаҳзеиԥшу ԥсадгьылуп, иарак ауп иҳамоугьы, убри аҟнытә бзиа ибатәуп, иахӡыӡаалатәуп. Ауаҩ есқьынагьы дазхәыцуазароуп дызҭагылоу иаамҭа, иаԥхьаҟатәи иԥеиԥш; нҵәара зқәым аԥсҭазаара амҩаҿ иҭыԥ никылозароуп, иҭакԥхықәра еснагьгьы иныруазароуп, ихы-игәы иҭазароуп, имҩанызаҩзароуп. Аҭакԥхықәра ижәлари аамҭеи рҿаԥхьа, иԥсадгьыл – Адгьыл аҿаԥхьа! Амилаҭтә ҳәаақәа ирҭыҵуа ари азҵаара ду Ан. Аҵьынҵьал ипоезиаҿы азхьаԥшра аман есқьынгьы. Иаҳгәалаҳаршәап ԥаса ииҩхьоу ажәеинраала «Аҩажәатәи ашәышықәса» (Аизга «Ахаҳәқәа рышәшьыраҿ», 1972). Ауаҩы иԥсҭазаараҿы кыр бзиара изаазгаз ашәышықәса, идоуҳа зырҭбааз, изырҵаулаз, ауаатәыҩса реиҭанеиааира интенсивызтәыз, еизааигәазтәыз шәышықәсоуп 20-тәи ашәышықәса. Ауаҩы ажәҩан ишьҭа аниҵеит, амзаҿынӡагьы днаӡеит, егьырҭ апланетақәа рахь аҩаӡаразгьы кыр шьаҿа ҟаиҵахьеит. Ари зегь ҳшәышықәса иабзоуроуп. Апоет иажәақәа рыла иаҳҳәозар: «Жәҩан агәашәқәа аауртит аҷараҳәа, амҩа алугеит аеҵәақәа рыҭуан». Аха:

Акызаҵәык ласырак умыхьааит,
Адгьыл иаҵәа ублеиԥш ихьчала.
Аҩажәатәи ашәышықәса, уҿаԥхьа схырхәоит,
Ашаҭара улаз, еснагь уразыз.
Аԥсҭазаара ахьалаго, аҳаскьынра ахьҿыхо,
Анасыԥ абраҟа ишакыц иакыз.

Абри ауп ихадоу апоет изы! Ауаҩы илахьынҵа азхәыцра, иеихьӡаракәа, илшаракәа реигәырґьара, иқәымҿиаз агәхьаагара, имаҵьанара агәынгара Ан. Аҵьынҵьал ипоезиа иаҟазшьаҷыдоуп. Иарбанзаалак абзиа иадҳәалоу деигәырґьоит апоет, игәы шьҭыԥраауеит ауаҩытәыҩса

дҳаразкуа иус бзиақәа, игәнигоит иҧсыҽра. Иарбан хҭысзаалак иаҩымшәозароуп апоет, ихәыцҙыз идууз, уи дшазыҟоу аныҧшуазароуп ипоезиа. Убри азоуп изҳәогьы иажәеинраалақәа руак аҿы: «Ихәыцҙу ускгьы сгәы архоит... Хәыцҙык иблаҿ ихызбар ҕаррак, уигьы хьааууп сара сзы... Џьара адгьыл аақәацаргьы, ма иаахыҵыр ӡык џьара, иҵысыргь џьара еибашьракгьы, игәнызгоит анра, аҧара» («Ақәа амуазар – уи сгәы иалоуп»). Избанзар, арҭқәа зегь рызхәыцра, аҧсҭазаара еснагьгьы аҽалархәра – арҿиаҩ изы зегьы ирхадоу уалҧшьоуп.

Агуманизми, аҟазареи, аџьеи, ауаажәлари, ауаҩытәыҩсеи, аҧсабареи реизыҟазаара, – арҭ зегь сахьаркыратә проблемақәоуп, насгьы дара хаз-хазы аҳәаа рыбжьаҵаны рыхәаҧшра зыҟалом. Ан. Аџьынџьал ипоезиа ахә ҳаразкуа, абарҭ зегь синтезра рзеибауа иахьеилоу, апоет илаҧш ахьырху, ирҿиара ахьырзикуа акәхауеит. Арҭ акатегориақәа ус баша еиқәиҧхьаӡом апоет, урҭ ирныҧшуеит активра зуа арҿиаҩ ипозициа; агәбылреи, абзиабареи, ахәшьареи, ақәыӡбареи зныҧшуа апоезиа. Ан. Аџьынџьал ирҿиараҿы рхы еиларкуеит иахьатәи ҳаҧсҭазаараҿы аҭыҧ змоу астихиақәа рацәаны. Апоет игәалашәараҿ иаанхоит илашоу, ихәыцра зыдҳәалоу аамҭа, деигәырҕьоит акәара хәыцҙ аҧсҭазаара («Ҧхьарца рахәыцҵас акәарақәа исаҳауеит рыбжьы»), амра ашәахәа, аӡаӡа зҿаҳәу аиаҵәара («Шьыжьымҭанла амра... аҳәысҭақәа ицәо арҿыхоит, ақьыцәқәарҿ араӡын ӡыҭуеит»); дрызгәдууп иҧсадгьыл ихьӡырҳәагоу ажәытә-аҿатә («Сара сҧацха», «Аҧсуа Ҟама»...); хҿаҵас ажәҩан амҩақәа алздаз ауаҩытәыҩса ихи-ихшыҩи рылшара («Абар адунеи ҿыцқәа гылоит, даҽа хҿак ажәҩан ахь ицоит икауа»). Апоет илаҧшҳәаа аҽҭанагӡом иҧсадгьыл ахышәара-аҵышәара, иҭбааууп уи ипоезиа агеографиа (ари иахьа аизҳа-зыҕьара иаҿу, арҿиарамҩа ду ианылаз ҳаҧсуа поезиа иаҟазшьаҷыдоуп). Уи ада изыҟалом иахьа апоезиа иашаҵәҟьа, амилаҭтә поезиа ду.

1977

ПЛАТОН БЕБИА ИПОЕЗИА

«Акырӡа ихьанҭоу мҩоуп – арҿиарамҩа. Уи шьхацамҩоуп. Аха игәаӷьны ианылаз дхьаҵырцгьы залшом». Абас иҳәоит апоет П. Бебиа «Ҳара ҳраҵла» ҳәа хыс измоу аҵыхәтәантәи иажәеинраалақәа реизга «Адгьыл амҵәыжәҩақәа» аԥхьажәаҿы («Алашара», 1975).

Хыи-ԥси гәамчи зегьы хьаҳәа-ԥаҳәаада изҭаху арҿиарамҩа, апоет илахьынҵа змеидаз азхәыцроуп изызку ашәҟәы раԥхьатәи адаҟьа злаатуа ажәеинраала «Ааԥын – аҿа анҵысуа». Имариам амҩаҿы иҟаиҵахьоу акәымкәа, иҟаиҵараны иҟоу азы агәҭыха ҿыцқәа изцәырнагоит ааԥын иааиз: «Са агәҭыха ҿыцқәа сзааиуеит: Исылшари? – схы сазҵаауеит, ааԥын – аҿа анҵысуа». Илихит амҩа иус аҿаԥхьа, иԥсадгьыл аҿаԥхьа, ижәлар рҿаԥхьа аҭакԥхықәра. Ари ибзиоу ҟазшьоуп апоет изы. Идыруеит иара ааԥынра зегьы гәҭыхак-гәҭыхак шырзаанаго. Убарҭ ргәаҭара илшозароуп апоет данпоетҵәҟьоу. Игәыӷра мацараха зԥа изыԥшу анду, агәашә ахь лак аншлак, лхы шлак аԥлоит (лԥа, аибашьра ицаз кыр шықәса раԥхьа, иаара дазԥшуп иахьагьы), ааԥын – аҿа анҵысуа аб ишьапы иалоу аӷа ихы ахьилоу ахы инардыруеит. Аха ааԥынра, аԥсабара зырҿыцуа аамҭа ауаҩытәыҩса агәаӷьра зцу агәырӷьара изаанагозароуп. Абзиарахь, аизҳара-аиҵыҵрахь дхьанарԥшуазароуп. Избанзар, ааԥынразы адгьыл аԥсыԥ лагаҩагара иацлоит, ҿыцны аԥсы ҭалоит, аҟата амрахь рхы иҩахоит, ауаатәыҩса ҿыцны анхара нап адыркуеит.

Асаби, аамҭа бзиа зԥеиԥшу, раԥхьатәи ишьаҿа аихгара деигәырӷьоит: «Ааԥын – аҿа анҵысуа... Ишьаҿа иеихигоит сашьа иԥа», – иҳәоит апоет. Абри аамҭа иадкыланы илшара, игәамч бзиа иибо аус азкра – абас еиԥш аџәанырра бзиақәа изааиуеит апоет.

Платон Бебиа ари ашәҟәы иану иажәеинраалақәа зегьы хаз-хазы ридеиа-тематикатә анализ сеазымккәа сырзаатгыларц стахуп урт рзеипш ҟазшьақәеи рхырхартеи, насгьы, маҷк иадамзаргьы, апоет иажәеинраалашьа ҷыдарақәаки, иеихьӡарақәаки, ипоезиаҿы иқәымҿиази ҳәа зысгәахәуа мзызқәаки.

Апоет аԥсуа поезиаҿы дцәыртцижьтеи шьта маҷгьы ҵуам. Раԥхьатәи ишәҟәы анҭыҵызи уажәи рыбжьара шьта жәибжь шықәса ирықәуп. Ари аамҭа кьаҿуп ҳәа ҳазҳәом арҿиаҩы ибиографиазы. Поетк иаҳасабала Пл. Бебиа иҟаиҵахьоу маҷӡам. Егьырҭ ҳпоетцәа дызларыламҩашьо ихатәы формеи изгәакьоу атематикеи алиххьеит. Дызнылаз амҩа кыр гәыла-ԥсыла аџьабаа азибахьеит, қьафшақә, ма инызжьаршә-аабжьаршәны арҿиара аус иаҿу дреиуам. Аҭакԥхықәра ду змоу амилаҭ ус даныҷкәыназ аахыс занааҭс ишьҭихыз, иахьа-уажәраанӡагьы аџьа азибоит.

Ҳпоетцәа ирызку астатиақәеи арецензиақәеи рҿы акырџьара ишаҳԥылахьоугьы, иаҳҳәар ауеит, хьаҳәаԥаҳәада апоет ихатә бжьы имоуп, аԥсуа поезиа амустаҿы иара иитәу аҭыԥ алиххьеит ҳәа. Уи ус шакәу шьақәнарґәґәеит аҵыхәтәантәи иеизга иану анҵамҭақәа рґьырак. Ҳәара аҭахым иарбан шәҟәызаалак, дызпоетзаалак иҩымҭақәа зегьы неиԥынкыланы изыбзиахом: акы зегьы рыла инаӡо ԥҵамҭахоит, даеакы маҷк ихьысҳахоит, акьыԥхьахь инагамзар еиҳа еиґьын ҳәагьы уаҩы игәы иззаанагогьы апоет ишәҟәы иананиҵогьы ҟалалоит. Пл. Бебиа ишәҟәгьы абас еиԥш иҟоу афактқәа изырцәымцеит. Араҟа иануп, аиашазы, апоет, иара иҳәан еиԥш, аҿиарамҩа – ашьхацамҩа дшану узырбо ажәеинраала бзиақәа, маҷк ихьысҳау, апоезиа аԥҟарақәаҵәҟьа ззышьҭымкааз, рифмеи ритмеи згым, аха ажәа еизадала ишьақәгылоу аҩымҭақәагьы. Ашәҟәы иахьагәылалаз иааидкыланы иара ахә хьысҳазтәуа аԥҵамҭақәа угәы унархьуеит.

Ҳазаатгылап апоет иеихьӡарақәа ртәы зҳәо афактқәа. Ҟазшьа бзиоуп апоет ипоезиазы итематика арҭбаара. Уи иеазикуеит аԥстазаара аганрацәа аарԥшра. Ааԥынра – аҿиара иасимволу, нас зегь ирхыҵхырҭоу аԥхын, иеинтәылоу еаҩраҭагалара, аӡын, ауаҩытәыҩса

еиуеиԥшым ицәаныррa рацәа: игәырӷьара, игәеиҵахара, аԥсра-абзара, ажәытә-аҿатә, ажәакала, аԥсҭазаара аниуанскәа кылкааны, бла ҵарыла игәаҭаны, поезиа бызшәала аԥсы ахаҵара аџьа адибалоит. Иарбанзаалак ахҭыс, афакт аԥсҭазаара акыр шәымҭақәа рҿы ауаатәыҩса ирзеиԥшу аҟазшьақәа раарԥшра иҽанишәоит. Кырџьарагьы, иеиӷьу иажәеинраалақәа рҿы, акәҿиара бзиақәа раарԥшрагьы илиршеит ҳҳәар ауеит.

Уи анаҩсан, аформа аганахьалагьы Пл. Бебиа иеихьӡарақәа уаҩы игәы иахәаратәы иҟоуп. Изааӡарызеи, иахьагьы иҟоуп акымкәа ҩбамкәа ашәҟәқәа ҭзыжьхьоу поетцәақәак, рҩымҭақәа рыԥхьара уаналагалак адәахьтәи рҭеиҭԥшҵәҟьа уашьаҳауеит, ажәақәа арифмеи аритмеи рзы идырхәанчоит, абызшәа аԥҟарақәа еиларгоит, ражәақәа былгьо уҿы иҭахоит, рцәаҳәақәа хәыдцәырххоит. Апоезиаҿы ихадоу – аҳәашьа – иацклаԥшӡом уб.иҵ. Ажәеинраала атехника анхьысҳахалак аҵакгьы цыркьгәышьоит. Ишдыру еиԥш, аформа ахьыҟам аҵак ҽеигьы ҟалашьа амам.

Пл. Бебиа иажәеинраалақәа рформа аиҳарак аԥхьаҩ игәы еихьнашьӡом, ажәақәа реицаaира ирхәанчаӡом. Ари, хымԥада, апоет иқәҿиарақәа рахь иԥхьаӡатәуп. Ҳәара аҭахым, аформа мацара исахьарку аҩымҭаҵәҟьа ҳнаҭаӡом, аха иаҳгәалашәозар ауп, аҟазараҿы, ус анакәха, апоезиаҿгьы еиҳарак ихадоу – узыхцәажәо, иуҳәо-иуҩуа шакәым, аус злоу – уи ҳәашьаси ҩышьаси иауҭо шакәу.

Хыхь ишазгәаҳҭаз еиԥш, Пл. Бебиа ипоезиа аинтерескәа рацәоуп. Аԥсҭазаара аган рацәа аарԥшра, инарҵауланы блаҵарыла агәылаԥшра иҭахуп. Дзыргәырӷьо, игәы изырхьуа, ахәыцра рацәа изаазго афакторқәеи ахҭыскәеи аахтны, аԥхьаҩ игәрагара ҳаҭыр акәҵаны иацәажәара иҽазишәоит.

Ибзиоу ажәеинраалақәа ируакуп апоет иҩымҭа «Иахьа саб ацәмаа сиркит». Ҽыц иҩеидасыз аҷкәын шаҟа гәырӷьара изаанагази раԥхьаӡа акәны иаб иирказ ацәмаа. Аус аигәырӷьара, ҿыцбарах абара – ауаҩытәыҩса раԥхьаӡа имч анԥишәо иацу агәырӷьара аарԥшра шьахәала илшеит апоет. Агәырӷьара аԥшӡара, аԥсҭазаара аҟәыӷара,

агәышьҭыхра амч зҩыда аныԥшуеит ари ажәеинраала. Ныҳәак иаҩызоуп ауаҩы изы агәаҳәара ацны ҿыц инапы злеикуа зегьы аԥсҭазаара аизҳара, аиҕьтәра иатәызар. Дунеи ҿыцк аазыртыз игәырҕьара игәырҕьарахеит аҷкәын ҿыц иаб ииркыз ацәмаа иабзоураны. Ари гәырҕьароуп, биԥарала аиқәҿыҭра иазҳәоуп, азҳа-зыҕьара иасимволуп. Ихадоу – аԥхьаҩгьы инырует алирикатә фырхаҵа иемоциақәа, иаҳауеит игәеисыбжь, ацәмаа зкыз игәырҕьара иаргьы даргәырҕьоит:

Ацәқәа ласуеит, снеиуеит сгәырҕьо,
Рымч ҩбартәит снапқәагьы.
Иахьарнахыс ажәла ахьырҟьо
Рыгәҭа сгылауеит саргьы.

«Ҳаи сықәлацәа уажә сыжәбанда?!»
Уахьгьы схәыцрақәа аацҳакит,
Адунеи амаа скуп, избанда
Иахьа саб ацәмаа сиркит!

Апоет иҩымҭа бзиақәа ируакуп иажәеинраала «Ашәа». Ашәарыцаҩ, ардәына аихсра зҽазызкыз, уи ицәырнагаз ашәа дыхнахит, ишәақь длахан дшазыӡырҩуаз даанхоит. Ари ажәеинраала ианыԥшит ашәа амч ду иамоу, уи ауаҩытәыҩса ацәгьа шиҟәнаблаауа, дышуаҩнатәуа, ацәанырра цқьаҵәҟьақәа изаазгақәо ишыруаку.

Ажәеинраалақәа: «Аԥхын амра ланарҟәит», «Уаха ақәа ҳзауроуп», «Амреи акырцхи», «Иԥсыршьагоу ақәа анауа» тематикала еизааигәоу ҩымҭақәоуп. Ауаҩи аԥсабареи иреизыҟазаашьоу, аԥсабараҿы иҟало аиҭакрақәа ауаҩы изаарго ацәанырррақәа дрылацәажәоит араҟа апоет. Амра иарҿажәкыз адгьыл, ашәаԥыцьаԥ, ақәа рҭахуп ауаҩытәыҩса аҳауа шиҭаху еиԥш. Уеизгьы-уеизгьы хшыҩҵак дук арҭ ажәеинраалақәа ирныԥшуам, аха апоет илшеит аԥсабара аҷыда сахьақәеи ахҭысқәеи маншәаланы рҭыхра, урҭ поезиатә блала ргәаҭара.

Хаз ҷыдала игылоуп ари ацикл аҿы ажәеинраала «Иԥсыршьагоу ақәа анауа». Араҟа аԥхын игәырԥсаҳәагаха

ақәа иауа асахьаҭыхра мацара аҵкыс иеиҳауп апоет ихықәкы. Ишабо, ақәа иазгәаашьуа адгьыл, ашәаԥыџьаԥ, ақәа анроулак рҿыркәабоит, рҿыдрыцқьоит, рымч иацнаҵоит, рыгәқәа арԥсаҳәоит. Апоет гәык-ԥсыкала деигәырӷьоит ари игәырҿыхагоу ахҭыс:

Аҿаанахан ахырхырҳәа,
Ахыб иаақәпыҟҟеит ақәа.
Аҵлақәа ччеит акыркырҳәа,
Иагьеиныржьеит рнапқәа.
Аҟыршоурагь наҟ ихьаҵит,
Абырсааҭк аҳауа ласхеит.

Абас ауаҩы изы игәышьҭыхгоу ақәоура асахьа ҭихуеит апоет. Аха иара араҟа даангылом. Агәырӷьара изаазгаз, иԥсыршьагаха ақәа иауа даҽа хәыцракгьы изнарҵысуеит автор.

Уи дигәалашәоит иқыҭантәи гәыӷра мацарала иҟоу ҭакәажәык, ҩажәихәба шықәса раахыс зыҷкәын заҵә аррантә иаара иазыԥшу: «Еҳ, издыруада анаџьалбеит, уаха икылсзар лыҩны ахыб?!» Абраҟа апоет дзеигәырӷьаз ақәоура асахьа аҭыхра мацараҿ даангыларгьы емоциала ирԥхаз ажәеинраала бзиахә ҳауан. Аха уи аҵакы, акапан еиҳагьы еиҳахеит, аҽарҭбааит ауаҩытәыҩса изхәыцрала ианхаирҭәаа. Апоет игәалашәаз иқыҭантәи аԥхәыс бырг, зыҷкәын заҵә жәлар ирзеиԥшыз аус зхы ақәызҵаз, лгәыӷра згь зыдҳәалоу иҭоурых аарԥшрахь, ма лара лыхҭысқәа рылацәажәарахь дмиасит. Игәалаҟара бзиазтәыз ақәа дигәаланаршәеит, зеиԥш иахьагьы Аԥсны қыҭацыԥхьаӡа имаҷымкәа иаҳԥыло, згәыӷрада акгьы зызнымхаз агәылаԥҳәыс бырг. Штрих ҳасабла имырмыцхәкәа, ишәа-иза амелодрамахь инамгакәа, хәыцра бзиак ҳзааигоит апоет. Ауаҩытәыҩса дангәырӷьо, ма гәалак анимоу акәзааит, есқьынагьы дигәалашәозароуп ауаҩы – зегьреиҳа изааигәоу, изгәакьоу – ауаҩы. Уи зегь ирыцку ҭакԥхықәароуп! Зегьы ауаҩы изы иҭахызароуп ауаҩы: аԥсабарагьы, ахҭысқәагьы, абеиарақәагьы, ахәыцрақәагьы. Абас еиԥш иҟоу ахәыцрақәа узаауиеит Пл. Бебиа абри

иажәеинраала уанаԥхьалак. Убри азоуп изиҳәо апоет: «Уара угарашәан зегь урцәоз, уԥсыршьагазааит ақәа!» ҳәа. Са сгәанала, апоет араҟа ауаҩытәыҩса идуӡӡоу игуманизмра ашәа азиҳәеит.

Оригиналла иӡбоу ажәеинраалоуп «Аиҭаира». Идагәаӡа, иууаӡа ишьҭан ахәызқәа цәҳәыра. Зегь азеиԥшын иара: агәы ззыбылшаз иауан-иашәан аҟәаҟәа ак ықәиаауамызт: «ԥсаатәк гьежьуа иахыԥраауамызт, иаҭааумызт арахә ҳәырц». Ус ишыҟаз, ҭлаҿыск ҟатҟато азқәа иаақәгылт! Ари аҩыза ззыҟалаз ахәы аҿыц мышԥхьара азыҟалеит, «иазҭаӡамыз агәы азҭалеит... иахаӡамыз абла ахалеит». Шаҟа аҵак ду роузеи хәарҭара зламыз, иууаӡа аԥсабара агәы иқәыз ахәы амшқәа, иалиааз аҭлаҿыс абзоурала! Иара згәы былуа, зыхшара рыԥсҭазаара иахӡыӡаауа ан леиԥш игәыкуеит, избанзар уажәраанӡа ҭак змаӡамкәа имҩасуаз амшқәа ҭәит иԥсхаҵагоу, иԥсҭазаараҵәҟьоу ԥсҭазаарала. Зегь зырԥшӡо, зегь агьама рызҭо аҿара абзоурала, зымшқәа, зыҵхқәа хәарҭара ҳәа рылаӡамкәа, ирымбо-ирмаҳауа, имҩасуаз ахәы аиҭаира лахьынҵас иоуит, аԥсҭазаара гәылҭәаа ҳамҭа дуны иазыҟалеит. Аԥхьаҩ кыр дзырхәыцуа, ацәанырра бзиақәа изаазго жәеинраалоуп апоет ари иаԥҵамҭа замана:

Адунеи иақәлоу ахәызқәа,
Ақәра уазҵааргьы ажәа хҵәоуп.
Абырсааҭк иаҳәоит имхәыцкәа:
–Сыҵлеи сареи ҳаиқәлацәоуп!

Иеиҳау рыцҳара ыҟам хәарҭара уламкәа адунеи ақәзаара. Хәы змам насыԥ дууп ауаҩытәыҩса изы ԥсҭазаара еинҭәылала аҟазаара, ихы мацаразы акәымкәа, ауаа рзгьы акы данаԥсаха, данхәарҭаха. Абри ажәеинраала иаҳгәаланаршәоит иҵаулоу, афилософиатә хшыҩҵак ду змоу Горки иажәақәа: ауаҩ ихазы дыҟамзар иара изы иҟалода, аха ихы мацаразгьы адәы дықәзар иԥсҭазаара гьамас иамоузеи? ҳәа.

Жәлар ргәызҩыдареи, рылшарақәеи максималла изныԥшыз аибашьра атема еснагьгьы ашәҟәыҩҩцәа

азҿлымҳауп. Избан акәзар, уи аҩыза ахҭыс ду игәылырҭәааны ганрацәала иаанарԥшуеит жәлар рдоуҳа, рфырхаҵара, ргәамч. Аԥсуа поезиаҿы ари атема ӡәыр апоетцәа азышәаҳәаахьеит. Пл. Бебиа ари жәлар реимҭахара ду иазкны иаԥиҵахьеит имаҷымкәа аҩымҭақәа. Ҳазлацәажәо аизга ианылеит аибашьра агәалашәара атематика иазку ажәеинраалақәа: «1943 шықәса. Аӡын», «Иргеит ашәагьы еибашьра», «Араԥ», «Ахьӡыда ихьӡ» уб.иҵ. Апоет қәрала аибашьра аантәи ахәыҷқәа рабиԥара даҵанакуеит. Аха ибзианы игәалашәоит уи аамҭа. Убарҭ агәалашәаракәа ирхылҵшьҭроуп хыхь еиқәаҳаԥхьаӡаз ажәеинраалақәа. Арҭ аҩымҭақәа рцикл иаҵанакуеит хыхь ҳзыхцәажәаз ажәеинраала «Иԥсыршьагоу акәа анауагьы». Убри азоуп ари аҩымҭагьы аибашьра агәалашәара иазку ажәеинраалақәа рцикл изалоугьы.

Иара абра иҳәазар ахәҭоуп, Пл. Бебиа гәыла ирԥхоу, аибашьра ашықәсқәа зныԥшыз, иухамыштуа асахьақәа раԥҵара шилиршаз арҭ иажәеинраалақәа рҿы. Дара рахьтә иаҳа алкаара иаԥсоуп: «Иргеит ашәагьы еибашьра», «1943 шықәса. Аӡын», «Араԥ», «Ахьӡыда ихьӡ».

Ашәа аҵакы дууп. Ашәа ажәларқәа зегьы наџьнатә аахыс ирымҩанызан рыԥсҭазаараҿы. Ақәԥараҿы ибираҟын, игәырхаҵаган, агәаҟраҿы ихьаахҽыган, абзиараҟны ирԥшӡаган. Аԥсадгьыл ахьчара ицоз аҿар ашәа ргеит аибашьра. Аиааира рыманы иаҥыхынҳә, «зегь зымаазаргьы еибганы», раԥхьа иргыланы иааргеит ашәа. Аибашьраҿы игәырхаҵагаз ашәа, аибашьрашьҭахь еиҭах инхарашәахеит, ичарашәахеит.

Аибашьра ашықәсқәа. Ахьҭакра, амлакра, аԥсҭазаараҿы ауаҩ зда дхәарҭам аҭахрақәа рхьысҳара, абарҭ зегь рҿаԥхьа ауаҩытәыҩса ииааира, агәырӷьара хәыцы блала аарԥшра шьахәла иқәҿиеит апоет иажәеинраала «1943 шықәса. Аӡын» аҿы. Акласс хьшәашәа, аилаҳәара згу ашколхәыҷқәа, ашәы зшәу арҵаҩы. Абас иҟоу ирацәам ажәала, уаҩ гәырӷьа изаазымго аҭагылазаашьа асахьа ҭихуеит апоет иажәеинраала аԥхьатәи астрофақәа рҿы. Аха:

Аԥҭа ҩынтуа ус инхылан,
Амшгьы неимахәлеит лассы.
Иара уи акәхеит, еимагылан
Аҿаанахеит уаҟа асы...

Ҳаи, ишԥауеи ихымкәаӡакәа!
Уаҳа ианҳзымчҳаӡа, ҳласы.
Еимаада иҟазгьы, иҳамбаӡакәа,
Ҳанцәибаҳәалт зегь асы.

Апоетикатә хаҿсахьа бзиа аԥиҵеит автор ажәеинраала «Ахьӡыда ихьӡ» аҿы. Ажәақәа мыцхәы имырхәмарцәакәа, атема иақәнагоз аформа азыԥшааны, жәа ҟәандала иҩуп ари аԥҵамҭа. Зыҟәа абџьар кны аҕа диҿагыламызт, аха аидара даҵан, ауаа рзы ихы иҭахын, урҭ иҽырхаиршәаломызт. Арра иҟаз рҭаацәаракәа ирҵәатәышьаҟаз ауаҩ гәыраз Зыҟәа иаҳгәалаиршәоит аибашьра амца иаҿагылаз рҭаацәаракәа рзы иҭынха дууз ауаа разқәа.

Дахьнеиуаз ак имоукыргьы иуӡомызт,
Ирыгу-ирыбзоу ааҟамҵакәагь дцомызт.
Зшәаџь аауаз аҵеицәа раԥхьа иҵәыуон,
Урҭ зегь иара игәыцхәын, иара иуан,
Зегь ргәаҟра згәаҟраз, ауаҩ қьиа,
Зегь ргәахәра згәахәраз, ауаҩ қьиа.

Ахьӡи-аԥшеи аҳамҭеи рырҳаразы акәымкәа, ус иаҭахуп ҳәа иԥхьаӡаны, ауаа рзы иҟаз ауаҩы цқьа, ауаҩраз ду ихаҿсахьа бзиахә аԥҵара илиршеит апоет – абри ажәеинраала шьахә ала. Амала, маҷк уаҩ игәы еихьнашьуеит аҩымҭа ахыркәшашьа. Иаҭахымызт апоет иажәеинраала афырхаҵа хада ас еиԥш иҟоу афинал ахь икылгара. Уи аҩымҭа аидеиаестетикатә ҵакы маҷк ихьысҳанатәзар ҟалап. Насгьы аҵыхәтәантәи ахҭыс (Зыҟәа иҭахара) аҩымҭа идеиалагьы сахьаркыралагьы акгьы ацнамҵаӡеит, иланамырҟәзар. Ас еиԥш иҟоу асиужет аԥсуа поезиаҿы шьарда идыргәаҟхьеит. Насгьы, згәылеи-зызлеи рзы зхы зҭахыз ауаҩ, уанӡатәи иԥсҭазаарагьы афырхаҵара иеиҵаӡамызт.

Аԥсуа поезиаҿы иара убас наџьнатә аахыс асатира азҿлымҳара аман. Пл. Бебиа ирҿиараҿгьы ари ажанр гәыгәҭажьуп ҳазҳәом. Аизгаҿы ианупҳаԥсҭазаараҿы аҭыԥ змоу, иҽеим ацәыртҵракәа ҿаԥызҽуа асатиратә жәеинраалақәа рцикл («Алу абжьы», «Уаҵә иҟало», «Аҭел дасит», «Иԥсы шҭаз», «Џьоук рзыҳәа хьӡыртәрақәак» уб.иҵ.). Ажәлар рҿаԥыцтә рҿиара апоетикатә традициа иманшәаланы ихы иахьаирхәо, насгьы шьоукы-шьоукы ҳпоетцәа рԥсымҭақәа рҿы иаҳԥыло ҵоура змам, илаҟәу аныӡбара аҟынӡа илагоу аҽхырцәажәара иҽахьацәихьчаз иабзоуроуп арҭ аԥсымҭақәа иоригиналу жәеинраалақәаны иҟазҵаз. Зыԥсҭазаара зегьы аԥарарҳара иазызкыз ауаа, апартфеломанцәа, аграфоманцәа поезиа бызшәала дырхыччоит апоет.

Афольклор асахьаркыратә традициақәа шьахәла ихы иаирхәеит апоет аллегориа аформала иԥсу апоема «Абгақәа рчара» аҟны. Уи зызку атематикеи аибыҭашьеи аганахьала ари апоема аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы аԥсуа поезиаҿы илагала бзианы иҟалеит.

Иазгәаҳҭап иара ицәырнаго, иқәнаргыло азҵаарақәа рҵакы кыр ишыҭбаау, кыр шрыцҳаркуа. Иахьатәи ҳаԥсҭазаараҿы уаԥ игәы иамыхәаша, ауажәларра социалла, моралла раԥхьаҟатәи рҿиара иаԥырхагоу аҭагылазаашьақәеи афактқәеи поезиатә бызшәа бзиала аҿаԥҽера илиршеит апоет. Еиҭах иазгәаҳҭап Пл. Бебиа жәлар рпоезиа алшарақәа иҵоурам астилизациахь иамгакәа, иҵахәымкәа имыцхәымкәа, уи атрадициақәа нап рыдкыла, гәы рыдкыла ихы ишаирхәаз. Иаҳҳәар ауеит, апоема ианыԥшит автор иҟазара, жәлар ражәарҿиарахь абзиабара имоу, гьамала уи ахархәара илиршеит инагӡоу асахьаркыратә ԥсымҭа аԥҵаразыҳәа.

Уи анаԥсан, абраҟа сырзааҭгыларц сҭахуп апоет иеихьӡарақәа рҿы маҷк ихьысҳауп ҳәа сгәы иззаанаго ганқәакгьы. Ҳәарада, дыҟаӡам поеткгьы инеибеиԥшны зырҿиара мԥа зегьы қәҿиара дула мацара имԥасуа, гха змауа. Уи аҿиара иаҵасу фактуп. Аус злоу, автор импыҵихыз аԥҵамҭаҿы, ақәҿиареи аиԥҟьарақәеи реиҳа зыкапан еиҳахо ауп.

Пл. Бебиа ипоезиа абызшәа шамахамзар ицқьоуп, иаԥсышәа бзиоуп, араӡара шилшо ҩашьом, насгьы деиҷаҳауеит, ииҳәарц иитахy ахшыҩҵак днакәша-аакәымшакәа иҳәоит, ажәеинраала атехника амаӡақәагьы инапаҿы иааигахьеит.

Ус егьа иҟазаргьы, иҳәатәуп апоет ҳаԥсуа поезиаҿы аҭыԥ змоу «чымазарақәакгьы» ихы шизырцәымыхьчаз. Апоет еснагь игәалашәозароуп ирҿиараҿы ихадоу асиллогизм шакәым, уи иинтерес ахьыҟалаша ауаҩытәыҩса иемоциақәа рҿы шакәу. Ахәыцреи, ахшыҩҵаки апоезиа иацәтәымӡам. Уимоу, ишдыру еиԥш, урҭ ажәытәтәи амрагылараxьтәи аклассикатә поезиаҿы имаҷымкәа аҭыԥ ааныркылоит, аха уи апоезиа бзиахәра, иахьа уажәрааӡа жәра ақәымкәа иаазгаз, иҵаулоу аемоциатә цәанырра ду иагәылоу ауп. Ҳпоет ду Баграт Шьынқәба иажәақәа рыла иаҳҳәозар: «Ажәа ртәамзар иԥшӡахашам, гәыла ирԥхамзар, уи поезиам». Ажәа артәара, аиҿкаара, аинраалара аҟазара иашаҵәҟьа иаҟазшьа ҷыдоуп; ажәаԥҟа, ажәа еинраала (шаҟа ибзианы ирҳәозеи ажәлар), аҵаки аформеи анҭибамга, аҩымҭа иашаҵәҟьа зиӡом. Абарҭ апоезиаҿы высшьа змам аԥҟарақәа иҽанизырҭамгӡо ыҟоуп Пл. Бебиа. Иаагап ҿырԥштәыс ажәеинраалақәа: «Ауардын», «Аҭыҩра», «Ашьауардын», «Аҳәыҳә». Арҭ аҩымҭақәа рҿы апоет ахшыҩҵак дыхнахын «гәыла арԥхара» ицәхьысҳахеит:

Атехника ԥхьаҟа ишцазгьы, ауардынгьы зыԥсоу рацәоуп, уи ателевизор машьынала иахьузнамго иара инанагоит («Ауардын»). Абга аашьышь ашьит, аԥсы ашьарц инатәеит, аха иаргьы аашьышь аԥеиԥш азыԥшуп, избанзар алашыбжьқәа ааигәахоит («Аҭыҩра»). Ашьауардын егьа ажәҩан ахь ихаларгьы адгьыл ахь имаар ауам («Ашьауардын»). Аҳәыҳә бзиа ибон ауаҩы, ишьцылан. Машәыршәа амҵәыжәҩа ԥиҵәеит. Абас анихь: «Аҩызцәа сшәыҳәоит хаҭала, абзиабара амаршәа шәкы» («Аҳәыҳә») – иҳәоит ажәеинраала алирикатә персонаж. Арҭ ахшыҩҵакқәа хаҭала ибзиоуп, аха иабаҟоу апоет дхырхцәан, апоезиазы ихадоу – аемоциа рцәмаҷхеит иҩымҭақәа. Ари аҩыза аманерала аҩра аԥсуа поезиаҿы аҭыԥ рацәа ааннакылон

еиҳарак аибашьра ашьҭахьтәи ашықәсқәа раан. Ажәаԥҟа, ма жәаԥҟара зуа жәеицааирак ихы иархәаны, хәба-фба куплет днахыкәша-аахыкәшаны, иааиҿкааны аҵыхәтәантәи акуплет ари ахшыҩҵак иагәылаиргылон автор.

Хыхь ҳзыхцәажәақәаз реиԥш ауп ишҩу апоет абарҭ иажәеинраалақәагы: «Абжьы», «Абна былуан». Арҭ аҩымҭақәа ааба-ааба цәаҳәа ыҟоуп. Дызлацәажәозеи араҟа апоет? Актәи аҿы ахьча дыцәоуп, асыԥса иаҿыҩрыз абжьы даанарԥшит, игәы иалоу: ԥхыӡла иибоз аԥҳәызба ари абжьы дахьаршәаз ауп. Аҩбатәи аҿы амца аӡы ианаахықәгыла, уа иаангылеит, егьалымшеит. Ԥшь цәаҳәак ирҭаӡашаз ахшыҩҵаккәа апоет аа-цәаҳәак рҟынӡа еиҵихит.

Хыхь ҳзыхцәажәаз арҭ ажәеинраалақәа рҿы асахьа бзиақәагы ҳԥылоит, ибзианы иҳәоу ацәаҳәақәагы ыҟоуп имаҷымкәа. Аха рыцҳарас иҟалаз, урҭ хазы инхеит, ажәеинраалақәа рҵаки дареи еивгахеит, хҭак ирзеицҭамыршәит, изҭибамгеит. Апоет идыруазароуп аус злоу аҩра азҟазара мацарагы шакәым, иуҩыз аҿы имыцхәу амхра, зда царҭа амам аҟынӡа аркьаҿрагьы кыр шаҵанакуа.

Афольклортә сиужетқәа шьаҭас ирымоуп ажәеинраалақәа: «Ахьыруа чуан», «Адалақь», «Ахьча», «Ахьыҵәцара». Ановелла кьаҿқәеи алакәи рпрозатә сиужет ажәеинраалахь аиагара мацара, ҳәарада, рҿиараҵәҟьоуп ҳәа аҳәара уадаҩуп. Прозала иҟоу ажәлар рҳәамҭа асиужет жәеинраалала аҩра ақәҿиара анауа апоет рҿиара ҳасабла даназнеиуа ауп. Араҟа арҿиара аҭыԥ аиут ҳәа ҳазҳәом. Ас афольклор ахархәара аметод апоет ирҿиаразы лҵшәа ду зауам.

Апоет иқәҿиақәаз рахь аԥхьаӡара уадаҩуп ажәеинраала «Адгьыл амҵәыжәҩақәагы». Ишьҭыху романтикатә стильла ажәеинраала аҩра иахьазы ианахронизмуп. Автор иҭаххеит жәеинраалак аҿы акоммунист ихаҿсахьа апартиа аҭоурых зегьы анирԥшырц. Жәеинраалак аҿы, иага идузаргьы, аҭоурых аарԥшра уадаҩуп (ус иагьыҟаҵатәым), аха иҟазарц зыхәҭаз ахаҿсахьа аҟазшьаҵәҟьагьы зыҟамлеит. Уи зыхҟьаз апоет ииашамкәа ишьҭихыз аҩышьа формоуп.

Егьырҳәом апоезиазы азеиԥшхцәажәарахь ииагахаз абарҭ ацәаҳәақәагьы: «Адгьыл уаақәгылан ушьапы аурсит», «Адунеи дуӡӡа аршанхеит уцәырҵра», «Инеиуан уҿыхәа аҿеиҵых ҵиарҵас», уб. иҵ. Абасеиԥш иҟоу аҩымҭа аидеиа-естетикатә ҳасабтәқәа ирмыхәо ацәаҳәақәеи астрофақәеи ҳԥылоит апоет егьырҭ иажәеинраалақәак рҿы («Аҳәыҳә», «Аҭыҩра», «Ашьауардын»).

Ажәеинраала бзиа ацәырҵра ныҳәак иаҩызоуп аԥхьаҩ изы, апоет иқәҿиарақәа аԥхьаҩ изы гәахәа рҳагоуп. Пл. Бебиа ҳзыхцәажәаз ишәҟәаҿы ианып имаҷымкәа аҩымҭа бзиақәа, уи гәык-ԥсыкала уаҩ дзеигәырҕьаша усуп, аха ирҿиараҿы игхақәаз ыҟазарагьы, уигьы гәаартыла иҳәатәуп – зеиҕьашьарак аҳасабала. Апоет, иара иҳәан еиԥш, аԥсуа поезиа ашьхацамҩа дануп. Уи гәаҕьны данылеижьҭеи маҷ ҵуам. Ус анакәха, ари абиԥара аус ду, апоет ихи-ихшыҩи иԥсҭазаареи зегь змеидаз, машәыршақә иалызхыз дреиуам. Ари арҿиаҩы изы ажәа ԥшӡа, ажәа ҟәыҕа аԥызҵо изы ихадоу усуп.

1976

АНАТОЛИ ВОЗБА ИПРОЗА

Анатоли Возба актәи ишәҟәы «Кьахьба Ҳаџьараҭ» ҭыџьит 1960 шықәса рзы. Ари ашәҟәы иануп аповест «Кьахьба Ҳаџьараҭ» анаҩсангьы, ажәлар рҿапыцтә ҳәамҭақәа рсиужетқәа рыла еиҿкаау ановеллақәеи легендақәаки. Уи ашьҭахь автор иҭижьит даҽа х-шәҟәык: «Агәыҕра ашә аартызароуп» (1976), «Аӡбаҩцәа дрысҭоит» (1971), «Нанҳәаз иукуа ахьшь халаӡом» (1979). Абарҭ еиқәаҳапхьаӡаз ашәҟәқәа рыда шҭимыжьцгьы, Ан. Возба апхьаҩцәа ибзианы дырдыруеит, бзиагьы дырбахьеит ишәҟәқәеи ажурнал «Алашареи» агазеҭқәа «Апсны ҟапшьи» «Бзыпи» ирнылахьоу иҩымҭақәа рыла. Ашәҟәыҩҩы иповести жәабжьқәаки ирҿыдахаз, еиҳарак апхьаҩцәа дшырдыруа новеллистк иаҳасабалоуп. Дызманшәалаҭцәҟьоугьы иара уи ажанр ауп ҳҳәар, аиаша ҳацәыхарахом. Ашәҟәыҩҩы иажәабжьқәа аиумортә, ма сатиратә жәабжь кьаҿқәоуп, хкыла урҭ ирзааигәоуп, ихьапшуеит ановелла ажанр ахь. Урҭ, хымпада, ирныпшуеит ажәлар рҿапыцтә ҳәамҭақәа рҿы иаҳпыло ановелла, абзазаратә жәабжь кьаҿ хәыҷ ажанр аҿыдаракәа: илахҿыху асиужет, иара иазааигәоу апоетика, асахьаркыратә цхыраагӡақәа, астиль.

Апхьатәи ишәҟәқәа ҩба ирнылаз ажәабжь кьаҿқәа реиҳарак рсиужетқәагьы ртемақәагьы, иаҳҳәар ауеит, апсуа фольклор ауп хыҵхырҭас ирымоу ҳәа. Дара зегьы рҿеидыркылоит гәыпкны, персонаж хадас ирылоу Бадис ихаҿсахьа абзоурала. Ари аперсонаж типологиала Хәаџьа Шьардын ихаҿсахьа иазааигәоуп, иара изку афольклортә новеллақәа рсиужетқәа ирхылҵшьҭроуп ҳҳәаргьы ҟалоит. Ус иага иҟазаргьы, Ан. Возба ажәлар рҿапыцтә ҳәамҭақәа рсиужет еиҿкаашьеи рсахьаркыратә ҟазареи иеҭеигӡоит, уи днахыҳәҳәом ҳҳәар ҳиашахом.

Урҭ иреиуақәоу рсиужетқәа мыцхәы ԥсахра рзымукәа ақьаад ахь ианыиаиго ыҟазаргьы (урҭ иреиуоу ахьаҳԥыло раԥхьа иаԥиҵаз иҩымҭақәа рҿоуп), арҿиаҩы иаԥиҵахьоу ааидкыланы ҳахәаԥшуазар, зхатә ҟазшьа ҷыда змоу, зхатә рҿиаратә ҟазара аарԥшра зылшаз авторк иаҳасабала изыхцәажәатәқәоу дреиуоуп. Уи зыбзоуроугьы, еиҳараӡак ашәҟәыҩҩы иҩымҭақәа рҿы аҭыԥ аанызкыло ахыҭсқәеи аамҭеи иахьатәи ҳаԥсҭазаара иадҳәалоуп, уи иқәнаргыло апроблемақәа рықәҿырҭуеит, аҭоурых иахаҿсахьоу, иатәу аамҭам. Иара атрадициатә новеллақәа рпоетика ала еибыҭоу Бадис изку ацикылгьы зыдҳәалоу иахьатәи аԥсуа қыҭа аԥсҭазаароуп, ҳаамҭазтәи ауаа рсоциалтә еилазаароуп.

Автор аҵыхәтәантәи ишәҟәы «Нанҳәа иукуа ахьшь халаӡом» еиднакыло ажәабжьқәа реиҳараӡак рҿгьы иҟазара дамеижьеит, ирҿиарамҩазы иалихыз, иаҳа џьа здибалахьоу ажанр ауп араҟагьы хадара зуа. Ари ашәҟәаҿы автор иеидикылт аҵыхәтәантәи 7–8 шықәса инарԥынҵаны иаԥиҵахьоу, апериодикаҿы иикьыԥхьхьоуи иимкьыԥхьыци ановеллақәеи ажәабжьқәеи.

Иеиҭазгәаҳҭап, автор аҵыхәтәантәи ирҿиараҿы атрадициатә новелла апоетика иҽшаҟәиҭхаз, – уи иҩымҭақәа рҿы асахьаркыратә еффект ҟазҵо атрадициатә новелла ажанр аҷыдара акәым (аҩымҭа анҵәашьа ушазыԥшу акәымкәа ахыркәшара), ахаҿсахьақәа рҟазшьақәа ргәы-лыршәареи аконкреттә ҭакы рыҭареи, дара реизыҟазаашьақәеи роуп. Ашәҟәыҩҩы иновелла бзиақәа ируаку «Ԥоу, ԥҳау» аҿы аԥхьаҩ дхызхуа аԥсҭазаараҿы ирлас-ырласны иуԥымло ахҭыс акәӡам (аԥҳәыс ахшараиурҭаҿыднеиаанӡаахшарадлоуит),аччаԥшьузаазго–ажәабжь иалоу афырхацәа рыхныҟәгашьеи реизыҟазаашьеи роуп.

Ан. Возба иновеллақәа зегь ааидкыланы иаҳшар ҟалоит ҩ-хәҭакны. Актәи иаҵанакуеит иахьатәи аԥсуа нхаҩы, аинтеллигент, амаҵурауаҩ иԥсҭазаара аганқәа аазырԥшуа аиумортә ҩымҭақәа. Аҩбатәи ахәҭахьы иҳаԥхьаӡар ауеит, иара автор аҵыхәтәантәи ишәҟәаҿы ишыҟоу еиԥш, «ачарақәеи аԥсхәрақәеи, аԥсыжрақәеи» ирызку аиумортәи

асатиратәи миниатиурақәа. Урҭ шәагаала ишыҟоу еиԥш, ҵакылагьы иаҳа иссақәоуп. Ҳәарада, автор иқәҿиара хада ахьыԥшаатәу актәи ахәҭа иаҵанакуа иҩымҭақәа рҿы ауп. Урҭ рсахьаркыра-естетикатә нагӡара иаҳа еиҳауп, рҵакгьы иаҳа иҭбаауп. Маҷк иадамзаргьы иазгәаҭазар ахәҭоуп Ан. Возба ихы шԥишәо атрадициатә литературатә жәабжьқәа раԥҵараҿгьы. Ари ажанр аганахьала инапы иҵиххьоу ажәабжьқәа рахьтә уаҩ дрызҿлымҳахартә иҟоуп: «Абарҭ роуп аразҟы змоу», аибашьра атематика иазку – «Агәыԥра ашә аартызароуп», «Агәҽанҵара», «Аԥышәа», «Нанҳәаз иукуа ахьшь халаӡом». Сахьаркыралеи ҟазарылеи иеиқәаҳаԥхьаӡаз аҩымҭақәа иаарылхәҳәо иҟоуп ажәабжь «Нанҳәаз иукуа ахьшь халаӡом». Ари ажәабжь автор иқәҿиаз ԥҵамҭа шьахәуп. Аҩымҭа асиужет, абызшәа, аиҭаҳәашьа, аҩышьа форма, асахьақәеи ахаҿсахьақәеи рҟазшьақәеи детальла иҭырҷҷааны, гәылаԥсыла, жәала-цәала ибзиаӡаны инырны, ишәаны-изаны иеиҿикааит ари аҩымҭа автор. Аԥсны аԥсабара блахкыга, аҵхжәҩан, амшын рсахьақәа омашәа блаҵарыла ибоит ашәҟәыҩҩы. Аибашьра қьоуқьад иааирала иалҵыз, дара ирызгәакьоу ахандеира еиҭах нап азыркыз, уахынла агаҿа икылсны ахьшьқәа рыкразы иааины итәоу рдиалогқәа, ргәалашәарақәа ҳала иаахдыргылоит Тургенев иеицырдыруа ишәҟәы «Ашәарыцаҩ иаԥҵамҭақәа».

Ан. Возба аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы ииҩыз иажәабжьқәа реиҳарак ирнубаалоит иҟазара азҳара ишаҿу, иаҳа иҟыбаҩ шшәыз. Иаԥҵамҭақәа зегь рҿы акәымзаргьы, иреиӷьқәоу рыла ашәҟәыҩҩы илиршеит блаҵарыла аԥсҭазаара дагәылаԥшны аарԥшра, бызшәа еиҿкаала аԥхьаҩ идхалара. Ашәҟәыҩҩы иаԥиҵеит исахьарку, ҟазарыла инагӡоу, аԥхьаҩ гәахәала идикылаз, аԥсҭазаара аиаша, алаф зҩыда, ииумор лах-ҿых, асатира џьбара, аирониа зныԥшуа кыр ажәабжь ҟәыбҷақәа.

Ан. Возба ирҿиараҿы иҷыдоу аҭыԥ ааннакылоит аповест «Кьахьба Ҳаџьараҭ». Аповест алацәажәарахь ҳаиасаанӡа, маҷк акәзаргьы, ҳазааҭгылар ахәҭоуп аҩымҭа аԥҵара аҭоурых. Ишдыру еиԥш, Кьахьба Ҳаџьараҭ ҳшәышықәса алагамҭатәи ҭоурыхтә хаҿуп. Уи иабрагьра зыхҟьазгьы

ажәытә аамҭазтәи асоциалтә залымдарақәа иҟаз руак ауп. Анхаҩы ҷкәын итәы дақәыцәгьеитәит аҭауад, тәамбашақә дизныҟәеит уи. Аԥсуа, хьӡи-ԥшеи рыла ииааӡаз анхаҩ ҷкәын Ҳаҵьараҭ аҭауад дышьны абна дылалоит. Уи идгылоит анхацәа рыҷкәынцәа, ҩызара изыруеит. Иаӷацәагьы, ҳәарада, имаҷӡам. Ҩ-дунеик реиқәԥараҿы изаҵәыз (адгылаҩцәа имазаргьы), амчхара змаз, «аамҭа зтәыз» дзыриааиуамызт, аҵыхәтәаны иԥсы шҭоу ихы римҭаразы ихала иҽеишьуеит. Иара изку ажәабжь афольклор аҿы ааста ауаа дыздыруаз, иҭызшәа бзианы изаҳахьаз рыла иааит иахьанӡа. Ас еиԥш иҟаз, анхаҩыжәлар ринтерес зыхьчоз афырхацәа есқьынгьы ажәлар рашәа, ражәа изыркуан. Ус иага иҟазаргьы, Кьахь Ҳаҵьараҭ фольклортә персонажк иаҳасабала аҵкыс ҭоурыхтә хаҿны ауп иаҳа дшаадыруа (ажәлар иаԥырҵаз «Кьахь Ҳаҵьараҭ» иан лашәа атәы ҳамҳәозар). Убри аҟнытәи аповест автор иҩымҭа аԥҵараҿы афольклор акәмызт хыҵхырҭа хадас имаз, уасхырс иҟаиҵоз. Уи аганахь ала ҳзақәшаҳаҭхом «Аԥсуа литература аочерккәа» рҿы иаҳԥыло агәаанагара. Ҳәара аҭахума, ашәҟәыҩҩы иҩымҭа аԥҵараҿы ихы иаирхәеит фольклортә елементқәаки уи асахьаркыратә цхыраагӡақәеи, аха ҳара уи азин ҳнаҭом ари аҩымҭа фольклортә фырхаҵоуп изызку, излаҩугьы афольклор аҿы иаҳԥыло асахьаркыратә ԥҟарақәа рформа иеиуоуп ҳәа ҳҳәар. Ас аҳәара аҵаҵӷәы змам шьақәырӷәӷәарахоит.

Аповест автор Кьахьба Ҳаҵьараҭ иаҳәшьаԥаҵәҟьа иоуп. Уи иани иан лаҳәшьцәеи рҟнытә данхәыҷыз аахыс иаҳауан ианшьа ихаҵарақәа, анхаҩыжәлар дрыдгыланы, азалымдара мҩаԥызгоз ҭауади-аамсҭеи аҳәынҭқар ичынуааи дышрабашьуаз атәы зҳәоз ажәабжьқәа. Ари автор изы аҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәа рҿы иаҳԥыло фольклортә фырхаҵамызт, иара изааигәаз, аамҭала иааигәа иҟаз уаҩын. Автор иповест аҩра далагаанӡа, Кьахьба Ҳаҵьараҭ хаҭала дыздыруази, уи иҭызшәа бзианы изаҳахьази, ахҭысқәа згәалашәози ӡәырҩы дрыҿцәажәаахьан, аматериалқәа еизигахьан. Аповест иалоу аперсонажқәа: Ҳаҵьараҭ иан, иԥҳәыс, иԥа, иаҳәшьцәа, Шәлымба Кәаста, Никәала Кьахьыр-иԥа, чарҳәара изызуз

анхаԥы иҭаацәара, уҳәа аӡәырԥы автор ихы иҭиҳәааз хаҿсахьақәаӡам, ахьызқәаеи ажәлақәаеи ахьиԥсахыз ыҟоуп акәымзар, урҭ аабыкьанӡа иҟаз, зыԥсы ҭаз уаан. Аповест аҿы иаарԥшу ахҭысқәаеи аҭыԥқәаеи аԥсҭазаара иадҳәалоу иара иахылҿиаақәаз роуп. Ҳәарада, аиаша ҳацәыхарахом арҭ ауаа ашәҟәыԥԥы иповест аԥҵараҿы, афырхацәа рхаҿсахьақәа аԥсҭазаараҿы ишыҟаҵәҟьаз раарԥшразы ацхыраара ирҭон; материал хадасгьы имаз дара роуп ҳҳәар, уи аиаша иаҳа ҳазааигәанатәуеит.

Ари аԥымҭа афольклор аҟынтә иаагам, иҳаԥсхьоу, аха мыцхәы ихарацәам, аҭоурыхтә хҭысқәа ирылху сахьаркыратә ԥҵамҭоуп. Ажәакала, «Кьахьба Ҳаџьараҭ» ҭоурыхтә повеступ. Аԥымҭа ахы иаҵаԥугьы, – «Ажәлар рҳәамҭа аҟынтә аповест», – ҳәа автор, ишиҳәаз еиԥш, дшақәшаҳаҭмыз ашәҟәҭыжьырҭа аредактор ихаҳәатәала иҟаиҵаз усуп.

Шьҭа мачҗ ҳазааҭгылап аповест ахаҭа. Хыхь ишаҳҳәаз еиԥш, ажәлар рҿы иҟаӡам фольклортә ԥҵамҭак аҳасабала, инеиҵыху абрагь Кьахь Ҳаџьараҭ изку ажәабжь еизак.

Уи хаз-хазы иҟаиҵақәаз ахаҵарақәаеи, дзықәшәаз ахҭысқәаеи еидкылаҥы асиужет цәаҳәа нагӡа инҭаршәаны иаԥиҵеит автор исахьарку ахаҿсахьа. Иазгәаҳҭап извыстәым фактқәак араҟа: автор ихыҭҳәааа акәымкәа, иҟалақәаз ахҭысқәаеи ифырхаҵа иԥсҭазаара – иқәԥараҿы дызнысыз амԥа давамгылеит шамаха. Уи анаԥсан, аповест иалоу афырхацәа аԥымҭаҿы ишаарԥшу еиԥш; Ҳаџьараҭ, иара иԥызцәа, иан, иаҳәшьцәа, Маан Дырмит, Ӡаԥшь-иԥа Омар, убас егьырҭгьы, усҟантәи аҭоурыхтә ҭагылазаашьа, афырхаҵа изааигәақәоуи социалла уи иҿагылоуи зегьы рҟазшьақәа аповест аҿы ишаарԥшу анхаԥы ҷкәын иклассҭә хдырреи, аполитика иацәыхароу ихәыцрақәаеи игәаанагарақәаеи рылоуп.

Ари узвымсуа афакт аповест афольклортә дунеи маҷк иазаигәанатәуеит, аха уи асахьаркыра-литературатә индивидуалра иаԥырхаганы ҳәа иҟамлаӡеит. Ҳаџьараҭдызлааӡоу, жәытәнатә аахыс жәлар рыԥсҭазаараз ихадақәаз иреиуаз, афырхаҵаратә доуҳа аҵасқәа рылоуп. Иара убри ауп иҷкәын хәыҷы иналаршә-ԥаларшәны данибогьы дыззи-

куа, илаиааӡо. Иаҳгәалаҳаршәап Ҳаџьараҭ иҷкәын хәыҷы Бӷажә Салуман ифырхаҵара ажәабжь анизеиҭеиҳәо аепизод. Хыхь иаҳҳәаз агәаанагараҿы ишазгәаҭоу еиҧш, Ҳаџьараҭ идыруеит иқәаҧараҿы дызҿагылоу амчҟәа хара дшырмышьҭуа, дышзаҵәу, аха ахьаҵрагьы мҩа амаҵы иҟаӡам иара изы идунеихәаҧшышьа злаҟоу ала. Идгылаҩцәагьы хык рыҭаны, программак шьҭыхны аҟәаҧарагьы дазхиаӡам аҭоурыхтә ҭагылазаашьеи ажәлар рыхдырреи злаҟоу ала. Уи азалымдара ишаҿагылатәу идыруеит, ари аҩыза аҟәаҧара, хаҵароуп, уи азы аҭахара, хаҵароуп, апатриархалтә еизыҟшьа амораль-етикатә кодекс излаҵанакуа ала. Ас еиҧш иҟоу ахацәа аҧсра иацәшәаӡом, ихьымӡӷны иршьом. Ихьымӡӷу рыхьӡирыхьымӡӷи лазырҟәуа абааҧсроуп. Абри аморалтә кодекс ауп Ҳаџьараҭ иҩыза гәакьа Шәлымба Кәасҭагьы иҧсҭазаараҿы мҩаҟәҵагас имоу. Уи бзиа дибеит Ҳаџьараҭ иаҳәшьа. Ларгьы дылгәаҧхоит, аха лашьа изымдыруа хаҵа дцар лҭахым (апатриархалтә еилазаараҿы ишаҧу еиҧш). насгьы, изаҳаз иҩызцәа Ҳаџьараҭ иаҳәшьа лымҵарсра гәаӷьыуацәоуп ҳәа ирыҧхьаӡоит, аха иара ицәанырра деижьом, уи ихы аҟәҵатәыс иоуазаргьы аангылашьа имаӡам. Ҳәарада, ари ахаҵараҵәҟьа иаҟазшьаҷыдоу зҩыдароуп, усҟан азы мацарагьы акәымкәа, иахьазгьы.

Автор иқәҿиаҟәаз иреиуоуп Ҳаџьараҭ иан лхаҿсахьа. Ан лҧазаҵә иахь илымоу абзиабара дуи лфырҧҳәысреи аҧхьаҩ дхырхуеит. Уи лҧазаҵә дихӡыӡааует, лыхшара анрагьы абрагьы изызуа лара лоуп, аха, иагьагьы илзыхьанҭазаргьы, лҧазаҵә хьымӡӷык ганы адәы дыҟәзар аҵкыс, хаҵарала дызлиааз инхаҩыжәлар рзы азалымдара даҿагыланы аҟәаҧараҿы дҭахар иаҳа иеиӷьалшьоит, уи хьӡуп ҳәа илыҧхьаӡоит.

Епохак азы ииашоуп ҳәа иҧхьаӡоу ҟазшьак, еизыҟазаашьак даҽа епохак азы ажәытәра иннажьыз, ицәынхоу, иҧырхагоу факторхоит. Ара хыхь ҳазлацәажәаз аморалтә кодекс аҵакы иахьагьы идыртәу, изызхәыцтәу, акы акәны иҟоуп. Ҳаџьараҭ иҩызцәеи идгылаҩцәеи рморалтә кодекс хьызрацарам хыҟәкыс иамоу, уи бџьар хадоуп асоциалтә еиҟарамра иаҿагыланы иқәаҧаҟәо

рзы. Ҳаҵьараҭ мап аҵәикуеит аҭауад ицхыраара, иара игәыла, анхаҩ нанамга иаҳа ацхыраара аниҭаху аамҭазы. Даҿакала ахныҟәгара Ҳаҵьараҭ инамыс иаҵанакуам. Аимҭахараҿгьы аҭауад дахьҭауаду азы мацара иапхьа диргылом, аҭарчеи аҿы апхьа дҭалоит, тәамбашаҟә иуал ахьимшәогьы ианаижьуам. Уи хьымӡӷыс ипхьаӡоит. Ас еиԥш анхаҩы ҷкәын Ҳаҵьараҭ ихныҟәгара Омар ихы ихнахит. Арҭ еиҿанамгалар амуит. Ҳаҵьараҭ Омар димшьыр ԥсыхәа имоуит. Дышьны, дкажьынгьы дымцеит. Апсы дырҽееины, ауапа иқәыршәны, иан адырра лыҭаны, абна дылалоит. Ҳаҵьараҭ иқәԥараҿы дзаҵәӡам, уи маӡааргама идгылоит анхаҩыжәлар рыҷкәынцәа, аха урҭ ирҿагылоу амч – ҭауади-аамсҭеи аҳәынҭқари, рымчра иаҳа аԥыжәара амоуп. Иага дықәԥаргьы, хара дышзымцо идыруеит Ҳаҵьараҭ гәныхәҵысҭала, инстинктла. Уи идыруеит дызҭагылоу аамҭаҿы азалымдареи аиашамреи шырацәоу, иахьынӡаилшогьы дықәԥеит дырҿагыланы, аха урҭ ирҿаиргылаша амчи уи аиҿкаареи рҟынӡа ихдырра хамлацт. Идгылаҩцәагьы наунагӡа ицқәԥаразы ихиам, иазыҟаҵам. Урҭ реиҳараҩык зышьҭоу аиҩызара аҳасаб ала аихаҵгылареи, насгьы рхатә хықәкқәеи рынагӡароуп. Азеиԥш ус иазхәыцыртә аҟара иҟам, еидызкылаша, раҕацәа ирҿазыргылаша агәаанагареи ахдырреи рыманы ҳәа иҟаӡам, макьана уи иазхиаӡам. Ҳаҵьараҭ иҵыхәала анхаҩыжәлар дыргәаҟуа ианалага, иаҕацәа рахь дкылсуеит, иҩызцәагьы иара иҵыхәала баша иҭахар иҭахӡам.

Абас еиԥш, зда царҭа ыҟамыз аҭагылазаашьа мҩак ахь дкылнагеит Ҳаҵьараҭ, – уи дҭахеит, аха иаҕацәа рҿапхьа ихы лаимырҟәит. Абри аганахь ала Ҳаҵьараҭ ихаҿсахьа трагизмла иҭәу хаҿсахьахеит.

Иаҳҳәар ауеит, Ҳаҵьараҭ деиԥшуп заа иааз, ааԥынра ззаамгаз, аха уи ааира шааигәаахаз ауаа идзырдырыз ажәҵыс. Ҳаҵьараҭ дҭахеит, асоциалтә еиҟарамра хацәынмырха даҿагыланы дшықәԥоз. Иара дҭахазаргьы, ихы зқәиҵаз аус еиҵыҵт, дук мырҵыкәа анхаҩырԥар еидгылт абольшевикцәа рбираҟ аҵаҟа, раҕацәа ириааит, уи иабзоураны иназеит аҵьажәлар шәышықәсала изызхәыцуаз ргәыхәтәгьы.

Аповестаҿы иаҳԥылоит ирацәаны ахҭысқәа, аепизодқәа, имаҷӡам иара убас, ахаҿсахьақәагьы, аха дара зегьы рҿеидыркылоит афырхаҵа хада иааигәаара, дара зегьы зызку уи ихаҿсахьа иаҳа игәылырҭәааны аарԥшроуп. Ус иага иҟазаргьы, автор хаҿсахьақәак иаҳа игәылырҭәааны рыҟаҵара илиршоит (Ҳаџьараҭ иан, Шәлымба Кәасҭа, Никәала). Аповест аҿы, арҭ зегьы афырхаҵа хада иаасҭа иаҳа аҭыԥ маҷны ишааныркылогьы, автор илиршеит урҭ хаҿсахьазтәқәашаз аҟазшьақәа рзыԥшаара.

Ан. Возба иповест аҩышьа аформа, абызшәа, асиужет аԥсуа классикатә проза иреиҕьу аҿырԥштәқәа ирзааигәанатәуеит. Дзыхцәажәараны дыҟаз ауааи аамҭеи иаҳа игәылырҭәааны раарԥшразы ашәҟәыҩҩы ихы иаирхәо аепика-еиҭаҳәаратә формоуп. Уи иззиҩуа аԥхьаҩцәагьы иаҳа ирзааигәоуп, дара иртәу бызшәоуп.

Автор ифырхацәа рхаҿсахьақәа шааирԥшуа еиҳарак ируеи, ирҳәаои, рыхныҟәгашьеи рылоуп. Иаҳҳәар ҟалоит, ари ашәҟәыҩҩы иповест аԥҵараҿы ихадоу мыругас имоуп ҳәа. Аха уи мацарагьы акәым автор ихы иаирхәо. Ифырхацәа хәыцуеит, игәыҕуеит, ргәы иҭоу, иргәырҩо рхырҿы ианубаалоит. Иаҳгәалаҳаршәап Ҳаџьараҭ иаҳәшьа Нуца лашьа игәиҽешанылҵаз: Никәала ихымҩаԥгашьала илдырит лашьа дшиҭиуаз. Гәныхәтҵысҭала иеилылкааит лашьа иусқәа шҽеимыз, цәгьарак шизыԥшыз, аха лашьа лыгәра имгеит, уи дагьҭанархеит. Иаҳҳәарц иаҳҭаху: Нуца илнырыз – ари афольклор аҿы иаҳԥыло ацәанырра амотив акәӡам, иахьеи уахеи илбоз, дызлагылаз ауаа аҵыхәтәантәи амоментазы реизыҟазаашьа илзаанагаз цәанырроуп. Ас еиԥш иҟоу аҟазшьа змоу аиндивидуалтә рҿиароуп, афольклор уи аздырӡом шамаха.

Ҳәарада, Ан. Возба ифырхаҵа иԥсҭазаара ашьҭра мацара дхыланы, давамгылакәа иҭимхӡеит ихаҿсахьа. Аҩыратә литератураҿы ишыҟоу еиԥш, араҟа аҭыԥ амоурц залшомызт арҿиаратә хҭҳәаа. Арҿиаҩы аԥсҭазара акопиа ахихӡом, уи амаҭәахә шьаҭас, уасхырс иныҟаҵаны, зхатәы ԥсҭазаара зауа асахьаркыратә иашала ишьаҭарку аҩымҭа аԥиҵеит. Убри азоуп автор иповест ибзианы изанаҳбаауа ажәлар рԥсихологиа, рклассҭә, рсоциалтә хдырра аҭагылазаашьа,

рыԥсҭазаашьа, реиҭанаиааира аҟазшьақәа, ацәгьеи абзиеи ишазнеиуа, ишахәаԥшуа. Арҭ еиқәаҳаԥхьаӡаз аҟазшьақәа Ан. Возба иповест асахьаркыратә ҟазара хымԥада кыр иҳаранакит.

1978

ЗЫРҿИАРАМѲА ЗЫШЬХАЦАМѲОУ

Только плача можно прийти к высоким достижениям в искусстве. Кто не страдает, тот не верит.
Жан Огюст Энгр

Аԥсуа поезиаҿы Мушьни Миқаиа иааникылахьеит иара иитәу, даҽа рҿиаѳык иеиԥшым аҟазшьа. Уи иажәеинраалаҿиара иашахаҭоуп ахатәы бжьы, ахатә ԥштәы, ахатә дунеи ҭаула, кыр хәыцреи, кыр гәырѳеи, кыр гәырҕьареи шьҭызкааз.

Абраҟа хыхь иааҳгаз аепиграф ахшыѳҵак ианыԥшуеит М. Миқаиа ирҿиара аҟазшьа хада. Апоет ипоезиаҿы, аԥсҭазаара ахаҭеиԥш, иеиларсу, иеидкылоу, аха иагьеиҿагылоу, иҭбаау, аԥхьаѳ иҵаулаӡаны, – иара иҟазара ду иабзоураны, – дзырхәыцуа, дзыргәжәажәо, игәы егьзырлашо агәалаҟаракәа изааргоит.

Апоет ѳынѳажәижәаба шықәса ихыҵра иазкны иҭыҵыз иажәеинраалакәа реизга аԥхьажәаҟны ҳаԥсуа ҵарауаѳ ду, алитератураҭҵаараҿы зажәа хатәраз Шь. Инал-иԥа иѳуеит: «М. Миқаиа ипоезиатә рҿиамҭақәа ацәалашәара зѳыдақәа уздырҵысуеит, угәыԥшаа-хыԥшаауа уҟарҵоит, удырхәыцуеит, ахәырбҕьыц еиԥш ихьаахеыганы угәы иқәлоит».

Апоет усҟан иаликаахьан ирҿиаратә ҟазшьа ҷыдарақәа, уи поетк иаҳасаб ала дхатәрахахьан. Акритик игәеиҭеит апоет ирҿиаратә енергьиа иҵегь кыр шалшоз, инарха шоуз, убри азын ауп даҽаҵьара изиҳәазгьы М. Миқаиа изы «...иаԥхьаҟа имѳа хароуп, имѳа лашоуп. Имѳа дықәуп апоет».

Аҟазара дуҵәҟьа ианыԥшуеит ауаѳытәыѳса игәыиԥсы анагӡа-аагӡара, ихәыцреи игәалаҟаракәеи – ишь-

ҭырхуа ахшыҩҵакқәа рган рацәеи рыҭбаа-ҭыцәреи рыҵаулаеақәеи. Уи иагьҵәыуара мацарам, уи ауаз ашәагьы ахылҵуеит, игәыҭгагоу, ахаҵарашәагьы иацыҧҵәахоуп, уи аҧшӡареи агәыӷреи еихаанаҳауеит. Аҟыбаҩ зҩыдеи аҟазара дуҵәҟьеи роуп арҿиаҩы ихы агәра игартә аҭагылазаашьа изҭо. Зхи зуси рыгәра згаз арҿиаҩы аҟазарҵәҟьа ахәы ҧшӡахь имҩа нагоуп, гәҩарада.

М. Миқаиа иахьа иуаҩра хатәра аамҭа лаша дҭагылоуп. Иҧсҭазаара зегьы ажәарҿиара аус иазикит! Абар ушьҭа хынҩажәа шықәса раҧхьа ишьҭихыз икалам дамеижьакәа ишику дааиуеит. Ҽаҧараҵәҟьа иҧаз ҳаҧсуа литература аихьӡара шьахәқәа зыбзоуроу, усҟакгьы зхыҧхьаӡара рацәам, ажәарҿиаҩ дуқәа дыруаӡәкуп. Уи инапы иҵиххьеит ирацәаны зҟазара ҳараку, збызшәа зҩыдоу, напкымҭала ицқьоу, еиҿкаара бзиа згым ажәеинраалақәа, абалладақәа, алегендақәа, апоемақәа. Уи оумашәа дазыманшәалоуп ахшыҩҵак зда царҭа амам ала агәылыршәара, метафорала, епитеатла, еиҿырҧшрала уб. иҵ. ажәа артәаара. Иара иҳәашьала, иц-ишә иҵраӡааны, ажәақәа ишәа-иза, ахшыҩҵак нарҭбаа-нарҵауланы ажәеиҿкаара, ҽакала иаҳҳәозар, ажәеинраала дазҟаза хатәроуп.

Аабыкьа (ҵыҧх) иҭыҵит аҵыхәтәантәи жәа-шықәса рыҩнуҵҟала апоет инапы иҵихыз иажәеинраалақәа еидызкылаз ашәҟәы «Аххьа рахәыцқәа». Хымҧада, апоет ирҿиара мацаразгьы акәымкәа, ари ашәҟәы аҭыҵра хҭыс дууп аҧсуа поезиа зегьы азы.

М. Миқаиа ишәҟәы иациҵаз автор иҟнытә ҳәа зыхьӡитәыз аҧхьажәа аҟны иҩуеит: «...дарбан шәҟәыҩҩызаалакгьы имоуп иара ихатә ҩышьа ҷыдарақәа, игьама... Ари аганахь ала сара раҧхьа инылыскааз схәыцрақәа рдунеи иаамҧсахӡакәа сажәра иҭазгалеит. Апоезиаҿ акәыз, апрозаҿ акәыз сыла иамбаз, сҿы иамбаз, схы сызмырхьыз, сгәы сызмырхьыз, ҳәоу еиламгашақә егьы симҳәеит, егьызыҩуам. Амала, иҟалап «сҵәыуацәазар», аха ҽырҵәыуа ҟасымҵеит. Иахьсыхьуаз смацәа ақәскит... Арҭ исҳәақәоу хҿыхгам, мамзаргьы хырқьиагаӡам. Амц лаӷырӡ ҵааҳәаӡам. Иахьа аӡәгьы дузжьаӡом. Агәы иахылҵыз, аҧсы иахылҵыз апоезиагьы рбарҭоуп, ҽырҵәыуа ҟазҵозгьы дырбарҭоуп. Апоети

ашәҟәыҩҩи рзы разҟыси, насыԥси, нархаси иҟоу аҳамҭақәа ракәӡам. Аамҭа ауази амыткәмеи рыбжьы зхылҵуа аҩымҭа згәаҟынӡа инеиуа аԥхьаҩцәа роуп... амала игәҩарамкәа издыруеит сҩымҭа хәыцқәа сгәи сыԥси ишырхылҵыз. Убри аҵкыс еиҳау насыԥгьы саҳәаӡом».

Апоет ихази ирҿиареи рзы абраҟа ииҳәаз ажәа, арҿиаҩ ду, мҩа дук ианысны, иахьазы иҭәы-иԥха, иеикәаҭәны иҟоу, аха заԥхьаҟагьы макьана иҵегь зылшо, аҳәатәы-аутәы змоу аӡә шиакәу агәра ҳиргеит. Аԥхьаҩ иарҳәо рацәоуп абарҭ абраҟа хыхь иааҳгаз ажәақәа.

Ашәҟәы аԥхьатәи адаҟьа аатуеит ажәеинраала «Ҵабал» ала. Аҵыхәтәантәи аҩ-шәышықәсак аԥсуа жәлар ирзааргеит ҭыхәаԥҵәара змоуз агәаҟрақәа. Урҭ рахьтә аԥсуа жәлар а-19-тәи ашәышықәсазы ирхыргаз атрагедиа, амҳаџьырра, иахьа уажәраанӡагьы ахылҟьа-ԥылҟьа ҳацрыхо иааует. Иҭәы-иԥха иҟаз ажәлар, аӡәгьы иԥырхагамыз, аҳәынҭқарра дуқәа, аҭоурых аҿы ҭыхәаԥҵәара змам реиндаҭлара ахарала аԥсуа жәлар хшьаахеит, ихдырҵәеит, рыԥсадгьыл мчыла иахыргеит.

Амҳаџьырра атема аԥсуа литератураҿы иааннакыло аҭыԥ кыр аҵанакуеит, кыргьы иҭбааупп. Заԥхьаҟа изызҳашаз, иеинҭәылашаз ажәлар залымдарала, иԥсымкәа-ибзамкәа аиаӡаара амҩа иаандыргылт.

Уара иушьуа анцәа дишьуам ҳәа иахьа уажәраанӡагьы рыԥсы еиқәырханы иааиуеит, аха зӷьара мариамхаз ахәра ирнылаз иахьагьы ахы рнардыруеит.

Абри атемоуп иззикыз М. Миқаиа иажәеинраалагьы. Мчыла иҭадырцәыз Дали Ҵабали, ԥыхьа зны уаа зҩыдала иҭҭәааз Маршьанаа адауаԥшьқәа рыԥсадгьыл ҭацәуп:

Дунеи хәыцқык ҭацәызшәа ҭынчроуп абраҟа,
Дунеи хәыцқык ҭацәызшәа адгьыл гәырҩоит.
Ашьха рыԥхрақәа ахчнысуеит ҩадаҟа,
Зычҳара хыҵыз ахаҳәқәа еиҟәыжәжәоит.
Ирдыруаз анырҳәа иҳашҳтәарахаз,
Ахааназы ахрақәа ыцәоуп иҭахәхәа.
Ауаҩытәыҩса идлаԥса имацарахаз,
Ашьха дгьыл хьанҭыцьӡа ишьҭоуп еиҵаӷәӷәа.

Иқьаԥҭахаз аҭызҭыԥқәа еиба-еикәеибаха ашьхақәа ирҿаԥсоуп. Иабаҟоу иеилашуаз аԥсҭазаара, иабаҟоу аҟәараш еиԥш ашьха икыдыз агәарҭа, дабаҟоу игәырґьаҵәа асас иԥылоз аԥшәма, инхара-иашҭа? Арҭ аӡыблара еиқәаҵәа иахәхеит. Ари гәхьааигоит апоет. Уи иҳәоит:

Иахьеибакуаз аԥсуа хаҵа имцахара
Иқьаԥҭажә-цуҭажәха ишьҭоуп иахьагьы,
……………………………………………………
Сгәылоуп са сымала, схәыцрақәа еицакуеит,
Ашәышықәсақәа сықәыґәґәоит ихьанҭаӡа.
Џьара аихац иҭахаз аӡыхь еиԥш игәаҟуеит,
Ахаҵа игәырҩажәа зҿыҩуа аԥхьарца.

Амҳаџьырра иазикит апоет даҽа жәеинраала шьахәкгьы. Ҳазлацәажәаз аҩымҭаҿы иахыргаз, иахыӡааз ажәлар рқьамҭа абара изнарҵысыз ахәыцрақәа ракәзар, араҟа амшын ихырҵаз ауааи, изҭагылоу агәаҟреи апоет изнарҵысыз ахәыцра хьанҭақәеи рҭәы ауп ари ажәеинраала ианыԥшуа. Дгәыґуеит апоет:

Адоуҳа тҟәацуеит, адоуҳа хыҵуеит,
Анышәнап гәакьа ҳақс иазгылаз.
Цәашьы иаҵәан рыԥсы ҭыҵуеит,
Амшын цәқәырԥа изаламгылаз.
Еидара хьанҭак иқәу сыжәҩа,
Саргәаҭеиуеит сгәы акамкуа.
Иԥырҵәаз ацәқәырԥқәа зымҵәыжәҩа,
Амшын ихгылоуп аԥра шкәакәа.

Абас игәыҭшьаагоу, злахьынҵа трагедиахаз ауаа дрызгәжәажәоит апоет. Ари, ҳәарада, реквиемуп, угәы ҿнакааует, аха иара иҳәалоит еиԥш, џьара хәҵыш лашаракгьы узыннажьуеит: «амшын ихгылоуп аԥра шкәакәа!» Уи аҵыхәтәантәи аамҭазы аҭыԥ зоуа иалагаз, мшын нырцә иҟоу, ихдырҵәаз, ихыршьааз рхылҵшьҭреи Аԥсни рыбжьара зхы ыҵызхыз реиҿцаара акәхап.

Апоет иажәеинралақәа унарышьҭагыланы урыԥхьо уҿынаха, еилых ҟамҵакәа! Ирыҵубаауа иузышьҭкаауазар

игәынкыло, апоет ицәаҳәақәа рҵакы угәы иныҵго. Агәҭахәыцра рацәа, аҳәатәы рацәа, ҵауларак ахь ухы зырхо, оумашәа еиҿкаау, оумашәа илашоу, оумашәа инҭкааны, иҭаӡны, еихшәа-еизшәа иҳәоу агәырҩа, агәыҕра лаша: ауаҩи аҧсабареи реиуара – реилазаара, реиҿцаара, аҧсабареи ауаҩытәыҩсеи иеицырзеиҧшу аҧшӡара, рдура, рыуаҩра, – абарҭ зегь аныҧшуеит М. Миқаиа ипоезиа:

Ҩ-махәык рыбжьара аеҵә бжьаҷҷоит,
Аҵх агәы неиҩыхуа сымала стәоуп.
Ашьацра инылҧрааз аҧшалас шәшәа-шәшәоит,
Аеҵә рылабжыш разнышха икаҭәоуп.

Ари асахьа еилыхха анҳирба апоет, аҧсабара аҟазшьа надкыланы дазхәыцуеит уи иара аҧсабара иахәҭаку ауаҩы ихаҭа илахьынҵагьы. Дызлоу аҵх, дызҵаҧшуа ажәҩан, аеҵәақәа хәыцра рацәа изааргоит. Нас даҽа сахьа шьахәк ахь ҳхьаирҧшуеит:

Ҭынчроуп, ҭынчраӡоуп уахатәи аҵх,
Бжьы ахьымго бжьы маӡа слымҳа ҵнахуеит.
Пҭа ҿыртлахак асар рымҩа аҽаҵых,
Нахьхьи ашьхаҟа, ахьышьҭрахь ихынҳәуеит.

Апоет иажәеинраалақәа тематикалагьы, ҵакылагьы, хырхарҭалагьы кыр хкы рацәала иеилоу азҵаарақәа шьҭыркаауеит: автор ипоезиа адунеи кыр иҭбаауп, кыр иҵаулоуп. Уи имоуп, игәаҿы иҭаҵәахуп, иара иаҳа иалкааны бзиа иибо ипоезиатә дунеи: аҵх, аиаҵәақәа, амза, ашарҧаз, ашарҧазтәи амра ашәахәа, ааҧыназтәи ашьыжь исуа, игәыҟаҵагоу, игәырҿыцгоу аҧшахьы, иеилаарцыруа аӡаӡа, хәылҧазтәи асахьақәа, ашәаҧшь, аӡы иӡаало амра уб. иҵ. Абарҭ зегьы ауаҩ игәала ирҧхоуп, иара аҧсабарагьы ауаҩ иҟазшьақәа амоуп: аҕныжәҩан цәеицәыҧсуеит ауаҩ иеиҧш, амза хаҿы лаша алакҭа ччоит ауаҩытәыҩса иеиҧш. Ас еиҧш иҟоу аҿырҧштәқәа рацәоуп апоет ирҿиараҿы.

М. Миқаиа ипоезиаҿы имаҷым аҭыԥ ааныркылоит агәырҩеи-гәырчи (иара иҳәаашьала) агәкаҳареи, алахьеиқәреи рмотивқәа зныԥшуа ажәеинраалақәа. Аха иҟоуп убарҭ инарываргыланы автор ирҿиараҿы ааԥын ҳауеи аҿеи реиԥш иеилыххоу, ицқьоу, ԥхынҵас иҟәандоу, гәыла ирԥхоу, ҽаҩраҭагалареиԥш иҭәы-иԥха еинҭәылоу, аӡын сышкәакәеиԥш илашоу ажәеинраалақәа:

Ашырԥазы ашара ишалаз,
Исзааугазеи ашьыжь ԥшалас?
Гәырӷьаҿҳәаша ҿыцк сзааугама?
Ма саамҭа цама аԥхыӡ сшалаз?
Са сызхьымӡаз шсымаз гәалас?
………………………………………………
Ухьаԥшуеит ушьҭахь умшәаӡакәа,
Уажәра уҭалеит умҟьашьӡакәа.
………………………………………………
Џьанаҭ тәарҭахь умҩа нагоуп,
Ушьҭа инужьыз лашарбагоуп! –
Абас ҿаанаҭит ашьыжь ԥшалас,
Ашарԥазы ашара ишалаз.

Абас диалогла еиҿкаау ажәеинраалаҿы иқәыргылоуп азҵаара, ауаҩытәыҩса иԥсҭазааразы ихадоу ихықәкы, – дызнысыз имҩа зеиԥшроу, иаԥсазу, иаԥсамзу аҟазаара. Ауаҩытәыҩса дызнысыз амҩа данԥшылоит, игәы ҭынчуп, баша дыҟамызт ари адунеи аҿы, илашоу гәалашәароуп ишьҭахьҟа инижьыз. Уи насыԥуп ауаҩытәыҩса изгьы, ишьҭахьҟа иаанхаз рызгьы.

Апоет ирҿиамҭақәа раӷьырак инамцхәума уҳәо агәкаҳара аидара ианаҵаиҵо ыҟоуп, аха уи азы гәыбӷан узиҭом, иара иҳәан еиԥш, «дҵәыуацәозаргьы» ҽырҵәуа ҟаимҵеит. Ауази агәырҩеи рышьҭыхра зылшо, гәылаԥсыла, гәаашьамхла иӷәӷәоу ауаа роуп. Игәырҩо, иҵауланы ихәыцуа роуп изылшо аҟазара дуҵәҟьа ахәыԥшӡа аҳаракырахь ахалара, уи насыԥс анцәа изаҭәаишьо. Агәырҩеи ахәыцра ҵаулеи зыцәтәыму (урҭ рҩызцәагьы заҟаҩ уҭаху ыҟагәышьами) гәаҭала дхьысҳауп, игәрагара

уадаҩуп. Аԥсҭазаара ус иҟоуп, ацәгьеи абзиеи еиҟароуп, ажәа азҟазаҵәҟьа уигь иаиҩимыжьуазароуп; иибо, иаҳауа аԥхьаҩ инҭкааҵәҟьаны изнеигарц хыҟәкыс ианыҟаиҵа:

Сара сгәы сынҭамҕызыкәа,
Мышкы шԥамцеи злыԥха ҳаура!
Есымша ак леиуеит, ҟәамкәа, сымкәа,
Мшы лашак ианбыкәу иансоура?

Сышьыжь ҵәыуоит, сыхәылԥ ҵәыуоит
Хәҵыш аамҭак ансаҭәоу анбыкәу?
Исԥырбаауазеи, лаҟәак ууеит?..
Сызҵымӡаара еидарак сыҟәуп.

Сара сгәы сынҭамҕызыкәа
Мышкы шԥамцеи, злыԥха ҳаура.

Иҳәоит апоет. Ари знапҟәа зываҳаз, аԥсҭазаара згәы ацәцаз иажәаҟәам, ари абарҭ дызҭагылоу ахьанҭахьшәашәараҟәа иҿерымҭакәа, ириааины, ирылсны хәҵыш аамҭак, иара иаҭәоу ҳәа ииԥхьаӡо, иазхьаԥшуа, ус иаҟәнагоуп ҳәа изшьо ауаҩы иоуп.

М. Миҟаиа ипоезиаҿы аҭыԥ ҷыда ааныркылоит аҵхи аӡыни. Иубартә иҟоуп уахь ирлас-ырласны дышхьаԥшуа апоет. Иааҳгап абраҟа апоет иажәеинраала лашаҟәа ируаку:

Уаха алашьцара аҿалаӡан,
Еимагылан илеиуеит асы.
Уаха ас-цыраҟәа еицралаӡан,
Маӡажәак нахадырсит рыԥсы.
Амахә ирхылҵуеит амцабз шкәакәа,
Уаха аҵх шкәакәаӡа илашоит.
Абарҵаҿ сгылоуп жәа мҳәаӡакәа
Сцәажәар асы хкәар ҳәа сшәоит.
…………………………………………………
Аха асы леиуеит еимагылан,
Ауаҩаԥшь лагәыҕрагьы дҵәахуп.

Шьамхсы леир, снылагыларц
Уаҵәтәи ашаразы исҭахуп.

Ас илашоу, игәнаалоу, ҟазара згым ажәеинраалақәа рацәоуп апоет ари ишәҟәаҿы.

Аҧсуа поет Рауль Лашәриа, М. Миқаиа иажәеинраалақәа реизга «Аххьа рахәыцқәа» дахьрыхцәажәо «зырҿиара зыҧсҭазаароу» захьӡу истатиаҿы иазгәеиҭоит: «М. Миқаиа иеизга «Аххьа рахәыцқәа» амацара акәызҭгьы иҭижьыз, зегь акоуп, аҧсуа литератураҿы ихьӡ аанхон.

Иҧсҭазааратә мҩа инаҭаз аҧышәеи есымша ааҧсарада ихы аус адулареи ирыбзоураны Мушьни Миқаиа ибаҩхатәра аҽаанартит. Итематика аҽарҭбааит – аҧсуаа рҭоурыхтә лахьынҵеи, урҭ уаҵәтәи рҧеиҧш азеиҧшуаҩытәыҩсатә гәаҭеирақәа инадыркны зынӡа интимтәу, ҩнытҟатә цәанырра ҟәымшәышәала иҭәу аҩымҭақәа рҟынӡа бырлашҭас иргәылыҹҹауеит ари аизга («Еҵәаџьаа», 1, 2007)».

Аизга иагәылоу аҩымҭақәа рахьтә апоет хазҵыдала иаликаауеит ҩ-циклк. Актәи азкуп апоет дахьиз, иахьизхаз аҳабла Тур ихәы, аҩбатәи – иарҕьажәҩа Л. Барганџьиаҧхаа лгәалашәара иазку – Абзиабара ахаҳә.

Арҭ аҩ-циклк рнаҩсангьы аизга иеиднакылеит тематикалеи ҵакылеи кыр хкы рацәа шьҭызхыз, ҟазарала игәылҭәааау, иеиҿкааҵәҟьоу, гәырҩа-гәырчи, аха хәҵышрак есқьынгьы изцу, ииашоу, аҧсабареи ауаҩи реиҿцаара, реилазаара алзкаауа, изныҧшуа ажәеинраала нагӡақәа.

Тур ихәы М. Миқаиа ихәыҷраамҭа ахьихигаз ҭыҧ ҧшьоуп иара изы. Уи шьҭоуп Кәтоли, Џьгьардеи, Ҭоумышь аҧшаҳәеи рыгәҭаны, амҩадуқәа маҷк иаарцәыҧхьакны. Тур ихәы аҟаза ипоезиатә дунеи ахы ахьыҵнахыз, ашьапы ахьаҳаз, ирҿиара агәашьамх ахьазҳаз, аҽахьеиҿнакааз, иахьыҕьацаз лакә тәылоуп. Убри азы акәхоит ари адунеи ҧшӡа апоет раҧхьатәи ирҿиаратә шьаҿақәа инадыркны иахьа уажәраанӡагьы дзазхьаҧшуа, есқьынгьы игәы изыҵхо уи азхәыцра.

Ашәҟәыҩҩцәа дуқәа иаҧырҵоит убас рырҿиаратә тәылақәа. Аҩажәатәи ашәышықәсазтәи америкатәи ашә-

ҟәыҩҩ ду Уилиам Фолкнер ирҿиаратә ҵсадгьыл иазиӡбеит, иагьахьӡиҵеит Иокнапатоф. Аерман прозаик ду Грант Матевасиан ииӡбаз атәыла Цмакәут ахьӡуп. Уаҟа ауп иахьымҩаҧысуа ашәҟәыҩҩы иаҧиҵаз ифырхацәа зегьы рыҧҭазаара. Фазиль Искандер ифырхацәа зегьы иахьынхо-иахьынҵуа Чагьами Мухуси рҿы ауп, уб.иҵ.

Мушьни Миқаиа изы Тур ихәы дахьиз, иахьизҳаз аҭыҧ анаҩсангьы ирҿиара зегьы азы итәыла ҷыдахеит, илакә тәылахеит. Уа ауп иара зегь раҧхьаӡа ажәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа ахьиаҳаз, ргьама ахьикыз, бзиа иахьибаз.

Уа ауп иахьгәникылаз хыҧхьаӡара рацәала иаҳауаз алафқәа, ахьӡыртәрақәа, афырхаҵаратә ашәақәа, але-гендақәа уб. иҵ. Урҭ иаҳауан иара ажәабжьҳәаҩцәа дуқәа: иабдуцәа Касланӡиа Хакәыцәи, Шьарадыни; ахацламҳәа зырҵысуаз ауаа нагақәа, Тур ихәы изтәарҭаз, изгыларҭаз рыҟнытә. Арҭ зегьы ипоетхараны иҟаз игәаҿы иаанырк-кылеит даҽакы иеиҧшымыз, даҽак иеиуамыз аҭыҧ ҷыда. Аҭыҧ ҷыда – иахьа уажәрааӡагьы дзыхӡыӡааны, иманы дааиуа, уи агәалашәара, азхәыцра, агәалаҟара зҩыда изаазго. Уи апоет изы, дахьиз акәзаргьы, илакә дунеиуп. Убри азоуп иажәеинраалақәа руак «Слакә дунеи» ҳәа захьӡитәуа:

Сааиуеит сара алакәқәа рашҭа сҭысны,
Са схәыҧшӡақәа рыхӡы сҳазырҭраҿы иҭоуп.
Иаазгоит сныхаҳә ацәашьы иаҵәа шьҭыхны,
Ацәашьы иаҵәа ашла иажәеиҧш ихьанҭоуп.

Ажәеинраала «Тур ихәы амра ҭаршәуп сыкәа» аҟны апо-ет оумашәа игәы иҵхны иҧсы иалхны иаҳбарҭеитәуеит да-хьиз, иахьизҳаз Тур ихәы, игәҭахәыцрақәеи игәалаҟарақәеи рҟазшьа надҳәаланы:

Сабду иашәеиҧш илашоит сымра,
Аҧсшәеиҧш икаҧсоит ашәахәа.
Иахьатәи амш гәырҩак, цәымґрак
Џьаргьы иҭубаауам сымӡырха.

Апоет есқьынгьы дзызхәыцуа идгьыл гәакьа, ихәычра иацыз, иқәыпшра ашарамш еипш изырлашаз, иажәра наскьазго имра – ипстазаара иацуп есқьынгьы, игәырҿыцгоуп, игәырӷәӷәагоуп, ипстатцагоуп!

Апоет дазхәыцуеит ипстазаара зегьы зитәаз ирҿиарамҩа, илшаз, илымшаз, иапхьаҟатәи илахьынтца апеипш, ишьтахь иаанижьуа хәшьарас иаиуа иззаанижьыз рзы. Ари атема кырынтә дазаатгылахьеит апоет иажәеинраалақәа рҿы. Уи агәра ганы дыҟоуп иҟаитцаз, илшаз зегьы гәык-псык ала ишыҟаитцаз, ишьтахь иаанижьуа ибзарӡы рҳәартә аҟара игәы-ипсы иалихыз иџьабаа шыҟоу:

> Саныҟаз ирзымҳәаз сыбзарӡы,
> Саныҟам ишырҳәо сдырует.
> Ахаангьы сыҟамызт са схазы,
> Иахьагьы убри хьааны исныруеит .
> ……………………………………………….
> Абарҭ зегь рҳәап, ирӡарым,
> Уатцә абипара игыло.
> Сылабжыш иавсны ицарым,
> Сгәырӷьеи сгәырҩеи зегьы зпыло.

Ас аҳәара згәаӷьыз ажәа азҟаза, зџьабаа шхәыдам, изыпсоу здыруа арҿиаҩ иаша, зус агәра гатцәҟьаны, зхызыпсы шеибгоу уи иадызтцаз иоуп. Уи апстазаара иара ила ишнымтцәо идыруеит, ашьтахь иаанхо рзгьы абзиарааизҳара дазхьуеит.

Ҳаарада, ас аҳәара, ахәыцра зегьы анцәа иратәеишьаӡом. Ас аҳәара азин имоуп апоет, зыпстазаара мҩа зегьы арҿиара, жәлар арыӷьарахь рхьарпшразы уахгьыеынгьы анцәа иашьапкуа, дшеибакәу ажәлар рзы бзиарак зтаху, зыпстазаареи зџьабааи зегьы зыжәлар ирыззырхаз, уи аҟазшьа бзиа зажәра нагӡа аҟынӡа аагара анцәа лахьынтцас изанаишьаз ауаҩы. Ари насып дууп апоет изы, иара дзеиуоу, дызлытцыз ижәлар зегьы рзы!

«Тур ихәоуп изаҳаз рапхьатәи сыччабжь, аброуп рапхьаӡа стцәыуабжьгьы ахьгаз», – иҳәоит апоет даеацьара. Апоет ипстазаареи ирҿиарамҩеи рзы Тур ихәы иаанна-

кылт иҷыдоу аҭыԥ. Уи агәалашәара игәы иҵхоит есқьынгьы, уи асахьа блахкыгақәа, аамҭеиҭасра, аҿыԥсахрақәа иара ишаныԥшуа ҿыханҵаҵас ирнубаалоит иажәеинраалақәа шьарда кырҵьара:

Сара зегьы-зегьы сгәалашәоит,
……………………………………………….
Лакә ԥсҭҳәашҭас анаҟә ихыҵуаз,
Аҵлақәа ирхьыӡсоз ашәахәа.
Еилаарцыруа зхы-зҿы хызтуаз,
Икаԥсоз ашәшьырақәа кахәхәа.
……………………………………………
Аеҵә рхьыршаӡ аҵх иалаҭәоз,
Аҵх агәы еиҩызхуаз абду илакә.
Асар рымҩа ажәҩан иаҵаҭәоз,
Ашамҭаз ҿызҭуаз ахәы ԥшӡа аҳақ.

Апоет Тур ихәы адунеи есқьынгьы ицуп. Даҿа аамҭаки даҿа ҭыԥки данрылацәаажәозгьы Тур ихәы иқәигаз, уа ишьа-ида иалалаз, игәы-иԥсаҿы здац-зԥашә зҳаз аҟазшьа аныԥшуеит автор ирҿиарамҩа зегьы. Уи есқьынгьы ицуп, есқьынгьы игәалашәараҟны иҟоуп:

Сыԥсҭазаара хаарас иаҵоу,
Ԥсынгьы исыцҭало сдамра.
Уара здоуҳаи зҳақи хасҵо,
Сгәы-сыԥсы иацу сгәаԥхара.
Сҵәыуабжь иацу, сыччаԥшь иацу,
Х-қыҭак риеҵәаахә Тур ихәы.
Сабду илакәқәа ирыԥсахацу,
Мцҳәарҭеи ҵаҳәарҭеи рынцәахәы.

Апоет Тур ихәы иазикыз ажәеинраалақәа хыԥхьаӡаралагьы, тематикалагьы, идеалагьы ишьҭыркаауа кыр иҭбааук. Араҟа иахԥылоит апоет иҟазара зныԥшҵәҟьаз асахьа мӡанрақәа, игәалаҟара ҵаула аазырԥшуа игәҭыхақәеи ихәыцрақәеи, аԥсҭазаара аган рацәа (ихәыҷра, иқәыԥшра, иуаҩра), аԥсадгьыли аԥсуа жәлари рлахьынҵа-рԥеиԥш азхәыцра уб.иҵ.

Аамҭа аҿешаҧсахуа еиҧш аҧсабарагьы аҿеаҧсахуеит, ауаҩы инапала данаҧырхагахогьы ыҟагәышьоуп.

Еихашьшьы, еинҭәыла, аҧшӡара икны иагоз апоет илакә ҧсадгьыл асахьа еицакит, уи гәнигагәышьоит апоет:

Аҭынчра иналыҩҩуан адгьыл агәырҩа ашьҭыбжь,
Ахәы ҧшӡа агәаҵәа амаҟьеиҧш ишәхьан.
Ара блак иамбоз шәыла иҭаӡын ашьыжь,
Уахьыҧшлакгьы лашьҭа-ҳәашьҭан, зегь
ҭацәхьан.

Апоет ахәы ахьзаҵәхаз, ахала иахьынхаз, аҧшӡара ауаҩы иахьлашьҭаҳәашьҭеитәыз игәаҵанӡа инаганы игәнигоит. Тур ихәы аҧшӡара зҷаҧшьоз, еҵәажәпала еилҟааз, амза зҿалашоз ажәҩангьы зегь азеиҧшхеит...

Аха, ус иага иҟазаргьы:
Удунеи иныҟәххны ицаз лаҧшҵашәаран,
Улахьынҵа анасыҧ уахьымҵәуан ушьҭа.
Уҵыхәтәымш умышьҭын еишәара-еиҵаран,
Усыҭәҳәа унылаҧшны узыччозар учча.

Тур ихәы иамаз ахаара-бзаара, иблахкыгаз аҧшӡара, аҧсҭазаареиҧш иҭбааҭыцәыз, зегь рыла изҩыдаз адунеи аҧшра-асахьа, агәеисыбжь зегьы исахьаркны аарҧшра илиршеит апоет! Ара аҭыҧ аиут ахәыцра ҵаула. Зыҧсы ҭоу, аҿыханҵеиҧш еилыххоу асахьаҟәа рацәаны иаҳҧылоит автор иажәеинраалаҟәа рҿы кырҵьара. Мушьни Миҟаиа ипоезиа ахы инаркны аҵыхәанӡа ахәыцра ҵаулаҟәа (амедитативтә, ма афилософиатә) ирпоезиоуп, ҟазшьала еиуеиҧшым аҵәаныррa рацәа шьҭнакаауеит, зны игәынҟьуеит, зны ицәеицәыҧсуеит, зны хәҵышрак анубаауеит, зны илашоуп аӡын сы шкәакәеиҧш, ааҧын ӡаӡеиҧш угәы арҿыхоит, зынгьы гәыҕра лашак узаанагоит. Апоет иажәеинраалаҟәа ирхылҵуеит еиуеиҧшым иҿацоу, иҭынчу, иҳараку абжьы рацәа; иеилыцьцьауа, иеиҟәароу, ихәашьу, шьыжь шәаҧшь еиҧш иеилыххоу, амрахәагеиҧш иҟәандоу, илашоу аҧштәы рацәа; ихәыцуа, игәырҩо,

игәыҕуа, злахьынҵа зыгәҭыхоу, ахәахәа згәы знархьуа, абзиа иеигәырҕьо ахаҿсахьақәа.

Аԥсҭазаара мҩа – имариамыз, ирҟырамҩаз, имҩахьанҭаз даӡрыжәит апоет, иаӡрыжәит ипоезиагьы. Аамҭа бзиа наӡа дунеихаан иҟамлаӡацт. Жәытәнатә аахыс ажәларқәа зегьы рыԥсҭазаара бжеиқәа-бжашлан, бжаҩабжаӡан, ацәгьеи абзиеи еиҟаран.

Аха аԥсуаа ҳзы аҵыхәтәантәи 200 шықәса абзиа аҭкыс ацәгьа еиҳаны иаҳзааргеит. Уи ара салалаӡом, акы заҵәык, – Мушьни Миқаиа дызлиааз аамҭа иаҳхысыз ашәышықәсақәа а-20-тәи ашықәсқәа инадыркны 50-тәи ашықәсқәа рҟынӡа шықәса еиқәаҵәақәаҵәҟьан. Уи зуа хкы уҭахыз геноцидын аԥсуа жәлар зегьы рзы. Уи аепоха, абас ҳҳәар ауазар, шьахәлаҵәҟьа иҭиҵааит, насгьы зда царҭа амамыз ала ианыԥшит, ишьҭнахит М. Миқаиа ипоезиа. Убри азоуп аԥштәы лашақәеи игәыҭгагоу абжьқәеи инарываргыланы аԥштәы лашьца-ҭалаҳақәеи игәырҩагоу абжьқәеи аҭыԥ ҷыда заанырҟылоз апоет ирҿиамҭақәа – иажәеинраалақәа рҿы. Уи давамгылт аԥсҭазаара аиаша, ила хҩаны дрывымсит ижәлар зҭагылаз аҟыба-ӡыбареи агәаҟрақәеи, уи азхьаԥшра, алацәажәара, иага ишәарҭазаргьы, аиаша шыҟаз исахьаркны аарԥшра игәаҕьит, илшеит. Усҟантәи аамҭазы игәнаалам, жәлар рзы ихарҳагамыз, уимоу, ганкахьала ихырҵәагаз, азҵаарақәа рылацәажәара зегьы ирылшомызт. Уи шьоук реиԥш, аԥсуаа рзы ихарҳагамыз ари аамҭа ашәа азимхәеит, игәы иҭамыз, ихы иҭамыз имҳәеит. Усҟантәи арҿиара еиҳарак аԥсадгьыл аԥшӡара аарԥшрахь ирхеит. Убри азы акәхеит апоет заатәи иажәеинралақәа рҿы изаҳԥыло, ихтцәам, аха алахьеиқәҵарақәа зныԥшуа, иԥсадгьыл игәыку асахьақәа рыла иҭалаҳау амотивқәеи агәалаҟарақәеи. Еиҳарак уаҟа иаҳԥыло асахьақәа зыдхәалоу аҵх ауп. Уи аҵхи иареи рхала иеизынхоит, амш иацу аҟыба-ӡыбеи, аԥсҭазаара ашоуреи, иара изы усҟан гәнаалара зцым, иргәылаиҳәар иҭахым имаӡеи-иаргамеи, игәҭыхақәеи, ихәыцрақәеи. Иара изы игәыку адунеи ахьыҟоу еҵәала иеилҟаау (иара иажәақәа рыла иаҳҳәозар), амаӡа лакҭа ԥшӡа зҵаӡсо ажәҩан ауп. Уа иҟоуп адунеи иаақәыршаз ахазынарақәа, зых иақәиҭу аԥсҭазаара зҩыда

иатәу, иашьашәалоу зегьы. Ауаҩымреи, азалымдареи, агәаҟцәаҟреи, аԥсҭазаара иацу аихьымӡарақәеи ауаҩраҵәҟьа иацәтәыму аҟазшьақәеи рыҟнытә ҽыхьчарҭас имоу аҵхи, иара иацу асахьақәеи, аԥсабареи роуп.

Апоет аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзтәи ирҿиара иаҳнарбеит, мҩашьарада, ажәа азҟаза аизҳара мҩа дшану, ипоезиа, насгьы аҽеҟьарҭақәа шыҭбаахаз; игәышьҭыхгоу, илашоу амотивқәагьы, уарла-шәарла акәымкәа, иубарҭоу аҭыԥ шааныркылаз:

Ихымкәаӡо насыԥ шкәакәан,
Асы леиуан еимагылан.
Аԥсабара зеиԥшраз лакәын
Ажәҩан шыла шьамы сылан.
Асырҩаш леиуеит аҳәылыҳәа,
Сҭынчра аҭынчроуп аԥсабара.
Асы каԥсоит – сқәыԥшра аныҳәа,
Хәыҷи дуи рыԥсықәара.
Абырлаш шкәакәа, насыԥ шкәакәа,
Асы леиуеит ихымкәаӡакәа.

Ауаҩ игәы зрыцқьо, иԥсы зрыцқьо, игәалаҟара зырҿыцуа, аԥсҭазаара игәы аҳәо дҟазҵо сахьа гәнаалаҵәҟьоуп араҟа апоет ҳала иаахиргылаз, ҳазлаирхәыз аԥсабара.

Аԥсуа лирикаҿы хаҵеи-ԥҳәыси реизыҟазаашьа, рыбзиабара иазку ажәеинраалақәа иагьмаҷым (Дырмит Гәлиа, Баграт Шьынқәба, Алықьса Лашәриа, Мушьни Лашәриа, Владимир Ахьиба, Рушьбеи Смыр), аха ҷыдала кыр апоетцәа рырҿиамҭақәа рҿы аҭыԥ ду аннакылоит ҳҳәар, аиаша иацәыхарахоит. Уи, ҳәарада, ахатәы мзызқәагьы амоуп, – аԥсуа идунеихәаԥшышьа (именталитет) маҷк даннакылоит, иаахтны ауҩы ицәанырра ауаа рызнагара усҟак игәнаалам ҳәа иԥхьаӡоит. Ус иҟоуп иахьа уажәраанӡагьы аԥсуаа ҳаԥсҭазаараҿы. Уи аныԥшит еиҳарак аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рҿы. Аԥсуа жәлар шәышықәсала изнысыз рҭоурых мҩа иацыз ахьанҭарақәа ракәхоит абзиабаратә лирика жәлар ражәарҿиараҿы, рашәақәа рҿы аҽаанкылара заиуз.

Абри аҟазшьоуп исахьарку алирикаҿгьы ас еиԥш иҟоу аҭагылазаашьа аҭыԥ заиуз ганк ахь ала.

М. Миқаиа иаамҭамкәа иԥхаз иарҕьажәҩа, Л. Барганџьиа-ԥҳа, ихшара ран, сыԥшәма ҳәа ҳәаны акәымкәа, лыхьӡи лыжәлеи нҭкааны иҳәаны, ауаз ажәеи амыткәмеи рыбжьы гәыҿкаага зхылҵыз, аҟазара дуҵәҟьа аҟынӡа иҩагоу ажәеинраалақәа лзикит. Ари ацикл «Абзиабара ахаҳә», гәыҭшьаагоуп, аха автор иҽаирҭӡеит ҳҳәар ҳиашахом. Араҟа иҟоуп, аҭыԥ амоуп хаҵаҵас аҽынкылара, иҵаулаӡоу агәырҩа, зыдунеи зыԥсахыз зҩызеи зхәыҷқәеи ирыԥхаз ирзынлыжьыз, игәнырго, изызхьаауа лыԥшӡареи, анҵас иҟәандоу лыуаҩреи рыгәхьаагара. Ари ацикл инарҭбааны, инарҵауланы дазааҭгыланы, мыцхәы дазхәыцны игәы иҵихит, иԥсы иалихит апоет. Уи алагьы апоет илиршеит, алирика ианадамхагьы, инагӡа-аагӡоу, аҟазареи еиҿкаара зҩыдеи рыла иҩычоу ажәеинраалақәа раԥҵара:

> Ианыбҭахыз сгәы исзыҵымхыз ажәақәа,
> Гәырҩа еиқәаҵәан исыцралоит ҩаԥхьа.
> Убысҟан ба бзы исымҳәаз ажәақәа,
> Лаҕырӡышан бгәы инықәԥсоит иахьа.

Ираамсҭашәаны, гәаартыла длацәажәоит апоет иԥхаз иҩыза. Игәы иалоуп ла илзырханы изымҳәаз ажәақәа ҭакда иахьаанхаз, игәы инархьит лҵыхәҭәажәа ахьимаҳаз:

> Аҵыхәҭәантәи сыбзиабара, бнаскьазгоит,
> Аҵыхәҭәантәи быччаԥшь ауп исзынхаз.
> Исыздырам, избан,
> Ҵыхәҭәажәак бызсамҳәеит,
> Срыцҳашьан бгәы иҭабшьит бгәы иҭаз.
>
> Бареи сареи мҩа хьанҭак ҳанысит,
> Ҳара ҳгәырҕьабжь еиҳа ҳҵәыуабжь еиҳан.
> ………………………………………………………………
> Бареи сареи абзиеибабаха ҳмаӡаӡеит,
> Зҵыхәа ԥымҵәоз гәаҟрак ҳашьҭан есымша.

Бара аԥсы гәырҩагь, абза гәырҩагь брылаӡеит,
Зегь бычҳауан,
Гәылагьы-ԥсылагьы блашан.

Аԥсҭазаара гәымбыл-џьбара аиааира, уаҩрала ахеиқәырхара даара иуадаҩуп. Уеиқәзырхо – узнысыз амҩа ацқьара, уԥсҭазаара абзиеи ацәгьеи уцеиҩызшоз, иузааигәаз ауаҩы иузынижьыз агәалашәароуп:

Ихароуп агәырҩамҩа сызныбҵаз,
Агәырҩамҩа сызныбҵаз нҵәаӡом.
Схәыцрақәа рӡыхшьых исхыҵәаз
Салоуп. Исхысны ицаӡом...

Ихьанҭагәышьоуп апоет игәалашәарақәа ирхылҵуа игәҭахәыцрақәа.
Аха:

Бгәалашәара сзынхеит ԥсыршьагас,
Ҳа ҳҿарамҩа сангылоуп уаха.
Ба бымшра сыцуп ҿахәҳәагас,
Иныҵаршәны иаркуп сгәы ацаԥха.

Еиҭах агәыӷра, еиҭах аԥсҭазаара нагӡахь ухьазырԥшуа амҩа!
Даҽаџьара иҳәоит апоет дазыразны:

Ҳара егьҳамамызт, аха зегь ҳаман,
Ацқьареи аразреи ҳаман насыԥс.

Уи еиҳау иарбану, бзиа иеибабо, пату еиқәызҵо ауаа рзы!
Ацикл иаҵанакуа ажәеинраала «Бызқәа ҭыԥаҿ уаха ҭынчроуп» ианыԥшит ауаҩ иҵауланы дзырхәыцуа агәалаҟара: иҟоуп агәырҩагьы, алахьеиқәрагьы, аха иҟоуп ауаҩ имшқәа зроууа, иаҳа илашоу, узыргәыӷуа, ԥхьаҟа, хара ухьазырԥшуа аԥсҭазаарагьы:

Цқьа исызцәырымгаз сгәапхара,
Мцабзны исхытҵәоит ба бшәахәа.
Ӡра-ҧсра зқәым ҳқәыпшра аҧхара,
Сымыш иацуп сгәы иҭахәхәа.
Ба быдлаҧса сымыш мҩасуеит,
Аҳәысҭажә еиҧш сгәы ҭацәуп.
Уаха иҿыцны ҳамза еиҭасуеит,
Гәыӷра еижьагак сазҧшуп.

М. Миқаиа ибзиабаратә лирика иазалихит агәалашәаратә форма. Ари аформа иарманшәалоит апоет игәҭыха инҭкаа-ааҭкааны алацәажәара, аиҿкаара, ацәа аҟәынҵара, иаҳа игәнаалоу аҳәашьа азыҧшаара. Агәалашәара – илахьеиқәҵагоу, аха амырхәагеиҧш илашоу, изызку лыуаҩреи, лыҧшӡареи зныҧшуа ицқьоу агәалашәара!

Бышьҭахьӡа бхьаҧшит мшы мышраз,
Иббома, ибыкәыршан ашәҭқәа ҧытлоит.
Бхәыцқәа ирзынбыжьыз бымыршәа,
Адоуҳа шаеҵәан раҧхьа илашоит.
Банцоз ибзымҳәаз маӡа бымазар,
Шьыжь шәаҧшь бналагылан исаҳә.
Бгәырҩа зхыбго анарцә акрыҟазар,
Бхаҿы иарсуп сыбзиабара ахаҳә.

Апоет абарҭ иҧшәма лгәалашәара, иареи лареи реицҧсҭазаара иазикыз ажәеинраалақәа рцикл машәыршақә иахьӡимҵаӡеит «Абзиабара ахаҳә» ҳәа. Уи инаунагӡоу ацәанырра цқьақәа ирсимволуп. Имҧсуа, имыӡуа ахаҳә, абзиабара ахаҳә! Ажәа зынхало агәалашәара ахаҳә.

Убри азоуп апоет еиҭах изиҳәогы:

Ӡра-ҧсра рықәлаӡом сажәақәа,
Бара быбзиабара згәылоу.
Есымша иҿыцхоит сыхәрақәа,
Ба бхәыцрақәа сахьрылоу.
Ихьанҭоуп сышлац агәырҩа иҧнашәаз,
Тәым жәҩанк сшаҵоу скарахеит.

Бара ибзыскыз са сҵыхәтәажәа,
Ибдыруаз, ҳанарцә иақәлахоит.

М. Миқаиа ҳазлацәажәо иажәеинраалақәа реизга иеиднакылоит арҭ хыхь зыӡбахә ҳҳәаз аҩ-циклк рнаҩсангьы ирацәаны, хараӡа хыԥхьаӡарала иеиҳау, тематикалеи ҵакылеи еиуеиԥшым ажәеинраалақәа.

Апоет ишиҟазшьоу еиԥш, зны дышьҭнахуеит агәкаҳара, иааикәыршаны иҟоу азалымдарақәеи аиқәымшәарақәеи, ауаҩытәыҩса ихьысҳарақәеи цәгьа игәнигоит, лашара зхумбаауа аԥштәқәеи агәынқьреи рдунеи далахацәазшәа убоит, аха нас уи адунеи даалҵны, хәҵышрак зныԥшуа аҩымҭақәа инадыркны еилыхха иҟоу дунеи лашак, игәырҿыхагоу, иԥшӡоу, иеиҿкаау, сахьа цқьала иеинҭәылоу дунеи лашак ҳналаирԥшуеит. Араҟа иазгәаҳҭар ахәҭоуп: апоет дызлацәажәозаалак иақәнаго ажәа азыԥшаара дақәшәоит, ҵакылагьы изызкызаалак аԥхьаҩ иҟынӡа изланеигаша аформақәа рыԥшаара дазыманшәалоуп. Апоет, адунеи анцәа иаақәишааз зегьы, ауаҩы инаиркны аԥсабара асахьа рацәа: адгьыл, ажәҩан, ашьха; урҭ ирыцу аԥстәы, аԥсаатә; аамҭа еиҭасрақәа: аӡын, ааԥын, аԥхын, ҽаҩраҭагалан, уб.иҵ. рҟазшьа ҷыдақәа убла ихгыло исахьаркны аарԥшра зылшо ажәақәа иԥшааауеит. Дгәырӷьозар, дгәырӷьаҵәҟьоит, дыгәжәаажәозар, дыгәжәаажәаҵәҟьоит. Ихадоу араҟа, – автор ииҳәо угәы-уԥсы ианыруеит, игәра угоит. Иарбанзаалак дзыхцәажәо баша хыҭҳәаам, аԥсҭазаараҿы аҭыԥ змоу, апоет игәы иҵхо иахылҿ ииааз хәыцроуп:

Гәырҩа-гәырчы адунеи иақәлахарц,
Аҿаҭахьа ҟаиҵеит Анцәа ҳазшаз.
Ауаҩы дышгәыӷуаз адгьыл даҵаҩахарц,
Ашарагьы ирхәларц, ашара зыршоз.
Ауаҩы машәыр, адгьыл аҳәашьҳа,
Анышәаӡа иналаӡуа ацәыкәбар.
Шәымҭа ҟьалак аԥсҭазаара зқәашьхаз,
Цас ишоу, адунеи иқәҵуа зхабар.
Иац адунеи иқәнагалаз машәыршәа,

Иахьа сыгага убаӡом џьаргы.
Сашәақәа роуп ухышә инкылшәо,
Абжьарак, ушьҭа сыҟаӡам саргы.

Ауаҩы дмашәыруп ари адунеи аҿы, уи гәеиҭеит апоет, аха уи зынӡа дгагамхеит, – инхоит иашәақәа «ухышә инкылшәо!». Апҫҭазаара иацу ахьанҭара, ауаҩы игәы ҭызшәаауа агәалаҟара, апҫҭазаара агәымбылџьбарара атәоуп ианыпшуа апоет иажәеинраала «Сара сгәы сынҭамҕызыкәа»:

Сара сгәы сынҭамҕызыкәа,
Мышкы шпамцеи, злыпха ҳаура!
Есымша ак леиуеит, қәамкәа, сымкәа,
Мшы лашак ианбыкәу иансоура?
Сышьыжь ҭәыуоит, сыхәылп ҭәыуоит,
Сызҭцымӡаара еидарак сыдуп.
Испырбаауазеи, лақәак ууеит,
Хәҭыш аамҭак ансаҭәоу анбыкәу?
Сара сгәы сынҭамҕызыкәа
Мышкы шпамцеи, злыпха ҳаура.

Ас еипш иҟоу, иеишьылу амотив апоет иҷкәынразтәи рапхьа ииҩыз иажәеинраалақәа инадыркны ирыцу гәалаҟароуп. Апҫҭазаара аиаша ибоит апоет. Ус анакәха, ибоит алашагьы аиқәарагьы. Апоет изы урҭ высшьа рымаӡам.

Ари пҫҭазаароуп. Уи иҭахуп апҫҭазаара давамгылакәа, ишыҟаҵәҟьоу аарпшра. Ус иага иҟазаргьы араҟа иҟоу, иаарпшу, ауаҩы инапқәа иванамыжьт дызҭагылоу иаамҭа хьанҭа. Уи дҭцааует: «Избан абас сзылапшықәҭцоу... сынасып спырҭны иабацои?» Азҭцаара зылшаз инасып азгьы ақәпара илшароуп. Абрахь ауп ҳахьхьанарпшуа ажәеинраала аҭцакы, ахырхарҭа.

Оумашәа ирхәыцгоуп, пҫҭазаарак шеибгаз изынӡалаз, апоет хынҩажәижәаба шықәса ихыҵра иадҳәаланы иапиҵаз ажәеинраала. Уи ипҫҭазаараҿы аҭып аман ахәагьы аҿашагьы. Арҭ ашықәсқәа ирылагӡаны апоет ии-

баз, ихҭигаз рацәоуп. Урҭ ииасыз ашықәсқәа апоет изааргеит имаҷымкәа агәырҩа, илахь еиқәызҵаз ахҭысқәа уб. иҵ., аԥсҭазаараҵәҟьаҿы ишаԥу еиԥш.

Убри азы акәхоит апоет изиҳәо:

Сабду ихәышҭаара агәы сықәҭәоуп наурҵас,
Хәылԥы еҵәа наҿалашеит ажәҩан ахымаа.
Ахәы ԥшӡа шьаркыцуп, ашәы еиқәаҵәа зшәырҵаз,
Уи аеҵәахә кыднахит аамҭа аҕымаа-сымаа.

Схәыцрақәа зегь ырзо ԥша гәырҩак еиҿасит...
Исыциз исыцԥсуа сымшқәа гәырҩазгоит,
Хынҩажәижәабантә иахьа амза еиҭасит,
Аҵыхәтәантәи сыҵыхқәа рыԥхыӡ наскьазгоит.

Еиҭах Тур ихәы («Сабду ихәышҭаара...») ақьаԥҭахара иарҵысыз агәкаҳара амотивқәа. Аха ари аҭагылазаашьа хызҽуа даҽа гәалаҟара лашак ахь ҳхьаирԥшуеит апоет егьи иажәеинраалаҿы:

... Аҿырпын еиԥш абна цәажәоит,
Аҵла иқәҭәеит аҵыс аҭра.
Ахьшь гәаҭеиуа аԥсаатә ирхаҩоит,
Аҳауа иалоуп иԥыруа.
Иаҵәа бҕьыла еиԥынчыла,
Зехьынҵьара аҿа ҵысуеит.
Рыхқәа шьҭыхны иеикәагылан
Асаргьы ашьхарахь иԥшуеит.

Ааԥын аинҭәылара, ашьхылара аамҭа ааигәахара, ԥсҭазаара зҩыдала иҭәу аԥсабара асахьа гәылҭәаа, ауаҩы агәахәа ду изҭо, игәалаҟара зырҿыцуа асахьа шьахә. Аамҭеи аԥсабареи ирхылҵуа!

Апоет иҩымҭақәа рҿы имаҷымкәа иуԥылоит афилософиатә ҵакы шьҭызкаауа (амедидативтә хәыцрақәа) агәаанагарақәа, агәҭахәыцрақәа. Аԥсҭазаара аҵакы, ахыаҵыхәа, ауаҩи аԥсабареи реизыҟазаашьақәа, адунеи аҿы аҭыԥ змоу ахҭыс рацәа ирхылҵуа азҵаарақәа рызхәыцра,

рыхцәажәара кырџьара апоет иажәеинраалақәа ирнубаалоит.

Зны-зынла ажәеинраала алирикатә фырхаҵа игәҭахәыцрақәа агәалаҟара бзиа иазырхоуп:

Ашьынкаса еиԥш амза кыдуп,
Агәы цқьа аҩада иҩарха.
Сахьцалакгьы насыԥк сыцуп,
Сҿаҳәатәы ҟалоит уаха.

Аха даҽакала иеиҿкаау гәалаҟара ҷыдакгьы ҳазааҭгылап:

... Еиқәаҵәала схәыцра схахоит
Сгәырҩа ашьҭақәа сгәаларшәан.

Сахьа гәакьак цәырҟьа-цәырас,
Гага шкәакәак ниаслоит.
Сеиқәырхага, схәыцра сгәыраз,
Усыцыз мышьҭа бзиала.

Уаа, аҵых мҩасуеит хаарала,
Уаа, ажәа разык сзызҳәода?

Аԥсҭазаара хьанҭоуп, есқьынгьы акәымзаргьы – аамҭала, аха «ахәыцра гәыраз» изҩыдоу, иеиқәырхагоу аныҟала ауаҩытәыҩса амчымхарақәа дыриааины ԥсҭазаара лашак ахь имҩа нагахоит.

Ари аҩымҭа ҵакыла ажәлар рфырхаҵаратә ашәақәа рҿы иаҳԥыло рефренра зуа «Уаа, аҵх мҩасуеит хаарада», ажәеинраала аҵакы ахырхарҭа ҳәаақәнаҵоит, ахацәа рашәа адунеи ахь ҳхьанарԥшуеит. Ара иҟоу ауаз ашәа мчыдам, гәкаҳарам, қәԥарала иҭәу ауаҩытәыҩса иԥсҭазаара иацу, уи азы иеибыҭоу ахаҵа иашәоуп.

Шамахамзар апоет апессимизм згым, ихы изырхьуа, игәы изырхьуа аус иазкызаргьы иажәеинраала, џьара гәыӷрак изыннажьуеит аԥхьаҩ. Апоет игәы инархьуеит ауаҩи ауаҩи реиӷара, реиҵашьыцра, реихамҵгылара.

Ҳазшәида, дыҟоу, дыԥсхьоу иара, хҿыхшьас иҳамоузеи ҳәа дҵаауеит, аха аҭак изыԥшаауам. Ус иага иҟазаргьы дгәыӷуеит ажәеинраала афырхаҵа:

Нахьхьи аҭәаҵла ҵысӷрак ныҟәтәалоит,
Са саамҭа гәырҿыӷьга цоит ишцара…
Инархадоу ӡаӡашк амахә иныҟәтәалоит,
Гәыӷра бжьык аарла иааҩуеит џьарантә.

Маҷк инаԥынҵаны игәыышьҭыхгам аирониа аҭыԥ амазаргьы, ииашам ҳәа злазуҳәарызеи абри аҩыза агәаанагара:

Агәхашҭреи агәыӷреи еицымзар,
Аԥсҭазаарагьы ҟаломызт.
Адунеи мцла еибаркымзар,
Амшгьы хәломызт, аҵхгьы шомызт.

Ус анакәха, аԥсҭазаара ус иҟазаап, ус аҭахызаап, ауаатәыҩса ирӡбақәо, излаҟақәоу иреиуазаап! Агәхашҭрагьы, агәыӷрагьы аҭахызаап ҳазло аамҭеикәшара. Ус акәхап. Ари оумашәа еиларсу, иеилышьу, иеилагӡоу, шәкрыла иеибарку, унадыххыланы иузеилымкаауа аԥсҭазаара асахьаҵәҟьа акәгәышьоуп.

Апоет кыр иажәеинраалақәа рзикит ауаҩи аԥсҭазаареи реизыҟазаашьа, аиреи аԥсреи рпроблема азгәышьра зныԥшуа ахәыцрақәа, агәкырақәа…

Сҳәатәы рацәоуп, сутәы рацәоуп,
Избоит ишан ишыхәлаз.
Сықәра еидарагьы хьанҭоуп,
Сҩызцәагьы цахьеит исықәлаз.

Алирикатә фырхаҵа иҳәатәы рацәоуп, иутәгьы – убас. Зегь зымчу диҳәоит иаамҭа иҵегь ироуразы, – иаҳар иҭахуп даҽа лакәк, даҳәоит иҿыцӡоу ажәак иԥыхьаиршәаразы, иабду иашәа игәалаиршәаразы. Уи идырует иқәрагьы шмаҷым, аха дызҳәо – иԥсымҩа дықәлаанӡа:

Исараӡа аҳәаха,
Ԥсыуа жәа ссирк сԥыхьаршәа.
Са сырхумбаан ҩаха-хаха,
Сабду иашәа сгәаларшәа.

Апоет иааидгылаз инарцәы мҩа азхәыцра акәӡам хьаас имоу: уи ишьҭахьҟа иаанхо аԥсҭазаара злаԥшӡаз ҽазнык ибар-иаҳар, дналаԥшыр иҭахуп:

Ҽазнык саԥыжьла ашара еимҟьара,
Уаҳа, сгәыӷра, суҳәаӡом.
Сгәаҵа инҭарԥха мра лашарак,
Сынарцә мҩа змырлашьцо.
Исараӡа лакәк аҳәаха,
Ԥсыуа жәа ссирк сԥыхьаршәа,
Са сырхумбаан ҩаха, хаха,
Сабду иашәагь сгәаларшәа.

Абри ажәеинраала иаҳгәаланаршәоит Б.Шьынқәба иажәеинраала шьахә «Нас мышкы зны сыԥсы схыҵып».

Зыԥсҭазаара мҩа гәыцқьа-ԥсыцқьала ианысыз ауаҩы, згәы рҭынчны зынарцә мҩа ианыԥшыло, згәы раҳаҭу ауаҩы зҩыда ихаҿсахьа ила иаахгылоит дарбанзаалак абри ажәеинраала гәнызкылаз аԥхьаҩ. Аԥсҭазаара шҵакыдам, адунеи ақәзаара агьамагьы шамоу, аҭакԥхықәрагьы шацу аҳәоит, жәала, ҵакыла, ҟазарыла иеиҿкаау ажәеинраала лаша.

Ҵакыла ари хыхь ҳзыхцәажәаз аҩымҭа иақәҿнаҭуеит илашоу, игәнаалоу ажәеинраала «Ишәҭын, икаԥсеит са сҳәасаҵла». Алирикатә «сара» даныст интересу аԥсҭазаара мҩа, уи дзыргәырӷьаз, иибаз рацәоуп, зегьы дырзыразуп, игәы ҭынчуп:

Сара насыԥ сымоуп зегь рыла,
Адгьыл агәеисыбжь ахьсаҳауа.
Иахьанӡагьы зегь сыԥсы шрылаз,
Амра ахьгыло, иахьҭашәауа.

Уи макьана дызҩыдоуп зегь рыла, деигәырӷьоит амра дахьацгыло, деигәырӷьоит раԥхьатәи асы, – «ҳдоуҳа ныха аԥсы ахьахоу». Ажәеинраала нҵәоит абри агәалаҟара хзыркәшо ахшыҩҵак ала:

Абарҭ зегь анарцә егь сԥылаӡом,
Зегь лашьцоит сахьгылаз, сахьтәаз.
Аха насыԥ сымоуп, шәымҭак иалагӡан,
Абри алакә дгьылаҿ
Сыԥсы лаша ахьҭаз.

Апоет ҳзыхцәажәаз иҩымҭақәа рааста, ахцәажәара иаԥсоу, аҳәатәы рацәа узҭо иажәеинраалақәа хараӡа иеиҳауп. Уи ушьҭан иахцәажәо дҟалашт. Акы заҵәык, сзавсуам апоет иаԥҵамҭақәа ирылукаақәоу иреиуоу ажәеинраала «Адәы иакәшоит ҽыхәак уахантәарак». Баграт Шьынқәба иеиҭеигаз Н. Бараҭашьвили иажәеинраала «Арашь» угәаланаршәоит М. Миқаиа иажәеинраала. Уи еиԥшушәа иубоит, аха зынӡаскгьы иеиԥшӡам. Н. Бараҭашьвили ирашь ахықәкы хада – зыԥсҭазаара гәырҩа хьанҭоу аҽыбҕа ҟаза ихәыцра еиқәаҵәақәа, иааҟәымҵӡакәа аҽы аҩрала рыԥсаҟьара, иҽрыцәгара дазықәԥоит.

М. Миқаиа иажәеинраала иаҳа илашоу аԥсҭазаараҵәҟьа иашьашәалоу ақәԥара аидеиа ауп иаанарԥшуа.

Адәы иакәшоит ҽыхәак уахантәарак, аангыларак ҳәа амаӡамкәа, ԥшаласҵас адгьыл аҿы аҽышьҭақәа, аҵхи аеҵәақәеи ыршанхо:

Ашьамхы амоуп ԥсҭазаарас аҽыхәа,
Аԥшӡарагьы анасыԥгьы ирымоуп цәашьыс.
Амзаҿа ашәахәақәа неиҵыхуа,
Инеиуеит аҽыхәа адгьыл иахьыс.
Инеиуеит аҽыҩ аӡыршәарақәа неиҵыхуа,
Амзара ашара ашароуп иаргь алакҭа.
Инеиуеит аҽыхәа агәырӷьара хыҵны,
Анарха аԥшаауеит аҵых агәҭа.

Пстазаара зҩыдала иеинтәылоу, қәпаратәҟьа иқәпо, наунагӡа апшаара зқәашьу! Иҳәоуп уаҳа зда цартa амам ала апоет ииҳәарц иитахыз игәтыха!

Мушьни Миқаиа кыр жәеинраала рзикит ихәыҷреи ихбыҷреи ирызку аамтақәа. Уртзегь неибеипшны иузааргоит ахәыцра лаша, агәалаҟара зҩыда. Апоет игәалашәоит, игәхьааигоит «ацәшьхәа зхигаз атыруа», аҕьара, ахәхәаҳәа икапсоз адгьыл, аҕьара ихыз аҟәараса, адыргантцыхәа; аапынтәи асахьа шьахәқәа:

Адгьыл агәы еиҩыхуа ацәқәа неиуан,
Ахпсыхь зхылтцуаз адгьыл ҳалалӡа ишьтан.
Ашьха ихыпрааз пшаласык леиҩеиуан,
Саргьы сшьацәхнысло сашьтан акәатан.

Апоет ирҿиараҿы, хыхь ишазгәаҳтахьоу еипш, иҷыдоу атып ааннакылоит атцх, атцх асахьа. М. Миқаиа абри аамта ирҿиараҿы убри аҟара дазхьапшуеит атцх, ма атцх аамта, атцх дапоетуп ҳәа уҳәартә аҟара. Атцх асахьа, аха закә сахьақәоузеи дара:

Маӡа зқьы рцапха зтаӡоу,
Атцх хьантa зтынчра итынчуп.
Жәҩангьы инамшәаз, амза иацу,
Ахәылпы етцәа икахха икыдуп.

Атцх бжьыдоуп, атцх шьтадоуп,
Атцх затцәы зегь адыруеит.
Инасыпдоу илахьынтцадоу,
Иҟалаша зегь аныруеит.

Тцаҟа амшын гәрымуеит,
Амшын мақаруеит,
Хыхьи-гәыхьи ирыламхәыц.
Амза шкәакәа иатцахәмаруеит,
Ацәқәырпақәа рхьы рахәыц.
(Ажәеинраала «Атцхи амши».)

Аҵх асахьа, уи асахьа апоет изаанагаз агәалашәарақәа, ахәыцрақәа, уртҭ зхылҿиааз аҵх аҟазшьақәа, абарҭ ирыз-куп даҽа жәеинраалакгьы:

Уахатәи аҵх ыҟоуп шәымҭак,
Адунеи зегьы аныҭаслымхо.
Анцәа ижәҩан амаакырҭаҿ,
Ахьтәы фаетонқәа рыбжьы анҿыхо.

Уахатәи аҵх ыҟоуп шәымҭак,
Аԥсыцқьақәа рыԥсы ангыла
Аԥхыӡ уахьалоу аҵх агәҭа,
Иԥсхьоу уҩыза дануԥыло.

Абри ажәеинраала апоет изырҩыз иҩыза гәакьа, апоет-лирик ду Анатоли Аџьынџьал игәалашәара акәзар ҟалап ҳәа агәаанагара уоуеит. Избанзар, ари ажәеинраалаҿы иуԥыло афраза «Ахьтәы фаетонаҿ», автор ицәаҳәа «Иԥсхьоу уҩыза дануԥыло», уи аҩыза агәаанагара узцәырнагоит. Иаҳгәалаҳаршәап Анатоли Аџьынџьал иажәеинраала шьахә «Ашьыжьтәи афаетон». Ашырԥаз афаетон иаҵаҳәаз аҽы ашьапышьҭыбжь «акырԥ акырԥ ҳәа» игоз, ақалақь ацәа иалаз зырҿыхаз, жәытә аамҭак ҳгәалазыршәаз ажәеинраала.

Аҵх иазкуп ажәеинраалақәа «Уахагь аҵх, аҵх ҵәцараҿ», «Аҵх зқьы маӡа агәыҵаҳәаҳәа», «Уахатәи аҵх гәҩара-ҿҩароуп», «Зегь ҭынчрахеит еимга-еимцарак», уб.иҵ.

Џыдала дазыҟоуп апоет аӡын, уи иазикит кыр сахьа шьахәла иҭаӡу ажәеинраалақәа, аӡын апоет изаанагоит ахәыцра рацәа, бзиа ибоит аԥсабара сыла ианыхҟьоу, аҳәылыҳәа асы анлеиуа; агәахәа инаҭоит асшәыб зшәу аҵлақәеи сышкәакәала иҭалаҳау аԥсабареи. Еиуеиԥшым агәалаҟарақәеи ахәыцрақәеи изцәырнагоит ааԥын. Апоет аҵхи, аӡыни, ааԥыни ирзикит хыԥхьаӡара рацәала ажәеинраала шьахәқәа. Ҳазааҭгылап акы:

Аӡын шкәакәа, насыԥ шкәакәа,
Исзааугазеи ашьыжь шараз?

Исоуҳәар сҭахуп сынмырхакәа,
Ԥеиԥшс исымоу ашара еимҟьараз.

Аӡын зыԥсы ҭоу ак еиԥш дазҵаауеит, ианаҳәар иҭахуп иаԥхьаҟа иԥеиԥш илахьынҵа атәык.

Ауаҩытәыҩса игәалаҟара бзиазтәуа, изырҿыцуа, гәаҭала дызрыцҟьо ахәыцрақәа изааргоит аԥхьаҩ даҽа жәеинраалак ацәаҳәақәа:

Асы шкәакәа, амза шкәакәа,
Ашьалҭа гәабан иларшәуп.
Илаша-лашо схәыцра шкәакәа,
Са схы шкәакәа иқәыршәуп.
Игәырмаҷгаха хәыцра ҟьалак,
Ҵангьы-мцынгьы игәарамыз,
Схы-сгәы инҭаҳәит сахьтәаз схала
Иабасҭахыз моурахә мыӡ!
Аԥша ласгьы цеит ибналан,
Абҕьыш иалаз ашьыжь шараз.
Абнагә уамоуп уара ухала
Зысреи-қәасреи идыркараз.

Ажәеинраала хыркәшоуп актәи астрофа аиҭаҳәарала. Аԥсабара зҩыда – аӡын шкәакәа апоет изаанагаз агәалаҟара цқьа, агәалаҟара бзиа емоциа цқьала игәылҭәааау ахәыцрақәа, ацәанырра зҩыда узааргоит.

М. Миқаиа иеизга иагәылоуп ихәыҷреи, иқәыԥшреи уҳәа, дызнысыз иԥсҭазаара мҩа, ишьҭахьҟа иаанхаз агәалашәара иазку ажәеинраалақәа. Урҭ еидкылазар ирылҵуеит зхыԥхьаӡара маҷымхо ажәеинраалақәа рцикл наӡа. Апоет игәалаиршәоит ихәыҷра лаша иадҳәалоу, угәы зырԥшааура ахҭысқәа, иҷкәынра изаанагаз раԥхьаӡатәи ибзиабара иазку ацәанырра цқьақәа зныԥшуа агәалашәарақәа:

... Акәукәу абжьы ааҩуеит бнагәыла,
Хҭысқәаак хәыҭхәыҭуеит сҿаԥхьа.
Сыбла даахгылоит гәаныла,
Исгәаԥхаз аԥҳәызба зегь раԥхьа.

Иасуеит ирҩшьыгоу аԥшалас,
Ииасхьоу схәыҷра анасыԥ схьаауп.
Хәылԥ шәаԥшь амшын ихшәалаз,
Ахьы шәахәа ԥыххаан ираауп.

Аԥшеиԥш ицаз сымшқәа схысны,
Рыцәқәырԥқәа сырхуп аӡхыҵреиԥш.
Амаалыҟь лымҵәыжәҩа насхьырсны,
Саԥхьа днииаҟьеит алакә еиԥш.

Аԥсҭазаара ԥшӡа, аҿара иадҳәалоу, апоет иазиԥшааит иара иашьашәалоу ажәа ԥшӡақәеи, метафоралеи, епитетлеи, еиҿырԥшралеи еиҿкаау ажәеинраала шьахә.

Аизга иагәылоуп, иара убас, иахьатәи ҳаԥсҭазаара иашьклаҳәуа арыцҳарақәеи аихьымӡарақәеи зныԥшуа ажәеинраалақәа: «Ашлақәа руаз», «Аҭлаԥсири ԥсиҟәана», «Ашымҳа иамҵаршәуп хәылԥазтәи ашәшьыра», «Шәабаҟоу ажәытәӡатәи ҳашлақәа», «Ҳаи, иабадихәа лажәхеит», «Уа мшыбзиа, Қьышә Кәатала», «Дад, адунеиажә ҳәаш-гашуп» уб. иҵ.

Аԥсшәа алшарақәеи адуреи апоет ирзикуеит акымкәа ҩбамкәа ажәеинраалақәа: «Ашла дцәажәоит аԥсышәала», «Ашәа», «Сбызшәа» уб. иҵ.

М. Миқаиа ипоезиаҿы иҷыдоу аҭыԥ ааныркылоит хыхь ишазгәаҳҭахьоу еиԥш, агәҭахәыцрақәеи агәыҕрақәеи рдунеи. Уи атемеи, ирыҵаркуа аидеиақәеи зныԥшыз кыр ишьахәу аҩымҭақәа аԥиҵеит.

Иаҳҳәар ауеит М. Миқаиа ирҿиамҭа ахы инаркны аҵыхәанӡа хәыцра поезиоуп ҳәа, иҵаулоуп, амҽхак ҭбааауп, зны игәынқьуеит, игәырҩоит, зны хәҵышрак иабаз гәыҕрак арҵысуеит, ицәырнагоит, зны-зынлагьы еижьага гәыҕрак ҳзаанагоит, зны-зынла гәырҕьа лашарала иҭәу адунеи ҳақәирԥшуеит. Асахьа блахкыгақәа, аԥсабара аԥшӡара, ауаҩра цқьа, ауаҩра зҩыда, абжьы рацәа, аԥштәы рацәа, иара адунеи, иааҳакәыршаны иҟоу аҿы ишаԥу еиԥш, – абарҭ зегьы аԥхьаҩцәа ирбартә, ирнырыртә, агәахәа рнаҭартә аҟаҵара илиршеит апоет.

Мушьни Миқаиа иажәеинраалақәа рҿы иҟазшьа ҷыдоу даҽа ганкгьы азгәаҭатәуп. Аԥсуа поезиа зегьы ааидкыланы ҳлаԥшҳәаа анахааго, Иуа Кәаӷәаниа иаамышьҭахь, М. Миқаиа ипоезиа аҟара аԥсабара асахьа, апеизаж ҳәа изышьҭоу, зныԥшыз даҽа ԥсыуа поетк ирҿиамҭаҿы иаҳԥымлозар ҟалап. Иуа ипеизажтә лирикеи М. Миқаиа ипеизажтә лирикеи зынӡаск иеиԥшӡам. Амала иазгәаҭазар ахәҭоуп, рыфбагьы аԥсуа жәеинраалартәаараҿы зда ыҟам лыԥшаахқәаны ишыҟоу.

Иуа ипеизажтә лирика иаҟазшьа ҷыдоуп: уи имырхьаацәакәа, дагәыламлацәакәа, аԥсабара ила ишабаз, игәы ишаднакылаз, оумашәа пластикала асахьаҭгара дазыманшәалоуп. Иааҳгап зегь иеицырдыруа апоет ицәаҳәақәа: «Аеҵәақәа жжаӡа инҭалоит хланҵы», апоет иажәеинраала «Ашәарыцаҩ ашьха» ахәҭак:

Смачхәал цымцым ҭыхәҭа змамыз,
Сызқәа инкыдҵа снаҵысит.
Слабашьа ҵар цаҟь иазԥымҽуаз
Сыҵарс, амҩа наа сҩаӡӷагылт.

Ԥхны мшын, амш бзиан,
Ԥсҭҳәакгьы убомызт харантәы
Кәыдры агәгәаҳәа еибах-еибафо,
Ахаҳәқәа еиҿажьуа ԥхьаҟа ицон.

Араҟа ҳала иаахгыло аԥсабара адәахьы ала ианаҳбааз асахьа аԥшӡара блахкыга ауп. Арҭ иреиԥшу аҿырԥштәқәа маҷымкәа иаҳԥылоит апоет илирикеи иепикатә ԥҵамҭақәеи рҿы. Ас еиԥш «иаармарианы» иаарԥшу асахьа ахьынтәаауагьы жәлар ражәарҿиараҟынтә ауп. Ԥҵашьалагьы апоет дызлиааз, дыззааигәаз жәлар репикатә ҳәамҭақәа рформеи рпоетикеи ирзааигәоу арҿиара аҟазшьа акәхоит.

М. Миқаиа ипоезиаҿы аԥсабара даҽа блак ала игәаҭоуп, даҽа знеишьак азыԥшааууп. Уи иажәеинраалақәа рҿы аԥсабареи ауаҩи еилыхшьа рымамкәа иеицуп. Апоет ирҿиараҿы апеизаж иааннакыло аҭыԥ кырӡа иҭбааууп.

Уи аԥсабара асахьа ааԥшра мацараҿы даангылом, апоет ирҿиараҿы аԥсабара асахьа хаз сахьаркыратә ҟазшьак аанахәоит, хаз иҟоу хаҿсахьоуп. Аԥсабара араҟа ауаҩы ицәанырраҟәеи ихәыцраҟәеи арԏбаауеит, иарԥаулоит, алирикатә хаҿсахьа игәалаҟара ҳәаакәнаԥоит.

Апоет игәы иԥхо, игәԏыха, ицәанырра иашьашәалоуп, аԥсы ахоуп, ауаҩытәыҩса иеиԥш, игәынҟьуеит, игәырҩоит, игәырӷьоит, угәы зырҿыцуа зҩыдарак узаанагоит:

Рыдшԥсаран аеԥә каххаа,
Ажәҩан ӡымшын иаҿаԥсоуп.
Анцәа иҟаруасагьы еихаххаа
Ахьтәы ԥенџьырҟәа ԏасоуп.

Са слахьынԥа иахәлацәажәо
Амаалыҟь ихьыблаҟәа ԏыԥхоит.
Амза шьадагь еиҟәыхьшәашәа,
Ашәахәа хьшәашәа ахьнаршоит.

Ашарԥазы ашар еимҟьараз,
Адгьыл сгәы адԥаны сӡырҩуеит...
Са слахьынԥазы мацараз,
Уахатәи ашаеԥәа саԥшуеит.

Дарбанзаалак ауаҩы ихәыцуа, ари аҩыза агәаанагара изааиуеит, ус иҟоуп ауаҩытәыҩса ихәыцра адунеи. Алахьынԥа азхәыцра-аԥшра апоет ирҿиаразы кыр џьара иахԥыло гәаанагароуп, фактуп.

Аԥсабареи ауаҩи реизааигәаахара – ракра, аԥсабара иҳәаакәнаԥоит ауаҩытәыҩса игәалаҟазаара, уи аҟазшьа рыдҳәалоуп аԥсабара ацәырԏраҟәа:

Ахраш иаҿыхәрааз арҩашҟәа,
Ахраҟәа рӡыгьежь иантәалоит.
Абҟәа рԥыза шьапхьышьашҟәа,
Шьапхыцла цаҟьашк иахьынҳалоит.

Нырцә-аарцә акаԥ-каԥҟәа еиҟәҿыртуеит,
Ашьха ӡыхь лаԥшыцәгьак ахьымсӡац.

Касы ԥшқан аԥҭақәа еилысуеит,
Асыԥсақәа аҵықь ҳәа имхысӡац.

Ҿырпынбжьык иааҩуа харантәи,
Уасарҳәыган иалоуп аԥшалас.
Ашьха жәҩан саркьоуп нахьхьынтәи
Инаԥылоит еҵәак жәҩан иҿалаз.

Ашьха, ажәҩан, ахәылԥаз, шьахәла зсахьа ҭихыз апоет игәалаҟара зышьашәалоу, игәрыцқьагоу, иԥсрыцқьагоу, – аԥсҭазаара гәылҭәаа, ауаҩ игәалаҟара иаззырҳауа!

Апоет лымкаала дазыҟоуп аӡын, уи иацу асы, уи изаанагоит игәыҭгагоу гәалаҟара зҩыдак. Игәырҕьара ҳәааданатәуеит. Абраҟа аҭыԥ амоуп абри еиԥш аизыҟазаашьа: аԥсабара ауаҩы изы, ауаҩы – аԥсабаразы. Ауаҩытәыҩса цәала-жьыла, гәыла-ԥсыла дадҳәалоуп аԥсабара, дрылахәуп иара аҵәырҵрақәа еилыхшьа рымамкәа. Игәыҕрагьы игәырҕьарагьы зыдҳәалоу аԥсабареи уи агәахәа ду изҭо, игәы-иԥсы зҩыдазтәуа изрыцқьо аҵәырҵрақәеи аҟаларақәеи роуп:

Икаԥсон асцырақәа ршәах,
Адгьыл иагәылҵуан асышәҭ.
Асырҳәы инылҩуан ашәак,
Сымпылк раҵәаны исыршәт.
Ԥсы цқьак схалон – ԥсра зқәым,
Сҿаҳәатәы ҟалеит аргама.
Сыҩнапык раҳаны искуп,
Анцәа ду сгәырҕьабжь иаҳама.

Аӡын асахьа ԥшӡа ҳазҭихуеит апоет иажәеинраала «Уахынлатәи асоура» аҟны:

Уаха алашьцара ахалаӡан,
Еимагылан илеиуеит.
Уаха ас-цырақәа еицралаӡан
Маӡажәак нахадырсит рыԥсы.

Асы хкәашам уаха акыҳәагь,
Ушьҭа сылаԥшгьы хнакуеит.
Асы леиуеит аҳәылыҳәа,
Сара сыблақәа сҵәахуеит.

Угәалаҟара зырҿыцуа, цқьарак узаазго, иблахкыгоу асоура иацу аԥшӡара. Аԥсҭазаара зырԥшӡо аҭагылазаашьа, аԥсабара аԥшӡара зныԥшыз аӡын ҵхы асахьа лаша.

Иааҳгап строфақәак ажәеинраала «Аӡын» аҟнытә:

Аӡынфҩы алышәшәоит аԥшалас,
Ашьхақәа рымҵәыжәҩа ҵышлааит.
Алԥхынрак амырхәага ицәиалаз,
Аҳаскьынқәа цәышӡа ихыблааит.

Шәалҟьамрак аԥҭақәа аҿыхо,
Ихьшәашәаӡа ашәшьыра каԥсоит.
Гәалашәарак сгәаҵаҿ ирҿыхо,
Схәыцрақәа аҳәҳәыҳәа икаԥсоит.

Иҳәоуп аҟазаҵәҟьа ишиаҭәоу ала, алирикатә фырхаҵа ихәыцрақәагьы аӡын асахьеи аҟазшьеи шьҭырхит («Схәыцрақәа аҳәҳәыҳәа икаԥсоит»).

Аԥсҭазаара аҟыба-ӡыбареи игәнаалам ахьанҭарақәеи, шәкы рыла иеиларсу, иеилышьу ацәгьеи абзиеи згәы иҵызхыз апоет зынӡа агәкаҳара датәнатәит ҳҳәар ҳиашам, уи ибоит аҵх алашарагьы аԥсҭазаара иацу аԥшӡарақәагьы, аизҳара-аҿиарагьы.

Игәы арҿыцуеит, даргәырӷьоит аԥсабара зрыцқьоу, изырҿыцуа ацәырҵрақәагьы. Игәаҳҭап, ҳазыӡырҩып аԥхынтәи ақәа апоет изаанагаз агәалаҟара, агәырӷьагәырҿыцга:

Иаалырҟьаны имацәысит,
Иҭадыдит Кәыдырҭа.
Аԥҭа хыҵит, аԥҭа еилысит,
Ашьха ирхарҵеит рыхҭырԥа.

Ақәа аԥсаҟьеит ахраӡага,
Аххаҳәа иаҿуп ақәаура.
Ажәҩан хьыршаӡ аҿааӡага
Нҭархәмарт аԥла рыкәа-рмаӷра.

Ихьшәашәахьоу арыдш шәаххa,
Ашьацра иқәыршоуп аҩар.
Ақәа цырақәа раӡнышха
Ахәхәаҳәа икаԥсоит ацәыкәбар.

Агәырӷьа-ччара шьҭа иарласып,
Адгьыл каххаа ишьҭалт ушьҭа.
Дынкаԥырны аҽаҩра насыԥ
Абар, иаацәырҵуеит уажәы-уашьҭан.

Ас еиԥш ҟазарыла иеиҿкаау асахьа лаша-шьахәқәа, асахьа зҩыда цқьақәа ирацәаны иуԥылоит апоет кыр иажәеинраалақәа рҿы. М. Миқаиа ипоезиа зегьы азы аԥсабара асахьеи уи ацәырҵрақәеи ахҭысқәеи иҷыдоу, хаз иҟоу дунеиуп. Уи аҟазара аганахь ала иажәеинраала артәареи артәашьеи рҿы илнаршазгьы кыр аҵанакуеит, кыр иҭбаа-ҭыцәуп.

Хазҷыдала иазааҭгылатәуп, иҭҵаатәуп апоет ибызшәа, иажәа аиҿартәышьа (апоетика), ирҿиараҿы асахьаркыратә цхыраагӡақәа хархәарас ироуз азҵаара уҳәа убас егьырҭгьы.

Ԥсабарала, ҟазшьала ажәлар ражәарҿиара иеиуоу, уи аҟнытә иааура асахьаркыратә цхыраагӡақәа, асиужетқәа, ажанрқәа, имаҷым аҭыԥ ааныркылоит М. Миқаиа ипоезиаҿы.

Аха уи марҵеиҩк иаҳасаб ала акәымкәа, инарҵауланы иҭҵааны, ихы-игәы иҵыжьны, жәлар ражәарҿиара аҩаӡара аҟынӡа дҩеины, уи алшарақәа ҟазарала ихы иархәаны, иара ииндивидуалтә рҿиара ахықәкы ианраалaны, иашьашәааланы реиҿыбаара илиршеит.

Ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәеи апоет ирҿиареи реизыҟазаашьеи реиҿкаареи хазҷыдала аҭҵаара зҭаху проблема дууп. Аха ус иага иҟазаргьы, ҿырԥштәык аҳасаб ала,

ҳазаатҭгылап М. Миқаиа иажәеинраала «Аҵх гәамҵуеит уахантәарак»:

– Аҵх гәамҵуеит уахантәарак,
Иҳаԥнабаауазеи, сан?
– Цәашьык ыцәеит алашара,
Ибаргәу ҳәа егьыҟам, нан.
– Уахатәи ажәҩан еҵәак алшәеит,
Измааноузеи, сан?
– Қәра хьымӡак иеҵәахә кыдшәеит,
Угага узахыԥом, нан.
–Адәахь уазбжьык слымҳа иҭасит,
Изызхәоузеи, сан?
 – Ажәак зыҭнымхакәа имҩасыз,
Аԥша даҵәыуеит, нан!

Апоет ирҿиараҿы кырынтә дазаатгылахьеит иеиуеиԥшым ажанркәа рҿы ауаҩытәыҩса илахьынҵа, иԥеиԥш иазку азҵаара.

Абри апроблемоуп иаабо, изызку Б. Шьынқәба иажәеинраала «Аԥхыӡ»-гьы. Арҭ аҩбагьы рхыҵхырҭа ахьыԥшаатәу ажәлар ражәарҿиара адунеи аҿы ауп. Б. Шьынқәба иажәеинраала ажәлар ржәытә философиа, рыбзазашьа ишахылҵшьҭроу мҩашьо иҟоуп (изызҳауа арԥыс иаԥхьаҟа ԥсҭазаара лашак, ихьӡырҳәагоу ус дук иԥеиԥшуп). Автор иҩымҭа аҵакы хада аарԥшраҿы цхыраагӡара изыруит иара ибзианы иидцахьаз, данхәыҷыз аахыс дызлааӡаз жәлар ражәа артәаашьа формақәа:

–Шҭак аҿы сахьнеиз сеыжәҵрацы
Аҵьар жәпа срылаԥшит, сан,
–Зегьы ирҭахуп бзиа улҵрацы
Уаԥсаха, сыҷкәын заҵә, нан.
(Б.Шьынқәба иҩымҭақәа реизга
х-томкны. I атом.)

Ишаабо еиԥш, ари ажәеинраалаҿы ажәлар рфольклортә символика аҩымҭа амотив хадақәа ируакны

иааԥшуеит. Алирикатә фырхаҵа иԥхыӡ, аҽыхәа иаҵәа аҩадара, аџьар рҿы анеира – урҭ зегьы рсемантикатә ҭакы даҽа поетикатә ҭакык ахь ииасуеит, аҽыхәа иаҵәа – анасыԥ лаша; аҩадара – ԥхьаӄа ацара, аизҳара; аџьар рҿы инеира – ауаҩхара, хьӡы змоу аӡә иакәны иӄалара, урҭ дырҵеи дуны иӄалара азгәышьра. Араӄа апоет ижәлар ргәаанагара иахылҵшьҭроу рфилософиа-етикатә зхәыцра, ртрадициатә хшыҩҵак даҽа хырхарҭак аиҭеит. Уи иӄаҵәӄьоу ауаҩ игәҭыха, ихыҟәкы, иаԥхьаӄатәи иԥеиԥш иадиҳәалеит. Апоет исахьаркыратә зхәыцраҟәа амифи аԥхыӡи рцәа рхеиҵеит, аха ауаҩы дызҭагылоу иаамҭазтәи идунеи иадиҳәалт, игәҭыха аарԥшразы зеиҕьаҭам ала ихы иаирхәеит.

Ари апроблема М. Миҟаиагьы «ӡыхтарҭас» имоу ажәлар ражәарҿиара асахьаркыратә цхыраагӡаҟәеи, ишеибаку иара адунеии роуп. Арҭ аҩ-сахьаркыратә ҩымҭаҟәа формала (ани аԥеи рдиалог, аҩымҭа ахшыҩҵак ахырхарҭа, аарԥшышьа уб.иҭ.) еизааигәоуп, ҭакылагьы изызку ак акәхоит – ауаҩытәыҩса илахьынҵа аԥеиԥш азхәыцра.

Аха абарҭ аҩымҭаҟәа реиԥшра абра инҵәоит. Б. Шьынҟәба иҩымҭа агәыӷра лаша азгәышьра аарԥшра иазкуп, М. Миҟаиа иҩымҭа атрагедиа ацәа зыӄәну аԥсҭазаара ахьанҭара згәыцазыгӡаз, ҭхыла иҭалаҳау адунеи ҳагәыланарԥшуеит.

Б. Шьынҟәба иҩымҭаҿы алахьынҵа, аԥеиԥш азы алирикатә фырхаҵа агәыӷра иаша, иеизҳара азгәышьра анаҩсангьы иани иареи реицәажәара реизыӄашьа гәахәарак узааргоит. М. Миҟаиа иҩымҭаҿы иуԥыло даҽа ԥштәыки даҽа бжьыки – ишьшьылаҳау, ихьанҭоу гәалаӄарак узынрыжьуеит. Араӄа «аҵх гәамҵуеит», «ҟәрахьымӡак иеҵәахә кыдшәеит», «ажәак зыҭнымхаз аԥша даҵәыуоит» уб. иҵ. М. Миҟаиа иҳаилиркаауеит ауаҩытәыҩса иԥсҭазаараҿы алашареи аизҳареи ишмариа усым, аԥсҭазаара хкы рацәала иеиласоу, имариам, ихьанҭоу шымҩоу; уи ишацу ахьанҭарагьы, алаӷырӡгьы. Арҭ зегьы иаахтны аҳәара, исахьаркны аарԥшра агәаӷьра ду аҭахуп. Аиашаҵәӄьа алакҭа аҭаԥшра, излеиларсу, абзиареи ацәгьареи рыцбаара агәаӷьра мацарагьы азхом, иаҭахуп

абла ҭцари, ахәыцра ҭцаулеи, аҟыбаҩи, аҟазараҭцәҟьеи. Убри азы акәхоит апоет, хәыцра хьанҭала иҭәу алахьынҵа, аразҟы гәымбылџьбара иазикыз иажәеинраала гәыӷракгьы зыҳзаанаго!

Апоезиа иашаҭцәҟьа, игәку, игәнаалоу, шьыжьтәи аӡа-ӡеиԥш ицқьоу, ааԥынтәи аԥшахьеиԥш иԥсыршьагоу, аӡын сы шкәакәеиԥш иблахкыгоу, еилыхха ублеи улымҳаи рҿы иааиуа асахьа мӡанрақәеи, ахаҿсахьақәеи, абжьы рацәеи, ахәыцра ҭцаулақәеи; аԥсшәа цқьа, аԥсшәа зҩыда, аԥсшәа еиҿкаа – абарҭ зегьы уԥыхьашәоит, иубарҭоуп, иуаҳарҭоуп М. Миқаиа иажәеинраалақәа рҿы.

Аидеиа рацәа, атема рацәа, аԥсҭазаара аиаша аган рацәа, инарҵаула-нарҭбааны ишьҭнахит, иҳәаақәнаҭцеит М. Миқаиа ипоезиа. Уи иҽазишәеит аԥсҭазаара ишыҟаҭцәҟьоу – имырԥшӡакәа, иеиҭамккәа аарԥшра. Уи мҩашьарада аҳәара иаԥсоуп, иагьахәҭоуп ҳәа ҳгәы иаанагоит.

М. Миқаиа иахьа қәрала иуаҩра дҭәы-дыԥха дҭагылоуп. Ирҿиара усаҿгьы дыӷәӷәааӡа, иҽеиҿкааны дааиуеит. Тәамҩахә ҟамҵа есқьынгьы аус иуеит иԥсҭазаара зегьы ззикыз ирҿиараус амхәысҭаҿы. Иҟазара агәаашьамх ма-кьана ишыӷәӷәоу агәра ҳдыргеит аҵыхәтәантәи аамҭазы аԥсуа периодикаҿы иикьыԥхьыз иажәеинраалақәа, урҭ ирныԥшуеит апоет иҟазара иахьагьы аинҭәылара, аизҳара иашаҭцәҟьа амҩа ишану.

Иахьа апоет ихьӡырҳәагоу ирҿиара мҩа, ирҟыра мҩа хьанҭа данысны шьхацамҩала хәыԥшӡак аҿы дҩеины дгы-лоуп.

Агәра ҳгоит уа ишнымҵәо апоет ирҿиарамҩа – ишьха-цамҩа, иԥсы ааиҭакны еиҭах дшаныло иаҳа иҳараку даҽа хә-ԥшӡак ахь иҩагоу амҩа ду.

Уи азы иара деибыҭоуп анцәа иаҭәаишьаз аҟыбаҩи, иџьала ирхаз иҟазареи, агәаӷьреи, агәамчи рыла.

2005
Аҟәа – Иашҭҳәа

АСАРКЬАЛ БЖЬЫ ЗГӘЫЛԤУА АПОЕЗИА

Иҳаԥсыз ашәышықәса аԥбатәи азбжазы аԥсуа поезиа а-Саҭанеи Гәашьа Нелли Џарԥҳа илыкәаӷӷа иааиҵагылаз аҟыбаԥи адырреи рыла еибыҭоу аҳәсахәыҷкәа ажәеинраалаԥцәа аӡәы ҳәа дрылагылоуп И. Аҳашԥҳа. Уи лырҿиара ашьапы лкит иҳаԥсыз 20-тәи ашәышықәса 70-тәи ашықәсқәа рзы. Лажәеинраалақәа акьыԥхь рбо иалагеит агазеҭқәеи ажурналқәеи рҿы. Уи аахыс иҭлыжьхьеит имаҷымкәа ажәеинраалақәа реизгақәа иакымкәа иԥбамкәа. И. Аҳашԥҳа лырҿиара аизҳара амԥа ианылт, аҽарҭбааит, аҽарҵаулеит еиҳарак аибашьра ашьҭахьтәи ашықәсқәа раахыс. Арҭ ашықәсқәа ирылагӡаны лнапы иҵылхит ажәеинраалақәа реизгақәа: «Адгьыл ахьаа», «Абжьы маӡа», «Аеҵәақәа рымца», «Аԥеыхақәа», «Абзиабароуп адгьыл еиқәзырхо», «Асыԥса цырцырқәа», «Мцакәаша».

Апоетесса абарҭ леизгақәа аԥхьаԥ агәра идыргоит иахьа аԥсуа поезиаҿы иеинҭәылоу, зегь рыла ихатәроу, аҳәатәы рацәа змоу, аҳәашьагьы иақәшәо ажәеинраала азҟаза ду дшааиз. И. Аҳашԥҳа арҿиара лнапы аналыркы нахыс дышқәыԥшыз, аԥсуа литература далагылт лхатә ҟазшьеи, лхатә бжьи, лхатә бызшәеи лыманы.

Ажәеинраала аформа аган ахь ала апоетесса мыругас илымоу аԥсуа поезиа аклассикатә, иҭышәынтәалахьоу ажәеинраала аформоуп. Уи аформа аҭышәынтәалараҿы рџьабаа ду ыҟоуп: Дырмит, Иуа, Баграт, Џьонуаа Алықьсеи Чыҷыкәеи, Таиф, иахьагьы қәҿиарала аԥсуа поезиа еихазҳауа ҳпоетцәа, ажәеинраала азҟазацәа ӡәырԥы.

Араҟа иазгәаҭатәуп ҳәа исыԥхьаӡоит лара лырҿиараҿы, ара иеиқәаҳаԥхьаӡаз аԥсуа жәеинраала арҿиаԥцәа рыплеада дшеиуоугьы, лара ишьҭылкааит даҽа ҟазшьакгьы. Уи лажәеинраалаҿы иҭышәынтәалахьоу аформа ишьҭна-

хит апоетесса лырҿиара иаҟазшьоу ҷыдаракқәакгьы. Лажәеинраала иԥышәоу аформала иаԥҵазаргьы, аҵаки асахьаркыртәа цхыраагӡақәа (аметафора, аепитет, аиҿырԥшра уб.иҵ.) рхархәашьала, лара илтәу, даҽакы иеиԥшым аҵаки аҳәашьеи (ажәартәашьа) лыллыршеит. Ажәак ала, апоетесса лырҿиараҿы аформеи аҵаки даҽакала игәылҭәааит, ишьҭнахыз рацәоуп, ари аформа иаллыршеит лара лпоезиа мацара иатәу аҟазшьақәа рзыԥшаара. Ҵакылагьы ҳәашьалагьы ла илтәу, даҽакы иеиԥшым аԥҵамҭақәа раԥҵара дазыманшәалоуп. Автор лажәеинраалақәа рҿы асахьаркыратә цхыраагӡақәагьы, хыхь ишазгәаҳҭаз еиԥш, лҟыбаҩи лҟазареи ирыбзоураны даҽакала рхы аадырԥшит. Инеиҵыху, иеилоу аметафореи, аиҿырԥшрақәеи, аепитети, ажәеинраала ҵакылеи ҭеиҭԥшлеи (формала) иеиҿызкааума егьырҭ асахьаркыратә формақәеи, аформулақәеи арҿиаҩы лҩымҭақәа рҿы даҽа бжьык, даҽа ԥштәык, даҽа ҭеиҭԥшк, даҽа сахьак ашьҭкаара рылшеит.

Иара убас, ажәеинраала азҟаза лырҿиара зегь ааидкыланы уахәаԥшуазар иумбарц залшом, лҩымҭақәа ишьҭырхуа аидеиақәеи атемақәеи хыԥхьаӡарала ишырацәоу, ишеиҵыху, ишҳәаадоу.

Уи лпоезиаҿы иматәаахәуп ауаҩытәыҩса иԥсҭазаара иаҵанакуа афактқәеи ахҭысқәеи зегьы, аԥсабара асахьақәеи, аҟаларақәеи, ҳәаа змам адунеи аҟазшьа рацәеи, ауаҩытәыҩсеи аԥсабареи реизыҟазаашьеи, ауаҩ ибзиареи, ицәгьареи, илшои иеихьымӡарақәеи уҳәа убас ҵыхәаԥҵәара змам адунеи аамҭеикәшареи, аҭагылазаашьақәеи ирхылҿиаауа зегьы.

И. Аҳашԥҳа лнапы иҵылхуа лҩымҭақәа рҿы иубоит уи излалылшо ала инҭкааны: ихҭысума, ифактума, дуаҩума, аԥсабара аҟазшьа рацәеи асахьақәеи ирызкума, зегьы рҿы иҷыда ҟазшьоу, улаҿы иааиртә, угәы ианырыртә аиҿкаара, араӡара лыԑшазылшәо.

Апоетесса лырҿиара азеиԥшҟазшьақәа ҳанрылацәажәо, ҳарзааҭгылароуп ҳәа исыԥхьаӡоит даҽа зҵаарақәакгьы. Уи лзы иҵакыхадоу, итемахадоу, лара ибзиаӡаны илдыруа, дызлиааз, дызлагылоу аԥсҭазаара акәша-мыкәшоуп

иахьылыԥшаауа. Лҩымҭақәа зегьы ирныԥшуеит уи лгәы иҵхо, лцәа-лжьылгәы ианырыз шакәу лажәа ззылкуа, обиект хадас илымоу. Аԥхьаҩ ибарҭоуп арҭ аҩымҭақәа шынеибакәу ишхыҭҳәаам. Уи ҳәарада, аҩымҭақәа хатәрартәуеит, аԥсҭазаара ҷыдала иазааигәанатәуеит.

Маҷк иадамзаргьы иазааҭгылатәуп апоетесса ажәлар ражәеи ажәлар рашәеи лырҿиареи реизыҟазаашьа азҵаара. Ҳәарада, апоетесса лырҿиара зегьы асахьаркыратә литература иеиуоуп, иахылҵшьҭроуп. Уи лҩымҭақәа рҿы иуԥылаӡом ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ирхылҵшьҭроу асиужетқәа, ахаҿсахьа ҭбаақәа. Аха автор лҩымҭақәа шьахәла ирныԥшуеит ибзианы ишылдыруа ажәлар ражәеи, рбызшәеи, рҿаԥыцтә рҿиара аҟазшьа ҷыдақәеи. Апоетесса лажәеинраалақәа рҿы иахԥыло афольклортә хаҿсахьақәа, Саҭанеи-Гәашьа, Гәында-ԥшӡа, Сасрыҟәа, Абрскьыл… иара иатәу асахьаркыртәа цхыраагӡақәа уҳәа убас ирацәаны, маҭәахәхеит автор лырҿиаратә хықәкы хада арԥшраҿы, аиҿкаара-ачаԥараҿы, урҭ зҵоу аҵаки асахьаркыратә еидареи алитература иатәышьҭрахеит. Араҟа аҭыԥ амоуп жәлар ражәарҿиара ҟазарыла ахархәара, алитературатәра.

Апоетесса лырҿиараҿы имаҷымкәа иахԥылоит ҳәашьала, ҟазшьала ажәлар рҟәыҕара зныԥшуа афоризмқәа, ажәаԥҟа иазааигәоу ажәеицааирақәа. Урҭ зегьы апоетесса лхы иалырхәоит, имырмыцхәцәакәа, иахмырҟьацәакәа «иаармарианы», иара уи алагьы автор лсахьаркыратә хықәкы анагӡараҿы цхыраагӡара руа аҟаҵара лыллыршоит.

Аҵыхәтәан, И. Аҳашԥҳа лырҿиара зегьы ааидкыланы ахцәажәара кыр џьабааи аамҭеи аҭахуп. Уи наҟ-наҟтәи усуп алитератураҭҵааҩцәа рзы. Сара ҷыдала сырзааҭгыларц сҭахуп апоетесса аабыкьа, аҵыхәтәаны иҭлыжьыз лажәеинраалақәа реизгақәа «Асыԥса цырцырқәеи», «Мцакәашеи».

Апоетесса лышәҟәы «Асыԥса цырцырқәа» (2008. Шьҭарнахыс ҳазлацәажәо автор лажәеинраалақәа рыхәҭақәа анаагахо иарбахоит адаҟьа мацара) иацылҵеит шәагаала имаҷу, аха лышәҟәы аҵакы зегьы еидызкыло, арҿиаҩы лхықәкы хада зныԥшыз аԥхьажәа: «Аамҭа иалышәшәоит арыцқәа, даҿа усуп урҭ зыкәа иҭашәо, Ад-

гьыл иаднакыло иаднамкыло... Урҭ иреиԥшуп ҳара ҳлахьынҵақәагьы, хаҳара злам, игьамадоу шәырқәак зны ихҭаркцәоит, егьырҭ ус иниас ицоит.

Иахьа ацәгьеи абзиеи рҭыԥқәа еилаҩашьашәа ианыҟоу аамҭоуп, зхы абзиа ззахьыӡҵаз дыбзиоуп, ацәгьа зыхьӡырҵаз дыцәгьоуп, аха уи збарыда?».

Ара автор лызҵаара маҷк игәынамӡаразаргьы аҭакгьы ара иԥшаатәуп. Зыԥсадгьыли зыжәлари згәы рзыбылуа иарбан занааҭзаалак дзеиуоу, уи азҵаара аҭак аҟаҵара илшароуп. Ахәахәа зԥырхагоу уи иалгара ихықәкызароуп. Убри азы акәхоит апоетесса илҳәогьы ииаанаго: иеиламҩашьааит ацәгьеи абзиеи, ашкәакәеи аиқәаҵәеи, амци аиашеи. Урҭ еиламҩашьарц азы адырреи, агьамеи, агәыҭбаареи рыцзароуп. Иҟоума урҭ?

Ишаабо еиԥш, автор абраҟа иеидылкылаз агәааанагаракәа рылацәажәара, ахәшьара рыҭара, гәаартыла аԥхьаҩ иацәажәара, ацәгьа даҩымскәа иахәҭоу азалкааԓа, абзиаракәа аԥыжәара рыҭо лырҿиарамҩа дануп. Автор «илалҵаз арыцқәа» рылҵшәа, уи ауаҩытәыҩса изы игәахәаны, ихарҳаган аҟалара, – абраҟоуп автор лхықәкы хада ахьыҟоу, иахьыԥшаатәу.

Аизга актәи адаҟьа аатуеит ажәеинраала «Апоети абызшәеи» рыла. Уи автор изылкуеит Д. Гәлиа.

Абызшәа. Ауаҩы дуаҩызтәыз. Адунеи иқәу аԥстәқәа дреиԥшзымтәыз. Есқьынгьы иаҳҿыҵаку, ҳгәы иҵхо ҳбызшәа алахьынҵа аҵыхәтәантәи ашәышықәсазы аԥсуаа ҳзы ҳаҟазаареи ҳаҟамзаареи иасимволхаз, иалацәажәо рацәахеит, збызшәа зцәыӡыз зегь ицәыӡуеит, цәала-жьыла дымԥсыргьы доуҳала даныӡаауеит» ҳәа.

Рыцҳарас иҟалаз уи ззеилымкаауа, хьаас измам ауаа рхыԥхьаӡара иацло иаауеит. Ари шәарҭоуп. Иара аиқәырхараз иҟаҵатәу зегьы ҟаҳҵома? Иаҳԥырхагоузеи? Ԥсыхәас иамоузеи? Абас азҵаара рацәа иуеит уи зхьаау рхы-ргәаҿы.

Аԥсуа жәлар зызгәышьуаз, шәышықәсала иззықәԥоз, рҵеицәа ршьала иааргаз ахақәиҭреи ахазнхареи анцәа ианҳаҭәаишьа ари азҵаара аӡбара иаҳа имариахар акәын, аха ус иҟамлеит.

Абри азы ауп апоетгьы игәкажьгоу нотала лажәеинраала ахы зылкуагьы:

Сдәықәлеит, сахьцо сзымдырӡо,
Сахьцоз изгоз сзымгаӡо.
Снеиуан ҵхыла ишозар ҳәа,
Ашаеҵә џьара избозар ҳәа.

Ҳбызшәа зҿыԥуаз ҳашьхақәа,
Иҵырхызшәа рдашьхәақәа,
Руапа ҟәашқәа карыԥсон,
Алашбыжькқәа еиларыԥсон.

Ҳгәы ҳҿанылҵоит автор, ҳхьалырԥшуеит агәыҕрахь. Иамоуп ҳбызшәа аҟазаара азин. Избызшәоу абри еилаҳкаароуп.

Сбызшәа схьаа зласҳәалоз
Сыхҭыс лакәқәа еиҭазҳәалоз
Назгон, аҵх исзалымго,
Сыԥни-сгәареи сналыгәгәо.

Аԥсуа бызшәа аиқәырхара аншәарҭаз иеиқәхазар, иахьа уи абызшәа зҳәо, зхы иазырхәо, изҵо аныҟоу аамҭазы, уи зыхьчо аҳәынҭқарреи ахазынхареи анҳау, ианҳзеихамҳа, хьтәы лабашьан ҳарсзаргьы, зегь ҳзеиԥшымхакәа ақәԥара аҭахуп. Абри аидеиа аҵубаауеит, уахь укылнагоит, ажәеинраала агәҭакы.

Ажәеинраала «Сара сакәӡам избо» аҿы, апоет кырџьара арҿиара лнапы аналалк нахыс дыззааҭгылахьоу, есқьынгьы ауаԥ ицу аԥсҭазаара иаҷыдоу зҵаарак шьҭылхуеит. Аԥсреи абзареи рышьхәа еивҵоуп. Аԥсҭазаара мԥа анысра ус имариам, ахьанҭарақәа меигӡарахда иацуп, аха ауаԥы дануаԥха убарҭ зегь дыриааироуп. Наунагӡа дшыҟамлогьы идыруазароуп, аха даныҟам азы ихьӡ зҳәаша ишьҭахь иаанхо еиҿызкрааша, аԥсҭазаара аӡыблара иалзгаша ак рзынижьроуп. Усҟан ауп ишьҭахьҟа инхаз, ари дымԥсӡеит, ари идунеи иԥсахт ауп ҳәа анизырҳәо. Абри аидеиа адубало-

ит хыхь зыӡбахә ҳҳәаз ажәеинраала исахьарку ажәала иеиҿкааны:

Са сынҵәазшәа баша избазаап,
Снап ианырҵаз ак батәын.
Гәнаҳа гәарҭак баша исшәазаап,
Са схазыҳәангьы ак гатәын.

Сыҟан, сыҟоуп нас сҟалашам,
Уи са сакәӡам изыӡбо.
Сара сакәӡам урҭқәа зҳәаша.
Дынхар сышьҭахь ак зызҳәо.

Дынхароуп, дагьынхоит, избанзар Ауаҩы идунеи аниҧсахлак иара ус, иара иҧсҭазаара ишьҭахь инхаз, ишьҭыхны аамҭа-мҩак иқәлоит. Ус иаҧуп наџьнатә аахыс!

Аҧсҭазаареи ауаҩытәыҩсеи, уи иҭыҧ, аҧсҭазаараҿы, уи иҟазаара шаҭаху уҳәа, абри ауп даҽа жәеинраалак аҿгьы иаҳҧыло. Аха даҽа гәалаҟара лашак, ауаҩытәыҩса даҽа иааирак иигаз исахьаркны аарҧшра лылшеит автор:

«Сыҟан, сыҟоуп, сыҟаҵәҟьоуп,
Сышьҭра змырӡуагь дыҟаҵәҟьоуп.
Сжәытәгьы сҿатәгьы дрылахәуп,
Сыҽҳәа ҿымцәа дамцахәуп…
Схьымца сгәымца ҿыцәаӡом,
Сгәырҕьа нымҵәа сзыцәаахӡом,
……………………………………………
Сыҟан, сыҟоуп, сыҟаҵәҟьоуп.

Агәамчи, агәашьамхи, агәаҕьреи агәыҭгареи рыла игәылҭәааау ауаҩытәыҩса иаҭәоу аҧсҭазаара лаша, аҧсҭазаара џьбара, аҧсҭазаара наунагӡа!

Аха аҧсҭазаараҿы еснагьгьы ус иҟам, алаша аиқәаҵәа анаҧышькласуагьы ыҟоуп. Ишҧаалырҧшуеи апоетесса ари ахшыҩҵак?

Аҧынгыла уҳәа ҳәа –
Сымҩақәа анаркырцу?!

Аԥынгыла уҳәеит ҳәа –
Иарбан мшәан иҿыцу...

Ҳазшаз ашәа иуиҭаз,
Уацҭан уаргьы ушиго
Разҳәарыда – иушьҭаз,
Ацәгьа-мыцәгьа еизызго.

Аԥсҭазаара аган рацәа: алаша, аиқәаҵәа, агәырҕьа, агәырҩа, амшьҭабзиара, амшьҭацәгьара, ауаҩы раз, ауаҩы хәымга, аҿара, аԥшӡара, ажәраԥшӡа, ажәрацәгьа уб. иҵ. абарҭ уԥылоит И. Аҳашԥҳа лажәеинраалақәа рҿы. Лырҿиара, уи аган ахь ала, игәылҭәааауп иара ахаҭа аԥсҭазаара еиԥш, – абзиагьы ихәарҭамгьы маҭәахәуп апоетесса лпоезиа адунеи азы. Араҟа аус злоу: арҭ афактқәеи ахҭысқәеи автор хәшьарас ирылҭои, ажәа аҟазара аган ахь ала ишаалырԥшуа роуп.

Апоетесса аԥсҭазаара гәылҭәааа – ԥштәы рацәеи, бжьы рацәеи зхылҵуа дазгәышьуеит, избанзар лара лдунеигьы аенергиа ду агәыҵакуп:

Аԥсҭазаара аҳәаа схыҵны снаскьон,
Избоз сызхомызт, исзымбоз сацәшәон,
Аамҭа ҽыҩ ццышә сақәтәарц сахьӡон...
Арахьи уахьи срыбжьоуп, сеиқәҟьашо,
Иаҳзымхаз сыԥсы цқьа зегьы инархыгӡо.

Ажәеинраала афырхаҵа дунеик дҭаӡома, лара лзын нырцәгьы аарцәгьы, ҭәҩанҵәгьы ладагьы лзеиԥшуп, деимдоит дыԥшаауеит; ахәахәа даргәамҵуеит, абзиа даргәырҕьоит, аха еиҭах ауаа рахь дааиуеит, лымҩа хара ауаҩ иахь ауп дахьнанаго. Ирыгу лбарҭоуп лгәы лнархьуеит:

Схәыцрақәа ирцәызгаз дунеикгьы сыӡбан
Нхашьак насзамҭеит араҟа, избан?!

Агәыҕра ишьҭнахыз дзышьҭаз лзымԥшааит иага џьа лбазаргьы. Аха аԥсҭазаараҿы цәала ахәмаррагьы аҭыԥ амоуп,

уи угәы канамыжьроуп, ма ишыҟоу иудкыл, ма уаҿагыл иулшозар:

Иабантәи, ианбантәи са сзын имаӡан,
Ицозгьы иааиуазгьы хәмаррак ҳаҿӡан...
Ҳабаҟоу ҳабацо – сыҳәҳәаргьы сҭаххон.

Ари ауаҩы цәала иҟазаара иаҿагыло протеступ, иԥсыҽзаргьы маҷк.

Даҽаџьара автор ауаҩытәыҩса иҟазшьақәа ирызкны илҳәоит:

Гәыӷра мацароуп, иухәҭам узгаӡом,
Гәнаҳа зырҳазгьы имшәар ҟалаӡом.

Шаҟа еиӷьузеи игәазырҳагоузеи, игәырҭынчгоузеи агәыӷра агәнаҳа аасҭа!

И. Аҳашԥҳа лпоезиа еиҳарак лирикатә ԥҵамҭақәоуп. Фырхаҵа хадақәасгьы иҟоу: сара, ҳара, иара, дара. Еиҳараӡак абарҭ ахаҿсахьақәа роуп иаҳԥыло лҩымҭақәа рӷьырак рҿы. Аԥсабара асахьақәа џьара-џьара лхы иалырхәозаргьы алирикатә хаҿқәа рхаҿсахьа аарԥшразы маҭәахәык аҳасаб алоуп. Уи дзызҿлымҳау, хықәкы хадас илыԥхьаӡо ауаҩытәыҩса иҩныҵҟатәи идунеи аҟазшьақәа раарԥшроуп. Ахәыҷра, – аҿара ргәаларшәара иадҳәалоуп асахьа ԥшӡа:

Тәылак ыҟан са сахьиз,
Зыӡбахә ыҟам зынӡа иԥсыз.
Алакәқәа рхан «хәыҷ» сахьынхоз,
Ԥсраҽнынӡа исҭынхоз...
....
Аӡыхь-ԥшьа араҟа са сахәон,
Аӡаҳкәажә аныҳәашьа слырҵон.
Иҟаӡамызт ара ҭызшәак.

Аԥсҭазаараҿы ауаҩытәыҩса иҭыԥ, ихдырра, азхәыцра... Ауаҩ иаҭәоу, иитәу, иитәым идырыр ахәҭоуп, дызлоу рзы дымкьыкьмзароуп, дхәарҭазароуп. Идыруазароуп дыз-

лоу рҿапхьа ауал шиду дыҟанаҵ дхәарҭаны, даныҟам игәалашәара бзиеи, иара иахь ирымаз абзиабареи, – иара иҟазшьеи иуаҩреи рыла ирҳаз иаанхаз ирзынхозар ауп. Аха ус зегь ыҟагәышьам, иахьа ҳазҭагылоу аамҭаҿы ари аҟазшьа бзиа зцәызӡыз рацәаҩхеит. Уи гәнылгоит автор. Ари аидеиоуп ианыԥшуа ажәеинраала «Аҽадахәа ауасиаҭ». Ауаа ԥаршеиқәа, ҭәа збаны ҭәа зыҳәҳәо, зынамыс кьаҿу, џьабаада амал қамса еизызхәҳәаз аилымгақәа:

Рыхьӡ наргон ҽадаиала,
Ирымаӡамкәа идырҳахьаз,
Акы заҵәык рышьҭа ихырҵоит,
Еилымгақәак ааӡаны.

Даҽаџьара агәкаҳара зҵоу жәеинраалак аҿы ҳаԥхьоит:

Аԥсра захьӡу ҳзымҵаӡеит,
Ҳазқәу адгьыл иаламӡеит.

Ҳҟазшьақәа агәаԥхом, аха ачҳара дууп, убри аҟнытә ауаҩытәыҩса дхәыцуазароуп:

Адгьыл амчра гәаҭатәуп,
Ҳазшаз ииҳәаз шаҭатәуп.

Аԥсуа жәлар реигәныҩра, реицгылара, реидгылара еимҭахароума, қәԥароума, мамзаргьы жәлар реизараҿы рыгәҭыхақәеи рԥеиԥши рыларҵәароума, иааидкыланы рыԥсҭазаара аган рацәа, рзеиԥш ус аӡбаразы еснагьгьы ауааажәларра рхеилакра, реицныҟәара, азеиԥш ус аҿы аидгылара рыман. Шәарҭак аныҟалозгьы асаркьал бжьы иацгыланы еизон, рҽеидыркылон. Уи жәытәнатә аахыс ирҟазшьан, рхы аларыхьчон, ирыԥсҭазааратә хныҟәгашьан. Иахьагьы ажәлар аҟазаареи аҟамзаареи алакҭа ианҭаԥшуа ари рҟазшьа бзиа рыцҟоуп.

Абри ауп иаҳгәаланаршәо апоетесса лажәеинраала шьахә «Асаркьалқәа». Ажәлар рымч дууп, аха ирҭахуп асаркьал бжьы, еидызкыло, ҭаҷкәымны еилазырҵәо аб-

жьы! Асаркьал абжьы зго ажәлар рзы ауп, аха иҟоуп даҽа шьоукы уи абжьы есқьынгьы изырҳалатәу, избанзар:

Рыбжьы гоит асаркьалқәа, шәааӡырҩы,
Асаркьалқәа идырдагәаз шаҟаҩыда, шаҟаҩы!

Асаркьалқәа рыбз кнаҳауп бжьыс ирхоу,
Изаҳазгьы измаҳазгьы рыдгьыл ԥсыс иахоу.
Аԥсӡы анықәҩыз ари адгьыл, рыбжьы гон.
Ҳабз ҳҿыхны адәы ҳанықәыз иҳәацәон.
Асаркьалқәа, асаркьалқәа ҳгәы зыжьжьоз...

Апоетесса ари лажәеинраалаҿ асаркьал ахаҿсахьа аԥсуа милаттә идеиа иасимволуп, иахеиқәырхагоуп.

Уи ҳгәы ажьжьон, аха ҿааихак ҟамҵа абжьы ангоз «Асаркьалқәа идырдагәаз шаҟаҩыда»... Жәытәнатә аахыс аԥсуаа рыԥсадгьыл рымазкуаз, иахызбаауаз, ладантә, ҩадантә, нхыҵынтә, амшыннырцәынтә уҳәа ҭыхәаԥҵәарада иақәлон, ихьчатәын, еснагьгьы абжьы галар акәын. Аҵеи иирагьы аԥсуаа рҿы ҷыдала изазыҟоугьы уи акәхоит, – аԥсадгьыл даҭахуп ахьӡи-ахьымӡҩи зыхьчаша, иеиқәзырхаша ахаҵа!

Асаркьал иардагәаз ыҟазаргьы изыхьчо, иеиқәзырхо рхыԥхьаӡара есқьынгьы иеиҳан, убри азоуп жәытәнатә аахыс абасҟак ӡыблареи, еимҭахара дуи, атрагедиа иашьашәалоу азалымдарақәеи ириааины иахьанӡа изааз аԥсуа жәлар. Иаҭахын есқьынгьы агәаҽанызаара, иахьагьы иаҭахуп ԥыхьа аҵкьысгьы инаԥынҵаны, аԥсҭазаара ахынҭа-ҩынҭара аиааира лыԥхала алҵразы. Уи аҩыза аԥырхагақәа жәлар рыԥсҭазаараҿы еснагьгьы аҭыԥ амоуп. Идыртәу: ус иҟан, ус иҟоуп иахьагьы, ус иҟамлар ауӡом ҳаԥхьаҟагьы. Абри дыртәуп, есқьынгьы агәаҽанызаара заҭахугьы убри акәхоит.

Аԥсадгьыл аҟазаареи аҟамзаареи ахықә ианхықәгылаз ажәлар ирылиааз аӡәы даацәырҵуан, иеидикылон, ргәы азирхаҵон ақәԥара, абас еиԥш иҟаз аҵеицәа аԥсуа жәлар есқьынгьы ирылиаауан, дара рдура, рымч-рылшара иақәнагоз ахаҵа. Урҭ иаӡәымызт, иҩыџьамызт. Рыжәлар

реиқәырхараҿы, рыхьӡи-рыхьымӡӷи ахьчараҿы хҭак еицҭаршәны рыжәлар ираԥхьагылон, аиааирахь рымҩа дырхон.

Аԥсуа поетцәа ӡәырҩы ас иҟоу афырхацәақәа рхаҿсахьақәа аԥырҵахьеит (Дырмит, Иуа, Баграт уб. егь.).

И. Аҳашԥ-ҳагьы ари атема, имыцхәымзаргьы, дазааҭгылахьеит лырҿиамҭақәа рҿы. Уи атема рныԥшит Аԥсны жәлар аҵыхәтәантәи рџьынџьтәылатә еибашьра иазылкыз лажәеинраалақәа раӷырак.

Убри аганахьала ахцәажәара ахәҭоуп апоетесса Аԥсны афырхаҵа, аҵеи лаша, аҵарауаҩ, аԥсуа жәлар рмилаҭтә қәԥаразы иаагылаз, ианаҭахха абџьар шьҭыхны аӷа иҿагылаз, зыжәлар рыхьчараҿы ахьӡ ду зырҳаз В. Бганба изылкыз ажәеинраала «Ахысыбжь». Ари ажәеинраала ишьҭнахыз агәырҩа ду авторгьы аԥхьаҩцәагьы, еиҳарак иара дыздыруаз рзы иҟанаҵ ргәалашәараҿы иҟазаауеит, ажәеинраала иаԥхьаз дарбанызаалакгьы агәхьаа изнарҵысуеит.

Иарбанызаалак ажәлар аибашьреи уи иацу агәаҟҵәаҟрақәеи аихьымӡарақәеи ахәра бааԥсқәеи ззыннажьыз рхьаа цәгьа аныриаауа,аҟазаара аҵкыс аҟамзаарахь рхы андырхо маҷӡам. Уи аибашьра ашьҭахьтәи аамҭа имҩанызаҩуп.

Аха араҟа уи акәӡам иҟалаз. Ихы идыруа даныҟала нахыс, зыжәлар ирылагылаз, аҵарауаҩ, апублицист, ажәлар рхақәиҭраз ақәԥара аӡәы ҳәа иалагылаз, ианаҭахха абџьар аанкыланы уи ахьыԥшымразы аӷа иҿагыланы иеибашьыз, аибашьра ашьҭахьгьы забџьар шьҭаҵаны калам ԥынҵала зыжәлар ринтересқәа рыхьчара аӡыблара иналагылаз, хшыҩла, гәаҭала, гәаӷьла шьҭахьҟа ихьамҵуаз, зажәа нагаз, ҵара-дыррала еибыҭаз, анцәа зегь рыла иеиҿкааны иишаз ауаҩы лаша, ауаҩ зҩыда илшареи идырреи шеибгоу ижәлар идирхәартә аҭагылазаашьа шимоуаз анидыр (иԥсынҵры зыркьаҿуаз ачымазара бааԥси зынӡа инимырԥшуаз ахьаа цәгьеи) аҟазаара аҵкыс аҟамзаара алихит.

Ахызаҵә ианнахит иԥсҭазаара абӷьыцқәа,
Дунеи ҭшәак иазымкыз, зхьаа зцыԥсыз,

Иԥсҭазаара абҕьыцқәа, изирхәошаз аҿыцқәа
Ииз ифырхаҵан, ифырхаҵангьы иԥсыз.

Апоетесса аҵыхәтәаны игәыҭшьаагоу ажәақәа рыла ихлыркәшоит лажәеинраала:

Ицаз иара иакәӡам ҳгәыҕроуп, ҳагәҭыхоуп,
Иихәаз, изымҳәаз еидкыла изиҭаз.
Абџьар иҭќьазгьы, иҭеиҵаз ҳгәаԥҽыхоуп,
Хьаак назҭамлаз, ажәала изеиҳәаз.

Адунеи ҭшәа, аԥсҭазаара гәылҭәаа зхәаҽуаз, – иара итәымызт. Ацәарҭа ихы ылаҵаны аԥсра иара иќазшьа иа-нааломызт, уи дышгылаз дымҩасыр акәын хаҵаҵас, ус егьыќаиҵеит. «Ицаз иара иакәӡам ҳгәыҕроуп, ҳагәҭыхоуп, иихәаз изымҳәаз неидкыла изиҭаз», – лҳәоит апоетесса, ишазгәаҳҭаз еиԥш лажәеинраала анҵәамҭахь.
Абас еиԥш иќаз ахацәа ракәын ажәлар рашәеи ражәеи иаԥсахоз, рфырхаҵаратә ашәагьы ззыркуаз.
Абас, мачҟ игәкажьгоу анота аныԥшит апоетесса ҳзых-цәажәаз лажәеинраала ашьҭахь иаауа лҩымҭагьы:

Сҭыӡшәацәгьан сықәхеит ари адгьыл,
Самаабит, са сакәхап изхароу.
Сагьшәыхәом: срыцҳашәшьа, шәсыдгыл,
Сахьӡозар, зны исыхьызгьы сҳәароуп.
Аамҭалоуп ари адгьыл ҳшанугьы,
Ахәмарра сылшом, шәысмыҳәан.
Ҳазшаз зегь ибарҭоуп, – ҳазҿугьы,
Иќалозар, ҷанказ шәимыҳәан.

Алирикатә фырхаҵа лгәалаќара шыбзиамгьы дрыҳәоит ауаа рыуаҩра аҷан иаҩрымхырц. Ауаҩытәыҩса аамҭала адунеи дшықәу дырны, ишьҭахьќа инижьуа иа изы бзиарак рҳәартә ихы ныќәигароуп адунеи дықәнаҵы. Даныќамгьы иара игәалашәара игәнаалам еидараны инымхароуп.

Убри азоуп ажәеинраала анҵәамҭахь изылҳәо:

Азаҵәрагь ҿеимызт ахаан,
Уиашара аҭыԥгьы ҭшәахазаап,
Ашьҭахьшәа исарҳәеит иахаану,
Ашьыцра ауаҩы дҭанархозаап.

Даҽа ҵакы лашак ахь ҳхьалырԥшуеит автор лажәеинраала «Ашьыжьшара, алацҟьагеиԥш» аҟны. Ара апоетесса иҭылхуа асахьа ҳгәы арҿыцуеит, ашьыжь иацу алашареи аԥсабара ацқьареи уи алирикатә фырхаҵа илызцәыырнаго агәалаҟареи аԥхьаҩ агәахәа инаҭоит:

Ашьыжь шара, алацҟьагеиԥш
Аҵх кәыкәны ишьҭанаҵеит.
Амра ашәахәа аԥшандагеиԥш
Сԥарда асахьақәа аннаҵеит.

Шьыжьӡа исыҭоу ҳамҭоуп амш.
Ҳазшаз иасҳәоит: иҭабуп!
Сахьигӡарц – уахагь ҿамш.
……………………………………………

Сықәыз адгьыл са смыцхәымкәа
Сыхшыҩ иақәшәо сгәаҭагьы.
Шәахьцо сшәыцлом сышәҭахымкәа,
Сахьцо шәсышьҭамлан шәаргьы.

Аԥсҭазаара шәкыла иеиларсуп. Уаҟа иҟоуп абзиагьы ацәгьагьы, аԥсҭазаара угәазырԥхо алашагьы, угәы еихьызшьуа аихьымӡарагьы. Аха амш, зегь раԥхьа иргыланы, ҳамҭоуп ауаҩытәыҩса изы, иус-ҳәыс аихаҳаразы, иеиҵыҵразы. Ҳәара аҭахума, шәҟәыҩҩы дук ишиҳәаз еиԥш, аԥсҭазаара гәхьааӡам, аха уаҟа аҭыԥ амоуп иаамҭалатәу агәкаҳарагьы. Автор лажәеинраала ала агәра ҳлыргар лҭахуп аԥсҭазаараҿы ауаҩ иоуа аԥықәсларақәа риааира шиқәашьу, уи аиааира шилшо, иагьшихәҭоу.

Агәахәа узаазго аԥстҭазаареи аԥсабареи рсахьа гәлымҵәах ҟазарала ҳала ихгылартә аҭаӡра лылшеит апоетесса даҽа жәеинраалак аҿы.

Аҵаа ҭаԥысҽеын аӡы аҵа сҭаԥшит,
Уаҟа сызнымиац дунеи ҽыцк ааԥшит.
Аҵиааҟәа ахьҭа зычҳарц зҭаххаз,
Аҽҳәа иҽҳәатәоушәа аҵаа иарԥхаз,
Иԥыршәаз дунеикаҿ инхон еиҟәышәшәа,
Адгьыл аҿы иҟоу рымбацызт ҭызшәа.

Алирикатә фырхаҵа илбаз лзымбатәбарахеит. Аӡы казказ, аҵиаа иаҵәа, ишьҟьыры-шьҟьыруа аԥсыӡҟәа:

Аԥсыӡҟәа зызнеиуаз ҳҭынрас ишьаны,
Ꙩышьак наузамҭо, иузымҳәо ашәаны,
Сҿаԥхьа иссирыз тәылак аатуан.

Аԥсабара аԥшӡара, ауаꙩы ибла хызкуа, агәаҳәа изҭо, игәнаалоу, иԥснаалоу асахьа ԥшӡа, – абарҭ зегь ҳала ихгылартә, гәыла-ԥсыла иаҳнырыртә аарԥшра лылшеит автор. Ажәеинраала аԥхьаꙩ дархәыцыртә, гәахәа лашак изаанагартә, иеиҿкааны, поезиа бызшәа цҟьала ахыркәшашьа даҟәшәеит автор:

Аҵа иаршьыцыз ахәыцра ҭахон,
Аԥсыӡҟәеи аҵиааи убриала иеиҟәхон.
Аҵиааи аԥсыӡи аӡы аҵан инхон,
Тәыла ссирк иаҟәшәаз, сыхԥазар сҭаххон.

Апоетесса иҭылхыз аԥсабара асахьа хәыҷык аҿы ассир аԥшӡара аҵбаара абла ҵари ауаꙩреи аҭахуп. Уи лбеит автор, уи адагьы, – аԥхьаꙩгьы ибартә аарԥшра лылшеит. Уи, ҳәарада, аҟазареи аҟыбаꙩи роуп хылҵшьҭрас иамоу!

Ауаꙩытәыꙩсеиаԥсабареиреиҿцаара–реизыҟазаашьа, уаҟа ауаꙩы иҭыԥ, аԥсабареи иара иадҳәалоу ахҭысҟәеи ауаꙩы игәаҿы идырҵысуа агәалаҟәаракәа ирзылкит апоетесса лажәеинраала «Сылаԥш рхьысит нахьхьиӡа» ҳәа зхы лкуа.

Арак̑а ик̑оуп аҿыханҵа иеиԥш иҭыху ашьха асахьа, уи анаҩсан, уа иуԥылоит аԥсаатә, аԥстәы, ауаҩы ик̑азшьа зну-баало асахьақәеи аԥсабараҿы – ҷыдала ашьха, иуԥыло ахҭысқәеи:

Сылаԥш рхьысит нахьхьиӡа,
Аԥсҭҳәа хәыҷ ажәҩан «зк̑ьашьыз»,
Апк̑ақәа сеыжәлар сызхьымӡоз,
Зышьҭақәа ажәҩан ианыз.
Ашьхақәа аика ирхагылаз,
Жәра зқәымыз, ҭацара зуаз.
Ифырхаҵаха адыд иаԥылоз,
Аҵлақәа ишгылаз иԥсуаз.

Аԥсабара ԥшӡа аԥсы ахарҵоит апоетесса лажәеинраала иалалгалаз амифи, аепоси рк̑нытә иаауа ахаҿсахьақәа.

Аҳарҩа абқәа ишанхалаз,
Абчараҳ Ажәеиԥшьаа идырчаз,
Гәында-ԥшӡа леыхәа ахьаҿалаз,
Хмыҷ хәаша зны дахьҭахаз…
Слымҳа иҭаҩуеит, еихсыӷьуам,
Ахрашәа ахра иаҿахаз.
Ахәрашәа ззырҳәаз егьихьуам,
Иҭахазгьы, – Ашәа зҭынхаз.

Ашьха ӷьаз-ӷьазқәа ирныҩуа, ирҿыҩуа аԥсуа жәлар рашәа дуқәа, аамҭа неиҵых дук згәыҵаӡаз, жәлар рҭоурых шьҭыхны иахьа уажәрааӡа иаҳзаазгаз ҳашәа дуқәа, ҳашәа хьыршәыгәқәа! Ҳгәы-ҳаԥсы зыхәашәтәуа, аԥсҭазаара ҳгәа-зырԥхо, гәадура дук ҳзаазго ҳашәа лыԥшаахқәа. Абарҭ ҳала иаахгылоит, ҳгәы ианыруеит, ишьҭнахуеит апоетесса лажәеинраала ҳанаԥхьо!

Апоетесса гәарҭак лажәеинраалақәа рызкуп лыгәҭа-хәыцра рацәақәа раарԥшра, лгәы иҵхо, дызлоу, дзынк̑ьо-дзынԥо, хкырацәала аԥсҭазаара аӡыблареи аамҭеи ирхылҿиааус ахҭысқәеи аҭагылазаашьақәеи, урҭи лареи реизык̑азаашьа уҳәа иҵегьгьы.

Ҳахәаԥшып абри аган ахь ала азхьаԥшра зыхәҭоу ажәеинраала «Ааԥынтәи хәыцрақәак». Араҟа апоетесса аԥшӡареи алашареи, ааԥын иацу аҿареи аизҳареи асахьаркра лҽазылшәеит, иагьлықәҿиеит.

Арҩаш ҭҟьақәа ирҳәоз ашәа,
Ихышхыҵәон са сгәаҿы.
Ааԥын нымҵәа зымцахә зашәаз
Аамҭа иҽыжәҵит еикәаҭәы.
Згара илаз апытҟәыркәа,
Рҿаҳәагакәа ԥдыртуан.
Аҵла махәқәа рыжәҩа чынқәа,
Ааԥын шәҭыцқәа адыркуан.

Гәырҩеи-хьааи рышьҭа аныҵуан,
Аԥҭаш ашьха ирҿатәан.
Исхьынҳалоз гәалак сԥырҵуан,
Ааԥын хәыцрақәак сырҭан.

Аԥсабара аҽарҿыцуеит ааԥынразы, аҿа ҵысуеит, игәылҭәаауеит, ауаҩгьы гәыла-ԥсыла дарыцқьоит, игәашьамх арӷәӷәоит. Абарҭ зегьы ҳала иаахлыргылоит апоетесса, гәахәарала ҳзаазго цәанырракгьы ҳааимнадоит.

Апоетесса лырҿиарамҩаҿы аԥшӡареи алашеи, игәыҭгагоу ахәыцрақәеи агәаанагарақәеи зныԥшуа аҩымҭақәа рнаҩсангьы иаҳԥылоит аԥштәы еиқәеи игәнаалам, ҳаԥсҭазаараҿы аҭыԥ змоу ахҭысқәеи афактқәеи зныԥшуа ажәеинраалақәагьы. Урҭ егьмаҷым ара. Аха арҿиаҩы урҭ дшырзыҟоу лпозициа акәхоит аус злоу. Аԥсҭазаара мҩаҿы ауаҩытәыҩса иԥыло, дзынҟьо-дзынԥо рацәоуп, уи иаиааиуа, иацәцо дыҟоуп, иеиԥнаҟьо дшыҟоу еиԥш. Аԥсҭазаара мҩоуп, уцалароуп, ма умцароуп, аха усгьы уи мҩоуп, иамаӡам ныҵшьа.

Иага ԥықәслара амазаргьы уԥсҭазаара, уеихалароуп, –
Сымцахә сырцәарым снапала,
Иахьцатәымыз знык санца.

Амҩа сықәын, сықәхеит схала,
Аамҭа сеисахт – Агаӡа.

Алирикатә хаҿсахьа лымҩақәа зегь аркхеит, амш еидарахеит, аҵх аршара уадаҩхеит, цәҟьараҵас дкыдҵаны илеихсуеит. Ас еиԥш иҟоу лҭагылазаашьа зыхҟьаз лгәыцҟьара ауп ҳәа илыԥхьаӡоит.

Гәыцҟьак садхалт изҭахыда,
Шьҭа иназламӡо ахәычӡагьы,
Сызҭахыда, усс сызкыда,
Схы анысхашҭхьоу схаҭагьы.

Араҟа ишаабо еиԥш, аҭыԥ амоуп ахы аныӡбара. Ус анакәха, ҳлирикатә фырхаҵа дынкыланы дызмоу амч дшаиаааиуа ала гәыграк ҳауеит. Ажәеинраала алеитмотив злаҟоу ала, уи лаԥхьаҟа даҽа мҩакгьы шылзыԥшу агәра угартә иҟоуп. Лгәыцҟьареи лара илхараны лхы лхашҭреи иҳарҳәоит уи агәеиҵахаракәа шаамҭалатәу. Иҟоуп, ишьҭоуп аԥхьаҟа изныстәу амҩа, иага гәеиҵахара лылаҽызаргьы, даҽа мҩак шлымам лдыруеит.

Ус анакәха, уанызароуп убри амҩа, аԥсҭазаара амҩа, ауаҩытәыҩса иқәԥара амҩа, – гәынамӡарала «са сахьцаша усс изкыда» ҳәа дышныӡбогьы, апоетесса нас илҳәоит:

... Сымҩа инагоу ахьцалакгьы,
Саццалароуп, сызхынҳәӡом,
Ирҳәалааит ирҳәалакгьы,
Ҳазшаз дсыцуп, са сшәаӡом.

Адгьыл кароуп, ажәҩан кароуп,
Идыркараз цәгьа сааԥсоуп.
Зегь акоуп, сахьдәықәлаз сцароуп,
Џьанаҭ тәылаҿ сыхьӡ анҵоуп.

Инна Аҳашԥҳа лырҿиараҿы хкырацәала иуԥылоит еиуеиԥшым атемеи аҵаки ирызку, аԥштәы рацәаеи абжьы рацәаеи зныԥшуа, изныҩуа ажәеинраалақәа рацәаны.

Аамҭалагьы урҭ ирыцҵаркуеит иҳаԥсхьоу, ҳазҭагылоу, иҟалараны иҟоу аҟаларақәа. Иара убас иаҳԥылоит араҟа апоетесса илаԥсхьоу аамҭа – лхәыҷра, лқәыԥшра, лан, лаб, ланду ргәалашәара иазку аԥымҭақәа. Маҷк ахьанҭареи агәкаҳареи зцу лгәалашәара зыхҟьоугьы урҭ иахьа лааигәара иахьыҟам акәхоит. Лхаҿы иаауеит урҭ рхаҿсахьақәа:

Аԥны сдәылҵит сыԥнахан,
Аха адәныҟа еиҳагьы иҭшәан.
… Хаара зцымыз мшык саҭан…
Баҳчак дыҵан саб, дызбон,
Ишиҟьалац иҿбыга иҟьон.
Сгылан ҳамҭак сшәаҟьаны.
– Саниз ӡнызма, ишәахьаны, –
Сан ҿазныкгьы слызҵааушеит.
– Илашьцоуп арахь са сҟынӡа
Ишԥасыхьи, бан иԥсыша.
Ишԥабхьаау абри есымша.

Абас маҷ угәы зырхьаауа иҟоу нотала иеибаркуп ажәеинраала. Аха ажәеинраала афырхаҵа лгәалашәара – иахьа здунеи зыԥсаххьоу лани лаби ргәаларшәара, урҭ реицәажәара илашоу, ицқьоу гәалаҟарак узаанагоит. «Ашьха аԥыҵаҿ абас шьыжьы сеиҭарҿыхон сан лыбжьы», лҳәоит апоетесса анаԥсан.

Ашьыжь шара – аҳәыҳә шкәакәа,
Жәԥан иагәылԥрааит аҵх ацамҭаз.
Амра ашәахәа, – ахьтәы ракәа
Ҿнарпуан адгьыл иахьнагӡарцаз.

Абас, илашоу игәрыцқьагоу сахьа ԥшӡала ахы лкуеит апоетесса даҿа жәеинраалак. Лыҵх агәашә дынҭысын, ашьыжь шкәакәахь ирханы лнапқәа еиҵыхуа, ашҭа даақәлеит. Аԥшахь, зыччабжь адгьыл иахысуаз, амахәқәа рыкәа иааҭахәмарт. Аҳауа гәнаала илылсыз ашәа ллымҳа аҟынӡа иаанагеит. Адунеи дықәижьҭеи кыр ҵуазшәа хәыцрак дналалалт, дзышьҭаз ашәа дарҟьалеит.

Аҵыхәтәан апоетесса лажәеинраала хлыркәшоит абас иҟоу строфала:

Ҳауак салоуп абабыц еиҧш,
Сынкашәар зынӡа сышәцәыӡуа.
Амра ашәахәа ахьтәы рахәыцеиҧш
Ихсырҷап сдунеи саныҵуа.

Абри аҟара иҧшӡоу аԥсабара быбцк еиҧш ауаҩы дызларшәу, иеиҷаҳатәуп, иара убас иеиҷаҳатәуп абри аҧшӡара иеигәырҕьо хәҭакны иара иалоу ауаҩытәыҩсагьы. Ҳгәы ҳҿеанылҵоит автор, аԥсабара шыҧшӡоу збо, иеилызкааУа ауаҩы данацәыӡ, уи адақәа акы алԥсаауеит, уи аҟазаара гьамадахоит, уи аҧшӡара збо, изныруа, иеигәырҕьо даҭахуп!

Ауаҩи аԥсабареи реизыҟазаашьа, ауаҩытәыҩса иҭыԥ, ироль аныԥшуеит ажәеинраала «Сыдгьылтәын...»

Сыдгьылтәын – адгьыл санышәеит,
Сыжәҩантәхар – жәҩан ахьгьы сцоит.
Сықәлан, адгьыл сацәымшәеит,
Сықәҵыргьы акәа сҭашәоит.

Ауаҩы адәы дзықәу ихәарҭоу ак аҟаҵаразы ауп, ак зыҩуагьы иаԥхьо дҟалоит ҳәа дгәыӷлароуп, абзиабара илшароуп уаҩҵас, ауаҩ бзиа диеигәырҕьароуп, иԥсыцҟьа рзишароуп, хәрарҕьагасгьы ашәахаак рзынижьроуп, из-зынижьыз ргәы арԥхаларц азы. Убасҟан ауп жәҩан икыду еҵәаҵас инижьыз ргәаҵаҿы, ргәалашәараҿы ихәҭоу аҭыԥ аниоуа.

Хәрарҕьагас ашәахаак нсыжьит,
Згәы иҭало игәаҵа арԥхаларц.
Адәы иаҵәеи срашьи еиусыжьит
Зымҵәыжәҩа зхақәиҭроу ахьӡаларц.

Аԥсуа поетцәа, Дырмит инаиркны, Абрыскьыл изкны ажәеинраалақәа зҩхьоу маҷзаргьы, уи ихаҿсахьеи ажәлар

рҳәамҭа амотивқәеи кырҵьара ахархәара аиухьеит. Уи иагьҵьашьатәӡам, избанзар ажәлар репикатә ҳәамҭа ду ишьҭнахуа аидеиа гәыҵхас иҟан, иахьагьы иазхьаԥшуеит. Абри атема иазылкит И. Аҳашԥҳагьы лажәеинраала шьахәгьы.

> Азынҵьырқәа рхьеҩбжь ааҩуеит,
> Аҳаԥы дҭыҵуеит Абрыскьыл.

Аепос аҿы аҳаԥы дызҭымҵит Абрскьыл, дҭыҵыртә аҭагылазаашьа имам (агәашь, аҵыс, ажьаҳәа), даҽа вариантк аҿы уи дҭыҵраны дыҟоуп, ахԥатәи аҿы дҭыҵит, аха длашәхан ашьхара иҽеиҭеит. Дырмитгьы аҵыхәтәантәи аҩ-вариантк ихы иаирхәеит, амцхә имԥсахит ажәлар репос асиужет. И. Аҳашԥҳа лфырхаҵа аҳаԥы дҭыҵит, анцәа динышәарц иҭахуп, Аԥсны аҭынчреи, амарымажареи аҳра агарц азы. Амҩа иқәу Абрскьыл иааира иазыԥшу алирикатә фырхаҵа ауаа агәырҕьаҿҳәаша рзаалгар лҭахуп, ихьалырԥшуеит аҽеиҿкаарахь, абжьгара ҳасабла лыбжьи лажәеи рызлырхоит, рыхшыҩ рԥызазарц, ашәи рҽацәырхьчаларц, игәнаҳа шәагоу ацқьарахь ихьаԥшырц, ишдыртәу ҳазшаз иҳаҭәаишьаз ҳҭәыла илаԥш шаху, ацқьа ныҳәаҩ дшаҳҭаху. Абарҭқәа зегьы Абрскьыл иаара дырласуеит.

> Абрскьыл рашьла амҩа дықәуп,
> Анцәа инышәара иҭахуп.

Апоетесса жәлар репос аидеиа хадахь иҟам даҽа хырхарҭак аҭаны рҿиара ҳасабла дазнеит ари аепос аҵакы. Аԥсны жәлар рыԥсадгьыли дареи еиқәзырхо анцәа изхьаԥшреи инышәареи рҿы ауп иахьыԥшаатәу ҳәа лыԥхьаӡоит автор. Абри лидеиа азҿлымҳара бзиа зҭаху, есқьынгьы изызхьаԥшлатәу усуп аԥсуа жәлар зегьы рзы ҳәа агәра ҳаргара лҽазылшәоит апоетесса.

Ҵакылеи хырхарҭалеи хыхь ҳзыхцәажәаз ажәеинраала усҟак иазааигәамзаргьы, аԥсуаа ҳзы кырзҵазкуа гәаанагарак ҳазцәырылгоит автор ажәеинраала «Ԥхашьароуп»

аҿы. Аԥсуа жәлар рыхныҟәгараҿы, рқьабзи рҟазшьеи аҳәаақәҵараҿы ари ажәа аҵакы ишьҭнахуа рацәоуп иахьа уажәраанӡагьы. Аԥсуаа рмораль-етикатә кодекс аган ахь ала уи нормоуп, хныҟәгароуп, ҽынкылагоуп. Ауаҩы ихныҟәгашьаҿы, ажәлар ишынеибаку рыԥсҭазаара иаҵанакуа аганқәа зегьы зырҽеиуа ахшыҩҵак шьҭнахуеит. Апатуқәҵара, аихаҵгылара, аиҳабра-аиҵбра, ананамга изхьаԥшра, аҿар рхылаԥшра-реиҵааӡараҿы ари ажәа иаҵанакуа рацәоуп, – ауаҩы дааннакылоит, дарманшәалоит, дарҽеиуеит. Апоетесса ари аҵакы алшареи аҳаҭыри пату рықәылҵоит, аха дзызхьаԥшуа даҽакуп: уи лгәы иалоуп иахьа аԥсуаа шьоукы рзы ари ажәа ахьымчыдахаз, шьоук рхаҿы ари ажәа аҵакы ахьцагәыз; уи ажәа изықәнамго рхы иахьадырхәо рус ҟьашьқәа рынагӡараҿы, ауаа башақәа иахьырҿаку ианаҭахугьы ианаҭахымгьы:

> Ажәа бзиак аԥсуаа ирымоуп,
> Ахә деиԥызшьуа – «ԥхашьароуп»,
> Иахьанӡагьы аҽекыдҟьа ирылоуп:
> «Ижә уагозаргь, ԥхашьароуп».

Аԥсҭазаараҿы, ишырҳәо еиԥш, ацәгьагьы ыҟоуп, абзиагьы. Абзиа анагхо ыҟоуп, аха зегь дара роуп, уи аиааиуеит, аҵыхәтәантәи ажәа иара иатәуп. Абас иҟаларц азы иаҭахуп, ауаҩытәыҩса иганахь ала, абзиа аныҟәгара, ахаҵгылара, уи азы ҳажәлар, ашәышықәсқәа ирылганы иаҳзаргаз, рԥышәа шьаҭас измоу агәаанара – ажәа, ишәоу-изоу, ҳахныҟәгаразы имыругоу, ҳзырманшәало, ҳаиҿызкаауа, аангылара анаҭаху ҳаанызкыло, ҳзырԥшӡо анаԥшыҩцәа рылаҿы, амораль-етикатә кодекс уасхырс измоу Ажәа. Аха рыцҳарас иҟалаз уи ажәа рхы иадырхәо иалагеит ауаҩра аган ахь ала ихьысҳау ауаагьы, уи ҟарҵеит хӡыргагас, грахҩагас. Ажәлар ирхыргаз аимҭахареи, ԥсреи-гәырҩеи, гәаҟреи, ргәы кыдзыргылаз иаҳхаагаз аамҭа иахылҿиааз, ирзыннажьыз акәгәышьоуп ари мзызс иамоу. Аха иаиааитәуп ҳаԥхьаҟатәи ҳаԥсҭазааразы, милаҭк аҳасаб ала ҳаизҳаразы, ҳаҿиаразы. Уи ада даҽа мҩак ыҟаӡам. Иаҭахуп аҽрыцқьара, ҳаиҕьхаразы ақәԥара, ахәахәа аҿагылара, абзиа аӡыргара,

аихаҳара. Убри азы акәхоит авторгьы лажәеинраала абас еиԥш иҟоу гәаанагарала изхлыркәшаз:

Аԥсуа изыҳәа уи лабашьан,
Лаԥшын абџьар ҭызмырҟьоз.
Иахьа иҳамоуп иара рҩашьан,
Иацәыԥхашьо уанӡа изҳәоз.

И. Аҳашԥҳа аҵыхәтәантәи лажәеинралақәа реизга хьӡыс иалҭеит «Мцакәаша». Ари ажәеинраала, аиҿкаара, артәара, ус анакәха, арԥшӡара иазырхоу ажәоуп, апоезиа бызшәа иатәуп, иацырҟьоуп. Апоетесса лышәҟәқәа иҭыҵхьоу зегьы аԥхьаҩ дзызхьаԥшша аҷыда хырхарҭа зылҭо аԥхьажәақәа рыцылҵоит. Араҟагьы ус ҟалҵеит. Автор лгәы иҵхо, дызнысхьоу лымҩа ҳанлыԥшылар лҭахушәа, лпоезиатә дунеи ахь ҳхьарԥшуа илҳәоит:

«... Саниз аахыс сыццакуеит, сзышьҭоу схаҭа исзымдырра акы ашьҭа схуп. Изӡаӡом иӡатәугьы, саргамазар сҭахуп... санхәыцыз... иҟамгьы ыҟазшәа збон, уажәы иҟоугьы сызхомеи. Аҿы кәадырны изыздыргыло иақәтәааша иоуп.

Аԥышәара аамҭа сахысхьеит. Доусы илшо. Уԥсы зыхҭнуҵо удыруазар... Мцакәаша... Абылра иаҿу кашәоит уҳәар ауазаап. Мцабзи лҩеи зхылымҵуа иҵәыуо амцагьы ыҟами. Иубозар... аԥсра иаԥыло зегь ҵәыуоума.

Ҩада ахра иаҿалашо асыԥса цырцырқәагьы нархадоуп, аха рыԥсы Амра иаҵакны иркуп, ишынҵәамҭоу шырдыруагьы. Ишԥасҭахыз ус зылшо рацәахар. Иара саргьы сналаҵаны».

Абри проза бызшәала иҩу ажәеинраала шьахә аҿы иналк-аалкны акәзаргьы иҳалҳәеит арҿиаҩы ихықәкы хада, ажәарҿиараҿы аԥсҭазаара иамоу ахҭысқәеи, асахьақәеи, амаӡақәеи, ауаҩытәыҩса иҩныҵҟатәи идунеи ҭбаа-ҵаулеи реилкаара, ргәаҭара, аҟаза иажәеи иусуи изаҳауеи избои рызнагара, уи аԥшӡара рырнырра шакәу. Абри алагалажәа хәыҷы ала автор ҳазлырхиоит, ҳазыҟалҵоит, лажәеинраалақәа рдунеи ахь анеира.

Ари ҳазлацәажәараны ҳаҟоу ашәҟәаҿы иеидкылоу ажәеинраалақәа тематикалеи идеиалеи И. Аҳашԥҳа

лпоезиа ҟазшьала ааишьа рааишьоуп. Араҟагьы, уанӡа ҳазлалырҧшыз адунеи: аҧсабареи ауаҩи, аҧсадгьыли ауааи, урҭ реизыҟазаашьа, ауаҩы иеихьӡаракәеи иеихьымӡаракәеи, иҩныҵҟатәи идунеи, игәы-иҧсы иадҳәалоу иҟазшьақәа, аҧсҭазаареи аҧсабареи рсахьақәа – рҟазшьақәа роуп дзызҿлымҳау, дзыхцәажәо, дыззышәаҳәо, лхәыцрақәеи лгәазыҳәаракәеи здылкыло.

Убри аганахь ала ҳахәаҧшып апоетесса ари леизга златуа ажәеинраала «Саб иныха». Аныха аҧсуа иҧсҭазаараҿы иааннакыло аҭыԥ кыр аҵанакуеит, уи хырҽеиигоуп, уи хьчагоуп,– ацәгьа уҟәызыблаауа, абзиара узаазго, уеиҿызкаауа, мчы змоу, кыр зылшо факторуп, маҭәахәуп. Гәҭыха ҳәарҭоуп, ныҳәарҭоуп аныха. Аныха атәарҭа ҭыԥ ҧшьоуп, аҧсуа изы уи иазалхуп инхараҿы иҷыдоу аҭыԥ, агәра зго, иамҵаныҳәо игәаҿгьы иамоуп иара иатәу аҭыԥ.

Самҵагылоуп саб иныха,
Амчра сыцуп, агәра згоит…
Исҳәоит ажәада ара сыгәҭыха,
Сныха иамҵоуп са сгәы аԥеыха.
(«Мцакәаша».)

И. Аҳашҧҳа лпоезиаҿы ихадоу хаҿсахьаны иҟоу ауаҩы иоуп, аҧсабара адунеигьы лара лажәеинраалақәа рҿы ауаҩы иҟазшьақәа рымоуп, иара идҳәалоуп: ицәажәоит, ихәыцуеит, уаҩҵас игәырҕьоит, игәрымуеит уб. иҵ. Уи апоетесса лҩымҭақәа иҷыдоу аҟазшьақәа рцәа рыҟәнырҵоит, игәылҭәаауеит, иеилыхха иҟоу ахаҿсахьақәа раҧҵара лылнаршоит.

Ҳазааҭгылап иаҳҳәаз ҳгәаанагара шьақәзырҕәҕәо ажәеинраала «Аццышә шкәакәа».

Амца бызшәа ццышә иадыруеит, иаҵахьеит,
Алҩа хала аҧша наҵас иагахьеит.

Аҧсҭазаара ус иҟоуп, аирагьы шыҟоу еиҧш, аҧсрагьы ыҟоуп: «кәаша-гәырҕьеи, лаҕырӡ-ҵәыуеи аҧсҭазаара иатәуп». Ажәеинраала афырхаҵа лыҧсҭазаара мҩа поезиа бызшәала ихыркуп:

Лакə уарҳалын са сзынтəалаз санӷыруаз,
Еҵəа ҿымшəарц суарҳал каршəны санаауаз.

Уи лыԥсҭазаара мҩаҿы иҟоуп зегьы: амҩагьы, абзиабарагьы («са исзыԥшызгьы шькыл дшангылаз уа дшьахит»). Ихадоу ауаҩытəыҩса дызну имҩа наигӡароуп:

Амҩахəасҭа зны имҩадухон сызлацоз,
Аццышə шкəакəа сыхцəы сзашəуан, исыхьӡоз,
Амшгьы каран, саргьы скаран, ҳааԥсахьан,
Амца бызшəа аццышə шкəакəа иснарҵахьан.

Аццышə шкəакəа аԥсҭазаара нага иасимволуп, уи аԥсҭазаара – имариам, аха амҩа ду иангоу, ааԥсара зцу, аха ҽеԥныҳəеи гəынамӡареи зцым, аԥсҭазаара иатəуп! «Амца бызшəа аццышə шкəакəа иснарҵахьан», – лҳəеит апоетесса лажəеинраала аҵыхəтəантəи ацəаҳəаҿы; аццышə шкəакəа амҩаду иангоу аԥсҭазаара амҩа; амца бызшəа – аԥсҭазаара агəамчи алшареи. Араҟа аԥсҭазаара иаркараз ауаҩы гəкаҳарак инубаалаӡом, избанзар дызныз амҩа аццышə шкəакəала ихиркəшеит, инеигӡеит, иуаҩра, аццышə шкəакəеиԥш аамҭа иаршлаз иажəранӡа инеигеит.

И. Аҳашԥҳа лпоезиаҿы имаҷымкəа иуԥылоит ауаатəыҩса реихьымӡараҟəа, игəнаалам рхымҩаԥгашьаҟəа ухəа ирызку ажəеинраалаҟəа. Урҭ ҳəарада, ирныԥшуеит автор агəынамӡара лзаазго, лпозициа. Аха аԥсҭазаара аҭбааҭыцəраҿы иҟоуп зуахк уҭаху ацəгьагьы, аха абзиагьы, ауаҩы дзырлашо, агəыҕра изҭо афактҟəагьы, ахҭысҟəагьы. Ауаҩытəыҩса еснагьгьы дашьҭазароуп абзиа, убри иԥшаалароуп, ауаҩы иҿгьы аԥхьа ибзиараҟəа рыԥшаара иеазикроуп, – ари ауаҩра, азҩыдара иатəуп. Абри аидеиа шьахəла ианыԥшит, ажəеинралаҩ лҩымҭа «Аҳəыҳə шкəакəа». Иҳанаҳəозеи ари ажəеинраала: ауаҩытəыҩса иҿаԥхьа есҟьынгьы иҟəгылоуп аҟазаареи аҟамзаареи рызҵаара. Аԥсҭазаара ус ишоуп. Аха аус злоу, ари нҵəара зҟəым ауаатəыҩса рлахьынҵа мҩаҿы амҩаԥысшьоуп аус злоу. Абри лыгəҭыхоуп апоетесса.

Аҳәыҳә шкәакәа ажәҩан иалан, иԥыруан,
Уи лаԥшыла сыҩуа сашьҭан, сазҵаауан,
Цырра злымшо, дгьыл иазныжьу ҳаиқәхару,
Џьарла ҳҿызхыз Ҳазшаз имҭала дхынҳәру!

Ҳацқьахарцаз анцәа иҳаиҭаз аамҭа азхомашь, иаҳзаарымашь уи ацқьара иасимволу аҳәыҳә шкәакәа адгьыл ахь, уи азы алирикатә фырхаҵа дазхиоуп, кыр дхәарҭазар илылшо зегь аҟаҵара. Уи анаҩсан, илҭахуп ашьха иахыҩны анцәа рашәа лаҳаларц, лааигәаара дыҟазарц Анана Гәында, данхәыцыз аахыс дзызгәышьуаз, абри адунеи далахәзарц. Аҳәыҳә шкәакәа, – дгьыли жәҩани ирыцҳаражәҳәаҩу, аԥсы шкәакәа иахаҭарнаку, ацқьареи ақьиареи ирсимволу адгьыл ахь ааира дазгәышьуеит:

Сымш ныхны, сыԥсы ҭыхны сузыԥшуеит,
Цырра злымшо, дгьыл иазныжьу,
Аԥсыцқьа иааира сазыԥшуеит.

И. Аҳашԥҳа лпоезиа, ишазгәаҳҭахьоу еиԥш, иаҟазшьоуп аԥсҭазаараҿы аҭыԥ змоу, хкырацәала иеилоу аҳҭысқәеи асахьақәеи, аԥштәы абжьи уҳәа уб. иҵ. рзааҭгылара, рыҭҵаара, исахьарку ажәала реибыҭара, рыраӡара. Ҟазак иаҳасаб ала апоетесса илылшеит, даҽа ԥсыуа поетк иҿы иуԥымло лара илнапкымҭоу ажәеиҿкаара аԥҵара. Лажәеинраалақәа рҿы иҭышәаынтәалахьоу аԥсуа жәеинраала аформа дҭымҵкәа илыԥшааит лара илтәу аформеи аҳәатәи, аҳәашьеи. Асахьаркыратә цхыраагӡақәа рҳәаа еиҵылхит, урҭ лҩымҭақәа рҵаки рформеи агәылырҭәаараҿы, аиҿкаара-араӡараҿы рылшарақәа кыр илырҭбааит. Ажәакала, И. Аҳашԥҳа аҵыхәтәаны иаԥылҵаз лажәеинраалақәа аԥсуа поезиа зегьазы еихьӡара дууп, зымҵәыжәҩақәа ԥшӡа иеиҵызхыз аԥсуа поезиа арҿиаҩцәа аӡәы ҳәа дрылагылоуп.

2009

ГӘЫЛА ИРԤХОУ АЖӘАБЖЬҚӘА

Аҵәыуара ԥсеиқәырхагам,
амц хжьара ԥхьаӷа цагам.
Е. Ажьиба

2006 шықәсазы Аԥснытәи ашәҟәҭыжьырҭаҿы иҭыҵит апоет Енвер Ажьиба иажәабжьқәа реизга «Амца ҿыцәааӡа». Ари ашәҟәаҿы автор еидикылт иажәабжьқәеи, исахьаркыратә очерки, аминиатиурақәеи, иҟалахьоу, ауаԥра аган рацәа аазырԥшуа ажәабжь кьаҿқәеи, прозала иаԥҵоу ажәеинраалақәеи, жәлар рҿаԥыцтә навеллақәа рҟазшьа зныԥшуа аиумортә жәабжьқәеи.

Е. Ажьиба еиҳарак дшырдыруаз поетк иаҳасабала акәын. Уи инапы иҵиххьеит иакымкәа иԥбамкәа иажәеинраалақәа еидызкыло ашәҟәқәа. Иџьабаа ыҟоуп, иара убас аԥсуа журналистика аганахь алагьы. Кыр шықәса аус иуан ажурнал «Амцабз» аредактор ихаҭыԥуаԥыс уб. иҵ.

Апоет иажәеинраалақәа, раԥхьа инапы иҵихыз инаркны иахьа уажәрааӡа иаԥҵамҭақәагьы убрахь иналаҵаны, аразреи, ақьиареи, ауаԥреи рылыжжуеит. Поетк иаҳасаб алагьы иҭышәаынтәалахьоу аӡәы иоуп, иҷкәынразы ишьҭихыз ипоезиа аҟазшьа бзиақәа еихаҳауа иахьа уажәрааӡагь иманы дааиуеит.

Апрозаҿгьы Е. Ажьиба ипоезиаҿы иаҳԥыло аразреи ауаԥреи раарԥшра илиршеит. Иажәабжьқәа рфырхацәа хадақәа зегьы рҿы ҟазшьа хадас иаҳԥыло ауаԥытәыԥса аԥсҭазаареи дызлахәу ауааи раԥхьа имоу аҭакԥхықәра аарԥшра ауп. Автор ипрозатә ԥымҭақәа, иаҳҳәар ауеит, раԥхьатәи, аха ихатәроу иԥышәарақәа ирыбзоуроуп,

ҳазлацәажәараны ҳаҟоу, ипҵамҭақәа еидызкыло ашәҟәы «Амца ҿыцәаанӡа».

Ари аизга, хыхь ишаҳҳәаз еипш, еиднакылт автор иажәабжьқәеи, Аҧсны афырхаҵа, агенерал, аҧсуа жәлар рҵеи лаша Сергеи Платон-иҧа Дбар изку аочерки, иҟалахьоу ажәабжьқәеи, аиумор жанр иаҵанакуа аҧцамҭа кьаҿқәеи.

Раҧхьаӡа иргыланы иазгәасҭар сҭахуп апоет Е. Ажьиба апрозаҿы иеҧышәаракәа шлыҵшәадамхаз, араҟагьы икалами иҟыбаҩи дырмеижьеит. Уи зыбзоуроу, зегь раҧхьаӡагь Е. Ажьиба иаҧиҵо ахаҿсахьақәа ирымоуп апрототипқәа, шамахамзар, аҧхьаҩ ибарҭоуп, инырүеит автор иаҧиҵо ахаҿсахьақәа рышьҭахь ишгылоу автор ибзианы иидыруа ауаа, иара дызлаҧшхьоу, ма дызлахәыз ахҭысқәеи аҟаларқәеи.

Ажәабжьқәа рағырак рызкуп иаҳхаагаз аибашьра хлымӡаахи уи иннажьыз, иахьагьы иаҳныҧшуа, атрагедиа аҟынӡа иҩагоу агәаҟрақәеи арыцҳарақәеи ирхылҿиааз ахҭысқәеи афактқәеи. Ажәак ала иуҳәозар, автор исахьаркны ҳагәылаирҧшит жәлар зықәшәаз, ирхыргаз, насгьы уи иахылҿиааз, ирзыннажьыз агәаҟрақәеи арыцҳарақәеи рдунеи.

Е. Ажьиба аибашьра ашыра иалагылаз аӡәы еиҧш ибзианы идыруеит уи адунеи иацу, аҧсҭазаара алогика змам, аҭагылазаашьа хьанҭақәа.

Ажәабжь «Раҧхьатәи аҧышәара» аибашьра иаҧалагаз аҷкәынцәа раҧхьаӡа изықәшәаз хҭыск иазкуп. «Шәышықәса атәым дгьыл аҟны унхозар аасҭа, уқәрахьымӡан, ахa уҧсадгьыл ахьчараз уҭахар еиғызшьоз арҧарцәеи аҭыҧҳацәеи Аҧсадгьыл иахшахьан, ииааӡахьан, рдац-ҧашәгьы уи аларсын. Абрантәи акәын иахьалагоз зегьы: ахацәа, ахаҵара, аҧсадгьыл аиқәырхаразы ахы ақәҵара», – абри ахшыҩҵак ауп абри ажәабжь идеиа хадас иамоу. Апозициа зку аҷкәынцәа дрыцуп қәрыла имаҷу Валик ҳәа изышьҭоу, зхәыҷы хьӡыла изыҧхьо ҷкәынак. Аиҿахысраҿ ахы иқәшәоит. Иҩызцәа ахы зықәшәаз инапы ҿарҳәоит. – «Ачара аҟынӡа иғьоит», – алаф алихуеит ихәра. Иара игәы иҵхо, дшырхәыз

иҭаацәа ираҳар иҭахым. «Сыхәра маҕык сыцрасзар иаҩызоуп. Аха аҩны сани саби ираҳар, егьа умҳәан, ргәы днархьуеит. Макьана ҳабаҟоу, аҕа дыԥхарсны Егрынӡагьы днаҳцар ауп», – иҳәеит қәрала имаҷыз, акыр иаазгыз аҷкәын Валик. Абри ахҭыс ауп шәагаала имаҷу, аха аҵак ду шьҭызкаауа ажәабжь гәыцәс иамоу. Аха уи иҳанаҳәо шаҟа ирацәоузеи!

Ашәҟәы иагәылоу егьырҭ ажәабжьқәа рҕьырак («Амца ҿыцәаанӡа», «Агәы ԥсзом», «Аеҵәахә ахькыду», «Ташәа») рызкуп аибашьра зхызгаз, иалахәыз ауаа рхаҿсахьақәа раарԥшра, аамҭалагьы иаҵанакуеит аибашьра ашьҭахьтәи рыԥсҭазаашьа.

Аибашьра ауаа ирзыннажьыз ахәрақәа, уи шаҟа иахьагьы гәхьаа-гәаҟра рацәа рзаанагаз, ауаҩы илшарақәеи иморальетикатә гәамчи рҭагылазаашьақәа уҳәа убас аԥсҭазаара иқәнаргыло, иахылҟьа-ҿылҟьоу азҵаарақәа шьахәла исахьаркны раарԥшра илшеит автор. Ахаҿсахьақәа ҭаӡуп, имыцхәу ажәаматәахә рыдгаламкәа, иажәабжьқәа еилыхха иҟоу бызшәала реиҿкаара илиршеит.

Аҩымҭақәа ркомпозициақәа, рсиужетқәа еиҿкааууп ҟазарыла, имыцхәымкәа, иҵахәымкәа, иахьынӡахәҭоу ала реибыҭара, «ажьы-ацәа» рҟәынҵара дазыманшәалоуп. Автор ибызшәа адинамика иҟыбаҩи иҟазареи маншәаланы раарԥшра илнаршеит.

Ажәабжь «Амца ҿыцәаанӡа» аҟны ахҭыс мҩаԥысуеит иаабахьоу ԥсуа қыҭак аҿы. Зықәрахь инеихьоу абырг бзиа Маадан «иахьгьы ашара даԥылеит... Иҽааилеиҳәан, аҵьабааи, агәырҩеи, ажәреи зиааихьаз ишьапқәа рмаршәа кны еихго абарҵахь иҿынеихеит». Абас ахы икуеит автор абри иажәабжь.

Иԥшәма Шькәакәеи иареи рхала иахуп рыҩны. Ҩыџьа ирхылҵыз ахацәарԥар хабарда ибжьаӡит аибашьра аан. Игәыҕуеит абыргцәа, издыруада руаӡәк иакәзаргьы, иԥсы ҭаны дыҟазар, иҩныҟа хынҳәышьак изыҟаҵар, агәараҭа аамырлашоз. Аха иааг, хаҵеи ԥҳәыси рхала аҩны иахуп, гәыҕырҭас ирымоу Маадан иаҳәшьа ишхәыҷӡаз ааӡара ҳәа ишьҭылхыз, аха зааӡаха лмоуӡакәа зынарцә мҩа иқәлаз, нас дара ԥҳас ирааӡаз Хьыбла лоуп. Уи дҭаацәароуп,

ахаҵарҧыс длымоуп, лыҧшәамагьы ларгьы Аҟәа инхоит. Рыҧхәа лҭаацәа лыманы зны-зынла даалоит лабраахь. Уи дара рзы ныҳәа дууп, ныҳәа заҵәуп. Маадан имоҭа хәыҷы аӷнаҭа агьама сызиркуазар ҳәа игәшәамшәа ҟаиҵоит, аҽыӷ изааихәеит аха…

Иааит иҧҳа Хьыбла лыҧшәма Бесик, рҧа Мангал. Игәырҕьеит ани аби. Ргәырӷьа, аамҭала акәзаргьы изырӷьаша, зыда рымам рыхшара лҭаацәа лыманы дааит. Амаҳә, Бесик, Аҟәа дынхоит деихачаҧа, аҵыс хшы ада егьигым (ихы дахәеит, убама), ҭәа збаны ҭәа зыҳәҳәаз дреиуоуп. Ус иҟоу аибашьра ашьҭахь ирацәаӷхагәышьеит. Аҭаҳмадцәа рахьгьы дзаауаз анаҧшцәа рҟынтә ауп, мамзар иабеиҭаху. Ихәыҷы иакәын иабду изааихәаз аҽыӷ аасҭа иаҳа «Мерс» еиҕьишьоит, – аҧхын арахь умааӡо – ҳәа имоҭа данизҵаа; – сани саби Москваҟа сыргоит, арахь иалсхи – иҳәеит. Аӷны ашә ааиртлап, ахәышҭаара амца имырцәап ҳәа Маадан дзыҟәгәыҕуаз иҵеикит, аҵыхәтәантәи игәыҕрагьы хьагәгәеит, иҿыцәааит.

Ахаҵа нага, анхаӷ бзиа ҳәа иҧхьаӡаз изы аҧсҭазаара ҵакыдахеит. Сыҷкәынцәа рыдлаҧса аҧсҭазара иалсхи ҳәа ихәыцуаз, аха ас сымацара сакәым, исеиҧшу рацәаӷуп, ус снеиларoуп, издыруада смоҭа хәыҷы аӷеидасха анцәа еираӡар ҳәа игәыҕуаз ауаӷы аҧсҭазаара акгьы ишизаҧсамыз ибеит, ихы игәы ахшәаӡеит, зегьы иара изы игьамадахеит. Ушьҭа изаанхаз акы заҵәык ауп…

Маадан иацы аахыс иҭакны имаз иҽы анахәҭа нахаҵаны иҽҭра иааҭигеит. Имаҳә дицырхырааны аҽура аӷәра ахеиҵеит. Ишырымуаз, – еиҳаракгьы иҧшәма Шькәакәа, аҽы даҟәдмыртәар имуит. – Шьҭа аӷәра аушәышьҭ, – иҳәеит Маадан. Ианоурышьҭҵәҟьа, ахыкәаала еиҧш амӷаду даманы ианылт. Апҟара-пҟараҳәа аҽашьҭыбжь гон, нас иныҵабоны еиҧш, агәылаҧҳәыс лыҳәҳәабжь геит.

Бесик иҭаацәа амашьына иаҟәыртәаны аҳәҳәабжь ахьгоз ианнеи, ашьаршьаф иҵаршәны дышьҭан Маадан, иҧсы ихыҵхьан. Абас трагедиала ҧсуа ҭаацәарак ахәышҭаара амца еихәлацәеит.

Аҧсуа хаҵа, анхаӷ нага, згәы кыдгылахьаз, аха еиҭах аҧсҭазаара иахьынҳалаз, аҵыхәтәантәи игәыҕрагьы аҳәа

ахәдажә еиҧш ианыбжьаӡ, инырцә мҩа ада акгьы шизнымхаз ибеит! Аха уи иҷкәынцәа қәрахьымӡақәа адамра хыла иазырсшаз даргьы иратәаимшьеит, ихгьы иаҭәаимшьеит.

Маадан, даара кыр аҧсҭазаара дышкыднаҟьахьазгьы, хаҵаҵас, имаҳәи иҧҳаи ицырхырааны аҽы абҕа аҟынӡа днеит. Аҵыхәтәаны, имаҭа изы ииҭахыз, дзыхӡыӡаауаз, аҽы иалаз аҧышәара гәникылт. Уи идыруан, шьҭа ацәарҭа ихы нылаҵаны аҧсра қәашьс ишимоуаз. Ацәарҭа зхы ылаҵаны, зышьҭахьҟа ахәыштаара иаҵхо дызҭынхаз ихароузеи, ибаргәузеи!

Аҩбатәи ажәабжь «Агәы ҧсӡом» азкуп аибашьра аӡыблара гәаҭалагьы маха-шьахалагьы ихыблаа-ҿыблааны иалҵыз Ардашьыл иҧсҭазаара. Уи аибашьраҿы ивыршьааит ешьак еиҧш дыззыҟаз иҩыза гәакьа Леуани иара иҧшәма ҧҳәыс, изхара збаха имаӡаз, Хьымеи. Изынхеит иара еҳәшьара изызуа иҩыза гәакьа иҧҳәыс Хьыблеи лхәыҷҷәа Цьаҭи Кәымпыли. Арҭ ахәыҷҷәа абра аншьара рзызуа Ардашьыл игәы ҭызблааз аибашьра изаанагаз ахлымӡаах иҧсҭазаара архәанчеит, аҩыжәра ҭигеит инамцхәны. Иҧҳәыс длацәажәоит гәаныла, иҧхыӡ далоуп есуаха:

«Ардашьыл», – лыбжьы иаҳауеит игьамадоу аҧсҭазаара ахықә данаақәгылалак.

– Хьыбла… иахьазаҵәык бысҟәаҵ, нас уаҵәы бара бахь снеиуеит.

«Сара сахь макьана ус умаӡам, Ардашьыл…»

Ардашьыл дҿыбҕаҟазоуп. Хьыма лхәыҷҷәеи лареи Лыхнашҭа иҟаларaны иҟоу аҽырыҩра иҽалаирхәырц рҭахуп, урҭ уахь иара имгар изгода!

Иҩыза Мкан иҽыҩ дақәтәароуп. Хьыма лхәыҷҷәеи лареи аашьҭыхны Мкани Ардашьыли Лыхныҟа амҩа иқәлоит. Аҽырыҩраҿы Ардашьыл дзықәтәаз аҽы зегьы ираҧысны амбаҿ инеиуеит. Зхы зҭахымыз ауаҩы, маҷк игәаҵан инханы иҟаз аҧсҭазаара агьама аҽыбҕаҿы даннеи аиааира агеит. Насгьы ари аҩыза аҽыҩ ццышә аӡәгьы дақәтәамкәа иҭалар ҳамҭас, хәшьарас иауааз, дхәыцуеит Ардашьыл. Ажәакала, ҩныҵҟала дкәаҳаны дызмаз ихәыцра хьанҭа далыргеит ешьара-еҳәшьара изызуаз Мкани Хьымеи.

– Сгәыхәтәы сахьумыгӡеит «Фарҭын» (аҽыҩ ахьӡ). Иахьа сара аҽшьра сгәы иҭан, – аҽы дацәажәон Ардашьыл… иҽырхәаны акәадыр дахьангылаз.

«Аԥсҭазаара хәмаргаӡам. Сара аҵахара сҭахӡам. Уаргьы аԥсра уацәызгеит ауаҩы».

Абраҟа, Лыхнашҭаҿ, иаҳәшьас иҟаиҵаз Хьыма дилырдыруеит ивыршьааз иҩыза Вадим иԥҳәыс. Урҭ реибадырра, реиҟәыршәаара Хьыма еиҿылкааз Ардашьыл маҷк арыҕьарахь дархынҳәит. Хьымагьы лгәырҕьара ҳәаак амам. Иаргьы иҩны даннеи, Хьыбла лацәажәаара далагеит. Урҭ реицәажәаара гәыҕра лашак изаанагеит аԥхьаҩ. Ажәабжь нҵәоит гәыҕрак ҳзаазго адиалог ала:

«Ардашьыл ҩныматҭәала иҽааиҭеикын, зыбжа хахьаз, аӡәӡәарагьы згыз идиуан дныҟәтәеит. Аҭӡахьтә арҭ зегь збоз аха ҿымтӡакәа ирыхәаԥшуаз Хьыбла дналҿаԥшит.

> «Анцәа иџьшьоуп уеибганы уахьааз, Ардашьыл».
> – Сааит, аха смаар сҭахын, Хьыбла.
> «Уара уразҟы узахыԥаӡом, Ардашьыл».
> – Нас иҟасҵарызеи, Хьыбла.

«Умшәакәа ахы ушаҿагылаз еиԥш, аԥсҭазаара уацәымшәан, Ардашьыл», – лҳәоит Хьыбла».

Араҟа аҭыԥ змоу, автор асахьаркыра арҿиаразы иманшәаланы иалихыз, афырхаҵа игәҭахәыцраҟәа иааргаз «адиалог», ибзианы ианыԥшит, ҿыц еиднагаланы зызхара изеибамбацыз ҩыџьа реизгәыкра. Ардашьыл изы зыԥсынҵра аибашьра иҿнаҵәаз иԥҳәыс лхаҿсахьа ԥсра-ӡра аҟәым, аха уи ллахьынҵа кыр деиҵанарҕәҕәеит, дымҩахнаҟьеит иара. Ҩ-мцак – аԥсҭазааразы аҟәԥареи аҟамзаарахь амҩа аныларeи – деимаркуеит ажәабжь аҟны. Ари – аҟара агәаҟра-ҵәаҟра, аибашьра иацу арыцҳараҟәа зегь ириааиз, аха иҕәҕәаны згәы ахәра аннаҵаз гәыбҕан изҭода!

Ардашьыл иҕәҕәоу, инагоу ҷкәыноуп, ламыслагьы гәашьамхылагьы. Убри азы акәхоит ҩ-мцакны ирыбжьахаз ахәыцра-гәырҩа иаргәашаз, иатәнатәырц акгьы згымыз ахаҵа, ихы даиааины (араҟа иҩыза Мкани, иҩыза гәакьа

аибашьраҿы ивыршьааз ипшәмапҳәыс, ехәшьара изызуа, Хьымеи ирыбзоуроугьы ыҟоуп) апстазаара мҩахь аиасра, ахьапшра зилшазгьы.

Аибашьра ашыра аиааирала иалҵыз Ардашьыл, изыннажьыз агәырҩа зшьара иқәнаҟьоз ауаҩы, апстазаара мҩаҿы арҕьарахь ирхынҳәра исахьаркны аиаша хаҭа аныпшуа аарпшра илшеит автор.

Хыхь зыӡбахә ҳҳәаахьоу ажәабжьқәа рҿы иаҳпыло афырхацәа рдунеи датцанакуеит ажәабжь «Аетцәахә ахькыду» аҿы иаарпшу аҩымҭа афырхаҵа хада Бадрагьы. Уи аибашьра далҵит деибганы, аха аибашьра изнарҵысыз ачымазара даргәамҵуеит.

Ӡынгьы пхынгьы хыбрак аҵагылаха имаӡамкәа, аҭабиақәа ирҭатәаз, ахьҭеи аҵааи, асабааи ақәабааи зыжәҩахыр иқәызхыз ауаҩы, аиааира ашьҭахь ачымазара изыннажьит, аха хаҵаҵас ихьаақәа иҽериҭом. Аибашьра даара даргәамҵзаргьы, аибашьра ашьҭахь насып бзиакгьы иаҭәашьахеит: уи дҭаацәароуп, ипҳәыс дыҟоуп, ипа хәыҷы иҵәҩаншьапы, дмаалықьха дрыбжьагылоуп ипшәмеи иареи. Ипшәма лакәзар, лхаҵа дарҕьажәҩаны дивагылоуп, игәырҕьарагьы ихьаагьы ицеиҩылшоит, пату иқәылҵоит, бзиа дшылбо ҩашьаӡом.

Бадра дахьышьҭоу, ацәа иааигәа ианымааилак, шәхәыцрак дыхҭаркуеит. «Агәы мыжда заҟа ачҳарызеи, заҟа алаӡарызеи?» – ихы дазҵаауеит.

«Бадра, амза шәахәа ирыдбаланы дызхәапшуаз иҭаацәа ихьаақәеи ихәыцрақәеи аадырпсасиит. Уахантәарак ихала игәы иҭиҳәаауаз иажәақәа урҭ ираҳауазшәа аҟара пхьаӡаны, маҷк даарцәыпхашьеит. Ихалагьы ихы гәыбҕан аиҭон џьоукы-џьоукы ишыҟарҵало еипш, Апсны сара исзеиҿкаауама ҳәа, ҭынч иҭаацәа мацара дрызхәыцлартә ихы аҭагылазаашьа ахьеимҭаз».

Аха ҭакәажәык цуҭак лгәырҩон, лара аӡәгьы дигәалашәомызт ҳәа, Бадрараа аныҟамла, ауаҩрагьы ҟалом, апсадгьылгьы лахьынҵа бзиа запеипшхаӡом. Уи бзианы идыргәышьоит иара, игәыла бзиа Саҭбеи дилабжьалоит, – амцхә агәыпжәара, азалымдарақәа избо зегьы иааигәаны угәаҿы аагара акгьы иапсам, уаҩ ихәо усым,

ауаҩ игәабзиара ҵнашәааӡоит ҳәа. Урҭ аҩыџьагьы еилибакаауан, ихеибарҭәааауан. «Аамҭа аамҭала ԥсҿыхгас Бадра имаз Саҭбеи иакәын». Иԥҳәыс Марҭа – «зегьы зныруа сеилыҵҵа бара», ҳәа гәаныла длызгәдуны иззиҳәо, гәрыҕәҕәагас имоу, аԥсҭазаара агьама ицәызмырӡыз, иҵәҩаншьапы дзыхшаз, дизызааӡо иарҕьажәҩа илыбзоуроуп Бадра аԥсҭазаара дбаҕьаӡа иаларгылара. Уи ихьаа дшаиаааиуа агәра ҳдыргоит автор иажәабжь злахиркәшо ажәақәа:

«Арбаҕьқәа аккаҳәа рыбжьы дырго иалагеит. Бадра ихаҿы ааихалашеит. Уажәшьҭа ииарҭа дылҵыргьы ҟалоит. Ихыза ныԥхьаршәҭны, – деиханы дныҟәтәеит. Ишьапқәа реиҵыхра ицәыуадаҩын. Аха дгәыҕуан, иахьа дызԥыло ашара наиҵагыланы, даҽа мышқәак аԥсҭазаара дахьнагӡон ҳәа».

Бадра иҩызцәа, ламысла зхы ныҟәызго ауаа зҩыдақәа, ажәлар реилазаара – рыԥсҭазаараҿы аиҿкаареи, ахәахәа аҿагылареи, арыцҳаибашьареи, аихаҵгылареи, аицхыраареи, аидгылареи, – ауаҩытәыҩса дуаҩытәыҩсаҵәҟьазтәуа аҟазшьақәа ныҟәызго ауаа ыҟанаҵ аԥсадгьылгьы алахьынҵа бзиа аԥеиԥшхоит, аизҳара-еихаҳара, аԥеиԥш лаша аҳра руа иҟалоит ажәлар рынхара-рынҵыраҿ.

Шәагаала усҟак шьҭызымхуа, аха ҵакыла кыр зҵазкуа, аԥхьаҩ хәыцреи гәҭыха рацәаи изаазго, игәы изырхьуа, аха агәыҕра лашеи агәҭынчра ҟәандеи изырныруа ажәабжь шьахәуп «Ташәа».

Автор иаармарианы иҟаҵоушәа иубо, аха еиҿкаашьала мыцхәи ҵахәи зыдгалам, исахьарку аҩымҭа нагӡа аԥҵара илшеит. Араҟа ажәабжь ианубаалоит автор дызлацәажәо ауааи (иаԥиҵо ахаҿсахьақәа) ахҭысқәеи бзиаӡаны ишидыруа, иара дызлаԥшны иибахьоу, игәы иҵиххьоу, ицәаижьы изырцахьо афактқәеи ахҭысқәеи рыҟны аус шимоу. Ашәҟәыҩҩы иажәабжь аҵаки, ахырхарҭеи, аиҿкаашьеи инҭкааны иаазырԥшышаз асиужети акомпозициеи азалхшьа дақәшәеит. Ахаҿсахьақәеи ажәабжьаҿы имҩаԥысуа ахҭысқәеи имырмыцхәыкәа, ажәарацәа адымгалакәа, иахьынӡауаз еилацаланы, драматизымра агымкәа, сахьаркыла ираӡаны иҟаҵоу ажәабжь шьахәуп ари аҩымҭа.

Ахҭыс мҩаԥысуеит аибашьра ашьҭахьтәи ашықәсқәа рзы. Ақыҭа Амбара иаланхо ажәлар нап адыркит аибашьраан иҭахаз рыцқәынцәа рыхьыӡмырӡга абаҟа аргылара. Абра даауеит, даарыцхраауеит, даарыцхраауеит зхәыцы хьӡала ихьадырԥшуа (Ташәа) Лагәысҭан. Дызусҭада иара? Ақырҭуа колонистцәа Аԥсны ианықәлаз Ташәа аҵара иҵон Аҟәа, ауниверситет аҭоурыхтә факультет аԥшьбатәи акурс аҿы. Аибашьра ишалагазҵәҟьа, иҩныҟа дхынҳәын, ақыҭауаа днарылагылт. Далалеит урҭ еиҿыркааз абаталион. Гагра ахақәиҭҭәра далахәын. Уаҟоуп иахьагьы дызҵоу иавтоматгьы трофеины иахьимԥыхьашәаз. Уи далаҽхәон, аӷа иҳәаҭҳа ихыхны иара иахь ахы сырхеит ҳәа. Гагра ахы ианақәиҭҭәха иҩызцәеи иареи ииасит Гәмысҭатәи ахрыӷәӷәарҭахь. Уи дрылахәын аоперациақәа зегьы. Деибашьҩы ӷьеҩын, дхаҵа гәымшәан.

Аха, адауаԥшь иаҩызаз арԥыс, Аҟәа иватҟәацыз аснариад аԥҽыхақәа ӷәӷәала дырхәит. Иԥсы еиқәхеит, аха ихдырра аҭыԥ иқәҟьеит, – иҟәышра ицәыӡит. Иара иахьагьы еибашьроу џьишьеит, есышьыжь иавтомат иҟәынҵаны ақыҭа даалалоит. Машәырк алаҟаимҵарц азы маӡала аваза рытҟәацгьа ац аҿырхит ивтомат иҭынхацәа. Агәыла-азла зегьы дрыцҳаршьоит, ишакәым иацәажәом. Иаргьы иажәа цқьоуп, ихныҟәгашьа атәы умҳәозар. Аԥсҭазаара ацәгьеи абзиеи еиҟаран есқьынагь. Игәшәа-мшәа зҳәо шыҟоу еиԥш, аҵәы илазҵогьы ыҟоуп. Убарҭ дреиуоуп қәралагьы ибыргу Шабаҭ. Уи, Ташәа игәамбзеирақәа шидыруагьы, ҵәык наилаиҵоит. Уи Ташәа ишьара дықәнаҟьеит. Ушьҭа хымз ирықәуп абаҟа аргылара иаҿуижьҭеи ақыҭауаа. Ташәагьы уа дрылоуп. Дрыцхраауеит. Дзыхҟьаз бзианы ишырдыруагьы аус зциуаз иааихыччаргьы цәгьа изымбоз ыҟан, Шабаҭ иҩызцәаз. Уи иара игәы ԥнажәоит, нас инеихыԥсаауеит. Иара деилызкаауа, уаҩҵас ҳаҭырла иацәажәо ақыҭа ахылаԥшҩы Даҭа иоуп. Уи мышкы ахы мышк аҵыхәа (Ташәа) ичымазара дшаиаауа, дшалҵуа азы агәыӷра имоуп. Ташәа иихәақәо зегьы дрықәшаҳаҭхоит, аказы мап ицәикӡом, уи иара игәы аԥсы анаршьоит, дарҭынчуеит.

Ажәабжь азы икульминациоуп Амбара ақыҭан имҩаԥысуа аизара ду.

Иахьа иаадыртуеит зыԥсадгьыл ахьӡи ахьмыӡӷи ахьчаразы зхы иамеигӡаз зыԥсҭазаарагьы аҟәызҵаз ирызку абаҟа. Ажәлар хыцәхәыц еизеит. Ҳахәаԥшып абри ахҭыс автор иблаҟәа рыла:

«Абаҟа аартра иадҳәалаз амитинг ааиртит Даҭа. Иарҳәан Аԥсны агимн. Ишьҭыхын Аԥсны абираҟ. Абаҟа ахаршә анахырх, Ташәа иахьада имбацызшәа, ҿыцбарах ибо, иблаҟәа адырхало дахәаԥшуан.

Наскьа зҽыриашаны игылаз... равтоматҟәа улымҳаҟәа ааухдыршәшәартә, игәыҭҟьагаха еишьҭаргыланы ахысра иалагеит.

Ташәа ампыл еиԥш дышьҭыԥеит... Иблаҟәа амца рхылеит. Нас – иҳаҟәлеит! – ҳәа дшаҟьо ажәлар дԥарылалеит.

Даҭа ашырҳәа дзыдгылаз амикрафон даадҟьан, Ташәа дихьӡеит.

– Ара сыҟоуп, Ташәа, аӡәгьы дҳаҟәымлаӡеит... арахь уаасҿаԥшы!

Ташәа иблаҟәа ыршаҟьшаҟьо Даҭа диҿаԥшуан. Ихы инаркны ишьапҟәа рҟынӡа дҵысуан.

– Ташәа...уҽырҭынчи. Уԥызцәа зегь ара ҳаҟами.

– Даҭа... – Уаҳа акгьы имҳәаӡеит Ташәа. Илаӷырӡҟәа иҿаҳәҳәы илеиуан. – Даҭа, иахьа ара имԥаԥысуазеи?

Даҭа ихаҿы аалашеит. Игәыӷраҟәа дшырмеижьаз агәра игеит... Сабик иан дшылгәыҵалмыҳәҳәаара инапҟәа Ташәа иааикәиршеит. – Ташәа! Сукәыхшоуп, Ташәа! Сыбжьы шәаҳауама! Лагәысҭан дхынҳәит!

Игылаз ажәлар зегьы шанханы, хәычҵас иҵәуа еидгылаз ԥыцьа ахацәа ирыхәаԥшуан...

...Амитинг цон. Ацәажәараҟәа. Алаӷырӡҟәа. Ахьаа. Агәырԥа. Аибашьра иазку ашәаҟәа, ажәеинраалаҟәа».

Аҵыхәтәаны «ажәа ирҭоит аибашьԥы Лагәысҭан. Иааирццакыр амикрафон шәаны ицәцозшәа, ашьшьыҳәа днадгылеит. Акраамҭа ажәлар дрылаԥшуа дгылан ҿыц дизшәа, ма харантәи дааны, раԥхьа акәны ауааи аҟыҭа аԥшӡареи ибозшәа, аҽеизгара ицәыуадаԥын. Нас уи иажәа аахиртлеит. Уи иаҟара иахьа измадаз аҳәатәы...».

Абас илашоу нотала инҵәоит абри ажәабжь. Гәырӷьара нагӡакгьы ҳзаанагеит, аха ҳгәы ҭызшьаауагьы ҳзацәы-

мцагәышьеит. Аҵыхәтәаны исҳәар сҭахуп: Лагәысҭан ихаҿсахьала автор илиршеит аибашьра иаҳзыннажьыз арыцҳаракәеи, ахҭәара-хыпсаареи, иара иахылҵуа аиқәымшәаракәеи, игәнаалам ахҭысқәеи риааира шымариам, аха уаҳа даҽа мҩакы шыҟам аарԥшра.

Енвер Ажьиба ҳазлацәажәоз иажәабжькәа рфырхацәа зегьы ақыҭа иалҵыз роуп, анхацәа ирарԥарцәоуп, ирҭыԥҳацәоуп, инхаҩцәоуп. Ҳазлыҵыз аибашьраҿы аиааира згаз дара убарҭ ламысла еибашьуаз ахацәеи аҳәсеи роуп.

Аԥсны жәытәнатә аахыс еиқәырханы изманы иааиуа анхаҩыжәлар роуп. Жәытә қалақькәак аурымцәеи абырзенцәеи идыргылаз ыҟазаргьы, урҭ аҭоурых иахәхеит. Аԥсуа иахьа уажәраанӡагьы деиқәырханы дызмоу ақыҭа ауп, дызқәаарыхуа, криҿазҵо идгьыл иԥсабара ауп. Иахьагьы ҳ-Аԥсни ҳаԥсуареи еиқәырханы измоу, иагәыцәу, иҵәҩаншьаҟоу аԥсуа қыҭа иаланхо анхаҩыжәлар роуп. Амилаҭ милаҭызтәуа, ишьақәзырхо, аизҳара аҿиара шьаҭас иамоу абызшәоуп. Макьана ҳбызшәа аԥсы ахьҭоу уоуп. Ус анакәха, ҵаҟа инаркны хыхьынӡа иҟоу зегьы заԥсуа қыҭа уаҩцас ашьапы ақәыргылара раԥхьаӡа иӡбатәу, еснагьгьы изызхьаԥшлатәу шусу рдыруазароуп.

Иҳамоуп иахьа ҳара ақалақькәа, аха дара урҭгьы иабанӡа ԥсуа қалақькәоу? Иаҳхаҳмырштлап Европатәи адемократиа ҳәа изышьҭоу ҳсасгәашәқәа ззааҳартыз, абзиаракәа иамоу акәымкәа иахьынҳалоу агәам-сами ақьамҭәҳәаракәеи иацрыппуа аԥхьа ишааиуа. Иҳамоума ҳара уи агәам-сам злааҳмышьҭуа, иаҿаҳаргылаша? Уи аганахь ала аӡәыр кыр ҳаҿума? Иаҳбо даҽакуп: ақәҿиаракәа ахьҳамоу иара апропоганда азураҿоуп. Рыцҳарас иҟоугьы иара убриоуп.

Иахьатәи аԥсуа қыҭа иаланхо анхаҩы инхашьаинҵышьа, ихныҟәгашьа аиашареи аиашамреи, ихырҳагоу ихырҳагаму азҵаара иазкуп Е. Ажьиба иажәабжь «Ашҳам злоу ахәрыбӷьыц».

Абри азҵаара: аԥсуа ҭаацәара аҟаҵара; уи ажәытә ашьақәгылашьа, иахьатәи ҳаԥсҭазаараҿы ажәытә еизыҟазаашьақәа ихырҳагоума, ма шьамҭлаҳәра ауама, хаҵеи ԥҳәыси аҭаацәара аԥҵараҿы иарбан мораль нормоу иа-

хьа изықәныҟәаша, ажәлар рԥышәа аҟынтә иахьа иҳадҳамкылаша ыҟоума. Урҭ азҵаара рацәа ишԥарызнеитәу жәлар рыҿиара, реизҳара аус азы. Абарҭ азҵаарақәа аԥхьаҩ изцәырҵуеит ажәабжь «Ашҳам злоу ахәрыбӷьыц» уанаԥхьалак. Ажәабжь ахьӡаҿы еизыркәкәоуп автор иихәарц иитахy ахшыҩҵак. Аԥсҭазараҿы иҟоуп ашҳамгьы, аха иҟоуп ахәрыбӷьыцгьы. Уи дыртәуп, еснагьгьы иазхәыцлатәуп. Аус злоу ауаҩытәыҩса убри иԥыло аус хьанҭаракәа ахәырбӷьыц рзыԥшаара дақәшәозароуп.

Ажәабжь анҵәашьа злаҟоу ала афырхацәа гәыӷрак ҳзынрыжьыртә ахныҟәгашьа иақәымшәеит, аха рҩыџьагь рдунеихәаԥшышьеи рыхныҟәгашьеи злаҟоу ала, раԥхьаҟагьы рыԥсҭазааратә мҩаҿы даҽа бзиарак ззыԥшу шьоук реиԥш ҳрыхәаԥшыртә рхы аадырԥшуеит. Ари ԥышәара духеит дара рзы. Ажәабжь афырхаҵа Сиҭ нхаҩ бзиоуп, нхара-нҵырала анцәа ишиҳәара дыҟоуп, иԥшәмаԥҳәыс Хьымашьа лакәзар ҭеиҭԥшлагьы ҟазшьалагьы анцәа игәарԥханы иишақәоз дреиуоуп. Арҭ аҩыџьа игәаԥхеибашьаны насыԥла еиднагалаз, ҭаацәара зҩыдак аҟаҵара зылшаша шьоук реиԥш урыхәаԥшыртә иҟоуп. Аха Сиҭ ирахә рацәа имоу иаамҭа зегьы ицәыргоит. Шықәсык 3 – 4 мзы ашьхақәа дрықәуп, аԥсҭақәа дырҭоуп.

Иԥҳәыс лхала анхара – аҩнра дуаҿы даанхеит. Ари лзышьҭымкааит, лгәы ԥнаҵәеит иҭәы-иԥха иҟоу аԥҳәыс ҿа азаҵәра. Арҭ ауаа ианеицыҟоу бзиеибабара рыгӡам, анаԥшцәагьы рҭаацәаратә еизыҟазаашьа агәахәа рнаҭоит.

Аха азаҵәра, зхаҵа мызла иҟамзаара згәы ԥнаҵәаз илдырит рҭагылазаашьа аиӷьтәра аган ахь ала илылшоз шмаҷыз. Насгьы иара иԥсҭазаара ззикыз ирахәи иареи еизынылмыжьыр ада ԥсыхәа шыҟамыз анылба, даныҟамыз иақәыршәаны ашәҟәы ҩны изныжьны,лабраахьдхынҳәуеит: «Саргьы исҭахуп, аҳәса зегь реиԥш анасыԥ... Бзиа сшубогьы здыруеит. Уара иуеицәамкәа саргьы. Аха ихадараз акы ҳазеидымкылеит... Аԥҳәыс лгәы узмырԥхеит, Сиҭ... Цҟьа ухы уазхәыц. Даҽа ԥҳәыск лыгәнаҳа уқәумҵарцазы еилукаароуп арахә рнаҩсгьы ишыҟоу аԥсҭазаара, ауаҩы, аҭаацәара. Сара мшаҽенеиԥш иахьагьы бзиа узбоит... Аха уигьы сынкылара алымшеит».

Хьымашьа лышәҟәы аҵакы злаҟоу ала, дшылҭахугьы уи шьҭа Сиҭ иахь ихынҳәуа шлакәым агәра ҳгоит. Иара Сиҭгьы дзықәшәаз иблахаҵ аргьежьт.

Ажәабжь нҵәоит маҷк угәы узырхьуа аҳәоуқәа рыла: «Сиҭ иаартыз ашә ахь данынаԥш, рыла ҭраа ихәаԥшуа игылан хымш раахыс ачаӷьа зымфацыз илақәа.

– Шәыгәнаҳа сзымгааит! – аӷны дыӷнахәааит.

«Ҳара уаҭаҳҵаӡом, амала ҳазхара ҳҿаҵа». – Алақәа ргәыӷрақәа ихьнырҳаланы итәан, ишыцәамызгьы бысҭаҿахра еиԥхыӡуа».

Ари агәнаҳа ззырхо ала мацаракәагьы ракәӡам. Аԥхьаӷ изынхоит гәыӷрак: арҭ реиԥш ауаа зӷыдақәа аԥхьатәи рыԥсҭазааратә ԥышәараҿы иманшәаламхазаргьы, раԥхьаҟа бзиарак шырԥеиԥшхо агәра узырго.

Тематика-идеиатә хырхарҭала хыхь ҳаззааҭгылаз ажәабжьқәа иреиԥшӡам, ирзааигәаӡам ажәабжь «Христо». Аха абраҟа автор дызлацәажәо аидеиа, аԥсуаа ргәы иҵхоз, излаԥшуаз, егьрымчымкәа шаҳаҭс изауз ахҭысоуп изызку ари аӷымҭа. Харада ахара рыдҵаны Сталини Бериеи рмаҵуракәа Аԥсны ргәырҽанӡамкәа алҵра зықәдыршәаз 40 нызқьӷык абырзенцәа ирхыргаз агәаҟра иазкуп ари ажәабжь кьаҿ. Аха иара ҵакыла, гәырӷа еидарала кыр шьҭызхыз, кыр зныԥшыз, аԥхьаӷ агәхьаа изцәырзгаз ӷымҭоуп. Сталини Бериеи рыԥсадгьыл арҭбаара иаҿын. 1944 шықәсазы иахыргаз ачеченцәеи, аингәышқәеи, аҟарачқәеи, абалкарцәеи рыдгьылқәа Қырҭтәыла иадҵан. 1949 рзы, абырзенцәа СССР аҳәааҿы рнырхара ишәарҭоуп адунеижәларбжьаратәи аполитикатә ҭагылазаашьа злаҟоу ала, ҳәа ҽыҵгас иҟаҵаны, Абжьаратәи Азиахь, СССР агәахьы иахыргеит. Иҟаҵәҟьаз рҟырҟы икылаханы иҟаз аԥсуаа рыԥсадгьыл Аԥсны наунагӡа ақырҭцәа иртәны аҟаҵара акәын. Уи азыноуп абырзенцәа рыӷнқәа зегьы мчыбжьык ахи-аҵыхәеи иахымгакәа агырқәа, ақырҭцәа, ашәанцәа, лечхәымаа ааганы изыӷнарҵаз. Аха ари аус хәымга анарха амоут. Аԥьнышқәа аниаӡаа, ԥьаҳаным анырҭыԥха, иахгаз ажәларқәа рыдгьылқәа рахь идмырхынҳәыр ада ԥсыхәа амоут.

Нхыҵ рыдгьылқәа рахь рцьынцьуаа аныхынҳә, уа инхоз ақыртцәа аиҭахҵәаара рықәшәеит. Аха ус иҟамлеит Аҧсны. Араҟа макьана қарҭаа иршьагьырҭан. Ихынҳәыз абырзенцәа рынхарҭақәа рыздмырхынҳәит. Кыр зкыз ҧыҭҩык нхарақәак аархәеит, иахьҭацәыз дгьылқәак рҿы анхара иалагеит. Аха урҭ зегь аҧырхага арҭон Аҧснытәи қарҭаа рхаҭарнакцәа. Абас агәаҟра-ҵәаҟра зыхганы Аҧсныҟа ахынҳәра азин зауз дреиуоуп абырзен Христо.

Ахынҳәра азин аниоугьы, иаразнак дзыхнымҳәӡеит иара. Уа ахшара иоут, ирызҳаит. Иара иакәын, аусура иацәымаашьоз, дынхеит, дынҵит. Аха дахьиз, дахьааӡаз игәы ианыҵалаӡа дааит Аҟәаҟа. Аҩны ааихәеит. Аха игәы ҭынчым. Иаб инхара дцаны ибар иҭахуп, аха игәаґьны дзымҩахыҵуам. Аха ҧыҭк анҵы ашьҭахь, згәаабзиарагьы усҟак иҽеимыз, зықәрагьы зфахьаз игәаґьит инхара абара; иҿынеихан, дцеит Иашҭхәаҟа, дахьиз, иахьизҳаз, дахьҭаацәарахаз иқыҭа гәакьахь, аслан аныҧсыша иахьиз адгьыл ахь ишыхынҳәуа еиҧш. Уа дахьнеиз агәара дҭалаанӡа аанда дышнадгылаз, иашҭа-игәаара, инхара изхара абаха иоуаанӡа игәы акит, агәара аанда иҽнадиҵеит...

«Аҧшәма, иҳашҳатәарахахьаз ахаҵа дихәаҧшуа дгылан. Агәараанда еихаӡаҵәҟьагьы, адунеи лашара зцәызхьаз Христо дызҭиааз иашҭа гәакьаҿы аҳаскьын татара ихы анылаҵара иаҧырхагахар аҭахызшәа, еилаҟацаӡа, ицәиқәараӡа иҵагылан».

Абас инҵәоит жәларык ртрагедиеи рцьамыґәа еиқәаҵәеи ашьҭкаара зылшаз, зшәагаа маҷу, аха зҵакы омажә аҵанакуа ажәаабжь хатәра. Ари, химҧада, рҿиаратә қәҿиараҵәҟьоуп автор изы.

Ишыҟазаалакгьы, абри атемала аҧсуа шәҟәыҩҩцәа ҩымҭак рзаҧымҵеит иахьа уажәрааӡа. Уи атема алацәажәара азин аныҟамыз аамҭа анаҩсангьы, хазҷыдала аӡәгьы дзазхьамҧшит уарла-шәарла ана-ара иаҳҧылақәо епизодқәак ртәы ҳамҳәозар. Е. Ажьиба, абри аган ахь алагьы уахәаҧшуазар ипозициа аҳаҭырқәҵара иаҧсоуп.

Ашәҟәы «Амца ҿыцәааӡа», ҳзыхцәажәаз рнаҩсангьы, еиднакылеит: аминиатиурақәа, ажәаабжь кьаҿқәа «Уӡыр-

ҩыр – иуаҳауеит, унаԥшыр иубоит» ҳәа хыс изиҭаз, асатиреи аиумори ирызку ажәабжь кьаҿқәа.

Автор аминиатиурақәа зыхьӡиҵаз рышәагаа ада ус зларзуҳәаша акгы рныԥшӡом. Иаҳа аиаша иазааигәахоит жәабжь формала иҩу ажәеинраалақәа ҳәа рзаҳҳәар. Дара ишьҭыркаауа аҵакала ҳазнеиуазар, зда царҭа амам, игәнаалоу, узырхәыцуа, цәанырра зҩыдала еиҿкаау жәеинраала шьахәқәоуп, аԥсҭазаара афилософиа иахылҵышьҭроу ԥҵамҭа нагӡақәоуп.

Е. Ажьиба ирҿиара зегь азы ихадоу ауаҩреи, аразреи, абзиеибабареи, аихаҵгылареи, ашьҭибахреи, апатуеиқәҵареи есқьынагьы рызхьаԥшроуп, ажәак ала иаҳҳәозар, анамыси, уи иаҵанакуа ауаҩреи роуп.

Иааҳгап автор иҩымҭа «Аҳақ» аҟнытәи цәаҳәақәак: «Сара суаҩуп. Сыгхақәа сдырхәыцуеит, сдырԥхашьоит, аха сшәықәгәыҕуеит шәара. Саԥхьаҩцәа! Аиаша сыблақәа ирҭашәҳәа, сара исыршало аҵхқәа ирыцәганы ахьы еҵәақәа насыԥ быргашны ишәхасыԥсалар сҭахуп!»

Абра иааҳгаз ацитата ахшыҩҵак ауп автор ирҿиара зегь азы икредо хаданы иҟоу. Ари игәнаалоу, аҽхәаԥхыӡ иаԥсоу ҟазшьа бзиоуп, ҟазшьа хатәроуп. Кыр хәыцра ҵаула узаазго ҩымҭақәоуп: «Аԥсҭазаара азхәыцра», «Иареи сареи», «Апҟақәа». Иаагап абарҭ ажәабжьқәа рҿы иаҳԥыло афоризмқәоуп ззуҳәар ауа ахшыҩҵаққәа:

> Анцәа бзиарак иақәыршәа Аԥсны!
> Амал азы иҭимхааит ҳажәлари ҳаԥсадгьыли...
> Ухы угәы ахымшәааит, ахшыҩҭра!

Иахьа гхак аныҟаҳҵа, уаҵәы иаҳзыԥшуп ма атәра, ма аублаа рлахьынҵа.

Мышкы ииуа мышкы дыԥсуеит. Аԥсуа еснагь аԥсышьа дазҵаауан, иабацәа рыԥсыбаҩ дананықә, аца иҭоу аҵьықәреи агьама ибомызт, аӡыхь даҿыхәомызт...»

Ауаҩы иԥсадгьыли ижәлари, изааигәоуи, иламыси рҿаԥхьа иду аҭакԥхықәра, аԥсҭазаара мҩаҿы ахәахәа аиааира, аиаша аихаҳара, абзиа азхьаԥшра, аҵыхәтәаны иаҳҳәап – ахы аиааира! Шәымҭак угәы хызхыз акәымкәа, зегь

ирзеҕьу, – аԥсҭазаара аихаҳара, аизҳара-аиҭыҭра иатәу азхьра-азхьаԥшра мацарагьы акәымкәа, убри амаҵура аԥсҭазаара зегь азкра – еиҳау насыԥ ыҟаӡам ауаҩытәҩса изы!

Аԥсуаа ирҳәоит: – ацәгьеи абзиеи рышьхәа еивҭоуп, – ҳәа. Ирҳәоит, уи иазааигәоу, аха даҽа ҭак дук зныԥшуа, адунеи аԥсабара иаҟазшьоу даҽа гәаанагарагәымбылџьбараракгьы: – аира зшаз, аԥсрагьы ишеит,– ҳәа. Арҭ аҩ-хшыҩҭакык ирыцуп даҽа ҭакык зныԥшуа, урҭ ирыцзырҕызуа, аха иаҳа игәнаалоу, адунеи аԥсҭазара анаунагӡара аазырԥшуа агәаанагара – ес ииуа ирыциуа, ес иԥсуа ирыцыԥсуа, – ҳәа. Ажәак ала иаҳҳәозар, – аԥсҭазаара нҵәара зқәым, адунеи иҳәаадоу иахылҵшьҭроуп!

Абас еиԥш иҟоу агәаанагареи ахәыцреи сзааит автор иажәеинраала «Апҟақәа» санаԥхьа. Ара иҟоуп адунеи ҭбааҭыцә иашьашәалоу ԥсҭазаарак. Ара иҟоуп ауаҩытәыҩса адунеии аԥсабареи рыхӡыӡаара ацәанырра зырҭысуа ахәыцрақәа:

> Апҟақәа сгәы инҭыԥраан, ажәҩан инаҵалеит.
> Ицон урҭ рҽеиҿкаа, ар реиԥш еишьҭагыланы…

Ицон урҭ ажәҩан ҭынчра еиларгар ҳәа ишәозшәа, рҿыҭбжьы мыргаӡо.

Урҭ рыԥсҭазаара аԥсаатә шкәакәа уажә бжьык аархылҵыр ҳәа ишәон, аԥсра лаҳәа еиқәаҵәа иазгәакьоу бжьык иазыԥшын.

> Ҩ-дунеик еимаркуан сгәы иҭыԥрааз аԥсаа.
> Иаҳа иаҳа урҭ харахон.
> Иаҳа иаҳа ацәаҳәа еиқәаҵәа пахон.

Сгәы аума, мшәан, абас зҽеиҿкаа аԥрышьа здыруа, абри аҟара апҟа рацәа зҭыԥрааз?».

«Уӡырҩыр иуаҳауеит, унаԥшыр иубоит». Абас хыс изиҭаз ацикл аԥсҭазаара, иара автор дызҭагыло, аҿы аҭыԥ зоуз ахҭысқәеи афактқәеи роуп изызку. Имырхьаакәа, днавамгыла-аавамгылакәа, дызлацәажәо, иара дызлахәу

аҭагылазаашьақәа иааркьаҿны – ахаҿсахьақәа рыҭгара дақәшәоит автор. Арҭ ажәабжь кьаҿқәа жанрла ановелла иазааигәоуп. Дара зегьы ауаҩреи, аҳаҭыреиқәҵареи, аихаҵгылареи, аиҩызара иатәу – аизгәыкреи, – иааидкыланы иуҳәозар, аламыси, аԥсыцқьареи, ауаҩреи ирызкуп. Е. Ажьиба зегь раԥхьа акәны аԥсуа литература хаз жанрны абарҭ рҩызцәа ажәабжьқәа алеигалеит ҳҳәар аиаша ҳазааигәахоит. Арҭ аҩымҭақәа рҿы иаарԥшу ахаҿсахьақәа иара автор ибзианы иидыруа,дыздыруа, ҳарҭ аԥхьаҩцәагьы иаадыруа, зхабар ҳаҳахьоу ауаа роуп. Абар даргьы: аԥсуа актиор Алик Дауҭиа иԥшәмеи иареи; зԥа дзыԥхаз автор иан; аԥсуа композитор, Аԥснытәи аҳәынҭқарратә ашәаҳәареи акәашареи рансамбль анапхгаҩы Уасил Царгәыши иани; аԥсуа шәҟәыҩҩы Анатоли Лагәлаа иԥҳа Маиана; апоет Рауль Лашәриа иԥшәмаԥҳәыс Џьулетта Смырԥҳа; автор иашьа иԥа Еҭыр игәеилыҵҵаара иазку ажәабжь хәыҷы; автор иан лылаҕырӡқәа рҿыҵга иазку ажәабжь шьахә; автор иабхәында, Ҭамаз Цахнакьиа иҩшьапык аибашьра ишимнахызгьы, зхаҵареи зуаҩреи иамеижьакәа аӡәы акы сабаихәари ҳәа иҟоу, уи зыԥсҭазаароу ауаҩ нага; Вианор Пачлиа Лыхныҟа дзыцныҟәаз Павле Ингороҟәуа («ҳҭынха ду») лхаа рхәыҷқәа игәалаҟара шыбжьырхыз атәы зҳәо уб. иҵ.

Араҟа еиҭах исҳәарц исҭаху, Е. Ажьиба амҩа азылихит аԥсуа литератураҿы (гәалашәарак аҳасаб ала акәымкәа) ажанр ҿыц, – ҳазлоу ауаа рҟазшьеи рыхныҟәгашьеи ирызку иааркьаҿӡаны, ановелла апоетика иашьашәалоу ажәабжь kьаҿ, ҳазлахәуи иҳалахәуи ауаа рхаҿсахьақәа аазырԥшуа, алаф иатәымкәа, ауаа рмораль, рынамыс, руаҩра аазырԥшуа аҟазшьа.

Маҷк иадамзаргьы азааҭгылара иаԥсоуп ҳәа исыԥхьаӡоит ашәҟәы иагәылоу, иахәҭаку «Асатиреи аиумори». Ари ахәҭаҿы иаҳԥыло ажәабжьқәа (реиҳарак аиумор иатәу) хыхьтәи ажәабжьқәа реиԥш иаадырԥшуа, изызку, ҳазҭагылоу аамҭоуп, уи иалахәу ауаа роуп. Автор, ганк ахь ала, ановелла аҟазшьақәа (акьаҿра, аеффект ҟазҵо ахҭыс, зыԥсы ҭоу адиалог, алаф цҳафыр) ихы иаирхәеит, аха ифырхацәеи урҭ рыхҭысқәеи рыԥсуара-хныҟәгареи

даҽа ҟазшьак шьҭырхит, – аԥсуа милаҭтә иумор шьаҭас, хыҵхырҭас ироуит. Автор дызлацәажәо афырхацәеи иареи аамҭак иеицҭагылоуп. Урҭ ифырхацәа иахьатәи аамҭа иалахәуп. Уи анаҩсан, арҭ ажәабжьқәа еиуарала зықәра дуу ановелла иазааигәазаргьы, ҳаамҭа иахьатәу азы ахәажәцәа рҟәынӡам. Ахаҿсахьақәагьы, аамҭагьы ҿыцуп, иахьеи-уахеи ҳазлагылоу, иҳацу ауп. Уи ҳәарада, автор иҩымҭақәа рыхәшьара ҳаранакуеит.

Аҵыхәтәаны иазгәаҳҭап Е. Ажьиба иҩымҭақәа зегьы неиҩымсрада дара ирышьашәалоу абызшәа азыԥшаара дшақәшәаз. Аԥсихологизм иатәу агәҭахәыцрақәеи, аҩныҵҟатәи амонологқәеи адиалогқәеи инадыркны иеилацалоу-еилыххоу аҳәоуи, илахҿыху адиалогқәеи реиҿкаара илиршеит ашәҟәыҩҩы иҩымҭақәа зегьы рҿы. Оумашәа аиумори ауаҩыцқьареи зхылҵуа жәабжьуп «Раккии, сареи, амотацикли». Гәахәа лашак узааргоит аччара уқьышә иаақәзырхххуа, угәгьы ҟәандарак азынзыжьуа ажәабжьқәа: «Измаанозеи?», «Ԥарч изку ажәабжьқәа», «Магәи араион аиҳабыреи реицәажәара», «Амашьынарныҟәцаҩ ҿыц», Хынтыҟә илафқәа иреиуоу, зхы инаркны зшьапаҟынӡа иаԥсуа лафқәоу аԥсуа идунеи, именталитет иацырҟьақәаҵәҟьоу: «Хынтыҟәи ажьиреи», «Аҭуан аҟны», «Хынтыҟәи иаҳәшьаԥеи», «Сануҟәамҵӡа аԥсшәа усырҵазаап», «Аполитбиуро згәамԥхаз ауаҩы», «Сыпрезидентхар сҭахуп» уб. иҵ.

Иазгәаҭатәуп Е. Ажьиба иаԥиҵаз арҭ ажәабжьқәа, иара иибаз, иаҳаз ахҭысқәа маҭәахәыс, сиужетс изоуқәаз роуп, аха араҟа иҟоуп ихадоу, – абарҭ зегьы ацәа-ажьы рыҟәнызҵаз арҿиаҩы, ажәа азҟаза инапы.

Абраҟа исҳәар имыцхәым ҳәа исыԥхьаӡоит, иахьа ҳҭагылазаашьа злаҟоу ала маҷк ашәҟәы аԥхьара, ҷыдала аԥсуа литература аԥҵаҩцәеи аԥхьаҩцәеи реимадара хьысҳахеит. Шәҟәума, газеҭума аԥхьаҩцәа рҟынӡа анагара уадаҩхеит, еиҳарак ақыҭақәа рахь. Уи зыхҟьогьы ҳҭагылазаашьа акәгәышьоуп, аха аӡә изхара анифа иԥсцәа игәалашәеит ҳәа, уанӡа ҳаԥшыр ҳаԥхьаҩцәа ргәы хьшәашәар ауеит. Аха иҟоуп иахьагьы ҳқыҭақәа рҿы аԥсуа литература аԥхьаҩцәа, абзиабаҩцәа, урҭ ырӡтәым,

ирызхьаԥштәуп ԥсыхәа зламоу ала. Убри аганахь ала сгәы иахәаз акы сҳәар сҭахуп. Абри астатиа ҩны саналга, аус ахьызуа аинститут аҿы дааит аԥсуа поет Валери Касланӡиа. Конвертк сиҭеит, абри Енвер Ажьиба исызиҭ ҳәа.

Енвер исҭаз аконверт иҭаз ашәҟәы данаԥхьа, иааимсхын саргьы саԥхьеит. Аа, иаргьы:

«Енвер ухаҵкы!
Ухаҵкы ҳәа зуасҳәо сахьургәырҕьазоуп...

Сургәырҕьеит «Амца ҿыцәааӡа» ҳәа иҭужьыз ушәҟәы иану уажәабжьқәа рыла. Урҭ срыԥхьон исцәынҵәар ҳәа сышшәоз... Даараӡа, даараӡа суеигәырҕьеит! Исыздыруам сара сыҩаӡара, сеилкаара ахьынӡаҟоу, уара уажәабжьқәа збоит иҟәыҕаны. Урҭ угәы, уԥсы ишырхылҵыз ҩашьом.

Агәи, ахшыҩи, ацәанырреи рҟынтәи иаауа ажәа хыркы еснагь ухнахуеит. Ажәабжьқәа рыҟны убла зыдхало шәыгақәаны аиҿырԥшра ссирқәа ҟауҵоит. Урҭ убриаҟара бла ҵарыла, хшыҩ еимҟьараны игәаҭоуп, зныктәи аԥхьара узхом, еиҭах знықымкәа рыԥхьара угәадырыԥхоит.

Жәабжьцыԥхьаӡа анҵәамҭаҿы, аҵыхәтәантәи ацәаҳәа еиҭах гәахәараҵәҟьак узааннажьуеит, ихшыҩ ҵауылоу аҳәоу сахьарк иабзоураны. Лымкаала акы алыскаарц шысҭахымгьы, исымҳәар ауам ахьча Сиҭ иԥхыӡ иҵьашьахәны ишыҟоуҵаз.

2007 шықәсазы иҭыҵыз ажурнал «Алашара» № 1 аҿы ҳашәҟәыҩҩ ду Алықьса Гогәуа ирҽхәаз италиатәи ашәҟәыҩҩы Дино Буццати иажәабжьқәа рҩышьа угәаладыршәоит уара уажәабжьқәагьы. Ари иазгәаҭатәу бзиароуп.

Ажәакала, Енвер, уара упоезиа упрозаҿы иҟоуп аргамаду.

Уаԥхьаҟа, ҳара аԥхьаҩцәа ҳзыргәырҕьаша, уара ухыугәы еиҳагьы уақәгәыҕуа, агәалаҟара ду узҭаша аҩымҭа шьахәқәа уқәашьзааит.

Қәрала кыр иуеиҳабу, аха иуҩызоу
Валери Касланӡиа. 28.07.2007 ш.».

Ари хцәажәара аҭахҳам. Абас еиԥш иҟоу ашәҟәыҩҩи аԥхьаҩи аиҿцаара гәнаала анроу, иҟоуп асахьаркыратә литературагьы аԥхьаҩцәагьы, ус анакәха, иҟоуп амилаҭгьы.

Аҵыхәтәаны иазгәаҳҭап, Е. Ажьиба аԥсуа сахьаркыратә литература абзиабаҩцәа, аԥхьаҩцәа зегьы ҳаҿа ишаниҵаз уаҳа назҭахым, хкы рацәа, тема рацәа, ҵакы рацәа еидызкылаз ажәабжь шьахәқәа рышәҟәы. Ари гәадуроуп автор зџьабаа алҵшәа збаз изгьы, исахьаркыроу аԥсуа жәа абзиабаҩцәа зегьы рзгьы.

2007

ИЛАШОУ, ИГӘЫКУ АПОЕЗИА

Г. Сақаниа лажәеинраалақәа реизга
«Сатанеи лашәа» иазкны

Гунда Сақаниа аԥхьаӡцәа дырдыруеижьҭеи маҷ ҭуам, уи лнапы иҭылххьеит аизгақәа: «Аԥшқарах», «Анана-Гәында», «Аматанеира», «Ахьы цәыкәбар».

Апоетесса леизгақәа руак иацылҵаз ажәаҿы илыӡуеит: «Ауаӡ иԥсҭазаара – Ҳазшаз ихьыҵәцахь иԥсы хьы цәыкәбарны анагароуп...

Аилкаара амӡа – ԥышәароуп, ԥшaароуп, ԥсҭазаароуп. Уԥсы ацәыкәбар араӡараҿы иуцхраауа – Ашәоуп».

Иҳамҵоу апоетесса аҭыхәҭәантәи леизга «Сатанеи лашәа» ианылаз ажәеинраалақәагьы абри ахшыӡҵак шьақәдырҕәҕәоит. Ашәа иуҳәо лашазароуп, ицқьазароуп, игәнаалазароуп, уа уҿы иаанымхакәа изызурхаз, иззуҳәаз ираҳароуп, агәахәа рнатароуп, ргәы-рыԥсы арыцқьозароуп, ишьҭнахроуп. Арҿиаӡы дызлоу, иаҳауа, иибо, дзынҟьо-дзынԥо, абзиара, ацәгьара аԥхьаӡ иадԥхьалара илшоза-роуп. Уи азы иатахy: агәрагара, – аԥхьаӡ арҿиаӡы игәра игароуп!

Арҿиаӡы имазароуп агәаҕьра, ахшыӡи аҵара-дырреи рнаӡсангьы зегь раԥхьа иргыланы аҟыбаӡ зӡыда. Абарҭ зегь рыла деиҿикааит, дишеит анцәа Гунда Сақаниа.

Лара ибзиаӡаны, иҵаулаӡаны илдыруеит аҟазара, зегь раԥхьа иргыланы, ауаатәыӡса аԥшӡарахь рхьарԥшра шакәу дҵас иамоу. Уи азы ауп Г. Сақаниа данқәыԥшӡаз инаркны лпоезиа аԥсҭазаареи, аԥсабареи, адунеии зегьы лашараны, ауаӡытәыӡса изы игәнаалоу асахьақәеи, ауаӡы агәахәа изаазго агәалаҟара зырнылбаало, аԥхьаӡгьы уахь дызхьалырԥшуа.

Ҳәарас иаҭахузеи, Г. Сақаниа лпоезиа алашареи агәыҭгагақәеи рыла мацара еиҿкаауп ҳҳәар ҳиашахом, уи лпоезиа ҭбаа-ҭыцәуп, иҵаулоуп, алаԥшҳәаа аԥсабареиԥш инеиҵых-ааиҵыхуп, уаҟа иҟоуп аԥсҭазаареи аԥсабареи рҿы иаҳԥыло абзиагьы ацәгьагьы, аха ихадоу, аҟаза лырҿиараҿы еснагь илашоу, игәнаалоу аԥыжәара аҭароуп. Уи ираӡоу, еиҿкаау поезиа бызшәала аҳәашьа дақәшәоит. Уи хадоуп арҿиараҿы.

Насгьы апоетесса аԥсҭазаара иаҵанакуа хҭысума, ҭагылазаашьоума зегьы инарҵауланы, иҭбаа-ҭыцәны аарԥшра, аԥхьаҩцәа рызнагара лҽазылшәоит.

Уи азы ауп лара леизга иацу аҭыхәтәажәаҿы даара аԥхьаҩ дзырхәыцша, игәы иақәшәаша ажәақәа зылҳәогьы: «Аԥсҭазаара аҵла ахалара иаҩызоуп, шаҟа ухало аҟара, еиҳа-еиҳа хыхь иухоит... уеихоит... уаҩ дахьзымхало акьышә-кьышәрахь, уаантә аԥсҭазаараҵәҟьа убарҭоуп... Уи ахалара гәаҕьроуп, ԥшаароуп, бзиабароуп. Уи ахалара гәҭыхаҳәароуп, уаҵә агәыҕра ҳазҭо мчуп, уи амҩа ҳақәуп ахаангьы».

Ауаҩытәыҩса изы ихадоу, џьдала аҟазара знапы алаку арҿиаҩы изы ихадақәоу алылкааит апоет: агәаҕьра, аԥшаара, абзиабара, агәҭыхаҳәара, амч, амҩа ақәзаара еснагьгьы.

Абра иааҳгаз ацыԥҵәаха иҳәаақәнаҵоит Г. Сақаниа лыԥсҭазаара зегьы ззылкыз лырҿиара ахықәкы хада: аҩада инагоу амҩа, бзиабарала иҭәу, агәамчи агәаҕьреи рыла иеибыҭоу арҿиара мҩа. Уи амҩа дықәуп данқәыԥшӡаз аахыс, иахьагьы еихьӡарала уи амҩа дануп.

Ус аҳәара ҳалнаршоит апоетесса аҭыхәтәаны иҭыцыз лажәеинраала шьахәқәа еидызкыло ашәҟәы «Саҭанеи лашәа».

Г. Сақаниа лырҿиараҿы аҵак ду шьҭнакаауеит Ашәа. Уи ашәа ҳәа дашьҭоуп лырҿиара зегьы. Иашәақәоуп ҳәа илыԥхьаӡоит лажәеинраалақәа зегьы. Ҳақәшаҳаҭуп ҳаргьы ари агәаанагара. Избанзар, аԥсуа изы ашәа иаҵанакуа рацәоуп: ажәаԥҟа, алаф ашәа, ахьӡыртәра, амыткәма, ауаз, агәҭыхаҳәара уб. иҵ. Абарҭ зегь ашәақәоуп, ҟазшьала иеиԥшымзаргьы. Г. Сақаниа дгәырҕьома, дгәырҩома (уи ус

шакәу ҳбоит лажәеинраала шьахәқәа «Абзиабара ареквиеми» «Ахацәа рашәеи» рҿы) иагьа игәыҿкааразаргьы лашарак, ауаӡы дуаӡызтәуаҵәҟьа лашарак, гәышьҭыхракгәыӷрак рнубаалоит лӡымҭақәа зегьы. Ари алыршахеит агәаӷьра зцу, ҟыбаӡ шьахәла иӡычоу автор лырҿиара ду иабзоураны. Лыԥсҭазаарагьы, лыхныҟәгагашьагьы, лыгәҭахәыцрақәагьы, лҟыбаӡгьы хҭак еицҭадыршәуеит насыԥны!

Имыцхәхом ҳәа исыԥхьаӡоит автор лышәҟәы аԥхьажәа иацу аҟнытә цитатак абра иааҳгар: «Ԥсра зқәым аԥсҭазаара амӡаҿ иаҳцәымӡырц Ауаӡра, Абзиабара, Аҟәыӷара – иҳацуп ҳазшаз иҳаҭәеишьаз Ашәа – уи агәацаԥха. Ҳазшаз иҳаиҭеит ҳамҭан – Ажәа».

Апоет лзы Ашәагьы Ажәагьы еицуп, ихеибарҭәаауеит, ашәа агәыхәтәы ажәа инанагӡоит: ашәа иагәыҵакны иаанаго ажәа ишьҭнахуеит, рыӡбагьы иргәыҵаӡаз аԥхьаӡ ихы-игәы иҭалоит, датәнатәуеит, дарыцқьоит, игәашьамх арҵьбароит, илымшаша илнаршоит.

Г. Сақаниа поетк иаҳасабала длирикуп. Лӡымҭақәа реиҳараӡак лирикатә ԥҵамҭақәоуп. Дзыхцәажәо иарбанзаалак, ахҭыс, афакт, ма ус ҭагылазаашьак, уамак здумбаало акәзаргьы, бзиарак, ԥшӡарак аҵубаартә аарԥшра лыллыршоит поезиатә бызшәала. Иааҳгап ҿырԥштәык:

Аҵх аҵхқәа ӡнакуп,
Амш лықәгылеит ахышә.
Аԥсҭазаара ашә аартуп,
Ажәак ныќәымххит ақышә.

Шәахәа ччабжьны зыԥхал ҭәыз
Аҭыԥҳа ԥшӡа шьыжь аӡыхьаҿ
Ахаҳә арччара згәаӷьыз,
Агәыӡра зқәыхәмаруаз лқьышәаҿ,
Цәыкәбарк бырлашны илашон.

Лӡара иакәшон лаԥшмацәыс,
Ах, уи арԥыс дзыргәаҭеиз.

Сеидру издыруа анцәа инис,
Уи аӡыхь ашҟа дызнеиз…

Аҿара аԥшӡара иацу аԥсҭазаара ԥшӡа, аԥсҭазаара лаша аизҳара иатәу:

Аԥсҭазаара ашә аартуп
Бзиабаран, зхацкы ҳцаша.

Аус злоу: дыҟоуп аҭыԥҳа ԥшӡа, амш ашара иацгылаз, дыҟоуп уи згәы ҿылкааз арԥыс – иҟоуп аԥсҭазаара наунагӡа, бзиабареи гьамеи згым.

Даҽакы:

Ашәҭ лаԥшыла
Ашәҭыш хнахт,
Блала уи агәыԥшқа ҭнахт,
Цәыкәбарк бырлашны икаҭәеит
Урҭ ирҿыҵшәаз ашәахеит.

Цәаҳәақәак рыла иблахкыгоу асахьа ҭылхит апоетесса ажәеинраалаҿ. Иҟоузеи араҟа? Ашәҭ ԥшӡақәа. Ашәҭқәа зегьы ԥшӡоуп, аха рыԥсы ҭоуп, ихибахуеит, акы алаԥш егьи агәыԥшқа хнахит, ацәыкәбар аҿшәеит, иаҿшәаз ацәыкәбар ашәахеит. Еиҭах Ашәа. Автор зехьынҵьара, дахьынаԥшааԥшлак ашәа лбоит, илаҳауеит, абжьы дыхнахуеит, уи аԥхьаӷгьы дыхнахуеит – ихадоу! Апоетесса лажәеинраала цқьоуп, иласуп, иԥшӡоуп аԥсҭазаареиԥш.

Мамзаргьы аԥсабараҿы аҭыԥ змоу хҭыск ала иаалырԥшуеит ауаӷ игәы хызхуа, игәы зырԥсаҳәо асахьа гәнаала:

Адунеи агәы аԥсы ашьоит,
Ианыдыдуа агәы ардоит,
Жәӷан иахыҽҽоит ҵаҟа ақәа
Ҳазшаз илԥханы иара,
Анцәа иаҳзааишьҭит ақәа.

Аԥхын ашоура анкацеиуа, аҭакар аԥсабарагьы ауаагьы анаргәамҵуа аамҭазы, зегьы зызгәышьуа ақәа – ақәаршәы анаулак, аԥсабарагьы, ԥстәгьы, уаагьы рыԥсы еивыргоит, ргәы арҿыцуеит, аҵиаақәа рҽеиҭаркуеит, ибзарыбзаруа иеиҵәҟаҟараӡа, игәазырҳагаха иеинҭәылоит. Абри ауп апоет лгәы шьҭызхуа, ҳаргьы ҳгәы шьҭызхуа. Иҿыцхеит аԥсабарагьы ауаагьы ргәы, адунеи аҽеарыцқьеит.

Г. Сақаниа ллирика тематикала кыр иҭбаауп. Араҟа иҟоуп аԥсабара аҟазшьа рацәақәа ирызку, маҷк афилософиахь зхы кыду ажәеинраалақәа, агәалашәарақәа, абзиабаратә лирика цқьа. Уи анаҩсан, абра иазгәастарц сҭахуп Г. Сақаниа аԥсуа фольклор бзианы ишылдыруа, џьара-џьара уи амотивқәеи апоетикеи гьамала, ҟазарала лхы ишалырхәо иахмырҟьацәакәа (иааҳгап леизгақәа рыхьӡқәа: «Анана-Гәында», «Аматанеира», «Саҭанеи лашәа»).

Афольклортә хаҿсахьақәеи, амотивқәеи, афоризм-қәеи иманшәаланы, имырмыцхәыкәа, иахмырҟьацәакәа лажәеинраалақәа рҵаки рхырхарҭеи аиҿкаараҿы, раар-ԥшраҿы, аформа араӡараҿы шьахәла лхы иалырхәоит, мыругас илымоуп лырҿиараҿы.

Хыхь иазгәаҳҭахьеит апоетесса лажәеинраала ала-шареи агәыкреи шырныԥшуа, рыхшыҩҵаккәеи рфор-меи аԥхьаҩ игәы шышьҭырхуа атәы. Ари ҳазлацәажәо аизгаҿы иеидкылоу ажәеинраалақәа изызку тематикала иагьмаҷым, аха иагьырацәам. Апоетесса дызлацәажәо, лгәы иҵхо ауаҩытәыҩса идунеи, игәҭыхақәа, игәеизҳарақәа, аԥсабареи иареи реизыҟазаашьа уҳәа, абарҭқәа роуп.

Автор бзиара хәыҷык лымԥыхьашәар, ма уаҩык игә-наало цәаныррак изҵысыр, анцәа игәы иахәо ак ҟаи-ҵар, ма аԥсабареи ахҭысқәеи гәахәак лзааргар гәыкала дазышәаҳәоит, деигәырӷьоит. Лгәырӷьара аԥхьаҩцәа иаҳзылшоит.

Ахшара, ҷыдала аԥа аԥсуаа рзы дыҵәҩаншьапуп, абиԥара еизырҳаҩуп, изҳар, ижәлар рыхьӡи рыхьымӡӷи ахьчара иуалуп. Убри азы аҵеи аҭаацәа рзы, ҷыдала – ани аби рзы, дгәазырҳагоуп. Г. Сақаниа лҵеи-лҿааӡага изыл-кит оумашәа гәыкала иаԥҵоу ажәеинраала-ашәа шьахә «Сыҷкәын иашәа» захьӡу:

Исызҳауеит, сеицәкьысуеит,
Ажәҩан сацакьысуеит,
Амра сацакьысуеит,
Аецәақәа сыркьысуеит.
Аԥша лас саԥысуеит.
Сызҳауеит, сеицәкьысуеит,
Абжьымшынк сыртысуеит,
Сан мышкы слаԥысуеит
Сызҳауеит, сеицәкьысуеит.

Ахәыҷ иецәкьысра изҳара иатәуп рҳәоит аԥсуаа. Абри агәаанагара, ажәлар ремпирикатә ԥышәа иатәу, лхы иархәаны иаԥылцеит лыҷкәын гәазырҳага иеиԥш иԥшӡоу илахҿыху ажәеинраала. Ан лгәыргьара аԥхьаҩгьы инырит, гәахәарыла идикылт.

Иҟоуп рҿиаҩцәак, рҩымҭа аԥырцоит, дара уаҟа иубарҭаӡам, уи ахатәы ԥсҭазаара наҭаны иоурыжьуеит, нас ахала амҩа иныҟәлоит, ахатәы ԥсҭазаарала иҟоуп, аӡәгьы ихьыԥшым, ахы иақәиҭуп. Иҟоуп даҽа рҿиаҩцәақәак, еиҳарак алирикаҿы, урҭ иаԥырцаз аҩымҭа даргьы ацуп. Иара ахаҿсахьа аарԥшраҿгьы рҭыԥ ыҟоуп, аҩымҭа аформаҿгьы ацакаҿгьы иааԥшуеит хаз хаҿсахьаны.

Г. Сақаниа ллирикатә рҿиамҭақәа рҿы, шамахамзар, автор дрыцуп, игәыргьаразар дгәыргьоит, игәырҩатәызар дрыцгәырҩоит. Ажәакала, апоетесса – автор лхаҿсахьа лҩымҭақәа рхаҿсахьақәа ирыцуп, ирыбжоуп, асахьаркыра аган ахь алагьы ихеибарҭәаауа, аҩымҭа иазеиԥшу, иҭибаго хаҿсахьақәаны иааԥшуеит.

Сашьҭоуп ашәа, иҟам ашьҭа,
Сгәашҭа сҭалан сыԥшаауеит.
Зегь ззеиԥшу аԥша қәашьда
Ашәа схашҭыр изацәуеит.
Аҵх иаҿыцшәаз жәа маӡажәан,
Аецә ҭалоит ибылны.
Уи лашара ԥсеиқәырхаган,
Ашәа ҿыхоит са сгәаҿы.
Сашьҭоуп ашәа, иҟам ашьҭа,

Сгәашҭа иҭалару, сҵааиуеит.
Иахьхыз сеидру аԥша қәашьда,
Ашәа азысымхәаар иԥсуеит.

Иԥсеиқәырхагоу, ауаҩ зыда дхәарҭам, агәы иаҭаху, аԥсы иаҭаху ашәа аҳәара дазгәышьуеит ажәеинраала афырхаҵа, иара убасҵәҟьа авторгьы. Аҵх иаҿыҵшәаз аеҵә иацрыҵуа алашара ажәа маҳа, уи амаҳа иаҵанакуа еилызкааз алирикатә фырхаҵеи автори ргәаҿы иҿыхоит Ашәа.

Бзиарак аҟаҵара насыԥуп. Ихадоу, аԥша қәашьда ашәа азҳәатәуп, уи еиқәырхагоуп, уи игәылҭәаахо, изҩыдахо ԥсҭазаароуп.

Апоетесса лнапаҿы уи аҟара егьзымҳәошәа иҟоу ахҭыс, ма асахьа аԥсы ахалҵоит, ажәа лыԥшаахқәа азылыԥшаауеит, иԥшҳоу, игәнаалоу сахьаха аԥхьаҩ ила иаахлыргылоит:

Ашьыжь абла ҳаҳа ҟәандан,
Бырлашк аларшәуп сыԥсы.
Адунеи аԥсахәага ашәа,
Аԥсаа ихыртит шарԥазы.
Шәҭык сагәылҵит ҿыцҳаҳара
Адгьыл сықәлеит сԥырԥыруа,
Аԥсҭазаара сыԥсахаара,
Цәыкәбарк ашәҭыц иахьыкәкәа.

Араҟа аҳра ауит инеиҵыху, арҿиара агәаҕьра згым аметафора. Араагьы иҟоуп ашәа, ашәа аԥсҭазаара иашьагәыҭу.

Аԥсахәагахьтә ашьыжь лаша иаанагаз аԥсҭазаара гәылҭәаахь – ԥсы зхоу зегьы рыԥсы ҭалеит, иҿыхеит: аҵар, ауаа, ашәҭқәа, еилаарцырит ашьыжь ҳаҳа гәыҟаҵага, зыԥсы ҭоу зегьы ргәамч еихазҳауа ашьыжь хьшәашәа гәнаала асахьа ԥшҳа! Ара иҟоуп угәалаҟара бзиазтәуа, угәы зырҿыцуа асахьа ԥшҳа, асахьа зҩыда.

Ашәа апоет лнапаҿы оумажә згәыҵаӡо, иҭбаа-ҭыцәу, иҳәаадоу, зегь злаӡо, кыр шьҭызхуа, бзиареи џьбарареи еидызкыло, игәышьҭыхгоу, ирхәыцгоу Ашәа. Ашәа абызшәа ажәоуп, урҭ еицуп еицрыҵшьа рымаҳам:

… Ажәа ажәҩанаҿ ииуеит,
Адгьыл иалҵәрааз абжьы,
Ҵыс ашәахоит ес-шьыжьы,
Ажәа ажәҩан аанартуеит,
Ашәа жәҩан ахь иԥыруеит,
Дгьыли-жәҩани еизшаны,
Еиҭахынҳәуеит Ашәаны.

Адгьыл иахылҵыз абжьы – ажәа, ажәҩан зегьы иара аҵакала изгәыҵазыгӡаз, ашәа ахылҵны, уи ашәа адунеи иахыҵәеит, иалнаршеит жәҩани-дгьыли реигәныҩра, реилазаара аарԥшра, «реиҭанеиааира» аарԥшра, ракзаара асахьа аҭгара.

Г. Сақаниа лажәеинраалақәак рҿы аӡын, ааԥын, ҽаҩраҭагалара, аԥхын рсахьа еилыхха аҭыхра оумашәа дазыманшәалоуп:

Аԥша иалышәшәан аԥсы,
Икаԥсеит ҵаҟа асы,
Адгьыл иқәыршәуп касыш,
Уааины улала асыш.
Сиа нанаа аҵх гәагәоит,
Асы шкәакәа аҵх аршоит.

Ара аԥсабара асахьеи ахҭысқәеи иҳарҭоит даҽакгьы: аԥсабара ус шаҳаҭҵас акәым ишаарԥшу, уи аԥсы ҭоуп ауаҩытәыҩса иеиԥш. Уи, ҳәарада, иҳаранакуеит арҿиара ахықәкы хада.

Апоетесса лажәеинраалақәа ирыҵоуп даҽа бзиаракгьы: урҭ ауаҩытәыҩса иахь ирымоу ргәаанагара бзиабарала иҭәуп, абзиа иазгәышьуеит авторгьы ллирикатә фырхаҵагьы. Уи аҟазшьа бзиаӡақәа иреиуоуп:

Аԥсҭазаара мра лашаран,
Абзиабара шәҭымацаран,
Агәырӷьара шәамацаран
Иҟалааит ауаа рзыҳәа.

Автор илҭахуп адунеи зегьы мрала иҭәызаарц, гәбылрала агәқәа блызарц. Адунеи зегьы мрала иҭәны, агәбылра ацны, абзиабара анакәха – зегьы рзыҳәа, ԥсыхәа змамгьы ԥсыхәа роуа, зегьы дрықәныҳәаарц лҭахуп. Ари агәыцқьара, аԥсыцқьара, аразра иатәу, изыдоу ҟазшьоуп. Автор ҟыбаӷ згым, илаша-лашо иҟоу, лӷымҭа шьахәқәа, уанрыԥхьалак агәра угоит ишыҟоу ауаӷра, аразра, азӷыдара. Иҟоуп агәы лаша, агәалаҟара цқьа узаазго.

Г. Сақаниа аԥштәқәа рахь зегь раҵкьыс дзызхьаԥшуа ашкәакәа – алаша ауп. Имыцхәым уи лырҿиамҭаҿы аԥсра, агәаҟра, атрагедиаҵәҟьа зныԥшуа аӷымҭақәагьы, урҭ рҿы аԥсреи-абзареи, аҭхи-амши, алашареи-алашьцареи есқьынгьы иеиҿагылоуп, иеибашьуеит, аха лкалам иабзоураны убраҟагьы лашарак, ҟазшьа зӷыдак, аԥсҭазаара угәазырԥхо факторқәак ҳазцәырылгоит. Аԥсреи-абзареи реиқәԥараҿгьы апоетесса инаунагӡоуп ҳәа илыԥхьаӡо абзара – аԥсҭазаара ауп. Ес ииуа ирыциуа, ес иԥсуа ирыцыԥсуа, аха иеиҭаиуа, наунагӡа адунеи иақәлоу аԥсҭазаароуп ҳәа ишьақәлырҕәҕәоит ҟыбаӷ згым лажәеинраалақәа рыла. Аԥхьаӷгьы игәы шьҭызхуа гәыҕра наӡак илҭоит, иаҭәалшьоит. Аԥсҭазаара ауаӷы далахәнаҵы илшаз, иҟаиҵаз, ишьҭахь иаанхо рзы илашоу гәалашәараны иҟалароуп, имӷақәҵагахароуп. Усҟан ауп уи данымԥсы, џьанаҭ гылаpҭас ианиоуа:

Саныҟам сеиҭаҳәа,
Исзымҳәаз нараҳәа,
Исзеилымкааз уаҳа,
Дунеи иамкуа ахаан аԥша...

Иҟоуп ҳахьеиԥшу,
Уареи сареи акала џьара
Зных угәыбзыҕуп,
Ухааyп, уагьымҽыҕуп,

Саныҟам сеиҭаҳәа,
Исзымҳәаз нараҳәа,

Исзеилымкааз уаҳа
Сгәакьазаҵә, сԥыза аԥша...

Б. Шьынқәба иажәеинраала «Аԥшалас» аҿы иҟоу аԥшалас ахаҿсахьоуп араҟагьы иаабо, аха урҭ аԥжәеинраалак рхырхарҭақәа хаз-хазуп. Б. Шьынқәба иԥымҭа ажәлар рашәа ацәа аҟәнуп, уи иахылҵшьҭроуп, Г. Сақаниа лажәеинраала асахьаркыратә литература иакьарзу, иҵаулоу, гәыла иаԥҵоу лирикатә жәеинраала шьахәуп. Абас иҟоу алирикатә хаҿсахьа иеиԥшу ауаԥы изы ирҳәоит ажәлар: ари дымԥсзеит, идунеи иԥсахит ҳәа. Ас ззырҳәо хымацара ҳәа адәы иқәмыз, зажәеи зуси жәлар ирзызкуаз Ауаԥы изы ауп!

Хаз ҷыдала азааҭгылара ахәҭоуп ҳәа исыԥхьаӡоит апоетесса абзиабара иазкны иаԥылҵаз алирикатә жәеинраалақәа. Урҭ хыԥхьаӡарала иагьмаҷым, аха уагьы аҟаза лхықәкы дамеижьеит, уи хыԥхьаӡаралагьы хаҭабзиаралагьы ашәара-азара, араӡара дазыманшәалахеит. Хаҿсахьак, жәеинраалак ахьтә даҽа жәеинраалак ахь ииасуа акәымкәа, доусы рҭыԥқәа рзалхра дақәшәеит. Апоет лзы иҟазшьа ҷыданы иҟоу, даҽакгьы. Аԥсуа жәлар рҿаԥыц ҳәамҭақәа рҿы абзиабара иазку ашәақәа рхыԥхьаӡара даара имаҷуп. Дара убарҭ рҿгьы арԥызбеи аԥҳәызбеи реизыҟазаашьа аарԥшраҿы аҽынкылара аҭыԥ амоуп. Арԥызба иакәзааит, аҭыԥҳа лакәзааит, ражәа мыцхәым, рцәанырра аартцәам, ргәаҵахь иҵәахуп. Уи мзызс иамоу проблема дууп, аԥсуа жәлар ҭоурыхла рҭагылазаашьа иахылҵыз факторуп, аха ари азҵаара ара азааҭгылара аҭахым ҳәа иҳаԥхьаӡап. Избанзар, ари алитератураҭҵааратә проблема афольклоргьы асахьаркыратә литературагьы (ҷыдала ашәеи аиндивидуалтә лирикеи) еицырзеиԥшу зҵаароуп.

Г. Сақаниа лыбзиабаратә лирика жәлар рашәа иазааигәоуп ганкахьала, жәлар рашәа аҟазшьақәа шьҭнакааит ҳҳәар ауеит. Ҳәарада, ара апоетесса ллирикаҿы иҟаӡам ахԥылаара, сиужетк шеибгоу лажәеинраалахь аиагара, аха ара аҭыԥ амоуп жәлар иаԥырҵаз рыбзиабаратә ашәа аҟазшьа ԥшӡақәа, иара иарҿиаз, иатәу аԥышәа (амотивқәа,

ахаҿсахьақәа, асахьаркыратә цхыраагӡақәа, аформақәа, алексика) ахархәара.

Дара убарҭ апоетесса лхы иалырхәо афольклортә мазеигәы лара лнапаҿы иаҳа иаартуп, ажәеинраалаҩ лнапаҵаќа ашәаҿы иќоу аќазшьақәа рыҽдырҭбааит, хкы рацәала (аиндивидуалтә рҿиара иатәу, иашьашәалоу) еилыҵҵеит, илитературатә формахеит, илитературатә хаҿсахьақәаахеит. Уи анаҩсан, Г. Сақаниа лыбзиабаратә лирика даҽа ԥсуа поетк илирика иеиԥшӡам формалагы, гәаҭалагы, ќазшьалагы. Лара илылшеит иҿыцу, игәыку, ицқьоу алирика шьахә аԥҵара:

Сгәабжьы ақәеиԥш ихкәоит маҷ-маҷ,
Ақәа инацлоит уи маҷ-маҷ,
Сыччаԥшь – амра ашәахәа,
Ӡаӡан иқәҭәоит умӡырха
Сылабжышқәа хәылбыҽха.
Сақәыԥсычҳабжьуп аԥша,
Ааигәа сыќоуп, нас сыԥшаа,
Сгәабжьы ақәеиԥш ихкәоит маҷ-маҷ
Зегьы ирзысшоит уи маҷ-маҷ.

Ари ажәеинраала алирикатә хаҿсахьа, лхәыцрагьы, лгәаҭа иатәу лќазшьақәагьы, лыхныќәгашьагьы, зегьы ирҳәоит бзиабарак «дшабылуа», аха уи дхызхыз илҳәо, иааигәа дшыќоу, диԥшааргьы даара ишылҭаху ауп. Иќоуп ари ажәеинраалаҿы иаамсҭашәоу, игәнаалоу, иԥшӡоу абзиабара аԥсуаҵас, ажәлар рашәаҿы еиԥш аҽынкылаларагьы ацны.

Г. Сақаниа шәагаала имаҷу ажәеинраалаҿы ҵакыла иҵаулоу ахшыҩҵаққәа рҭагӡара лылларшоит. Ҽакала иаҳҳәозар, ажәа маҷ иҭбааҭыцәу ахшыҩҵаққәа еивҵаԥсаны рҭаӡра лылшоит:

Сгәабжьеиԥш сашәа саҳауеит,
Сгәыаасыртыроуп – сашәа ԥрып
Хәыцы-хәыҷла сыԥсы схыҵуеит
Санахьымӡа – ҳаицыԥсып.

Ашәа аԥсра! Ашәеи аԥсреи реидҳәалара агәаҕьра ду аҭахуп! Еидкылашьа змам еидкылоуп, аха уи аидкылара агәра угоит, угәы иаднакылоит, избанзар, аҟазараҿы ихадоу иуҳәо аасҭа аҳәашьоуп! Абри ауп изахьӡу апоезиа – ажәеинраала; ижәеинраалахаз – ажәа азҟаза инапаҿы.

Абас имаҷу шәагаала, аха иеиҿкаау, ишәоу-изоу, иеилыхха иҟоу ажәеинраалоуп «Асы шкәакәа иахыҵт аԥсы». Омашәа иеилыхха иҟоу, иҿыцҳаҳараӡа ҳала иаахгылоит аӡын асахьа. Ари ас иалзыршо арҿиараҵәҟьа, аҟыбаҩ зҩыдеи аҟазараҵәҟьеи роуп: «Асы шкәакәа иахыҵт аԥсы, ҿыц иаанахәеит аӡы аԥштәы, аӡын нӡаакәкәаалт аӡы, ҿыц ианеизнаго аԥсы, ҽааны иҭалоит асы аԥсы» лҳәоит апоет.

Иааҳгап даҽа жәеинраалак ацыԥҵәаха:

Сыҵла ҳаргь иаҵәа сыхьча,
Сыҵкы иарбааӡеит аҟәа,
Имацәысуеит имацәыс,
Уара ублаҟәа анырхыс,
Дыдыбжьуп уажә сгәабжьы,
Сгәыднакылоит аҟәабжьы,
Уара уакәзаргьы сҭахын
Ажәак уаҳәара сгәаҕьын,
Хыхь икыдхаҽеит аҟәа.

Араҟагьы аҽынкылара! Аԥсабара иахылҵуа абжьҟәа (адыд-мацәыс), аҟәаура, ажәак ала, аԥсабара иахылҵуа абжьы рацәа «агәеисра» згәеисроу, арԥыс згәы иҭҟәаз лгәеисбжьоуп. Аԥхьаҩ дхьалырԥшуеит аԥсабара иахылҵуа абжьы ҕәҕәа рацәаҟәа рахь, аха уи ахьыҟоу, аԥхьаҩгьы игәеиҭоит, лара лгәаҿы ауп. Араҟа аҭыԥ амоуп афольклор аҿы иаҳԥыло, асахьаркыратә литератураҿгьы аҭыԥ змоу асахьаркыратә маана (художественный прием). Аԥсышәала уи ахшыҩҵак шьҭнахуеит ажәеицааира, «ацә иаҟәкны – ажә».

Апоетесса лыбзиабаратә лирикаҿы иеидылкылт тема рацәа, гәаанагара рацәа, хәыцра рацәа, – ишьҭызкааз аԥсҭазаара аганрацәагьы, еиуеиԥшым аҟазшьагьы:

Аҭаҭын хыблаахеиҧш,
Инкасыршәит сгәала
Ари аҵх бзиабара зцым.
Игәхьаазгоит зынгьы амҩа агьама,
Қәыҧсычҳарак ухазырштуа аҭаҭын...
... аҵх хьшәашәа сгәаҿы исырцәеит
Ҿымҭӡакәа шьыжьы.
Игәхьаазгоит зны-зынла убжьы.

Араҟа иҳамоуп иеиқәымшәаз, зыҧсынҵры кьаҿхаз абзиабара, аҭаҭын лҩеиҧш иашоу абзиабара, аха зегь дара роуп, агәхьаагара зцу, иуцрымҵуа агәалашәара – зыбжа ашоу, зыбжа хаау, игәырҭынчгоу.

Апоетесса лҟазшьа бзиақәа иреиуоуп, дызлацәажәо изызкызаалак агәра угартә, агәахәа унаҭартә аиҿкаара. Лдунеи, лыгәҭыха, лгәалаҟазаара, ибзиоу аума, маҷк игәыхьума, рызегь урылалырхәуеит, наҧшҩык иеиҧш акәымкәа, лааигәара аҟазаара угәаҧхартә рызегь лыцеиҩушартә аҟара.

Аҧша иасуа, бзиа избо ибжьы ахоуп.
Ақәа илеиуа бзиа избо игәабжьоуп.
Амра шаша бзиа избо игәеиҧш ишуп,
Ашьыжь шареиҧш, уи есымша сизыҧшуп.
Лаҧшы хааран, сқәыҧшра цкышкәакәан исшәуп
Сҧарҧалыкьхан аҳауа сналаӡыр сҭахуп,
Ара зегь ҧхыӡуп, ҳқәыҧшра кыдҵәоит, иаҳцәыхкәоит –
Ҳахьцалакгьы, ҳагәқәа шыҟаз еиҧш иаанхоит.

Аҿара аҧшӡара, ахаара зныҧшыз абзиабаратә лирика иахылҵшьҭра шьахәу, игәыку Ажәа – ашәа ҧшӡа, ажәа гәыкы, угәы оумашәа иақәшәо, аҿара ахаҿы аҧшӡареи агәылҭәаареи згәылҷҷо ажәеинраала, аҿара иақәнаго, иҭызгаз ажәа еинраала гәлымҵәаах!

Ауаҩы изҳацыҧхьаӡа иҿара ишьҭахьҟа инхоит, уи агәалашәара иахылҵуеит иҷыдоу агәалаҟарақәа.

Адунеи ҽакала избоит,
Шьыри сқәыԥшра зны исымҳәази,
Сгәаҵа иҭалаз дысгәаԥхоит,
Еимгеимцарак сымбылхьази,
Еимгеимцарак даҽазнык,
Шьыри, сқәыԥшра снахьыԥшында,
Даҽазнык сыццышә сыблында,
Адунеи ҽакала избоит,
Сгәаҵа иҭалаз дысгәаԥхоит.

Ауаҩы цқьа, азҩыда абзиабара еснагьгьы ицуп. Аҿара дазхьуеит – аԥсҭазаара гәылзырҭәаауа, есқьынгьы ацқьара амҩа дануп, аҿара иацу аԥшӡара дазгәыкуеит. Убри ауп автор аԥхьаҩ иалхәарц илҭаху, аҳәашьагьы дақәшәеит. Даҽаӡьара илҳәоит:

Ари ааԥын ублақәа роуп.
Ашьыжь аҵыс абжьы ахоуп,
Ишәҭит, аха ишԥашәҭи аҵәа,
Аԥсҭазаара шԥеишеи Анцәа!
Сгәаҵан иҳәҳәоит асаркьал,
Исзымҳәо агәҭыхақәа аҳәоит,
Исзымгәағьуа ажәа иахьа,
Исамхаҳәоит – бзиа узбоит.

Ашьыжь, ааԥын, зуахкы уҭаху аԥшӡара, ацқьара, агәыӷра гәышьҭыхга уҳәа уб.иҵ., зегь рыла иҭалаӡуп, ихыркуп, игәыркуп, аамҭеи аԥсабара ԥшӡеи рыла аҵыхәҭәаны илҳәарц азы дара ирышьашәалоу цәаныррала иҭәу ахшыҩҵак гәнаала «исамхаҳәоит – бзиа узбоит». Абри аҟазшьа аныԥшуеит апоетесса даҽа лажәеинраалакгьы. Ацәанырра ахымтра, агәаҵан аҵәахра, аха абзиабара амч аиааиуеит, алирикатә хаҿсахьа – аҭыԥҳа зегь акоуп иламхаҳәоит, лгәы зытҟәаз иахь илымоу лцәанырра лцәааԥшуеит.

Ҿысҭӡом,
Нҿысымҭуагьы бзиа узбоит.

Сыблақәа анхызҩогь, –
Сыблақәа хыстыр, узбоит, шарккоит.
Ҿысҭӡом –
Ҿымҭӡакәа бзиа узбоит.

Арԥызбеи аԥҳәызбеи реихәаԥшра, цәаныррала реизыҟазаашьа, абзиабара ирзаанагаз, мрашәа илашаз рцәанырра, уи иахылҵыз аԥҳәызба лгәаҵаҿ ииз абзиабара зҩыда-ԥшӡа, абарҭ зегь раарԥшра лылшеит апоетесса, шәагаала имаҷу, оумашәа гәыла ирԥхо ажәеинраалаҿы. Арҭ реизыҟазаашьа аԥхьаҩгьы датҟәеит, урҭ реизгәыкра иаргьы даргәыкит, агәахәа ду инаҭеит, аҿара иахылҿиаауа аԥсҭазаара лаша, аԥсҭазаара зҩыда аԥшӡареи аҿареи ирсимволу датәнатәуеит.

Жәак еимаҳдан имцахеит,
Амца еимаҳдан имрахеит,
Ҳагәқәа ирҳәоз, – ҳа ҳаизшан,
Ҳазшаз илыԥхa ҳазшан,
Жәак еимаҳдеит имаӡан,
Адунеи мышкы иуаaран,
Аха ԥсҭазаарак иаԥсан.

Ажәеинраала аиҿартәышьеи, асинтаксиси, инеиҵыху аметафора ахархәареи рыла ҳахәаԥшыр, қәыԥсычҳара заҵәык иахылҵыз ари ажәеинраала аԥызҵаз автор гәылаԥсыла апоезиаҵәҟьа аԥҵара дшазҟазоу ҳбарҭахоит.

Гунда Сақаниа, еиҭаҳҳәап, дпоет-лирикҵәҟьоуп. Уи илтемахадоуп ауаҩытәыҩса хкырацәа зҵазкуа идунеи: игәалаҟазаара, ихәыцрақәа, ихныҟәгашьа – иҟазшьа, иуаҩра, илшара; абарҭ зегьы хазы акәымкәа, иара дызлахәу, дзыдҳәалоу адунеи – аԥсабара инадкыланы. Уи адунеи аҿы, аԥсабараҿы ихадоу ауаҩытәыҩса иоуп, аха дагәнааланы, иара иҭыԥны дагәылагылоуп адунеи, аԥсабара. Аԥсабареи ауаҩи еиҟәыҭхашьа рымаӡам, еицуп, иԥсабаратәу гармониала иеилахәуп. Ауаҩы ихала ҟалашьа имаӡам, дызҭагылоу аамҭеи, дызлахәу аԥсабареи рыдлаԥса. Уи шьахәла ирныԥшуеит апоетесса лырҿиамҭақәа зегьы.

Уи моу, кырҵьара ауаҩытәыҩса иҟазшьеи, ихныҟәгашьеи, аԥсабара аҭагылазаашьеи, аамҭеи иҳәаақәырҵоит, урҭ узеидымхуа иакны иеидҳәалоуп. Ауаҩытәыҩса иҟазшьа, ихәыцрақәа аԥсабара аҟазшьа иазааигәахоит, иеиԥшхоит; аԥсабара ауаҩы иҟазшьақәа шьҭнахуеит: ауаҩ иеиԥш аԥсы ҭоуп, ауаҩ ихныҟәгашьа ахныҟәгашьоуп, ихәыцшьа ахәыцшьахоит. Ауаҩи аԥсабареи гармониала, игәнааланы реицыҟазаашьа омашәа игәыкны аарԥшра лылшеит автор абра иааҳго ажәеинраалаҿы:

Аԥсҭазаара сгәаҳәоит
Аԥсҭазаара саҳәоит,
Исараӡа сиҳәоит сызшаз,
………………………………
Уажәреи ухәыҷреи еиҿаԥшуеит,
Ирыцҳауп, еибамбар иԥсуеит,
Аԥсҭазаара гәыӷран изшаз,
Исараӡа сиҳәоит Сызшаз!

Зегь зымчу, зегь иреиҳау, ауаатәыҩса зегь зыда ԥсыхәа рымам Агәыӷра!

Аԥсҭазаара аԥшӡара, азҩыдара, ауаҩ иҭыԥ аԥсабараҿы, аҿа аира – ашәҭра, ааԥынра иацу аиҭакра, абарҭ зегьы ааԥшуеит апоетесса даҽа лажәеинраалак аҿы:

Сгәаҵан хәыҭ-хәыҭбжьык саҳаит,
Сбарҵан аҵәамахә пытуан.
Ажәҩан аҟынӡа исызҳаит,
Ааԥын сашҭа иҭаԥшуан,
Абла акакаҷқәа хыҳәҳәы.

Ишаҳҳәахьоу еиԥш, Г. Сақаниа дашьҭоуп, есқьынгьы дыԥшаауеит ҵьара лашарак, бзиабарак абазбари, ҵьара ԥшӡарак аԥсабара иабалсбаари, дызласыргәырӷьари аԥхьаҩ, лашарак ибартә, бжьы хаак иаҳартә ҳәа. Аԥсҭазаара калеидоскопҵас аԥшӡара аилазаара уазааигәалтәуеит, оумашәа ула ихгыло асахьақәеи аҳҭысқәеи рҭыхра, урҭ урзааигәатәра лыллыршоит ҟазак иаҳасабала. Иԥшӡаны,

игәылҭәааны ахаҿсахьақәеи ахҭысқәеи раарԥшра – рҭаӡра дазҟазоуп.

Ӡынра ӡышкәакәа асы
Маҷк снаҿыхәоит усзыԥшы,
Аӡын ажәла канаԥсоит,
Ажәла шкәакәа еиқәыԥсоит, уб.иҵ.

Аӡын асахьа ԥшӡа, аӡын ахаара хьшәашәа ԥшӡа, игәнаалоу, игәрыцкьагоу, игәышьҭыхгоу аԥсабара, аӡын асахьа!

Апоетесса лпоезиа иаҟазшьа ҷыдоу зныԥшуа акы:

Адгьыл иалсхит – маӡак,
Ажәҩан иалсхит – еҵәак,
Убас аԥсҭазаара сгәаԥхоит,
Цәыкәбарк саӡаргьы исызхоит.

Автор ԥшь-цәаҳәак рҿы илылшеит адунеи аԥсҭазаара ҭбаа-ҭыцә, аԥсҭазаара зҩыда иахылҵуа аԥшӡара ауаҩы дшуаҩнатәуа, дшарыцқьо, дшарлашо аарԥшра. Ауаҩы амаҷгьы изхоит дыцқьазар. Иааҳакәыршаны иҟоу адунеи ҭбаа-ҭыцә аԥсабара аԥшӡара, азҩыдара збар зҭаху ибоит, уи дардууеит, идунеи, иҩныҵҟа арыцқьоит, дарԥшӡоит, дарҕәҕәоит! Абри ауп иҳанаҳәо ари ажәеинраала, шәагаала имаҷу, аха ҵакыла инагоу ажәеинраала!

Аиреи аԥсреи рыпроблема ауаҩытәыҩса жәытәнатә аахыс дзызхәыцуа, дызлацәажәо проблемоуп. Уи темоуп апоезиазгьы, аҟазаразгьы, афилософиазгьы. Ажәак ала, ари апроблемақәа ирпроблемоу, ауаҩы еснагьгьы дзызхәыцуа акоуп. Ари азҵаара Г. Сақаниа лырҿиараҿгьы имаҷымкәа иаҳԥылоит, аха аус злоу автор ари апроблема знеишьас иалҭаз ауп:

Уаароуп аԥсҭазаара уаара,
Ҿнаҭуеит ахара аԥсра.
Аӡәгьы иаҳарц зынӡа иҭахӡам
Ҳазыԥшуп ес ҿыц аира,

Ҳшазыԥшу еиԥш амра аира.
Аԥсреи аԥсҭазаареи еисоит
Ириаааиз аамҭа еикәшоит...

Зегь реиҳа зымчу, зегьы зҵазкуа, зегьы зынӡало аамҭа, – аӡәгьы изымҳәынҷаз, зегь злаӡаз, изынӡалаз аамҭа, зегьы еидызкыло... уаҟа иҟоуп аирагьы, аԥсрагьы.

Мышкы ииз мышкы дыԥсуеит, аха аԥсҭазаара наунагӡа иҟоуп, аамҭа иамҩанызаҩуп, аира-аизҳарагьы убас. Аԥсуаа ражәаԥҟа «аира зшаз аԥсрагьы ишеит» аҵакы апоетесса жәеинраалала иаалырԥшит. Аамҭа ҳәаадоуп, инаунагӡоуп, аиреи аԥсреи анеицыҟала аамҭа аҩныҵҟа инаунагӡахеит, ус анакәха аԥсҭазаарагьы наунагӡоуп.

Апоетесса аԥсра амотив лҩымҭақәа рҿы кырынтә дрылацәажәоит, аха уи гәкаҳарак аҵубааӡом. Аԥсҭазаара иахәҭакуп, аԥсабара иаҵасуп, ҳаргьы убас иҳадаҳкылароуп ҳәа илыԥхьаӡоит. Избанзар аԥсра анаҩсангьы аира ыҟоуп. «Егьа ҳургьы, егьа ҳҳәаргьы, зегь акоуп – ҳаԥсуеит... Зегь аамҭалоуп, зегь аамҭала, адгьыл аҿы ҳсасуеит. Егьа ҳургьы, егьа ҳҳәаргьы, иаҳаури, ҳаԥсуеит».

Аԥсра иазку ари ажәеинраала автор иажәа ԥшӡаны – ижәеинрааланы илҳәеит, лара ишыҟалҵалац еиԥш, иашәаны илҳәеит. Уи азы акәхоит ажәеинраала кәармак агәкаҳара зацым, изанумбаало. Ауаҩы дыԥсуеит, аха аԥсҭазаара ыҟоуп, аԥсҭазаара аныҟала аирагьы ҟалоит. Аира ыҟазар ауаҩы иԥсҭазаарагьы наунагӡоуп.

Ауаҩытәыҩса иԥсҭазаараҿы аԥсра дшазыҟоу атәы лҳәоит апоетесса абра иааҳго ажәеинраала «Амшын шуеит» аҿгьы...

Абзиабара ишамам ҳәаа,
Иаҳгәаланаршәоит аԥсра
Хаҳәи мшыни, дгьыли жәҩани,
Зегь ирзеиԥшу исаҳә акы.
Аԥсҭазаара иамои гьамас
Аԥсра уазымхәыцуа мышкы.

Исгәалашәоит, 1971 шықәсазы акәын. Џьгьарда ақыҭан Аԥсуа институт аусзуҩцәа афольклор аизгаразы ҳаҟан.

Ҧхнын. Ақыҭа иеиуаз абырг бзиа Ҕәыҕә (Елызбар) Ашәба имаҷымкәа ажәабжьқәа ансеиҳәа ашьҭахь ус иҳәеит:

– Дад, аҧсра уазхәыцуазароуп есқьынгьы, сызлоу сыжәлар рзы бзиарак ҟасҵап ҳәа угәы иҭазар. – Нас иациҵеит: – Аҧсра иазхәыцуа иоуп зыжәлар ирыхәо, уи иазымхәыцуа дызлоу рзы егьы даҧсаӡам.

Абра сзыхцәажәаз ажәеинраала санаҧхьа абырг бзиа иажәа ҟәыҕа аасгәалашәеит.

Г. Сақаниа лҩымҭақәа атематика рацәа шышьҭыркаауагьы, лырҿиараҿы аҧсадгьыли аҧсҭазаареи, ауаҩы иуси игәҭыхеи, автор уи излырхаз лыбзиабареи, игәыҭгагоу, илашоу абжьқәеи аҧштәқәеи роуп еиҳарак изызку. Автор аҧсҭазаареи аҧсабареи рахь илымоу абзиабара рныҧшит лажәеинраала шьахәқәа: «Ашьыжь ҭыс ашәан иааҧшит», «Хьрыцла ажәҩан лаҵоуп», «Сгәаҧхарала иҭаҳәҳәан», «Хьҵыс ҭагалан, сқәаҵа инҭалан», «Сыҧсы зну адгьыл, Сыҧснырдгьыл – Сыҧсадгьыл» убас иҵегьгьы. Апоетесса, ишазгәаҳҭахьо еиҧш, аҧсҭазаара аган рацәа, аҧштәы рацәа, агәалаҟара бзиа, ауаҩы агәахәа изҭо аҧшӡарақәа зегьы рцәыргара лҽазылшәоит, ақәҿиара шьахәқәагьы раарҧшра лыллыршеит. Лпоезиа цқьоуп, аӡыхь хьшәашәеиҧш игәырҿыцгоуп, ааҧын агәыкра агәыкроуп, лажәақәа лыҧшаахуп, ажәа азҟазаҵәҟьа инапы рныҧшуеит лҩымҭақәа зегьы.

Ҳазааҭгылап аҧсҭазаара дшазыҟоу зныҧшуа лажәеинраалақәа руак:

Аҧсҭазаара – гәашәуп,
Ҳазҭало, ҳазҭыҵуа.
Аҧсҭазаара ашәоуп –
Ҳазнылo, ҳазхыҵуа.
Аҧсҭазаара хьаауп,
Иаҳхалан, иаҳхыҵуа…

Араҟа иаабеит, иҟоуп ахьаагьы, иҟоуп ашәагьы, иҟоуп аҧсрагьы. Аха иҟоуп игәыҭгагоу даҽакгьы, уи иаиааиуа, аҧсҭазаара иатәу даҽакгьы. Ҳазааҭгылап уи зныҧшыз ажәеинраала:

Имацәысит,
Адгьыл амацәыс ҩнысит.
Аԥсҭазаара ҽыц иҽыхеит,
Дгьыли жәҩани еибаныҳәеит,
Аԥсҭазаара зегьы ириааит,
Агараҽы аԥшқа дкьаасит.

Аԥсҭазаара игәылҭәааны, аԥсабареи ауаҩи гармониала еинааланы, ихеибарҭәаауа, ауаҩытәыҩса игәаҽы иааиуа асахьа аҭыхра лыллыршеит автор даҽа жәеинраалак аҽы:

Нас ишеит мышкы,
Адунеи лашеит.
Адгьыл ахаҽы
Ҽыцны иаалашеит.
Ҳӡыхьқәа ашәа рҳәоит.
Ҳаӡӷабцәа гәыкуп
Ҳаҷкәынцәа лаԥшуеит…
Ажәҩан ахаҽы,
Мраны иаалашеит,
Нас ишеит мышкы,
Адунеи лашеит!

Амш аира, амра агылара, аԥсабара, ауаа рҽыхара, абарҭқәа зегьы дреигәырӷьоит апоет, лгәырӷьара ҳацеиҩылшоит.

Автор тема хадас илымоу, ишазгәаҳҭахьоу еиԥш, аԥсҭазаареи аԥсабареи, ауаҩы дызлагылоуи, иҩныҵҟала дызлаҟоу идунеии, арҭ зегьы реизыҟазаашьа иахылҵуа азҵаара рацәа рҭак аҟаҵара ауп, убарҭ зегьы поезиа бызшәала рыхцәажәара, лара ишылҳәо еиԥш, ашәа рызҳәара ауп лырҽиара зегьы зызку, ихадоу. Ҳахәаԥшып аԥсҭазаара дшазыҟоу ажәа азҟаза:

Аԥсҭазаара сас-аԥшәыма,
Зегьы ирԥылоит, – кыр шәҭахума?
Бзара ныҳәа,
Ԥсра наскьага,

Ԥсра иаиааиз ира нага,
Аԥсҭазаара ҿыц еиҭахәа
Иахьа иҳагхаз уаҵәы иҳаҳәа.

Игәнаалоуп, оумашәа игәыку жәеинраалоуп апоетесса ахшара изылкыз аԥҵамҭагьы:

Бзиа узбоит,
Сухԥсаауеит
……………
Сыҷкәын хәыҷ, сашәа,
Сгәыӷра, сразҟы.

Ауаҩытәыҩса идунеи хкы рацәа згәыҵаку, иԥсҭазаара аҵеи амци; абзиеи ацәгьеи, хкы рацәала еилышьу… абарҭ иубарҭоушәа, иубарҭамшәа, иуаҳауашәа-иумаҳауашәа, хыхь-хыхь иубо, иуаҳауа – амариа, аха иаҵаҵәаху зеилкаара уадаҩу, згәынкылара мариам, абарҭқәа зегьы маҭәахәуп Г. Сақаниа лпоезиазы.

Уи даара блаҵарыла дазнеиуеит дзыхцәажәарц илҭаху иарбанзаалак. Хҭысума, фактума лажәа ззылкыз аган рацәа аарԥшроуп хықәкыс илымоу. Аинтерес аҵоуп аԥхьаҩ изы арҿиаҩы лхәыцшьа, лфилософиатә гәаанагаракәа, лажәа артәашьа, уи иахылҵуа аҵаки аформеи.

Апоетесса имаҷымкәа дазхьаԥшхьеит, далацәажәахьеит аԥсҭазаара, уи иамоу аган рацәа, абзиа-ацәгьа. Абар уи ишылбо, иланаҳәо мҩас илнарбо, иаҳнарбо:

Аԥсҭазаара гәҭыха, зда ҳамам ԥсыхәа
Зда ҳамам иаҳмоуа, иахьеиԥш уаҵәазыҳәа,
Зны иҳарҭаз агәҭыха, зны иҳарҭаз ахьаа,
Ҳахыҵырц ԥсраҳәаа, ԥсреиҭамҳәа еиҭаҳҳәарц,
Аԥсҭазаара ныҳәан, ԥсра ҿымхәа ҳаҿыхәарц,
Аԥсҭазаара гәҭыха, ҳгәы иҭаҳҳәарц –
Зда ҳамаӡам ԥсыхәа.

Маҷк иадамхаргьы иазааҭгылазар ахәҭоуп апоетесса лажәеинраала аиҿкаашьа, артәашьа аформа. Раԥхьатәи

лҧышәарақәа инадыркны иахьанӡа арҿиаҩ лҩымҭақәа, ишьақәгылахьоу аҧсуа жәеинраала аформоуп ирныҧшуа, уи аформа лхы иалырхәоит иахьа уажәраанӡагьы. Аха уи аформа лара рҿиаҩык иаҳасаб ала дазнеит, уа даанымгылт. Д. Гәлиа аҵыхәтәантәи иҧсҭазаара ашықәсқәа рзы дзызхьаҧшыз, еиҳарак, абзиабара иазку ацикл аҿы, – зых иақәиҭу, аклассикатә форма иҭыҵыз, ажәеинраала шкәакәа ҳәа изышьҭоу аформагьы апоетесса кырҵьара лхы иалырхәеит. Уи аформа ахархәара аиуит Г. Аламиа ипоезаҿгьы, аха араӷа уи аформа алшарақәеи ахырхарҭеи иаҳа аҽартбааит. Ажәеинраала шкәакәа, зых иақәиҭу, ритмикалеи рифмалеи аклассикатә форма зыҽҭазмыгӡаз, аҽарҭбааит, аҽарҵаулеит С. Делба лпоезиаҿгьы. Уи ҳҧылоит Н. Ҭарҧҳа аҵыхәтәантәи лажәеинраалақәа реизга «Ихәу ашәӷәы» аҿгьы. Ари аформаҿы рхы ҧыршәоит аӷыбаҩ згым аҳәсахәыҷқәа ажәеинраалаҩцәа (апоетессацәа) Гә. Кәыҵниаҧҳаи И. Ҳаҵьымҧҳаи.

Ажәак ала иуҳәозар, Дырмит иаҧшьигаз ари ажәеинраала аформа инарҭбааны ахархәара аиуит, Н. Ҭарҧҳа, Г. Аламиа, С. Делба, Гә. Кәыҵниа, Г. Сақаниа, И. Ҳаҵьымба рырҿиамҭақәа рҿы. Уи иарҭбааит аҧсуа жәеинраала аформатәи аҵакытәи лшарақәа. Гханы иӷаӡам иаҳҳәар, абарҭ еиқәаҳаҧхьаӡаз апоетцәа рырҿиамҭақәа ирыбзоураны, аҧсуа поезиа аҽеиҵнахит, даҽа бжьыкгьы ахалт, даҽа ҧштәыкгьы шьҭнахит ҳәа.

Гунда Сақаниа лажәеинраала ахы иақәиҭуп, уи аритмикеи арифмеи ибзианы лнапаҿы ишаалгахьоугьы, лырҿиаратә хықәкы ианаҭаху ҳпоезиаҿы ишьақәгылахьоу аформа анаҩсангьы, зых иақәиҭу, аклассикатә форма аҳәаа иҭыҵуа ажәеинраала шкәакәагьы лхы иалырхәоит. Иаагап ҿырҧштәыс абри ажәеинраала:

Ирыкка, ирҿыха адунеи, адыд ҿыха,
Ирхыҵ-хыҵ аиеи,
Адгьыл ҳгәаларшәа ҽазнык
Ирхыҵ-хыҵ, еиҭархыҵ-хыҵ ҽазнык.

Ҳәарада, араагь иӄоуп аритмика, ҳзышьцылахьоу ажәеинраала аиҿкаашьақәагьы, аха уи аформа аҽҭанагӡаӡом, иҭыҵуеит, формалагьы ҳәашьалагьы. Ари аганахь ала, аинтерес аҵоуп арҿиаҩ лажәеинраала шьахә «Саҭанеи лзы ашәа», акымкәа-ҩбамкәа леизгақәа иҭыҵхьоу ирнылахьоугьы убрахь иналаҵаны.

Статиа кьаҿк аҿы иуадаҩуп ажәа азӄаза лнапкымҭақәа ирықәнаго ажәа аҳәарааҩра, уи иаҭахуп инарҭбаа-инарҵауланы ахцәажәара, инҭкааны урҭ рӄазшьеи, рформеи, рҵаки алацәажәара. Аха ари аусумҭа ажанр излаҵанакуа ала ҳгәаанагара ҳҳәеит. Апоетесса лырҿиара-лпоезиа иақәнаго ажәа аҳәара, анализ аӄаҵара аԥсуа критикцәеи алитературатҵааҩцәеи ҳаԥхьаӄа иуалны ирыду усуп.

Аҵыхәтәаны лкаа ҳасабла иазгәаҭатәуп апоетесса иахьатәи аԥсуа поезиаҿы ажәа ҿыц, ажәа лыԥшаах, абжьы гәнаала зхоу, ицқьоу, иԥшӡоу, иҿыцу ажәеинраала аԥҵара шлылшаз; аҳәатәы рацәа узҭо, иҵауланы узырхәыцуа, аԥхьаҩ илаԥшҳәаа зырҭбаауа, изырҵаулo апоезиа. Ара аҭыԥ амоуп уи аԥӄарақәа рыҽҭамыгӡакәа, ашәа абжьы зхыҩуа, ԥшӡара-хаара згым, игәыку, ажәҩан иалоу, ашьха иқәу, шә-хәыцрак згәыҵагӡаны аԥхьаҩ изназгаз, уи зегьы инырыртә дӄазҵаз апоетесса лажәа еиҿкаа, лажәа еинраала; уи ишьҭикаауа хкы рацәала «иеиҿыбаау», иҳәаадоу адунеии аԥсҭазаара ԥшӡеи ҳрылазырхәыз апоезиа шьахә!

Уи аамышьҭахь, Г. Сақаниа аҵыхәтәантәи лажәеинраалақәа еидызкылаз ашәӄәы «Саҭанеи лашәа» Д. Гәлиа ихьӡ зху аҳәынҭқарратә премиа аиуразы иқәыргылоуп. Са сганахьала уи гәахәа дула исыдыскылоит. Аԥсуа поезиаҿы зхатәы ажәа зҳәахьоу, зхатә ҭыԥ ааназкылахьоу, хыԥхьаӡара рацәала аԥхьаҩцәа зырҳахьоу, аӄыбаҩ шьахә змоу апоетесса Гунда Сақаниа Д. И. Гәлиа ихьӡ зху Аҳәынҭқарратә премиа гәык-ԥсык ала илықәнагоит ҳәа исыԥхьаӡоит.

2010

АГӘЫРҨА ИАИААИЗ, АРАЗРЕИ АГӘЫҬРА ЗҨЫДЕИ РЫЛА ИРҴХОУ АЖӘА

Белла Барцыцҧҳа исахьарку аҧсуа литература адунеи далагылоижьҭеи маҷгьы ҵуам. Уи илкьыҧхьхьеит иакымкәа-иҩбамкәа лажәеинраалақәа еидызкылаз ашәҟәқәа. Аҧсуа сахьаркыратә литератураҿы дааит уи лхатә ҟазшьа, лхатә идеиақәеи, лхатә темақәеи, лхатә хәыцшьеи лыманы. Апоетесса аҳәатәы рацәа лымоуп, аҳәашьагьы дазыманшәалоуп. Урҭ лҳәатәқәеи лгәыҵхақәеи рацәоуп, иҭбааун лыҧсадгьыл аҭоурыхтә ҧсҭазаареиҧш. Лыжәлар – илызгәакьоу аҧсуа жәлар ржәытәи рҿатәи, рлахьынҵа, иахьатәи рҭагылазаашьа ишьҭнахуа азҵаара рацәа дрызҿлымҳауп, аихьӡарақәа дрызгәдуны ашәа-ажәа рзылҳәоит, аихьымӡарақәа (рыцҳарас иҟалаз, урҭгьы аҭыҧ рымоуп) гәнылгоит зыҧсадгьыл бзиа избо, иахәҭаку, иалахәу аӡә иеиҧш. Апоетеса лҩымҭақәа зегьы лыжәлари лыҧсадгьыли рыбзиабара, рыҧшӡара, рҟәыҕара, рлахьынҵа аҧеиҧш уб.иҵ. аҧсҭазаараҿы аҭыҧ змоу азҵаара рацәа ирзылкуеит.

Иахьатәи ҳазҭагылоу аамҭазтәи ҳажәлари ҳаҧсадгьыли зҭагылоу, уи иахылҿиаауа, ишьҭнахуа аӡбатәқәа, азҵаара рацәа апоетесса блаҵарыла илбоит, илныруеит, урҭ мбашақә дрывсӡом, лгәаанагара аартны илҳәоит, гәыҵхас илымоуп, гәык-ҧсык ала рықәҿиаракәа дреигәырҕьоит, агәадура лзааргоит; аҧсҭазаареи ауааи ирышьклаҳәуа амҽеиракәагьы драҩсӡом, иаахтны илҳәоит, риашашьас, иааишьас иамоугьы давсӡом, аҧхьаҩ дрызхьалырҧшуеит урҭ рҽеишьас ирымоу амҩақәагьы.

Ажәак ала. Б. Барцыцҧҳа лпоезиа еиҳарак изызку лыҧсадгьыли лыжәлари иахьа изҭагылоу аамҭазы рықәҿиаракәа рзышәаҳәаареи, ирыгу-ирыбзоу арҽеиразы

амҩа азылхреи ауп. Уи лгәы иазнарҳауеит ихәыцҵы-иду лыжәлари лыԥсадгьыли рыбзырӡы зныԥшуа рҟазшьақәа, гәык-ԥсык ала дырзышәаҳәоит лыԥсадгьыли лыжәлари. Апоет лзы иҟаӡам атема маҷ, атема ду, лпоезиазы аԥсҭазаараҿы аҭыԥ змоу аҟаларақәа зегьы: ихәыцҵы иду, иҭшәоу, иҭбаау зызхьаԥшра ахәҭоу маҭәахәуп лырҿиаразы. Убри аганахь ала, апоет лырҿиашьа ишьҭнакаауа, дызла-цәажәо, аԥсҭазаара аган рацәоуп, инеиҵыхуп, лыԥсадгьыли лыжәлари знысхьоу рҭоурых мҩа, изҭагылоу аамҭа, раԥхьаҟатәи рлахьынҵа, рԥеиԥш – абарҭ зегьы иналка-аны ианыԥшуеит апоет лырҿиара. Уи лыԥсадгьыл бзиа илбоит, дазгәдууп, гәыкалагьы ашәа азылҳәоит ааԥсареи гәкаҳареи лыҿрымҭакәа.

Белла Барцыцԥҳа даҽа ԥсыуа поетк диеиԥшымкәа лҵьа здылҵо еиҳарак аграждантә лирикоуп. Уи илыцәтәымӡам абзиабаратә лирикагьы, аха убри аганахь ала иаԥылҵаз аҩымҭа шьахәқәагьы еиҳарак ирныԥшуеит аԥсуа ԥҳәыс лҽынкылара, аԥсуа леишәа иеиуоу аԥҳәысаҭыԥҳа лыхныҟәгашьа ԥшӡа – аԥсуара иатәу аҟазшьа бзиақәа.

Автор даҽа лҟазшьа бзиакгьы: Б. Барцыцԥҳа дзых-цәажәазаалак: дуаҩума, ԥсабароума, хҭысума, зегьы рҿы дзышьҭоу, ирыҵылбаарц илҭаху, зегь раԥхьа иргыланы: ауаҩра, аԥсыцқьара, ақьиара, аԥшӡара, ауаҩытәыҩса абзиара аганахьала илылымшаша илзыршо аҟазшьақәа. Уи деигәырӷьоит лара. Хьысҳарак данзавымсуагьы убра-ҟагьы уаҩрак лыԥшаауеит аԥхьаҩ гәыӷра лашак ахь дхьа-зырԥшуа.

Аҵыхәтәаны, конкретла автор лажәеинраалақәа рыхцәа-жәарахь ҳаиасаанӡа абра иазгәаҭатәуп уи лырҿиара зегьы ҳәаақәызҵо, лара илтәу аҟазшьа ҷыда: ауаҩра аҳаракреи, агәыблреи, абзиа аӡыргареи ахәахәа адымгылареи; аԥсуа ҵасҵәҟьала ахныҟәгареи, аԥсадгьыл гәык-ԥсык ала абзиа-бареи, иара иатәышьҭроу ажәлар рызгәдуреи ауп. Уи лпа-триотреи, лыуаҩра зҩыдеи шьахәла ианыԥшит лырҿиара, лпоезиагьы, амца зыцрыдды иҟоу, гәыцқьала иаԥҵоу лпублицистикагьы (уи хазҷыдала изыхцәажәатәу темо-уп). Автор лфырхацәеи лареи ирҳәоит ирыхныҟәгашьоуи еивгаӡам, хҭак еицҭадыршәоит. Уи аԥхьаҩ иганахьала,

пату ду иаԥсоу, ҟазшьа шьахәуп, ҟазшьа еиҿкаауп. Автор лгәыблра, лыуаҩра дызлацәажәо ирызку лыбзиабара шьахәла ианыԥшит лырҿиара зегьы.

* * *

Ҳзыхцәажәараны ҳаҟоу ашәҟәы иахьӡуп «Сыԥшалас». Машәыршақә иҟамлаӡеит уи. Ари аԥсуаа рыԥсҭазаара ацәгьеи-абзиеи, рҭоурыхи рлахьынҵеи еидызкыло, символра зуа акы ауп. Ашәҟәы ахқәа руак автор иахьӡылҵеит «Жәлас ушьҭысхыргьы аԥшалас, уамашәа ибатәӡам» ҳәа. Арҭ ацәаҳәақәа аагоуп апоетлажәеинраала «Сыԥшаласхоуп сшықәу амҩа» аҟынтә. Ажәак ала, Б. Барцыцԥҳа дқәыԥшны арҿиарамҩа дананыла нахыс мҩақәҵагас иоуз, уахь дхьазырԥшыз Баграт ду иажәеинраала «Аԥшалас» ауп. Уи мацарагьы акәым, апоетесса лыҿиара зегьы азы, ҿырԥшыгас иҟалеит аԥсуа поезиа ахьӡырҳәага, аԥсуа жәеинраала азҟаза ду Баграт ирҿиарамҩа зегьы. Убри азы акәхоит Б. Барцыцԥҳа лҩымҭақәа рҿы кырџьара апоет ду иаԥҵамҭақәа рхаҿсахьақәа дызрызхьаԥшуа:

Баграт-цәаҳәа ҽенак санаԥхьа,
Схалеит ажәҩан ахь сԥыруа.
Баграт – ԥшалас санаҿыхәа,
Салагеит ажәеинраала аҩра.

Баграт-Ажәа сгәаҿынтә ицазшәа,
Имра шәахәаха иҽырбоит.
Аҟармаҵыс иазырҵаз ашәаҳәашьа,
Баграт иакәушәа сгәы иабоит.

Баграт инырра аныԥшит апоет лажәеинраала «Сыԥшаласгьы». Уи ус шакәу автор лажәеинраала иаҵалҩыз ажәақәагьы ирҳәоит: «Баграт Шьынқәбеи Ражден Гәымбеи ргәалашәара иазыскуеит» ҳәа.

Б. Шьынқәба иажәеинраала, зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз арԥыс аԥшалас иамеидаз иажәақәа ирхылҿиааз ԥҵамҭоуп. Ажәеинраала аҵакы абас иҟоуп: аибашьраҿы ахәра ӷәӷәа зауз, аԥсра алакҭа иҭаԥшуа аибашьҩы аԥшалас

даҳәоит иажәақәа иаҳәшьа, иан, иаб рҟынӡа инанагаразы. Ажәеинраала аҟаза ду инапы ишыҵгоу мҩашьо, ихрестоматиатә ԥҵамҭахеит. Иара иақәнагоз ашәа аԥиҵеит аҟыбаҩ ду змаз аԥсуа композитор Ражден Гәымба. Ари ашәа ҩыцҳа авторцәа дуқәа ирыбзоураны жәлары зегьы ирашәахеит. Аԥсны ахи аҵыхәеи иахыҵәеит. Уи моу, инагоу гәлымҵәахк идунеи аниԥсахлак аԥсрақәа рҿы ари ашәа мыткәмаҭас иадырхәо аҟынӡа иҩеит. Атрагедиа ауп игәыҭшьаагоу ашәа ду зхылҵуа.

Абарҭ аҟаза дуқәа иеицаԥырҵаз Ашәа гәыҭшьаага – ахаҵареи ауаҩраҵәҟьеи згәылазыгӡаз Ашәа, апоетесса илымҳәар ада ԥсыхәа змамыз, Ажәа – ажәеинраала лнарҳәеит. Амилаҭ рдоуҳа, рыламыс, рыуаҩра зныԥшыз ари аҩымҭа, нас аԥсуа композитор Р. Гәымба иҟыбаҩ иабзоураны иашәахаз лгәы инарҵауланы ианырит. Ажәеинраала ҩуп иаҳхаагаз, ашьаӡа-гәаӡа ҳалазыргылаз ақәылаҩцәа Аԥсны ианалцаха, анцәа иҳаҭәаишьаз Ахақәиҭра анҳзылаша ашьҭахь. Автор лгәыԥра здылҳәало ахақәиҭра иахәҭакуп апоети акомпозитори ражәа-рашәа:

Уҿыха «Сыԥшалас», уҿыха,
Иубома Ахьыԥшымра ҳазшеит.
Ҳажәлар ирылнахит аԥҿыха,
Ҳажәлар ҿакала илашеит.

Ашәа аԥызҵаз аныҟам аԥшалас амчра цхыраагӡоуп, ҿахәҳәагоуп, амилаҭ иабираҟуп, наунагӡа жәлар рыԥсҭазаара иацуп. Уи илҭахуп лыжәларгьы ларгьы ари ашәа рыцзарц, гәаҟрак ианақәшәо ари ашәа еиқәырхагас ирзыҟаларц. Убри азоуп ажәеинраалаҿ автор изылҳәо «Рыбжьала рашәа ҿырпла» ҳәа.

Ашәа амч ду, ашәа аҵакы ҵаула ҭбаа-ҭыцә дақәгәыӷуеит апоетесса:

Ахра ҳаҿыгала лыԥхала,
«Сыхәрашәа» агәаҵа иҭҳәааау.
Агәаҟраҿ ҳанзмыжьуа ҳхала,
«Аԥшалас» ҳхәырбӷьыцқәа иреиҳау.

Ҳабацәа рҭыхәтәа ушалаз,
Наӡарантә иаазгаз рыԥсҭынха.
Ес ииуа ирыциуа «Сыԥшалас»,
Ꙩыцьа рыԥсы зхоу адоуҳа.

Апоетесса конкретла лажәеинраала ззылкыз ҳдыруеит, аха ара иҳәатәуп, автор лажәеинраала иззылкыз аҳәаақәа ирҭыҵит ҳәа. Уи апоет ду иажәеинраала лгәы иҵасит, иҵауланы дархәыцит, лара уи иадылбалаз аҳәаақәа шьарда рҿеиҵырхит, лыжәлар рҭоурых ԥсҭазаарахь дхьанарԥшит, иахьатәи ҳҭагылазаашьеи ҳаԥхьаќатәи ҳԥеиԥши ҳлахьынҵеи лгәы иҵхоит уаꙩ зꙩыдак ишиќазшьоу еиԥш. Убри азы акәхоит апоетесса изылҳәогьы: «Аԥшалас уцәырҵ уеҳарба... ахра ҳаҿыгала лыԥхала... Ҳабацәа... наӡарантә иаазгаз рыԥсҭынха».

Аҵыхәаны автор лажәа хлыркәшоит гәыӷрала иеиҿкаау ацәаҳәақәа рыла:

Схьыԥшымра, саԥсшәа, схатәымца,
Ишәыхҭныс҅ҵоит сгәи нас сыԥси.
Иҳацнаҵ иҳацуп наӡаӡа,
Раждени, Баграти, Аԥсни!

«Ес ииуа ирыциуа» ашәа, ахацәа рашәа, рхаҵареи раԥсуареи абзырӡы биԥарак ахьтә даҿа биԥарак ахь иаазго, дазгәдууп апоетесса. Ашәа рзылҳәоит, дрызгәдууп ажәытә ашәа аҿатә аамҭа иашьашәалазтәыз арҿиаꙩ нагақәа, дрызгәдууп абас еиԥш иќоу ашәа ду аԥызҵоз зхылҵыз ажәларгьы, уи ашәа жәлар рашәа-ражәа аќынӡа аꙩагара зынасыԥхаз арҿиаꙩцәагьы.

Б. Барцыцԥҳа лпоезиазы ихадоуп лыжәлар ржәытәрҿатә, рҭоурых, иахьатәи рҭагылазаашьа иарҿиоазҵаарақәа зегьы лара лырҿиаразы иматҽаахәуп, дазыманшәаланы лҽырцәылыхьчоит атемассара, аиҭаҳәаракәа. Уи лпоезиа иагәыцәуп лыжәлар знысыз, ирхыргаз аамҭа, иахьатәи рыԥсҭазаара абжьы рацәа, аԥштәы рацәа, урҭ ирхылҿиааауа азҵаара рацәа, лыжәлари лыԥсадгьыли рлахьынҵа, рԥеиԥш поезиа бызшәала аарԥшра, асахьа

аҭгара, аҭҵаара. Уи агәра ганы мыругара алыруеит лажәа – лажәеинраала. Илҳәо-илҩуа агәыцқьареи аԥсыцқьареи ирхылҭҵшьҭроуп, ичаԥоуп уи ала. Ажәа азҟаза арҿиаразы ихадоу иажәеи иҩымҭеи аԥхьаҩ дазҿлымҳахартә, уи агәра игартә аиҿкаароуп. Уи аган ахь ала Б. Барцыцԥҳа илылшеит лҩымҭақәа реиҳараӡак рҿы аԥхьаҩ лыгәра игартә аҟынӡа лҟазара аҳаракра. Уи ҳәара аҭахума, апоетесса лзы иеиҳау хәшьара ыҟаӡам, инасыԥ лашоуп ажәа азҟаза изы.

Апоетесса лажәеинраала «Сымцажәла абжьы» аҟны иҟоуп абас еиԥш иҟоу ацәаҳәақәа:

Са сымцажәла абжьы зхьысыз,
Иакхьоу гәашәзаргь – иаанартуеит.

Машәыршақә акәым абарҭ ацәаҳәақәа автор лышәҟәы актәи ахаҿы излыргылаз. Ари ажәеинраала аԥсуа иԥсҭазаара, иаԥсуара аҟазшьа џыдақәеи ииасхьоу, аха иахьагьы ҳаԥсҭазаара иахәҭаку ҳмилаҭ аҟазшьақәеи иршьаноуп. Апоет дазыразны, гәыҭгарала ашәа азылҳәоит аԥсуа иҩнра, игәараҭыԥ, ихәышҭаара. Ахәышҭаараҿы иҿаҳәоу ахәышҭаарамца – амцажәла аҵакы, уи аԥхара-ахаара ҳнырыртә аарԥшра лылшеит. Уи аԥсуа нхаҩ ибзазара иахәҭакуп, иаџыдоуп.

Уамак ыҟамшәа иаҳбоит апоет иаҳзаалырԥшыз ақыҭа иеиуоу сахьак (ахәышҭаараҿы ахәа зқәыҳәҳәоу, иҵәаху амцажәла), аха иалаԥшны издырыуа, – ақыҭа иалиааз изаанагоит иеинаалоу, илашоу, иԥхоу сахьа шьахәк… насгьы автор уи асахьа аарԥшра мацараҿы даанымгылт.

Амцажәла ахатәы бызшәа иадылҳәалоит дызлиааз, леизҳара зыдҳәалоу, раԥхьаӡа лхатәы бызшәа ашьҭыбжьқәа ахьлаҳаз агәараҭа, аҩнду, ахәышҭаара.

Амцажәла аԥсуара иаҵанакуа символуп. Уи иеиднакылоит нырцәи-аарцәи иҟоу аԥсуаа зегьы, избанзар иара дара зегьы ирзеиԥшны иртәуп, хныҟәгашьоуп.

Апоетесса лажәеинраала хлыркәшеит абас:

Раԥхьа исҿыҵшәаз ашьҭыбжь ԥсышәоуп,
Сареи сымцажәлеи ҳаижьроуп.

Сыҩнду, сгәаратәа са истыҧуп,
Сарҩашьаӡом! Иахоу сыбжьоуп.

Апоетесса лыжәлари лыҧсадгьыли рықәҿиаракәа дрызгәдууп, аха агәытҵхагьы лымоуп. Уи илбоит лыжәлар хьыӡла-ҧшала аимҭахара ду ишалҵыз, ирхәаҽырц зҭахыз амч еиқәаҵәақәа ишыриаииз, уи аҵеицәа аҿааӡагақәа ӡәырҩы рыҧсҭазаара шақәырҵаз. Аха лыҧсадгьыл макьанагьы ашәарҭара иштагыло лныруеит, лыжәлар ргәы рҽанылҵоит. Иага иааира угаргьы, иага хьӡы урҳаргьы, ҩнытҟала аҽеиҿкаара аныҟамла аиааирагьы лҵшәадахоит, ажәлар идырҳаз ахьӡ-аҧшагьы шьыжь ӡаӡеиҧш инкабар ауеит. Абри ахшыҩҵак аныҧшуеит автор лажәеинраала «Аҧсны жәлар». Апоетесса уи ҷыдала иазылкит Аҧсны ахьыҧшымра азхаҵара ахҭыс. Аҧсуа жәлар шәышықәсала иззықәҧоз лабҿаба ирбеит. Ари қәҿиара дуун, гәырҕьара дуун, аха уи иазнарҳауеит ажәлар рҭакҧхықәра аҭоурыхи алахьынҵеи рҿаҧхьа. Иаҭахуп иаҳагьы аҽеиҿкаара ахазхьаҧшра:

Аҧсныжәлар, срыкәыхшоуп шәыблақәа,
Сшәыҳәоит, еибаҳҭап ҳажәҩахыр
Абаақәа, абаақәа, абаақәа! –
Адаҟьа ҿыц ҳахьчароуп ҳҭоурых.
Рылаҧшқәа ҳахдырҧом ажәларқәа,
Ҳдаракәац ахытәеит адунеи.
Ҳаҧсадгьыл алагоит ҳажәлала
Еиҧаҳшьып ҳҳәоуи ҳгәыҕырҭеи.

Аҳәоуи агәыҕырҭеи (аҽеиҿкаара) реиҧшьра даара ихьанҭоу усуп: иаҳхамшҭроуп зыҧсадгьыл азы ӡатәс зхы ҟазҵаз аҧазаҵәқәа, Лаҭа аҳаирплан иҭаблыз арыцҳақәа, Аҧсны зхы ақәызҵаз, иҳаиуамыз, аха ешьара ҳзызуз еиуеиҧшым ажәларқәа рхаҭарнакцәа.

Аҧсуа иҭоурых, иусқәа, иҧеиҧш, аҧсҭазаара иқәнаргылоз азҵаара рацәа зегьы рлахьынҵа, раҧхьаҟатәи рҧеиҧш иахьалацәажәоз, иахьырыӡбоз, жәлары зегьы ирзеиҧшыз Аҧсны агәы – Лыхнашҭаҿы акәын. Ари аҭыҧ аҵак ду амоуп,

ҭоурыхла ижәытәӡатәиу аамҭақәа рыҟнытә ахыԥша аауеит. Иахьагьы аԥсуа жәлар ирзеиԥшу, зҵаара дук аныӡбатәу уа иеизаны иеиххәыцны, ишәа-иза акаҿы иааибагоит.

Лыхнашҭа аҵакы, уи аԥсуа иԥсҭазаараҿы иааннакыло аҭыԥ, ажәытә-аҿатә ауп апотесса лажәеинраала «Лыхнашҭа» аҿы дызлацәажәо.

Аԥсуа жәлар ихадароу русқәа рыӡбарҭа, жәлар рлахьынҵа алацәажәарҭа Лыхнашҭа.

> Аиаша иаԥҵарҭан, инеиуан рыҿхны,
> Ршьапы ихургылон Лыхнашҭа, Лыхны.
> Тәымк ишьаргәыҵа ҳнаҵашь ҳизгаӡом,
> Лыхнашҭа уҟанаҵ аԥсуа дыԥсӡом.

Лыхнашҭа иԥшьоу ҭыԥуп, жәлар рлахьынҵаӡбарҭоуп, уи анаӡсангьы аԥсуа жәлар зегьы ирзеиԥшу аныҳәақәа ирымӡаԥгарҭоуп.

Аԥсуа жәлар рҭоурых, рҟазшьа, рлеишәа, рыхныҟәгашьа, рыԥсадгьыл, ауаӡы дызнысхьоу, дызлаҟоу, ихәыцшьа, ихатәы бызшәа аҭагылазаашьа, аҭыԥ, аҿиара амӡақәа уб.иҵ. Абарҭқәа зегь роуп Б. Барцыцԥҳа лпоезиа зызку. Кыр лажәеинраалақәа рҿы дазааҭгылоит ҷыдала лхатәы бызшәа – аԥсшәа иахьатәи аҭагылазаашьа, ароль, ажәлар рыԥсҭазаараҿы, уи иааннакыло аҭыԥ.

Ҳәара аҭахума, уи дазгәдуны ашәа азылҳәоит лхатәы бызшәа. Илдыруеит ажәлар жәларзтәуа абызшәа шакәу.

Абарҭқәа зегьы аныԥшит поезиа бызшәала автор лажәеинраала «Ҳбызшәа». Ажәеинраала ахы епиграфҵас иаҵаӡуп: «Абызшәа – ан лбызшәоуп, ихаауп, иԥшқарахуп, иҭыԥҳауп, аԥсуа ан леиԥш ахаҵамԥҳәысрагьы алоуп ҳәа иԥхьаӡоуп. Асаӡ жәлар рҳәамҭақәа рыҟнытә».

> Ашкәакәа ҳшәызҵаз,
> Ҳамцажәла змырцәаз.
> Ачҳара змымҵәаз,
> Адунеи ҳахьызгӡаз
> Зегь зымчу, бызшәоуп.

Адоуҳа лаша – аԥсшәа, зхы-зыԥсы ухҭнызҵо, ажәҩан ахь иуԥхьо, угәаҟра уаҟәнызхуа, ирԥшӡагоу, ихьӡырҳәагоу, уӡырызго бызшәоуп ҳәа илыԥхьаӡоит апоетесса аԥсшәа. Ауаҩытәыҩса ихәыцра, иԥсҭазаара гәылзырҭәаауа, аԥсуара шьаҭас иамоу, амилаҭ милаҭызтәуа, анцәа излаиацәажәо, излаиашьапкуа абызшәоуп. Абызшәа уарԥшӡоит, угәаҟра уалнаргоит, уеиҿнакаауеит.

Ҳахдырра ҳцәызмырӡуа,
Аԥсуара зхылҵуа,
Анцәа ҳазлаиҳәо,
Ахьыԥшымра ҳзаазгаз,
Зныҳәапхьыӡ мҩашьаз,
Зҿаҭахьа ҳаршәҭыз,
Ифрыԥҳәызбоу – ҳбызшәоуп!

Ахатәы бызшәа гәыла-ԥсыла, шьала-дала илылаҿуп автор, убри ауп абысҟак игәнааланы лбызшәа абзиабара аарԥшра злылшаз. Абри ажәеинраала ҵакыла иазааигәоуп, апоетесса аԥсшәа иазылкыз даҿа жәеинраалакгьы. Аԥсуа шьҭыбжькәеи аԥсуа нбанкәеи дрызгәышьны ашәа рзылҳәоит. Ҳбызшәа ҳаикәнархеит ҳәа илыԥхьаӡоит. Уи иашахаҭала ҳзыкәшаҳаҭхаша гәаанагарами.

Сикәыхшоуп шәысзызшаз,
Хынҩажәеи ҩба шьҭыбжьы.
Анцәа иоуми ҳаизызшаз,
Ижәлартәхьаз ҳгәы инаԥшьны.

Еиҭа ҳазхьалырԥшуеит автор ажәеинраалаҿ абызшәа аҵакы адурахь. Апоет лзы аԥсуа шьҭыбжькәеи аԥсуа нбанкәеи оумашәа иеинаалоит, рынарха хараӡантә иаау-еит акгьы дагәамкәа, акгьы лашәымкәа, жәытәнатә аахыс аԥсуа жәлар аҭоурых нага ргәыцакны иаҳзааргеит. Ари гәадуроуп апоетесса лзы:

Акгьы илдмыршеит аҟырҭуа,
Ишьаргәыц ҳаҵашьра иҭахын...

Аҵыхәтәаны ажәеинраала хыркәшоуп абас:

Адыд асцыԥхьаӡа Аҧьҵла,
Иаҳагьы иґәґәахоит.
Иҵаулахоит адацқәа,
Абґьыцқәа уҿыпхаауеит.

Ҳбызшәа ҳаиқәзырхаз – ҳҭоурых, ажәытәӡатәи аамҭа аахыс аӡыблара ҳалганы жәларны ҳаазгаз, хәызмам, амилаҭ аԥсҭазаараҿы ихадоу, зегьы ирыцку!

Аха! Иахьатәи ҳаамҭазы изеиԥшроузеи ҳхатәы бызшәа ҳшәарҭадара аиқәырхаҩ? Белла Барцыцԥҳа, зӄыбаҩи здырреи ҭбаау, шьахәла илдыруеит иахьа ҳаԥсшәа аҭагылазаашьа зеиԥшроу, аха ишылӄазшьоу еиԥш уи игәалҭо аԥхьаҩ дзызхьалырԥшуа абзиара ауп. Уи азы гәыбҕан узлыҭом. Аха знықымкәа, иҩынтәымкәа аԥсшәа адура, аҭоурыхтә ҵакы, аԥшӡара аԥсуа иԥсҭазаараҿы ихадоу иара шакәу зылҳәо ахьысҳарақәа иӄоу ҳбарц азоуп. Аԥсшәа ашәарҭара ианҭагыла аҳәынҭқаррагьы ашәарҭара иҭагылоит. Ажәак ала – абызшәа, аԥсшәа ашәарҭадара ҳҳәынҭқарра иашәарҭадароуп. Иахьа аԥсшәа аҭагылазаашьа, еиҳарак ақалақьқәа рҿы, игәнаалан иӄам. Иӄаҵоу шмаҷымгьы, иӄаҵатәу хараӡа иеиҳауп.

Ҭырқәтәылатәи аԥсуаа ирҳәоит: «збызшәа иақәиҭым, иҳәынҭқаррагьы дақәиҭым» ҳәа. Уи ҳа ҳбызшәала иаана-го: зхатәы бызшәа зцәыӡыз (измам) ажәлар, аҳәынҭқарра рзыӄаҵаӡом ҳәа ауп. Абри азҵаара иазхьаԥшроуп еиҳабгьы еиҵаабгьы ҳҳәынҭқарреи ҳажәлари рышьақәыргылареи реиқәырхареи рзы. Даҽа мҩакы ҳамаӡам, иӄаӡам.

Ахатәы бызшәа, ҷыдала аԥсшәа иазкны иаԥылҵахьеит апоет имаҷымкәа ажәеинраала шьахәқәа. Убарҭ ире-иуоуп ажәеинраала «Сбызшәала ицәажәоит ашьха ӡыхьқәа». Абызшәа алшареи, агәамчи, уи иаҵанакуеи рахь ҳхьарԥшуа апоет илҳәоит: «Сбызшәоуп Аԥсны ԥшӡа еиқәзырха» ҳәа. Дагьиашами автор. Ажәеинраала аҵыхәтәантәи астрофа хлыркәшоит ауаҩ игә аҿы иааиуа ажәақәа рыла:

Сбызшәала ицәажәоит ашьха ӡыхьқәа,
Сбызшәала ицәажәоит аԥхьарца.
Сбызшәала ицәажәоит аҵла абӷьыцқәа,
Сбызшәала – Аиааира ҳа иаҳзырга.

Атәыла аӷьацара, аҿиара – аизҳара, аԥсынҵры анаунагӡахара, – зегь еидызкыло ажәлар рбызшәоуп, шьаҭамырӡгас иҟоугьы иара ауп. Абас иҟоуп иааркьаҿны ҳзыхцәажәаз ажәеинраала шьахә аҵакы. Ари иагьгәҽанҵароуп аԥсуаа ҳзыҳәан.

Аԥсреи абзареи атемагьы тәымӡам Б. Барцыцԥҳа лырҿиаразы. Ари апроблемагьы лара философиатә хәыцрала дазнеиуеит. Ирҳәоит аԥсуаа: «аира зшаз, аԥсрагьы ишеит» ҳәа. Уи аԥсҭазаараҿы есқьынгьы аҭыԥ змоу аԥышәа иднарбаз ауп. Аха аԥсуаа ирымахуп даҽа гәаанагаракгьы, зҵакы кыр аҵанакуа хшыҩзцарак: «ес ииуа ирыциуа, ес иԥсуа ирыцыԥсуа». Ажәакала, аԥсҭазаара ҵыхәаԥҵәара амаӡам, наунагӡа иҟоуп, иага иҭагәҭасуазаргьы амҩа иқәуп, ицоит, ааҥҿасрада, ишцац.

Абри ҳазлацәажәаз ахшыҩҵак Б. Барцыцԥҳа дазнеит поезиа бызшәала. Оптимизмла иҭәу ари ажәеинраала ианыԥшит апоетесса лгәамч лаша, ԥсабарала лҟәыӷара, лгәыҭбаара. Аԥсҭазаара иазырхоу иҳәаадоу лыбзиабара:

Сара сызшаз наӡаӡазыноуп,
Аамҭала сықәым ари адунеи.
Сыҟанаҵ цәашьҵас сбылларoуп,
Сӡыхь ҭабазаргь зны саннеи.
Саниуазгьы сыжәлар рхьаақәа
Са сыхәдоуп изхашәаз.
Амшқәа реиԥш ҿыц сишарцоуп,
Рзын слашароуп ззын хәлахьаз.

Ииз ауаҩы, – аԥсҭазаара иахәҭакхаз, ҿыц еиҭах дзишо ихазы дманшәаланы, ауаа рзы дҵоураны дҟаларц азы ауп. Апоетесса лгәаанагарала, ауаҩы амыткәмагьы имҳәар ауам, ахәрашәагьы – ахьаа хҽыга, ахаҵа иԥышәага, ианаҭахугьы дышәҭыроуп ааԥынтәи ашәаны.

Игәнылгоит ажәеинраала алирикатә хаҿсахьа иахьа ҳазлытҵыз аимҭахара ду иаҳзыннажьыз арыцҳара. Уи ашәы ҳашәнатҵеит, аха уи аамҭак амоуп, уҽоумҭароуп, уаиааироуп. Аԥсҭазаара иара атәы ҟанатҵоит: аԥсра ашьҭахь иааиуеит аира, аизҳара. Аиааира иааҳгаз дазгәдуны илҳәоит автор.

Ааи, сшыжәбо ҿыц маҭәалоуп,
Иснаалом шьҭатцәҟьа сара ашәы.

Ауаҩытәыҩса дыԥсҙом зынҙаск. Дыҟанатц дызлоу рзы дхәарҭазар, дыгәнаалазар. Убас иҟоу рнарцәы мҩа ианықәлалак дыԥсит ҳәа изырҳәаҙом аԥсуаа рҿы, ишырҳәо уи идунеи иԥсахит ҳәа ауп.

Абас еиԥш иҟоу агәаанагароуп ианыԥшуа лажәеинраала аҵыхәтәантәи астрофа:

Са сихымшеит ак зыҭнымхоз,
Сыԥсы схыҵыр – даҽа ԥсык.
Ҽа зник сироуп сахьазымхо,
Иаҭаххозар даҽа зник.

Иарбан ԥсҭазааратә зҵааразаалак апоетесса лажәеинраалаҿы дызлацәажәо уи ахшыҩҵак есқьынгьы џьарак еизлыркәкәоит, уи дахьиз – дахьааҙаз лыԥсадгьыл аԥшҙареи азҩыдареи ирзырхоу лыбзиабароуп.

Абас еиԥш иҟоу агәаанагара уоуеит апоетесса лажәеинраала «Аҩнду» уанаԥхьалак. Иара автор иаҵалҩит «Ажәеинраалақәа рцикл» ҳәа. Уигь иҷыдоу аҵакы амоуп. Аԥсуа иҩнду, – аҭаацәара ду иԥсҭазаараҿы иаанիкыло аҭоурыхтә ҭынхеи аҟазшьеи иеиднакыло рацәоуп. Уи анаҩсан, апоетесса лажәеинраала аҩра далагаанҙа иаалгоит аԥҳәыс бырг Барцыц Анҭица Мафа-иԥҳа лажәақәа: «Саб иашьа иԥа, саб иашьа иԥҳа – арҭ наскьагоу џьышәымшьааит. Анцәа имч ала ԥытҩык ҳанеитцагыла, аҩнду ҳамкуа ҳаналага, иаҳҿыҵыз роуп. Ҳаҕоу димоуааит аҩнду иаҿыҵша, зышьаҭа мароу иоуп уи дызмам. Имарахаз саҙбызшәала – икәадоуп».

Аҭаацәаара аԥызҵаз данеизҳалак, нхара-нҵырала данеиҵыҵлак иҭаацәарахаз ихшара хазы ишьҭуан, хазынхара иалагон, аха аҩндуааи хаз инхази реиҿцаара ԥкӡамызт. Урҭ аҩнду изладҳәалаз рацәаан, реиҿцаара-реибабара аӄазшьа ҷыдараҟәа аман, иԥшӡан, реиҭанаиааира, реицхыраара, реихаҵгылара, рҭибагара уҳәа убас иҵегь рыла иеиҿкаан. Аҩндуи уи иаҿызи реицӄазаара, реиҭанеиааира ирацәаны иеиҟәнархеит аԥсуаа рзеиԥшнхара аҷыда ӄазшьа бзиаҟәа:

Аҩнду – аԥсуароуп, ижәлоуп,
Инымҵәо ԥсҭазаароуп, ижәлоуп.
Аҩнду – ламысуп, ирҵагашәӄәуп,
Амч ахьынӡамоу уа ушәҭуп.

Аҩндуааи ирҿыҵыз аҭаацәара ҿыци реибабара ԥкӡам, рыбзиеибабара даҿа гьама ҷыдак аанахәоит: «Аҩнду кажьны ицаӡом, аҩнду ашә-гәашә адыркӡом, аҩнду иаҿыҵуеит иԥшӡаны».

Автор илҭахуп хаз ицазгьы иашҭа-игәара шәҭырц, уаала иҿиарц, иуа, иҟәла, игәыла иҿыԥшлартә еиԥш ахныӄәгара иӄазшьахарц. Уи аҩнҿыцгьы иҩныҩроуп аҩнду абызшәа, иеиханаҳароуп уи аӄазшьа ҷыдараҟәа зегьы.

Раԥхьа аԥсшәа ахьуаҳаз,
Уахьиз, уахьааӡаз, ахьузҳаз.
Укәыршеиԥш иахьадуҵаз уцәа,
Сан ахьуҳәаз угәырҕьаҵәа.

Аҩнду аизҳара, аиҵыҵра иасимволуп, аԥсуа ҟьабзҟәа аҳра ахьыруоуп, ауаҩреи, аигәыцхәреи, шьала-дала иеилахәу рыԥсҭазаара зҩыда иахыҵхырҭоуп. Аԥсуа жәлар рмилаҭтә ӄазшьаҟәа реиҟәырхара, реихаҳара, реиҭанаиааира аԥшӡара – ахаара уб.иҵ., абарҭҟәа зегьы аԥхьаҩ ибар, инырыр гәыкала илҭахуп автор. Уи дазгәышьуп, дазыгәдууп дызлыҵыз ажәлар рыԥсҭазаашьа, рыхныӄәгашьа, илҭахуп уи наӡаӡа иӄазарц адунеи аҿы:

Аҩнду иаанаго изызхоу,
Аханду акәӡам изызҳәоу.
Угәгьы иацәуӡароуп акгьы,
Узмоу ажьрацәароуп уеибаркны.
Уаҟа аныҳәаҿақәа иҳәоу,
Аҩыжәразы акәӡам изаԥԥцоу.
Аҩнду иаанаго убри ауп,
Аханду акәӡам – уи уаҩроуп.

Б. Барцыцԥҳа иаалыкәыршаны иҟоу аԥсабареи, лыԥсадгьыли иарбан ҿацәзаалак азҩыдареи, аԥшӡареи рытцылбаауеит, уи лгәы иазнарҳауеит, гәык-ԥсык ала лгәырӷьара ҳнырыр, ҳалалырхәыр лҭахуп. Лыԥсадгьыл иарбан ҿацәзаалак лара лзы ԥшьаҭыԥуп.

Иԥшьам ҭыԥк ара иуԥылом,
Аԥсуа цқьа иԥшра зыԥшрам.
Ашьха иҭцыз аӡыхь иамбои,
Ҳазшаз илаԥш хаа зхьыршам…
Иҟам ҵиаак изхымшәо ашәа,
Иумыхо ажәҩан агәаахьы.
Уара уеиԥш агәаҭца ҭыԥа,
Абар иахьҳзыхынҳә ҿа ааԥынрак.
Иашьҭам баша анцәа иҭыԥ ҳәа,
Амӷгьы иацуп гәыбылрак.

Шаҟа бзиабарала дҭәузеи алирикатә фырхаҭца, иаҳҳәап – апоет амӷгьы лгәыбылра ԥшӡарак зцу аҭцылбаартә еиԥш!

Аԥсадгьыли аԥсабареи ауаҩы игәаҭцанӡа ианырыртә икылкааны изызгәаҭаз анцәа игәарԥханы иишаз иоуп.

Б. Барцыцԥҳа ӡәырҩы хаҭа-хаҭала ажәеинраалақәа рзылкхьеит. Урҭ зегь зуаҩреи зынамыси ҳараку, аԥсҭазаара иацу амаҟәмабарақәа кыр зхызгаз, ириааиз, зуаҩра зымнаԥхаз, гәыла-ԥсыла зхаҭара ҿырԥшыгоу, аҳаҭыри апатуи ирыԥсоу ауаа роуп.

Абас еиԥш иҟоу ауаҩы зҩыда изылкит Б. Барцыцԥҳа лажәеинраала «Бабка». Дызусҭада апоетесса лажәеинраала ззылкыз, гәык-ԥсыкала ажәа ҟәанда, иҭцаулаӡаны

агәаҟнытә иаауа ажәа гәнаала ззылҳәаз? Ҳрыԥхьап апоетесса лажәеинраала ахы иаҵалҩыз аҳәоуҟәа, урҭ иҳарҳәо рацәоуп:

«Изыскуеит Ленинградтәи аблокада зхызгахьаз, зашьцәа ҩыџьа ҭахаз, заби заб иашьцәеи дырӡхьаз, шәахсҭала зцәеижь рысыз, саб иашьа иԥа Бабка (Алексеи) Ҳаџьымиԥа Барцыц».

Иблаҟәа ҿыцәон ауаҩыраз,
Гәнаҳа змамыз иблаҟәа еиҟәԥсон.
Зылаҕырӡ хшылоз «О, сыԥшалас»
Игәҭыблаагаха Ахаҵа ихьӡон.
Рышьҭаҟәа дырхызшәа иԥшаарцаз,
Рызҿиҭуан иашьцәа иҭахахьаз.
Изымԥшаарҳәа иман цәшәарҭас,
Ицәԥытлон ихәраҟәа иҕьахьаз.

Зира ашыҟәси амзеи, амши рыда абиография аҟаҵаха змаӡаз, ҵара хәычык иахьӡаз инадыркны 55 шыҟәса зхыҵуаз рҟынӡа Ҟарҭаа реиҳабыра аԥсуаа зегь шҳәыԥыз аибашьра идәыҟәырҵеит. Реиҳараҩык аибашьраҿы иҭахеит, ихынҳәызгьы аибашьраҿы ироуз ахәраҟәа рыԥсынҵры аркьаҿит. Ԥсыуа зхылаҳәоу, усҟантәи рыԥсадгьыл ду ҳәа изышьҭаз ахьчараҿы, аӡәгьы хьымӡҕ имгеит, аӡә изҟәа аҕа иахь имырхеит. Ихынҳәызгьы ҟыҟда-ҿыҟда инхон, инҵуан, рҭаацәа ныҟәыргон. Ауаҩгәы зызҭоу изы игәыҭшьаагоуп ас еиԥш иҟоу ауаҩ иԥсра, аха уи иԥсҭазаара хаҵаҵас имҩаԥигеит, иԥсышьагьы аҳаҭыр зырҳаз ауаҩы иԥсышьахеит. Ишьҭахьҟа иаанхазгьы иԥсы ҭанаҵы ирҳаз, гәнаҳа змамыз иуаҩреи ихныҟәгашьа хатәреи рзынижьит.

Ауаҩы игәаҵанӡа инеиуеит ари ажәеинраала аҵыхәтәантәи ацәаҳәаҟәа:

Иблаҟәа ҿыцәон ауаҩыраз,
Гәнаҳа змамыз аблаҟәа еиҟәыԥсеит…
Зылаҕырӡ зызнымкылаз «О, сыԥшалас»,
Игәҭыблаагаха Бзыԥҭа иахьӡеит.

Б. Барыцԥҳа имаҷымкәа лҩымҭакәа рзылкхьеит харада ахара зыдҵаны, анхацәа нагақәа инадыркны аҵара змаз, жәлар рҭоурыхи ркультуреи еихазҳауаз рҿынӡа иҳаҩсыз ашәышықәса а-30-тәи ашәышықәса рзы идырӡыз аԥсуаа.

Иара убас апотесса ирықәнаго ажәеинраала шьахәқәа рзылкит аҵыхәтәантәи аибашьра иалагылаз аԥсуаа рҵеицәа, ешьара ҳзызуз еиуеиԥшым амилаҭқәа рхаҭарнакцәа иреиуоу нхыҵаа, шьала-дала иҳалахәу ҳашьцәа фырхацәа.

Аԥсуа жәлар аҵыхәтәантәи ашәышықәсазы ирхыргаз агәаҟрақәа ирцырҟьоуп автор ллирикатә хаҿсахьа – лхәыцрақәеи лҟазшьеи ҳәаақәызҵаз, шәагаала икьаҿу, аха ҵакыла кыр злазыгӡаз ажәеинраала «Саб иаҳәшьа», иаагап иара ара ишеибгоу:

Анышә иҵҳәҳәоз ахаҳә дакәшон,
Дықәгылон ҳәа Камыгә данхьчаз.
Лӡамҩа иадҵа ахаҳә даҿцәажәон,
Зашьцәа идырӡхьаз рзы ибылхьаз.

Шҭа дук иҟаз рышьхымӡагәаара,
Иабаҟаз ашьхыц ҭанҵәахьан.
Раҳәшьа заҵәгьы акка-ккаҳәа,
Лмыткәма ҳашьха арҳәацәахьан.

Ларгьы дыԥсгәышьеит ишылхьаауаз,
Ишыз ахаҳә еиҟәжәа ишьҭоуп…
Са соуп иакәшо, иазымхеит иахьхьаз,
Сашьцәа ршьала икәабоуп.

Ауаа еидызкыло – рыԥсҭазаара гьамас иамоу, иахьиз, иахьрызҳаз, иахьыхандеиуа аҭыԥ акәхоит. Уи аԥсадгьыл ауп иахьӡу, ауаҩы иԥсы адгьыл, дзыхәҭаку. Аԥсадгьыл ақәыԥшылареиԥш аҵакгьы ҭбаауп. Иаҳа конкретла иаҳҳәозар, аԥсадгьыл – ацуҭа, ақыҭа, ҷыдала ауаҩы дахьиз, иахьизҳаз: иашҭа-игәара, инхара. Апоет уи конкретлтәуеит «еиҵалцалоит» абиҭыԥ аҟынӡа. Уи аԥсадгьыл ду иахәҭахаҭоуп. Абиҭыԥ дазгәдууп апоет. Иара аҟазшьақәа

кыр шьҭыркаауеит, ауаҩытәыҩса иҧсҭазаара иагәуп, иаҧсуп. Абиҭыҧ Б. Барцыцҧҳа иазылкит ажәеинраалақәа рцикл. Руак «Абиҭыҧ, Абиҭыҧ, Абиҭыҧ» аҿы илҳәоит:

Анбан иаҩызоуп, Абиҭыҧ шьаҭоуп,
Акыр ҳалаҟазар Абиҭыҧ иаҵьшьоуп.

Ажәа Абиҭыҧ хынтә изеиҭалҳәо, нбан дула изылҩуа, – ари ажәа иаҵанакуеи иеиднакыло ахәшьарақәеи шыҭбаау, ишыҳарку ҳалҳәарц азы акәхоит. Абиҭыҧ аҵаки, иеиднакылои атәы иаҳа ҷыдала дазааҭгылоит автор хыхь ҳзыхцәажәаз ажәеинраала иашьҭанеиуа аҿы. Изакәи апоетесса лгәаанагарала Абиҭыҧ, иҳанаҳәозеи уи?

Абиҭыҧ – аҭоуба ҟаҵарҭа,
Абиҭыҧ – ахәрашәа аҳәарҭа,
Абиҭыҧ – аиаша аҳәарҭа,
Абиҭыҧ – ахәра арҕьарҭа…
Абиҭыҧ – иахьа ибаҟаҭыҧхаз,
Ҳжәытәрагьы иаман уи гәыҵхас.
Абиҭыҧ – аҧсуа иҿахәҳәарҭоуп,
Ҳбираҟ иану ҳамаҿаҭыҧоуп.

Аҭоурых иҳаҩсхьоуи ҳазҭагылоуи, амилаҭ милаҭызтәуа аҟазшьақәа, алеишәа, ахныҟәгашьа ҷыда (ҳмилаҭ иаҟазшьоу) уб. иҵ. аҵанакуеит Абиҭыҧ – ҳаҧсадгьыл иаҟәырҷахоу. Уи ианыҧшуеит аҧсуа жәлар рҟазшьа ҷыдарқәа зегьы, реизҳарҭа, рыҿиарҭа ҭыҧуп… Уи анаҩсан, ажәеинраалақәа рҵакы ҧыртло илҳәоит даҽаҵьара: «Абиҭыҧ – усас гәашә аҧшӡара. Иҧшьоу аҭыҧ – аныҳәарҭа. Раҧхьа иахьуҵаз аныҟәашьа, уоуп иахьубаз аныҳәашьа».

Аҧсадгьыли уи ауаҩы изы ишьҭнахуа аҵаки роуп ианыҧшуа ажәеинраала «Ашьхақәа иуарҳәап изхаану». Ҳабацәа реиҧш имашшуа, ҿымҭ-ҧсымшьа зегьы збарҭоу, зегь зычҳауа ҳашьхақәа! Автор лзы урҭ зыҧсы ҭоу, ауаҩы игәырҩеи игәырҕьеи зыцәтәымым реиҧш илыҧхьаӡоит. Урҭ ирныруеит зегьы, ирбарҭоуп зегьы, рылшагьы ҕәҕәоуп, рычҳарагьы – иара убас:

Сышьхақәа иуарҳәап изхаану,
Сабацәа ирҩызоуп – иԥшьоуп.
Ирхьааит уаргьы саргьы иаҳхьаау,
Ҳрыманаҵ ишышьхац ишьхоуп.

Аԥсадгьыл азхәыцра, азгәдура, ацәгьеи-абзиеи реилыргара, ауаҩра, аԥсыцқьара уб.иҭ., ишаҳҳәахьо еиԥш, лтема хадақәа ирееиуоуп автор. Ихароума, иаaигәоума лажәаззырхоу ахҭыс, ауаа реизҳара, реихьымӡара роума дзыхцәажәозаалак есқьынгьы дрызхьаԥшуеит, аԥхьаҩ игәалалыршәоит иаҳа ихадоу ҳәа илыԥхьаӡо апроблемақәа, ахшыҩҵаккәа. Убарҭ ируакуп апотесса лхатәы бызшәа аҭагылазаашьа, аҵакы амилаҭ рыԥсҭазаарақәы, алахьынҵа азҵаарақәы. Аԥсшәа адоуҳа ахьчарала имҩахҟьаз рылаҟәра – рыуаҩымра ҿаԥылҽуеит автор аԥсышәала, «саԥсшәа, исыцыршаз сажәа, чафагас усызиҭом аӡәгьы», – лҳәоит лажәеинраала алагамҭақәы. Аԥсшәа иныҟәнаго ауаа ԥсымцқьақәа, Аԥсны агәаҟра ианҭагылаз, Ешыра ахырҕәҕәарҭақәы Аԥсны ахьчаҩцәа анҭахоз, Латәа имицыз, амгәарҭа иҭаз анбылуаз, Шәачеи Аԥсны анҭыҵи иcаны зҽызҵәахыз, аресторанқәа рҿы итәаны қьаф уа, аҵәацақәа еиныӡҟьаз, мамзаргьы игәам-гәамуа иқьаԥҭахаз анхарақәа рҿы ифҩышәоз ракәӡам аԥсуара ныҟәызго, заԥсшәа пату ззақәу, урҭ хазуп.

Саԥсшәа, исыцыршаз сажәа,
Агәыдыҳәа сгара злаҵысуаз.
Ахацәа излаԥырҵаз сыхәрашәа,
Сасрыҟәа ахьӡ злаирҳаз.

Аҽеԥныҳәа акәӡам автор лзы ихадоу, урҭ ауаа хьысҳақәа амцхә рылацәажәара лҭахӡам. Аԥсуара ахьӡи-ахьымӡҕи змыхьчо ахацәа Ажәа анырзылҳәо, урҭ рызхьаԥшра, ахәҭам ҳәа илыԥхьаӡоит. Аԥсуара иабџьар хадоу, ҳхәыцреи, ҳагәҭыхеи, ҳгәыҕреи зегьы рзы ихырҳагоу ҳ-аԥсшәа иазку апоетесса лажәеинраала хлыркәшоит гимнҵас ицәажәо ацәаҳәақәа рыла:

Хынкылагас исымоу Саԥсшәа,
Снызахә исзаҩсуа иахьа.
Санԥслакь аԥсыуала сцәыуа,
Аԥсышәала ҩажәак сыхҳәаа.

Иҵауыланы зхәыцырҭа ыҟоу ауаҩытәыҩса зегь рыла, хаҭала, ҟазшьала, хныҟәгашьала, леишәала изҩыдоу ауаҩы ихаҿсахьа аныԥшуеит апоет «Исыхьуеит, исыхьуеит, исыхьуеит», ҳәа зхы лкуа лажәеинраала. Иарбану алирикатә фырхаҵа дзырхьаауа? Ахьаа иагьакуп, иагьыҩбоуп. Аҩымҭа ахаҿсахьа лхьаа гәхьаауп:

Исыхьуеит, исыхьуеит, исыхьуеит,
Алаҕырӡ сгәы ӡаагылоуп иахьак.
Иҵәыуоит, иҵәыуоит, иҵәыуоит,
Уаҩы имырбаӡакәа аҽхьак.
Иҿыцхеит, иҿыцхеит, иҿыцхеит,
Са сгәахәра хара инаскьахьаз.
Иҿыхеит, ааԥын зегь арҿыхеит,
Сыхәрақәа са стәала иҕьахьаз.

Зыхәра ахьаа ачҳара мариам, аха ауаҩы имырбаӡакәа иаазго ԥсеивгарак шлоуа агәра ҳнаргоит иҿыхаз ааԥынра. Аԥсабара арҿыхара зылшаз ааԥын иацуп аҽырҿыцра, аҿагылара, аинҭәылара, аԥшӡара. Уи ауаҩгьы игәы арҿыцуеит, ихьаақәа хнаҽуеит.

Ихыҵит, ихыҵит, ихыҵит,
Аӡиас асыԥса аныҭҟәац.
Аԥсабара амаӡа цәырҵит,
Ашәҭқәа цәырҵит срыҭҟәарц.

Аԥсабареи адгьыли иҭаҵәахны ирымаз агәамчра аҽцәырнагеит, иҿыхеит зегьы, иҵысит ашьац, аҵлақәа рымахәқәа иҭаҵәахны ирымаз аԥытҟәырқәа иргәылҵит абҕьы иаҵәа, ишәҭит адәқәа.

Арҭқәа зегьы ауаҩы игәала иханарштуеит, игәы арҿыцуеит, илшара иазнархҳауеит, ихьаа илнахуеит, даиааиуеит:

Аҿырлас, аҿырлас, аҿырлас,
Аацын аҵиаақәа еизнагеит.
Аԥшалас снаҿдырхуан, аԥшалас,
Схьаақәа насылҟәшәаны иагеит.

Б. Барцыцԥҳа лпоезиа зегьы азы ифырхаҵахадоу лыжәлар, – лаԥсуа жәлар роуп. Дырзышәаҳәоит, лгәы еснагь иҭоуп, дрызгәыкуп абырг инаиркны асаби ахатәыхьӡ зырымҭаз иҟынӡа. Рықәҿиарақәа, реихьӡарақәа, рыԥшӡара лгәы ардууеит, рхьысҳарақәа лгәы еиҵанарӷәӷәоит. Ихадоу – урҭ ирызлырхо лыбзиабара ҳәаа амаӡам. Б. Барцыцԥҳа лыжәлари лыԥсадгьыли ирзылкыз лажәеинраалақәа руак абас ахы акуеит:

Сыжәлар инымҵәаӡо сашәа,
Сыԥсадгьыл аблақәа – иҵару.
Сшәахәачча сқыҭа, сымҵәыжәҩа,
Сеидара ихьанҭоу, зны иласу.

Зыжәлари зхы-зыԥси иазхәыцуа ауаҩы ихәыцра рацәоуп, иҭакԥхықәра духоит. Уи дзеигәырӷьо шыҟоу еиԥш дыззыгәырҩогьы ыҟоуп. Аус злоу: уԥсадгьыли ууаажәлари гәыкала урзыҟазароуп, урылахәызароуп, рмаҵура уазхиазароуп.
Зыԥсадгьыли зыжәлари гәыкала ирзыҟоу иоуп абас зҳәо:

Алабжыш иардысхьоу сӡамҩа,
Ишьацроу, икаршәроу, зны ихароу.
Сыжәлар – аццышәқәа рымҩа,
Зхьаа сгәы иаду, зны ихароу.

Лычҳара, лхәыҷра, лыжәҩа ҿыц, лҿахәҳәага бызшәа, дызхаанугьы, дызхаанымгьы иҭамшәо мроуп, урҭ зныԥсыз ршьамҩа шәҭышхоит лара лзы. Лгәыӷрақәа иҭамшәо аиаҵәақәа реиԥш илзылашоит.

Сыжәлар, инымҵәаӡо сашәа,
Сыԥсадгьыл аблақәа – иҵару.

Сшәахәачча, сқыҭа сымҵәыжәҩа,
Сеидара ихьанҭоу, зны иласу.

Гәыкала иҵаулаӡаны зыжәлари зыԥсадгьыли знырыуа, гәҭыгьҕьаала бзиа избо, урҭ ирылиааз, дара ишеибаку иртәу иоуп изылшо абас еиԥш иҟоу жәа лыԥшаахла иеиҿкаау, гәык-ԥсыкала иҳәоу, иҭбаау, иҵаулоу ажәа аҳәара зылшо.

Шамахамзар, апоетесса лажәеинраалақәа зегьы еидызкыло, цәаҳәа ҟаԥшьны ирылго аидеиа хада, лыжәлар рыԥсадгьыли рҭагылазаашьеи рлахьынҵеи рызхәыцроуп. Ажәҩан даҵаԥшуама, аҭоурых иагахьоу дазхәыцуама, убарҭ зегьы ԥеиԥш бзиак рыҵылбаауеит, аԥхьаҩ дзыргәырҕьаша џьара акы изылԥшаауеит. Игәыҭгагоу гәыҕрала иҭәуп автор лажәеинраала «Аеҵәақәа рчара». Есқьынгьы лгәы иҵхо лгәынамӡарақәа лхазыршҭыша, џьара лгәы ҭызгаша акы аԥшаара дашьҭоуп.

Исымбацыз еҵәашәк кыдлеит,
Шәҩыла ишымԥсыз сырбауа.
Сышшәаҳәаҩызгьы урҭ игәарҭеит,
Ҿаарҭит рашәахәқәа рҿыддуа.
Гәырҩеи, гәаҟреи, хьааи, еидарак
Сгәаҿы ирҵәахит, хара игатәуп.

Аеҵәақәа еилыцьцьаауеит, урҭ ҿыц иизшәа илбоит ажәеинраала автор, уи иаанаго, ҳаибашьра хлымӡаах аҿы иҭахаз ҳуаа рцымхәра гылоит, ҳаԥсадгьыл аизҳара аԥеиԥшуп, уи аԥсадгьыл аԥсабарагьы ианыԥшит ҳәа акәхоит.

Иҿыцәеит ззырҳәоз ҳгәылак имца
Акәицқәа ахылҵуеит иашәаны.
Аеҵәақәа дрыҵаԥшуа илҳәоит;
Уаха ирымоу аԥсыуа чароуп,
Иԥшьоу рыеҵә-ӡы ҳхьыршоуп.

Ажәҩан иаҵыҷҷаауа аеҵәақәа рыжәпара гәыҕра лашак лзаанагеит апоет, уи агәыҕра гәныхәҵысҭала ҳаԥхьаҟатәи ҳԥеиԥш алахьынҵа бзиазы асимволра ауеит. Апоетес-

са ҳзызхьалырԥшыз уи агәалаҟара бзиа, агәыӷра лаша дышьҭызԥааз аԥхьаӡгьы инырыр, далагәырӷьар лҭахуп.

Белла Барцыцԥҳа ҳаӡныҵҟа иҳамоу абзиарақәа, аизыҟазаашьа ԥшӡа, аихаҵгылара, уб.иҵ. аԥсуара иаҵанакуа зегьы дырзышәаҳәоит, аха илбоит уаӡ игәы еихьызшьуа, ҳрыцҳарақәа, ҳалаҟәрақәа, иҽеим ҳҟазшьақәагьы. Имцхәны акәымкәа урҭгьы дрывымсит. Ауаӡытәыӡса иҟазшьа хьысҳа далацәажәоит автор ажәеинраала «Раџьԥсараа» аҿы. Изҿузеи урҭ аԥсуаа аҳәынҭқарра ҿыц ашьақәгылара амӡа ианану?

> Ԥхьаӡашьа рымаӡам рханқәа,
> Изҿу ргылароуп уажәгьы.
> Аргылара иаҿызар уи бзиами, еизҳарами, аха…
> Есымша иҟоуп дара рхала
> Рашҭа узҭалом имарианы.

Автор дрықәызӡбоит ас еиԥш иҟоу ауаа хи-ԥси ҳәа мацараз адәы иқәу, «Амал мҵадырсуан Гагра аныргоз, ҳԥацәа ҳзымԥхьаӡо иангҿаз».

Апоетесса лгәы лнархьуеит ажәлар иреиӷьыз рыҷкәынцәа рыԥсҭазаара ахақәиҭра иақәҵаны хьӡыла-ԥшала аиааира аазгаз, абас еиԥш иҟоу ауаа башақәа ахьрылиааз? Урҭ зуаӡра кьаҿу:

> Ижьакцахьеит рысас гәашәқәа.
> Агәаҟқәа, рылахьқәа еиқәуп,
> Зегь ыҟоуп рашҭаҿ ауаӡрада,
> Сапатла иҵаршә ргәашә аркуп.

Рылахь еиқәызҵаз, – аҷан иеизырҳәҳәаз агарҭа ахьырмоуаз акәу, иҵегьы ахьырзымыҳәҳәаз акәу? Рыӡбагьы ҽеим, лахьыцәгьароуп, шәахсҭа ҿаасҭоуп жәлары зегьы рзы. Изызҳәоугьы амилаҭ аҟазшьа бзиақәа рыҟьашьароуп. Ажәакала, ауаӡра ахьмаҷхаз рыцҳарак, уашәшәырак уазыԥшыз.

Ажәеинраала «Аԥсымцқьа» зызкугьы зыуаӡра маҷу ауаӡы иоуп. Уи

Дхумырҧшылан аӡыхь зхухуа,
Уажәеинраалагьы уизамыҧхьан.
Имырбазааит угәы ахьухьуа...

Избанзар уи ишакәхалак ауаа рҿы иибо ахәахәа мацароуп. Уи дыҧсымыцқьоуп:

«Умцажәла даумырҭәҳәан, аҧсимцқьа», – лҳәоит апоет, лара илҟазшьам цәымґрак лныҧшуа. «Ароманқәа, ароманқәа» ҳәа хыс измоу лажәеинраалаҿы апоетесса далацәажәоит арҿиара аҭакҧхықәра ду шаҭаху, уи аныҟамла арҿиаҩы иқәҿиара шхьысҳахо атәы. Ауаҩы ихьысҳарақәа ирзылкит Б. Барцыцҧҳа даҽа жәеинраалақәакгьы. Иааҳгап дара усҟак иахьырацәам азы: «Шәҟәыҩҩык иахь» (Аҟазшьа бааҧс – ашьыцра иазкуп), «Сҭарыжьит атыша исыгәҭасны» (алирикатә фырхаҵа лус гәык-ҧсык ала агәрагара илымаз иабзоураны лҧынгыларақәа дыриааиуеит). Ацикл ззуҳәар ауа абарҭ ажәеинраалақәа хлыркәшоит ҳҳәар ауеит. Б. Барцыцҧҳа оптимизм згым, ахәахәа иаиааиуа ауаҩы иҟазшьа иазылкыз ажәеинраала: «Мардак скыдлан – имаґрахеит». Ажәеинраала алирикатә фырхаҵа лымҩа ҧынгылара хьанҭала иҭәуп. Амҩаҿгьы ишьҭылхыз лҩызцәа «ґархеит», ҩадарала инагоу лымҩаҿы иаалҧыло зегьы лҧырхагоуп, дзышьҭоу аеҵәақәа харахеит, лӡыхь ҭабеит, дызқәылоз лыцҳа рҿаҟәеит, арахь дызхьымӡац рацәоуп, амҩа дықәуп хьаҵра лықәӡам, избанзар, апоет илҳәоит:

Изгәылымҵыц ашәҭыцқәа сзыҧшуп,
Дабабжьаӡ! – ажәақәа сзыҧшуп.
Аеҵә кыдылхт! – изухьоу ҟәыншьа,
Ҵьоук сыхьӡ хҭаркит оумашәа.

Аха, араҟагьы Б. Барцыцҧҳа лырҿиара аҟазшьа хада аҧыжәара агеит. Ауаҩытәыҩса иҧсҭазаараҿы иҧыло амҽеиракәеи (ауаҩы иҟнытә) амыҟәмабаракәеи (аҧсабара аҟнытә) дыриааиуеит гәыцқьа-ҧсыцқьала ихықәкы бзианы дазыҟазар, амҩан дзықәшәо аҧынгыларақәа зегьы иаҩихуеит дызқәу имҩа агәра игозар:

Кыр симҭазаргьы са сызшаз,
Иреиҳау санашьоуп – сзыԥшааз!

Дзыԥшааз ҳәа илыԥхьаӡо, – данҿаз аахыс лхы-лгәы зегьы здылҵаз лырҿиара, лпоезиа акәхоит. Уи лыԥсҭазаара хаҭоуп, дшеибгоу амаҵ азылуеит, лыбзиабара, лгәыхәтәымҩа зегьы ҳәаақәызҵаз иароуп.

Б. Барцыцԥҳа лырҿиараҿы иҷыдоу аҭыԥ ааннакылоит 1937 шықәсеи 1941–1945 шықәсқәа рзы иҭахаз луалҭынха, лқыҭа иалиааз, акаамеҭ зхызгази, урҭ ирыхәхаз ауаа ирызку ажәеинраалақәа. Арҭ ахаҿсахьақәа Аԥсны зегьы ирзеиԥшу хаҿсахьақәоуп. Апоетесса дзыхцәаажәаз, зҭыӡшәа лымоу, ла илзааигәақәаз шракәугьы, урҭ аԥсуа жәлар рхаҭарнакцәа зегьы ирлахьынҵахеит. Машәырла акәым апоетесса дзазхьаԥшыз 1937 ашықәс. Еиҳарак 30-тәи ашықәсқәа рынҵәамҭазтәи аамҭа еиқәаҵәа имгьо шәахсҭаны иаанхеит аԥсуа жәлар ргәалашәараҿы. Автор дахааным ари аамҭа, аха леиҳабацәа, уи иалахәыз, рӄнытә илдырууеит. Автор лаб иаҳәшьа, абарҭқәа зегьы ирылаԥшыз илзылкуеит ажәеинраалақәа ҩба: «Сара исықәсхит бҿаҭахьа», «Саб иаҳәшьа ҳраҵла дакәшон». Актәи ажәеинрала иаҵаҩуп абас иӄоу автор лажәақәа: «Харада ахара ишәыду мааԥшыкәа Анцәа сумшьын. Убри сахаанхар иара аҽныҵәӄьа сшәы сшәыхны исбылуан, сагьыкәашон ҳәа аҿаҭахьа лықәылҵахьан саб иаҳәшьа».

Ус шаӄаҩы ыӄадаз аҳәса, аҭыԥҳацәа забацәа, зхацәа, зашьцәа рыхынҳәра ишазыԥшыз зыҽзражәыз, рхацәа раара ишазыԥшыз зынарцәымҩа иқәлаз аҳәсақәа... Абарҭ иреиуоу лоуп апоетесса лаҳәшьадугьы. Ажәеинраала аҵыхәтәаны автор илҳәоит:

Бара беиԥш саргьы сыргәаша,
Бхьаақәа срымоуп сҿаҳәатәха.
Бҳақ мыӡит, – исыхьӡеит риаша,
Бцымхәрас исықәсхит бҿаҭахьа.

Аҩбатәи ажәеинраала алагоит абас:

Саб иаҳәшьа дакәшон ҳраҵла,
Лнапқәа ыргьежьуа дагәӡуан.

Лыбжьы адыруан – даҿцәажәон,
Идырӡыз рыцԥхьаӡа дзыҭуан.

Шәҩыла идырӡыз Бзыԥҭаа ари араҵла тәарҭас, ԥсшьарҭас ирыман. Урҭ раҳәшьцәагьы ӡәырҩы ааины ари араҵла иакәшон, рашьцәа иӡыз ирыздырҵысыз агәырҩа аларххыргон. Иара араҵлагьы арҭ аҭыԥҳацәа ирыцгәырҩон. Араҵла.

Ацәыӡқәа изҵаз ирыҵақь,
Иазхымгеит. Иныҵҩаа ицеит.
Аҭыԥаҿ исааӡеит ҽа раҵлак,
Аҵаӷа уажә х-гарак ҵысуеит.

Аԥсҭазаараҿы ацәгьеи абзиеи рышьхәа еивҵоуп рҳәоит. Аамҭа хьанҭа ашьҭахь аамҭа лашак аауеит. Абри ахшыҩҵак исахьаркны иааԥшуеит апоетесса лажәеинраала

«Идырӡыз рашьа иԥҳа ҳәа...» зхы лкыз аҿы:

Идырӡыз рашьа иԥҳа ҳәа
Сеибадырбон.
Иашьан сыжәла ашьамҭлаҳәқәа,
Сеинӷьа-еинԥон.
Ари шҳамны сыдгьыл иалан,
Ипланы. Сыжәлар қәашьда рыхәда иқәын,
Илабаны.
Џеиԥшс исоуит аиашаҳәарҭа,
Шьыжьык саарԥшны.
Исымам рыхьӡ еиҳау аҳәарҭа
Сизаап сымшны.

Лабацәа ахьдыриашаз агәахәа ду лоуит аҭыԥҳа, уи кыршықәса дыззыԥшыз лгәыӷра акәын. Аҵыхәтәаны иӷалеит уи дыззыԥшыз, аха агәырӷьара дара азмырхынҳәит, урҭ залымдарыла, мчыла рыԥсҭазаара иалхын. Уи агәынҷыхь ннажьуеит наунагӡа автор лгәаҿы. Убри азы акәхоит лара изылхәозгьы:

Аха усгьы са схәуп, са схәуп!

Б. Барцыцԥхуа лпоезиа аҟазшьа злаҟоу ала аԥхьаҩ ианаҳәо рацәоуп, аҭҵааҩцәа дзызхьаԥшша, илымаирҿхәаша ыҟоуп. Хыхь иахьынӡасылшоз ала лҩымҭақәа срыхцәажәеит, абзиарақәа ирыҵызбаазгьы срывымсит. Ихадоу, апоетесса аԥхьаҩ џьыдала дзызхьалырԥшуа, аԥсҭазаараҿы аҭыԥ змоу, раԥхьа иргылаңы: ауаҩы иԥшӡара, иуаҩра, иҟәыӷара, иразра, ибзиабара ҭбаа ухәа уб.иҵ. роуп.

Апоетесса уи аганахьала ҳәарада, ақәҿиара мҩа дануп ҳҳәар аиаша акәхоит.

Аха иага ус иҟазаргьы, имырмыцхәыкәа автор дхьасырԥшыр сҭахуп лышәҟәаҿы аҭыԥ змоу гха-ԥхақәак рахь.

Раԥхьаӡа иргыланы,автор зны-зынла лажәеинраалақәак рхәоуқәа рыртәашьа аԥсшәа аԥҟарақәа рыҿҭарыгӡаӡом. Ажәеинраалақәак рҿы лҩымҭа ахшыҩҵак оумак азымҭо, ма зынӡаск иара иатәӡам ацәахәақәа, ма астрофақәа анадылгало ыҟоуп.

Џьара-џьара апоетесса лажәеинраала ашәара-азара аган ахь ала (аритмика, арифма, ажәеинраала амелодиа) ахьысҳарақәа ианлызрцәымхьчо ыҟоуп.

Уи анаҩсан, автор арифма дыхнахлоит, уи лҩымҭа аидеиа ианаԥырхагахо ыҟоуп (ажәеинраала аҵакы быруеит, ма ихьысҳахоит). Ажәакала, автор амцхә рифмала лажәеинраала аиҿкаара данханагалалак лҩымҭа аҵаки аԥсшәа аԥҟарақәеи ианырԥырхагахо ыҟоуп.

Имыцхәым, аха усгьы аизгаҿы иуԥылоит ҵакылагьы формалагьы егьзымҳәо ажәеинраалақәагьы. Апоетесса лырҿиара алшарақәа рыҩаӡара злаҟоу ала, ас еиԥш иҟоу ажәеинраалақәа рҿеитәуп, аус рыдулатәуп, ма икьыԥхьтәым.

Араҟа еиқәысыԥхьаӡаз агхассақәа ирзыларҟәуам апоетесса лажәеинраалақәа реизга, аха иазгәаҳҭаз агхақәа рырҿеираҿы автор маҷк аџьабаа лбар, ҳазлацәажәаз лажәеинраалқәа реизга ахә иаҳа ихалоит, аԥхьаҩгьы иаҳа илаҿы иааиуеит, игәы иадикылоит.

Аха арҭ лҩымҭақәа ирыгхазгьы иаҳәоит Б. Барцыцԥхуа лырҿиара аизҳара, аԥшаара амҩала дышнеиуа, ажәак ала, арҿиара аԥсабара иацу аҟазшьақәа иреиуоуп. Аизҳара

амҩа иқәу, лҵшәала иԥшааиуа ауаҩы иҳараку ҭакылагьы формалагьы иҭаҳа-ҭыҕьоу арҿиамҭақәа раԥҵара дшазыманшәалахо агәра угоит.

Аҵыхәтәаны, Белла Барцыцԥҳа лажәеинраалақәа реизга «Аԥшалас» лырҿиарамҩаҿы шьаҿа ҿыцуп, уи аԥсуа поезиаҿы данааи инаркны иахьа уажәраанӡа лажәеинраалақәа рҟазшьа ҷыда ишьҭнахыз еихаҳауа дааиуеит, аизҳара амҩа дануп. Уи илымоуп аҳәатәы рацәа, гәыкала аҳәашьагьы дақәшәоит. Даҽаӡәы иеиԥшымкәа лхатәы поезиатә дунеи лымоуп, – аԥсуа иԥсадгьыли игәҭыхақәеи иаԥсуареи рыла игәылҭәаау адунеи. Уи лыԥсадгьыли лыжәлари рахь илымоу лыбзиабара иаԥылҵаз ахаҿсахьақәа иххаӡа ирнубаалоит.

Апоетесса лажәеинраала «Сгәы азҭынчуп сара исылшаз» аҿы лырҿиаратә лшаразы илҳәоит абас:

Сгәы азҭынчуп сара исылшаз,
Тәым-хәҭаҷк сыкәаахь исымгацт.
Имаҷзаргьы са сзыԥшнылаз,
Тәымк ибжьала сымшәаҳәацт.

Белла Барцыцԥҳа аԥсуа поезиаҿы илылшаз маҷӡам, иахьагьы аизҳара амҩа дануп, ҳаԥхьаҟагьы агәра ҳгоит аҳәатәы шлоуа, аҳәашьагьы дшақәшәо. Лгәы аҭынчрагьы зыбзоурахаз уи акәхоит.

2011

АРҾИАҨИ ИРҾИАРЕИ

Рауль Лашәриа ипоезиа ахсаала

Рауль Лашәриа аԥсуа поезиаҿы ихьӡ рхәеижьҭеи маҷ ҭӡом. Уи инапы иҵиххьеит акымкәа-ҩбамкәа ажәеинраалақәа реизгақәа. Раԥхьаӡа акьыԥхь аҿы дцәырҵит 16 шықәса анихыҵуаз. Убасҟан агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» ианиҵеит ажәеинраала, «Ақьаԥҭа» зыхьӡитәыз. Убри аахыс апоет данысит ҭакыла игәылҭәаау, аамҭалагьы кыр зҵазкуа арҿиаратә мҩа.

Рауль Лашәриа аԥсуа поезиаҿы ус ҽырбашақә иааиз поетым. Уи ихатәы мҩахәасҭала, ицқьакәакәараӡа иҟоу ихатәы бжьи ихатә ҟазшьеи иманы аԥсуа поезиа агәашә ааиртит. Ибаҩхатәреи иҟазареи дрықәгәыӷуа, иҽеиҿкааны, иажәа нап адкыланы, ираӡо дааует иахьанӡагьы. Уи еиҿкааун, еинаалоун, игәҭакы инарҵауланы, инҭкаа-ааҭкааны аҳәашьа дақәшәоит. Иҟырҟы зырхәыхәыз ихатәы бызшәа дахӡыӡааауеит, дацклаԥшны ихы иаирхәоит иҩымҭақәа рҿы. Р. Лашәриа ирҿиара иацклаԥшуа ибарҭоуп, игәеимҭар ауам, иаҳа-иаҳа ишеизҳауа иҟыбаҩи иҟазареи, иҳәоу шҭышәынтәалоу, иажәақәа зҵеиҵо аидара ишацло. Шамахамзар апоет иажәеинраалақәа аԥсҭазаара агәаҳәара, агәалаҟара бзиа узцәырыргоит, угәы дырҿыцуеит. Аха уи мацараҿы даангылом апоет, аԥсҭазаара иацу абзиарагьы ацәгьагьы маҭәахәуп ирҿиараҿы, иаҳа-иаҳа изҳацыԥхьаӡа рыҽдырҭбаауеит апоет ирҿиара атематикеи аҭаки, иҩымҭақәа зегьы мҩанызаҩыс ирыцуп абзиабареи, аразреи, аԥшӡареи. Уи анаҩсан, ҷыдала иазгәаҭатәуп, апоет кыр шықәса иҵьабаа ду шадиҵахьоу аԥсуа журналистика аизҳа-зыӷьара аусгьы, уи аус иуан агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь»

аҿы, дыҟан редактор хадас ҿыц ишьақәгылаз аԥсуа телехәаԥшраҿы. Еиҭагаҩык иаҳасабалагьы илиршахьоу рацәоуп. Абарҭқәа зегьы, ҳәарада, цхыраагӡахеит, ԥышәа бзиахеит ажәа азҟазак иаҳасаб ала апоет иеизҳараҿы, ишьақәгылараҿы.

Даҽакы араҟа иҳәатәуп ҳәа иԥхьаӡатәу: заԥхьаҟа ипоетхараны иҟаз Рауль Лашәриа диит, изҳаит Абжьуаа рҿы иеицырдыруаз, анхаҩы бзиа, ауаҩы аамсҭашәа, зуаҩреи заԥсуареи нагаз, ауаҩы хаа, зегь рыла игәнаалаз Лашәриа Ӡыкәыр иҭаацәараҿы. Жәаҩахырла ицназгоз, иҭаацәара зырԥшӡаз аԥҳәыс аҳкәажә, аԥҳәыс еиҿкаа, Дариа (лыӡҕаб хьӡы Кьамсыс) Кәыҵниа-ԥҳаи иареи ирхылҵит, ирааӡеит арԥыски ҩыџьа аԥҳацәеи. Ииаӡан урҭ инагаз аԥсуа ҵасла, аԥсуа нхаҩы ҟаимаҭ иҭаацәараҿы ишаԥу еиԥш. Аԥсуа патриархалтә ԥсҭазаара иамаз игәнаалоу абзиарақәа: абзиеибабара, аихаҵгылара, арыцҳаибашьара, аҭибагара, аиҳабра-аиҵбра, аизгәыкра уҳә, ауаҩы дуаҩызтәуа аҟазшьа бзиақәа зегьы рыларааӡеит урҭ рыхшара. Абра иеиқәыԥхьаӡоу аҟазшьақәа ныҟәызго дреиуоуп Р. Лашәриа ихаҭагьы.

Рыцҳарас иҟалаз, апоет иԥхеит иаҳәшьцәа заа, зҭыԥҳара иҭагылаз, аԥсҭазаара нагӡаны абаха змоуз аҭыԥҳацәа гәлымҵәахқәа Раиеи Риммеи. Уи акыр шықәса игәнигеит рашьа заҵәы. Апоет ирҿиара аҕьырак бзиа дызбоз, иԥсы злаз иаҳәшьцәа ирзикит, игәнаалоу, игәку, иагьеиҿкаау алирикатә жәеинраалақәа раԥҵара илшеит апоет, ақәрахьымӡареи, игәырҕьахәыз, аха иҿахҵәахаз аԥсҭазаара ԥшӡеи ажәа гәыккәа рызҳәара илиршеит. Ари, гәыла-ԥсыла иҕәҕәам, згәы ҭбаам ауаҩы илшом. Заҳәшьцәа зыԥхаз, згәы блыз ауаҩы идунеи ҳагәылаирԥшит апоет…

Иаҳәшьа Раиа ақәрахьымӡа илзикыз ажәеинраала ахы акуеит абас:

Амра ԥшӡа, абан, иҭашәоит
Сгәыҕрақәа сцәырӡны.
Бҳаҭгәын ахь снеир ҳәа сшәоит
Ԥсымцқьарак сыцны.

Иаҳәшьа гәлымцәах иԥхаз лызхәыцра изаанагеит агәырҩа хьшәашәа, иԥсҭазаара арашоит, ахәыцра хьанҭақәа дыхҭаркуеит, лхаҿсахьа игәы иҭынҵәом, даруалуашоит. Ари аҩыза аҭагылазаашьа ахгара ицәыуадаҩхоит. Убри аҟынтә ауп изиҳәо: «Знык была аҭаԥшра, зегь иреиӷьу насыԥми» – ҳәа.

Апоет иаҳәшьа лхаҿсахьа ила ихгылоуп, есқьынагьы ицуп, наунагӡа игәалашәараҿы дыҟазаауеит, иҭахуп лыцзаара, аха хырԥашьа змам даниеит. Ус иҟоуп аԥсҭазаара гәымбылҵьбара.

Бҳаҭгәын ахь снеир ҳәа сшәоит
Ԥсымцқьарак сыцны.
Амра ԥшӡа абан иҭашәоит,
Сгәыӷрақәа сцәырӡны.

Угәы аҵанӡа инеиуеит, уархәыцуеит ажәеинраала шьахә «Саҳәшьа ҷыда» аҵакы.

Излабгәаӷьызеи схала сныжьра?
Сыбшьит бнапалаҵәҟьа, саҳәшьа.

Уахгьы-ҽынгьы зашьазаҵә дзыгәҭыхаз уи изы аԥсҭазаара зызгьамаз, иаалырҟьаны лыԥсҭазаара далҵит. Уи цәгьа игәы ҿнакааит апоет.

Иахьеиԥш сара сҟамлац сымчыдан,
Исҳәо сҿамшәо сҿаҳахеит...
Исымоуп, саҳәшьа, бҿаԥхьа гәнаҳақ:
Исыдӡылеит бара бҵьа.

Зегьы рзы иҟаз, зуаҩра ҳаракыз аԥҳәызба лыԥсынҵры акьаҿхара лашьа игәы ҿнакааит. Аха аҩнаҭа, ла илхагылаз, агәеисыбжь шгац игоит. «Исзыбааӡаз сысабицәа еибарҷырҷыруа рыбжьқәа гоит», – иҳәоит апоет. Апоет игәалшәараҿы наунагӡа иаанхеит иаҳәшьцәа, урҭ рхаҿсахьақәа дахьыҟазаалакгьы ицуп.

Хыхь еиқәаҳаԥхьаӡаз аҟазшьа бзиақәа зегь мҩақәҵагахеит апоет иаԥхьаҟатәи ирҿиара амҩазы.

Апоет иҩымҭақәа ирныԥшит, зегь раԥхьаӡагьы, агеи ашьхеи рыбжьара ишьҭоу иқыҭа ҭбаа, иқыҭа ԥшӡа, Кәтол асахьа ҭбаа-ҭыцә.

Кәтол асахьақәа рӄны иҷыдоу аҭыԥ ааннакылт иара изааигәаӡоу, дахьиз, иахьизҳаз иҳабла – Лашәриаа рҳабла асахьа мӡанрақәа. Уи оумашәа ублаҿ иааиртә аԥсҭаҵара илиршеит иаб иашҭа, Дгамшь аԥшаҳәа, абнара, адәы еиужьқәа, ажәҩан. Ҳәара аҭахума, апоет ирҿиара аҽеиҵнахцыԥхьаӡа иазҳауан ирҿиара адунеи, агеографиа, рыҽдырҭбааит иидеиа-тематикатә еихьӡарақәагьы. Апоет аԥсҭазаара аган рацәа иаҵанакуа азҵаарақәеи, ахҭысқәеи, аҭагылазаашьақәеи хкы рацәала иеилоу, иҳәаадоу адунеи иахылҿиааура апроблемақәа зегьы дрызхәыцуеит, дрыхцәажәоит рҿиарала, рсахьа аҭгара иҽазишәоит, аԥхьаҩгьы уи дазҿлымҳахартә ихьарԥшра илиршеит. Апоет дызлагылоу аамҭа асахьа рацәа, еиуеиԥшым, зхыԥхьаӡара даара ирацәоу ахҭысқәеи афактқәеи аҳәатәы рацәа ирҭеит, аҳәашьагьы, – ажәарҿиараҿы ихадоу, – дақәшәеит ҳҳәар, аиаша ҳацәыхарахом.

Р. Лашәриа ипоезиа, еиҭазгәасҭар сҭахуп, тематикалеи ҵакылеи даара аҽарҭбааит, аҽеиҵнахт, ишаҳҳәаахьоу еиԥш, дзызҿлымҳау аԥсҭазаара иамоу аган рацәа аарԥшра, аҭҵаара иҽанишәоит, иагьиқәҿиеит.

Апоет акьыԥхь ахь дцәырҵит иҳаҩсыз ашәышықәса 60-тәи ашықәсқәа рынҵәамҭазы.

Ҳәарада, уи ипоезиа ианыԥшит зыг-зыбза ыӄаз, иагьымариамыз асовет аамҭазтәи аԥсҭазаара, еиҳаракгьы Аԥсны мчыла изыдҳәалаз Қырҭтәыла аиҳабыра имҩаԥыргоз аԥсуа жәлар ирзырхаз аполитика хәымга иабзоураны. Уи аамҭа иацыз аихьӡарақәеи, азалымдарақәеи аӄыбаӡыбарақәеи, аԥсуа жәлар, милаҭк аҳасаб ала рхы аиқәырхареи, аҽышьақәырӷәӷәаарақәеи уҳәа убас ахҭыс еиқәаҵәақәеи афактқәеи рацәаны апоет ирҿиараҿы анырра рмоур ӄаломызт.

Апоет иҩымҭақәа рнализ аган ахь ала аҭҵааҩы иалихыр ауеит еиуеиԥшым аметодқәа рахьтә акы. Урҭ иреиуоуп: тема-темала, ма ҵакыла еизааигәақәоу аалдкыланы, хаз-хазы рыхцәажәара; мамзаргьы, апоет аҩра даналага

нахыс аамҭала дызнысыз арҿиара амҩа даныланы ирҿиамҭақәа реилыргара-рыраӡара аметод.

Р. Лашәриа ирҿиара аҟазшьа злаҟоу ала, аҩбатәи аметод азнеишьа иаҳа дарманшәалоит аҬцааҩы, насгьы, аԥхьаҩ, апоет ирҿиамҭақәа реизга иаԥхьарц зҭаххо иажәеинраала адунеи иаҳа дазааигәахоит. Аха уи ихадоу усым, избанзар, аԥхьаҩгьы арҿиаҩы дицрҿиаҩуп, уи аҩымҭа, иара изааигәоу алибаауеит, иара итәала ибоит, иаҳауеит.

Даҿа ганкахьала, иҟалап аԥхьаҩ уи аҟара дзышьцылам знеишьазар ара иалаххыз аметод, аха, ус иага иҟазаргьы, аамҭа иадҳәалоу апринцип, – апоет дызнысыз арҿиаратә мҩа унаныланы иҩымҭақәа рыхцәажәара аҬцааҩы иаҳа дарманшәалоит, аԥхьаҩгьы ибарҭахоит автор дызнысыз амҩа ахсаалагьы аҟазшьа ҷыдарагьы.

Апоет раԥхьатәи иажәеинраалақә еидызкылаз ашәҟәы «АҬх Ҭәца» (1973) аатуеит ажәеинраала «Сан» ала. Автор иан лыбзиабарала иҭәу ари ажәеинраала ахы акуеит абас:

> Еҵәак харантәи абла ҭкәиӡа,
> Илашалароуп сара сзы.
> Уи акыдшәара иақәитҭӡам
> Илашалароуп сара сзы.

Ан лхаҿсахьа есқьынагьы интересс ишьҭырхуан ирацәаны амилаҭқәа рлитература ахаҭарнакцәа ӡәырҩы. Урҭ ажәеинраалақәа зегь еидызкыло, ихадоу аҵакы, ан илзырхоу ацәанырра цқьа, абзиабара ауп. Дарбан поетзаалак имилаҭ аҟазшьа иашьашәалоу, иара аҟазшьа ҷыдақәа рыла иқәҵоу, ихырҷоу ахаҿсахьақәа азырԥшааует. Аԥсуа поет Р. Лашәриагьы уи аԥҟара дықәныҟәеит. Абзиабаратә цәанырра жәытәнатә аахыс ираӡан, аҽынкылара аныԥшуан, иаахтны аҳәара маҷк иҽацәырыхьчон. Уи зыхҟьоз амзызқәагьы ыҟоуп. Афольклортә хаҿсахьақәа Гәында ԥшӡа иналыркны, аҭоурыхтә фырхаҵаратә ашәақәа рҿы иахԥыло ахаҿсахьақәа: Баалоу-ԥха Мадина, Шарыҭхәа-иԥа Мсоусҭ иԥшәма, ажәлар рлирика иарҿиаз, еиҳарак ахьӡыртәрақәа рҿы иахԥыло ахаҿсахьақәа инадыркны аԥсуа сахьаркыратә литература аԥҵамҭақәа

рҟынӡа (аҵыхәтәантәи ажәашықәса ртәы ҳамҳәозар) ҳпоетцәа зықәныҟәоз, иаамысҭашәаны, ихымтцәакәа аҳәашьа аметод ауп.

Ан лыбзиабара аарԥшраҿгьы амцхә иаартцәаны аҳәара маҷк иԥшӡам, уи аԥсуа именталитет иацәтәымуп ҳәа иԥхьаӡоуп.

Апоет иан аеҵәа деиԥшитәуеит. Апоезиаҿы ан лхаҿсахьа есҫьынгьы иҳараку, илашоу, иԥшӡоу асахьақәа ирыдыркылоит, ирыдырҳәалоит. Апоет иан лахь имоу иҳәаадоу, иҵаулоу, иҟәандоу абзиабара иаахтны акәымкәа, аха дақәшәаны иҳәоит:

> Сара сан, аԥсра бақәиҭӡам,
> Есымша иҭазароуп быԥсы.

Ажәеинраала алирикатә хаҿсахьа иан лааигәара аҟазаара иҭахуп, уи игәамч иазнарҳауеит, дарҕәҕәоит, дарзҩыдоит:

> Имаҷхан сычҳара сандәықәу,
> Быбла ҟәышқәа сеиқәдырхоит.

Ан лыбла ҟәышқәа ауаҩ иԥсҭазаара зегь азы еиқәырхагоуп, аҟазаара иашьагәыҭуп, иагәнаалоуп. Ари, ан илызку аԥсуаҵас иеиҿкаау, игәку, гәык-ԥсык ала иҳәоу бзиабара дууп, абзиабара зҩыдоуп, абзиабара ԥшӡоуп иаанарԥшуа.

Ауаҩытәыҩса иԥсҭазаараҿы, ихәыцрақәа рҿы имаҷым аҭыԥ ааныркылоит агәалашәарақәа. Ианакәызаалакгьы ауаҩы иҟазшьан, иахьагьы иҟазшьоуп ишьҭахьҟа иаанхаз аамҭа амҩа азхьаԥшра, анԥшылара. Ихәыцуа ауаҩы идунеи мҩанызаҩ ҳасабла иацуп еснагь ишьҭахьҟа иаанхаз, аамҭа иаццахьоу, аха ихы-игәаҿы иаанханы иҟоу ахҭысқәеи ауаатәыҩсеи рхаҿсахьақәа. Ус иҟоуп ауаҩытәыҩса иҩнуҵҟатәи идунеи.

Р. Лашәриа ипоезиаҿы имаҷым аҭыԥ ааныркылоит агәалашәарақәа ирызку ажәеинраалақәа. Убарҭ рахьтә рзааҭгылара ахәҭоуп аԥсуа поезиа аҭоурых абҕьыцқәа

хьынбанла зыхьӡқәа анылаз агәлымҵәахқәа И. Коҕониеи Ал. Лашәриеи.

Ал. Лашәриа иԥсҭазаара далҵит 33 шықәса дшырҭагылаз ааԥын мшқәак рзы.

Ауаҩ иаша, зегь раԥхьа аиашара зыргылоз, уи ԥсҭазааратә кредос измаз, зырҿиара зегь аиашара иазыз-кыз, агәыбылҩ ду, дыздыруаз зегьы, иҩызцәа, иқәлацәа, наԥшыхақә изыҟазгьы зегь бзиа дырбон, пату иқәырҵон. Исгәалошәоит атрибунаҿы дықәгыланы иажәеинраалақәа данрыԥхьоз, акаҩ-каҩ ҳәа ибжьы ҿацаӡа иангоз. Апотри-от ду, амца зыцрыдды ицоз ауаҩы лаша, аиаша азықәԥаҩ, аҿыц иеигәырҕьоз, ахәахәа иаахтны иаҿагылоз, згәы иҭаз есқьынгьы зыбз иқәыз Ал. Лашәриа апоезиаҿы илшаз маҷӡам, аха илшашаз хараӡа иеиҳан, ажәа азҟазак иаҳасаб ала. Уи заа идунеи иԥсахит, аха иҩызцәагьы, дыздыру-аз зегьы иахьагьы ргәы дҭынҵәом, убри аҟара иҳаракын ицқьара, иуаҩра, иразра. Абас еиԥш иҟаз апоетцәа рзы акәхоит аурыс поет ду Н. Некрасов изиҳәаз, «упоетым-зар ауеит, аха ууаҩызароуп» ҳәа. Ал. Лашәриа ԥсабарала Анцәа игәарԥханы иишаз поетын. Ауаҩы ззырҳәоз иакәын.

Абарҭқәа зегьы рзыакәхоит Р. Лашәриа иашьеиҳаб, аԥсуа поезиа ашаеҵәақәа ируаӡәку Ал. Лашәриа еснагьгьы игәалашәараҿы дзыҟоу, дзигәалошәо.

Ааԥын, сгәаҭа, сгәы сагоит,
Усҟак сазхәыцуам слахьынҵа,
Избанзар, ааԥын, са сцьабоит,–
Уцахьеит ахәра ду сынҵа.

Автор дигәалаиршәоит зыԥсадгьыл абзиабарала згәы ҭәыз, зхы-зыԥсы уи азы иамеигӡоз, ибылуаз, игәыблыз аҵыхәтәаанынӡа, аха зышьҭа ҭҕәыхаа зыжәлар рҭоурых шьанаҵас ианызҵаз ауаҩы лаша, апоет:

Иҳәон уи ашәа игәы ҭыҕьҕьа,
Ааԥын иацлабуан ибжьы.
Ихеиԥш игон, игон угәра,
Дубон длахҿыхӡа есшьыжьы.

Р. Лашәриа абри ажәеинраала кьаҿ аҿы ираамсҭашәаны, апоет иҟазшьа еиҭаргәалаиршәеит, дыззымдыруаз, аха ипоезиа иаԥхьахьоугьы гәахәак рзынижьит.

Аҵыхәтәаны ааԥын даҳәоит автор Ал. Лашәриа игәалашәара есҟьынагьы иҟазарц. Уи зҭаху ауаа роуп, ҳара ҳауп, зырҿиара ҳацу, ҳазрыцҟьо, абзиабарахь ҳхьазырԥшуа апоет ихаҿсахьеи ирҿиаратә ҭынхеи. Абри ахшыҩҵак акәхоит Р. Лашәриа аҵыхәтәантәи ицәаҳәаҟәа ирҳәогьы:

> Иԥҵәеит иԥсҭазаара арахәыц,
> Имбацызт идгьыл изхара.
> Ааԥын, сгәыӷра, цҟьа уазхәыц,
> Суҳәоит, дугәаларшәа иара.

Р. Лашәриа, рҿиаҩык иаҳасаб ала, ихәыцуа поетуп. Иарбан хҭысзаалак, фактзаалак иажәа ззикуа атема иаҵоу, иаҟазшьоу, ахаҿсахьаҟәа иаԥиҵо рдунеи адәахьтәи аҭеиҭыԥш анаҩсангьы иагәылоу инарҵауланы ахаҿра аарԥшра дазыманшәалоуп, сахьаҭыхҩык иеиԥш пластикала аҭыгара илиршоит.

Убри аганахьала ҳахәаԥшып апоет иажәеинраала «Иуа ибаҟаҿы». Араҟа иҟаӡам аԥсуа поет ду иԥсҭазаара, ирҿиара атәы зҳәо цәаҳәакгьы. Уи аԥсуа поезиа бзиа избо зегьы рзы еилкаауп. Аԥсуа литература ахрестоматиаҿы зҭыԥ ааныдкылахьоу ажәа азҟаза ду аԥхьаҩ ирдырра аҭахӡам ҳәа иԥхьаӡоит. Л. Кәыҵниа иажәаҟәа рыла иаҳҳәозар, Иуа иажәеинраалаҟәеи ипоемаҟәеи ашәҟәы адаҟьаҟәа нызьны ашьхаҟәа ирыҟәуп, аԥсҭаҟәа ирҭоуп.

Зыԥсынҵры кьаҿ иалагӡаны, зыԥсадгьыл агәаҟра рацәа иалҵны, ахаҟәиҭра мҩа иҟәлаз (усҟан Сталини Бериеи Аԥсны колониарымтәыцызт) ижәлар ртәрада нхара дазышәаҳәон, ржәытә фырхаҵаратә ԥсҭазаара аԥшӡареи руаҩдурахьи ихьаирԥшуан. Аҿыц ԥсҭазаара игәы азнарҳауан, дазышәаҳәон.

Ари ажәеинраалаҿы Р. Лашәриа апоет ихаҿсахьа мыцхәы дазааҭымгылакәа диасуеит исахьаркыратә хыҟәкы аарԥшрахь. Уи ассоциациа ҳасабла апоет дизхәыцуа иахьатәи аамҭахь (иара дызҭагылоу) ҳхьаирԥшуеит:

Гәаныла аԥсуара ӡырго,
Гәаныла иныҳәо Аԥсынра…
Саналахо Аҟәа сара,
Снанагоит Иуа дахьгылоу,
Дхәыцраха амшын ахь дыԥшуа.
Снанагоит Иуа дахьгылоу
Иара ус аказыҳәан дмашшуа.

Апоет-ҿа гәалак анимоу иара изы игәырҿыцгоуп Иуа ихаҿсахьа. Оумашәа аԥсҭазаара бзиа избоз (иаҳгәалаҳаршәап апоет данчмазаҩы ҕәҕәаз ииҩыз иажәеинраала «Саб иашҭа ду арамҵаҿы…») аамҭа кьаҿк иалагӡаны аҩымҭа шьахәқәа, аҩымҭа хатәарқәа раԥҵара зылшаз, аҟыбаҩ ду анцәа изаҭәеишьаз иԥсҭазаара ԥшӡа игәы шьҭнахуеит автор.

«Иара ус аказы дмашшуа…» ацәаҳәа иаҳнарбоит, қәра маҷк ала оума зылшаз, аԥсра алақҭа дышҭаԥшуазгьы инмырԥшӡакәа, уи иаҿагылаз ауаҩы зҩыда ихаҿсахьа! Абри акәхоит апоет-ҿа абарҭ иааҳгаз ауаҩы игәаҿынӡа инеиуа ажәа лыԥшаахқәа изырҳәазгьы.

Агәыҕра ауаҩы иԥсҭазаараҿы кыр аҵанакуеит. «Имгәыҕкәа иԥсхьада», – рҳәоит аԥсуаа. Ари ахшыҩҵак ауаатәҩыса рԥышәа ду, рыԥсҭазаара неиҵых иахылҿиааз факторуп.

Агәыҕра, ауаҩытәыҩса игәыҕра иазикит апоет иажәеинраала «Исыгәҭасуаз сара…» Апоет гәыҕырҭас имоу иԥсадгьыл ауп, уи дақәгәыҕуеит.

Ирхыччоз агәыҕрақәа исымоу,
Иашьклаҳәуаз амц са сҿара,
Аԥсынра иснарбашам еиҭымрак,
Чҳашьа змам зегь зычҳаз Аԥсынра.

Аурыс шәҟәыҩҩ ду Ф. Достоевски иҳәон адунеи еиқәзырхо аԥшӡароуп ҳәа. Уи ганкахьала ииашоуп, аха адунеи еиқәзырхақәо рахь иԥхьаӡатәуп агәыҕрагьы. Агәыҕроуп ауаҩы имч-илша зырҕәҕәо, лашарак изырбо, иаԥхьаҟа аԥсҭазаара мҩахь ихо, ичҳара анарха азҭо, аԥсҭазаара далыхәдаазымтәуа.

Абри ахшыҩҵак ауп апоет иажәеинраала зызку.

Р. Лашәриа ипоезиа аҟазшьа ҷыдақәа иреиуоуп, дзызцәажәозаалак: тема дуума, ихәыцума, ҵакыла имаҷума, идуума, зегьы ирықәнаго ажәақәа – ажәеицааирақәа рзыԥшаара, аԥхьаҩ азнык изы изаҵымбаауа ибартә аҳәашьа дақәшәоит. Арҿиараҿы ихадоу – автор аԥхьаҩ игәра игартә аҳәара, арҿиара илшозароуп. Автори аԥхьаҩи рыбжьара агәреибагара аныҟала, арҿиаҩы игәыхәтәы дахьӡоит ҳәа иԥхьаӡатәуп. Уи зегьы зыбзоуроу, хымԥада, автор иҟазара аҩаӡара акәхоит.

Ҳахәаԥшып абри ҳазлацәажәаз ахшыҩҵак аганахьала ажәеинраала «Нас уажәшьҭан зны...». Апоет дазхьуеит ахәыҷраантәи иҟазшьа. Аха уи шьҭа ицахьоу аамҭа иатәуп. Уажәы дзызхәыцуа – ихәыҷра иацыз аҟазшьа ицәызхьеит, дазхьуеит, аха иааг. Уажәы: «Иага зургьы аҳәҳәыҳәа сызҵәуом» – игәнигоит апоет, аха нас:

> Нас уажәшьҭан зны, сшыҟоу са схала
> Иԥсыз ихаҿсахьа сзымхо сҟалоит.
> Аӡәгьы сахьибарҭам, еишьҭала-еишьҭала
> Сылабжыш ԥшьаала, ԥшьаала икаҭәоит.

Ихәыҷра иатәыз, дзызхәыцуаз иаҟазшьамзаргьы, агәы аҟынтә иаауа илаґырӡ агәра инаргоит аԥхьаҩ алирикатә хаҿсахьа агәы змоу, зуаҩра цқьоу аӡә шиакәу. Ус ауп иҟазар шахәҭоу ауаҩы цқьа, ауаҩы раз иҟазшьа ҳәа иԥхьаӡоит автор.

Ҵакыла абра хыхь зыӡбахә ҳҳәаз ажәеинраала иашьашәаламзаргьы, ауаҩра аидеиа хада аганахьала иақәҿнаҭуеит аҩымҭа «Сашҭа». Аԥсуа иашҭа инхараинҵыраҿы аҵакы ду амоуп. Анхаҩ бзиа иашҭала дудыруеит рҳәоит. Агәыбылреи, арыцҳаибашьареи, аихаҵгылареи уҳәа убас егьырҭгьы, аԥсуа даԥсуазтәыз аҟазшьақәа ахьиз, иахьҿиаз Аԥсны аԥсабара, уи иахәҭаку ауаҩ иашҭаигәара, инхара, инхашьаҿы ауп. Уи дааӡоит, деизнарҳауеит, иаԥсуара ашьаҭа иаҭыԥуп, иахыҵхырҭоуп. Дырмит Гәлиа иажәеинраала «Хәаҵьан ду» аҿы иҟоу ацәаҳәақәа: «Иашҭа, ибора, ица ду, нас уи иами ауаҩ ду»,– иаанагогьы убри ауп.

Араҟа аус злоу, аштәи анхареи аҧсуа иҧсҭазаараҿы иааныркыло аҭыҧ ауп, ажәеинраала ахаҿсахьа ирониала, сатирала ишаарҧшугьы. Араҟа изқәыӡбоу уи ашҭа аҵакы аилымкаара, арѿашьара ауп.

Р. Лашәриа иажәеинраала даҽа сахьаркыратә хықәкуп иамоу. Уи дзааӡаз иашҭа ахьчара, ахылаҧшра, аҧсуаҵас ишақәнаго еиҧш аныҟәгара ауп. Аҧсуа иашҭа ишаҭәоу аиҿкаара, аҧшӡара ашәа азиҳәоит апоет. Ашҭа шҭаҵәҟьазарц, аҧсуа иҧсҭазаара зыхьчо, иаҧсуара аныҟәгара зѿыдазтәуа акәзар иҭахуп апоет:

> Исҭахуп сара сашҭа есымша
> Шәахсҭада еишьылӡа ирбаларц…
> Сеидру нас, сеидру, сымшызар,
> Сымшрагь иара иазынхарц.

Абас еиҧш иҟаз ахәыцрақәа, агәалашәарақәа иит сгәаҿы апоет абри иажәеинраала санаҧхьа!

Р. Лашәриа ипоезиа аҟазшьа аҷыдара маҷк иадамзаргьы аилкаареи ахәшьареи рыҭаразы иазааҭгылатәуп, аҧхьаѿ ахәыцра ҵаула изцәырызго ажәеинраала хатәра «Аҳаҧы». Араҟа аҭыҧ змоу атемеи аҵаки ахьынтәаагоу, шьаҭас иамоу аҧсуа жәлар ргени иарҿиамҭоу, аепос ду «Абраскьыл» ауп.

Ажәытә бырзенцәа репос «Прометеи», ақырҭуа жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭа иахылҵшьҭроу «Амираниани», аҧсуа жәлар иаҧырҵаз репикатә ҳәамҭа «Абраскьыли» темала еизааигәоу ҧҵамҭақәоуп.

Абра иеиқәаҳаҧхьаӡаз аҧҵамҭақәа идеиа-тематикатә хырхарҭала иеидызкыло шыҟоу еиҧш, хаз-хазы рхатә ҟазшьақәагьы рымоуп. Еидызкыло: арҭ афырхацәа зегьы, афольклор аҭҵааѿцәа рбызшәала иаҳҳәозар, «демиургцәоуп», аҧсышәала – урҭ ажәытәӡатәи аамҭазы жәлар рынхара-рынҵыраҿы ирыцхраауаз, ирзеилымкаауаз, аҧсабараҿы аҭыҧ змаз, ахҭысқәеи аҟаларақәеи реилзыркаауаз ракәын.

Абри атемеи аҵаки рхы иархәаны, аепос асиужет ала иаҧҵоу ажәытә бырзенцәа рышәҟәыѿѿцәеи рдрама-

тургцәеи инадыркны иахьа уажәраанӡатәи арҿиара знапы алаку ашәҟәыҩҩцәеи апоетцәеи рҟынӡа ӡәырҩы азҿлымҳахахьеит.

Ари азҵаара хара ҳагоит, уи хыҵәкысгьы иҳамам, убри аҟынтә ҳазхьаԥшып аԥсуа литератураҿы уи иааннакылоз аҭыԥ. Аԥсуа сахьаркыратә литератураҿы (адрама, апроза, апоезиа) ари аепос азхьаԥшра, ахархәара аганахьала игәыгәҭажьуп ҳазҳәом. Аепос «Абраскьыл» атемеи, амотивқәеи, ахаҿсахьеи ӡәыр аԥсуа шәҟәыҩҩцәеи апоетцәеи азхьаԥшхьеит.

Џьдала иеиҿҳарԥшып Д. Гәлиа иажәеинраала «Абраскьыли» Р. Лашәриа иажәеинраала «Аҳаԥи». Арҭ авторцәа рҿаԥхьа иқәдыргылаз асахьаркыратә ӡбатәқәа рыла ҳазнеир, рхырхарҭақәа кыр ишеивгоу ҳбарҭахоит. Аха рҩыџьагьы рхы иадырхәоз аепос аидеиеи атемеи роуп. Амала досу исахьаркыратә хықәкы злаҟаз ала иалыркааит дара ирҭахыз, ргәы иҵхоз аидеиа аарԥшразы еиуеиԥшым аепос аганқәа.

Д. Гәлиа аепос асиужет, ахьӡ, аҵакы, давамгылаӡеит. Уи ажәеинраалахь ииаигеит прозала иҳәаз аепос. Аха уаагь даанымгылт. Уи дызҭагылаз аамҭа (19-тәи ашәышықәса анҵәамҭа, – Аԥсны азы даарак ибаргәымыз) асахьа, аҟазшьа иақәнагахашаз аҳәашьеи аидеиеи аликааит. Аепос аҿы иаҳԥымло апоет иациҵаз: ауааҕарқәеи ананамгацәеи рыхьчаразы ихиаз Абраскьыл аҳаԥы дҭыҵит, аха урҭ еиҭах ирзамуит, – ихьчартә дзыҟамлеит, длашәхан, ашьхарахь дцаны иеиҵәахит. Уи анаҩсан, апоет уа даанымгылакәа иациҵоит даеакгьы ауаа ирҳәамҭаны: Абраскьыл иаарласны аҳаԥы дҭыҵраны дыҟоуп ауаа гәаҟқәа рыхьчаразы ҳәа. Апоет, ишаабо еиԥш, аепос аҵаки атемеи мыцхәы имԥсахит, дызҭагылаз аамҭа иахьынӡаилшоз, аепос апоетика (аиҿкаашьеи аҵаки) иадиҳәалт иара иаамҭа иҵанаҳәоз аган ахь иаанарԥшны.

Р. Лашәриа ишьҭихыз зынӡаск даеа методуп. Уи дышьҭрақәланы иеиҭеиҳәаӡом аепос аҵакы. Уи азы акәхоит иажәеинраала «Абраскьыл» ҳәа акәымкәа «Аҳаԥы» ҳәа захьӡиҵазгьы. Аброуп ахы ахьыҵнахуа Д. Гәлиеи Р. Лашәриеи рҩымҭақәа реиԥшымра. Р. Лашәриа дашьҭаӡам

аепос аиҭахәара, уи иҽагьазикуам аиҿкаашьа апсахра, ма иара иахылҵуа аидеиа рацәа акы алкааны ахцәажәара. Уи ажәлар иртәуп, дара иапырҵеит, аус злоу абри аҳәамҭа ду доусы изнарҵысуа агәҭыхеи агәаанагареи рыхцәажәара, конкретла иалкааны автор игәникылаз, иаликааз апхьаҩ иазхьарпшра ауп.

Р. Лашәриа иажәеинраалаҿы иҟаӡам аепос «Абраскьыл» асиужетгьы, уи иалоу ахаҿсахьақәа зегьгьы. Араҟа аепос аидеиа хада апоет дшахәапшуа аарпшроуп аус злоу, хықәкы хадасгьы ишьҭихыз. Аепос ажәлар иапырҵеит, ирҳәарц ирҭахыз ари апҵамҭа ала иаадырпшит. Ушьҭа аус злоу, абри апҵамҭа иагәыҵаҵәахны иамоу аҵаки аҟазшьеи апхьаҩ, аӡырҩҩы изнагара ауп. Аепос иаҵанакуа, зегь рыла ирацәоуп. Иибазеи ихаданы апоет абри апҵамҭа ду аҿы? Ара иалкааун Абраскьыл аҳапы дышҭаку мацара алацәажәара, аха апоет дҵаауеит «Ицәызхьома агәыґра уажәшьҭа?» ҳәа. Иҟоума нас араҟа уаҩ дзықәгәыґша ҳапхьаҟа. Р. Лашәриа адунеи ҳапык аҟынӡа иеиҵеицалт ажәлар репос ахархәарала. Адунеи ду, хыхь – ажәҩан, ҵаҟа – адгьыл, уи иқәынхо ауаа, апстәқәа, апсабара... Абри адунеи амодель хәыҷы ауп аҳапы. Уаҟа иҟоуп адунеи ҭбааҭыцә аҟны иҟоу зегьы: ауаҩы, апсабара, апстәқәа, урҭ ирыцу апсҭазаара аҟыбаӡыбақәа зегьы. Адунеи иқәу ауаҩы ипсҭазаара ҵакыс иамоу агәыґра акәзар, аҳапы иҭоу рзы аҳапы анҵәамҭаҿы ихәҵышӡа иаапшуа алашароуп. Убрахь рхы хоуп, иқәпоит аҳапы аҭыҵразы иахьа уажәраанӡагьы.

Дызҭымҵт Абраскьыл аҳапы.
Ицәызхьоума агәыґра уажәшьҭа?
Ишыҟаз инхама иҟазшьа?
Дызҭымҵт Абраскьыл аҳапы.

Аепоси Дырмит иажәеинраалеи еивгаӡам. Аидеиа хадасгьы рыҩбагьы рзы иҟоу ак ауп.

Р. Лашәриа иажәеинраалаҿы уи дзызхьапшыз аидеиа хада детальк ауп, аха ихадоу адеталь ззуҳәар ауа: адунеи ҭбааҭыцәи аҳапи реиуара ибеит, урҭ еидызкыло: уаагь араагь иҟоуп апсҭазаара аган рацәа, абзиа, ацәгьа, аха

ауаҩытәыҩса иҭыԥ ахьыҟоу ари адунеи аҿы ауп, насгьы, амч еиқәаҵәақәа дыриааины ара иеиԥш-зеиԥшу рҿы дыҟазароуп, дарҕьажәҩазароуп.

Аха дызҭымҵт Абраскьыл аҳаԥы, иара иахь аӡәгьы дызнеиуам. Аха ичҳара ҩәҩәоуп Абраскьыл. Араҟа иҟоуп аԥсҭазаара иацу ақәԥара, агәыҕра. Ус анакәха, иҟоуп нҵәара зқәым, иагьылашоу, игьыхьанҭоу, анарха змоу аԥсҭазаара.

Р. Лашәриа иҵауланы ихәыцуа поет лирикуп. Ус ирҿиаразы иматәаахәуп аԥсҭазаараҿы аҭыԥ змоу иарбаныӡаалак ахҭыси афакти, аԥсабареи ауаҩи уб. иҵ.

Апоет ирҿиараҿы азаҵәра иахылҿиаауа ахәыцрақәа даныхҭаркуа ыҟоуп. Изаҵәра збаз аблақәа дырныӡбоит.

> Аблақәа, исцәымҕуп шәахьсышьҭоу,
> Аблақәа, сшәыҳәоит, шәысԥырҵ –
> Шәысмыхәаԥшын схала саныҟоу.
> Аблақәа игәазҭаз сышгәамҵуа,
> Игәазҭаз – са сышзаҵәхаз.

Ауаҩ ихала ихы дазынхартә аҭагылазаашьа анимоу ауаа рҟынтә днаскьоит, иҭаххоит ихала аҟазаара, ихыигәы рыԥсы диршьарц азы, ишьара дықәларазы, еиҭах дбаҕьаӡа ауаа даарылагыларазы. Ас еиԥш ауаҩы даныҟоу деилкаатәуп, иараӡатәуп, идгылатәуп ибла ухымгылакәа!

Ажәеинраала «Аҵх-Ҵәца» аҿы апоет шьахәла иааирԥшит Аԥснытәи аҵх асахьа ԥшӡа.

> Зыбла ҭылашоу аҵх-ҵәца
> Иагәылсуеит аӡиас цҵакны.

Ажәақәа мырмыцхәыкәа, ираӡаны иҭихуеит апоет аҵхи аӡиаси рсахьа ԥшӡа. Уи аӡиас ыцәаны ибар (иаҳгәалаҳаршәаап аӡиас ыцәаны иубар уҿахәы ҟалоит ҳәа ажәлар ргәаанагара), иҭахым, избанзар усҟан уи иацәыӡуеит игәахәоу, иԥшӡоу аҿара, иацәыӡуеит, иара иаԥсҭазаароу амшынахь инагоу амҩа. Апоет агәахәа ду инаҭоит ҩ-насыԥк рыгәҭыха рзеибыҳәар, цәгьамзар бзиак

згәы иҭамгьы, изымхәыцуагьы ргәы ԥшқахар ауеит. Усҟан иҟалоит «иҳашьҭашәарыцауа амцгьы, шәара шәҿы ахы ҟәыннашьар». Ас аҳәара зылшо ауаҩы зҩыда, агәыраз, иааикәыршаны иҟоу абзиарақәеи аԥшӡарақәеи блаҵарыла избарҭоу иоуп. Аӡәырҩы аԥсуа поетцәа реиԥш, Р. Лашәриа Аԥсны жәлар рпоет ду, рҿахәы нҭкаа-ааҭкааны изҳәаз, аԥсуара адоуҳа нарҵауланы аҭҵаара, ашьақәырӷәӷәаара иашьагәыҭу Д. Гәлиа ихьӡниҩылеит ажәеинраала ду. Апоет жәеинраалак аҿы илиршеит жәлар рпоет дызнысыз иԥсҭазааратәи ирҿиаратәи, оумашәа аџьабаа ду здиҵаз амҩа ду исахьаркны ҳаҭырла, оригиналла аарԥшра.

Дырмит. Аҭоурых. Аԥсынтәыла.
Амацәыс. Адыд. Ақәа.
Агәыжәла. Ажәытәра. Гәышԥыла.
Ажәлара. Аужәра. Анапқәа.

Аҟаза ду изку ажәа ихатәраны, иара ихьӡ ишақәнаго еиԥш аҳәара – аҩра даара иуадаҩу усуп, аха Р. Лашәриа уи ихықәкы анагӡара илиршеит апоет ду дызнысыз амҩа данымлакәа, аха уи хкырацәала, ԥштәы рацәала, бжьырацәала иҭәыз, еиларсыз амҩа ду аҟазшьа шьҭызхшаз ажәақәа – Дырмит ихҭыс, иус зегь аԥхьаҩ инырыртә изырбашаз ажәа лыԥшаахқәа рыԥшаашьа дақәшәеит.

Апоет иажәеинраала хиркәшоит абарҭ ажәақәа рыла:

Сгәы иҵхо. Сеимыздо. Лаԥшыла.
Сзыргәыӷуа. Сзызхәыцуа. Мыцхәы.
Наӡаӡа. Дырмит. Аԥсынтәыла.
Аԥсуара. Аԥшәма. Сҿахәы.

Ажәа лыԥшаахқәа, ҵакыла аидара хьанҭа иаҵоу ажәақәа, апоет алшара ирҭеит аԥсуаа рҿахәы зҳәаз рхыбаҩ ду иаҭәаз ахаҿсахьа аԥҵара.

Абра ҳазлацәажәаз ажәеинраала иашьашәаламзаргьы изызку аганахьала ҳазхьаԥшыр ауеит апоет хыхь иааҳгаз иҩымҭа иацәыхарам ажәеинраала «Аҟаза».

Аҟаза ичҳара мхыжжыроуп,
Знык уи анхыжж – дҭанархоит
Инарцә-мҩа дыҟәлар, иԥсыжраҿ
Аргама иҳәатәу рацәахоит.

Зыԥсҭазаара зегьы шеибгаз аҟазара иазҭаз, уи ала иҟаза дуԥәҟьахаз, иагьыҕәҕәаз ԥсыҽрақәакгьы ирцәыхьчамыз изы ауаа рахь иҿы рханы иҳәоит апоет:

Ишәхашәмырштын мышкызны шәшыԥсыша,
Ишьҭышәымхын уи рыххатәыс.
Еицын уи ихаԥареи иԥсыҽреи,
Ихы ҟаимԥеит џьаргьы тәыс.

Аҟаза, зџьабаа алԥшәа зегьы ауаа ирзынзыжьыз аҳаҭыр, апату даԥсоуп, уи ижәлар здиԥаз иус алԥшәала. Уи дҟазан, ари ала иҳәоуп зегьы! Зус иазҟаза дууз ауаҩы ижәлар рырҽхәаԥхьыӡ игхаӡом даныҟамгьы.

Зхада ак зҭахым, егьзыҭнымхо
Насыԥ имоуп иахьала иаҳа...
Иҟаларгьы инышәынҭра еиҭымха,
Шәахьчалоит сҟаза идоуҳа.

Дыԥсӡом аҟаза, уи даанхоит ажәлар рҿы наунагӡа иажәала, инапкымҭала, иуаҩраԥәҟьа ала! Абри ахшыҩԥак ауп иззикыз апоет ҳзыхцәажәаз аԥыхәтәантәи иҩжәеинраалак.

Рауль Лашәриа ипоезиазы имаҭәахәуп зегьы: аԥсабара аԥштәи, асахьа ҟазшьа рацәаеи, ауаҩытәыҩса еиуеиԥшым иҭагылазаашьа аазырԥшуа илеишәа-ихныҟәгашьақәа, иҟазшьақәа, иааикәыршаны иҟоу, ибарҭоу, иаҳарҭоу, игәы ианыруа, дзырхәыцуа, игәыҭгагоу, игәнаалам (игәкажьгоугьы убрахь иналаԥаны) – иааҳакәыршаны иҟоу абарҭқәа зегьы. Ихадоу арҿиаҩы изы, – урҭ дызлацәажәо зегьы ирышьашәалоу аформеи аԥаки рзиԥшаауеит, аԥхьаҩгьы далаирхәуеит апоет идунеи, ихәыцра, уи апоет игәра игоит, апоет игәахәа игәахәаратә, игәы изырхьыз

игәы инархьыртә. Абас еиԥш иҟоу жәеинраалақәоуп: «Хьы уардынла», «Аҟәараҕ», (иҭакдахаз абзиабара иазку, аразра ду зныԥшуа ажәеинраала), «Аҟәатәи абаҳчаҿы», «Аҿара», «Р. Биорнс» уб. иҵ.

Дарбанзаалак ауаҩы игәалашәараҿы ихамшҭуа иаанхоит дахьиз-иахьизҳаз аҭыԥи аамҭеи рсахьақәа. Апоет ирҿиараҿы уи атема дазхьаԥшлоит зны-зынла, иагьмыцхәцәамкәа – иагьҵахәцәамкәа, иахьынӡахәҭоу, имырмыцхәыкәа, уи ихи-игәи рҿы иааннакылоит хазҷыдала иҟоу аҭыԥ.

Апоет иқыҭа Кәтол, дахьиз иахьизҳаз, иахьагьы иҭыӡҭыԥ, инхара ахьыҟоу, иазикуеит ацәаҳәа бзиахәқәа, бзиабарала иҭәу ажәеинраалақәа. Игәаҳҭап апоет ақыҭа асахьа шааирԥшуа:

> Ақыҭан ажәҩан даҽеакӡоуп,
> Адәеиужьқәа хҟьоуп какаҷла…
> Зынгьы избахуеит, сгәы ҟаҵо,
> Ашәаԥыџьап акы рҳәошәа,
> Амшын ахь ҳӡиасқәа ицо,
> Ҳашьха дуқәа рыцраҳәоушәа.

Ақыҭа иалиааз, уа изызҳаз егьаџьара дцаргьы дышқыҭауаҩу даанхоит, ус ишьа-ида иҭалаз атмосфереи ахсаалеи ԥсраҽенынӡа ицуп. Уаатәи асахьақәеи, рҟазшьеи изынрыжьуеит хашҭра зқәым, игәырҿыхагоу агәалашәарақәа. Абри ахшыҩҵак ауп ианыԥшуа ажәеинраала «Ара акәын».

Алирикатә хаҿсахьа дазгәышьуеит, зынӡаск изкамыжьыз, аха дызԥырҵыз иқыҭа. Ари ажәеинраала шьахәла ианыԥшит ақыҭа нзыжьыз ауаҩ игәалаҟара. Апоет гәыкала бзиа ибаны асахьа ҭихит дызлыҵыз иқыҭа, уи аԥшӡарақәа аԥхьаҩ игәеиҭартә аҟынӡа ихеигалт. Иахьазы аԥсуаа ақыҭеи ақалақьи ҳаиҩыршеит. Ақалақь аҿы инхогьы игәы уахь, ақыҭахь, ихоит (ма дадҳәалоуп материалла, уалаҭахыла). Аԥсуа интеллигенциа зегьы уи рлахьынҵахеит. Иахьазы ақалақь аҿы инхогьы, хылҵшьҭрала иқыҭатәқәоу, ақыҭа нрыжьит, аха ақалақь ахь имааиӡац (цәала-жьыла

уа инхоит аха...), ӄазшьала иара цқьа иаднамкылаӡац. Уи злабзиоу ыӄазаргьы, излаҿеимгьы маҷӡам. Убри аӄнытә ари апроблема амилаҭ зегьы ирзеиԥшу, изызхәыцтәу, иӡбатәу усуп комплексла. Абас, иахьатәи ҳҭагылазаашьа ԥбаны иашаз ауаԥы иӄазшьеи илахьынҵеи аныԥшуеит ҳзыхцәажәо абри ажәеинраала.

Р. Лашәриа игәаҿы аҭыԥ ҷыда амоуп иқыҭа азхәыцра. Уи асахьақәа ирлас-ырласны, уарла-шәарла акәымкәа, игәалашәоит, ажәеинраалақәа азикуеит. Аӡиас Дгамшь аԥшаҳәа, Ҷаҷал абна-аккара, Кәтол ақыҭа аҳаблақәа еимаздо амԥақәа, еиужьу (аԥсуа масштабла) адәқәеи амхурсҭақәеи, – абарҭ зегьы ирзикуеит иажәеинраалақәа. Хазы акәымкәа, иқыҭа иахәҭакны, иара аԥшӡара иаԥшӡараны дахцәажәоит иаб инхара, иашҭа-игәара, иахьазы иара дахьаԥшәымоу, уи аԥсуаҵасла иаҵанакуа зегьы зыжәԥахыр иқәҵаны иаазго апоет. Абраӄа ҳазлацәажәаз ахшыԥҵак дазааҭгылеит апоет иажәеинраала «Агәалашәара» аҿы.

Хышә шықәса зхыҵуа аҵыҵь, –
Аԥсҭазаара сгәазырԥхоз,
Сашҭа зырԥшӡоз амыҵмыҵь,
Зхаԥыц ссақәа еикәаԥхоз!
Ақыҭаҿы ҭынч, хрыжь-хрыжь,
Ашәа зҳәоз аӄармаҵыс...

Ашьжьымҭан арахә ргәархра, урҭ наскьазгоз алақәа, Дгамшь иамоу аӡыжьқәа, зԥашә еилышьны аӡхықә аԥаԥ иқәгылаз алаԥанқәа, урҭ рыҵан иҳәылы-сылуа иҭаз аԥсыӡқәа, аԥшаҳәаҿы иҳәуаз аҿқәа, урҭ ирықәтәарц иреиԥаӡоз ахәыцқәа уб. иҵ. ақыҭа асахьа зԥыда, ақыҭа асахьа гәылҭәаа ҭихуеит апоет, нас аҵыхәтәаны абас ихиркәшоит иажәеинраала:

Сыбла ихгылоуп урҭ зегьы,
Сыбла ихгылоуп ак аанмыжь...
Сара схынҳәыроуп уахь уеизгьы,
Иҭамбаӡац – макьана сҵыҵь.

Дахьиз-дахьааӡаз ақыҭа иазикуеит иажәеинраалақәа рағьырак апоет. Ақыҭеи ақыҭауааи, ажәак ала, анхаҩи. Ақыҭа иадҳәалоу абзиабара, апоет игәы зырҧхо, ибла ихымҵуа ақыҭа аҷыдарақәа, уи аӄазшьақәа, асахьақәа. Ақыҭа иадҳәалоу асахьақәа, уантәи иубо аҧсабара ҽа ҷыдарак рымоуп, ара ишубарҭоу ажәҩан, аеҵәақәа, ашьхақәа ҽаӡьара иубаӡом, урҭ рнырша ҽакуп, ара иуоуа агәахәа ҽаӡьара иуоуӡом. Араӄоуп аҧсабареи уареи шәахьеизааигәоу, шәахьеизгәыку.

Ақыҭаҿы ажәҩан иаҵибаауа, изаарго ахәыцрақәа ҽакӡоуп.

Агәырӷьа маҭәа зегьы ирнаалоит,
Ашәеиқәаҵәоуп агәыҭшьаага...
Аеҵәақәа лаӄәуеит сышӄа,
Сҳарашәк, сшәыҳәоит, сышьха ӡышқәа.

Уи зиҭаххазеи апоет? Уи иҭахуп бызшәа ссирла, ахаара зҵоу бызшәа еинаалала дирцәажәар ауаҩы. Ауаҩы игәы аналаӄам ицқьоу, иҳараку иҽазааигәаитәыр, гәаартыла дцәажәар иҭаххоит.

Аҵыхәтәаны игәҭахәыцра абас ихиркәшоит апоет:

Аха сара урҭ сзырҧылом,
Ҵаӄа мчык сагоит исыхан.
Аеҵә харак сызрыдкылом,
Саргьы исхарои – ауаҩ гәҭыха?

Агәкаҳара, агәеиҵахара «ауаҩ гәҭыха» деиқәаҧах дызкыз ацәцара иҽазишәоит. Уи дшаиаауагьы агәра ҳнаргоит игәамч-илша, убри анаҩсан, иара абраҵәӄьа ибоит апоет сахьа лашак. Сахьа мӡанрак, изҩыдоу ҧсҭазаарала иҭәу сахьак.

Цаха ӄаҧшьны, илакьы-лакьуа,
Амацәыс каҷҷара,
Амшын ижәыло еиҵақьы-еиҵақьуа,
Ацәқәырҧара рхырҷара.

Аԥсабареи амши рсахьа џьбара, уи ула ихгыло аарԥшра анаҩсан, автор уи иашьашәалоу, аха иаҳа игәнаалоу, игәазырҳагоу аԥсуа иашҭа-игәаара асахьахь ҳхьаирԥшуеит:

Ахәыҷқәа – ихәмаруа аџьџьаҳәа,
Знасыԥ дуу ашҭа – агәара
Мшызҳа иузҳа, иузҳа, иузҳа ҳәа
Зышьҭыбжь го агара.

Инеиуа аԥҳәызба цқакы-цқакы
Лыблақәа рҭыԥхара.
Зегьы ирыцҵо ӡакы-ӡакы
Згәы аарту аԥсабара.

Ақыҭеи ақалақьи. Урҭ реимадара, реизыҟазаашьа, уаҟа ауаҩытәыҩса иааникыло аҭыԥ, – урҭ реиҿцаара ауаҩ изнарҵысуа ахәыцрақәа, азҵаара рацәа иахылҵуа апроблемақәа, уи иахьатәи ауаҩы дшазыҟоу уб. иҵ. аныԥшуеит апоет иажәеинраала «Ари ақалақь, ари ақыҭа...»

Ари ақалақь, ари ақыҭа
Ирымоуп рыҩбагь сыԥс акырҭа,
Руак сыԥсҭазаара иашьаноуп,
Егьи лакә-ҿырбага шаноуп.

Уара, ақыҭа, исымцахароу,
Уара ақалақь, исгәаԥхароу,
Ихьанҭоуп аидара сызҵашәҵаз
Ахәыцрақәа сгәаҵа иҭашәҵаз.

Ақыҭа, дахьиз-дахьааӡаз, дызлыҵыз, нхарҭа ҭыԥс иалихыз ақалақь-бзиа иибаз, изцәырыргеит гәарҭак деимзырххо ахәыцрақәа. Аҵыхәтәаны иҳәоит апоет:

Абар схала, схала, схала,
Схәыцуа снеиуеит каҭран мҩала,
Исыхь сзымдыруа, акы гәнызгоит,
Акалашәа сшьаҿа еихызгоит

Ашҭа ҭбаа-ҭыцәқәа шьац иаҵәала ихҟьоу, ашҭа цқьақәа, аҳабла гәарабжьарақәа, абнара, аӡиасқәа, акәарақәа, аӡыхьқәа рыгәхьаагара апоет ихы-игәы иҭоуп. Иахьа аԥсуаа ақыҭантә иааура амҩа ҳаныланы ақалақь ахь ҳхы ҳархеит, уахь ҳшеибаку ҳамнеицт макьана... Иаҳԥеиԥшузеи? Абас иҟоу алак-ҩакра иахылҿиааура аҭагылазаашьа ҳабананаго? Азҵаара рацәа, унадыххыланы иузымӡбо. Ари иахьа ҳазҭагылоу аԥсҭазаароуп. Уи давымсит апоет, дшазыҟаз аапрԥшит, иаҳирбеит. Ҳазлагылоу аԥсҭазаара иахылҿиаауеит азҵаара рацәа, азҵаара аҭак ауроуп. Убри иҽазишәоит апоетгьы, зны-зынла аҭак аԥшаара аԥхьаҩгьы дналархәуа.

> Асы хьанҭеиԥш ашықәс хьанҭақәа ԥны,
>
> Ихьчеит саб иахьанӡа ҳанхара-ҳанҵыра, — иҳәоит

апоет иаб изикыз ажәеинраалаҿы.

Иџьабаа рацәа, ишықәсқәа реидара хьанҭа даиааины даапт иахьанӡа деиқәышла. Аха макьана дыҕәҕәоуп, дажәым шьамхыла. Уи инапы џьаџьақәа рыла ажәла ҟьо еиҭах аҕьара еиужь ду дынхылоит. Зықәреи зԥышәеи ԥшӡа иаазгаз анхаҩ хатәра ихаҿсахьа, – иласу гәырҕьа лашак узаазго ахәыцра. Ахаҿсахьа шьахә, ахаҿсахьа ԥшӡа-нага! Апоет ари иажәеинраала гәыраз хиркәшоит абас:

> Абас сымхәыццызт сара абжьааԥны,
> Хьаас исмоуцызт ҳанхара – ҳанҵыра.
> Ҽааны. Даҽазнык. Даҽа ааԥнык,
> Иҭеикуанда ихала, кәаҭанла аҵыруа.

Аб иџьабаа, иус имыздаша, уи еихазҳаша, ԥхьаҟа изгаша аԥа дыҟоуп, аха уи иаб есқьынгьы димазар иҭахуп. Ари, аԥсуаа реизыҟазаашьа, реихаҵгылашьа, рыбзиаеибабашьа уб. иҵ., – рмилаҭ ҟазшьа бзиақәа аазырԥшуа леишәоуп, хныҟәгашьоуп.

Р. Лашәриа поетк иаҳасаб ала аԥсуа қыҭа дазышәаҳәаҩуп ҳҳәар аиаша ҳацәыхарахом. Избанзар уи ирҿиараҿы ақыҭа уааи, ақыҭа асахьеи, аԥсабареи, урҭ рҟазшьеи, рлеишәеи имаҷымкәа иҩымҭақәа рзикхьеит.

Аԥсуа ҟыҭа ацәа рыҟәнуп акыр иажәеинраалақәа. Аҟыҭа уааи аҟыҭа асахьеи ула ихгылaратә, угәы иабартә ќазарала аарԥшра илиршеит. Уи даангылаӡом, насгьы дызлацәажәо адәахьтәи асахьа ԥшӡа аҭгара мацараҿы, урҭ зегьы ирыцуп еиуеиԥшым агәалаҟаракәа, агәҭахәыцракәа, автор ихәшьаракәа. Ҳахәаԥшып убри аганахьала ажәеинраала «Аҟәара шкәакәеи ахаҳә шкәакәеи».

Ари ажәеинраалаҿы апоет игәалаҟара иашьашәалоу аԥштәы шкәакәа аҳра ауеит: аҿара шкәакәа, аԥсабара шкәакәа, аҭыԥҳа ԥшӡа шкәакәа. Ауаҩ иԥышәеи иқәреи ирызҳацыԥхьаӡа ашкәакәагьы аҽаԥсахуеит, ицәышшкәакәахоит.

Сыԥсҭазаара ишкәакәа цәышуп,
Сынасыԥгьы шкәакәа цәышуп.
Ицәышкәакәаӡа аҳәыҳәқәа
Насхаԥырлоит сымҩа ныҳәо.

Аԥштәы – ацәыш, агәеиҟарамра акәӡам иаанарԥшуа, уи иаанарԥшуа амҩа иқәу (ус анакәха, зыԥсҭазаара хәыдам ауаҩы), ауаҩытәыҩса ихаҿсахьа, аԥсҭазаара агәҭа иалагылоу ауаҩы зҩыда. Уи азы акәхоит апоет изиҳәогьы «... аҳәыҳәқәа нысхаԥырлоит сымҩа ныҳәо». Ус анакәха, уи алашара – ашкәакәа асахьа еснагьгьы ицуп, иԥсҭазара агәамч азнарҳауеит.

Араҟа иазгәаҳҭап, аԥсҭазаара ԥштәы мацарак алагьы ишыҟам, уи хкы рацәала ишеиҿкаау, уаҟа аҭыԥ шамоу алас, ахьанҭа, абзиа, ацәгьа уб.иҵ. Аус злоу, убри алазаара, ауаҩ илшо ала иҭыԥ алхра, азықәԥара, аҟазаара ауп.

Ауаҩытәыҩса иҩныҵҟатәи иҭагылазаашьа, ихи-иԥси данырзырхоу, аԥсҭазаара иадҳәалоу, ицәырнаго азҵаарақәа хәыцырҭас иоуеит. Уи иахылҵуеит азҵаара рацәа, аҭаккәа рыҟаҵарагьы иҽазишәоит. Абас иҟоуп ажәеинраала «Аӡәгьы сиҳәом, аӡәгьы дсыҳәом» аҵакы. Алирикатә хаҿсахьа ихы дазныжьуп, дхәыцуеит. Уи игәнигоит ес ааԥынра иаауаз ажәҵаракәа иҩны абарҵаҿ рыҭракәа рахь иахьхнымҳәыз. Уи агәҭынчымра изнарҵысит, аҭак иоуам:

Аӡәгьы сиҳәом, аӡәгьы дсыҳәом,
Аҩны сыҟоуп ҭынч, сзаҵәуп.
Ҵыԥхтәи ажәҵаракәа хнымҳәит,
Рыҭрақәа ҭыкка иҭацәуп.

Ааԥын ажәҵаракәа рыхынҳәра ныҳәак еиԥш иеигәырӷьон хәыҷи-дуи аԥсуа қыҭақәа рҿы. Аԥсуа игәаҿы уи иҷыдоу ҭыԥк амоуп, – иаргьы ауаҩ ихыбра-инхарҭаҿы аҭра ҟанаҵоит, даҽа ԥсаатәк иеиԥшымкәа. Ажәҵаракәа инхарахь иахьыхнымҳәыз гәнигоит алирикатә хаҿсахьа, ус анакәха, апоетгьы:

Избан, нас, ааԥынраз изавси,
Иадырбалеи, ҳаӷеиҭа,
Агәаартреи, ачеиҵыкеи, ламыси
Бзанҵык изгымхац сыҩнаҭа?

Аамҭеикәшара есқьынгьы ԥсахрада иааиуаз аилагара (ажәҵаракәа рыхнымҳәра аҩныҟа) хәыцра хьанҭак изцәырнагеит ауаҩы. Уи ихәыцра ицәырнагаз азҵаара иаҭакны иҳәоит алирикатә хаҿсахьа:

Исараӡ, саҵьал, иҵегь ԥыҭрак,
Иҟасҵаша рацәаӡоуп.
Зынӡа сгәы змырҭынчуа ҭынчрак
Иҿаҳа-дагәан исхатәоуп.

Ҿымҭ-ԥсымшьа игәы змырҭынчуа «ҭынчрак» датәнатәит ауаҩы, уи зыхҟьогьы ауаа ргәаанагара – ажәҵаракәа аҩныҟа рыҭрақәа рахь рыхнымҳәра – иҽеим акы иазҳәоуп ҳәа ирыԥхьаӡоит.

Аҵыхәтәаны, апоет иажәеинраала хиркәшоит абас:

Ҵыԥхтәи ажәҵаракәа хнымҳәит,
Рыҭрақәа ҭыкка иҭацәуп.
Аӡәгьы сиҳәом, аӡәгьы дсыҳәом,
Ус сыԥшуп, сзаҵәуп, сыԥшуп.

Маҷк азаҵәреи игәыҕрақәа лҵшәадызтәыз ажәҵарақәа рымаареи изааргаз агәкаҳара дышьҭнахзаргьы, ари ауаҩ заԥхьаӷа ихәыцуа, ԥеиԥш бзиак дшазыԥшу, уи агәра шиго рҳәоит аҵәаҳәақәа: «Исараӡ саҵьал, иҵегь ԥыҭрак, Иӷасҵаша рацәаӡоуп». Уи игәы азыҳәоит дызмырҭынчуа аҭынчра хьанҭа аиааира. Уи агәра ҳнаргоит ари ажәеинраала аҵыхәтәантәи аҵәаҳәа: «Ус сыԥшуп, сзаҵәуп, сыԥшуп». Ари ҿымҭ-ԥсымшьа ԥшрам, ари – иаԥхьаӷа ишьҭоу, изааираны иӷоу аԥсҭазаара амҩа азхәыцреи азхиареи роуп иаанаго. Акы иазыԥшу дыззыԥшугьы ыӷоуп, ус анакәха, изҩыдоу агәыҕрагьы ыӷоуп. Агәыҕра ахьыӷоу аԥсҭазаара агәамчгьы ыӷоуп.

Аԥсуа поетцәа аӡәырҩы реиԥш, Р. Лашәриагьы, имыцхәымзаргьы, дазхьаԥшлоит ажәлар рҭоурых – ржәытә ҭоурых иадҳәалоу ахҭысқәа. Абри атема иазкуп апоет иажәеинраала «Араӷа егьыӷам ирххатәу» ҳәа хыс изиҭаз. Иарбан жәытә ҭоурыху ҳзызхьаирԥшуа апоет? Ажәытә бырзенцәа инадыркны уажәтәи Кавказ ажәларқәа рҭоурыхҭҵааҩцәа изларҩуала, аԥсуаа зхылҵшьҭроу: аԥсилаа, абазгаа, мсымаа, санигаа, агениохцәагьы убрахь иналаҵаны иахьатәи аԥсуаа зхылҵыз роуп ҳәа ирыԥхьаӡоит. Аха иахьатәи қырҭуа ҭоурыхҩцәак уи аревизиа азыруеит. Логика змам «шьақәырӷәӷәаарала» урҭ ақырҭцәа рабшьҭрақәа роуп ҳәа, иӷам-иным рҩуеит аҵыхәтәантәи ашәышықәса азтәи аҵарауаа аҭоурыхҩцәа, иаԥырҵоит еиуеиԥшым «аконцепциақәа», даара рҿырӷьахьеит аҭоурыхҵәӷьа иацәтәыму, иаднамкыло, ихыҭҳәааау, логика змам агәаанагарақәа рышьақәырӷәӷәаразы. Иахьагьы узахымԥо атомқәа рҩуеит, изҿыц иаҿуп. Амц азнык азы ибыбшӡа ишәҭуеит, аха иҵоурам ҳәа шырҳәо еиԥш, урҭ рҩымҭақәа нарха роуӡом, ус баша рхы ржьоит, шьоукгьы ржьоит аамҭала.

Аҭоурых амцхә иҽаламгалакәа апоет жәеинраалала иҳәоит:

Шәара шәоуп сара сызтәу,
Аԥсилааи, абазгааи,
Саныгааи, Мсааи,

Акгьы смыхькәа иахьанӡа смааи.
Иахьагьы шәеимаркуеит, ааи…
Сырхылан шәышьҭақәа сымҧшааи.
Егьсыхьуам иахьанӡа шьҭа санааи!

Аҭоурых афальсификаторцәа хьаас имкыкәа иҟаҵәҟьоу аҭоурых аиаша аиааира шаго агәра ганы, игәырҭынчгоу гәалаҟарак рзынижьуеит автор аҧхьаҩцәа.

Аҧсуа жәлар знысхьоу амҩа, рҭоурых иазикуеит ажәеинраалақәа рцикл ззуҳәар ауа ақалақь Гагра иахҳәааау ажәеинраалақәа («Гагра шьыжьымҭан», «Гагра хәылҧазы» уб.иҭ.).

Р. Лашәриа поет лирикк иаҳасабала еиҳарак иҽахьҧишәо, – ауаҩытәыҩса иҟазшьа, ихымҩаҧгашьа, иус-иҳәыс, игәаанагаракәа, иҩныҵҟатәи идунеи, урҭ ирыдҳәалоу ахәыцракәа раарҧшра, рыхцәажәараҿы ауп.

Ҳазааҭгылап ажәеинраала «Ари адгьыл». Ари аҩымҭаҿы апоет дазааҭгылоит ауаҩи аҧсабареи реизыҟазаашьа, ауаҩы иҭыҧ адунеиаҿы. Доуҳамчла ихәыцраҿы ихынҳәуеит иқәыҧшра, игәаҟәышра ҭынчмрак изцәырнагоит:

Бжьык ааҩуеит харантә ихааӡа:
«Ари адгьыл уқәуп ууаҩы-мшны,
Урбоит бзиа уҩызцәа узлоу…
Уҧхынра мҩасааит иҧхны-мшны,
Уӡын-мшгьы цааит ишӡынроу».

Ауаҩ иуаҩыбжараҿ данааи, ишьҭахьҟа дызнысыз амҩахь дхьаҧшуеит, иқәра насыҧ бзиала иааигеит иахьанӡа, цәгьа дақәмшәеит, цәгьа дацәыхьчахеит, Анцәа имчала, дызхылҵыз ишьа-ида иҭарҵаз ауаҩрала, игәы цқьоуп, игәы ҷкәыноуп, аха идыруеит иааҩыз абжьы хаа аҵакгьы, ауаҩытәыҩса иуаҩра цқьаны аҧсҭазаара мҩа ианигаразы, есқьынгьы ахәыцра, ауаҩра азхәыцра аҭахуп (еиҭаҳгәалаҳаршәап ажәеинраала аҵыхәтәантәи ацәаҳәақәа).

Абра ҳазлацәажәаз аҩымҭа иахәҭакны иацушәа иҟоуп, даҽа ҵакык ахь ахы рхазаргьы ажәеинраала «Аҭаацәа реиҳабы дабаҟоу?»

Аҿара аԥшӡареи, агәыкреи, агәылҭәаареи шацу еиԥш, маҷк аегоизмрагьы ацуп. Ан, аб ируалуп рыхшара рааӡара, рныҟәгара, уи иацуп аҭакԥхыҟәра ду, ус иахәҭоуп, аҭаацәа рныҟәгара уалԥшьоуп дара рзы. Аха аиҵбацәа рыҟнытәгьы рааӡара алҵшәа бзиа аҭыԥ амазароуп. Аха аиҵбацәа ус азхәыцха анырмоуа ыҟагәышьоуп. Ус ҟалалоит аԥсҭазаараҿы.

– Ҳаи, агәаҟцәгьа, дабадәыҟәлеи,
Ихы абахоу аҭаацәа рԥыза?
– Иахьа днаскьаҳгоит иуеи иҟәлеи,
Ишԥаҳаугәышьари дыԥсызар.

Аҵыхәтәантәи аԝ-цәаҳәак ирныԥшит апоет игәынамӡара. Инхаз иԥсыз ишизхәыцуа гәымбылџьбаралоуп, уи даҟәӡбеит апоет. Нас ибжеиҟәа-бжашлашәа иҟоу гәалашәарак нхозар акәхап ишьҭахьҟа иҭынхаз рыгәҟәа рҿы. Ари аԥсуа ҵасла рыцҳароуп, ишьҭахьҟа иаанхаз рыуаԝра ахьысҳароуп иаанаго.

Аха ишԥаҟоу ауаа реизыҟазаашьа нас ицо апоет иажәеинраала «Уахгьы-ҽынгьы, хахеи хымши...» аҿы? Алирикатә хаҿсахьа диԥхоит иҟәрахьымӡахаз иаҳәшьа агәлымҵәах. Уи изнарҵысит агәырԝа ду. Есҟьынагьы ицуп уи лхаҿсахьа, игәы дҭоуп уахгьы-ҽынгьы. Ицуп лыччабжьгәыкы, аха уи иазхԝом игәырԝа, уи лцәыӡра. Ус ахәҭоуп, ус иаҭахуп зыԥсы ҭоу зегьы рзы. Ицаз ихаҿсахьа иаанхаз рхы-ргәы арыцҟьоит, изҭахугьы зыԥсы ҭоу роуп.

Ажәеинраала «Хыхьи ҵаҟеи» аҿы апоет илшеит иҟәра аԥышәа инаҭаз аарԥшра, уи шьахәла ианыԥшит апоет игәы иҵхо игәаанагаракәеи ихәыцракәеи рҟазшьа.

Иаҳа-иаҳа амрахь, иаҳа-иаҳа амзахь,
Мчык хыхь исыхоит, сыҟәрахь саннеи.

Аха уахь мацарагь акәым уи амч ахьихо. Зыԥсҭазаара агәамч зԝыдоу, иҕәҕәоу мчык ихоит.

Иаҳа-иаҳа аҵьар рахь, аҵьар рахь, аҵьар рахь,
Мҩадук ахь, амшын ахь, ҳәаак змаӡам.

Ари хшыҩлеи гәаашьамхлеи аинҭәылара иатәуп. Ауаҩы данеинҭәыла зегь рыла илшогьы рацәоуп, илшаракәа дызлахәу идирхәар иҭахуп. Уи насыԥуп ас зымч-зылшара здыруаз ауаҩы зҩыда изы. Уи анаҩсан иааиуеит даҽа аамҭак, ауаҩы ихы-иԥсы, илшара иааикәыршаны иҟоу ианырцәимҵәаах ашьҭахь. Уи ахазы-хынҳәра, ахазхәыцра иаамҭоуп. Уи иаанагаӡом дызлаз дрылҵит ҳәа, аха:

Иаҳа-иаҳа аҿымҭрахь, иаҳа-иаҳа аҭынчрахь,
Шьҭа ахы азхәыцрахь исыԥхьоит сдунеи.

Ус иҟоуп аԥсҭазаара, уқәра ианазҳа, уԥышәа аҽанеиҵнах, ухы иаҳа уазхәыцуеит, ҽакала иаҳҳәап, ауаҩытәыҩса иҭакԥхықәрагьы еиҳахоит.

Схахәы иаҳа-иаҳа иалашәоит шлацқәак,
...Иаҳа-иаҳа иҿыхоит сыҵаҟа мчқәак.

Аԥсҭазаара ԥышәалеи қәралеи ианхатәрахалак, ауаҩытәыҩса идунеи ангәылҭәаахалак, ацәгьеи абзиеи иаҳа ибарҭахоит, игәҭахәыцрақәа рҽеиҵырхуеит, илша иазҳауеит, убасҟан ауп ауаҩы иҩнуҵҟатәи идунеи аҿы ианҿыхо дҳаразкуа, ус анакәха, дхәаарҭазтәуа амчқәа.

1980 шықәсазы иҭыҵыз апоет иажәеинраалақәа реизга «Абзиабара ашықәс» раԥхьатәи адаҟьақәа руак аҿы ианып Р. Лашәриа иан илзикыз ажәеинраала «Дыԥшӡан».

Данқәыԥшыз дыԥшӡан сара сан,
Усҟан аԥсҭазаара ахаацәа лхан,
Дыԥшӡан.
Агәырҩа даршлан, дажәит сара сан,
Дҟалеит даҽакала лҵьабаақәа лыхьӡан
Дышлеит.
Дыԥшӡоуп.
Оумашәаҵәҟьа дыԥшӡоуп сара сан,

Дажәыз шәынтәгьы, дажәыз сара сан.
Дыԥшӡоуп.

Аԥсҭазаара аӄыба-ӡыбара зегь зхызгаз, агәырҩа иаршлаз, аха зуаҩреи зыԥшӡареи ҳаракны изманы иаауа ан ԥшӡа! Ан илыҟәнаго, лыԥшӡара иашьашәалоу ажәеинраала ԥшӡа аԥиҵеит апоет! Аԥхьаҩ агәахәа ду изҭо, игәы зырӄәандо ажәа еиҿкаа, ан илыҟәнаго ажәа ԥшӡа!

Аамҭа ашыҟәсҟәа цацыԥхьаӡа аҽаԥсахуеит, ауаагьы аԥсахуеит. Рҽеиҭаркуеит ӄазшьала ауаа, инхозаргьы рхазы, рыԥсазы. Ари гәнигагәышьоит апоет. Ицеит абыргцәа, урҭ рыԥӄараҟәа дара иргеит. Ара инхаз даҽа шьоукхеит. Абри аҩыза аҭагылазаашьа гәынго ажәеинраала «Абыргцәа ахьыԥсыз аҳаблаҿы» иҩуеит:

Сналалеит аҳабла – схәыҷра зегь ахьцаз,
Сналалеит аҳабла – аҿар ирзынхаз.
Рҽеиҭаркит ӄазшьала, рҽеиҭаркит зегьы,
Рхазы-рыԥсазы инхоит уажә уеизгьы.

Уажәраанӡа агәылара-азлараҿы иӄаз аибабара, аихаҵгылара ԥсыҽхеит, зҽызыԥсахыз аамҭа ихьысҳанатәит ауаа:

Анкьа зны аҟыҭаҿ игар уа ҳәҳәабжьык,
Ицон зегь еибарсны иӄалеит ҳәа митәык.
Уажә рыҩнҟәа инырдәылҵны маҷк иӡырҩуеит
Аӡә далаӡит ҳәа шьҭахьӄа ихынҳәуеит.

Иӄалап апоет маҷк инамцхәны ирџьаџьацәазар (иахьа згәы цәымсахаз, мгәала ихәыцуа шмаҷымгьы), аха имгәыӷҟәа иԥсхьада, ҳгәыӷлап ҳаиҕьхап ҳәа. Уи агәра ҳдыргоит апоет иажәеинраалаҟәа реиҳарак.

Узырхәыцуа, зегьы ҳхәыҷра аамҭа иадҳәалоу агәалашәара еиуоу хҭыск иазкуп апоет иажәеинраала «Адәахьы амш зеиԥшроузеи, нан?». Аԥсра амҩа иҟәгылоу аԥҳәыс бырги аԥсҭазаара ҿыц иаалагылаз ахәыҷи рдиалог. Аҭакәажә диазҵааауеит ахәыҷы: «Адәахьы амш зеиԥшроузеи, нан?» ҳәа.

Сара аҩны сындәылҭны,
Ицәгьазаргьы, ибзиазаргьы,
Асы алеира иаҿуп ҳәа
Ласҳәон,
Сара сеиҧш ларгьы
Уи деигәырҕьоз џьшьа.
Аха лара уи аигәырҕьара ацымхәрас:

«О сара жәымҭацәгьа,
Аиқәаҵәа ахьыршьит
Сыҧсҭазаара аиқәаҵәа», – лҳәон.

Аҷкәын хәыҷы изеилкааумамызт иара дзыргәырҕьоз аҭакәажә дахьамеигәырҕьоз.

Ҩ-дунеик – зыҧсымҩа иқәгылоу абырг лдунеи, ҿыц аҧсҭазаара иаалагылаз, уи зызхара изымбац, гәырҕьарала иҭәыз ахәыҷи. Ари ажәеинраала иаҵаҵәахуп даҽа идеиа разыкгьы, илҭахым амшцәгьа далаҧсыр, избанзар, уи иаргәаӄуеит лҵәуаҩцәеи лнышәнап ҧызӄо ауааи!

Ажәеинраала «О, хәыцрак» азкуп ауаҩ иҭакҧхықәра ауаа рҿаҧхьа, ихаҭа иҿаҧхьа. Алирикатә хаҿсахьа дхәыцуан, «знык сызҽыжәлар, сӄалароуп срыхәо сара сыжәлар» – ҳәа. Уи аҿара иацу аразра, жәлар рымаҵура агәазыҳәара ауп. Аха, нас ҧышәак аниоу:

Абас схәыцуеит: «Шаӄа ицәгьоузеи,
Шаӄа ашьацәхныслара мариоузеи,
Ҽы ццышәымзаргь, ҕәрак укызар,
Угәра зго џьоук узыҧшызар».

Нас иацирҵоит:

Абас схәыцуеит: «Иргәаҕьӡозеи,
Жәларык рымаҵ зурц зҽазызкуа,
Уи зҽазызкуа, уи зҽазызкуа.

Ас еиҧш ихәыцуа, иӄәыҕоу, зҭакҧхықәра ауаҩраҵәӄьа уасхырс измоу ауаа зҩыдақәа роуп.

Апоет абзиабара иазку ажәеинраала шьахәқәа иакымкәа-иҩбамкәа иаԥиҵахьеит. Урҭ зегь аразреи ацқьареи рхьыкәкәоит, иара аҿара ахаҭеиԥш иԥшӡоуп, игәкуп. Алирикатә фырхаҵа игәҭыхақәа ашьха ӡыхь еиԥш ицқьоуп. Аизга «Абзиабара ашықәс» ашәҟәы ахьӡ ишаҳәо еиԥш, ауаҩы ибзиабара, ауаҩра, аҿар рыбзиеибабара иазку маҷӡам.

Уахынла саныцәогьы исхаҩоит,
Сгәеисыбжь иазыӡырҩуеит ҭынч,
Бзиа избазар – исхарои?
Иахьақәымхо исхарои са сымч?

Аҿареи, абзиабареи, аԥсра аҵкыс иаиааиуа уи амч ду оумашәа иԥшӡаны иҳәоуп даҽа жәеинраалак аҿы:

Сышлыхәаԥшуаз ԥҳәызба ссирӡак,
Аԥҳәызба ҳәа, зынӡа аҽарҳа,
Ишкәакәаӡа ак иҩыҵрак,
Ҽымҭ даасыдгылеит аԥсцәаҳа.

Згәы ашәала иҭәыз арԥыс, игәы нҭӡыӡааит аӡгаб лыԥшӡара даахнахын. Аҭыԥҳа ԥшӡа азныказы даашьацәхныслазаргьы, деихышәашәо лҿыналхеит. Аҷкәынгьы аԥсцәаҳа хьаас дымкыкәа, ишьҭахь наеиарханы, аԥҳәызба лыԥшӡара фырҭынҵас инаиҵасын, дналышьҭалеит.

Аԥсцәаҳагьы, арԥыс инкылара иҽазишәазаргьы, ишьҭра дықәланы егьилымшеит.

Нас аԥҳәызба дцон, аҽарҳа,
Сара лыхьӡашьак сымаӡамызт.
Санхьаԥш дсышьҭазар ҳәа аԥсцәаҳа
Ихабар бжьаӡхьан дыҟаӡамызт.

Аҿара, аԥшӡара, аԥсра аҵкыс ииааит.

Зыԥсҭазаара ҿахҵәаз аҭыԥҳа, уи згәы ҿнакааз арԥыс иажәа: Аҭыԥҳа лызаҵәара, насыԥла леиқәымшәара,

лыԥсра гәнигоит апоет. Абас иҟоуп ԥакыла апоет даҽа иажәеинраалак – «Бара аԥсабара иахшараз, Бысԥылеит быссирха шьыжьшараз». Аха рыбзиабара анԥыра амоуит. Аԥсҭазаара аӡыблара згәабзиара ԥнашәаахьаз аҭыԥҳа диԥхоит арԥыс.

Ҳарҭ шьҭа ҳаиԥылашам уаҳа,
Бдунеи лашьца аҟынӡа снаӡом.

Игәнигоит арԥыс иара изы итрагедиахаз, игәаԥхаз аҭыԥҳа лыԥсра. Ишаабо еиԥш, Р. Лашәриа ипоезиазы итәымым агәырҩа зцу анотақәагьы. Иԥауланы ахәыцреи илашам аԥштәқәеи ҳԥылоит апоет ирҿиамҭақәа рҿы. Уи ԥсҭазаароуп.

Абзиабара иазкуп абарҭ ажәеинраалақәагьы: «Исыцуп хаҿсахьак», «Ааԥын ацәа-хаа зхалаз», «Ԥшьаала са сыхәарақәа арҕьоит» уб.иҵ.

Аҭоурых злаҟоу ала, ажәлар џьабаала ақырҭуа еиҳабыра ирымыркәкәааз, иҳаҩсыз ашәышықәса а-70-тәи ашықәсқәа рзы ателехәаԥшра ҿыц иаатыз иазикит Р. Лашәриа иажәеинраала «Аԥсуа телехәаԥшра».

Сылабжыш аҽырҳәа инхаддылт,
«Шәнеибац..» амелодиа ансаҳа…
…Ауха шаанӡа сызмыцәеит,
Хәыцра ԥаулак саган.
Ссиршәа иахьанаало ссирԥәҟьоуп,
Аԥсшәа ахьанаало аекран.

Ари ассир ателехәаԥшра ахьҳауз мацара акәмызт, ари иааира дуун амилаҭ хақәиҭразы ақәԥараҿы, етап ҿыцын Аԥсны аҭоурых аҿы, аԥсуа университет аартрагьы убрахь инацԥаны. Наҟ иациԥоит апоет иажәеинраала:

Убас ажәытә бызшәа ҷкәынхеит,
Убас еиԥш разҟык азыԥшуп,
Аҭоурых иахьазымфаз закәыхи,
Ашьаҟьар ахылԥра иаҿуп.

Автор ҳ-Аԥсынра аԥеиԥш лаша деигәыгәуеит, аҵеицәа уи ахьӡ шҭырго агәра игоит. Ицәырҵуеит ҳаԥхьаҟа Аԥсны еихазҳаша аҵеицәа. Апоет ари ахҭыс илымшаша илнаршоит. Гәыбылрала дзырԥхо ауаа гәакьацәа шыҟоу идыруеит. Агәра игоит урҭ рхыԥхьаӡара ишазҳауа.

1991 шықәсазы иҭыҵыз апоет иеизга «Сдоуҳа ашҭа» иагәылоуп Аԥсны усҟан изҭагылаз ашоура иахылҵыз ажәеинраалақәа. Апоет игәҭыхоуп иԥсадгьыл алахьынҵа, ибарҭоуп шьҭа шәышықәса инаԥынҵаны қарҭаа Аԥсны зҭадыргылахьоу агәаҟрақәа, ибоит ажәлар зегь рҿеизыркәкәааны рыԥсадгьыл ахьӡи, ахьымӡҕи аиқәырхаразы ақәԥара ишаҿу.Абас еиԥш аҭагылазаашьаҿы апоет иаԥиҵоит ажәеинраала «Аԥсынра».

Ухьӡ шьҭымҵыр ҟалом, ирымдырыр ҟалом,
Исныруеит уаԥхьаҟа иуԥеиԥшу, Аԥсынра…
Сыԥсы узҭыхны усыхьчароуп сара.

Апоет иныруеит иԥсадгьыли ижәлари раԥхьаҟа еимҭахара дук, ԥышәара хьанҭак шырзыԥшу:

Умгәамҵыр ҟалом, умгәаҟыр ҟалом,

Ихьанҭыцьӡа еидарак науқәҳашт зынгьы ҳәа, – зиҳәогьы убри азы акәхоит.

Аԥсны иааганы иаландархази зхала иаази апартиақәа ҟаҵаны, амитингқәа мҩаԥго, иаахтны аԥсуааи Аԥсни рҿагылара рҽазыркхьан. Қарҭаа, аилаҳара иаҿыз аҳәынҭқарра ду ақәӡаара рхы иархәаны, Аԥсны наунагӡа Қырҭтәыла иатәы дгьылны аҟаҵаразы аусқәа ирылагахьан. Уи азы ауп шьаҭанкыла аԥсуаа рықәгаразы аибашьра нап задыркызгьы.

Апоет ижәлар раԥхьаҟа ԥышәара дук шырзыԥшыз ибон, аха ижәлар уи ирԥеиԥшыз аимҭахара ду иаҿагылоз ауаа шыҟалозгьы агәра игон:

Рыхьӡ шьҭымҵыр ауӡом, ирымдырыр ауӡом,
…Рыгәнаҳа иаҵоу хара дызцаӡом,

Рымчқәа анеибыртә ироуеит насыԥ, – иҳәоит апоет иажәеинраала анҵәамҭахь. Ус иагыыҟалеит. Аинформациатә блокада Аԥсны шҭакызгыы, иақәлаз ақырҭцәа адунеи аҳәынҭқарра дуқәа зегьы шрыдгылазгыы, рыхәымгара рзыӷьашкит, Аԥснынтә иқәыӡәӡәааа иамаҳы ицеит. Ҳәарада, уи зыбзоуроу, аԥсуа жәлари, урҭ аҟазаареи аҟамзаареи аамҭа ианҭагылаз рӷьажәҩара рзызуз Нхыҵааи, Аԥсны анҭыҵ иҟоу ҳашьцәеи, ҳџьабаа ҳацеиҩызшаз егьырҭ амилаҭ рхаҭарнакцәеи хҭак реицҭаршәра акәхоит.

Хыхь џьара ишазгәаҳҭахьоу еиԥш, Р. Лашәриа ихәыцуа поетуп, уи ирҿиаразы аԥсҭазаареи, аԥсабареи, адунеии ирхылҵшьҭроу ахҭысқәеи, аҟазшьақәеи, асахьақәеи зегьы маҭәахәуп ипоезиазы, ирҿиара аҟазшьа аарԥшразы.

Аԥсҭазаара аҟазшьа аҷыдарақәа хәыцырҭас ианиоу, игәалаҟазаара изаанагаз ахшыҩҵак абас иҟоуп:

Амши аҵхи – жьи-напхыци,
Шәҳәаақәа дырым, рыгәра гам.
Сара сыԥсҭазаареи сыԥхыӡи
Еилаҩашьоуп, иеилыргам.

Иаабазеи араҟа? Аԥсҭазаара ахьанҭара иацу, амаӡа рацәа, иаразнак зеилкаара ус имариам ахҭыс, аҭагылазаашьа, уи иахылҿиаауа ауаҩы дзыргәаҭеиуа агәҭахәыцрақәа, ауалыуашара, нҵәара зқәым азҵаарақәа цәырызго… Ибаргәым, иара иитәым амҩа алихыр:

Мыцҳәарыла, ҿагәыбзыӷла
Сынхарц салагар сҽыркәаԥ,
Гәыблырҭас сроурым лаӷырӡыла,
Ӡы-цәыкәбарны сынкакәкәап.

Цәцашьас иамоузеи ауаҩы дызҭашәаз аҭагылазаашьа мҽеи? Иага гәаҟра, иага ҟыба-ӡыба ихигаргьы, ауаҩы наунагӡа дшыҟамлогьы шидыруа ишьҭахьҟа амш абзира, алашара иатәу ак нхар иҭахуп.

Уахь ааӡабла аҵх иацәызго,
Амш азыҳәан игәыхәҭәыз.
Сара сышьҭахьгьы ицәыржәго
Уи апҵҭазаара иатәыз.

Аԥсуаа жәытәнатә аахыс ражәа иалоу агәаанагара: «са саныҟам ахаҳәгьы леиааит ҳәа зҳәо ҳаӷоу дибааит» – ҳәа ирҳәо аҵакоуп абраҟа аҭыԥ змоу. Жәлар рыԥсҭазаара иацу аԥышәа ду ирнаҭаз агуманизм аидеиа лаша, ауаҩытәыҩса иуаҩреи иԥсҭазаареи ҳаразкуа, аҵак ду азҭо жәлар рфилософиа ду иакьарзуп ари ахшыҩҵак ҭаула.

Убри азоуп агәаанагара зҩыдалеи илашоу хәыцралеи изхиркәшо апоет абри иажәеинраала шьахә:

Агеи ашьхеи, нхыҵи-аахыҵи
Рыԥшатлакә сышьҭкәыцә сагоит.
Сара сыԥсҭазаареи сыԥхыӡи
Маҷк исаӡар, еилсыргоит.

Агәаҟрақәа рацәаны ихигеит ари ажәеинраала афырхаҵа: азаҵәра, уи изыннажьыз иадҳәалоу иҵауланы ахәыцра, аԥсҭазаара иатәу, ауаҩытәыҩса иҟазшьагәышьоу алакҩакра уб. иҵ. Аха араҟа ари ауаҩ деиқәзырхо, аԥсҭазара ицәымӷызымтәуа иҟоуп ауаа ирзеиԥшу ҟазшьак, – агәыӷра. Убри агәыӷроуп ҭаҵӷәыс, ҵакыс ирымоу апоет иажәеинраала аҵыхәтәантәи ацәаҳәақәа.

Ауаҩи аԥсабареи. Амшын, ажәҩан, адгьыл, – зегьы цәқәырԥоит, иқәԥоит, урҭ наунагӡа иҟазаауеит. Аха абри аԥсабара иаиааиз, иара иатәышьҭроу ауаҩы дышԥаҟоу, иҟазшьоузеи? Уигьы:

Дықәԥоит аҳәаҭыхла ауаҩы
Даҿа гәыки игәи еибарԥхарцаз,
Аха еинаалом, еиқәшәом аӡәырҩы,
Иӡбатәузеи, урҭ ҭынч еицынхарцаз?

Наҵьнатә аахыс аибашьреи ахибашьаареи ирҿуп ажәларқәа. Ари шрыцҳара дуу ибоит, аха аҭак изыԥшаауам.

Иҟоуп ауаа разҟәа, ауаа ҟәыӷаҟәа, аха раԥкыс аԥыжәаара ргоит урҭ рыуаҩреи рыбзиареи аиуа змам ауаа реинҟьаҩцәа, шьоук рлахьынҵеи рынасыԥи аӷәыхрала зыԥсҭазаара аиӷьтәра иашьҭоу. Апоет ишиҳәо еиԥш, ауаа бзиа изеибамбарызеи, изеиԥырхагахарызеи, ирзымхозеи? – Ари ҭак змам зҵаароуп, избанзар ауаҩ адунеи даақәнагалаз аахыс ибзиара аԥкыс ихәымгара еиҳауп, дызҿу еибашьроуп, хшьаароуп, рхәашароуп.

Абри аҩыза агәаанагара акәхоит апоет изырҳәаз абарҭ ажәаҟәа:

Аха дшәарҭоуп зегь здыруа ауаҩы!
Ах, дрыцҳауп зегь здыруа ауаҩы!

Дагьшәарҭоуп, дагьрыцҳауп ауаҩы абри адгьыл аҿы, абри адунеи аҿы, избанзар ауаатәыҩса изнысыз рҭоурых мҩа зегьы гәнаҳала иҭәуп.

Ауаҩытәыҩса ибзиабареи иаҳаҭырҟәҵареи, ирыцҳашьареи, агуманизм апринципҟәа мҩаҟәҵагас измоу апоет ари гәнигагәышьоит.

Абри ахшыҩҵак маҷк згәы архьшәашәаз автор иҭахуп џьара игәы ихазырштҭша гәнааларак, игәы зырԥхаша гәалашәарак. Абас еиԥш иҟоу иҭагылазаашьаҿы уи дигәалашәоит здунеи зыԥсаххьоу иан (ажәеинраала «Алаԥш»). Уи иҭахуп иан лылаԥш гәыразҟәа есҟьынагьы ихызарц, уи игәы арԥхоит, аԥсҭазаара иацу игәнаалам ахынҭаҩынҭараҟәа дырииааиртә амч ирҭоит.

Рауль Лашәриа ирҿиараҿы еиҳарак аҭыԥ аанызкыло, хаҿсахьа хадас иҟоу ауаҩ иоуп. Уи ауаҩытәыҩса иԥсҭазаара аган рацәа аарԥшра, иҩнуҵҟатәи идунеи, аԥсабареи иареи реизыҟазаашьа, иҭынха-иҭынҵы, иҩызцәа-иҟәлацәа, ауаҩ иԥсҭазаара иадҳәалоу афактҟәеи аҳҭысҟәеи зегьы дрызҿлымҳауп, урҭ зегьы иҩымҭаҟәа ирхаҿсахьоуп. Шамахамзар, апоет ирҿиамҭаҟәа рҿы аԥсабара асахьаҭыхра мацара иазку жәеинраалак уԥылаӡом, уа аԥсабара асахьа ыҟазаргьы аҩымҭа ахаҿсахьа хада, – ауаҩы иҟазшьа иадҳәалоуп, сахьаркыратә цхыраагӡак аҳасаб алоуп ихы ишаирхәо. Аԥсабара ауаҩ инхарҭа, инҵырҭа ауп. Уи ауаҩ

иԥсҭазаара ханарҭәаауеит, иԥсҭазаара иамӡангарҭоуп, далахәуп.

Апоет иажәеинраалақәа руак аҿы дазхьаԥшуеит, игәҭыха азикуеит алашареи алашьцареи реизыҟазаашьа, уаҟа алирикатә хаҿсахьа ихәыцра днацныҟәаны иҳәоит апоет:

Сгәы ҭнаҟьоит уахынла еимгеимцарак,
Ԥхыӡ-лабҿабоушәа гагақәак анцәырҭлак.
Сҽасыршьцылоит смыццакӡакәа алашьцара…

Аха ииҭаху, – игәыҵха аҳәара дахьӡарц, иҭахым лассы алашара далхәдаахар. Мышкы зны, алашьцара даназынхалак, – идыруеит аԥсҭазаара шнаунагӡам, аха дыҟанаҵ иҳәоит:

Шәара ишәымаз, шәара ишәымаз алашара,
Макьаназы шәаргьы саргьы иаҳзеиԥшу.

Агуманизм аԥсабара ду аныԥшит ари ажәеинраала, – автор ирҿиара иаҟазшьаҷыдоу, ара иҟоуп аразра, агәыцқьара, аиаша хаҭа, абзиа, – араҟа иҟоу алашара, – ихазы мацара иҭахым, зегьы рзы иҭахуп.

Иҳаӡсыз ашәышықәса анҵәамҭазы аԥсуа жәлар зҭагылаз ахынҭаӡынҭара, – ажәлар рхақәитраз рықәԥара аҭагылазаашьа есқьынгьы дазхьаԥшуеит апоет. Иԥсадгьыл алахьынҵа, уи аԥеиԥш есқьынгьы игәы иҵхоит:

Зыԥсадгьыл иақәиҭу, уи ала згәы хыху
Есымша дыҟами еиҵыхны илахь.
Аԥсуа дгьыл рыцҳа – зыжәла абжаҵәҟьа зхыху,
Сыԥсы шықәхәхәо сҿынасхап сқыҭахь.

Ахәыцрақәа, ахәыцрақәа, жәлар рыԥсҭазаараҿы аҭыԥ змоу, қарҭаа ирчақьуа азалымдарақәа ргәырӡагара…

Аԥсуа изы ақыҭа, ахәшҭаара аҵакы, иара аиқәырхаразы, аԥсадгьыл ахьчаразы уб.иҵ.

Аҵыхәтәаны игәалаҟара хьанҭа иҽаалхны, ус иага иҟазаргьы игәыӷлатәуп, иқәԥалатәуп иҳәоит апоет:

Издыруеит сыжәлар рҳәынҷара шамуа,
Ҽнак изқәымгәыӷуа бзиара дук иақәшәап.

Дзыдҳәалоу ақыҭеи, аус ахьиуа, иҩызцәеи иареи ахьеицыҟоу ақалақьи, рыҩбагьы изеиԥшуп, рыҩбагьы иара итәуп, иԥсы рылоуп:

Саныҟам ԥсыхәак рмоурашәа сгәаҟуа,
Цҳаҵас срыбжьалеит қыҭеи қалақьи.

Ауаҩы гәалаҟарала есқьынагьы деиԥшым. Игәнаалам хәыцрақәакгьы данырҭәырҭәуа ҟалалоит ауаҩы. Уи далзхуа иеиуоуп ашәа, амч дууп ауаҩытәыҩса игәалаҟара ашьҭыхраӡы. Абри ахшыҩҵак ауп апоет иажәеинраала «Ашәа» зызку. Амҩа иқәу ауаҩы ак игәы иахәан, мамзаргьы игәы иалсны дыҟаӡам, ус илаԥш еимдоит, ашәаԥыҵьаԥ аилачыра дагәылсны днеиуеит.

Убри аамҭаз:

Сыбжьы ахьымнаӡо наҟӡа, харантәи,
Исаҳауеит ихааӡа шәаҳәабжьык.

Зегь ззеиԥшны, мыцхәы акгьы згәы иҵымхо ауаҩы ашәа хаа аниаҳа ашәаԥыҵьаԥ аԥсы шҭаз, уи шыԥшӡаз, аԥсҭазаара агьама шамаз инырт, ибарҭахеит:

Ашәаԥыҵьаԥ рлымҳақәа кыдҵа
Иазыӡырҩуеит уи ашәа еиқәышьшьы.
...Анцәа иҳамҭоуп, ашәа рымшьыкәа
Иахьыҟоу... дунеи ссирк саҭоуп.

Ауаҩы ашәа дарӡыхеит, аԥсабара аԥшӡара – азҩыдара инарбеит. Ажәеинраала алирикатә хаӡсахьа, – ауаҩы, ҭынч абнара иҵаланы инеиуаз, ишьшьылӡа иҟаз, иҭынчӡа аԥсабара иалаз ашәа дарӡыхеит, уи ауаҩ еилыхха ибеит адунеи шыссиру, изызгәаҭо, гәыла-ԥсыла изныруа изы.

Апоет ирӡиараӡы еснагь иԥсадгьыл алахьынҵа игәы иҵхоит, уи дазыхынҳәлоит, ажәеинраала заманақәа ази-

куеит. Игәнигоит апоет аҩнаҭа ҟаимаҭ ахьқьапҭахаз. Аԥсны аҭоурых аҿы уи есқьынгьы аҭыԥ аман. Иқьапҭахон жәытәнатә аахыс анхарақәа, аха иеиҭах иҿиахуан. Иахьа-зы, рыцҳарас иҟалаз, қыҭацԥхьаӡа ақьапҭақәа рацәахеит. Аха ихҭәаз-ихыԥсааз рымацара ракәымкәа, иаҳа имариоу ԥсҭазаарак аԥшаара ҳәа зынхарақәа ирхыҵыз ҟалеит. Ари рыцҳара дууп.

Уахьынхало ахәаҿы
Ахала иқәхеит ашәырдәы:
Ихәаҽуеит аҩны, ихәаҽы,
Шәласны аԥенџьырқәа ашәырты.

Аимҭахара ду ихнашьааз, зыԥсадгьыл аиқәырхара иаҵагылаз ирхароузеи? Аха зынхара кажьны, аҳәыҳәкцәа реиԥш, ақалақь иалатәақәоу ирыԥсыхәозеи! Аԥсны аҭоурых иадыруеит:

Аԥсны ирацәан ақьапҭақәа,
Ҭоурыхла ус иаҳлахьынҵан,
Рышәқәа акуан аҩнаҭақәа
Аҵеицәа реидара хьанҭан.

Иабаҟоу уажә урҭ аҵеицәа? Иабаҟоу аҩнаҭа, ашҭа-агәара иаззырҳауа ауаа? Ус иҟоу иахьазы рхыԥхьаӡара мыцхәцәамзаргьы, ҩнаҭак иадамхаргьы алҩаҵә ахьым-неиуа рыцҳара дууп аԥсуаа ҳзы, иахьатәи ҳҟазшьа, ҳҭагылазаашьа уахәаԥшуазар. Иажәеинраала анҵәамҭахь иҳәоит апоет:

Ҳзыниазеи рыцҳарас уажәы?
Аҩны еиҭымкқәа рацәаӡоуп.
Уи иазымкызт аӡә иԥсы
Қалақьк дафеит, иҭаххан.
Ишԥашәызгәамҭо абааԥсы
Ақьапҭа ацәа ахалт ахан.

Ас мацара ицарыма? Џьара ԥсеивгарак, арыҕьарахь ҳзырхынҳәша ҭагылазаашьак ҳԥеиԥшхарыма? Азҵаарақәа, азҵаарақәа... Ҳгәыҕлап, имгәыҕкәа иԥсхьада?

Ажәеинраала «Аџьал» азкуп ауаа маҷк инаԥынҵаны рыуаҩымра, ргәаҵәажәпара, реихамыҵгылара, ррыцҳаибамшьара зныԥшуа аҟазшьа:

Сашьит аӡиас хәылԥазык...
Сыԥсы ҭыжәгеит ижәулакгьы.
Нас сигәаламшәеит уаҩԥсык,
Ма имшит машәыршәа лакгьы.

Арҭ зегьы ауаҩы длазырҟәуа ҟазшьа хьысҳақәоуп, аха аԥсҭазаараҿы уи аҭыԥ амоуп, аус злоу убри аԥырҟәҟәаароуп, аха... Ас еиԥш иҟоу алеишәа змоу ауаа маҷымзаргьы аҵыхәтәаны аԥыжәара агароуп ауаҩра, уи ишьҭнахуа аҟазшьа бзиақәа зегьы.

Р. Лашәриа илирикатә хаҿсахьа, иара инапы иҵиго, игәаҿынтә иааура ахаҿсахьақәа ирҟазшьа ҷыдоу: уи маҷк дуаҩ ҭынчуп, иуы уашьуам, иҳәа уашьуам, дразуп, гәаҭала дызҩыдоуп, иажәа мыцхәым, ираӡоуп, инамцхәума уҳәо игәы дҭахәыцуеит, игәы аҟәышра есҷьынгьы ицуп, аразра зцу илакҭа маҷк илашам аԥштәқәа хубаалоит, аха гәамчлагьы дышхәыдам удырдыруеит иҭеиҭԥши илакҭеи.

Апоет иажәеинраала ахьӡ «Ҩажәижәибижь» ишаҳәо еиԥш, иазкуп аԥсуаа 1937 шықәса рзы ирхыргаз атрагедиа.

Анхаҩ бзиа зҭаацәа бзиа иныҟәызгоз, аҿааӡагақәа рира ашықәси амзеи амши рыда биографиа змоуцыз инадыркны, аԥсуа интеллигенциа шьаҭанкыла ихызшьааз аамҭа цәгьа.

Ҩажәижәибижь, ҩажәижәибижь,
Ҩажәижәибижьтәи ахацәа.
Ишәыхҭыжәгаз шәиԥхьыӡ-жәабжьуп,
Ишәылакьысызгьы джәымҭацәгьан...
Ҩажәижәибижь шәиԥхьыӡ-жәабжьуп.
Уи ӡахәарҟьақьа дамыҕны

Сара сшәышықәса иахаршәуп.

Харада ахара рыдҵаны, амилаҭ шьаҭанкыла ақәгаразы аплан инақәыршәаны Сталини Бериеи аԥсуа жәлар рыхшьаара иалагеит. Аха уара иушьуа анцәа дишьуам ҳәа, уи аимҭахара ду, ҳшеилыршьаазгьы, ҳалҵит.

Гәалашәарак аҳасаб ала, ауаз абжьы зхыҩыз ажәеинраала рзикит апоет 1937 шықәса рзы залымдарыла Сталини Бериеи рмаҵуарқәа зыԥсҭазаара иалырхыз Аԥсны аҵеи гәлымҵәахқәа, иҟазҵашаз рацәаз, Аԥсны еихазҳашаз, изырҕьацашаз, дырралагьы гәаҕьлагьы инагаз ауаа зҩыдақәа.

Уаҵәтәи амш азхәыцра, аԥсҭазаара иацу ахьанҭарақәа… Абри ахшыҩҵак иақәҿнаҭуеит апоет иажәеинраала «Ацҳаҵәры».

Иауам сазымхәыцыр с-уаҵәы,
Иароуп исзыҟаӡоу хәрыбҕьыцҵас.

Аԥсра азхәыцра. Уаҵәынӡа анеира, еиҭах даҽа мшык даҳәоит алирикатә хаҿсахьа.

Исоуз амҩан лахьынҵас
Уаҵәтәи сымш иназныжьны,
Џьшьаала снықәлап ацҳаҵәры,
Избар, сзықәсыр смыхбыкьыкәа.
Ах, уаҵәы, уаҵәы, уаҵәы, –
Исцьаҳаным џьанаҭу мцымкәа.

Ацҳаҵәры, иџьаха-џьафаразаргьы, аԥсҭазаара иасимволуп, қәԥароуп, гәыҕроуп.

Иахьатәи Аԥсны аҭагылазаашьеи, ааиҩцәа – Аԥсны атәым милаҭ Аԥсны ишазыҟоу, уи азы ирымоу агәаанагарақәеи ирызкуп ажәеинраала «Сдоуҳа ашҭа».

Иҟоуп Аԥсны дачак аҳасаб ала иахәаԥшуа, урҭ шәарҭоуп, рҭыԥ дырбамзар.

Аԥсны инхо, Аԥсны зымбац,
Ҳҭоурых абаашқәа ирыҩнамлац,

…Сцаргьы цәгьа ирбаӡом снызжьаӡ,
Ма инарымҩатәны срыбжьарц.

Даҿа шьоукых ҳатәаарбаӡом, ҳратәаршьом хылԥада хылԥакылтцәа дихыччон ҳәа. Абас еиԥш иҟоу агәаа-нагаракәа змоу ирыхәҭо рмаҳар, ииашоу џьыршьар ауеит, нас анхашьа-анцышьа ҳарцара иалагоит. Аха изусҭцәаада дара?

Аԥсны инхо, Аԥсны зымбац,
Сара сдоуҳа ашҭа иҭамлац.

Зымгәа ада хәыцырҭа змам, у-Аԥсынгьы уаԥсуарагьы хьаас измам, амшын аԥшаҳәеи, аԥсабара ԥшӡеи, аҳауеи рыда акгьы зҭахым ауаа.

Ас еиԥш иҟоу ауаа шәарҭоуп, урҭ рхы дырдыртәуп, – ҳгәаҳҿаниҵоит апоет. Ас еиԥш иҟоу ауаа аҳәынҭқарра ау-асхыр ҭыршәаар ауеит.

Ауаҩ ауаа ахьыҟоу дыҟазароуп, хи-ԥси ҳәа иҿхьеи-мкуазароуп. Ахәахәа даҿагылароуп. Иқәԥалатәуп, аԥсҭа-заара қәԥароуп ҳҳәозар. Абри ахшыҩҵак ауп ианыԥшуа апоет даҿа иажәеинраалакгьы.

Ҭынч узлацәари, уԥсы злоушьари,
Узлатәари уҩны ашәқәа ухаркны?
Бзиа изумбари, аӡбахә злоумҳәари
Аԥсҭазаара – ушьҭызхыз уара уҳаракны.

Ас еиԥш иҟоу аморальтә кредо Р. Лашәриа ирҿиара зегьы иагәыцәуп. Иарбан темазаалак, идеиазалаак, бзи-аразааит дзыхцәажәо, иҿеимзаайт, ауаҩ ихьысҳаракәа ракәзааит, зехьынџьара ауаҩраҵәҟьа иатәу бзиарак нарԥишьуеит иҩымҭақәа. Ари, ҳәарада, апоет ирҿиара иаҟазшьо фактор шьахәуп.

Алаф аҟазшьагьы аныԥшуеит, аха аԥсҭазаара иатәу, ауаа реилазаараҿы иахԥыло амҿеиракәагьы рсахьа ҭихит апоет иажәеинраала «Са стәқәеи егьырҭи» аҿы.

… Са стәқәа срыжьжьоит,
Егьырҭ сыржьоит.
Схаҭа сыршоит
Ихәлоит, ишоит,
Аҽыргызмалны
Аамҭа еикәшоит.

Аԥсҭазаараҿы асгьы ҟалахьеит. Ауаа аамҭагьы ҿаасҭартәит, абри ауп иџьоушьаша!

Аԥсуаа рыԥсҭазаараҿы шамахамзар аҭыԥ амаӡам, абырг ихала, хылаԥшрада анхараҿы иныжьра, уи ихылаԥшра иҭаацәа аиҵбацәа ируалԥшьоуп, аха рыцҳарас иҟалаз, иахьа ҳаамҭа злаҟоу ала, ус еиԥш иҟоу афактқәагьы ҳԥыло иалагеит ҳаҩныҵҟа.

Убри атәы ауп иихәо Р. Лашәриа угәы узырхьуа иажәеинраала «Цгәык ахала иеҳәатәоуп» аҿы:

Аԥацха ҭынчрак ахатәоуп,
Иаҿуп амацагь аҭаара.
Аԥшәма бырггьы уаҟа диоуп,
Имчгьы днанагом рацәак.
Хчык ихчнызҵаша нас диоуп,
Уажә азыҳәан – қыдсаҟәак.

Ԥыхьа зны аҭаацәа аџьџьаҳәа иахыҩназ уажәы абырги ихырсысуа ахәшҭаара иеҳәатәоу ацгәи рхала иаанхеит. Иҩнаҭа иеиуаз рхы ахьынахоз (крырҳароума, ақалақь ахь аума, уажә уи модахеит) иԥырҵит.

Аха иара иҿыҵшәаӡом: «Дадхеит, сгәашәҭ», – ҳәа. Ари ажәеинраалаҿы аԥхьаҩ ибоит игәкажьгоу асахьақәа:

Изаҳауада акы иҳәар…
Ажәқәа ылахеит агәашә,
Хазы еибарҟаауеит аҳәар.
… Аҳәысҭа иҭагьежьуеит аҽы,
Лажәк уи иашьҭоуп иҿҟьаса…

Илашьцоу аҩны, уи иашьашәалоу аҳауа: «Амш иахнарҟьоит, цәгьа ихьҭоуп», абас лашарак здумбаало, ихьшәашәоу асахьа, абырг зхала аҿҳәа иҿҳәахаз, угәы еиҵазырҕәҕәо асахьа хьшәашәа... Ари аҩыза иахьа аԥсуаа ҳаԥсҭазаараҿы, ирацәамзаргьы, иаҳԥылоит. Ус анакәха, уи иалацәажәатәуп, иақәӡбатәуп ус еиԥш иҟоу ахҭыс, афакт, ԥҟарак еиԥш иҟалаанӡа. Убри азы акәхоит апоет аԥсуара иацәтәыму аҟазшьа, игәнаалам аҭагылазаашьа дзазхьаԥшыз, аԥхьаҩцәагьы изрыдигалаз.

Аԥсуа жәлар аҵыхәтәантәи аҩышәшықәса изныкымкәа-иҩынтәымкәа аџьамыҕәа, ааӡаб рхыргеит. Амҳаџьырра, – аԥсуаа реиҳараҩӡак хзырҵәаз, ихызшьааз, зыцәгьеи зыбзиеи еиҟараз асовет аамҭа аан аҭыԥ змаз, аҩажәижәабатәи ашықәсқәа раан иааиҵагылаз аԥсуа интеллигенциа рыхшьаара, уи инашьҭарххны 1941–1945 шш. рзтәи аибашьра, – 18–55 шықәса рҟынӡа зхыҵуаз аԥсуаа атоталтә мобилиазциа рзыҟаҵаны аибашьрахь идәықәҵан қарҭаа рымадала. Аибашьраҿ иҭахази, хабарда ибжьаӡзи, ихынҳәыз ахәрақәа зыԥсынҵры аркьаҿзи 15 ныӡқьҩык иреиҵаӡам.

Уи ашьҭахь аԥсуа ҿар рхатәы бызшәала аҵара азин рымхын, аԥсуа школқәа қырҭуа школқәахеит. Ирацәаҩны тәымбызшәала аҵара ззымҵаз ашкол нрыжьыр акәхеит.

Абри аамҭа еиқәаҵәа иазикит Р. Лашәриа иажәеинраала «Ҳәасакакал».

Ахәыҷқәа ҳахәмаруан, ҳәасакакал ҟаҳҵон,
Акы какал, ҩба какал ахыԥхьаӡара шьҭыҵуан,
Бжамҽам бызшәала аҵара усгьы иаҳҵон,
Ашкол ахь ҳанцоз ҳшәаны ҳагәқәа ҭыҵуан.

Хатәы бызшәала ацәажәара азин ыҟамызт, уи згәаҕьыз ахамшҭыхә дақәдыршәон. Арҵаҩцәа ҳәа иҟаз, аԥсуа школқәа анадыркы, иаразнак Жәыргьыҭ иаадыртыз ҩы-шықәсатәи арҵаҩратә институт аушьҭымҭацәа ракәын. Рдырреи разыҟаҵареи маҷын, аҵаҩцәа амаҭәар шдырҵатәыз рыздыруамызт. Рымдырра иахҟьаны ахәыҷқәа ргәы ҭыршьаауан. Агәалашәара хьанҭа-еиқәаҵәа:

Акы какал, ҩба какал, – ҳахәмаруан ахәыҷқәа
Хәылԥазыла, маҷӡак ианҳаулак аԥсгара.

Нас еиҭах:

Ҳхатәы бызшәала ҳцәажәар, иҳасны ҳрыпҟон.
Ашкол ахь ҳанцоз ҳшәаны ҳагәқәа ҭыҵуан.

Абри аамҭа иахаану абиԥарақәа ибзианы иргәалашәоит урҭ ашықәс еиқәаҵәақәа.

Апоет иҩымҭақәа реизга «Аԥшақәа ргәил» (2004) еиднакылоит Аџьынџьтәылатә еибашьра ашьҭахь ииҩыз ажәеинраалақәа раҕьырак.

Ашәҟәы иацу аннотациаҿы шьахәла иазгәаҭоуп апоет иҟазшьа ҷыдарақәа зныԥшуа агәаанагара: «Апоет Рауль Лашәриа иажәеинраалақәа реизга ҿыц «Аԥшақәа ргәил» алирикатә фырхаҵа хьаа-гәырҩас имоуп иԥсадгьыл алахьынҵа, уи имшқәа рахәыц шкәакәа-еиқәаҵәала еиԥшьуп, аԥхьаҩ рыгәра игоит игәжәажәарақәа, Аԥсны ахақәиҭразы иҭахаз аҵеицәа ргәахәтәхьымӡара изцәырнаго агәҭыхақәа. Уи изы зегь раҵкыс хадара рылоуп Аџьынџь аҿаԥхьа аԥсыцқьара... ладеи-ҩадеи рыԥшеиҿасырҭаҿы аҽыбжьамырӡра. Ашьарҩаш иалаԥшыз, злабжыш ҵааршәха икаҭәаз анацәа рмыткәмабжьы злымҳа иштаҩыц иҭаҩуа алирикатә фырхаҵа иҭахуп ихы дҩахан ажәҩан даҵаԥшырц, аха кырӡа ицәыуадаҩуп, имч зқәымхо еидара хьанҭак даҵоуп».

Р. Лашәриа изы ари еиҕьны аҳәара уадаҩуп. Араҟа иазгәаҭатәуп апоет илирика аҟазшьа ҷыдарақәа: раԥхьатәи иеизгақәа рҿы аҭыԥ змоу абжьы рацәа, аԥштәы рацәа, аԥсҭазаара иацу арацәарақәа зегь аныԥшит, аҵыхәтәаны ари аизгаҿы иаҳагьы аҽартбааит, иҟазара иазҳаит. Араҟагьы, хыхь ишазгәаҳҭахьоу еиԥш, иуԥылоит апоет игәҭахәыцра хьанҭақәа зныԥшуа ажәеинраалақәа, аибашьра зхы ақәызҵаз ақәрахьымӡақәа ирызку аҩымҭақәа, аибашьра хлымӡаах иннажьыз ахәрақәеи агәырҩеи зныԥшуа аԥҵамҭа заманақәа.

Ашәҟәы «Аԥшақәа ргәил» ахьаатуа иану автор ипатреҭ иаҵаиҩит апоети ирҿиара аҟазшьеи шьҭызкааз гәылаԥсыла иҳәоу ацәаҳәақәа:

Бзиа сызбоз, исыхӡызоз ӡәырҩы
Рынарцә мҩа иқәлеит ирзымҳәакәа рашәа,
Исзаанхаз гәыкала ишәасҳәоит, шәӡырҩы:
Схы збо салагеит сымшьҭа цәгьоушәа, –
Шьҭа бзиа сшәымбан, ак шәыхьыр ҟалоит,
Аха бзиа шәшызбац шәара шәызбалоит.

Апоет ас еиԥш иҟоу агәаанагара-гәҭахәыцраҿы даазгаз, кыр зҵазкуа, дызнысыз, имариамыз, иагьылашаз, аха иагьыхьанҭаз, ҵакыла иеилыԥраа иҟаз иԥсҭазаара мҩа акәхоит.

Аизгаа атуеит ажәеинраала «Ахацәа» рыла. Игәы иԥхозеи апоет уаҟа? Асакасақәа рхыԥхьаӡара ҵыхәаԥҵәара анамамыз аамҭа, аибашьра аамҭа. Ҳазхәаҽырц, ҳақәызхырц зҭахыз, иҳақәлаз иртәыз аамҭа, аха дара иртәымхаз. Иибозеи еиуеиԥшым ахәыцра хьанҭақәа згәы ркыз апоет – ауаҩы – аԥсуа?

Иаразнак иҭамацәыст сгәаҵан,
Скаҳарцгьы исыгхеит аԥсык.
Ахацәа сакаса дук иаҵан,
Ирышьҭалан иааиуан гәыԥҩык.

Асакаса иаҵаланы иԥылаз иргоз деиликаарц иҭаххеит, аха ҭак иауам. Асакаса иаҵагылан иааиуаз, аӡыԥсы рхьыкәкәа асакаса ҵаҟа идыргылеит. Ианузеи асакаса?

Ианын уи аԥсҭазаара иԥнашәаз,
Схы аҵкыс сзықәгәыҕуаз иаҳа,
Иблыртә амца шоура иҭанаршәыз,
Ичмазаҩ гәаҟыз Аԥсуа идоуҳа.

Иубаз еицәа убеит ҳәа, Аԥсны ахьӡи ахьымӡҕи зыхьчоны ахызаҵә иаҿашәаз ицымхәрас асакаса ианып аԥсуа

идоуҳа. Аԥсабарагьы алахь анеиқәыз, алирикатә фырхаҵа амыткәма бжьы игәы ианҭыҩуаз, аҵәыуашьа дақәымшәо дангылаз, данышанхаҵәҟьа (ҳаҕоу иибара) игәыжьжьагаз ажәакгьы изҳәомызт.

Ирҭахымызт ахацәа ак раҳарцгьы,
Амҩа иқәлан, рхы рықәыжь ицон,
Бырлашҭцас Аԥсуа идоуҳа цқьа
Гәыҕрак сызныжьуа илашон.

Аԥсуа идоуҳа асакаса (ашәарҭара ду) ианҵаны иаазгоз «амҩа иқәлан ицон», рхы рыкәаҽызаргьы (урҭ ԥхьаҟа амш иануп, иԥсеиқәырхагоу ахь рымҩа хоуп), ԥеиԥш бзиак ишазыԥшу, дара ишыртәу ҩашьом. Урҭ хацәоуп. Убри азы акәхоит апоет аҵыхәтәаны ииҳәогьы иаанаго. Асакаса иаҵагылоу рысакаса карыжьӡом, инаргоугьы аҭыԥ аҿынӡа, иахьахәҭоу ирыманы инеиуеит. Аԥсуара иасимволу, аԥсуа иԥсҭазаара иашьагәыҭу ԥырхага аиуӡом, уи ныҟәызгогьы ироураны иҟаӡам, абри ахшыҩҵак ауп ҳзыхцәажәаз аҩымҭа аидеиа хада, аидеиа зҩыда заныԥшыз ажәеинраала «Ахацәа». Ахацәа – аԥсуара ахьӡи ахьымӡҕи зыжәҩахыр иқәу, иахьанӡагьы изманы иааиуа, ԥхьаҟагьы анагара зылшо, изыхәҭоу ахацәа!

Маҿа-маҿа, ԥштәы рацәала, сахьа рацәала иеилоу аԥсҭазаара иара ахатә логика амоуп, уи аилкаараҵәҟьа аԥышәа дуи ахшыҩи аҭахуп. Апоет ила иабои, иаҳауеи, игәы иҵхои, ахәыцрақәа изааргои давамгылакәа рхаҿсахьақәа ҭихуеит. Иибаз, иаҳаз аԥхьаҩ идигалоит иара ишибаз, ишеиликааз ала. Аԥсабара ыҟоуп ауаҩы изы, ауаҩгьы – аԥсабаразы. Иҟоуп периодк аамҭеикәшараҿы урҭ гармониала, гәнааларала реизыҟазаашьа аныхәашьуа, ианзышьҭибамхуа.

Ари рыцҳароуп, аха ус иҟоуп аԥсабареи аԥсҭазаареи реицныҟәаара, реиццашьа. Аԥшӡара иасимволу агәилқәа, уи иаԥырхагоу аибашьра, – абри азхәыцроуп иаабо апоет иажәеинраала «Агәилқәа» рҿы.

Аибашьра шыҟаз агәилқәа ирыздырӡом,
Ирыздырӡом агәилҭрагьы минала иштәу.

Рыԥшӡара шрымац ирымоуп, идырӡӡом…
Қәыԥшра лахҿыхуп макьана изтәу.

Аԥсабара иалиааз, изырԥшӡо агәилқәа, зыԥшӡара иеигәырҕьо агәилқәа ирыздырӡом изқәиааз адгьыл зтәу аԥсуа дызҭагылоу аамҭа хьанҭа. Аԥсҭҳәа еиқәаҵәа иахажьу мариала ишахымҵуа, дара зыршәҭыз аԥсуаа рҵеицәа ршьа шакәу абардыруеи урҭ. Аԥшӡара иасимволу агәилқәа иабардыруеи адгьыл згәырҩо, аԥҳәызба харантәи игыланы ирыхәаԥшуа лнапы рхьымсӡакәа аканӡара шырԥеиԥшу. Абас апессимизм зныԥшуа нотала ихиркәшоит апоет иажәеинраала. Уи давымсит иҟаз аҭагылазаашьа лашьца, асахьа ҭихит. Зны-зынла ахәымгара аԥшӡареи, азҩыдареи рааста аԥыжәара агоушәа иҟоуп, аха аԥсабара уи ариашоит, аԥсҭазаарагьы иага ҭагәҭасра ахнагаргьы аизҳарахь, аҿрыцқьарахь амҩа хоуп. Аиааира – аҵеира есқьынгьы аҭыԥ аман аԥсабареи ауаажәларреи реилазаараҿы. Аус злоу аҵыхәтәаны иахькылсуа ауп, ауаҩытәыҩса уи аганахь иааникыло апозициеи агәамчи роуп.

Абри ахшыҩҵак, мачҷ гәкаҳарала ихьанҭазаргьы, ианыԥшит апоет иажәеинраала «Адунеи уанацәыӡуа» захьӡугьыгьы.

Уԥсҭазаара анҵәамҭахь ианнеиуа,
Ушьыбжьышьҭахь ҿыбгаран уанҭало,
Уззыԥшым анузцәырҵуа ауеиа,
Уанаԥыло умш-уаарагь уалла;

Укәша-мыкәша зегьы анҿаҳаҿымҭроу,
Адәышшара уанықәхо уара ухала,
Аарлаҳәа ианцәыҵлашо уԥсымра,
Акгьы анузымбо лыԥхала…

Лшарак умамкәа, џьара еҵәа ссирк ацәаара уанашьҭоу, бзиарак исықәнаго саҵәахындаз ҳәа уангәыгуа аамҭазы, улаԥш иуҭаху аныҵамшәо, «уџьа анырбжьаӡуа иага уургьы, иуцрасуа агәаҟрақәа аннымҵәо» аамҭазы:

Зегь чҳауа, ичҳауа ус унеила,
Шьаҿак ҟаҵала, нас, уаҵәынӡа,
Угәаҭеила, угәаҭеила, угәаҭеила
Адунеи уанацәыӡуа, иануцәыӡуа...

Адунеи уацәыӡаанӡа, иуцәыӡаанӡа уеихалароуп, хьымӷ умгароуп. Жәытәнатә аахыс ус иаԥуп, ус ауаа нагақәа, ауаа ҟәыӷақәа ирбаз, ирнырыз, зда ԥсыхәа амамкәа иҟаҵатәу аус ауп уи. Дарбанызаалак гәаҭала, хшыҩла анцәа ирыцҳаимтәыз ус дхәыцроуп, ус ихы ныҟәигароуп, избанзар урҭ роуп аԥсҭазаара аныҟәгараҵәҟьа знапы иану, изҭакԥхықәу. Абри ахшыҩҵак ауп аԥхьаҩ иаҵибааууа ҳазлацәажәо, маҷк игәкажьгоу, аха высшьа змам аԥсҭазаара аиашахаҭа зныԥшуа апоет иажәеинраала, «Ихьшәашәоуп, зегьы-зегьы хьшәашәоуп» ҳәа зхы икуа. Араҟа апоет дзыхцәажәо иԥсҭазараҿы аҭыԥ змаз иаб иԥсреи, уи иадҳәалоу ахҭысқәеи роуп. Аибашьра бааԥс цоит, лабахыла аӷа иҿагылоу ауаа аҭахара иаҿуп, уи гәнигоит апоет, игәнигоит зықәра зфахьаз иаб абас ихлымӡаахыз аамҭа цәгьа дахьалаԥсыз, ишиқәнагаз патула аҵыхәтәантәи имҩа дахьизықәымҵо.

Аибашьреи уи ажәлар зҭанаргылаз аамҭа цәгьеи рсахьа ҭихит ҟазарыла апоет.

Ихьшәашәоуп, зегьы-зегьы хьшәашәоуп,
Шьамхахьы икажьуп асы.
Иҟьаҟьаӡа иаарту са сгәашәоуп –
Сыҩны дықҿагәышьоуп аԥсы.

Мшык – илахьеиқәҵагам ыҟам,
Гәнаҳала иҭәуп адунеи.
Схаҭа исгәалашәом сшыҟоу
Дышьны данкарыжьуа са сԥеи.

Амрагыларахьтәи афронт ҳәа изышьҭаз аҿы ауаа хәыҷгьы дугьы, абџьар зкызгьы урҭ ирыцхраауазгьы, рыззегьы акааметҭҵәҟьа рылшеит, иаарыкәыршаны аӷа дыштәазгьы, ҳауалагьы мшынлагьы дышжәылозгьы ак ил-

дмыршеит, рыԥсадгьыл аҕа шьагьырҭас ирымҭеит хыԥхьаӡарарацәала афырхаҵара аадырԥшит.

Ажәлар зҭагылаз, ирхыргоз зегьы иконкрету хаҿсахьала аарԥшра илиршеит апоет.

Ахқәа еиларҵоит нырцә-аарцәгьы,
Атәыла бгаӡоит уахагьы.
Аҵаа иаҳа-иаҳа аҽеарцәгьоит,
Джәылоит даапкны ҳаҕагьы.

Дазхәыцуеит апоет иуаажәлар зҭагылоу ахьанҭара, ас еиԥш аԥсҭбаарқәа аныраҵәоу, ауаҩы аԥсцәаҳагьы динышәоит, дызҭагылои дзыниази хырԥашьа змам ак еиԥш дахәаԥшуеит, аха уи иаанагом аҕа инышәара, иҿамгылара. Агәаҟра иақәшәаз ауаҩы аҟәыҕареи иуаҩреи ицуп. Иага аҭагылазаашьа бааԥсызаргьы ауаҩы иуалԥшьа наигӡароуп.

Сысабицәа рылақәа ҭхаха,
Ҳаб ҳихьчоит ҳәа исзыԥшуп..
Аха исымам, исымаӡам раха,
Ирласны саб гәаҟ дыжтәуп.

Атрагедиа цәа зхукаауа аҭагылазаашьа бааԥс ихигагәышьеит апоет, уи игәы еиҵанарҕәҕәеит, ихы ашла аланаԥсеит, аха уи иаиааитәуп, даҽа мҩак имаӡам, зыԥсы ҭоу ауаҩы. Ажәеинраала хыркәшоуп аԥсра иацу алахьеиқәҵара зныԥшуа сахьала:

Акьажыҳәа санҵәыуаша насоуп,
Сылабжыш хьшәашәом уеизгьы.
Ихьшәашәоуп, ихьшәашәоуп, ихьшәашәоуп,
Акәыбагьы, анышәгьы, аԥсгьы.

Абра ҳазлацәажәаз ажәеинраала шьахә ала апоет илшеит амрагылара Аԥсны зҭагылаз, излагылаз аибашьра шьаарҵәыра асахьа конкретла аҭыхра.

Ажәлар аҟазаареи аҟамзаареи алакҭаҵәҟьа ианҭаԥшы иҵьоушьартә рҽеиҿыркааит, ирылымшашазгьы рылдыр-

шеит. Цхыраараккгьы даарак ироуртә аҭагылазашьа абаҟаз, аха рхы аҵадмырхеит, афырхаҵараҵәҟьа аадырԥшит, аԥсуаа иргаз аиааира̄ҿгьы рыхәҭаа ду аларҵеит.

Амрагыларатәи Аԥсны иахнагаз, уи аҵеицәа иаадырԥшыз афырхаҵарагьы макьана ишахәҭоу иҭҵааӡам, уи аҭоурыхәҩцәа раԥхьа ишьҭоу усуп.

Апоет кыр иҩымҭақәа рзикит аибашьра атема. Уи наԥшыхақә акәымкәа, дызлагылаз, ихҭигаз иалҵшәаахаз жәеинраалақәоуп, убри ауп автор абарҭ иҩымҭақәа аԥхьаҩ игәаҵанӡа инаӡартә изыҟалазгьы. Уи иибаз, дызлагылаз, ицәа-ижьы, игәы-иԥсы иалихыз ԥҵамҭақәоуп.

… Аӡә дышьны, абар, даныжьлоуп
 Атрактор ацрыԥшьы,
Уи данӡалом, алахьыцәгьа, ишьап дуқәа лбааҳәҳәоит.
Дцеит џьанаҭ шьапыла абри зымбакәа иԥсыз…

Апоет дызлаԥшыз ахлымӡаах даара деиҵанарҕәҕәеит, аха иикуи. Ицоит аибашьра, аҳаирпланқәа «реидара нарышьҭуеит, аҭҟәацбыжьқәа еихсыҕьуам». Аха иҭахаз аибашьра далгатәуп иага ишәарҭазаргьы.

Абар, ацраԥшьы еимыжәжәа даныжьлоуп ауаҩы,
Уи аҩнынӡа инагараз кыр ишәарҭоуп амҩа,
Аҵааршә иқәчаразуа, иадыржәызшәа аҩы,
Ицоит, ицоит атрактор, ицоит аԥсы даман.

Апоет аҵыхәтәантәи ашықәсқәа (аибашьра ашьҭахь) рыла иаԥиҵеит ҳзыхцәажәақәаз рнаҩсангьы иакымкәа иҩбамкәа аибашьра иазку ажәеинраалақәа: «Лабра», «Ешыра», «Чвени миҵа», «Аҿеиқәа цыҩцыҩ», «Аӡахәа», «Бзана» убас егьырҭгьы. Еиқәаҳаԥхьаӡаз ажәеинраалақәа рнаҩсангьы апоет кырџьара дазааҭгылоит аибашьра атема, ахылҟьа-ҿылҟьақәа, ахҭысқәа, уи рныԥшит иҩымҭақәа кыр. Автор дызлагылаз, дызлаԥшны иибаз, кырынтә игәы ҿызкааз ахҭыс еиқәаҵәа ихәыцраҿы, игәаҿы ахәра ианнаҵаз наунагӡа игәалашәараҿы шәахсҭаны иаанхеит.

Аибашьра асахьа, аӄазшьа, уи иахылҿиааз атрагедиа ду наунагӡа аԥсуаа рҭоурых адаӄьақәа ирнылт Р. Лашәриа иажәеинраала шьахәқәа ирыбзоураны. Апоет аибашьра иазкны ииҩыз иааидкылан ирыԥхьаз ауаҩ иҿаԥхьа иаатуеит инагӡа-аагӡаны исахьарку аибашьра апанорамаҵәӄьа. Ари, ҳәарада, арҿиараҵәӄьа иатәу қәҿиара нагӡоуп апоет изы.

Аибашьра иахәхаз, 20-тәи ашәышықәсазтәи ақырҭуа варварцәа зыԥсҭазаара иалырхыз аԥсуа поет ду Таиф Аџьба изикит Р. Лашәриа ажәеинраалақәа рцикл. Таиф Аџьба – зӄыбаҩ ду пату ақәыз, ауаҩы ԥшӡа! Ауаҩы аамсҭашәа, улахь уџьымшь ыӄоуп ҳәа аӡәы иазымҳәацыз, зхы-зҿы есқьынгьы аразреи аччареи ықәыз, дызгәыҕьыз ргыгшәыгра аадырԥшит.Аԥсуа жәлар дрыԥхеит алирик нага, аԥсуа жәеинраала азӄаза дуҵәӄьа. Уи иажәеинраалақәа гәыблыла ирыцзаауеит аԥсуа сахьаркыратә литература абзиабаҩцәа зегьы. Иҩызцәа, дыздыруаз зегьы игәалашәара рыцзаауеит рыԥсы ҭанаҵы, – убри аӄара иӄазшьа бзиан, иуаҩра ҳаракын.

Аиспан поет ду Гарсиа Лорка илахьынҵа илахьынҵахеит аԥсуа поет ду Таиф Аџьбагьы. Аиспани ақырҭуеи фашистцәа апоетцәа иранармыжьт рдура, ирзышьҭымхит раҳаракыра. Ражәа, рӄыбаҩ изазымиааит. Абарҭ апоетцәа рлахьынҵа иугәаланаршәоит афранцыз ҵарауаҩ ду Вольтер иажәақәа. Арелигиа афанатцәа ишәӄәқәа амца рыцраҵаны ианырбыл: – Даара сеигәырҕьеит шәаахьсзымиааиз, – иҳәеит аҵарауаҩ ду, уи иаанагоз иидеиақәа иахьырзымиааиз акәхон. Урысшәала иуҳәоазр, «я очень рад, что вы не смогли опровергнуть меня!» – ҳәа ауп.

Урҭ апоетцәа рзымшьӡеит, рхоуп иршьыз акагьы иаԥсамыз ауаа гыгшәыгқәа.

Ацикл аԥхьатәи ажәеинраала иахьӡуп «Адоуҳауаҩ».

Умшқәа лагоуп сақәшәа шылан,
Уԥсыцқьа ргәылԥрааит хара.
Сгәы саатҭасуа, сшьамхнышгылан,
Усҵәыуандаз сгәазхара.

Исықәшәандаз хык сызгашаз,
Ираҳандаз ма сыԥсӡы.
Уҟам... уҟоуп. Зыгәра згаша,
Сгәаҵа иҭымҵәаша бзынҵы.

Дыҟам уи, игәалсра дууп уи апоет изы, игәы абаауеит, цәала-жьыла дыҟамзаргьы, доуҳала, дахьыҟоу. Дыҟам, дцеит уи даҿа дунеикахь, аха ара иаанхеит идоуҳа, ихаҿсахьа, иҟазшьа хаа, иччаԥшь гәыкы!

Аха, ус иага иҟазаргьы автор игәы ҿнакаауеит иҩыза гәакьа дахьицым.

Уԥсҭазаара неиҭанеиҭасран,
Уҭынчроума узхәаҽыз?
Усҵәыуандаз сгәы сааҭасуа
Агәра сзымго ушыԥсыз.

Апоет дуазыруеит, изышьҭыхуам иҩыза иҟамзаара. Игәы ҭнашьаауеит иҩыза дахьицым, «адырҩаҽны ашьыбжьышьҭахь, уаацәырҵындаз уеибганы», аха уи гәаҳәароуп, уаҳа акгьы, агәхьаа шыҟоу иаанхоит. Апоет хыхьынтә даашьҭуп, аха уи здыруа маҷуп.

Зынӡа имаҷгәышьоуп издыруа
Апоет адгьылаҿ дшынцәоу.
Дышгәаҟ-ҵәаҟуа, дшыуазыруа,
Имшқәа акакала ишынҵәо.

Апоетҵәҟьа, ажәеинралақәа зыҩуа зегь ракәым, анцәа изанаишьаз, аҟыбаҩ ду зиҭаз дреиуан Таиф лаша, залымдарыла алахшақәа зыԥсҭазаара ҿахырҵәаз! Аҵыхәтәаны Р. Лашәриа иҩыза гәакьа изы иҳәоит:

Хҭысқәак ҳрықәшәалап хкы-хкыла,
Аамҭа аӡеилаҽҽа ҳатәуп.
Дышәхашәамырштын, цәашьыркыла
Адоуҳауаҩ дыԥшаатәуп.

Алакә ҟазшьа змоу, иоригиналу жәеинраалоуп «Сҩыза... сҩыза...». Зхала Таиф иқыҭахь ацара зцәыуадаҩыз али-рикатә фырхаҵа иԥылоит ҩыџьа ақырҭцәа, ауардын иаҵаҳәаны. Ԥшра ҽеик змамыз, зхызҿқәа бабаӡа ичыз ақырҭцәа излауцәымҕхара ада акагьы иалаҟамкәа иааиԥылоит. Ауардын дануп зыԥсҭазаара ахәыртәхьоу Таиф. Аригьы даараӡа игәы ԥнажәеит апоет иҩыза.

Схаҭа сыҟан сгәы шытҟәацра,
Сшәақь мазеины искын уеизгьы...
Таиф дҩаҵҟьан: Ушырҟәаҭра,
Ухы реиԥшумтәын уаргьы.

Урмацлабын. Арҭ ҳаиуанқәоуп,
Ҳаиҩызцәазар иԥыртла.
Еибаҳҳәаша аусқәа ҳамоуп,
Ҳашьҭы Аҷандараҟа, уаала.

Араҟа апоет иааирԥшит Таиф иҟазшьа ҷыда – иуаҩра, иразра. Р. Лашәриа игәалашәараҟны Таиф иԥсы анҭаз еиԥш дыҟоуп, гәык-ԥсыкала ус иҭахуп апоет.

Ажәеинраала «Амшын шыцәқәырԥац ицәқәырԥоит»-гьы азкуп Таиф Аџьба игәалашәара. Уи иҟамзаара иҩыза изцәырнагоит еиуеиԥшым ахәыцра хьанҭақәа. Иара ихәыцрақәа ирышьашәалоу асахьақәа:

Еицакт аԥшаҳәаҵәҟьа аҟазшьа.
Ижьакцоуп, аихеиԥш, аҟәараҵәҟьа.
Исзыхгом, уара уда, сашьа,
Таиф, сгәы ҵәыуоит араҵәҟьа.
Ҳаицықәын уаргьы-саргьы шҭак,
Бзанҵык амц ҳаибажьомызт.
Есҽны исылԥсаауеит дак,
Сзаҵәхоит ҳәа абас сызхаҵомызт.

Апоет иҩыза гәакьа ицәыӡра, иахылҿиаауеит игәалаҟара хьшәашәа иашьашәалоу асахьақәа: «Ижьакцоуп, аихеиԥш, аҟәараҵәҟьа». Уи игәалашәоит реиҩызара, реицныҟәара,

рыҷкәынра аамҭа. Бзиа ирбоз, рхы-рыԥсы зырҭоз апоезиа адунеи – рдунеин. Цәаҳәа бзиак руаӡәк иқәԥиар, егьи деигәырґьон. Рыҷкәынра – рԥара иахылҵшьҭраз рлирика цқьа еилызкаауазгьы маҷын, – усҟан иаҳа имодан «ҳаԥхьаҟа иаҳзыԥшыз аԥсҭазаара лаша ашәа азҳәара», ауаԥытәыԥса иԥныҵҟатәи ихәыцрақәеи игәҭыхақәеи рылацәажәара уи аҟара имодамызт. Убри азы акәхоит изиҳәо апоет:

Ҳарҭ аргама аҿԥныхәа ҳагон
Ишәаҳаӡом ҳәа аԥсадгьыл агәеисра.

Ажәеинраала «Таиф икәымраԥы» аиԥызцәа рыҷкәынра агәалашәара иазку аԥы еиҭеиҳәоит апоет ари хыхьтәи ахшыԥҵак:

Иаҭах укәымраԥ ҳа ҳаиқәшәома?
Еимаҳкуама цәаҳәақәак?
Ҳажәа-рхнышьна еиԥдыршәшәома
Иатәым ҳәа аамҭа рацәак.

Арԥиаԥы-аҟаза ихәҭоу аҭыԥ иоуразы аԥсҭазаараԥы кыр агәамчи, аҟыбаԥи, аҵьабааи аҭахуп. Абас еиԥш иҟоу, хырԥашьа змам агәаанагара-хәыцра изааиуеит ауаԥы абарҭ ацәаҳәақәа данрыԥхьалак. Анцәа имчала, Таиф иԥсы анҭазгьы дахьӡахьан иаԥхьаԥцәа рыбзиабара, – уи ипоезиа бзиа избоз, изгәаԥханы иаԥхьоз рхыԥхьаӡара маҷӡамызт, ҿа дунеик ахь данца ашьҭахьгьы иажәа ԥшӡа ззыгәнаалоу рхыԥхьаӡара азҳара иаԥызаауеит.

Аҟаза ду иажәа ҭынха ус лахьынҵас иаман жәытәнатә аахыс. Уи иаԥшааует изҭаху зегьы.

Таиф Аҷьба иҵауланы ихәыцуаз, зыԥныҵҟа хәыцра рацәала иҭәыз, адәаахьы уи аҟара изнызмырԥшуаз поетын.

Ухәыцрақәеи ухьааи маӡан,
Уцон аԥынгылақәа урхыууаан.
Акалашәа убла ҵарӡан,
Лафла аҭыԥҳацәа хухуан.

Ауаҩы ила ихымҧалоз, ахӡыргара зынӡаск изыцәтәымыз, иҭынчыз, ҩныҵҟала еикәаҭәы иҟаз апоет иҟазшьа ҷыдарақәа нҭкааны ибарҭоуп Р. Лашәриа. Уи илшеит Т. Аҷьба поетк иаҳасаб алагьы ихаҿсахьаҵәҟьа аҧхьаҩ изнагара.

Удыртәомызт астол аханӡа, –
Ухнаҩон уҿымҭра ашәшьыра...
Уцәашьы ҧшӡа акын иххаӡа,
Уцәашьы ҧшӡа – измамыз шәышәырак.

Иалацәажәатәуп ҳәа исыҧхьаӡоит апоет Р. Лашәриа иажәеинраала «Таиф Аҷьба ииубилеи». Ари аҩымҭаҿы апоет иаҳгәалаиршәоит ауаатәыҩса рыҧсҭазаараҿы аҭыҧ есқьынгьы измоу ҟазшьақәак. Ауаҩы зхазгьы, ауаа рзгьы иҟаз, зышьҭахьҟа абзиара рацәаны инзыжьыз, идунеи аниҧсахлак ибзырӡы зҳәо рацәаҩхоит. Аха иҟоуп шьоукы, уҧсы анҭоу узгәаламшәо, хьаас узмам, иуҵашьыцуа, еиҳарак хи-ҧси ҳәа адәы иқәу, ианакәзаалакгьы, иахьакәзаалакгьы зхы мацара иашьҭоу ауаа, заҧхьа ажәа узымҳәо, убраҟагьы зхы аӡыргара иашьҭоу шьоукы. Абас иҟалагәышьазаап Таиф Аҷьба ииубилеи амҩаҧгараангьы. Абри игәы арҷыдеит апоет.

Уахьырымбо уанцалак,
Аӡә дцәырҵуеит ухьӡ шьҭызхуа...
Иухцәажәон убысҟак
Иухӡызо рыҧсы ҭыхуа.

Аха рыцҳарас иҟалаз, апоет ихьӡ ала ииҳәо ажәаҿы иара ацәажәаҩ ихьӡ ашьҭыхроуп иҟоу.

Таиф, иухыҵуан хынҩажәа,
Уара еснагь иуцын хаарак.
Асцена дуаҿ, ҩаскьашәа,
Упатреҭ иахылҵуан ҧхарак.

Узхамыштәуаз рацәаҩын,
Иаԥылон ухьӡ напеинҟьарала,
Уара уԥсҭазаара ҽакӡан,
Уҟазшьа хааӡан зегь рыла.

Аха, уҩызцәа нагақәа убра,
Ражәахә нагақәа удыркарон…

Араҟа ажәақәа «уҩызцәа нагақәа» ирониак рытҵубаауеит. Урҭ «анагақәа» ракәхап апоет иԥсы анҭаз жәа ҟәандакгьы иазымҳәацыз, ихьаԥшынгьы ихәамԥшыцыз, зхы иахамшәалоз ауаа, аха апоет ду аџьар рҿы ихьӡ анҳәатәха рыхьӡ ихьӡ ду иадырҳәалоит…

Аҵыхәтәан Р. Лашәриа иҳәоит:
Сгәаҭан, скылкаан усзыԥшуан,
Ԥхыӡ узбозшәа усгьы уҳәахуан:
«Анкьа исҩызаз умгәырҩан,
Аамҭак ааиуеит ҳаизынхахуа…»

Ацқьареи ауаҩреи роуп иаанхо, егьырҭ, гәамсамуп, аамҭа иарыцқьоит, аԥсабара аҽшарыцқьо, аҽшарҿыцуа еиԥш. Ари ԥсҭазаароуп, ус иҟан, ус иҟалоит, аха ауаҩы – аԥсҭазаара иахәҭаку изы, ихадоу, иарбан ҭыԥу убраҟа иара иааникыло ауп! Ицқьоу, ицқьаму… Дыԥсӡом апоет. Уи ихы-иԥсы, игәы иалхны иаҳзынижьыз адоуҳатә ҭынха ду аԥсуааи ипоезиа зҟынӡа инаӡо егьырҭ амилаҭқәагьы ргәаҿы иаанхоит наунагӡа. Ажәа азҟаза ду дзеиуоу амилаҭ рымацара дыртәӡам, уи дырзеиԥшуп адунеи иқәынхо ауаатәыҩса, ажәа еиҿкаа, ажәа ԥшӡа, ажәа ҟәыӷа пату ззақәу зегьы. Абри аҩыза ахьӡи-аԥшеи иаԥсахаз поетуп Таиф Аџьба.

Аибашьра ашьҭахь Аԥсны зҭагылоу, ауаа ргәаҟреи ихьанҭахаз ахныҟәгареи изцәырыргоит апоет ахәыцра хьанҭақәа иажәеинраала «Ԥсоу ахықәан» аҿы. Ари аҩыза аситуациа иарҵысуеит азҵаара рацәа, зҭак аҟаҵара уадаҩу, аха высшьа змам азҵаарақәа. Аблокада иҭаку Аԥсны жәлар Урыстәыла аҳәаа иадгәаҟлоит шәырк-қәырк

ҭины, џьара хныҟәгагак ҳзаагозар ҳәа. Урыстәыла дуӡӡа адунеи аҳәынҭқарраҟәа рҿапхьа ишьамхнышзыргылаз ауаҩы машәыр Ельцин, уи иҩыза хәымга Шеварднаӡе, асовет республикаҟәа реиҳабацәа «акоммунистцәа дуҟәа», СССР анеилаҳа иаразнак «идемократцәахаз» ауаа башаҟәа Аԥсны аиааира иагаз шԥанарыжьуаз, – рҩыза бзиа иаҳаҭыр аҟнытә Аԥсны шьамхнышдыргыларц иалагеит, аха уи ахьынӡарылшаз иаадыруа ауп. Аԥсны жәлар иага гәаҟра рхыргазаргьы, риашара, руаҩра аԥыжәара агеит.

Аха уанӡа:

Абан цәгьеи-бзиеи реизыҳәҳәарҭа.
Абар аԥсуа ԥҳәыс дзыԥсоу.
Даҵоуп леидара, хлаҳәада,
Дырсны дцароуп лара Ԥсоу.

Аԥсны аҟазаареи аҟамзаареи ианҭагылаз ҟыԥ зыхәлымшәаз США, Англиа, Франциа, Германиа рхаҭарнакцәа, уажәы Ҟарҭи Аҟәеи ирыбжьагьалоит Аԥсны Ҟырҭтәыла иахәҭакын, иагьахәҭакхароуп ҳәа.

Агәы зҭынчымзи Ҭырқәтәыла?
Хьаас иакума сахьыблыз?
Уаҟа сашьцәа нхоит еинҭәылан,
Ирбома ԥхыӡ рабдуцәа ахьиз?
Иарбан ҟамаҿу еиҩызҵәо,
Аԥсы ҭызхуа Аԥсынра?
Рхы здыргәаҟуазеи афранцызцәа,
Англыз дкыдзҟьои абра?

Аԥсны наџьнатә аахыс геополитикатә мҩа дук аҿы иҟан, уи иахҟьаны иахнагахьоу рацәоуп, аха иахьа уажәраанӡагьы иааит.

Апоет иԥсадгьыл иага ҟыбаӡыба ахнагахьазаргьы, иахьагьы убри аҩыза иҭагылазаргьы аԥхьаҟа аԥеиԥш бзиа шазыԥшу, мышкы ахы мышкы аҵыхәала ҳиаша аԥыжәара шоуа агәра игоит:

Сара издыруеит: аӡхьаԥш ргоушәа,
Атәым сасцәа рыԥныҟа ицоит.
Аԥсны жьа-ԥшқоушәа, ибгоушәа
Избогьы шнеиуа, рыԥсы рӡоит.

Аха макьана, иахьазыҳәан уи алшареи агәамчи аԥышәара хьанҭа иаҵагылоуп.

Улахьынҵаҵәҟьа аӡәгьы изызбом,
Уара лакә-маӡак уатәуп.
Уадыргоит еицлабны аныӡба,
Зны умԥа шьҭуп, ҽазных иаркуп...

Ус заҟантә, ус шаҟантә аӡыблара ду изларыжьуаз лыԥхала, хаҵарыла иалҵхьоузеи Ҳаԥсадгьыл, ҳ-Аԥсынтәыла. Аха иахьа еиҭах аԥышәара иаамҭахеит, ауаԥытәыԥса ицәа иҭамӡара иҟоузеи – рҳәоит аԥсуаа, ари машәыршақә иҳәоу ажәам, ари ажәлар рыԥсҭазаара иалиааз рԥышәа иднарбаз гәаанагароуп.

Иахьагьы,
Акәырҷыжь даҵоуп ча ҿаҵаказ,
Аԥҳәыс лыҷкәын лашә дыԥшуп.
Пҳәызба рыцҳак, зыԥшра еицакыз,
Аандак сахыҵуеит ҳәа даҿуп.

Ауаа ԥсеивгарак шԥаҳмоури ҳәа рымч-рылшара зегь еизыркәкәаны изҭагылоу аԥсҭазаара хьанҭа ҳаиааиуеит ҳәа иаҿуп, агәкаҳара рҽамҭақәа гәыҕрак иаҵоуп.

Апоет иажәеинраала хиркәшоит абарҭ ацәаҳәақәа рыла:

Сҩьынҩь ссир, дарбан умҵазырсуа?
Дарбан бзиаҵәҟьа узбо?

Иҟагәышьоуп ҳамҵазырсыр цәгьа изымбо, аха урҭ иахьанӡа рус-рхықәкы лҵшәадахеит, уи ҳбарҭахеит иа-

хьа ҳаргьы. Иҟоуп бзиа ҳазбо, ҳазҭаху, агәылара бзиа ҳадызгало ажәларқәагьы, уи – абзиа.

Аҵыхәтәаны: Р. Лашәриа иажәеинрала «Ԥсоу ахықәан» аҿы конкретла, исахьаркны илиршеит иҳаԥсыз ашықәсқәа рзы Аԥсны зҭагылаз, иахнагаз аамҭа хьанҭа угәы ианырыртә, убла ихгылартә аарԥшра, асахьа аҭыхра. Араҟа, иаҳҳәап, апоет, ажәа азҟазак иаҳасабала, исахьаркыратә хықәкы анагӡара шьахәла илшеит ҳәа.

Р. Лашәриа ипоезиаҿы иеиуеиԥшым, зны илашоу, зны иҟәандоу, аха ҽазных алашара зыцәмаҷу, ихьшәашәоу ахәыцрақәеи агәаанагарақәеи даныхҭаркуагьы ыҟоуп. Изызҳауа, зыуаԥра цқьоу, ашьхыц еиԥш ихандеиуа ауаԥгьы гәеиҵахарк аниоуа ҟалоит.

Изырҳәоит анаԥшцәа:

«Дҵоуроуп»,
Аха схәыцын, зегь мцуроуп.
Сызҿу башоуп, сыбзаҳәит,
Зыгәра згоз сдунеи ааҳәит.

Ауаԥы днаскьацыԥхьаӡа, – «ахәы акәацәраҿы» даннеи, ихьаақәа ирыцымлазар ирыгымхаӡеит. Ус иҟамлар акәын аԥсҭазаара иацу алогикала ҳахәаԥшуазар. Иҵьабаа алҵшәа дшақәгәыӷуаз иҟамлеит.

Ахәы акәацәраҿы саннеи
Ирыцлеит схьаақәеи сгәырԥеи.

Ихы-ихшыԥ, идырра, зегьы пылҳаҭхазшәа ибоит, иахьакәым мԥак данылазшәа, уи ауаԥреи аламыси ишырцәыхарахо гәеиҭоит.

Апоет хымдыр сыбзаҳәит,
Зыгәра згоз сдунеи ааҳәит.
Гәқәак сырзызырԥын – имҿуп…
Хаҳә дук кылысҵәарц саҿуп.

Дзықәгәыӷуаз игәыцқьареи иԥсыцқьареи ззырхаз анмцурашаха, ихы даныӡбеит ажәеинраала афырхаҵа.

Аха гәыҕра хәыҵыкгьы рзынижьт аԥхьаԥцәа, уи «хаҳә дук кылысҵәарц саҿуп», – иҳәоит. Ахаҳә ду акылҵәара, ақәԥара иасимволуп, ус анакәха, ауаԥы дыҟоуп, иусгьы ыҟоуп, агәыҕрагьы изныжьуп.

Абра ҳзыхцәажәаз ажәеинраала ҵакыла ақәҿнаҭуеит «Аҭак» захьӡу даҽакгьы. Аибашьра ашьҭахьтәи ашықәсқәа раан, ҳаԥсадгьыл еимырхха аҳәынҭқарра дуқәа ианыркыз аамҭазы апоет изцәырҵит азҵаарақәа Аԥсны алахьынҵа иадҳәалақәаз. Апоет иажәеинраала иахьӡиҵеит «Аҭак» ҳәа, аха изҵаарақәа рҭак аԥшаара ицәыуадаԥуп, уи дҵаагәышьоит:

Иҟазҵода, мшәан, аҭак?
Аԥсны шыҟамгьы маҭак,
Абас изхарцало мардак,
Абас изалыршьаауа дак,
Ианылар замуа хатә мԥак,
Ахақәиҭра аӡыхь ҿамԥак
Аԥсуа ижәыр дунеик ааҳәрыма?
Идгылаԥцәа зымԥа инаҳәрыма?

Аԥсуаа ламысла, шьала ирыхьчеит раԥсуара, уи риааит амч еиқәаҵәақәа, аха еиҭах ақәԥара аҭахуп, еиҭах ихьчалатәуп аԥсадгьыл. Абри ахшыԥҵак ахь ҳхьаирԥшуеит апоет. Араҟа автор иқәиргыло азҵаара аҭакгьы ацуп.

Иҟазҵода, мшәа, аҭак?
Аԥсны шыҟамгьы маҭак,
Ишазхо уи аԥсуа ишьак,
Дшыҟам димамкәа иашьак.
Игәы ишазымчҳауа шьҭак...
Аԥсны азы адунеи ааҳәыма?
Аԥсны ҭарфартә зегь гәыҳәыма?

Аҭак ҟазҵо Аԥсны иқәынхо ажәлар роуп, шьала-дала ишнагоу, знымкәа-ԥынтәымкәа ишьақәнарҕәҕәаахьеит, ешьаралеи ԥызаралеи иашшуа иҟаӡам, аха ҳазҭагылоу аамҭазы, еснагь еиԥш, агәаҽанызаара аҭахуп. Абри агәаанагароуп аԥхьаԥ изцәырнаго апоет иажәеинраала.

Апоет игәҭахәыцрақәа, иԥсҭазаара абзиеи ацәгьеи зныԥшуа, иԥсадгьыл алахьынҵа иазку, аха иара ихы-игәы-иԥсы иадҳәалоу, игәы иҵхо азҵаара рацәа рзикит кыр жәеинраала шьахәқәа: «Аԥҳәыс еиба», «Аҷныш млашьқәа ааԥсаны», «Ҟәрааныжәк ықәтәоуп аӷны ахыб», «Аԥсуа данаԥсуоу», «Адәы сықәзар, сықәыз хьӡыла», «Ҳԥыруеит мҵәыжәӷада ҳанқәыԥшу», «Агәҭахәыцра», «Иашҭхәа», «Амца зкыз ақыҭахь» уб. иҵ.

Иарбан еибашьразаалак ауаа ирзыннажьуеит ашәахсҭа рацәа, уи адагьы уи рыцрымҵуа ирышьҭоуп кыр шықәса ицәырҟьа-цәырасуа.

Ашықәс ҿыц аҟынӡа ӷымш заҵәык бжьан…
Дыԥсны амӷа аҿықәан аҭакәажә дышьҭан…
Аԥсны аибашьра амца ахысны еиқәтәахьан…

Аибашьра еиқәтәахьан, иҳаӷсыз аамҭа иатәын, аха аҕанҵь ааннажьт. Аибашьра иаргәашаз аҭакәажә, ԥсҭазаара дук амӷа ианысыз, аԥсышьа бзиа лымнахит. Аибашьра иаҳзыннажьыз асахьа еиқәаҵәақәа ируакуп ари. Уи шаҟаӷ рыԥсынҵры аркьаҿхьеи, шаҟаӷ рыԥсҭазаара арашахьеи. Абри афакт ахь ҳхьаирԥшуеит апоет, арыцҳашьареи, аихаҵгылареи, аизхьаԥшреи уажәоуп иаҳагьы ианаҳҭаху ҳәа иҳәар иҭахушәа.

Ауаӷы хшыӷла иеизҳаразы ирацәаны аҵара иҵароуп, – аԥсҭазаара аҵара, – зегь раԥхьа иргыланы, аха уи идыру-азар ахәҭоуп ауаатәыӷса ҳаԥхьа иҟаз, рԥышәеи рыхшыӷ алҵшәеи. Аха ус иага иҟазаргьы, ауаӷы зегь раԥхьа иргыланы иара иитәыҵәҟьоу, дызхылҵыз ишьа-ида иҭарцаз, иларааӡаз дахӡыӡаауазар ауп, ихы-игәы иҭазароуп:

Сџьынџьаҿ ҭынч аҵәӷан асырсуеит,
Дызҿузеи аԥсуа уаҳа, ишәҳәа.

Аԥсуа зегь раԥхьа иргылозароуп, иԥсҭазаашьа иаҷыда-хадоу имилаҭ ҟазшьа, аха уи амацарагь азхом, идыру-азароуп Гегель, Феиербах, Екьермман, Бах, Чехов уб. ирацәаны, иҳәоит алирикатә фырхаҵа. Зегь дара роуп, урҭ ихырымӷароуп уара уҟазшьа, удунеи:

Сара исымоума субстанциак?
Ишсымоу сдыруеит са сдоуҳак.
Асубстанциа... суаҵьаҟ амца...
Асубстанциа... сара сҳақ.

Аԥсны иалсны избаз, аԥсабара ихнахыз Чехов изеилымкааит уи адгьыл ԥшӡа еиқәырханы, пату ақәҵаны, бзиа ибаны иаланхоз аԥсуа идунеи, уи наԥшыхақә иибаз ала иоуз агәаанагара, аиаша иацәыхароуп. Убри Чехов иаҿеԥныҳәо, апоет иҳәоит:

Дызбахьада аԥсуа дҟыруа,
Изгәаӷьуада ирҵьара.
Чехов сзибеи саашьаҟәырны,
Изихашҭи дшыҟаз тәымҵьара?

Наҟ иациҵоит:

Гегель дуӡӡа сара сиеисом,
Избоит сышзымхәыцуа хара,
Аха дысԥыхьашәар Есенин
Ицызжәыҵәҟьоит сызхара.

Ари иаанаго, ҩык сыцызжәра дсоур иаҳа иеиӷьуп ҳәа акәӡам. Апоет, ақыҭа иалиааз, аԥсабара иаҳа иазааигәоу, изҩыдоу ауаҩы, иеиԥш зеиԥшу, Урыстәыла адгьыл ԥшӡа иалиааз, ақыҭа иааӡаз аурыс поет ду иара иаҳа дизааигәоуп, иҩызара иҭахуп. Уи идыруеит гәыла-ԥсыла, ҟазшьала еизааигәазтәуа, арҭ аҩыҵьа злеилибакааша иаҳа ишырацәоу.

Апоет идыруеит еиуеиԥшым амилаҭқәа рхаҭарнакцәа дуқәа шырацәоу («Гегель дуӡӡа...»), аха иара иаҳа игәы иаҭаху, иԥсы иаҭаху, урҭ иркьарзу, иртәу, иара изгәакьоу ауп дзызгәышьуа.

Урҭ рыхьӡала, исхарам, сзымқәыр,
Сышрызхәыцуагь кыр уажәы.

Зегьы дреиҕьуп сара с-Ӡыкәыр,
Зегьы иреиҕьуп икәымжәы.

Араҟа зегь иреиҕьу и-Ӡыкәыри икәымжәи – аԥсуа идунеи, иҟазшьа, иԥсҭазаашьа ирсимволуп. Иара дызлиааз, дзааӡаз, изгәакьоу иаԥсуара игәаҿы иааннакыло аҭыԥ зегьы иреиҳауп.

Аԥсҭазаара ибжаҩа-бжаӡоуп, ибжеиқәа-бжашлоуп. Жәытәнатә аахыс ус иҟан, иахьагьы ус иҟоуп, наҟ-наҟгьы ус иҟалозар акәхап. Абриаҟара ҳзызгәышьуаз, иреиҕьыз ҳаҷкәынцәа ԥсаҭатәыс изаҳҭаз ҳиааира дуӡӡа пату ззақәымҵо, ҭәа збаны ҭәа еизызҳәҳәо, мгәала ихәыцуа ауаа ахьыҟалаз игәы инархьуеит апоет. Ус иҟоу ауаа хиԥси ҳәа адәы иқәуп, рыжәлар рымаҭ рургьы аҟара ҩба ацәыргоит рыдгьыл:

Изгеит иҳәеит еибашьрала,
Сара истәуп, иҳәеит, Аԥсны.
...Иҭиуеит аихаӡа, амҿы.
Рԥыҟҟара даҿуп атанккәа
Ҳџьынџь заҵә зларыхьчоз иацы.

Ас еиԥш иҟоу ауаа аныҟалалак аԥсадгьыл ашәарҭара иҭадыргылар ауеит. Абри акәызма ҳара агәаҟцәа, ахақәиҭра ҳәа ҳзышьҭаз, – ҳәа дҵаауеит, игәалаҟара бааԥсханы апоет. Ас еиԥш аҭагылазаашьа аныҟалалак, зыхныҟәгашьа ҳаигәырҕьоз аԥсадгьыл ахьчаҩцәа ԥыҭҩыкгьы мҩахҟьоит, ргәы каҳауеит, ираҭәам аҭыԥ ааныркылоит. Уи рыцҳароуп, амилаҭ идеиа шьақәзырхо, еихазҳауа усым. Иахьа аԥыжәара згаз ауаа, хи-ԥсиаа, Аԥсадгьыл амаҭ азызуа, иныҟәызго ракәӡам, амаҵура иныҟәнаго роуп.

Зџьынџь иазыҟоу дала-шьала,
Ажәак рҿыҵшәар рҿы ржәагәоит.
Ихҩоуп ҳхақәиҭра аԥардала,
Ақыдсаҟәауаа ражәа еиқәшәоит.

Ажәеинраала аҵыхәтәахьы апоет маҷк гәыӷрак ҳазцәырго, ибжьы ҭганы иҳәоит:

Ҳалҵып шьҭа, иҟалозар ацәа,
Ҳаззыԥшым уаҵәы иаҳзыԥшуп.
Шәабаҟоу агәымшәақәа, ахацәа?
Абыржәы, абыржәы ҿыҭҭәуп.

Р. Лашәриа ипоезиа, хыхь изныкымкәа иазгәаҳҭахьеит, гәҭахәыцратә поезиоуп. Уи илирика еиҳарак ауаҩы изырхоуп, иҩнуҵҟатәи идунеи, ихәыцрақәа, ауаҩи ауаҩи реизыҟазаашьа, аби аԥеи, ани аби, рыхшареи, аигәылареи, аиҩызареи, ауаҩытәыҩса дызлоу ауааи аԥсабареи реиҭанеиааира, аҟьабзи, ауаҩреи, ахныҟәгашьеи уҳәа убас ауаҩы дызлагылоу аԥсҭазаара аган рацәа дазҿлымҳауп апоет, уи ауп темасгьы идеиасгьы ирымоу иажәеинраалақәа реиҳарак. Шамахамзар иҽадицалаӡом апеизажтә лирика. Аԥсабареи аамҭеиҭашәареи аҭыԥ рымазаргьы иҩымҭаҿы уи иааннакыло аҭыԥ еиҵыхцәам, фрагмент ҳасаблоуп ихы ишаирхәо. Уи иажәа артәаашьаҿы ихадоу аҭыԥ аиҭаӡом, сахьаркыратә цхыраагӡоуп. Абра ҳазлацәажәаз ахшыҩҵак аганахьала аинтерес зҵоу жәеинраалоуп «Саҵаԥшын ажәҩан – алакә – иԥхашьоит». Иааҳгап усҟак еиҵыхым ари ажәеинраала шеибгоу:

Саҵаԥшын ажәҩан – алакә – иԥхашьоит.
Сықәыԥшын адгьыл – ахы ҟәыннашьоит.
Избоит ашәаԥыцьаԥ ирымоуп маӡак,
Аԥсаатәгьы змыртәаша рыҵоушәа «мцак»,
Абар, гәыԥ-гәыԥла еилаԥыруа еилоуп.
Аԥсҭҳәақәа еилало, еилыҵуа иеишьҭоуп.
Илаԥшкыр ҳәа ишәошәа, издыруеит, лассы,
Уахынла маӡала ишлеиуа асы.

Араҟа апоет иҭихыз аҟыҭа аԥсабара асахьа ауаҩы иблала иаарԥшуп. Иҟаӡам аԥштәы рацәа. Иаабо ауаҩи аԥсаатәқәеи, аҳауеи ахәылԥази ирзааргаз, ирны-

рыз аҟазшьоуп, рҭагылазаашьоуп. Аҳауа аҿанапсахуа ашәаԥыџьаԥи аԥстәқәеи цәала ирныруеит еиҭакрак шыҟало, уи ауаҩы рыхныҟәгашьала ибоит. Ари зны-рыз аԥсаатәқәа уаха иоураны иҟоу асы рҿаздырхиоит, ирԥшааует рҿыԥхьакырҭақәа, ауаҩгьы уи гәҿыцрак из-аанагоит, избанзар аӡын-сы аҿрыцқьареи аҿырҿыцреи иртәуп. Ажәак ала, апоет араҟа зсахьа ҭихыз аԥсабареи ажәҩани ԥштәы рацәа рыдигалаӡом, дызлацәажәо ахҭысгьы, аҳауагьы, аԥсабарагьы, ажәҩангьы рсахьа злаҭихуа ауаҩытәыҩса иҟазшьақәа рылоуп: ажәҩан ԥхашьоит, адгьыл ак шазԥшу дырны ахы ҟәыннашьоит, ашәаԥыџьаԥгьы ишьҭырхит ауаҩы иҟазшьа, – ирымоуп маӡак, аԥсҭҳәақәа лаԥшкыр ҳәа ишәоит. Арҭ аҟазшьақәа зегь аԥхьаҩ дазыҟарҵоит иаԥхьаҟа игәы иахәаша ҿыцрак шизыԥшу азы.

Игәаҭоуп, идыруп ауаатәыҩса рдунеи аҭоурыхҵәҟьа зыҩуа аҭоурыхҩҩцәа раԥкысгьы аҟазара ахаҭарнакцәа, еиҳаракгьы асахьаркыратә литература ахаҭарнакцәа шракәу.

Ажәлар рыхҭыс мҩа, рҟазшьа, рыхныҟәгашьа, рыҩны-ҵҟатәи рдунеи конкретла иҭызҵаауа, рхаҿсахьа ҭызхуа асахьаркыратә литература знапы алаку ауаа роуп. 19-тәи ашәышықәса, Урыстәыла аҭоурыхҩҩцәа рҩымҭақәа раԥкыс ҳархәоит Пушкини Толстоии Достоевскии Чехови иаԥырҵаз конкретла аурыс иҭоурых, иҟазшьа зныԥшыз рҩымҭақәа; Франциатәыла аҭоурыхи ажәлар рҟазшьеи зныԥшҵәҟьаз Бальзаки Гиугои уб.егь. афранцыз шәҟәыҩҩцәа рҩымҭақәа рылоуп ишаадыруа, иҳаҩсыз ашәышықәсазтәи аԥсуа иҭоурыхҵәҟьа ахьыҟоу Дырмит, Иуа, Баграт уҳәа егьырҭ аԥсуа сахьаркыратә литература аԥҵаҩцәа рҩымҭақәа рҿы ауп.

Убри аганахь ала, иҳаҩсыз ашәышықәса аҩбатәи азбжеи аҩажәиактәи ашәышықәса алагамҭазтәи аԥсуаа рҭоурыхҵәҟьа аҭҵааҩцәа дыруаӡәкуп Р. Лашәриагьы.

Апоет аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы иҩыз ипоезиатә ԥҵамҭақәа еиднакылоит ажәеинраалақәа реизга «Ашьа-неи агәыԥшқеи» (2008).

Апоет аибашьра ашьҭахьтәи аамҭазы ирҿиара аҟазшьа аҽеиҭнахт, алирика цқьа анаӡсангьы уи дазхьаԥшит, инапы иҭихит иуаӡратә (играждантә ҳәа изышьҭоу, урысшәала иуҳәозар) позициа зныԥшыз ажәеинраалақәа. Аибашьра ашьҭахьтәи аамҭа, еилаҟәыбаса ишьҭаз иԥсадгьыл иазцәырҵыз ахьаа рацәа, азҵаара рацәа, ауаатәыӡса рыхныҟәгашьа, рыцәгьа-рыбзиа, аԥсҭазаара ҿыц, – ахақәиҭра, ахазынхара иахылҿиааз апроблема рацәа, – абарҭ зегьы роуп апоет гәыҵхас имоу, дызлацәажәо. Иумҳәар ада ԥсыхәа змамыз апоет, ажәа азҟаза ду, давымсит, аҳәашьагьы дақәшәеит.

Аизга «Ашьанеи агәыԥшқеи» актәи адаҟьа аатуеит аԥсуа милаҭ рыхьӡи рыхьымӡӷи ахьчара зыԥсҭазаара зегьы азызкыз, аҵыхәтәантәи ашәымҭанӡа зымч-зылша адызҭаз, Жана Д'Арк леиԥш зыжәлар ираԥхьагылаз Ҭамара Платонԥҳа Шьаҟрыл илызку ажәеинраала шьахә ала.

Ҭамара Шьаҟрыл данқәыԥшыз аахыс лыжәлар гәакьа ринтересқәа рыхьчара лҽазылкит. Аԥсуаа рыхәаҽра, маҷмаҷ рыхшьаара ианаҿыз иҳаӡсыз ашәышықәса 50-тәи ашықәсқәа рзы дымшәа-дмырҳа ашәҟәы лӡит аԥсуаа ассимилиациа рзура иахагылаз Сталин ихьӡала. Уи ашәҟәы иаҳәон лыжәлар зықәшәаны иҟаз азалымдарақәа зегьы ртәы. Аԥсныҟа данаа, аусура далагеит Аҟәатәи арҵаӡратә институт аҿы аԥсуа бызшәа арҵаӡыс. Иара араҟагьы аԥсуа ҿар патриот ҳасабла рааӡараҿы, рмилаҭтә хдырра азырҳараҿы илыллыршаз рацәоуп. 1957 шықәса инаркны аԥсуаа Қырҭтәылатәи анационал-шовинистцәа ирҿагыланы имӡаԥыргоз ақәԥарақәа зегьы доуҳатә лидерс ирымаз лара лакәын.

Аԥсуа жәлар аиааира ду ганы ахақәиҭраҵәҟьа алакҭа ианҭаԥшы аамҭазы азалымдара ҟалеит, аҭҵаарадырраҿы, жәлар рымаҵураҿгьы макьана зылшара ду ыҟаз, зыжәлар ирҭахыз, рыхьӡырҳәага лаша амашәыр еиқәаҵәа дахәхеит. Алхрақәа раан иеиндаҭлоз, амаҵура дуқәа ирышьҭаз шьоукы, ажәлар еиӡшаны наҟ-ааҟ иеиҿазыргылаз, дышрыбжьаҟазоз дрыбжьыԥсааит. Ари трагедиа дуны ҳҭоурых адаҟьақәа ирзынхеит наунагӡа. Ари аӡыза арыцҳара аҭоурых аҿы ианыҟало ыҟоуп, жәларык реилибака-

ара анхьысҳахалак аамҭазы. Ус иҟан адуқәа, жәлар ринтересқәа гәыкала изыхьчоз, аха аԥсуа жәлар уи рмыхьраны ирыхьит.

Бмилаҭ гәырҩа шбыцыз дунеи дук бахысит…
Быԥсҿыхыҩны бшыҟоу аҳәоит Аԥсынра,
Џьанаҭ лаша ҭыԥуп бара быԥсатәарҭа.
Ах, шьыри, уԥсуазаргьы, абас еиԥш аԥсра,
Аԥсра, аԥсра ссир – Аԥсадгьыл аҳамҭа.

Иҟалаз ахҭыс еиқәаҵәа гәыкала игәнигеит апоет. Илшеит ари ауаҩ, Аԥсны ахьӡырҳәага, илықәнагаз ажәақәа рыԥшаара. Аԥсны иқәынхо ажәларқәа зегьы, лара дыздыруазгьы дыззымдыруазгьы, рылаҕырӡ лоуит. Уи иаанаго рацәоуп!

Апоет ажәеинраала хиркәшоит гәык-ԥсык ала иҳәоу игәаҵантә иааура ажәақәа рыла:

Бгәылаша ҳацуп, ҳара ҳзы цәымзаркыроуп,
Ҳахьчоит ҳҿаԥхьа ианцәырҵлак ҳазгаша.
Ҳ-Аԥсны анапы быкәыргылан бакуп,
Аихаӡеиԥш быгәнаҳа иаҵоу изгашам.

Уи лыԥсҭазаара ԥшӡан, усла, лыжәлар рыхьӡи-рыхьымӡҕи рыхьчарала, уи илаҭәамызт аџәарҭа лхы нылаҵаны лымшқәа рныхра (ус имҩасуагьы ирхароузеи аха…), уи фрыԥҳәысҵас, зыжәлар иргәашьамхыз ишиаҭәоу еиԥш, дышгылаз, дшыҕәҕәаз даԥылт аԥсра хьшәашәа. Жәытәнатә аахыс уи рлахьынҵан Аԥсны аиқәырхаҩцәа – адуқәа зегьы!

Ажәеинраала «Ус дыҟоуп аӡәы» аҵакы злаҟоу ала, Аԥсны аҵеи ду, ҳахьӡырҳәага, ҳажәлар рҭоурых адаҟьақәа хьы нбанла зыхьӡ анҵара зылшаз Владислав Арӡынба ишизикыз убартә иҟоуп.

Ус дыҟоуп аӡәы – згәы зегь аныҩыз,
Зцәа амбатә ҭаӡаз, амбатә зычҳаз,
Абрантәи шьоукы жьақәоушәа ианыҩыз
Адунеи ду ианырыртә зыбжьы азырҳаз.

Аԥсны аҵеи лаша цәала-жьыла, гәыла-ԥсыла еснагь ижәлар рҿы дыҟан. Урҭ рыхьчаразы дгылт иара. Ирзааигеит ижәлар шәышықәсала изызгәышьуаз ахақәиҭра. Дырииаит иҿагылаз адунеизегьтәи ауааҗәларратә еилазаарақәа, ишьаҭаиркит, ишьҭеиҵеит ҳхьыԥшымреи ҳхазынхареи шьақәзырҕәҕәаз ауасхыр. Абарҭқәа зегь рышьҭахь иҳәоит апоет:

> Иџьасшьом гәаҕ-мцак шьоук ргәаҵа иҭацеизар,
> Уа ҳџьынџь ишьагьуа иқәлазар урҭ.
> Абраҟа дызшьыша, дад, дҳалазар Цезар,
> Маӡала ихуазар, дад, иаҳәызба Брут.
> Ааи, нас аӡә дыҟоуп...
> Иҵла џарџар ду, иагьа рургьы, ирызԥымҟо,
> Реиха кны иадхалт, уи роуит рххатәыс.

Аҗәлар ирхыргаз хьаас измам, аԥсҭазаара крырҳарҭа ҭыԥ мацарас изыԥхьаӡо раамҭа ааиуеит аибашьра – аимҭахара ду ашьҭахь. Жәытәнатә аахыс аҗәларқәа рыԥсҭазаараҿы аҭыԥ амоуп ари. Ҳаргьы уи ҳзацәымцеит. Аха ашьа ду азкаҭәаны иааҳгаз ахақәиҭра баша инҳампыҵышша ицар ҟалоит. Убри дацәшәоит апоет, аха гәыҕракгьы имоуп, иҳәоит абас:

> Ааи, нас, аӡә дыҟоуп, иажәа ҕьеꙍ ҳәашьа
> Разҟны дақәшәеит... Уи ҳахьчеит ҳара.

Апоет ибагәышьоит: «Ꙍысҭаа мчык ҳаҵалт, цәгьашәа ҳаибарххоит». Ус иҟалагәышьоит, ҳа ҳҟны мацарагьы акәымкәа кырџьара, кырынтә. Уи лыԥхала ҳалҵызшәа ҳаҟоуп, аха иахьа ҳаиҿкааума, адәахьынтә иаауа аԥшақәа ҳарцәыхьчоума, ҳхықәкы хада ҳаԥхьаҟазы еилкааны иҳамоума?

Убарҭқәа зегь маншәалахарц азы Аԥсны даҭахуп аҵеи ҕәҕәа, жәлар ираԥхьагылаша, ҳара ҳаҿиараҿы ииашоу амꙍа ҳзырбаша. Апоет дҕьаҵәы-ҕьаҵәауеит.

> Ꙍаԥхьа Аԥсны уазгыл, са Сыхшыꙍҭра,
>
> Уара иуеиԥшу дымгылар ҳхақәиҭра ҭахоит.

Ахаҟәиҭра аагараҿы ҳажәлар раԥхьагылара згәаҕыз, аиааира ду аагараҿы хадара зуз, жәлар рхаҟәиҭра иасимволхаз ауаҩы наунагӡа ажәлар ргәалашәараҿы даанхоит дшаеҵәаны, дымҩаҟәҵаганы.

Абра ҳазлацәажәаз ажәеинраала анаҩс маҷк иадамзарҕьы иазааҭгылатәуп ҳәа исыԥхьаӡоит ажәеинраала «Ҳҵеицәа ршьа анаҩс». Ҳазҭагылоу аамҭа даара ҭакԥхыҟәра ду зҭаху аамҭоуп.

«Ҳҵәыуар анамуа, ма ҳгәырҕьар анамуа, Цәҟәырԥа дуӡӡак ҳ-Аԥсны лаша шьҭыхны ианамоу» аамҭазы ҳахныҟәгашьа шԥаҟоу, ҳаиҿкааума, иҟаҵатәыҵәҟьоу ҳаҿу, мамзар ус баша ҳаамҭа наҳхуоу? Абас еиԥш иҟоу азҵаара цәырҵуеит апоет игәаҿы. Уи идыргәышьоит аибашьра ашьҭахьтәи аамҭазы ҳажәлар аидара хьанҭа ишаҭоу. Ирзышьҭыхрыма уи аидара ҳажәлар? Иаҳԥеиԥшхарызеи ҳаԥхьаҟа? – дҵаауеит апоет. Иибо, игәамԥхо рацәоуп, аха гәыҕраҟәакгьы ҳзынижьуеит.

Дыд-мацәысс иарбан, исашәаҳәи, ҳгәы ҭызҟьо,
Ҳамҩашьо даҳдыруеит ҳазцәымҕу, зхы ҳнызҟьо.

Ус анакәха, иаҭахуп агәаҽанызаара, есҟьынагьы ухиазароуп аҟәԥаразы, аԥсҭазааразы.

Аибашьра ашьҭахьтәи, аибашьра иатәу аилаҳараҟәеи, урҭ ирхылҿиааз, зыӡбара хьанҭахаз азҵаараҟәеи, аҭагылазаашьа бааԥси жәлары зегьы рзы иԥышәара духеит. Уи ззышьҭымхыз ҟалеит, иацәхьаҭыз ҟалеит, шьоукгьы ганха игыланы иааԥшуеит, макьана иааԥштәуп ҳәа ихәыцуа. Шьоукгьы, – ҭәа збаны ҭәа зыҳәҳәаз, – зымгәада хәыцырҭа змам, амал ду еизырҳәҳәеит, ажәлар рзеиԥш ус хьаас ирымамкәа хи-ԥси ҳәа рхы ныҟәыргоит. Арҭҟәа зегьы аҳәынҭҟарра ҿыц ашьаҟәыргылараҿы, аргылараҿы шьацҳәа бааԥсны иҟалеит.

Апоет ҳазлацәажәо аизга иагәылаиҵеит извыстәым даҽа жәеинраалакгьы «Ахызаҵә» зыхьӡиҵаз. Уи изкуп Аԥсны Афырхаҵа, аҵарауаҩ, апатриот ду, ауаҩы аамсҭашәа, автор иҩыза гәакьа Виачеслав Бганба.

Ҳԥьынҵь уанасыԥын. Уи уқәын уԥсы аҭаны,
Мцан ублақәа ирхыз, избахьадаз икьаҭаны.
Уанбахьӡеи, хәашабга, уа убызшәадырра,
Уара убызшәадырра – аԥсуа еилаҭырра.
Шьҭа уҿуртҭынчит. Дуԥылап Шьаҟрыл-ԥҳагьы.
Уа шәӷьыцьагьы ишәоуп Анцәа ду илԥхагьы.

Араҟа апоет машәыршәа дигәалаиршәом Ҭ. Шьаҟрыл-ԥҳагьы. Арҭ ԥсҭазааратә позициала хҭак еицҭазыршәуаз, зыԥсадгьыл иапатриот иашаҵәҟьақәаз, рыԥсҭазаара шеибгаз рыԥсадгьыл ахьӡи, ахьымӡӷи, ахьчареи, абзиабареи иахҭнырҵеит.

Бзиа иубо, пату зқәуҵо, игәнаалоу, иаамысҭашәоу, зегь рыла Анцәа игәарԥханы иишаз ауаӷьы, ухы-угәы иҭамкәа иаалырҟьаны ицара даара угәы ҿнакааиуеит. Абас ҳахьит, ҳзыхцәажәо ажәеинраала авторгьы убрахь дналаҵаны, дызҭахыз зегьы. Мелтон-иԥа Виачеслав Абганба иӡбаны, ишәаны-изаны, иара ишиҟазшьаз еиԥш, иԥсҭазаара аниркьаҿ, иаб ихьӡи иара ихьӡи, ауаӷь нага ихьӡ шырҳәои еиԥш иааидкыланы, инагӡаны аҳәахаҵәҟьа ҳаимраӡеит. Иара ахьӡ ду даԥсеижьҭеи кыр шҵуазгьы, ҳара – иӷьызцәа, бзиа дызбоз, иуаӷьра ԥшӡа, иуаӷьра еиҿкаа здыруаз зегьы ихәыҷы хьӡы Славик ҳәа иаҳҳәон, ҳизгәдуны. Р. Лашәриа, Аԥсны аҵеицәа лашақәа, зыԥсҭазаареи зус дуи зыжәлар акы аанмыжькәа ирызҭаз, ирзикыз ажәеинраала шьахәқәа аԥиҵеит. Урҭ наунагӡа ишаеҵәақәаны иаанхоит аԥсуа жәлар рҭоурых адаҟьақәа рыҟны.

Р. Лашәриа ипоезиа амҿхак ҭбааուп тематикала. Еиуеиԥышм ахҭысқәа, аҭагылазаашьақәа, иҳаӷьсхьоу, ҳазҭагылоу, иҟалаша аамҭақәа рсахьа, рҟазшьа, аԥшӡара, аразра, аԥсҭазаара иеиднакыло ацәгьа, абзиа уб.иҵ. хкы рацәала иҟоу, абжьы рацәа зхылҵуа, ԥштәы рацәа знубаало, еиуеиԥшым агәалаҟарақәа узцәырызго, ахаҿсахьақәа, аҟазшьақәа раԥҵара дазыманшәалоуп.

Апоет ирҿиара аус аҿы зны-зынла дырзааҭгылоит аԥсуаа рныҳәарақәа: Нанҳәа, Амшаԥы, Қьырса, Ажьырныҳәа уҳәа уб.иҵ. Арҭ аныҳәарақәа аԥсуаа рыԥсҭазаараҿы иҷыдоу аҭыԥқәа ааныркылоит, рынхашьа-рынҵышьа иадҳәалоуп,

рдунеихәаԥшышьа, хәҭакахьала, иҳәаақәнаҵоит, рыхныҟәгашьа иакьарзуп.

Апоет иажәеинраала «Ажьымжәа» азикит ауаҩ иԥсҭазаареи аныҳәеи реизыҟазаашьа азҵаара. Ауаҩ иқәра, дызнысыз амҩеи амшаԥи еидкыланы дрыхәаԥушеит.

Иҿыхтәуп сышықәсқәа ржьымжәа,
Арахь уи иалаԥсоуп акәыхь.
Имаҷым, дадхеит, хынҩажәа
Ицәырҵуа иалагеит агәыхь.

Ауаҩы иуаҩра аҿынӡа данааи, дызнысыз амҩа даныԥшылоит, ишықәсқәа ржьымжәа – уи илшаз, иҟаиҵаз акәхоит; акәыхь дызхьымӡаз макьана, аха дзыхьӡарц иитаху. Иуаҩра амҩа уаҩԥсҵас данысыр иҭахуп. Уи игәахәтәы дшахьнагӡахьоу агәра ҳдыргоит абарҭ ацәаҳәақәа:

Иахьа мшаԥуп, мшаԥуп, мшаԥы,
Рбаӷьқәак ҿырҭуеит рика ргыл.
Уи саԥылеит ишаԥу
Саԥсуа ҭасқәа зегь гәынкыл.

Араҟа ажьымжәа ашәра ауаҩытәыҩса иқәра инадкыланы, акәыхь злаԥсоу ажьымжәақәеи уи 60-шықәса ишиҭахыз дызҭамлазаргьы дгәыӷуеит (амшаԥы ныҳәа агәырӷьара, аҽырҿыцра ацуп) иаԥхьаҟазы: «Исыхҭызгахьоу сызхоит, Баша инысхзеи шаҟа ажәа, Ҿыц зегьы-зегь ҟаҵатәхоит» – иҳәоит ажәеинраала алирикатә хаҿсахьа. Араҟа аҭыԥ амоуп агәыӷра, иҟоуп агәамч, иаԥхьаҟа иҟаҵатәу имч шақәхо агәра ҳзырго. Ус анакәха, алирикатә фырхаҵа имшира аныҳәа лаша амшаԥы ианадиҳәала уи имҩа хара инагоуп, илашоуп.

Апоет аныҳәа Амшаԥы иазикуеит даҽа жәеинраалакгьы – «Амшаԥшараз». Ари ажәеинраала изкуп Д. Гәлиа иажәабжь «Атәым жәҩан аҵаҟа» аперсонаж Елҟан. «Арахь, Елҟан, арахь – Мшаԥуп, уани уаби ԥшуп. Урҭ рзыҳәан аӡә дмышьҭацәгьоуп, аӡә дымшуп», – иҳәоит апоет. Елҟан

ихәԥҳа Алдыз ицымхәрас аҳәынҭқарра иҿыриҭеит, Алдыз ихара ихахьы игеит, ихгьы аќәиҵеит.

Уахык. Ԥхыӡын. Аеҵә ҕраҷкәын ссақәа еилќаан.
Алдыз изыҳәан иԥсы ихыҵуан џьара Елќан.
Аԥсны дыԥшын Марыҭхәа. Деилыԥсаан,
Амшаԥшараз напык анаҳалт џьара асаан.

Амшаԥы ныҳәа далаԥсит Елќан. Аныҳәа иацу агәырҕьареи аҿрыцқьареи ацымхәрас иԥсҭазаара ҿахҵәеит.

Харада ахара зхы иадызҵаз, Алдыз иҵыхәала, атәым жәҩан аҵаќа ԥсырҭас иоут анхаҩы ҷкәын Елќан.

Аԥсҭазаараҿы абзиеи ацәгьеи збахьоу ауаҩы, макьана гәаҭалагьы шьамхылагьы икәадам, изҕабцәа драбжьоит (ажәеинраала «Макьаназ») аҿы:

Ари макьаназ иҩнаҭоуп
Шәмыццакынишь, сыӡҕабцәа,
Сшьалашьынуп, са суанҭоуп,
Аха сцом ус сныҵацәа.
Ари макьаназ – иҩнаҭоуп,
Иахоуп макьаназ аԥсуа-цәа,
Аԥсуа игәыҵәќьа агәаҭоуп,
Уаҩҵас ирԥылоит асасцәа.

Ахыбра маҷк анапы шагугьы, ԥыхьатәи абарақьаҭра шагугьы, аԥшәма дгәыҕуа ашҭа дҭоуп, иниҵызгьы рацәоуп. Зны-зынла игәалақәа дшырхәаҿуагьы, макьана дыҕәҕәоуп, аламала аԥсҭазаара иацәхьаҵуа уаҩым. Убри азын акәхоит изиҳәо аҵыхәтәаны:

Ари макьаназ, дад, ҩнаҭоуп,
Шәмыццакынишь сыӡҕабцәа,
Усҵәќьа сыќам, гәык сызҭоуп,
Исҭахӡам аҿыхацәа.

Ауаҩытәыҩса дахьиз, иахьизҳаз, ихәыҷреи иҷкәынреи ахьымҩаԥысыз иҩнаҭа, иашҭа-игәара аныжьра дақә-

шаҳаҭым. Уи бзиа ибоит, игәы азыбылуеит инхара, иҭахуп иара дыҟанаҵ, уа алыҩаҵә ыҩеиларц, ҧыхьа еиҧш аҩны ашә аартызарц, ауаа рыбжьы ҩныҩуазарц. Ари иахьатәи Аҧсуаа ҳаҧсҭазаараҿы, аҟыҭазы ипроблемахаз зҵаароуп. Аҟыҭа анхара аныжьра даара угәы еиҵазырҕәҕәо фактгәышьоуп.

Даҽа ажәеинраалак аҿы («Схәыцракәа») апоет хыцә-хәыц ихәыцракәа дрылоуп. Уи имаҳац: азар, амыткәма, ахрашәа, ахәрашәа, ар рашәа уб. иҵ.

Гәаҕда адәы иқәу ауаҩы разы ихы анигәыхьхо деиқәдырхоит ахрашәеи ахәрашәеи ргәамчқәа. Ажәеи ашәеи рылшара ду, уи ауаҩы иҧсҭазаараҿы иааныркыло аҭыҧ аҵакы ауп апоет абри ажәеинраалаҿы хәыцырҭас имоу.

Ажәеинраала «Бодлери Рембои» азкуп аҧсҭазаараҿы аҭыҧ змоу ауаҩы иаҭәам ахьысҳаракәа ирхылҿиааиуа, игәнаалам ахҭысқәа, агәеизынхара, уи уаиааиразы иаҭаху аҟазшьеи амҩеи, изылшои излымшои... Афранцыз поетцәа дуқәа руаҩ дура иабзоураны ириааит шьоукы ирыбжьарҵаз ацәгьаҳәареи ахәымгареи. Урҭ апоетцәа реиҩызара изаҧырхагамхеит, избанзар урҭ еиднакылон апоезиа ҳарак, апоезиа цқьа. «Аухәансхәан ҧсҭҳәақәа ирхаҧаз» аҵкыс иаиааиртә алшара рыҭареи ргәыцқьареи уи иахылҵыз апоезиа зҩыдеи. Абри азы акәхоит апоет Р. Лашәриа игәы ҭганы изиҳәогьы:

> Аҳәанҳәах цәажәара цеит иныбжьаӡ,
> Апоезиа абырфын цҳа ҳашьҭоуп иаҳҳарц.
> Бодлер деиҳабымзи, деиҵбымзи Рембо, –
> Аха усгьы ижәымбо, аха усгьы ижәымбо...

Ажәак ала ари атема ауаатәыҩса рыҧсҭазаараҿы аҭыҧ змоу: аиҿыхара, аҟыба-ӡыба, ацәгьа абжьгара, аибашь-ра аҟынӡа ауаа назго, ауаҩ ихьысҳаракәа ирхылҿиааиуа, игәнаалам аҟазшьақәа риааира уаҩроуп, хьамҵроуп ҳәа иҧхьаӡоит апоет. Уи ауп хшыҩҵакыс ирымоу апоет аҵыхәтәантәи ицәаҳәақәа. Араҟа дзызхьаҧшызеи апоет? Апоезиа цқьа амч ахь, аҳаракырахь.

Апоет ирҿиараҿы азаҵәра амотив ҳҧылоит кырҵьара. Азаҵәреи, уи иацхраауа адоуҳа, – ауаԥсыцқьара. Азаҵә дзаҵәызтәыз, дызшаз ииҭоит доуҳак, мчык, дзырманшәало, амчеиқәаҵәақәа риааира илзыршо, агәкаҳара дацәызыхьчо. Абри атемоуп изызку автор иажәеинраала «Ианҿыхатәымыз».

Зхала зцәарҭа илаиоу, иҿыхаз ауаԥсы ахәыцрақәа дыхҭаркит, аӡәгьы диҧырхагам, ихәыцрақәеи иареи еизнызжьуп, ҭынчроуп. «Ианҿыхатәымыз салҵит ацәа», иҳәоит, избанзар игәы иаҭахым хәыцрақәак изааиуеит, игәалашәоит дызҭахымгьы шыҟоу, иара цәгьарак шырзыҟаимҵацгьы (араз дызҭахымгьы ыҟами).

Уи игәы ианаалом, аха аҵыхәтәаны инырует иара дзыхьчо мчык шыҟоу:

Сара дсымаӡам аҽыхаԥ,
Зынӡа сыҧсҭазаараҿ сзаҵәӡоуп,
Доуҳа мчуп уахык сзырҿыхаз,
Уи акәа сҭаршәуп... зегь маӡоуп.

Адоуҳа амч – амаӡа, уи зегьы ирдырыр иабамаӡоу. Уи амаӡоуп амч еиқәаҵәақәа дырцәызыхьчогьы. Амаӡагьы игәы-ихы иҭаҵәаху, ишьа-ида иалоу иразреи иуаԥсыцқьареи роуп.

Убри азы акәхоит апоет оптимизмра згым аҵыхәтәантәи астрофаҿы иаарҧшу ахшыԥҵак хыхьтәи изақәҿнаҭуа.

Хыхь аӡә дыҟоуп – исшьо нцәасгьы,
Сыгәра игошәагь сгәы иабоит
Доуҳауп исыҵоу сара мцасгьы,
Аӡы сышӡаагыло сшабоит.

Агәыҕра амч ҕәҕәа дақәгәыҕуеит ауаԥсы, иага ҧынгылара иоургьы, уи аҧсҭазаара, ақәҧара, аҟазаара иамԥоуп. «Аӡы сышӡаагыло сшабоит», – иаанагогьы аҧсҭазаара агәамч ауп, аԥымҭа афырхаҵа уи аганахь ала дышхәыдам ауп.

Абраҟа иҟоу ахшыԥҵак аныҧшит апоет даҽа иажәеинраалакгьы, «Схәыцрақәа» ҳәа, – хыс изиҭаз. Аҧсҭа-

заара қәԥаразар, ауаҩы зегьы дырзыԥшызароуп. Ауаҩ ихәыцрақәа рацәоуп.

Ицоит иԥхеибарс схәыцрақәа, ирышьҭалазшәа ар,
Рыцҳароуп макьаназы урҭ рымра ԥшӡа ҭашәар.
Ираҳахьеит амыткәма, ираҳахьеит Азар,
Ахрашәеи Ахәрашәеи сҿарҳәоит сеилаԥсар.

Ауаҩытәыҩса дҭәыуо диуеит, аԥсҭазаара аҟыбаӡыба дшалоу имшқәа мҩасуеит (уа иҟоуп абзиагьы ацәгьагьы). Ус иага иҟазаргьы имԥсуа аӡәгьы дшыҟам дырны, ҭынч иџьынџь даԥырҵыр иҭахуп ауаҩы, иага хьанҭара дақәшәаргьы ауаҩы – аҵанцәа ирхаану, кыр еидара ириааихьоу «Напы џарџарк сампыҵамшәа, снаскьароуп ус такәы» – иҳәоит. Абарҭқәа зегьы ихәыцрақәа рҳәаа дырҭбаауеит, хара дагоит:

Схәыцрақәа зны ихьшәашәоуп, ҽазных иԥхаӡоуп,
Алакә еиҭазҳәо сымца ахьеиқәу ихааӡоуп.
Аԥсны алуқәа еибафоит, рышьҭыбжь цоит хара,
Ахрашәеи Ахәрашәеи срыбжьахеит сара.

Ауаҩытәыҩса еснагь анцәа иахь амҩа дықәуп, уи уахь, ажәҩан ахь, дԥыруа ахалара даҿуп, даҿуп, даҿуп… Аус злоугьы убри ауп. Ауаҩ адәы иқәихуеи анцәа иахь иҿы хамзар? Анцәа иахь, – ацқьарахь, аҽрыцқьарахь амҩа, – абри хадазароуп ауаҩытәыҩса иԥсҭазаараҿы. «Аха сымч мхакәа, сшыԥыруа сҭахоит», иҳәеит ауаҩы. Ус иҟоуп аԥсҭазаара еикәшара. Аха ес ииуа урыциуа, ес иԥсуа урыцыԥсларазы уҟазароуп убри ауаҩ иеиԥш; иааҟәымҵӡакәа анцәа иахь, ажәҩан ахь зымҩа хоу иеиԥш, изҳәаз: «Егьсыгым шьҭа, – Анцәа изааигәоу уаҩхоит» – ҳәа. Уи дшыԥыруа дҭахозаргьы, аус злоу имҩа ахырхарҭоуп! Игәҭакы – ацқьароуп, алашароуп.

Аурыс поетцәа дуқәа Борис Пастернаки Марина Цветаеваи ирзикит Р. Лашәриа иажәеинраала «Аԥсҭазаара – ҵәа ҟаԥшьым».

Б. Пастернаки М. Цветаеваи рыԥсҭазаара, ибжеиқәабжашлаз асовет аамҭазы, даарак ибаргәымызт. Пастернак иажәеинраалақәа асовет ԥсҭазаара иақәҿнаҭуам ҳәа иԥхьаӡаны иркьыԥхьуамызт... Шәҟәҭыжьырҭак аҿы чахәк аҟара иоуан, еиҳарак ихы зланыҟәигоз асовет поетцәа ражәеинраалақәа реиҭагарала акәын. Аурыс поетцәа дуқәа ируаӡәкыз, абаӷхатәра ду змаз ауаӷы аарлаҳәа ихы ныҟәигон.

Марина Цветаева, аурыс интеллигенциа иреиӷьыз ауаӷы иԥҳа, ареволиуциа аиааира анага, Урыстәыла далҵыр акәхеит лыԥшәма дицны. Урыстәыла ахьӡиахьымӡӷи иаҵагылаз ҭауади-аамсҭеи абелогвардееццәа ҳәа ахьыӡ ҷыда зауз апатриотцәаҵәҟьа Урыстәыла аанырмыжьыр амуит. Марина Цветаева дагеит Парижҟа. Атәым дгьыл аҿы ахныҟәгара лцәыуадаӷхеит. Уи аҵкысгьы, зыԥсадгьыл бзиа избоз, уи зыԥсҭазаараз аурыс поет ԥҳәыс, лыгәхьаагара ҵӷа амамызт. Дхынҳәит илулак лыԥсадгьыл ахь. Аха дахьааиз илыцхраашаз ашәҟәӷӷцәа лызхьамԥшит, илызхьаԥшны, ҵьара цхыраарак аҟаҵарагьы иацәшәон, аиҳабыра рганахьала лахь роур ҟалон. Лӷымҭақәа рҭыжьра азҵаара лацәажәашьас иамааз, – уи Асовет Урыстәыла иазкны цәаҳәакгьы лымӷыцызт, илӷыртә аҭагылазаашьагь лымамызт. Уаанӡа илкьыԥхьхьаз лӷымҭа шьахәқәеи лыстатиақәеи ааидкыланы, ишаанагара иҟаз шәҟәык лызҭрыжьыр, лыԥсы алеивылгаргьы здыруадаз, аха изгәаӷьуадаз, мамзаргьы хьаас изкыдаз!

Р. Лашәриа арҭ апоетцәа рҭагылазаашьа мыцхә иеалеихалом, дазааҭгылоит урҭ реизыҟазаашьа ахьтә кыр зныԥшуа епизодк.

Аԥсҭазаара – ҵәа ҟаԥшьым, ма мандаринам...
Илфоз лымамызт Цветаева Марина.
Дигәаԥхозшәа дыҟан Борис Пастернак,
Ихааӡа иҟаиҵон лысаламқәа рҭак...

Аха мааҭк лимырԥсахт иара игәаӷьны,
Ифилософиатә мшын ду дагон агәаахьы.

Апоет, иҩыза дызҳәоз ацымхәрас «ифилософиа мшын..» ҳәа Р. Лашәриа дызлацәажәо, игәнаалам, ауаҩра зыцәмаҷу ҟазшьагәышьоуп, ирониоуп, аха иара ихарои. Аирониаҿы дахьаангылаз аамсҭашәарак иаҵанакуеит. Закә уаҩрои уҩыза агәаҟра иҭагылоу лыцхраара мап ацәкра, лыдымгылара. Илымшеит хаҵаҵас лыжәҩахыр аҭагылара.

Ари лахьыцәгьароуп, рыцҳароуп, ацхыраара зҭахны изидымгылаз иганахь ала. Асовет шәҟәыҩҩцәа хьаас дзымкыз ма зцәа иацәшәаз дызлареиҕьуи лара ҳаҭыр зқәылҵоз, – илмыцхрааз ауаҩы.

Аԥсҭазаара – ҵәаҟаԥшьым, ма мандаринам
Леизҳамҭа шԥаԥшӡаз Цветаева Марина
Лажәымҭа шԥацәгьаз. Имлаҟәитеи махәҭак…
Пастернак иҟаиҵон лысаламқәа рҭак.

Лыԥсҭазаара хьанҭахаӡеит аурыс ажәа азҟаза ду, саанӡәӡәаҩысгьы аҭыԥ лмоут лыԥсадгьыл дуӡӡаҿы.

Аԥсҭазаара аҵәа ҟаԥшь шьҭаҵәҟьа икашәон,
Аҵаа зысхьаз амандаринагь канӡон.

Урыстәыла, Урыстәыла мацарагьы акәым, ус арыцҳара шаҟаҵьара иҟалахьеи адунеи аҿы, ажәларқәа рҿы, иаҳгәалаҳаршәап афранцыз поет ду Франсуа Виион, асахьаҭыхҩы ду, амла иагаз Модилиани, аҩажәатәи ашәышықәсазтәи аурыс поетцәа дуқәа Прасолов, Рубцов, ҳ-Владимир Ахьиба, ус Саида Делба. Шаҟаҩы, ус шаҟаҩы. Абаҩданқәа ибылдаҳәы-былдачо аԥсҭазаара иалачоит, ашаеҵәақәа ма амла иагоит, ма рнапала рыԥсынҵры дыркьаҿуеит.

Аԥсҭазаара – ҵәа ҟаԥшьым, мандаринаӡам уи,
Аԥсҭазаара – ԥсҭазаароуп, уаҳа изакәи? –

иҳәоит апоет, ус иҟан, ус иҟоуп, ус иҟалозар акәхап ҳәа иҳәар иҭахушәа. Иҭаххаргьы, аиаша хаҭа дазааигәоупеи!

Иссирын уи лшаха, иаҵан маӡак.
Иҟанаҵон афилософиатә хәыцрақәа рҭак.

Амаӡа, – уи ауаа гәаҵәажәпақәа, ауаа баӷданқәа лҟазара дуи лҟыбаӷи ланазмыжьыз ашьыцыӷцәа ракәхоит. Пастернак иакәзаргьы уаӷышьала урҭ дызреиҕьымхеит, иҿаҵа лзеиӷыимшеит. Аурыс поезиа агени Некрасов иажәақәа иаразнак ихаҿы иааиуеит дарбанызаалак гәы зызҭоу ауаӷы, – упоетмзар ауеит, аха ууаӷызароуп, – ҳәа! Анс ҳҳәа, арс ҳҳәа апоет ду Пастернак ауаӷдура изаамырҧшит, ибиографиаҿы ихьысҳау, угәы узырхьуа даҟьак, – ицҟьам даҟьак ҟалеит.

Р. Лашәриа иҧсҭазаара лашара мацараны, аҵыс хшы ада егьзгымкәа изызҳаз иакәӡам. Уи аҭаацәара бзиа далиааит, аха аҧсҭазаара иацу аҭагәҭасрақәагьы кыр ихигахьеит. Убри азы акәхоит зны-зынла апоет маҷк агәкаҳара зҵоу агәалаҟара дзышьҭнахуагьы. Аха уи знапқәа зваҧсоу гәкаҳарам. Аҧсҭазаара бзиа ибоит, уи азы дықәҧоит, гәынамӡарак, иҧсҭазаара аҭагылазаашьа иахҟьаны ианиныҧшуа ыҟазаргьы, аҧыжәара аиҭом.

Абас еиҧш иҟоу ахәыцрақәеи агәаанагарақәеи аныҧшит апоет иажәеинраала «Ахаҳә шкәакәа».

Сшықәнаҵаз гәасҭеит аҧсҭазаара ақьышә,
Иҵалеит сашҭаҿ ахаҳә шкәакәа анышә.
Ҵла-дук амҵан шықәсыла ишьҭоуп.
Снеины ашьшьыҳәа сныҟәтәарц сгәы иҭоуп.

Дзызхьаауазеи ауаӷы, иарбан игәы иҵхо? – Макьана сахыӡаарц сҭахыҵәҟьам сыӷны, – иҳәоит иара, ҧсцәаҳак игәарҧ ахь дшыҧшуагьы, ҭакәажә цәыггарак акаҳуа дшаҧшуагьы, уи илахьынҵа – иҧеиҧш шҿеим иасимволуп, аха иара уи идикылаӡом. Афымца кьаҭаргьы иара илшоит цәашьы шәаӡызак аиркыр.

Арахь сыгәҭыха фымцаны ибылуеит.
Аҵх лашә иалхны схала аилаҵь зуеит.

Иҟоуп агәыҭра, апоет аҵыхәҭәантәи ицәаҳәаҟәа иса-хьаркны ирҳәогьы уи ауп:

Сыҟоуп... сыҟоуп... ҿымҭроуп – уаҳа акгьы,
Алашьцараҿ ихаҿсахьа збом сара аӡәгьы.
– Ахаҳә шкәакәа, уҵамлан, суҳәоит, анышә,
Ианамух, иаркы наҟ уҽнадҵан сара сышә.

Актәи ажәаҟәа: – сыҟоуп... сыҟоуп, нас аԥштәы шкәа-кәа, – ахаҳә шкәакәа, макьана аҟазаара зҭаху игәазы-ҳәара ауп иаадырԥшуа. Ианамуӡах ахаҳә шкәакәа иааигәаара иҟазар иҭахуп, ари агәкаҳара иатәӡам, ари аамҭа еикәшара иатәуп.

Хыхь ҳазлацәажәаз агәалаҟара иазааигәоуп апоет иажәеинраала «Амҩа сшангылаз сышлеит» гәалаҟаралаҿ иеизааигәоуп, аха излеиԥшымгьы ыҟоуп. Ари ажәеинраала ауаҩы конкретла дызҭагылоу далацәажәоит апоет. Ара иҟоу, сара «сыхҭыс, сгәаҳәара», – ауп.

Амҩа сшангылаз сышлеит,
Амҩа сшангылаз сажәит.
Зны скаҳаит, ҽазных сеилышшеит,
Агәырҩа еиқәаҵәа ашҳамгьы зжәит.

О, сыхьчаҩ, бабаҟоу, бара?
Шьҭа сара сзы зегь акоуп,
Сашьҭоуп ҽазнык ҭынч ббара
Сара сзын ак лашьцоуп, ак лашоуп.

Иага гәаҟра ихигахьазаргьы ауаҩытәыҩса есқьынгьы гәыҭрак имоуп, араҟа аҩымҭа афырхаҵа сыхьчаҩ ҳәа дзышьҭоу иҩызоу, изгәакьоу аӡә лоуп, – лашарак зыдҳәалоу. Уи лбара дазгәышьуазар, уи макьана аԥсҭазаара агәҭа дагәылагылоуп, избанзар ихигаз рацәоуп, аха макьана амҩа дангылоуп!

Сызну амҩаҿ, избоит, схарахоит,
Избоит, бхарахоит бхаҭагьы,

Сыӡын мца, анцәа иныс, ихаахоит,
Иарак ауп изго суахҭагьы.

Зыӡын мца хаахаз иага ихигахьазаргьы ԥеиԥш бзиак дақәгәыӷуеит, ихьчаҩгьы иааигәара дшыҟало агәра угартә иҟоуп. Иага дхаразаргьы афырхаҵа игәалаҟареи игәазыҳәареи злаҟоу ала, уи игәҭакы дахьӡоит. Убри азы акәхоит аԥхьаҩ изгьы ажәеинраала аҵыхәтәантәи астрофа аидара хьанҭа ишаҵоугьы хара лашарак залибаауа.

Амҩа сшангылаз сышлеит,
Амҩа сшангылаз сажәит.
Риашашьа змам зегь сыршшеит,
Агәырҩеиқәаҵәа ашҳамгьы зжәит.

Амҩа ишангылаз ишлаз, иажәыз, аха иахьагьы амҩа иангылоу, ус анакәха, амҩа иану, аԥсҭазаара иатәу амҩа змоу, ииашам ариашара зылшо, агәырҩеиқәаҵәа ашҳам зжәхьоу ауаҩы, ауаҩы зҩыда, ауаҩ хатәра, зԥышәа ду ыҟоу ауаҩ иоуп. Ус анакәха, ара ҳара иҳамаӡам агәкаҳара, аԥсҭазаара ахьанҭара аныӡбара, алымшара, ара иҟоуп «аԥсҭазаара аҵьбарара зжәыз», В. Бганба иажәақәа рыла иаххәозар, ауаҩ ҽәҽәа ихаҿсахьа, иҟазшьа. Агәырҩа хьанҭа иаҵоу игәамч, игәымбылџьбароу аԥсҭазаара аиаша, ашарагьы зныԥшыз. Ари ажәеинраала апоет ирҿиаратә қәҿиара бзиа атәы ауп иҳанаҳәо.

Р. Лашәриа ахәыҷқәа ирзырхоу апоезиа амхусҭаҿгьы ихәҭаа алаигалахьеит, уи иҭижьхьеит иакымкәа, иҩбамкәа ахәыҷқәа ирызку ажәеинраалақәа реизгақәа. 1979 шықәсазы иҭыҵит апоет ахәыҷқәа ирзикыз ажәеинраалақәа знылаз аизга «Урашан». Апоет, ҳацәымҩашьо иаххәар ауеит, қәҿиара бзиала илшеит ахәыҷқәа ргьы иақәшәо, зҵара рзымариоу аҩымҭақәа раԥҵара. Гәахәарыла узыԥхьо жәеинраалоуп аҩымҭа «Аԥсынтәыла».

Сынхоит Амратәыла,
Сынхоит Амзатәыла,
Сынхоит Аеҵәатәыла
Сынхоит Аԥсынтәыла.

Сынхоит ашьха, аҿаҩа
Ашәа-хаа ахьарҿаҩуа,
Махәык пҵәаргьы аҿеиҩҳәа,
Саб апҵәарсҭа ахьҿеиҳәо.

Ажәеинраала еихышәшәо, имырхьаакәа ахәыҷқәа уи агәынкылара рзымарианы, ржәаргьы арбеио аҟаҵара илиршеит апоет. Нас иациҵоит Аҧсны аҭыҧхьызқәа еиқәыҳапхьаӡо:

Сынхоит ашьхатәыла,
...Сынхоит аӡыхьтәыла
Сынхоит Аҧсынтәыла, –
Ауаҩраҵәҟьа ахьулҵуа
Ақәра ду ахьнуҵуа.

Ажәеинраала аформа мариоуп, амелодиа иақәнаго ажәақәа адигалт. Аҧсны аҧсабареи аҭыҧхьызқәеи еиқәыҧхьаӡоуп имыцхәымкәа, ахәыҷқәа агәынкылара рзымариахартә, ажәеинраала аформа еилыхха азиҧшааит.

Р. Лашәриа ахәыҷқәа ирызку иажәеинраалақәа ирымоуп дара иртәу ҟазшьа ҷыдак. Ажәеинраалақәа реихышәшәареи рформа ҧшӡеи рнаҩсангьы, арҭ аҩымҭақәа адуцәагьы иранаҳәо, ргьы иахәо, ажәеинраала аиҿкаареи аҵаки рганахь алагьы имаҷӡам. Аформа аилыҷҷара анаҩсангьы, рыхшыҩҵакқәагьы хәыҷгьы-дугьы ишьҭыркаартә ихшыҩрҵагоуп, аинформациа (адырра) ирнаҭо ҭбаа-ҭыцәуп, аҵауларагьы агӡам. Адугьы игәы иахәаны даҧхьоит: «Шарҧазӡа ианцәылашо», «Амшын», «Абрыскьыл», «Ҽыкәбалла», «Абахәдуақәа», «Сасны иҧысҿеуеит акакан», «Акаканҟәшәара» уб. иҵ.

Ахәыҷқәа рыхшыҩ иазнарҳауеит, рылаҧшҳәаа арҭбаауеит, ихәарҭоуп, рдырра арҵаулоит ажәеинраала «Акаканҟәшәара» . Аформа акәзар абзиаӡа:

Саб араҵла иҟәыбон,
Акакан каҧсон,
Сықәлацәеи адуқәеи
Акакан ҳаҟәшәон...

Аӡын, асы рсахьа ҭызхуа ахәыҷқәа ирызку ажәеинраалақәа маҷӡам аԥсуа поезиаҿы, аха урҭ иаарылҷҷаауа иҟоуп апоет иажәеинраала: «Асы леиуеит аҳәылыҳәа».

Асы леиуеит аҳәылыҳәа,
Ишьҭалоит шьамхахьы.
Сааҟәымҵӡакәа санду слыҳәоит
Слышьҭырц хәмарра адәахьы.

Иҿыцҳаҳараӡа иаатыз аԥсабара асахьа гәнаала, ауаҩытәыҩсеи аԥстәқәеи, – абарҭ зегь ыҟоуп ари ажәеинраалаҿы.

Ахәыҷқәагьы адуқәагьы ирзеиԥшны, аестетикатә гәахәа рызҭо жәеинраала џшӡоуп «Са сҿыхеит, са сгылеит»:

Са сҿыхеит, са сгылеит,
Са сныҟәлеит адәы.
Амра-џшӡа сԥылеит
Исымхуа снапы.
Са снеиуеит, са сышьха,
Са сырха ҽырбоит.
Аӡаӡаҵәҟьа ашьацраҿ
Ҟәыноушәа избоит.

Аметафорақәа, аепитетқәа, аиҿырԥшра, имырмыцхәыкәа, гьамала. Ахәыҷ иеиԥш адугьы дзамыԥхьарызеи ари аҩымҭа!

Иԥшӡоуп, разрыла иҭәуп ажәеинраала «Аласбагьы».

1991 рзы иҭыҵит апоет ахәыҷқәа ирызку иажәеинраалақәа реизга «Асааҭ ахыц».

Ара иагәылалаз ажәеинраалақәа амузыка иазааигәоу абызшәала, аметодикала, ацәаҳәақәа реиқәыршәарала, ажәақәа рыраӡарала, алексика алԥшаарала апоет иҟазара аҽыҳаранакит, аҽеиҿнакааит, ус анакәха, иажәеинраалақәа рформеи рҵаки иаҳа ицқьахеит, иеилыххахеит, иԥшӡахеит, ираӡахеит.

Ажәеинраалақәа ҵакыла иаҳа иҵаулахеит, иҭбаахеит, хыхь ишаҳҳәаз – хәыҷгьы дугьы ирзеиԥшхеит. Апоет

аԥхьаӡ хәыҷы, ихбыҵу, иҿоу зегьы ирзеиԥшны аӡымҭақәа раԥҵара илиршеит, аԥхьаӡ имырмыцхәыкәа, имарианы ахәыцрахь дхьаирԥшуеит. Абас иҟоу жәеинраалоуп «Елана» – хәыҷгьы дугьы агәахәа рзаазго:

Ех, Елана, сгәы сыбмырхьын,
Бқьыпшәыпра шьҭа иазхоуп.
Ирацәоуп уажәнатә ибнырхьо
Уажәнатә ибдыруа рацәоуп.
Зегь маншәалоуп: лҭыԥи-лҭышәи.
Зегь лмоуеи – дзызгәыкуа.
Мап, снальышьуҭам ашәи-ҭышәи,
Исыкәлыршоит лнап хәыҷқәа.

Иааҳгап даҽа жәеинраалак ахьтә цәаҳәақәак:
Илбаарушь архаҟа лассы
Ашьха иқәнауз асы?
Макьана архаҟа ԥхынроуп,
Макьана аӡынра хароуп.

Агәахәа узҭо, аразра злыжжы, иеихышәшәа-еихышәшәа иҟоу жәеинраала наӡақәоуп: «Аирыӡ», «Кәышә», «Бадра ирахә», «Аӡын мшы», «Адгьыл гьежьуама?», «Ҵәаԥшь» уб.иҵ.

Аҵыхәтәаны ҷыдала иазааҭгылатәуп ажәеинраала «Сырмеи агәили». Ажәеинраала апоет иазалихит адиалог аформа. Ари аформа аԥхьаӡ аӡымҭа иаҳа даднаԥхьалоит, дархәыцуеит, игәынкылара армариоит, изҿлымҳара арҵыруеит.

Шьыжьымҭанк агәил дазҵааит Сырма:
– Узхьыдышьшьызеи, акыр ухьма?
Уара сыԥшӡа, уара сымра,
Зыхьла амцхә иацы усрыхьма?

…Агәил ԥхашьа-ԥхаҵо: – Са сгәаҵан
Бахьынӡаҭаршәу акгьы сыхьуам,

Аха исықәҭәеит иаха аӡаӡа,
Уи сцәыхьанҭоуп, исзышьҭыхуам.

Ари ажәеинраала аразра згәылыжж иҟоу, хәыҷгьы-дугьы ирзеиԥшуп, агәахәа рзаазго ҩымҭоуп. Р. Лашәриа ахәыҷқәа ирзырханы иаԥиҵаз ажәеинраалақәа, хыхь џьара иазгәаҳҭахьеит, аха еиҭаҳҳәар имыцхәхом ҳәа сгәы иаанагоит, ҟазшьа ҷыда бзиак рныԥшуеит. Урҭ ахәыҷқәагьы агәынкылара рзымарианы, рыбз ԥнаҽуа, ражәақәа (алексика) рхыԥхьаӡара арҭбаауа, аду изгьы гәахәак изынзыжьуа жәеинраалақәоуп.

Ус анакәха, урҭ рҕьырак хәыҷгьы-дугьы ирзеиԥшу, ҟазара хатәрала иаԥҵоу ҩымҭақәоуп. Ари афакт апоет машәыршақә импыҵаманшәалахаз усым, уи ажәа азҟаза дазхәыцны, нап адкыла, гәы адкыла иҟаиҵаз арҿиара иахылҵшьҭроуп, иеиуоуп. Апоезиаҵәҟьа ахәыҷқәеи ахбыџқәеи хықәкыла ирзырхазаргьы, аду изгьы акы аанаго, игәы иақәшәо иҟазароуп. Убасҟан акәхоит асахьаркыратә ҩымҭа изҵазкуа иарбан жанрзаалакгьы, ахықәкы хада анынагӡо. Ара ихадоуп аҟазара нагеи аҟыбаҩ дуи.

Абас иҟоуп, иааркьаҿны, Р. Лашәриа аҿар (ахәыҷқәа инадыркны) ирзикыз иажәеинраалақәа рҵаки рҭеиҭԥши.

* * *

Ишазгәаҳҭахьоу еиԥш, Р. Лашәриа ипоезиа аԥсҭазаара ахаҭеиԥш аган рацәа амоуп, изызкуи ианыԥшызи рацәоуп.

Аԥсуа жәлар аҵыхәтәантәи ашәышықәсақәа рзы излаԥышәаахаз рацәоуп, иеилыршьааит, амыҟәмабара дуқәа ирылсны иахьанӡа иааит. Аха иахьагьы инымҵәацт урҭ аԥышәаарақәагьы. Уи ус шакәу агәра ҳнаргоит иахьатәи ҳҭагылазаашьагьы, иаҳгәалаҳаршәап аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы ажәлар ирхыргаз ахынҭа-ҩынҭарақәа. Аҩныҵҟатәии адәаахьтәии амчқәа рнырра, рхылҟьа-ҿылҟьа алҵшәақәа ҳарианизшәа ҳаҟоуп. Рыцҳарас иҟалаз, иарбан жәларызаалак адәныҟатәи аныррақәа ирцәыхьчаӡам. Аԥсуа жәларгьы иара убас. Европатәи адемократиа ҳәа изышьҭоу ҳасасгәашәқәеи ҳсасаирҭа ашәқәеи азааҳартын, ақьамҭхәарқәа иаанагаз ҳарҟьашьит, абзиара ашьҭкаара

аҵкыс уи ҳахьынҳалт, абзиара абаха ҳанамраӡеит, ҳара жәытәнатә аахыс иаҳҭәыышьҭраз, иҳаманы иааҳгози иареи реиҿырцаара ҳалымшеит. Атыша ҳнеины ҳанхыҟәгыларц егьҳагым. Ҳазлаҳаз акапиталисттә еизыҟазаашьа излеибарку азакәанқәа ҳа ҳзы итәымуп. Ҭәа збаны ҭәа зыҳәҳәо раамҭа ҳҭагылоуп. Мгәала ихәыцуа аҧыжәара ргар, ҳҳәынҭқарра ашәарҭа иҭанаргылоит. Ҳзықәгәыҕуа – аҧсуара, ҳменталитет аус ауроуп, уаҳа ҽа ҧсыхәак ыҟаӡам.

Аабыкьа ҳазхысыз аибашьра ду, уи ашьҭахьтәи аамҭа ицәырнагаз апроблема рацәа апоет иаразнак ақәҿыҭра илшеит. Арҭ ахҭысқәа шьахәла ирныҧшит апоет аибашьрашьҭахь иҭижьыз ишәҟәқәа «Аҧшақәа ргәил»-и, «Агәыҧшқеи ашьанеи» ирнылаз иҩымҭақәа реиҳарак. Урҭ ируакуп ажәеинраала «Ашәҭымҭа». Аҧсҭазаара иамоуп «ахатә шәҭымҭа». Аихьымӡарақәеи амаҟәмабарақәеи аҭыԥ шрымоу еиҧш, аҧсҭазаараҿы аиҵыҵрақәагьы ыҟоуп.

Ишыдыдуа қәа ауам рҳәоит аҧсуаа. Аус злоу, амҩа иаша аҧшаароуп. Абри амҩа анылашьақәа ируакуп апоет иажәеинраала ацәаҳәақәа рыхшыҩҵак:

Адунеиаҿ дыҟам ҧшәымак,
Адунеиаҿ зегь сасцәоуп.
Иҵакыдоуп ауаа шәеимак,
Шәеинызраалаша рацәоуп!

Ари ҟәыҕареи разреи згым, апоезиа иаша, аҧсҭазаара аган рацәа ашьҭкаара зылшаз апоезиа нагӡа, автор ихаҭа иеиҧш иаамысҭашәоу апоезиа ауп.

Р. Лашәриа поет-лирикк иаҳасабала иҭышәынтәалаз, аҟыбаҩи аҟазара шьахәи аазырҧшыз, Мушьни Миқаиа иажәақәа рыла иаҳҳәозар, зажәа зыци-зышәи ирыҵараӡаны, ирыҵганы артәара иақәшәаз ажәа азҟазацәа дреиуоуп. Уи иҧышәеи идырреи, иҟазара наӡеи, иҟыбаҩи рыбзоурала илшеит иҭбаа-ҭыцәу, ганрацәала иеиларсу аҧсҭазаара ду ахсаала исахьарку жәеинраалала аҧҵара.

2012

АԤСНЫ АЦЬЫНЦЬТӘЫЛАТӘ ЕИБАШЬРА АПАНОРАМА ЗНЫԤШЫЗ АРОМАН

Анатол Кәыҵниа ироман «Кәыдры аиҩхааҿы аиҭныԥсахлара» иазку агәаанагара

Иаҳҳысыз аибашьра иазку адокументалтә ҩымҭақәеи, аочерккқәеи аҭоурыхи ирызку аԥҵамҭақәа имаҷымкәа иҭыҵхьеит урысшәалагьы аԥсышәалагьы. Аԥсуа поетцәа уи ахҭыс иазкны имаҷымкәа ажәеинраалақәеи апоемақәеи рнапы иҵырххьеит. Аха апрозаҿы ҳазхыҽхәаша, уи ахҭыс ду гәылырҭәааны изныԥшша ҩымҭак макьана иаҳԥыхьашәаӡом. Уи зыхҟьоугьы еилкаауп, иаҭахуп аамҭа. Зынӡаск егьыҟаӡам ҳҳәаргьы ҳиашаӡам, иҟоуп аповестқәа, ажәабжьқәа (Ал. Гогәуа, Е. Ажьиба, Ан. Лагәлаа, уб.иҵ.), аха урҭ еиҳарак изызку аибашьра ашьҭахьтәи аамҭа, уи иахылҿиааз ахҭысқәа роуп иаҳа иаадырԥшуа. Аибашьра ааха ҕәҕәа знаҭаз, уи зшьара иқәнаҟьаз, иаиааиз, иазымиааиз рыԥсҭазаара, аибашьцәеи урҭ рҭаацәаракәеи рҭагылазаашьа ауп макьана аԥсуа проза еиҳараӡак ианыԥшыз.

Убри аганахь ала хаз ҷыдала игылоуп Ан. Кәыҵниа иаԥиҵаз ароман «Кәыдры аиҩхааҿы аиҭныԥсахлара». Егьырҭ аибашьреи аибашьра ахылҟьа-ҿылҟьақәеи ирызку аԥсуа прозатә ҩымҭақәа излареиԥшым, – ари аҩымҭа аибашьра амцашыраҵәҟьа иалгоу, уи иахылҿиааз ахҭысқәеи аҭагылазаашьақәеи аазырԥшуа, ҷыдала уи иазку ԥҵамҭоуп. Амрагыларатәи афронт зҭагылаз ашәарҭаракәеи, агәаҟракәеи, лабахыла мацара, аҕа бџьарла иеиқәныхиҟаз иҿагылара, ламысла Аԥсны ахьӡи ахьымӡҕи зыхьчоз анхаҩы жәлар рыцҳәынцәа, ажәлар зегьы ирхыргаз агәаҟракәа, рфырхаҵаракәа аарԥшра илиршеит ароман автор. Аибашьра ианалага нахыс аҽеиҿкаара, ахықәкы

хада,– рыжәлари рыԥсадгьыли реиҟәырхара, – идеиа хаданы иҟалеит ажәлар зегьы рзы. Уи мчы дуун, аиааирагьы цәгьан. Ажәлар аибашьра ианалага нахыс аиааира аҿынӡа изнысыз амҩа хьанҭа инҭкаа-ааҭканы ианыԥшит ари ароман, ҳәарада, уи қәҿиара бзиоуп автор изы. Ари ароман аԥхьаҩгьы аҭҵааҩгьы аҳәатәы рацәа рнаҭоит, ахәыцра рацәа рзаанагоит, аха ҳара иаарҟьаҿны иазгәаҳҭап автор ирҿиаратә қәҿиара иазкны гәааанагаракәак: 1. Автор ибызшәа цқьоуп, еилыхха иҟоуп, ирхьанҭаӡам. Хҭысума, хаҿсахьоума, автор ихәшьаракәа роума, бызшәа цқьала, бызшәа мариала, аха ахаҿсахьакәа раԥҵараҿы, ахҭысқәа рыхсаалакәа реибыҭараҿы инҭкаа-ааҭкааны рыҟаҵара илиршеит; 2. Инагӡа-аагӡаны рҟазшьакәа гәылыршәоуп ароман афырхацәакәа ӡәырҩы: Артур Аԥсанба, Нар Абаҭба, Алиса Алоу-ԥҳа, Алиас. Аҟазшьа ҷыдакәа рзалхуп аҟабарда ҷкәын Аазиз Кадыров, ақырҭуа ӡғаб Қьеҭо Џьаԥариӡе дзааӡаз аполк ахы Ҭенгьыз Бениӡе, ашәаныуа Анзор Марголиани, Артур Шьанаа, аршьаҟауаҩ ақырҭуа Гиго, аерман ԥшыхәҩы Сетрак уб. иҵ. Убарҭ рҟазшьа ҷыдакәа раарԥшра бзианы илиршеит автор; 3. Ароман асиужети акомпозициеи (аиҿкаашьа, аиҿартәышьа, ахҭысқәа реиҿыбаашьа-реишьҭаргылашьа) нап адкыланы, ишәа-иза ишыҟоу бзианы ианыԥшуеит аҩымҭа. Аԥхьаҩ дазҿлымҳанатәуеит аҩымҭаҿы иҟоу аҭагылазаашьакәеи ахҭысқәеи рҭагылазаашьеи рцашьеи. Автор хҭыск инҭкааны далацәажәо акульминациаҿы инаганы, ишьҭахьҟа дхынҳәны дызлацәажәаз ахҭыс аамҭала иацҵо даҿа хҭыск иманы ддәықәлоит. Ари зегьы аԥхьаҩ аҩымҭа даднахалоит, далашыҩкуеит, изҿлымҳара арҵыруеит.

Ароман сахьаркыратә ҩымҭак аҳасабала аҳәатәы рацәа унаҭоит, аха абра ҳаангылоит.

Згәаҭаракәакгьы ҳәатәуп зеґьашьарак аҳасаб ала: 1. Автор иҩымҭа прототипс иамоу иқыҭа гәакьа Аҭара ауп. Еиҳарак уа имҩаԥысуа ахҭысқәа роуп ашәҟәыҩҩы дызлацәажәо, уи ахьӡ иҳәар иҟалои? Ианамух, иманшәалам ахьӡ Царцу аԥсшәа ианаало хьӡык азыԥшаазар? Ажәлакәа Аԥсынба, Абаҭба уб.иҵ. ихҭҳәааау ажәлакәа абжьыуаа рҿы иуԥыло ажәлакәа рыла иԥсахзар?

Ароман аҿы аԥҳәызба Қьетәои лаб Ҭенгьиз Бениӡеи ршьра мыцхәцәазар ҟалап. Уи аԥсуара иатәым, – аҕа, иртҟәаз, иус рыӡбаанӡа ишьра иашам. Насгьы, иара ашәаныуа Анзор ишьра излауриашаша мзызк амазаргьы, аби аԥҳаи рышьра аҵаҵҕәы маҷцәоуп. Ҳәарада, аибашьраҿы ас еиԥш иҟоу ахҭыс ҟалар ауеит, аха уи типра азуам.

Даҽа гәаанагаракгьы: ароман аҵаки атемеи рганахь ала ишьҭнахыз аидара ҳахәаԥшуазар, араҟа иаарԥшу ахҭысқәа зларацәоу ала, автор аибашьра апанорама иааирԥшыз злаҭбаау ала, аҩымҭа аҵакы зегьы еидызкылаша иаҳа ихатәароу хьӡык азыԥшаазар цәгьамзар ҟалап.

Аҟабарда ҷкәын Аазиз ижәла аҟабардақәа рыҟны иуԥылаӡом ҳәа сгәы иаанагоит. Иҟами аҟабарда жәла заманақәа угәы-улымҳаҿы иааиуа: Мырзаҟанов, Ашибоков, Кьерашав, Ногмов уб.иҵ.

Абас иҟоу жәлак ииҭар автор ироман афырхаҵа иаҳа аиаша иатәхоит.

Иуԥылоит даҽа гхассақәакгьы (абызшәа аԥҟара авсрақәа ҵьара-ҵьара, акорректура, асинтаксис), аха арҭ зегьы автор имч зықәхо усуп.

Аҵыхәтәаны, абра иеиқәаҳаԥхьаӡаз агха-ԥхақәа рҽеины ароман «Кәыдры аиҩхааҿы аиҭныԥсахлара» аҭыжьра, хымԥада иаԥсоуп ҳәа исыԥхьаӡоит.

2013

ИВАН МИҚАИА ИПОЕЗИА

Иван Миқаиа аԥсуа поезиаҿы иажәеинралақәа рыла дцәырҵижьҭеи маҷгьы ҵуам. Аха иԥымҭақәа реизгақәа хазшәҟәны адунеи анырба аибашьра ашьҭахьтәи ашықәсқәа рзоуп. Раԥхьаӡатәи иажәеинраалақәа рнылеит 70-тәи ашықәсқәа рзы ажурналқәа «Амцабзи», «Алашареи», агазеҭ «Аԥсны Ҟаԥшьи».

Раԥхьаӡа акәны 2008 шықәса рзы акьыԥхь абеит апоет актәи иажәеинраалақәа реизга «Агәыӷра». Ԥышықәса рнаԥсан апоет иҭижьуеит иажәеинраалақәа еидызкылаз аԥбатәи ишәҟәы «Аҵх шкәакәа». 2012 рзы иҭыҵуеит аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы апоет ииԥыз иажәеинраалақәа еидызкылаз ашәҟәы «Амш асаркьа».

Уажәы ҳаԥхьа иқәу аизга «Алахьынҵа аԥша» ианылт иажәеинраала ҿыцқәеи, уаанӡа иҭижьыз ашәҟәқәа ирнылаз, ирыликааз иԥымҭақәа. Ари ашәҟәы иазуҳәар ауеит апоет ирҿиамҭа иалкаау ажәеинраалақәа реизга ауп ҳәа.

Иаҳҳәар ауеит, апоет иԥсҭазаара инаҭаз аԥышәеи аҟыбаԥи ирыбзоураны, рҿиаԥык иаҳасаб ала даҽаӡәы диламԥашьо иҷыдоу ахәыцшьеи ажәа артәаашьеи раарԥшра илшеит ҳәа. Уи аганахь ала ҳахәаԥшып апоет раԥхьаӡа иҭыҵыз иажәеинраалақәа реизга «Агәыӷра» злаатуа аԥхьажәа. Уи химԥада, аинтерес ду аҵоуп аԥхьаԥи апоет ирҿиамҭа ҭызҵаауеи рзы: «Иван даныхәыҷыз аахыс, Аԥсны апоетцәеи апрозаикцәеи иаарылукааша, ируаӡәку иашьа еиҳабы Мушьни ила, иаб Ирод зҿаԥыц ӷәӷәаз иԥнаҭаҿы апоезиа амца еиқәын. Тур ихәы еиҿакыз абаԥхатәреи аҟазареи Иван имацара иакәмызт зымԥа арлашоз. Ахәы ҳаракыра, ажәԥан иазааигәаз ашацәа иалырххьан, аԥҵамҭа ссирқәа ирымӡырханы...

Абри ашацәа ртәарҭа ҳәа изышьҭоу ахәы ԥшӡаҿы раԥхьатәи ашьаҿақәа еихызгаз апоет, дзықәныҟәаз адгьыл ашьац мырҟьацыкәа ахәы ԥшӡа, ахәы мышьҭабзиа аҩныҵҟатәи адоуҳамч ицәа-ижьы иалаиҵон. Ашаҭареи аразреи, ацқьареи шьҭрала иоуз рнымԥшыр залымшеит, раԥхьатәи Иван иажәеинраалақәа.

Апоет раԥхьатәи ицәаҳәақәа, Тур ихәы аӡыхьқәа реиԥш ицқьан, насгьы уи ахәы иныкәшәшәаз аԥшалас еиԥш иласын. Абас Иван Миқаиа раԥхьатәи иажәеинраалақәа ршәахәа ныкәԥхеит дахьиз, дахьааӡаз алакә хәы…

Иҟоуп апоезиа анасыԥ ихәыҷызаргьы абиԥарақәа ирықәлахо. Макьанагьы ихьшәаӡам апоет ибаҩхатәра анарха. Ацыхаӡыхь цыхаӡыхьҵәҟьазар, уи ахаангьы ҭабара ақәлом.

Араҟа, аҵыхәтәаны иааҳгаз аҳәоу аҵакы шьақәнарҕәҕәоит апоет раԥхьатәи ишәҟәы анаҩсан инап иҵиххьоу иажәеинраалақәа реизгақәа ртәы ҳҳәозар. Уи гәык-ԥсыка ала ирҿиара дшазыҟоу, ишиԥсҭазаараҵәҟьоу рныԥшуеит инапы иҵихыз, игәы-иԥсы ирылихыз иажәеинраалақәа зегьы.

Ҷыдала ҳазхьаԥшыр ахәҭоуп апоет аҩбатәи иажәеинраалақәа реизга «Аҵх шкәакәа» иациҵаз аԥхьажәа хәыҷы автор рҿиаҩык иаҳасаб ала дызнысыз амҩа аҟазшьа агәылаԥшразы: «Саныхәыҷыз аахыс, сашьа еиҳабы Мушьни ибзоурала саб иҩнаҭаҿы есымша апоезиа амца еиқәын. Уи – амца аԥхарра саргьы заа исныруа иалагеит. Кәтолтәи ашкол санҭаз, нас саныстудентыз аамҭақәа раан, сажәеинраалақәа ахәыҷтәы журнал «Амцабзи» ажурнал «Алашареи», агазеҭ «Аԥсны Ҟаԥшьи» рҿы кырынтә иркьыԥхьхьан. Иара убас акьыԥхь аҿы ицәырҵуан сыстатиақәеи сочеркқәеи…»

Уи анаҩсан Иван Миқаиа аамҭала, изыхҟьазаалак, ипоезиа аган ахь инимыжьыр амуит. Аха игәаҿы иҿыхахьаз, есқьынгьы ицрыхоз, 50-шықәса данырҭыс ашьҭахь ипоезиа дазхьамԥшыр амуит. Иҷкәынраз ициз есқьынгьы иара изы игәыҵхаз аус ииааит. Уи ашьҭахь ауп ажәа азҟазак иаҳасабалагьы данеинҭәыла, ишьахәу ажәеинралақәа раԥҵара анилиршазгьы.

Аԥсҭазаара иацу аҭагәҭасрақәа рӡыблара ҳазлацәажәо апоет, кыр ишиԥырхагахазгы, уи даиааины бзиа иибоз иус ахь ахынҳәра илиршеит.

Абри аган ахь ала ҳазҿлымҳахара иаԥсоуп апоет ахԥатәи ишәҟәы «Амш асаркьа» иацу апублицист, апоет В. Кәакәасқьыр «Аԥхьажәаҿы» иихәо иажәақәа: «Апоет И. Миқаиа илалаз ачымазара иахҟьаны акыр шықәса иԥсадгьыл дшаҟәҟьазгы гәыла-ԥсыла иараҿы акәын дахьыҟаз, ихәыцрақәа, ицәаныррақәа уантә ауп рхы ахьыркуа. Уи азы шаҳаҭра руеит абри аизгаҿы иагәылоу ажәеинраала шьахәқәа. Ипоезиаҿы, сара иџьасшьоит, иахьа џьоукы арҿиара знапы алаку «бжеиқәа-бжашларатә» ҟазшьа анныҟәырго, уи иԝныҵҟатәи идоуҳа ацқьара, иуаԝышьа еиқәырханы иахьимоу. Ажәа сахьарк акәзар, уи ицәеи-ижьи иалан. Даҽак алагьы ҟалашьа амамызт, избанзар, далиааит Анцәа идоуҳагьы зхылаԥшуаз аԝнаҭа, ахацәарԥарцәа – аишьцәа рахьтә аӡәы, Мушьни, ипоет духаз, егьи Џьума, афилолог – абызшәадырԝы. Нас, Иуана (Иван) Миқаиа поетк иаҳасаб ала ихьӡ ҳаҳауа ҳалагазар, зынӡаск иџьашьатәӡам».

Хыхь ишазгәаҭоу еиԥш, И. Миқаиа ипоезиа хкырацәала абжьы рацәа, аԥштәы рацәа, еиуеиԥшым ауаԝы игәы ишьҭнахуа агәаанагарақәа; ауаԝытәыԝса иҟазшьа аҵаулареи аҭбааҭыцәреи кыр еиднакылт. Алашареи, агәахәа узҭо ахҭысқәеи асахьақәеи, ауаԝы ицрыхо аҟыбаӡыбарақәеи уҳәа убас иҵегьгьы рныԥшуеит апоет ирҿиамҭақәа, иажәеинраалақәа зегьы. Хкы рацәала еиларсу аԥсҭазаара, аган рацәа аарԥшра, аԥхьаԝ иадԥхьалара илшеит автор иԝымҭақәа рыла. Хаз ҷыдала иазгәаҭатәуп апоет абзиабара иазикыз илирикатә жәеинраалақәа. Ари атема Дырмит инаиркны Вл. Ахьиба иҟынӡа, аԥсуа поетцәа иазымшәаҳәац дыҟаӡам. И. Миқаиа ари атема аганахь алагьы егьырҭ апоетцәа дызлареиԥшым, иоригиналу ахәыцшьеи ацәанырреи ааирԥшит. Илирикатә фырхаҵа ихныҟәгашьа игәнаалоу, ицқьоу, иразу ҟазшьа ҷыдак рхукаауеит.

Апоет ибзиабаратә лирика ауаԝреи, ацқьареи ацәанырра зԝыдеи аныԥшуеит. Уи илирикатә фырхаҵа игәҭыха давамгылакәа гәаартыла ихәоит:

Бара бышьҭахь, бара бышьҭахь,
Ҽаӡә данаалом сара сгәы.
Бара сышьыжь, сышьыбжьышьҭахь,
Сиаҵә шаша, сыҵх агәы.
Сымшгьы бацыз, сыҵхгьы балаз,
Бымлакҿакын аказы.
Бара бгәыраз хәшәысгьы исымаз,
Хьаак смоурц уаҵәазы.

Абзиабара аҿиара иацуп, ицқьаӡоу цәаныррроуп, ахьчарагьы аҭахуп. Ааԥынра, аԥсабара аҽанарҿыцуа аамҭазы ииз абзиабара цәанырра иара ааԥын иҵысуа аҟата аҟәымшәышәра аҟәымшәышәроуп. Аха угәы ҿызкаауа уи ацәанырра ԥшӡа ауаҩ данынназжьуагьы ыҟоуп. Ааԥын иацааиз ацәанырра гәыҿкаага имцаха арԥыс ицралаз аныхьшәашәогьы ыҟоуп. Уи ауаҩы иҟазшьоуп аԥсҭазаараҿы аҭыԥ амоуп:

Дунеи ссирӡак аасыртын,
Сныҟәлеит, усҟан ааԥынын.
Апытҟәырҟәа еиҟәышәшәон...
Сара сзыҳәа ба быԥхон,
Амреи аԥхынреи сзаабгон,
Аӡын шкәакәагь багәаԥхон,
Сныҳәа-ныԥхьан аҵх сызшон.

Аха ари абзиабара цқьа изнаунагӡамхеит, алирикатә фырхаҵа игәаҳәара хьшәашәеит дзызгәышьуаз лганахь ала:

Иахьагь ҿыц избар сҭахын.
Ааԥын гәакьа сазыԥшын.
Аха ишызбоз инхацәеит,
Маҷк ҳабжьара ихьҭахеит.

Асгьы ҟалоит аԥсҭазаараҿы.

Ари ашәҟәы иагәылоу алирикатә бзиабаратә жәеинраалақәа игәнаалақәоуп, ирхуҳәааша рацәоуп, аԥхьаҩ

агәахәа изҭаша, агәалашәарақәа изаазго, ԥшӡарак-хаарак изынзыжьуа ажәеинраала шьахәқәа маҷӡам.

Убарҭ рхыԥхьаӡараҿы иҟоуп апоет инапкра, иҟазара ҳаразкуа ажәеинраалақәа; абра еиқәаҳаԥхьаӡап урҭ раҕьырак: «Уаха схала баатцраҿ сгылоуп», «Аԥшандага ашора хгага», «Бара бхьаа, сара схьаа», «Акәара хәыҷ кәара кәара», «Сыгәгьы бҭастцеит, ԥсыс бысхастцеит» уб.итц.

Урҭ зегьы ара хаз-хазы зылацәажәара иаԥсоу ҩымҭақәоуп, аԥхьаҩ агәахәа изҭо роуп, аха уи хара ҳагоит, убри аҟнытә урҭ аԥхьаҩ изынҳажьуеит.

И. Миқаиа ипоезиа абызшәа мариоуп, ишәоуп, изоуп. Уи иажәеинраала аԥсуа классикатә жәеинраала уасхырс иамоуп. Б. Шьынқәба, Қь. Агәмаа, Ҷ., А. Џьонуаа, Ал. Лашәриа, Т. Аџьба уб. итц. рҩымҭақәа рҿы иҭышәынтәалахьоу ажәеинраала аформа ауп апоет иҩымҭақәа хытцхырҭас ирымоу. Уи иажәеинраалақәа рҿы шамахамзар иуԥылаӡом аинверсиа, иеихагылаеитцагыла иҟоу аметафорақәа, ажәеиҭарсрақәа. Ас еиԥш иҟоу ажәеинраала агәынкылара мариоуп, ахшыҩтцаки атематикеи аԥхьаҩ даднаԥхьалоит, дархәыцуеит, иаахтны иаҳәоугьы аԥхьаҩ дазҿлымҳанатәуеит. Аха уи иаанагом апоет ибызшәа аҳәаақәа ҭшәоуп ҳәа. Иаҳҳәар ауеит иаармарианы еиҿкаау апоет ицәаҳәақәа ражәақәа «рыҭшәара» ахшыҩтцак аҽҟьарҭа анаҭоит ҳәа.

Иеилкаауп, аҟаза ду иҳәан еиԥш, аҟазара ахьыԥшаатәу аҩраҿы акәӡам, аҳәоу аҿы имыцхәу амхраҿы ауп. Сгәы иаанагоит И. Миқаиа абри аԥҟара ақәныҟәара иҽазишәоит ҳәа.

Абра ҳазлацәажәаз ахшыҩтцак шьақәнарҕәҕәоит апоет иажәеинраала «Ара зегь цәажәоит са сбызшәала»:

Ара зегь цәажәоит са сбызшәала,
Атцла, амахә, апытҟәыр.
Ашьха ӡышқәа жәытә ашәала,
Ҭоурыхк уарҳәоит уааӡырҩыр.

Апоет еиқәиԥхьаӡоит «ибызшәала ицәажәо» иааикәыршаны иҟоу зегьы, иара дахьиз-дахьааӡаз, иааикәыршаны иҟоу аԥсабара зегьы, уи иара иԥсадгьылоуп, дзыхә-

ҭаку, изгәакьоу, убри азы акәхоит автор абри иажәеинраала абас изхиркәшо:

Ара зегь цәажәоит са сбызшәала,
Уи агьама уа иузкыр.
Уҭыхәтәамҩагьы нҵәам лыҧхала,
Иара шуцу зных уҧсыр!

Бзиарак иақәшәаз ауаҩы аҧсрагьы хьаас икуам!

Апоет есқьынгьы гәҭыхак имоуп – уи абзиара иазкуп. Есқьынгьы апоет илирикатә «сара» ацәгьа аҽацәыхьчара, аиааира, абзиа, илашоу уск, хҭыск дазгәышьуеит есқьынгьы. Уи ҳәарада, ауаҩытәыҩса иҟазшьа бзиақәа иреиуоуп. Ҳахәаҧшып апоет игәҭыха иазикуа ажәеинраала «Сгәы ак ҭыхоит сызмырҭынчуа» шыхиркәшо:

Сыгәҭыха мшы ниасында,
Иара цасҳәагь иццакӡом.
Гәыҕрак зларшәу ҵхык сахьӡанда,
Уаҳа акымзарак сҳәаӡом.

Агәыҕра, агәыҕра аҧсҭазаара агьама азҭо, ауаҩы есқьынгьы ицу, иҧсынҵры зроуа!

Абас иҟоу агәаанагара узаатуеит абри ажәеинраала уанаҧхьалак.

Аҧсуа иҧсҭазаара иацу агьама хаа зныҧшуа асахьа шьахә аҧҵара илшеит апоет иажәеинраала «Ахха-хха ҳәа амца аҵаз» аҟны. Уи шәагаала зынӡа имаҷуп, х-строфак роуп зынӡа иҟоу, аха шаҟа ианаҳәозеи уи аҧсҭазаара иалиааз, иааӡаз ауаҩы. Иаахҕап ажәеинраала шеибгоу:

Ахха-хха ҳәа амца аҵаз,
Ауатка ршыга аб иқәаб.
Ҩынтә ршыра амчгьы амаз
Асас иааиуа агьама ибап.

Ушьҭа ирҧху аҵьынцьыхәа,
Ақаламышьгьы нахьыкәкәап.

Ачча-ччаҳәа ишны ихытцуа
Амаҵаргьы ҭынч еиқәтәап.

Еилыхараз аԥсуа иашҭаҿ,
Чара мшыкгьы ааигәахап.
Иныҳәа-ныԥхьоу абиԥараҿ
Ҭцеи хьӡырҳәагақәак иилап.

Ауаҩытәыҩса адәы дзықәу, дзыхандеиуа, анхара-анҵыра имч зегь заиҭо, иаԥхьаӄа бзиарак даниарц, аизҳара – аиҵыҵра ӄаларц, иашҭаҿы аҭцеи хьӡырҳәагақәа ииларц, аԥсҭазаара гәылҭәаа марымажахарц азы ауп. Уи еиҳау, игәырӷьахәу анасыԥ ыӄаӡам. Абри ауп дзызгәыышьуа апоет, гәыкала абри игәазыҳәара ҳаиҳәоит, уи агәырӷьара ҳалаирхәуеит аԥхьаҩцәагьы.

Апоет иҩымҭақәа раӷырак азкуп аԥсҭазаара абзиара, игәалаӄазаара еснагьгьы илашоуп, агәахәа изҭаз ҳаргьы агәахәа ҳнаҭар иҭахуп. Еиҳарак дыззышәаҳәо ауаатәыҩсеи аԥсабареи гармониала реиҿкаара, рышьҭибакаара ауп.

Аха апоет ибзианы идыруеит ацәгьеи абзиеи рышьхәа шеивҵоу, аԥсҭазаараҿы аԥштәы лаша шырацәоугьы, уи зырхәашьуа аԥштәқәагьы шыӄоу. Абри агәаанагара инҭкааны ианыԥшит апоет иажәеинраала «Усӄан». Усӄан, иара данымицыз аԥсабара марымажан, ашәҭқәа канӡамызт, ааԥынран есқьынгьы, аԥсра ыӄаӡамызт. Адгьылҵысра, аӡхыҵра ыӄамызт, есқьынгьы амра ԥхон, алашьцара ыӄамызт. Иара диаанӡатәи аамҭа идеализациа азуа, дины ианизҳа иӄоуи анеидикыла гәкаҳарагәынамӡарак датәнатәуеит. Ажәеинрала нҵәоит абас еиԥш иӄоу строфала:

Усӄан са смиӡацызт,
Иӄаз сымбаӡацызт.
«Ибаргәузеи имиз», –
Ажәаԥӄа смаҳаӡацызт.

Ажәак ала, ара апоет гәыӷра лашарала иҭәыз даҽа ганк ахь ала ихы ааирԥшит. Аха гәыӷбан иаҳҭарым,

избанзар – аԥсҭазаара бжаӡа-бжаӡоуп, бжеиҟәа-бжашлоуп, уи давсыр имбаӡазшәа; шьоукы адунеи аԥсҭазаара зегьы кашырроушәа избо дреиԥшхар иҭахымхеит. Ус иага иҟазаргьы И. Миқаиа ипоезиа агәахәа узҭо, аԥсҭазаара абзиара, алашара, азӷыдара иамоу аԥыжәара аиргоит, аԥштәы лашақәеи, агәыӷра зцу агәалаҟазаареи иаҳа дазышәаҳәоит. Иааҳгап абри ҳгәаанагара шьақәзырӷәӷәо апоет иажәеинраалақәак. Апоет ихәыҷра иадҳәалоу ажәеинраала «Аӡыркәиқәа аҵх акәицқәа» рҿы иҳәоит:

Сыӷуа срышьҭоуп, дара хәмаруеит,
Ҳашҭа ԥшӡа цәгьа иргәапхеит.
«Амца лыхқәа» ҳласба реишуеит,
Ахаан иамбацыз абеит.
Агәырӷьаҿҳәаша урҭ ирцәызгарц,
Сшыӷуаз, сшыӷуаз шьҭа саапсеит.
Схәыҷра нымҵәарц, сгәырӷьа нымҵәарц,
Санышьҭалагь ԥхыӡ избеит.

Дарбанызаалак ауаӷы игәалашәараҿы иаанхо-ит аҟармаҵыс, ардәына, еиуеиԥшым егьырҭ аԥсаатәқәа рашәаҳәабжьы. Урҭ рашәақәа ауаӷы игәы арҿыцуеит, гәалаҟара бзиак изааргоит. Абар уи атәы шиҳәо апоет иажәеинраала «Аҵар рашәаҿы».

Аҵар рашәа ԥсеиқәырхагоуп,
Уи дыҿнахуеит ихәаҽуа.
Ааԥын иацу шәҭы ԥыртлагоуп,
Ашьхыц иааиуа зызгәыкуа.

Ашәа амч ду амоуп, игәыҭгагоуп, игәхарштгоуп, ауаӷы-тәыӷса деиднакылоит, мчык иланаҵоит, аԥсҭазаара игәанарԥхоит.

Иажәеинрала шьахәуп апоет ианду илзикыз ажәеинраала. Иара маҷуп шәагаала, аха анду лхаҿсахьа лаша аарԥшра илшеит апоет:

Сыбла ихгылоуп санду лсахьа,
Дҟәашӡа усҟан дышлахьан.
Дышҧаразыз ҳазшаз иҿапхьа,
Лара лзыҳәа уи дааигәан.

Зыҧсҭазаара зегьы ахшареи аҭаацәеи анхареи рымаҵура ишеибгаз иазҭаз аҧҳәыс лаша, здәахьгьы зыԥныҵҟагьы лашоу, анцәа изааигәахаз Анду! Ари ажәа иҳанаҳәои иаҳгәаланаршәои рацәоуп. Дарбанзаалак изы ианду даҽаӡә иламԥашьо хаҿсахьоуп. Уи иҷыдоу даҽаӡә иламԥашьо аҭыԥ аанылкылоит зегьы ҳгәалашәарҟны. Апоет илшеит ианду лзы лара илықәнагоз ажәа лыҧшаахқәа рыла лхаҿсахьа аҭгара.

Илашоу хәыцра зԥыдак ушьҭнахуеит ажәеинраала «Асы шкәакәа, адәы шкәакәа» уанаҧхьалак. Сы шкәакәала ихҟьоу аҧсабара лашеи, ауаԥы игәалаҟазаара шьҭызхуа асахьақәеи иаарго агәырґьа ҳалаирхәуеит апоет. Ажәеинраалаҿы аҧсабара иблахкыгоу аҧшӡареи, ауаатәыԥса рцәанырра цқьеи рцәанырра зԥыдеи ашәа рзиҳәоит автор.

Анхаԥы иашҭа, инхара, имӡырха, ашьыжьтәи аҧшацқьа, идилиала иҭәу аҧсабара асахьа ҧшӡа шьахәла аҭгара илшеит апоет даҽа иажәеинраалак «амца саҭәҳәан иаасырҧшит» аҿы. Аҧсабареи ауаԥи гармониала реицыҟазаара, угәы зырҿыцуа, изырҭынчуа асахьа гәнаала, ауаԥы иҭыԥ уи асахьаҿы, абарҭ зегьы ҳалаирҧшуеит, ҳалаирхәуеит зышәага маҷу, аха кыр еидызкылаз апоет иажәеинраалаҿы! Анхаԥы ашацкыра дацгылоит, амца ахы еиҿеикуеит, аԥнашә рзааиртуеит аҳауа цқьеи аҧшахьшәашәеи. Нас,

Ашара ашарахь иццакит,
Ушьҭа иааиуеит илашаӡа.
Ҳашҭаҿ рбаґькгьы ҿнаҭит,
Абжьы мԥашьо иҿацаӡа.

Мшык аҧсҭазаара ҵысит,
Абзиара Анцәа иҟаҵа.

Акәаскьаҿ агара дырҵысит,
Смоҭагь дҿыхазаап шьыжьӡа!

Аԥсҭазаара калеидоскопҵас еилыҕраауп, уаҟа аҭыԥ амоуп ацәгьагьы абзиагьы. Ауаҩытәыҩса иԥсҭазаара қәԥароуп, инысмҩа зны абҕацамкыра иаҿагылоуп, зны ихылаҕьароуп, зны имҩа ҭагәҭасуеит, зны ԥынгылара амаӡам. Абас мацара ауаҩы иажәра дахҭыгәлоит. Абра ҳазлацәажәо ахшыҩҵак иазкуп апоет иажәеинраала «Иҭагәҭасуан сызныз амҩа».

Аҩымҭа алирикатә фырхаҵа имҩа хьанҭоуп, «иҿыжуеит сыԥсҭазаара ауардын», – иҳәоит. Ишықәс кара ихәда ихшьуп даҿакала иаххәозар аԥсҭазаара аҭагәҭасра шьарда даркареит, иԥсҭазаара мҩаҿы ихигаз, дызиааиз ахьанҭарақәа рацәоуп. Аха урҭ зегьы дыриааиртә алшара изҭо акы имоуп, уи Агәыҕроуп. Агәыҕра ауаатәыҩса зегьы рыԥсҭазаара иашьагәыҭу.

Нас исԥылон аӡын шкәакәа,
Аҵаа хьшәашәа сымҩа ианын.
Снеиуан схала сымлаҳәӡакәа,
Гәыҕра ԥхаррак сыԥсы акын.
Абас мацара исымбаӡакәа
Саамҭа аццакра иаҿын.
Сажәра аҿыхәа кәадырӡамкәа
Ҳашҭа аҵыхәан исзыԥшын.

Ари знысмҩа кыр ихьанҭаз, кыргьы зхызгаз, қәралагьы зажәра алакҭа иааҭаԥшыз, макьанагьы аԥсҭазаара дазгәышьуеит, – иҵегьы дыҟазар иҭахуп, уи азы ауп ҳазхьаирԥшуа иажәра аҿыхәахь, уи макьана икәадырӡам, агәыҕра имоу аԥсҭазаарахь дхьанарԥшуеит.

Тематикалеи ахшыҩҵаки рганахь ала хыхь ҳзыхцәажәаз ажәеинраала иазааигәоуп ажәеинраала «Ԥхын мшыказ аԥҭа хылан».

Араҟа апоет рсахьа ҭихуеит ԥхын мшык азы иҵысыз амш цәгьа аԥсабара иазаанагаз ахынҭаҩынҭарақәа. Аԥшацәгьа иаакылҟьаз аҵлақәа ыҵнахуан, рымахәқәа хнажәжәон,

ақәа кыдҵәан инеиуан, аҩар ихыҵыз амҩақәеи аштақәа хнаҩеит. Абри аамҭазы:

Ашышкамсқәа адәы ицәхалан,
Аӡхыҵрагьы ушьҭа ирыхьӡон.
Аҵь адацқәа ирхьынҳалан,
Ахац икылак рыԥсы ргон.

Шаҟа иҕәҕәазаари аԥсҭазаара абзиабара амч, Агәыҕра амч. Иага гәаҟра иақәшәазаргьы, аԥсабара иага икыднаҟьазаргьы урҭ иара амч еиқәаҵәақәа рыҿрырҭомызт.

Аҵыхәтәантәи, ажәеинраала хыркәшоуп агәахәа узҭо, аԥсабара гәымбылҵьбара иаиааиз аԥсҭазаара символра азызуа асахьа шьахә:

Амахә ԥыххаа аҵь ду гылан.
Афырҭынгьы шьҭа еиқәтәон.
Ашышкамсқәа гәыҕрак рыман,
Аҵь икыдлан хыхь ицон.

Иабанӡаҕәҕәазаари Аԥсҭазаареи уи иагәаашьамху Агәыҕреи рымч!

И. Миқаиа ирҿиара аҟазшьа бзиақәа иреиуоуп, иарбанзаалак дзыхцәажәо ахҭыс, ма афакт, ма сахьак, иахьынӡаилшо, ихы-игәы адҵа бзиарак, ԥшӡарак алибааует. Убри абзиа, иԥшӡоу игәнаалоу алкааны аԥхьаҩ дазхьаирԥшуеит. Апоет имоуп жәеинраала хәыҷык. Уи ахы икуеит абас: «аԥарԥалыкь хәыҷ ԥарԥалыкьуеит» ҳәа. Дызлацәажәозеи автор абри ажәеинраалаҿ? Ҳаԥхьап:

Аԥарԥалыкь хәыҷ ԥарԥалыкьуан,
Иҕраҷкәынӡа ашәҭ иахшәан.
Ашьыжь ԥшалас иалахәмаруан,
Иаԥырҵуамызт игәаԥхан.
Аԥсабара агәы хнахуеит,
Иахьак акалашәа иԥшӡоуп.
Шәҭык аҟынтәи, шәҭык иазааиуеит,
Аԥша аиҳагь иласӡоуп.

Ааԥын сахьа оумак игәнаалоуп,
Аԥарԥалыкьаз сгәы былуеит.
Иахьарнахыс зегь ааннажьуеит,
Мышкы анаҩсан иара ԥсуеит.

Мышкы аԥсҭазаара. Шаҟа хәыцра, шаҟа гәҭыха, шаҟа социациа ҳзаанагазеи ари ажәеинраала! Мышкоуп аԥсы анҭоу аԥарԥалыкь ԥшʒа, аха мышкы иалагʒаны шаҟа гәахәа, шаҟа хәыцра ҳартәыртәызеи иара аҟазаара иабзоураны. Мышзаҭәык азԥиҵәеит анцәа, уи апоетгьы аԥхьаҩгьы ҳгәы ҳнархьуеит, аха цәаныррала, иара аԥшʒареи «аԥарԥалыкьреи» ирыбзоураны агәкажьра аҭыԥ амаʒам ҳгәаҿы, избанзар ес-ҽны амра иеиҭациуеит уи аԥарԥалыкь, аԥшʒареи ацқьареи ирсимволу.

Ажәлар ражәа хатәра, «ес ииуа ирыциуа, ес иԥсуа ирыцыԥсуа», ззырҳәаз ахацәа, зыжәлар рыхьʒи-рыхьымʒҕи зыхьчоз, рыԥсҭазаара зыхьчоз, рыбзиа-рыцәгьа иадгылаз ауаа нагақәа ракәын. Урҭ излиааз рзы абзиа рҭахын, абзиа ҟарҵон. Нас абри мышзаҭәык аԥсҭазаара змоу аԥарԥалыкь азы иаҳҳәар ауама «ес ииуа ирыциуа, ес иԥсуа ирыцыԥсуа» ҳәа. Ари ажәлар иззырҳәоз афырхацәа ракәын, аха аԥарԥалыкьгьы аԥсҭазааратә хныҟәгагашьала аԥшʒареи, аишьеи аԥсышьеи злаҟоу ала ус иазаҳҳәар ауеит. Избанзар, уи амра агылара иациуеит, аԥшʒареи аԥсҭазаашьеи рыла ауаҩы агәахәа изааганы амра аҭашәамҭа аԥсы ацҭашәоит. Есқьынгьы, наунагʒа, есымшы.

Хаз ҷыдала азгәаҭара иаԥсоуп апоет апеизаж иазку иажәеинраалақәа. Ақыҭа асахьа, аԥсабара, ашықәс аамҭақәа рҟазшьақәа зныԥшуа, анхаҩ инхара-инҵыра уҳәа ирзикуеит ажәеинраалақәа: «Ашьыжь ҿыхеит ицқьаʒа», «Ибыбышʒа саԥхьа игәылшәан», «Амҩа сықәуп уаха скараха», убас иҵегьгьы. Арҭ ажәеинраалақәа аԥсабара асахьа аҭыхра мацара иазкым. Урҭ зегьы рҿы дыҟоуп ауаҩы, уи игәалаҟазаареи аԥсабареи ҭибагоит ҟазшьала, ирныԥшуеит аԥсабара асахьа (аҭагылазаашьа) инадкылаины ауаҩ ихәыцра игәҭыха, игәалаҟара.

Апоет И. Миқаиа иажәеинраала «Сцәаҳәа сашьҭалан сцалап» ирҿиара апроцесси аҟазшьеи ирзикуеит. Ша-

махамзар апоетцәа зырҿиарамҩа жәеинраалак ма жәеинраалақәак азызымкыц дыҟаӡам. Доусу ирҿиара дшазыҟоу, хықәкыс имоу, уи аҟазшьа ауп рҩымҭақәа ззыркуа. Арҿиара аус ахьанҭара дурақәа ацуп, арҿиаҩы дшынеибаку уи иҽаназимк, илҵшәақәа маҷхоит. Убри аҟнытә, ихгьы, иԥсгьы надҵаны уи амаҵ иуроуп. Ҳәарада ари ус хьанҭоуп, аха хьӡы зцу, иаҭаху усуп, уацрымҵроуп, убасҟан ауп алҵшәа бзиа анузыԥшу. Абар апоет ирҿиара дшазыҟоу, иара иаҟазшьоу:

Сыԥсы иахылҵыз цәаҳәак каршәуп,
Иара аԥхаррагь сызхаӡом.
Алашьцараҿ ҿыцкгьы сашьҭоуп,
Аха баша абжьы гаӡом.
Анцәа исзишаз гәыҕрак сыцуп,
Исцәылашьцазаргь сыԥшаалап.
Алашьцара ашарагь ацуп,
Сцәаҳәа сашьҭалан сцалап.

Апоет ирҿиара аус гәык-ԥсык ала дазыҟоуп, бзиа ибоит, дымтәа-дымгыла уи амаҵ зазиуагьы аԥхьаҩ из оуп. Зҿахәы зҳәаша ажәа аџьа азибоит, ус еиԥш акы изаԥҵаргьы насыԥуп иара изы. Избанзар:

Ашәа заҵәык иадамзаргьы
Аҿахәы аҳәартәеиԥш исзаԥҵар,
Нас аӡаӡеиԥш сынкаԥсаргьы
Шәҭыцк аӡамҩа снахьыкәкәар,
Адгьыл снықәҭәап, шьацк былуазаргь,
Аԥсы ҭасҵап, иқашәқашәап.
Убри ала сымшқәа нҵәозаргь,
Ашәа заҵәык ма исҭынхап.

Ас аҳәара зегьы ирылшом аҟазара аганахь алагьы, ауаҩра аганахь алагьы. Неиҩымсрыда ари ҟазшьа бзиоуп арҿиаҩы изы.

Аҵыхәтәаны иаҳҳәап И. Миқаиа аԥсуа поезиа «ашҭаҿы» иара иитәу, даҽаӡәы иламҩашьо аҭыԥ ааникылт ҳәа. Уи

иажәеинраала аформеи аҵаки рган ахь ала иҷыдоу, иара инапкымҭа даҿа поетк итәы иаламҩашьо аиҿкаара илиршеит. Ипоезиа абызшәа еилыххоуп, ицқьоуп, ишәоуп, изоуп, ажәа мыцхәы иацәыхьчоуп. Иихәарц ииҭаху, днакәша-аакәшо, иеиҵыхны акәымкәа, иааркьаҿны, аха ажәеинраала аҵакы гәылҭәааны аҳәара дазыманшәалоуп. Абас ҳҳәар ауазар, апоет иажәақәа рҭыԥ ҭшәоуп, еилацалоуп, аха рҵакы ҭбаа-ҭыцәуп, иахьынӡахәҭоу аҿҟьарҭа рымоуп. Даҿакгьы: апоет иажәеинраала амелодиа ҭагәҭасӡом, еихышәашәа ицоит. Арифмеи аритмеи рзы ажәақәа рыхәҵәы ҵкааӡам.

Арҭ зегьы ажәеинраала ажәеинраалатәра хаҭа азы иманшәалоуп. Ажәак ала, апоет аԥхьаҩ иаиҳәаша имоуп, аҳәашьагьы дамароуп.

И. Миқаиа, рҿиаҩык иаҳасаб ала дҭышәынтәалахьеит, иуаҩыбжара дахысхьеит, иааишьагьы бзиоуп. Агәра сгоит ҳаԥхьаҟагьы аԥсуа поезиа абзиабаҩцәа ргәы иақәшәаша ажәеинраала шьахәқәа раԥҵара шилшо.

2014

АУАҨЫ ЗҨЫДА, ЗЫԤСҬАЗААРА ЗЕГЬЫ ԤСЫЦҚЬАЛА ИНЫҞӘЫЗГАЗ, АУАҨЫ ЛАША

Сҩыза гәакьа, қытак исыцалҵыз, зхәыҷреи, зыҷкәынре, зыуаҩреи зыцеиҩысшоз Б. Гәыргәлиа иахьа игәалашәара атәы ҳҳәар акәхеит. Гәамчлеи, дырралеи, уаҩралеи игәылҭәааз, машәырла, залымдаарала иԥсҭазаара аҿахҵәара иҩызцәа зегьы ҳгәы ҿнакааит. Дҳаԥхеит абаагәареиԥш ҳзықәгәыӷуаз ҳҩыза гәакьа.

Зыҩныҟа ицоз Борис Тамшь ааҥҿасырҭаҿы амҩа дшахысуаз, машьынала ахыкәаалеиԥш иааиуаз ҷкәынак днаисын, мчыла иԥсҭазаара далихит.

Иаԥхьаҟа игәы иҭыхоз ипланқәа дырхьымӡеит, уи иаанхеит.

Борис поетк, ҵарауаҩк, ааӡаҩы-рҵаҩык иаҳасабала илиршахьаз рацәан, уи иҩызцәа зегьы ҳаигәырӷьон, ҳазыгәдуун. Борис игәамчи иҟазареи рыла дызлаӷәӷәаз ала иҵегьы иҟаиҵашаз рацәан. Аха уи дахьимгӡеит усда-ҳәысда адәы иқәыз мшгаҩык. Ари рыцҳара дууп Аԥсны зегь азы. Ҭәа збаны ҭәа ззыҳәҳәаз ауаа Аԥсны аҳәынҭқарра ауасхыр аҵжаара иаҿуп. Ихуаадаханы, ҳзыхҟьашо амашьынақәа ирықәтәаны, аҿар амҩа иануп. Дара рзы ԥҟара ыҟам, закәан ыҟам. Шәаангыл ҳәа уаҩҵас иразҳәаша ҟамлеит, рхы иоужьхан, ирҭаху ҟаҵо амҩаду иануп. Авариақәа рацәахеит. Урҭ рҵыхәала аибашьра аан иҭахаз рхыԥхьаӡара иеиҵаӡам аибашьра ашьҭахьтәи ашықәсқәа рзы авариала иҭахаз ауаа...

Бориси сареи, хыхь ишысҳәаз еиԥш, ҳанхәыҷқәаз аахыс ҳаибадыруан, нас ҳаиҩызцәахеит. Иара ашкол шықәсык саԥхьа дҭалеит, ҳшеиқәлацәазгьы. Сара усҟан сшьапы сыхьуан, ашкол ахь сцартә сыҟамызт.

Борис Чаарқыҭ аҳаблаҿы алагарҭатә школ даналга, диасуеит Кәтолтәи ихарҭәаам абжьаратә школ ахь. Абраҟа

ауп иареи сареи ҳахьеизааигәахаз. Ҳаизааигәатәра иацхраазгьы ҳарҵаҩы ду Џь. Тапаҕәуа иоуп. Уи Аҧсны аҧсуа школқәа ақыртшәахь ианиарга, 1946 шықәсазы усда даанхеит, аха ҳхәыҷқәа шҧакасыжьуеи ҳәа, ашкол аҿы дангылт, апионерцәа напхгара риҭон. Иеиҿикааит аҧсуа литература агәыҧ, уаҟа аҧсуа литература абзиабаҩцәа еидикылт. Напхгара азиуан иара иеиҿикааз ашкол ахоргьы. Исгәалашәоит, аурыс ашәақәеи ақыртуа ашәақәеи аҧсшәахь иеиҭаганы иаҳирҳәон. Ашкол адирекциа рахьтә аҽҧныҳәа имоуразы, аҧсуа хәыҷқәа макьана аурысшәеи ақыртшәеи ҽеины ирыздырам азы рхатәы бызшәала идҳарҵароуп ашәаҳәара ҳәа ҽыҵгас иҟаиҵон. Џь. Тапаҕәуа, ашьҭахь ипоетхаз, аҵара-дырра аган ахь ала зџьабаа ду ыҟоу, апедагогикатә наукақәа ркандидат, аҵара-ааӡара кыр шықәса знапы алакыз, акымкәа-ҩбамкәа апедагогикеи аметодикеи рганахь ала кыр ҭҵаамҭа аҧызҵаз ихҭыс мҩа епохак ыҟоуп.

Борис аҵара бзианы иҵон, дҳәатәхаҵаҩын, ҳарҵаҩцәа згьы, иҩызцәа – шаҟа деиҿкаау, илеишәа шбзиоу, аҵараҿы дшҿырҧшыгоу шәымбои, абас шәҟалароуп шәаргьы, – ҳәа ҳабжьыргон.

Исгәалашәоит, Аџьынџьтәылатә еибашьра ашьҭахь аҧсуа қыҭақәа ирылалан, аконцертқәа мҩаҧыргон ақыртуа артистцәа. Кәтол дааит чамгәырарҳәаҩык ашкол аҿы, аконцерт мҩаҧигон. Аҵаҩцәа бзиақәа ирызкны, рыхьӡрыжәла ҳәаны ачамгәыр ианҵаны ашәа рхиҳәаауан.

Аҵаҩцәа бзиақәа рыҽхәаҧхьыӡ ашәа ианиҵоз рхыҧхьаӡара Борисгьы далаиҵеит. Борис изкыз ацәаҳәақәа абас иҟан:

«Қьеба иқнеба имисио,

Гәыргәлиа Борис».

Кыр аамҭа уи ашьҭахьгьы иҩызцәа гәакьақәа: Ваниа Саӡба, Платон Бебиа, Руслан Қапба, сара алаф ихаҳҳәаауан, «Қьеба иқнеба имисио, Гәыргәлиа Борис» ҳәа.

Даҽалафкгьы аасгар сҭахуп абра. Борис ажәеинраалақәа дышқәыҧшӡаз рыҩра далагеит. Зны, аабатәи акласс рҿы итәаз Борис афбатәи акласс аҿы итәаз Терент Ҷаниеи иареи еиқәшәеит.

– Терент, ажәеинраалақәа уҩуеит ҳәа саҳаит, ииашоума? ҳәа – дҵааит Борис.

– Аиеи, – иҳәеит Терент.

– Нас усзаԥхьеи, – иҳәеит Борис.

Ишәыра иааҭиган, х-жәеинраалак дрыԥхьеит Терент.

Борис Терент иажәеинраалақәа акгьы рхымҳәааӡакәа, ишәҟәқәа зҭаз иарҭмаҟ қьаадқәак ааҭиган, х-жәеинраалак дрыԥхьеит.

– Абас ауп ажәеинраалақәа шҩтәу, – иҳәан, уаҳа акгьы мҳәаӡакәа, Терент днеиԥырҵны дцеит. Терент ҭынч дгылан Борис дышихәаԥшуаз даанхеит...

Кәтол ашкол ҳаналга, аиҩызцәа Тамшьтәи абжьаратә школ ахь ҳаиасит. Уаагь аҩызцәа ҿыцқәа ҳарҳаит. Кәтолнтәи Тамшь ашкол ахь ҳцон: Ваниа Саӡба, Вало Сақаниа, Шьалодиа Шьаданиа, Борис Гәыргәлиа, Хәыхәыт Ҳашба, Руслан Қапба, Гиви Миқаа, сара. Ашьыжь, Гиви Миқаа иаб Пила иашҭаҿы ҳаизон. Нас рымхырҭа ҳналсны, рыӡлагара ааигәаара ихыз ацҳаҵәры ҳнықәсны, Ҷыҵал абна иагәылгаз амҩахәасҭала ашкол ахь ҳцон.

Борис шықәсык ҳаԥхьа далгеит ашкол аҿы аҵара. Ашкол ицалгақәаз иҩызцәа Шьалодиа Шьаданиеи, Вало Сақаниеи иареи ҭалоит уи ашықәсан Қарҭтәи ауниверситет.

Иара убра, ауниверситет аҿгьы ихы бзианы иааирԥшит. 1957 шықәсазы ауп сымҩашьозар, Аҟәатәи арҵаҩратә институт ахор Қарҭ имҩаԥысуаз аолимпида иалахәын. Абри ахор саргьы салан. Қарҭ ҳаннеи, сҩызцәа Бориси, Шьалодиеи, Валои, сан лаҳәшьаԥа Жора Амҷбеи, уи иаҳәшьцәа Валиеи Сареи збаԥ ҳәа Қарҭтәи ауниверситет ахь снеит. Избарц сызнеиз збоу, изымбоу сгәалашәом, аха схаҿы иаанхаз атәы сҳәар сҭахуп.

Ажурналистика афакультет ахьыҟаз аихагылаҿы сгылан.

Сылаԥш ақәшәеит аҭӡамц икыдыз ауниверситет агазеҭ. Усгьы сгылоуп агазеҭ сылаԥш нахызгаԥ сгәахәын, ахәаԥшра салагеит. Сылаԥш аадхалеит агазеҭ ианыз статиак. Астатиа, «Зегь бзиа еицаҳбо ҳҩыза» захьӡыз, саазҿлымҳанатәын, аԥхьара салагеит. Абар ассир, астатиа изкуп Борис. Аста-

тиа иахә҆он Борис дышҩыза бзиоу, дышуаҩ иашоу, студентк иаҳасаб ала дышҿырԥшыгоу, зегьы иҟазшьа, ихныҟәгашьала бзиа дшырбо уҳәа уб. иҵ.

Ари даара сгәы иахәеит, Кәтолтәи аҷкәын Қартгьы ибзырӡы рҳәартә ихы ахьааирԥшыз азы.

Аҵара даналга Борис ажурнал «Амцабз» аҿы аусура далагеит. Шықәсқәак рышьҭахь Бориси сареи ҳаиҭеиқәшәеит. Усҟан сара СССР аҭҵаарадырракәа ракадемиа иатәу Адунеизегьтәи алитературақәа ринститут аҿы аспирантура сҭан. Иарбан курсу сахьтәаз сгәалашәом аха, усҟан уи аинститут иҭалахьан Артур Аншбеи Кәасҭа (Владимир) Ҵнариеи. Абри аинститут аҿы аспирантура аҭалаказы днеит Борисгьы. Уи ҳаигәырҕьеит ҳарҭ аиҩызцәа зегьы. Аԥышәаракәа иҭиит ибзианы, аинститут даднакылеит. Уи нахыс ҳаицын. Аҵара ҳҵонаҵы, ҳзеиԥшнхарҭа аҿгьы ҳаицыҟан. Уаҟа иҳацыҩнан аспирантцәа, иахьазы еицырдыруа аԥсуа ҵарауаа: Ан. Зыхәба, М. Лабахәуа, О. Дамениа, Кә. Думаа, О. Бҕажәба, А. Аншба, К. Ҵнариа, В. Миқӡе, Р. Ҷанба, И. Аргәын, В. Арӡынба, Гь. Ҟылҕьы. Еиуеиԥшым аинститутқәа рҿы аҵара рҵон ҳҩызцәа: Амилаҭ школқәа ринститут аҿы – Шь. Царгәыш, К. Ҷедиа, А. Касланӡиа, Ҳ. Қәарсаиа, В. Ҟәырасқәуа, Апедагогикатә институт аҿы – И. Феизба. Уи ашьҭахьгьы ирацәаҩн аԥсуаа рҿар урҭ аинститутқәа рҿы аҵара зҵоз. Урҭ иахьа аԥсуаҭҵаара амаҵ азырууеит: У. Аҩӡба – Аԥсуа институт адиректор, Аԥснытәи аҵарадырратә академиа апрезидент, академик З. Џьапуа, Аԥсуаҭҵааратә институт афольклор аҟәша аиҳабы Ц. Габниаԥҳа, афилологиатә наукақәа рдоктор, афольклор аҟәша алаа, аҵарауаҩ нага В. Кәаҵәаниа, афилологиатә ҵарадырракәа ркандидат Ҭ. Џьпауаԥҳа. Аҵыхәтәаан еиқәысыԥхьаӡаз аҵарауаагьы сара сызҭаз, шьапымшла зегьы раԥхьа сшьапы ахьеихызгаз, Адунеизагьтәи алитературақәа ринститут иалгақәаз роуп.

Усҟан Москва аҵара ҳацызҵоз ҳҩызцәа иахьа қәҿиарала аус руеит Аԥснытәи ауниверситет аҿы: А. Гәарамиа, академик, ауниверситет напхгара аиҭоит, астудентцәа аҵара ддырҵоит: Аԥсуаҭҵааратә академиа алаа-корреспондент С. Касланӡиа, апедагогикатә ҵарадырракәа рдоктор

Шь. Царгәыш, апрофессорцәа: М. Лабахәуа, О. Дамениа, К. Думаа. Уи аамҭазы аспирантура Москва аҭалара даара ихьанҭан, аха убарҭ ахьанҭаракәа ҳариааины аҵара ҳҵеит. Аҩызцәа бзиакәа ҳарҳаит, убри абзоурала иахьа абарҭ зыхьӡ сҳәаз Москватәи аинститутқәа рҿы аӡәыр аҵара иҭахызар имҩа аатуп. Уи иҳаҩсыз ашәышықәса аҩбатәи азбжазы урҭ аҵараиурҭақәа рҿы аҵара зҵоз, игәнааланы зхы мҩапызгоз, аҵарагьы бзианы изҵоз Борис ԥсаҭалашагьы убрахь дналаҵаны, ирыбзоуроу рацәоуп.

Москва ҳҵаракәа нагӡаны – акандидатра хьчаны, Аԥсныҟа ҳаныхынҳә, Борис Аԥснытәи ауниверситет аҿы аусура далагеит, сара шықәсқәак усурада сынхазаргьы, срыдыркылт Аԥсуаҭҵааратә институт аҿы. Убри аахыс, иахьа уажәрааны, абри аинститут аҿы аус зуеит.

Борис ауниверситет аҿы иусура алҵшәақәа мацара абанҙанеиуеи! Аабыкьа хаз шәҟәны иҭыҵит аԥсышәала иимыз, иҵьабаа ду здиҵаз ашәҟәы хатәара «Аурыс литература аҭоурых». Аԥсуа литература аҭҵааҩык иаҳасабалагьы уи илиршахьо рацәоуп. Инарҵауыланы иҭиҵааит аԥсуа поема аиреи, аҿиареи, ашьақәгылареи. Уи иазкны иҩит амонографиа. Акымкәа ҩбамкәа аизгақәа инапы иҵихит аԥсуа поетцәеи ашәҟәыҩҩцәеи рырҿиара иазкны. Ихәҭаа ыҟоуп аԥсуа публицистика аизҳазыгьараҿгьы. Борис дравторуп, иара убас, ауаа нагақәа ирызку аочерккәа, Аԥсны аҭоурых азҵаарақәа иахьрылацәажәоу астатиақәа. Ҵарауаҩык, литератураҭҵааҩык, аочеркҩҩык иаҳасабала Б. Гәыргәлиа аԥсуаа рҭоурыхи рдоуҳатә культуреи рыҭҵаараҿы ихатәроу аусумҭақәа иакымкәа, иҩбамкәа иаҳзынижьит.

Аха, Б. Гәыргәлиа зегь раԥхьа иргыланы дпоетуп. Поетк иаҳасаб ала ҽаӡәы диламҩашьо аԥсуа литература аҭоурыхаҿы иара иитәу аҭыԥ алихит наунагӡа. Иажәеинраалакәа иара иеиԥш амца рылҟьоит, ихы, игәы, иԥсы акәҵаны ишҩу рныԥшуеит. Аграждантә лирика аганахь ала Борис, усҟакгьы ирацәам, ажәеинраала азҟаза дуцәа дыруаӡәкуп ҳҳәар, аиашахаҭа акәхоит. Ҳҩыза гәакьа Борис шәҟәыҩҩык, поетк, аԥсуаа рдоуҳатә культура аматҵуҩык иаҳасаб ала ирацәоуп илиршаз, уи хәы змам малуп, ибаҟоуп наҟ-ааҟтәи аԥсуа биԥаракәа

зегь рзы. Ҳәарада, Б. Гәыргәлиа ажәа азҟазак, ихатәроу уаажәларратә усзуҩык иаҳасабала дзыхьӡаз рацәоуп, ус иҟоуп аԥсҭазаара, есқьынагьы дҳауаз џьаҳшьон. Аха, ҳгәы абаауеит Р. Қапба Борис ирҿиареи, иуаажәларратә усуреи, дызлиааз, дызҭагылаз атмосфереи инҭкаа-ааҭкааны, инарҵауланы иахьҭиҵааз, иара изку ашәҟәы ахьибаз, дахьахьӡаз.

Абри сгәалашәара кьаҿ бжатахоит извыстәым фактк мҳәакәа савсыр. Уи зхысҳәаауа, Борис иарґьажәҩа, иԥсҭазаара зегьы ицеиҩызшаз, Борис Гәыргәлиа ҳәа ихьӡи ижәлеи еидкыланы ажәлар ирҳәозар зыбзоура маҷым Нелли Чычԥҳа лоуп. Аҭаацәаара бзиа иалиааз, Бзыԥан еицырдыруаз Александр Чычба иԥҳара даԥсаҵәҟьоуп Нелли. Аԥсуа ҭаацәара цқьа иалҵыз, ԥсуаҵасла иааӡаз Нелли Аҟәа аинститут данҭала нахыс даҳдыруан аҵара еицызҵоз зегьы. Пшрала-сахьала еиҿкааз, уи иақәнагоз аҟазшьеи ахныҟәгашьеи змаз, дыҟәба-ҟәшәо, лу уамшьуа, лҳәа уамшьуа, аҵараҿы иҟәыбҷаз, абри акала дысзыҟандаз ззуҳәоз ҭыԥҳан Нелли.

Ашьҭахь, Бориси лареи еинасыԥхеит, уи иҩызцәа зегьы ҳаигәырґьеит. Ирхылҵит хҩык ахшара: ҩыџьа аԥацәа – Ахреи Абзагәи, аԥҳа Адеи. Урҭ зегьы, ишырҳәо еиԥш аӡәы длашәымкәа, аӡә дцыркьымкәа, нап рыдкыланы ирааӡеит. Рыҷкәын Ахра дҭаацәарахеит, ихшара ҟалеит. Ада Ешаа рыҩнра дыҩнагылоуп, лыԥшәма Ешба Беслан унеишь-уааишь ҳәа зарҳәо хаҵа нагоуп. Амаҭацәа рбеит, идыргәырґьеит Борисгьы Неллигьы.

Анцәа ишиҳәара, аныҳәаҩ бзиа ихы рыдиныҳәаларатәы иҟан. Аха, ацәгьеи абзиеи рышьхәа еивҵоуп ҳәа, ибзиахәха, рхы иақәгәырґьо ишыҟаз, ақырҭуа фашистцәа Аԥсны иақәлеит. Аԥсны жәлар рыхьӡи-рыхьымӡґи ахьчараҿы игылаз ирылагылаз Абзагә – Неллии Бориси рыҷкәын гәлымҵәах, ақәра хьымӡа, зызхара аԥсҭазаара абаха задымраӡаз Абзагә лаша иԥсадгьыл ихы ақәиҵеит.

Аибашьра ацәаҳәа рыҩны ишазааигәазгьы рышьҭахьҟа, раштҭеи рнышәынҭрақәеи ныжьны шьаҿак ихьамҵит Борисгьы Неллигьы. Аибашьра зегьы Кәтол ирхыргеит. Борис аибашьра зегьы Амрагыларатәи афронт далахәын,

апозициақәа рҿы днеины аибашьцәа дрылабжьон, ргәы ирхаҵон. Ас ахныҟәгара, аиаша ҳҳәап, агәыҕьра дуи агәамчи аҭахын.

Аибашьра анеилга ашьҭахьгьы, даҽа ҧышәара хьанҭак рзыҧшын Неллии Бориси. Ичымазара иахҟьаны идунеи иҧсахит рыцҳкәын аиҳабы Ахра. Уи еиҭагәырҩа духеит, аха ргәы зладырҭынчша, – Ахра ихшара ыҟоуп. Иахьазы урҭ ҭаацәароуп.

Абарҭ агәаҟрақәа илхылгаз лзымхозшәа Нелли лыҧшәма бзиахә, ҳҩыза гәакьа Борисгьы залымдарыла длыҧхеит... Уигьы гәырҩа цәгьаны илхылгеит Нелли. Абарҭқәа зегьы лыхганы, зыжәлар рҿы ҳаҭыр зқәыз, лабхәа Гәыргәлиа Алмысхан инхара авара, Борисгьы ларгьы идыргылаз аҩнра дахуп. Лабхәыиндцәа Игори Даури рылаҧшгьы лыгӡам, сабшала, мҽышала Адеи лыҧшәмеи, урҭ рыхшареи Нелли лашҭа ҭдырҭәаауеит. Уи лара лзы гәырҕьароуп. Иахьазы Нелли, лгәырҩа даиааины, Гәыргәлиа Борис иҩнра-игәара ашә аалыртуеит, лмоҭацәеи урҭ рыхшареи рыла лгәы дууп. Иххаӡа еиқәуп Борис Гәыргәлиа ихәыштаара амца, иарҕьажәҩа – афырҧхәыс (ҽакала ҳәашьа амаӡам) Нелли Чычҧҳа лыбзоурала, лымчала. Илыхшаз рыбзиарақәа, реизҳара нагӡаны Анцәа илирбааит, уи дагьаҧсацәҟьоуп лара...

2015

II

АШӘҞӘЫҨҨИ АЖӘЛАР РАЖӘАРҾИАРЕИ

АЛАГАЛАЖӘА

Апроблема алацәажәара аҳасаб ала

Иарбан литературазаалак иины азҳа-зыҕьара амҩа ианыҟәу, ажанрқәа уарла-шәарла ацәырҵра рҿаназыркуа, аҿиарамҩа ианану, асахьаркыратә литература ҟазарак, естетикатә категориак аҳасабала ахы анцәырнаго, ипрофессионалтәу ажәарҿиара раԥхьаӡатәи аамҭазы еиҳарак маакыра ҳасабла, ҵыргәак еиԥш ахы ианархәо жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа роуп.

Алитература ҿа «имԥсахӡакәа» иаланагалоит ақәыԥшра аамҭазы иара убас жәлар рқьабзқәа, рыбзазара зныԥшуа амоментқәеи афактқәеи рацәаны. Раԥхьаӡатәи ашьаҿақәа еихызго алитература иазыҟәгылоу азҵаарақәеи аҳасабтәқәеи злаҟоу ала, уи еиҳарак изызҿлымҳау амилаҭ азеиԥш ҟазшьа ҷыдақәа раарԥшра, ирлас-ырласны рызхьаԥшра, урҭ рышьақәырҕәҕәара, аҵыхәтәаны ахы ашьақәырҕәҕәара (самоутверждение), ауаҩы иҩнуҵҟатәи ихәыцрақәа, игәҭыхақәа иргәыламлацәакәа, хыхь-хыхь иаабо рыхцәажәароуп. Ари изхысраны иҟоу периодуп иарбан литературазаалакгьы. Уи зыхҟьо амзызқәа ирхадоуп аԥышәа амаҷра, атрадициақәа – алитературатә традициақәа – рыҟамзаара.

Ус анакәха, асахьаркыратә литература хьамԥшырц залшом иара иазааигәоу, ҷыдала иара зыдҳәалоу, изхылҿиааауа, ҿакала иаҳҳәозар, қәаарыхырҭас иамоу, жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рахь. Урҭ цхыраагӡара ду руеит аҩыратә литература аиреи, аҿиареи азҳа-зыҕьареи аус аҿы. Жәлар рыԥсҭазаара аган рацәа, аҷыдарақәа еиқәырханы, абиԥарак аҟынтә даҿа абиԥарак ахь иаазгоны ҳәа иҟоу, шәышықәсала жәлар ретикатәи рестетикатәи гәаанагарақәа, рхәыцрақәа,

рмилаҭтә ԥсихологиа мырӡкәа, еиҳа-еиҳа еихазҳауа ҳәа иҟаз жәлар рҿаԥыцтә рҿиамҭақәа ракәын. Аҩырақәеи егьырҭ аинформациақәеи рхыҵхырҭақәа аныҟамыз аамҭазы, жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа иуниверсалыз, рыԥсҭазаара аганқәа зегьы инарҭбааны изныԥшуаз, иеидызкылоз факторын амилаҭ рзы.

Араҟа иазааҭгылатәуп даҽа зҵааракгьы. Иеиԥшума алитературеи афольклори реиҭанеи-ааира апериодқәа зегьы рҿы? Хымԥада, аҿиара раԥхьатәи апериод азы арҭ ацхыраагӡақәа асахьаркыратә литература «меигӡарахда» иаланагалоит, ирҿыԥшуеит кырџьара, ирҿнаҵаауа рацәаӡоуп. Аха аҩыра-жәа еиҳа-еиҳа иҿиацыԥхьаӡа, иара аԥызҵо ашәҟәыҩҩцәа рҟазара иазҳа-цыԥхьаӡа, алитератураҿы афольклор хархәашьас иауа аҽаԥсахуеит, уи аматериалқәа рыкапан, рҭыԥ иаҳа аҳәаақәа маҷхоит.

Аԥсуа литература зықәра дуу, атрадициа дуқәа змоу алитературақәа раасҭа кыр қәрала иҷкәыноуп. Убри аҟнытә афольклори иареи реизыҟазаашьа апроблема ихадоу апроблемақәа ируакуп аԥсуа сахьаркыратә литература аҭоурых аҭҵаара аус аҿы.

Алитература ашьаҭакҩцәа, Д. Гәлиа, С. Ҷанба, раԥхьаӡатәи аԥсуа газеҭ «Аԥсны» иеиднакылоз аҩҩцәа ҿарацәа рплеада иалаз шамахамзар зегьы (М. Ҳашба, И. Коҕониа, З. Дарсалиа, Ш. Хокьырба уб. иҵ.) рҩымҭақәа рҿы иаҳԥылоит ирацәаны афольклортә маҭәахәқәа. Формала урҭ рҩымҭақәа жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ирцәыхараӡам, уи анырра ду иҟанаҵаз агәаҭара усҟак иуадаҩӡам.

Даҽа ганкахьала, тематикалеи ҵакылеи арҭ рырҿиамҭақәа раҕырак зыдҳәалоу изҭагылоу аамҭа ахцәажәароуп, иҿаԥырҽуеит ажәытә ԥсҭазаара иннажьыз ақьабз бааԥсқәа (иаҳҳәап, аҕычра, усда-ҳәысда абжьаҟьалара уб.иҵ.), ирыԥхьоит рыжәлар алахтырахь, ахақәиҭра ажәлар ирзаазгаз ақәԥара рҽаладырхәларц. Ирбо, рыла заахо афакт, ахҭыс констатациа азырует. Мамзаргьы жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭа иарҿиаз ишеибгоу «ихырҩылаауеит» (уигьы, шамахамзар, аҟазара ацәмаҷны). Ас еиԥш арҿиара аус азнеира, хымԥада, жәлар рыбзазара хыхь-хыхь асахьа аҭыхра аҳәаақәа еиҳа ирзаaигәоуп.

Уимоу, ажәытәан аҭыԥ змаз, жәлар зызхьаԥшны ашәаны, ма ажәабжьны ирзынхаз ахҭыс, асиужет иавамгылакәа, ашәҟәы ианырҵоит (Д. Гәлиа: «Ешсоу итапанча», «Ажәытәуаа рыпату еиқәҵашьа», «Ажәытәан»; Ш. Хокьырба: «Ҭауад хаҵак дыҟагәышьан», «Ажәытә аҭәҳәа», «Аҳи ахьчеи рлакә» уб.иҭ.). Аҟыбаҩ ду змаз аԥсуа поет Иуа Коғониа ипоемақәа рсиужетқәа зегьы аагоуп ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рахьтә, насгьы уи урҭ дреиҷаҳаны, мыцхәы еиҭакра рзимуӡеит асиужетқәа рганахьала, мамзаргьы ус ажәабжьны ирҳәоз, аамҭала ааигәа иҟалаз ахҭыс ԥсахрада гәыцәс ириҭон иҩымҭақәа, ажәеинраала бызшәала ашәҟәы ианиҵон («Ашәы Данаҟеии аҟарач Бакәыкәи», «Маршьанаа шықәибахыз», «Ашәаныуа Мырзаҟан»).

Аԥсуа литература аҿиарамҩа ҳанашьклаԥшуа, иҳамбарц залшом даҽа ҟазшьа ҷыдакгьы. Ҿыц ииз алитератураҿы раԥхьа рхы ыҵырхуеит апоезиатә жанрқәа. Иара ахаҭарнакцәа, иаԥызҵо ирҩуа, рхы ахьԥыршәо еиҳарак апоезиаҿоуп. Ари аҩыза афакт аҭыԥ ахьамоу аԥсуа литератураҿы мацара акәӡам. Ҿыц аҿиара иалагаз Кавказтәи алитературақәа (аедыгьтәқәа, аингуштә, ачечентә, ауаԥстә, аҟарачтә, абалкартә, адағьсҭантәқәа...), Волга аԥшаҳәа иаванхо амилаҭқәа рлитературақәа (ачуваштә, амаритә, мордватә, аҭаҭартә, абашкиртә, акалмиктә, комитә), Абжьара Азиа иқәынхо, Сибра инхо амилаҭқәа рлитературақәа рҿы раԥхьаӡатәи рыҿиара апериод азы аԥыжәара амоуп апоезиа, урҭ рхы шыҵырхуагьы апоезиа алоуп.

Ари аҩыза аҭагылазаашьа, еиҳарак иҷкәыноу, ҿыц ииз асовет литературақәа зегьы ирзеиԥшу аҟазшьа ҷыда машәыршақә акәӡам аԥсҭазаараҿы аҭыԥ шааннакылаз.

Уи зыхҟьазгьы, хыхь ишазгәаҭоу еиԥш, арҭ алитературақәа «рҟырҟы зырхәхәыз» жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рҿы еиҳарак аԥыжәара змоу, иаҳа ажәлар ирласырласны изызхьаԥшуа, ирҳәо, апоезиатә жанрқәа ракәын (еиуеиԥшым ашәақәа, ацуфарақәа, ажәаԥҟақәа, аиумортә, асатиратә поезиа, ахьӡыртәрақәа, афырхаҵаратә епос, аҭоурыхтә фырхаҵаратә ашәақәа, ачастушкақәа, алирикатә поезиа уб.иҭ.). Алитература ҿақәа рхаҭарнакцәа арҭ

«иаҳа имариоу» ажанр кьаҿқәа ирызхьаԥшуеит, аҩышьа рҿыртҵаауеит. Рхы иадырхәоит урҭ ртематика, ридеиа, рсахьаркра. Афольклор арсенал аҟнытә иааргоит рырҿиараус аҿы ирҭаху амыругагьы аматәахәгьы. Уи анаҩсан, афольклор апоетикатә жанрқәа рахь аҩҩцәа рхьаԥшра, рхархәаара зыбзоуроу даҽа факторкгьы ыҟоуп.

Урыстәыла ареволиуциатә еиҭасра дуқәа аныҟалоз, уаҟа иқәынхоз ажәларқәа зегьы рсоциалтәи рполитикатәи хақәиҭразы ианықәԥоз, исахьарку ажәагьы максималла абџьарра анауаз аамҭазы, апоетцәа оперативла аус зызуша ажанрқәа ракәхон изызхьаԥшуаз, мыругас, бџьарс ишьҭырхуаз. Ас еиԥш иҟаз маҭәахәқәан апоезиа ажанрқәа.

Ареволиуциатә ситуациа иаанагаз жәлар руси, рхәыцрақәеи, рҽыззыркуеи зыдҳәалаз амилаҭтә доуҳатә дунеи рҽеҭаргӡаӡом. Урҭ рҵакы иаҳа иҭбаахоит. Араҟа жәлар рыҩнуҵҟатәи русқәеи иаҳа зымҽхак ҭбаау апроблемақәа еилалоит, еидҳәалахоит. Акы аӡбара, аҳасабра егьи ада ԥсыхәа амаӡам.

Абас еиԥш аиҭасра дуқәа адунеи аҿы аҭыԥ анрымаз (конкретла Урыстәылеи, насгьы иара, ишакәхалакгьы, иаҵанакуаз атәылақәеи) аамҭазоуп аԥсуа литература аиреи аҿиареи аҭыԥ анроуз. Хымԥада, ари аҩыза аҭагылазаашьа еидара ҕәҕәан алитература ҿа азы, аха уи, даҽа ганкахьалагьы, иарласит иҿиахьаз, атрадициақәа змаз алитературақәеи иареи реизааигәахара, аҿиара, азҳазыҕьара аус.

Абас еиԥш ахҭысқәа аҭыԥ анрымаз аамҭазы аԥсуа шәҟәыҩҩцәа, лымкаала, рҩымҭақәа рҿы аԥхьаҩ дхьадырԥшуеит ажәытәантәи абиԥарақәа рфырхаҵарақәа рахь, урҭ рыламыси, рыуаҩреи, рыпатуеиқәҵашьеи рахь, ԥсахра мыцхәы змаӡамкәа иааиуа, зыхә ҳараку рмилаҭтә етикахь. Арҭ зегьы иахьа уажәраанӡа иаазгаз жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ракәын, жәлар рқьабзқәеи рыбзазашьа аҷыдарақәеи еидкыланы измаз, рыԥсҭазаара моральтә кредос иамаз, изықәныҟәоз, ус анакәха, жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ҿырԥшыган цәала-жьылеи гәаҭалеи аҳра-тәра иаҵыцырц зҽазызкыз, ахақәиҭразы иқәԥоз ажәлар рзы.

Апоезиа жәлар рҿаԥыцтә рҿиара шаныԥшызи, аԥсуа

прозаҿы уи ҭыԥс иааннакылози еиҿырԥшны ҳахәаԥшуазар, игәаҳамҭарц залшом урҭ реиԥшымра. Раԥхьаӡа иргыланы уи зыхǩьо, ҳәара аҭахым, урҭ злеиԥшым ржанртә ҷыдарақәа ракәхоит. Уи анаҩсан, аԥсуа поезиаҿы апоетцәа рҩымҭақәа рҿы, алитература аҭоурых аԥхьатәи аетап аан, афольклортә ԥҵамҭа асиужет иавамгылацәакәа, ишеибгаз ақьаад ахь аиагара акәызҭгьы аԥыжәара змаз, апрозаҿы уи аҩыза, шамахамзар, иаҳԥылаӡом (уи аҭыԥ амоуп, хымԥада, апрозаҿгьы, аха иаҳа имаҷуп). Уи зыбзоуроу, маҷк иадамхаргьы, асахьаркыратә литература аихьӡарақәа роуп. Насгьы, ишдыру еиԥш, аԥсуа проза апоезиа аасҭа ашәǩәыҩҩцәа-апрозаикцәа (аиҳараҩык ԥыхьа ипоетцәаз) нап адыркит икьасаны («Атәым жәҩан аҵаǩа» аҭыӡшәа ҳамҳәозар). Аԥсуа прозаҿы афольклортә сиужети амотивқәеи рыдагьы, ашәǩәыҩҩцәа рызхьаԥшуан уи арсенал иаҵанакуа акомпонентқәа рацәаны, еиҳаракгьы – асахьаркыратә цхыраагӡақәа: абызшәа, астиль, аиҭаҳәашьа, аформа. Афольклор ажанр кьаҿқәа ашәǩәыҩҩцәа рҩымҭақәа ирыларгалоит урҭ рҵаки рсахьаркреи иаҳа игәылырҭәааны раарԥшразы.

1930-тәи ашықәсқәа рзоуп аԥсуа сахьаркыратә литератураҿы ианцәырҵыз инеиҵыху апрозатә жанр (ароман, ажәабжь ду – аповест). Ашәǩәыҩҩцәа рǩазара иазҳаит, иара убас аǩыбаҩ змаз рхыԥхьаӡарагьы иацлеит. Ари аамҭазы аԥсуа литература еиҳарак иаǩазшьа ҷыдоуп ҳәа уаҩы иазиҳәартә иǩоу – аԥсуа шәǩәыҩҩцәа ртематика аҿартбаауеит, еиуеиԥшым азҵаарақәа ықәдыргылоит рҩымҭақәа рҿы. Ажәытә ԥсҭазаара макьанагьы иазхьаԥшуеит, уи иазкны ирҩуеит ажәабжьқәа (И. Папасқьыр – «Ақабла», «Кәынач», «Аимҭахара», «Акаруал шәақь», Ӡаӡ Дарсалиа иажәабжьқәа), ажәытәи аҿатәи еиҿдырԥшуеит, иааиз аҿатә аԥыжәара шамоу шьақәырӷәӷәо, ма ажәытәра ирзыннажьыз абааԥсрақәа, аамҭа ҿыц иаԥырхагоу, ҿаԥырҿуеит исахьарку ажәала (С. Ҷанба: «Ыы, аллаҳ, аллаҳ...», «Сабду ихәышҭаара ахаҳә» уб. иҵ.).

Аха арҭ аҩымҭақәа инарываргыланы, иҳамоуп план рацәала еилоу асахьаркыратә ԥҵамҭақәа, урҭ рҿы

ишьҭыхуп аҧсҭазаара ҿыц иаанагаз, идуу азеиҧш проблемақәа (С. Ҷанба иповест «Сеидык», И. Папасқьыр ироман «Ҭемыр», В. Агрба иповест «Аколнхара «Ҧхьаҟа» аишьа», Д. Гәлиа ироман «Камачыч»).

Ишдыру еиҧш, арҭ аепикатә жанр дуқәа ашәҟәыҩҩцәа иаҳа алшарақәа рырҭон аҧсҭазаара ганрацәала инарҭбааны ааргшразы, асахьа аҭыхразы. Аҧсуа литература анинахыс иқәнаргылаз апроблемақәа: ажәытәи аҿатәи реизыҟазаашьа, Аҧсни аҧсуааи рҭоурыхтә лахьынҵа, рҧеиҧш уҳәа убас егьырҭ азҵаара рацәагьы араҟа ироуит иаҳа инарҭбааны, иаҳа инарҵауланы анализ рзура, аҭҵаара. Уи анаҩсан, сахьаркырала мыцхәы иҧсыҽу аҩымҭақәа иаҳа имачхоит, аҧсуа шәҟәыҩҩцәа аҧсҭазаара рҿаҧхьа иқәнаргылаз азҵаара рацәа ироуеит иаҳа иҵаулоу апрофессионалтә сахьаркыратә хцәажәара. Дырмит иажәақәа рыла иаҳҳәозар: «Аҧсуа литература ҽеаҧарак иҧеит». Идуу аепикатә жанр (аповест, ароман) ацәырҵра мацарагьы иаҳәоит аихьӡарақәа шмачмыз алитератураҿы. Ари аҩыза аҭагылазаашьа, ҳәарада, еиҳагьы иарҭбааит асахьаркыратә литература ахаҭарнакцәа рҭакҧхықәрагьы рылшарагьы аҧсҭазаара ганрацәала аилазаара иҭбааҭыцәны, иҵауланы ааргшразы. Уажәраанӡа алитература иқәнаргылоз апроблемақәеи атемақәеи рызбашьа аформагьы аҽеаҧсахит, естетикала иаҳа иҳаракхеит инеидкыланы уахәаҧшуазаргьы. Аҧсуа шәҟәыҩҩцәа реиҳараҩык афакт аиҭаҳәара аҟнытә изыхцәажәо аматериал сахьаркырала анализ азурахьы рхы дырхеит, иаалукааша, ула зааханша ақәҿиарақәагьы аадырҧшит.

Асахьаркыратә литература уажәраанӡа излацәажәаз, ианыҧшуаз апроблемақәагьы даҽа сахьаркыратә ӡбашьақәак шьҭырхуа иалагеит.

Иаҳҳәап, амцхаҵарақәа шҽеим, ишхырҳагам ауаа рыхдырра азҳаразы, рыҧсҭазааразы уажә аҧхьа декламациак, лозунгк аҳасабала ирызбозҭгьы ашәҟәыҩҩцәа, уажәыгь уи атема мап шацәырымкыцгьы, уаажәларратә проблемак аҳасабала адагьы, уи иахәаҧшуеит асахьаркыратә ҟазара азҵаарақәа ируаку маҭәахәык еиҧш, ҽеакала иаҳҳәозар, аестетикатә гангьы азҿлымҳара агдырхаӡом. Ажәытә аамҭа

алацәажәара, уи азхьаԥшра акапангьы иаҳа имаҷхеит. Ҳазлацәажәо апериод азы, ԥыхьа аасҭа, ашәҟәыҩҩцәа рҩымҭақәа рҿы иаҳԥыло, ретроспективтә планла иаарԥшу ахҭысқәагьы, цхыраагӡара ззырыуа изҭагылоу аамҭазтәи аԥсҭазаара иаҳа игәылырҭәааны, инагӡаны ааршра акәхеит.

Аԥсуа поезиа еиԥш, апроза ашьақәгылараҿгьы уаҩ дзызвымсуа проблемоуп жәлар рҿаԥыцтә рҿиара ҭыԥс, рольс иааннакылаз азҵаара. Ари азҵаара араҟа уаҩы даналацәажәо ихшыҩ ззишьҭыша, аҵыхәтәантәи асиужетқәеи иара асахьаркыратә цхыраагӡақәеи хыԥхьаӡарала разгәаҭара анаҩсангьы, урҭ рестетикатә ҵакы ахцәажәара акәхоит. Аҭоурых-литературатә план шьаҭас иныҟаҵаны, аҭҵааҩы иазгәеиҭозароуп афольклор алшарақәа ашәҟәыҩҩцәа рырҿиарамҩаҿы, рҟазара азҳараҿы ныррас иҟарҵаз. Алитература аҿиара ахырхарҭақәа, аԥсҭазаараҿы иҟоу аҭагылазаашьа, ауаажәларратә ԥсҭазаара аҿиара апроцессқәа фонс иҟаҵаны, ашәҟәыҩҩцәа хаз-хазы рырҿиарамҩа ҟазшьаҷыдақәас иамоу азгәаҭаны, рҟыбаҩ алшарақәеи рырҿиаратә мҩа ацашьеи уҳәа убас егьырҭгьы ирывымскәоуп алитература афольклоризмра азҵаара аҭҵаара шаҭаху. Ас еиԥш иҟоу амҩа иаҳа алҵшәа аиуеит асахьаркыратә литература аҭҵаара аҭоурых аҿы.

30-тәи ашықәсқәа рзы ари апроблема иазкны акыр усумҭа аԥҵан асовет литератураҭҵаараҿы. Андреев, Азадовски, Пиксанов, убас егьырҭгьы русумҭақәа рҿы асахьаркыратә литература аҭҵаараҿы ари апроблема акырынтә иазхьаԥшхьан, инеиҵыху астатиақәеи амонографиақәеи азыркхьан. Уаанӡатәи аҭҵааҩцәа еиҳарак хшыҩзышьҭра ззыруаз афольклортә ҩымҭақәеи урҭ рцыԥҵәахақәеи асахьаркыратә ҩымҭақәа ишрыларгалоз, хыԥхьаӡарала ҭыԥс иааныркыло, рестетикатә ган акәызҭгьы, арҭ аҭҵааҩцәа иаҳа идырҭбааит ари апроблема аҳәаақәа, уи аҵакы адырҳәалт асахьаркыратә литература аҿиарамҩа аҭоурых аҭҵаара.

Алитератураҿы афольклор ҭыԥс иааннакыло, хәарҭарас иалоу уи азҳа-зыгьараҿы, ажанрқәа рцәырҵраҿы, алитературатә бызшәа аҿиараҿы, апоетика ашьа-

қәгылараҿы, ашәҟәыҩҩцәа рҟазара азҳараҿы инарываргыланы, иаҩстәӡам аидеиа-тематикатә анализ, иара аҭоурыхтә ҿиара амҩа.

Насгьы извыстәу зҵаарам аепохақәа зегьы рҿы афольклор алитература ишаныруа аҷыдарақәагьы. Хымԥада, аепохақәа моу, апериодқәа зегьы рҿы иеиԥшӡам алитературеи афольклори реизыҟазаашьа азҵаара. Уи анаҩсан, ашәҟәыҩҩцәагьы афольклортә традициа аматәахәқәа хархәаашьас иҟарҵогьы еиԥшӡам. Доусы иара ихатә стиль имоуп ари аус аҿгьы.

Хыхь зыӡбахә ҳҳәаз аҭҵааҩцәа ишазгәарҭахьоу еиԥш, хыхь-хыхь иуԥыхьашәо афольклортә матәахәқәа (асиужетқәа, амотивқәа, асахьаркыратә цхыраагӡақәа) рыхцәажәара-реиқәыԥхьаӡара мацара иазаарԥшуам алитература афольклоризмра апроблема, аҵакы зегьы. Насгьы алитературеи жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәеи реизыҟазаашьа апроблема литературатә проблемоуп, абри аспект алоуп ари уаҩ дшахәаԥшыша.

Алитературеи афольклори рестетикатә еиҭанеиааира, реиҿцаара азҵаара аҵакы зегьы неидкыланы, иҭбаа-ҭыцәны, комплекслоуп иштҵаатәу. Ари алитература-теориатә проблема, жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рхыҵхырҭақәа алитератураҿиараҿы аҭыԥ зоуз рыхцәажәареи анализ рзуреи, реиқәыԥхьаӡареи анаҩсангьы, лымкаала ирыдҳәалатәуп иара алитература аҿиара апроцесс, уи аҭоурых, ашәҟәыҩҩы ирҿиаратә ус аҿы афольклор дшазнеиуа, иидеиа-естетикатә принципқәа.

Хымԥада, ашәҟәыҩҩы иҩымҭақәа ирылеигало афольклортә материалқәа зегьы неибеиԥшны аҵакытәи асахьаркыратәи функциақәа нарыгӡоит ҳҳәаргьы иашахом. «Машәыршақә» уа инанагогьы ҟалар ауеит. Иаҳҳәап, уи иҩымҭаҿы ақьабзтә фольклор иеиуоу, ма ачара, ма аԥсхәура, жәлар рыхәмаррақәа уҳәа убас егьырҭгьы дрыхцәажәозар, дызраҩсӡом арҭ ирыдҳәалоу амоментқәа, урҭ фонра руеит аҩымҭазы. Араҟа ашәҟәыҩҩ иидеиатәи исахьаркыратәи принципқәа рыԥшаара лҵшәа амоур ҟалоит. Ас еиԥш иҟоу афольклортә материалқәа автор

дзыхцәажәо аобиект иеиуоуп, иааирԥшуа ахҭыс ма амомент аԥсҭазаара иазааигәеитәырц азы иҟаиҵоит. Алитературеи жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәеи реизыҟазаашьа иалацәажәо аҭҵааҩы дырзааҭгылозароуп ашәҟәыҩҩ ибызшәеи жәлар рбызшәеи реизааигәаара азҵаара, амилаҭ даҽа милаҭк иеиԥшзымтәуа рҟазшьақәа, рхәыцшьа, ажәак ала, иҷыдоу амилаттә хәыцшьа аформагьы.

Хыхь ишазгәаҳҭаз еиԥш, аԥсуа литератураҿы апрозатә жанрқәа рхы аныҵырхыз 30-тәи ашықәсқәа рзоуп. Д. Гәлиа иажәабжьқәа «Атәым жәҩан аҵаҟа», Мушьни Аҳашба иажәабжьқәа 20-тәи ашықәсқәа рзы акьыԥхь збақәаз раамҵыдахаз, даҽа прозатә ҩымҭак ыҟаӡам уаанӡа. 30-тәи ашықәсқәа рзоуп аԥсуа литература ианаланагалаз апрозатә ҩымҭа ду – аромангьы.

«Алитература аҭоурых излаҳнарбо ала, апоезиатә ҩымҭақәа рааста, исахьарку апроза еиҳа аакьыскьа ишьақәгылеит. Ароман акәзар – уи алитературатә ҿиара иҵегь ааскьаӡа иахылҵыз акоуп.

Аепикатә формақәа рахьтә ароман ҷыдала еиҳа зымҽхакуза жанруп, уи план рацәала аиҿартәышьа иамоу абзоурала, ашәҟәыҩҩы акыр инарҭбааны иааирԥшыр илнаршоит аҭоурыхтә хҭысқәа рҿиара, аекономика, анаукатә интересқәа рдунеи, ажәакала, еиуеиԥшым аԥсҭазаара аҵкарқәа рацәаӡаны» [14].

Асовет литературақәа рҿиара амҩа излаҳнарбо ала, «исахьарку апроза, еиҳаракгьы ароман, Октиабртәи социалисттә револиуциа ашьҭахь иҿыцны аҿиара иалагеит ҳәа иуԥхьаӡартә иҟоуп уаанӡа иеинылахьаз асахьаркыратә проза змаз ажәларқәа рҿгьы… Аурыс литератураҿы ҳазхаану ареволиуциатә хҭысқәа рматериал ала исахьарку апроза аҿиара иалагеит 20-тәи ашықәсқәа ралагамҭазы. Ҳазну аамҭа иазку раԥхьатәи асоциал-психологиатә роман, А. Фадеев ироман «Ацҟьара», акьыԥхь аҟны иҭыҵит Октиабр жәа-шықәса анахыҵ ашьҭахь. Асоциалисттә реализм иарҿиамҭоу иара абри аромангьы, уи аурыс литературазы акыр иҿыцны ишыҟалазгьы, уеизгьы кырҵьара

[14] Х. Бӷажәба, К. Зеленски. Дмитри Гәлиа. Акритикатә-библиографиатә очерк. Аҟәа, 1956. Ад.95–96.

ианыԥшит аурыс классикцәа (Толстои, Горки) иеиҿыркааз аԥсихологиатә проза атрадициақәа, асоциалтә роман атрадициақәа» [15].

Ажәытә шәҟәԥыратә традициақәа змамыз асовет жәларқәа рлитературақәа рҿы исахьарку апроза аҿиара еиҳа еиҭахан, насгьы џьара-џьара уи ашьақәгылара акыр шықәса аҭаххеит. Асовет литературақәа рҿы акырџьара исахьарку апроза, иара абри ажәа ишаҭанакуа еиԥш, аҿиара иалагеит 1941–1945 шықәсақәа рзтәи аибашьра ашьҭахьтәи ашықәсқәа раан. Анкьа ашәҟәԥыра змамыз ажәларқәа рҿы исахьарку апроза аинылара иалагеит апоезиатә жанрқәеи афольклортә поетика алшарақәеи рыцхыраагӡарала.

Хыхь ишазгәаҳҭаз еиԥш, 30-тәи ашықәсқәа рзоуп аԥра нап анадыркыз, ма акьыԥхь анырбаз В. Агрба, С. Чанба, Д. Гәлиа, И. Папасқьыр рпрозатә ԥымҭақәа – аповестқәа, ароман. Аԥсуа сахьаркыратә литература шқәыԥшызгьы, иааџьоушьартә ақәҿиара бзиақәа аанарԥшит ари ажәашықәса иалыршаны.

Ари аԥыза ақәҿиара зыбзоуроу, раԥхьаӡа иргыланы, аԥсуа проза иаман изықәгьацоз аарыхырҭа бзиа. Иеиҭагылахьан, ирацәаԥымзаргьы, аԥышәа роухьан арҿиара знапы алакыз ашәҟәыԥԥцәа. Ԥбагьы – урҭ ахысхьан, ирҭахьан еиҳарак аурыс классикатә сахьаркыратә литература аԥышәа.

Ари апериод азы асовет литературақәа (атрадициа дуқәа змоугьы нарылаҭаны) иазҿлымҳахо иалагеит, ишьҭырхит изҭагылоу аамҭазтәи атематика. Рԥымҭақәа азыркуеит асоциалисттә ԥсҭазаара иаанагаз ауаажәларратә еизыҟазаашьа аарԥшра, иаԥырҵоит ари атема иазку инеиҵыху аепикатә ԥымҭақәа, панорама ҭбаала асоциалисттә система иахылҿиааауа азҵаарақәа зныԥшуа. Асистема ҿыц шьаҭанкыла иаԥсахит ақыҭа ахаҿсахьагьы. Иаҳа иџьбарахеит арҭ ашықәсқәа рзы ауаажәларратә конфликтқәа. Ҿыц азҳа-зыгьара иаҿу асоциалисттә система

---

[15] Х. Бӷажәба, К. Зеленски. Дмитри Гәлиа. Акритикатә-библиографиатә очерк. Аҟәа, 1956. Ад. 96.

азықәҧаҩцәа хацәынмырха ирҿагылоуп ажәытә ҧсҭазаара иннажьыз ацәынхақәа. Урҭ рхала абџьаршьҭаҭцара ргәы иҭаӡам, рыҧсымҭазы ицҳауеит. Аламалагьы зпозициа нзыжьырц згәы иҭоу ракәӡам. Аӡ иаго ауаҩы аҭәиц дшахьынҳало еиҧш, иарбан бџьарзаалакгьы еилырхуам, амала иара рыхәааит ииаӡааура рыҧсҭазаара аиқәырхаразы.

Хымҧада асовет шәҟәыҩҩцәа рырҿиаратә хықәкқәа зегьы раҧхьа ишьҭыхтәқәаз иреиуан ақыҭа аколлективизациа атема. Асоциалисттә ҳәынҭқарра ду аҿы имҩаҧысуаз, инеибеиҧшны зымҽхак ырҭбаауа иааиуаз, ҭакылагьы аџьажәлар рыҧсҭазаара аиҕьтәра иазҳәаз ахҭыс ду сахьаркны, ирҭцауланы, инеиҭцыхны, аҧсҭазаара аган рацәа иазааҭгыланы, реалисттә методла ааҧшра – асовет литературақәа ихадаз рыҳасабтәқәа ируакын.

Убриоуп ари апроблема изазхьаҧшызгьы ирацәаҩны асовет шәҟәыҩҩцәа («Ишьҭыху адәаӡа» – М. Шолохов, «Колхидатәи шьыжьтәи ашәаҧшь» – В. Лорҭқиҧаниӡе, «Гуад Бигәа» – Л. Қьиачели убас иҭцегьы).

Аколлективизациа атема, хыхь ишазгәаҳҭаз еиҧш, иазкны аҧсуа литератураҿы иаҧҵан имаҷымкәа аепикатә ҩымҭақәа: В. Агрба иажәабжь ду (иповест) «Аколнхара «Ҧхьаҟа» аишьа», И. Папасқьыр ироман «Ҭемыр», С. Қәычбериа иажәабжь ду «Иеиҭаиз» убас егьырҭгьы.

Абарҭ иеиқәаҳаҧхьаӡаз аҩымҭақәа шаҳаҭра руеит аҧсуа қыҭа иазааз аҿыц ҧсҭазаара ишазҿлымҳаз ҳашәҟәыҩҩцәа, раамҭазтәи иактуалыз атематика рнапаҿы ишааргоз. Урҭ, хымҧада, инарҭцауланы иеилкааны ирыман ари атематика аҭцак ду иамаз. Зышьҭа ҿаҿаӡа ианҵо инеиуаз аҧсҭазаара ашьҭахь имгылакәа, агәҭа иагәылагыланы ацара ҳаҧсуа исахьарку ажәарҿиаҩцәа рзы қәҿиара дуун, лшара бзиан.

Аха абраҟа изывстәым зҭцаароуп хыхь ҳзыхцәажәаз аҧсуа сахьаркыратә литература аҿиара аизҳазыҕьара 30-тәи ашықәсқәа рзы кашырран, ҧықәсылара амамызт ҳәа аҳәара.

1930-тәи ашықәсқәа аҩбатәи азбжазы Асовет ҳәынҭқарраҿ хаз-хазы иҟаз алитературатә гәыҧқәа џьарак иеидкылан. Иаҧцан СССР ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла. Уи иаанагоз,

еиуеипҵшым агәаанагаракәа рҭыԥан Асовет шәҟәыҩҩцәа иаку асоциалисттә идеологиа иатәу аҿыц ԥсҭазаара аарԥшра акәхон. Амаҵ азутәын иааиз аԥсҭазаара ҿыц, уи абзиаракәа исахьарку ажәала иҩтәын.

Аха рыцҳарас иҟалаз, иарбан ҳәынҭқарратә идеологиазаалак аҟазара ахырхарҭа ҳәаакәак ирҭарҵалоит, арҿиаҩцәа рыҽҟьарҭақәа маҷхоит, уи иаанаго ашәҟәыҩҩцәа, аҟазара ахаҭарнакцәа ирҭахы-ирҭахым аидеологиа амаҵ рур акәхоит. Аха уи аҟәыгәгәаара иҟанаҵо аҟазара хьысҳанамтәыр ауӡом.

Аԥышәа ду змоу, иеиҵыҵхьаз, иҿиахьаз, иҭышәынтәалахьаз асовет литературақәа рхаҭарнакцәақәак уи аидеологиа иацәцон, аха ҿыц ииз, аинылара амҩа ианыз алитературақәа рзы ари ԥырхага дууп.

20-тәи ашәышықәса ареволиуциа аԥхьатәи ашықәсқәа раан (20-тәии 30-тәии ашықәсқәа), ажәлар ареволиуциа, ахақәиҭра ирнаҭаз аинтузиазм ду арҵысит. Абольшевикцәа аеффект ду змаз рлозунгқәа «Адгьыл анхаҩыжәлар иртәуп, афабрикақәеи азауадқәеи аусуҩцәа», «Ажәларқәа зегьы зинла иеиҟароуп» уҳәа убыс егьырҭгьы ридеиа ажәлар адгылт, иахылҿиааит аинтузиазм ду. Аха аинтузиазм ахала хара уазгом.

Уи анаҩсан, иҳаҩсыз ашәышықәса 30-тәи ашықәсқәа рзы аԥсуа жәлар даҽа рыцҳара дукгьы рзыҟалеит. Сталин зышьаҭа икхьаз аԥсуаа ассимилиациа рзура, рқырҭуатәра ашьапы аҳара иалагеит. Қырҭтәыла аиҳабыра Аԥсны асоветтә республика астатус автономиа аҟынӡа иларҟәны Қырҭтәыла ССР иадырҵеит. Уи ала иахьынӡауаз идыркьаҿт аԥсуа жәлар рзинқәа. Ари ааха дуун аҿыц мҩа ианылаз аԥсуа жәлар рзы. Уи азмырхакәа аԥсуа интеллигенциа, анхаҩыжәлар троцкьистцәоуп ҳәа ахара рыдҵаны ихыршьааз рацәаҩхеит.

40 ашықәсқәа 30-тә ашықәс еиқәаҵәақәа рааста аԥсуа литература аизҳаразы излеиҕьхаз ҳәа злоуҳәаша акагьы ыҟам. Ихыршьааит иааиҵаҩҩыз аҟыбаҩ змаз аҿари ихатәраз аԥсуа шәҟәыҩҩцәеи. Иаанхаз 1941–1945-тәи аибашьра илахәларыҟәшәеит. Аԥсуа литературазы ари ааха дуун. Иара излаҷкәына литератураз ала, ари

аҭагылазаашьа даара ихьысҳанатәит аԥсуа литература.

Иеизҵеит алитература знапы алакыз ауаа рхыԥхьаӡара. Уи анаҩсан аԥсуа жәлар иаамҭацәгьаз аҭагылазаашьа ирымаз иахӗьаны иеиқәхазгьы ишырҭахыз изҩуамызт, ԥсҭазаара бзиа рымамызт. Абас ишыӗазгьы аԥсуа литература аԥсы ҭан. Д. Гәлиа, Б. Шьынқәба, Х. Бҭажәба, М. Аҳашба аибашьрахьынтә ихынҳәыз Ҷыҷыкәеи Алықьсеи Џьонуаа, Қь. Агәмаа, аҿар иреиуаз: Ал. Лашәриа, К. Ламиа, Ҷ. Нодиа (ицәгьамкәа далаган, аха ашьҭахьдацрыҵт ишыӗалазаалак), аӗыбаҩ шьахә змаз Ш. Абганба уҳәа рыбзоурала аԥсуа литература аӡыхь ыҵхәраа иааиуан. Ииуан, ирацәамзаргьы, аҩымҭа бзиақәа усӗантәи аидеологиа иахылҿиаауа аконфликтдара атеориа ааха ҭәҭәа шырнаҭозгьы.

Абри апериод азы, изыхӗьазаалак, аԥсуа литература знапы алакыз раҭьырак ажәлар ражәарҿиара уи аӗара иазхьаԥшуамызт. Уи зыхӗьазгьы – аԥсҭазаара иқәнаргылоз апроблемақәа, асоциал-политикатә хырхарҭеи, аҿар рганахь ала, аԥышәа амаҷреи ирыхӗьон. Ус иага иӗазаргьы, ажәлар ражәеи рашәеи рылшара, уи асахьаркыратә ӗазареи аҵак ду шрымаз иаанхеит Д. Гәлиеи Б. Шьынқәбеи рырҿиара аус аҿы. Ажәлар ражәеи рашәа аформеи оператив ҳасабла цхыраагӡара ауан 1941–1945 шықәсқәа рзтәи Аҵьынџьтәылатә еибашьра иахылҿиаауаз ахҭысқәа раарԥшраҿы (1941–1945 ҳықәсқәа рзтәи Аҵьынџьтәылатә еибашьра иазку Д. Гәлиеи, Б. Шьынқәбеи, Қь. Агәмааи, Ҷ. Џьонуеи ражәеинраалақәа уб.иҵ.).

НАРҬАА РАЖӘАБЖЬҚӘА ИРЫЗКУ АШӘҞӘЫ

Кавказ иқәынхо ажәларқәа репос Нарҭаа адунеи аҿы ижәытәӡатәиу аепикатә баҟа дуқәа ируакуп. Ари аепос иины иҿиеижьҭеи кыр шәышықәсақәа ҵуеит. Убри аҟара шырхыҵуагьы, арҭ ажәабжьқәа иахьа уажәраанӡагьы ирцәымӡӡац Кавказ иқәынхо (иара ныҟәызго) ажәларқәа рдоуҳатә ԥсҭазаараҿы аҵакдуирымоу. Нарҭаа ражәабжьқәа рыдукылар ҟалоит адунеи ахьынӡа-наӡааӡо еицырдыруа амилаҭ-фырхаҵаратә ҳәамҭақәа: ажәытәӡа индиатәи аепосқәа «Махабхарата», «Рамаиана», Вавилонтәи аепос «Гильгамеш», ажәытә бырзенцәа рпоемақәа: «Илиада», «Одиссеиа», ирландиатәии исландиатәии ажәларқәа репос, аскандинавцәа р – «Едаа», акиргизцәа репос «Манас», акалмыкцәа р-«Џьангар», ақырҭқәа р-«Амираниани», аурысқәа рбылинақәа, агерманқәа иаԥырҵаз «Нибелунгаа рашәақәа» уҳәа убас егьырҭгьы.

Арҭ ажәларқәа рдоуҳатә баҟа дуқәа рыҭҵаара аҭоурых ашьаҭа кыр иаҳахьеит. Изыхҟьазаалакгьы СССР иқәынхо ажәларқәа репосқәа рыҭҵаареи аус аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рҟынӡа (50-тәи ашықәсқәа) уи аҟара хшыҩзышьҭра рмоуит. Уи зыхҟьаз еиҳарак урҭ ишрыхәҭаз иҭызҵаашаз акадрқәа рыҟамзаара ауп. Уи анаҩсан, «ари аус иаԥырхаган иара убас ажәлар рҳәамҭақәа ииашаны, ҭоурыхла иахьырзымнеиуаз: зны, аамҭак азы, иахьынӡарылшоз иасны идырҽхәон, даҽазных иаарҳәны арџьара иалагон».

50-тәи ашықәсқәа рынахыс СССР иқәынхо ажәларқәа репосқәа рыҭҵаара аус нап адыркит ирацәаҩны афольклористцәа. Москвеи (1954) Киеви (1955) имҩаԥысыз аҵарауаа реилацәажәарақәа рҿы зҵаарас иқәгылаз амрагыларахьтәи аславианцәа (аурысқәа, аукраинқәа, абелоруссқәа) репос аҭҵаара акәын. 1956 шықәсазы

Ташкенти Орџьоникиӡеи имҩаҧган кавказааи аузбекцәеи рфырхаҵаратә ҳәамҭақәа рыҭҵаара иазкыз аконференциақәа. Убри нахыс ауп амилаҭ епикатә баҟақәа реизгареи, ркьыҧхьреи, ҵарадула рыҭҵаареи иаҳа хшыҩзышьҭра роуа ианалагаз ҳҳәынҭқарраҿы.

Кавказаа репос «Нарҭаа» аҭҵаара иалагьеижьҭеи крааҵуеит, – еиҳаракгьы ауаҧсааи аедыгьааи ражәабжьқәа ирызҿлымҳан еицырдыруа аҵарауаа: Вс. Миллер, Л. Г. Лопатински, Ж. Диумезиль, В. И. Абаев, убас егьырҭгьы. Аҧсуа Нарҭаа ражәабжьқәа рыҭҵаара аҭоурых уи аасҭа иҷкәыноуп. Раҧхьаӡа арҭ ажәабжьқәа ирызкны аусумҭа анҭыҵыз 1949 шықәсазы ауп. (Ш. Инал-иҧа истатиа. «Аҧсуа Нарҭаа рҳәамҭақәа ирызкны»).

Иҳәатәуп, уи анаҩсан, Нарҭаа ражәабжьқәа реизгареи ранҵареи аус иҳаҩсыз ашәышықәса анҵәамҭа аахыс азҿлымҳара шамаз. Аҧсны Асовет мчра анышьақәгыла ашьҭахь аҽеиҵнахт жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа ранҵара аус. Ари аус аҿы аҵыхәтәантәи аамҭазы кыр аџьабаа рбеит аҧсуа ҵарауаа: Н. Шьаҟрыл, Ш. Инал-иҧа, Б. Шьынқәба, Х. Бҕажәба, Ш. Салаҟаиа, С. Зыхәба, А. Аншба. Уи анаҩсан, араҟа зыхьӡ еиқәыҧхьаӡоу Нарҭаа репос иазкны изныкымкәа-иҩынтәымкәа акьыҧхьаҿы иқәгылахьеит еиуеиҧшым азҵаарақәа рыла. Ус иага иҟазаргьы, иахьа уажәраанӡа ҷыдала аҧсуа Нарҭаа репос иазку хаз шәҟәык ҭымҵӡацызт. Убри аганахь ала уаҩ дзеигәырҕьаша усны иҟалеит 1968 шықәсазы ашәҟәҭыжьырҭа «Алашараҿы» А. Аншба «Аҧсуа Нарҭаа рҳәамҭақәа рсахьаркыратә ҷыдарақәак» ҳәа захьӡу ишәҟәы аҭыҵра.

Автор ишәҟәы ахы ишаҳәо еиҧш, араҟа уи хшыҩзышьҭра ззиуз Нарҭаа ражәабжьқәа рсахьаркыратә ҷыдарақәа роуп. Убри аҟнытә А. Аншба ари аҩымҭаҿы иқәиргылаз азҵаарақәа рхыҧхьаӡарагьы рацәамызт, дышрылацәажәазгьы еиҵымхцәакәа ауп.

Иҳаҩсыз ашықәс анҵәамҭазы Қырҭтәылатәи ССР анаукақәа р-Академиа ашәҟәҭыжьырҭа «Мецниереба» аҿы Аншба иҭижьит урысбызшәала амонографиа «Аҧсуа епос Нарҭаа апоетика азҵаарақәа» [16] ҳәа, – хыс измоу.

[16] А. Аншба. Вопросы поэтики абхазского нартского эпоса. Тбилиси. 1969.

Ари ашәҟәаҿы автор даатәгыланы дрыхцәажәеит, иҭиҵааит аепос апоетика азҵаара хадақәа зегьы. Уи анаҩсан, автор имонографиа ахә ҳаразкқәо ируакуп дызлацәажәо ҭоурых-теоретикатә планла дахьазнеиуа.

Аԥсуа епос, ҷыдала Нарҭаа ражәабжьқәа рпоетика, ишдыру еиԥш, хазы, лымкаала афольклористикаҿы иҭҵааӡамызт, акык ҩбак статиақәак иҭыҵыз рҭызшәаа ҳамҳәозар. Уи аган ахь алагьы ари апроблема раԥхьаӡа акәны аԥсышәалагьы урысшәалагьы инарҭбааны нап азыркыз А. Аншба иоуп.

Инеиҵыху алагалажәаҿы автор дазаатәгылоит Нарҭаа репос аҭҵаара апроблема асоветтә фольклористикаҿы, иагьазгәеиҭоит Кавказ иқәынхо ажәларқәа рдоуҳатә баҟа ду иахьа уажәраанӡагьы иштырҵаауа, еиҳарак, ҭоурыхтә аспектла шакәу (автор иҩуеит 1963 шықәсазы Аҟәа имҩаԥысыз нарҭаа ражәабжьқәа ирызкыз аҭыхәтәантәи аконференциаҿы ари аепос апоетика иазкыз ажәахәқәа зегь реиҳа ишмаҷыз). Ус анакәха, иаҳа имаҷны нарҭиадаҿы изыхцәажәо, иҭырҵаауа азҵаарақәа ирхадоуп аепос апоетика апроблема. Ажәакала, иахьа уажәраанӡа игәыгәҭажьын аепос аестетикатә ҟазшьа, аҵакы, урҭ рыдлаԥса иуадаҩуп, хымԥада, асахьаркыратә ԥҵамҭа амаӡа аарԥшра. Анаҩсан, асахьаркыратә жәарҿиара амилаҭ ҟазшьа ҷыдарақәа реилкаараҿы крызҵазкуа проблемоуп амилаҭтә сахьаркыратә хәыцра, уи ауп жәлар рҿаԥыцтә поезиа, еиҳарак аепикатә ҳәамҭақәа шьаҭас ирымоу, цәас, жьыс ирхоу, ирныҩуа.

Аԥсуа Нарҭаа ражәабжьқәа рпоетика аибыҭашьа аарԥшразы иахәҭоуп аепос азы ихадоу аҟазшьа ҷыдарақәа зегьы рыҭҵаара, раҩымсра: уи хәы змаӡам абаҟа ианыԥшит ажәлар ажәытәӡатәи рыԥсҭазаара, рдунеихәаԥшышьа нарҭбааны.

«Апоетика азҵаарақәа ииашаны рыҭҵааразы иаҭахуп аепос аҭоурыхтә дацқәеи аидеиа-сахьаркыратә ҵаки методологиала ииашаны анализ рзура: апоетика аԥҵамҭа адәахьтәи «ахаҿсахьа» акәымкәа, аепос аҩнуҵҟатәи асахьаркыратә структура, жәлар рсахьаркыратә хәыцра аҭоурых гәыцәс измоу акәзар ҳазлацәажәо», – иҩуеит

автор (ҳазлацәажәо ашәҟәы.) Убри аҟнытә, апоетика ҳаналацәажәо иҳаҩҳмыжьроуп еиуеипшым асахьаркыра-естетикатә цхыраагӡақәа рҭоурыхтә хылҵшьҭрақәагьы. Уи аганахьала А. Аншба иҩымҭа злауреҳәаша, ахә ҳаракны излоушьаша рацәоуп.

Автор давсуам иара убас, алагалажәаҿы аҧсуа Нарҭаа ражәабжьқәа ранҵареи рыҭҵаареи аҭоурыхгьы. Ари азҵаара иахьынӡахәҭоу аҧхьаҩ иазҿлымҳара мҩахымҟьацәакәа, азҵаара хадақәа дрыцәмырҟьалакәа дазаатҭгылоит. Ҳгәы иаанагоит, диашоуп ҳәа автор абраҟагьы, избан акәзар, раҧхьаӡа акәны, иеизакны, шәҟәны ироуит аҧхьаҩцәа аҧсуа Нарҭаа ражәабжьқәа ирызку, теориала иҭызҵаауа ашәҟәы. Маҷк иадамзаргьы аепос анҵара, аҭыжьра, аҭҵаара апроблема иара иаҧхьа ари аус аҵьа адызбалаз русумҭақәа рзаатҭгылара ахәҭаны иҟаиҵеит, ихықәкы хада – аепос асахьаркыратә ҷыдарақәа лымкаала рыхцәажәара шакәызгьы. Нарҭаа ражәабжьқәа ҭызҵаауа зегьы ишазгәарҭо еипш, ари аепос иҭаҳаҭыҕьаны, иҿианы иахьыҟоу аедыгьқәеи, ауаҧсқәеи, аҧсуааи рҿы ауп. Ишдыру еипш, ари аепос адунеизегьтәи ажәларқәа репосқәа рахь ижәытәӡатәиқәоу иреиуоуп. Убри аҟнытә иара аниз, ианҿиаз аамҭа азгәаҭараҿы аҭҵааҩцәа ргәаанагарақәагьы еиқәшәаӡом. А. Аншбагьы ари азҵаара алацәажәара ахәҭаны иҧхьаӡеит. Хымҧада, аепос анҵара иалагеижьҭеи уи аҟара ахьымҵуа, ажәытәӡатәи анҵамҭақәа ахьыҟам ауп ари азҵаара ауадаҩрақәагьы зхылҵуа.

Автор ишазгәеиҭо еипш, аепос аниз аамҭа ашьақәыргәҕәараан аилкааҩ ихамшҭуазароуп жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа рыҿиашьа аҟазшьақәа. Уи идыруазароуп иарбанзаалак ҳәамҭак ианаҧҵаха нахыс ишыҟоу ишнымхо, аҽшаҧсахуа, ишҿио, атрансформациа, аконтанимациа шахнаго, «аҽшарыцқьо» уб. иҵ. Уимоу, зны-зынла ҳәамҭақәак раҧхьаӡатәи ргәыцә анырцәызуагьы ҟалоит. Ари азҵаара Нарҭаа ражәабжьқәа рҭоурых ҵараҿы зегь реиҳа иуадаҩу проблемахар ҟалап. Ус иага иҟазаргьы, А. Аншба уигьы давымсит. Хаз фольклортә ҩымҭак злиааз аамҭа ашьақәыргылараҵәҟьа шыуадаҩугьы, автор иҧхьаӡоит хронологиатә ориентирқәак рыҟаҵара ахәҭоуп, иагьауеит

ҳәа аепос азы: иаҳҳәап хаз иҟоу, инеиҵыху ациклқәа рзы. Избанзар, уи ада даара иуадаҩуп Кавказаа репос Нарҭаа ражәабжьқәеи егьырҭ ажәытәӡатәи рҿаԥыцтә ҳәамҭақәеи ҭоурыхтә принципла рҵара аус.

Еимак-еиҿакраатахӡамаепосақәраашьақәыргыларaҿы зҵаара хадас уаҩ иқәиргыло. Раԥхьаӡа иргыланы, аԥҵамҭаҿы ицәынханы иҟоу ахҭысқәа ракәымкәа, иара аҵакаҿы ихаданы иҟоу, гәыцәс иамоу, жәабжьцыԥхьаӡа идеиа хадас иҟоу ауп изызхьаԥштәу. Убри аҟнытә ауп автор дзақәшаҳаҭым. Е. Мелетински иҳәо, Нарҭаа ражәабжьқәа рырҿиареи рышьақәгылареи матриархат аепохазы ауп аҭыԥ анамаз ҳәа. Иара убас, А. Аншба дақәшаҳаҭым Нарҭаа ражәабжьқәа рхыҵхырҭеи рышьақәгылареи Е. Мелетински аланаа рыжәлар еилазаара аамҭа иахьадиҳәало (ҳара ҳеразтәи 1-тәи азқьышықәса).

Асовет археолог ду Е. Крупнов иҩуеит араҟа имыцхәцәаны ишазгәаҭоу, ишаҳаракцәоу аланаа реилазаара ароль аепос аира – аҿиараҿы, уи давсит, амеотцәа (аԥсуа-адыгьаа ирзааигәоу, изхылҵыз ҳәа иԥхьаӡоу) усҟантәи рҭоурых-культуратә ҭагылазаашьақәа рылшара. Асарматцәеи, урҭ хылҵшьҭрала ирзааигәаз аланцәеи ари аҩыза аепос анаԥырҵаз, хыԥхьаӡарала урҭ иреиҵамыз, зымчгьы дууз аҭыԥантәи аетникатә гәыԥ – амеотцәа арҿиара аганахьала егьызлымшоз ракәны иҟалеит. Аха иабаҟоу нарҭаа ражәабжьқәа, архаика ҕәҕәа зныԥшны иҟоу аингушқәеи ачеченцәеи рҳәамҭақәа роуп, аԥсуаа ртәы ҳамҳәаӡаргьы. Аҵыхәтәантәиқәеи аланааи усҟан ала еизааигәаӡаны реиҭанаиааира атәы аҳәарагьы уадаҩуп. А. Аншба Нарҭаа ражәабжьқәа аира аҽеибыҭара ианалагоз, ажәакала, рхы аныҵырхуа, иҳаҩсыз аера III-тәи азқьышықәсақәа рынҵәамҭазы ауп ҳәа иԥхьаӡоит. Нарҭаа рыԥсҭазаара иузаҟәымҭхо иалоу – аҽы, ишдыру еиԥш, иҳаҩсыз аера – 2-тәи азқьышықәса анҵәамҭазы ауп ауаа ианырыбжьаз. Нарҭааи аҽи узеиҟәымҭхо еицуп аепос аҿы. Ус анакәха, аҽы ауаа ианырзымдыруаз, ианырымбжьацыз Нарҭаа ражәабжьқәа рира залшомызт. Абри аргумент хадас иԥхьаӡоит Е. Крупнов Нарҭаа рира аамҭа ашьақәырҕәҕәаразы. Аха аепос раԥхьаӡа ииз ажәабжьқәеи,

Саҭанеи Гәашьа илыдхәалакәоу, А. Аншба излеиҳәо ала, уи аԥхьагы (ҳера ааиаанӡатәи 3-тәи азқьышықәса анҵәамҭа) рхы ыҵырххьан. Ус анакәха, зқьышықәса аҭаххомызт аепос аҿиареи ашьақәгылареи азы, насгьы ихьшәаз апатриархалтә епохазы (ҳера аанӡатәи 1-тәи азқьышықәса) ԥҵашьа аиуамызт аматриархалтә идеологиа зныԥшуа асҟак игәылҭәааз ахаҿсахьа. Ишдыру еиԥш, аҵыхәтәантәи ықәҵит ҳера аанӡатәи 3-тәи азқьышықәсазы.

Аԥсуа Нарҭаа ражәабжьқәа рҿы иаҳԥылаӡом иаҳа икьасаны ииз анцәа иацлабра зныԥшуа амотив (Абрскьыл – Промотеи). Ишдыру еиԥш, ари ажәлар рҳәамҭа ахы аныҵнахыз ҳәа иԥхьаӡоуп ҳера аанӡатәи 1-тәи ашәышықәса 1-тәи азбжазы. Аригьы ориентирра ауеит аԥсуа Нарҭаа репос аҵыхәтәантәи ашьақәгылара аамҭа аилкааразы. Автор ишиҳәо еиԥш, Нарҭаа реилазаара патриархалтә еилазаароуп, аха уи ианыԥшит аматриархалтә ҟазшьа ҷыдарақәагьы ҫәҫәаны. Аепос аҵыхәтәантәи апластқәа ирныԥшуеит раԥхьаӡатәи Нарҭаа ражәабжьқәа ҿиара шырмоуз. Нарҭаа рҭахара раԥхьаӡатәи шьҭралатәи (патриархалтә) аилазаара аҭахароуп иаҳәо, уи нахыс ахы ыҵнахуеит акласстә еилазаара аамҭа.

«Ажәакала, – иҳәоит автор, – Нарҭаа ражәабжьқәа рхы ыҵырхуеит ҳера аанӡатәи 3-тәи азқьышықәса анҵәамҭазы, иагьышьақәгылт ԥсахра рмоуа Кавказ ииз раԥхьаӡатәи аҳәынҭқарратә еилазаарақәа рышьақәыргыларазы (ҳера аанӡатәи V–IV ашәышықәсақәа). Иаԥызҵазгьы Нхыҵ Кавказ мрагылареи мраҭашәареи инхоз, еиуацәоу археологиатә культурақәа: Кобантәи, Ҟәбина аԥшаҳәатәи, Колхидатәи еидыркылоз ажәларқәа роуп. Уахь иаҵанакуеит иахьатәи ауаԥсцәеи аҟарачцәеи, абалкарцәеи зхылҵыз, рабшьҭрақәагьы.

Аҭҵааҩцәа иазгәарҭахьеит аскиф-сармаҭ-алантә параллелқәа (Вс. Миллер, Ж. Диумезиль, В. Абаев, Е. Мелетински, И. Гаглоиҭи) арҭ ажәларқәа кыр шықәса, реиланхара, ркультуратә еиҭанеиааира иахылҵыз мзызқәоуп ҳә.

Амонографиа актәи ахы азкуп аԥсуа Нарҭаа репос асиужет аиҿартәашьа азҵаара. Араҟа аҭҵааҩы дазааҭгыланы, хаз-хазы иеилыршәшәаны дрыхцәажәоит асиужетқәа

рҟазшьақәеи рциклизациеи (аепос хкыла аилазаара). Хаз ҷыдала иҭиҵаауеит автор Нарҭа, ражәабжьқәа рҿиара ҧасатәи аетапи (Сасрыҟәа изку ажәабжьқәа рцикл) иаҳа икьасоу аетапи (Нарџьхьоуи Хәажәарҧыси ирызку ажәабжьқәа).

А. Аншба ишиҳәо еиҧш, аҧсуа Нарҭаа ражәабжьқәа ржанртә ҟазшьа зегь раҧхьа уахымцәажәакәа асиужет аиҿартәашьа аҵара уадаҩхоит. Ари азҵаара ирҵаулаӡаны аӡәгьы дазааҭгыланы дахымцәажәацызт, уи азҵаара иазку С. Зыхәба истатиак аҭыӡшәа ҳамҳәозар («Нарҭаа ражәабжьқәеи анашана-фантастикатә лакәқәеи реизыҟазаашьа». Нарҭаа репос иазкыз Аҟәатәи аконференциаҿы иҟаиҵаз ажәахә).

Аха, хымҧада, статиак аҿы унҭыгыла-ааҭгыланы уи иаҵанакуа азҵааракәа рыхцәажәара узалыршом. Убри аҟнытә А. Аншба имонографи актәи ахаҿы асиужет еиҿартәашьа аҭҵаара инаваргыланы дахцәажәоит аепос ажанртә ҟазшьагьы. Уаҩ ихшыҩ ззишьҭша акоуп амонографиаҿы аҳәамҭақәа рсиужетқәа реибыҭашьаҿы алакәтә сиужетқәеи Нарҭаа рҳәамҭақәеи еиҧшымрақәас ирымоу азҵаара. Арҭ аҩ-жанрк, хымҧада, абаагәара рыбжьаӡам, сиужетк, мотивк, ҳәамҭак Нарҭаа ражәабжьқәа рахь ианиасуагьы ыҟоуп, аха уи хадара злоу ак акәны иҟаӡам. Алакәқәа рҿы иаҳҧыло мотивқәак, сиужетқәак Нарҭаа репос ахадаратә ҷыдарақәа аҧсуа лакәқәа рҿы иаабом (иаҳҳәап Сасрыҟәа иишьа ахьаҳҧыло Нарҭаа рҳәамҭақәа рҿы мацара ауп). Нарҭаа ражәабжьқәа аҧсуаа рыҧсҭазаараҿы рҵакы убысҟак иҕәҕәаны ажәлар ирылаҵәаны иҟан, ихьшәоу афеодализм аан иҿиаз аепикатә ҧҵамҭақәа рҿы урҭ рсахьаркыратә лшарақәа аҵыхәтәантәиқәа рхы иадырхәартә аҟара. Нарҭаа ражәабжьқәа ажәытәӡан ииз исахьарку рҿиамҭақәак раҳасабала, рсиужетқәеи ркомпозициақәеи рҿы шамаха иуҧылаӡом ажәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа рахьтә егьырҭ ажанрқәа зныҧшуа афактқәа.

Амонографиа автор Нарҭаа ражәабжьқәеи егьырҭ афольклортә жанрқәеи реиҧшымра азгәеиҭоит урҭ реиҭаҳәашьа-рҳәашьа аформаҿгьы. Нарҭаа ражәабжьқәа зҳәо

иеиҭеиҳәо субиективла дазнеиӡом, «ирԥшӡаӡом», акгьы ациҵаӡом хыҭҳәаала, алакәҳәаҩ, ма даҽа фольклортә жанрк еиҭазҳәо иеиԥш. Ажәакала, Нарҭаа ражәабжьқәа ԥсаххаӡом, инхоит имонолитны. Ажәабжьҳәаҩ араҟа аса-хьаркыра уи аҟара дашьҭаӡам, асиужет агәыцә давам-гылакәа, ахыҭҳәааа ацымҵакәа иеиҭеиҳәоит. Уи еиҭеиҳәо иҟалахьоу, аԥсҭазаараҿы аҭыԥ змаз хҭыск еиԥшҵәҟьа иԥхьаӡоит. «Алакәҳәаҩ алакә аҿы дзышьҭоу (еиҳарак) ахҭҳәаароуп, аепос аҿы ажәабжьҳәаҩ дзышьҭоу аҵабырг ауп, аиаша аҳәара ауп», – иазгәеиҭоит автор. Ари зыхҟьо, аепос аепика-естетикатә ҵакы ду иамаз ауп. Нарҭаа ражәабжьқәа ажәлар зегьы биԥарак ахьтә даҽа биԥарак ахь рылаҷыц еиԥш иеиҷаҳаны иааргон.

Аепос аҿы еиҳарак, иуԥыло сахьаркырала иаку, афакт мацара аиқәыԥхьаӡара акәымкәа, ахҭыс нагӡаны иаазырԥшуа асиужетқәа роуп. Нарҭаа репос шәышықәсала аҿиара, агәылҭәаара иаҿыз жәлар рсахьаркыратә ԥҵамҭоуп. Анҵаҩцәеи аҭҵааҩцәеи шәҟәыла ишьҭырххьоу авариантқәа еидкыланы урыхәаԥшыр, цқьа урыцклаԥшыр, иубарҭоуп аепос знысыз аҭоурыхтә мҩа ду. Хыхь ишазгәаҳҭаз еиԥш, А. Аншба дырзааҭгыланы, ҭоурыхтә еиҿырԥшратә методла дрыхцәажәоит – аепос иалоу афырхацәа ирызку, хаз-хазы иҟоу ациклқәа. Заа иаԥҵоу ацикл ҳәа иԥхьаӡоит аҭҵааҩы Сасрыҟәа изку ажәабжьқәа (Саҭанеи Гәашьа илызку ацикл хазы далацәажәаӡом автор ари ашәҟәаҿы. Иашаны дныҟәеит ҳәа ҳгәы иаанагоит А. Аншба ас ахьыҟаиҵаз. Избанзар, Саҭанеи Гәашьа лхаҿсахьа аԥсуа Нарҭаа ражәабжьқәа рҿы иаҳԥыло ациклқәа зегьы рҿы шамахамзар иҟоуп, убри аҟнытә уи хаз алкаара иашахомызт).

Уи анаҩсан хаз-хазы дырзааҭгылоит Нарџьхьоуи, Хәажәарԥыси, Цәыцәи ирызку ажәабжьқәа. Автор абарҭ афырхацәа рус, рхымҩаԥгашьа ажәлар ахәшьарақәа ирырҭо детальла иҭиҵааиеит, ибзиангьы иааирԥшуеит урҭ аамҭак ишахылҵыз, доусы дызлиааз аамҭа, аформациа ҷыдарақәа шиныԥшуа. Нарҭаа уаа ҕәҕәақәоуп, урҭ ирицаауа уаҩ дыҟаӡам, аха иаҳа икьасоу аамҭа иахылҿиааз Нарџьхьоу урҭ раҵкьыс дыҕәҕәаны даарԥшуп. Сасрыҟәа

дхаҵа ӷәӷәоуп, афырхаҵарақәа кыр ҟаиҵахьеит, гәамчлеи шьамхылеи иааиуа уаҩ дыҟаӡам. Аха Цәыцә ибзоурала ауп ашәыр аԥсуаа излароуз, аӡахәеи аҩи аазгазгьы иара иоуп, аепос ажәабжьқәа рыбжеиҳарак рҿы ишаҳәо еиԥш. Цәыцә ажәала ақәаб аӡы иҭаз иршит. Сасрыҟәа аарла ирҟәандеит. Аҿазаԥсахуазеи ажәлар Сасрыҟәа ишҟа ирымаз рыбзиабара? Аԥсҭазаараҿы апатриархалтә идеологиа аиааира иагаз ауп ари зыхҟьаз. Аҳәамҭаҿы ари шаарԥшу абас ауп: Цәыцә иаб, Кәын аҵанаа раҳәшьа ԥҳәысс дигеит, аха Нарҭаа лхыччо ианалага, лымгәа ҳәызбала иааԥылҟан, лымгәарҭа иҭаз ахәыҷы Нарҭаа днарымҵаршәны, аҩныҟа дцеит. Аԥҳәыс лхыччара, лтәамбара апатриархалтә ԥсҭазаара аиааира иабзоуроуп. «Цәыцә аҿыц патриархалтә ԥсҭазаара дахаҭарнакуп. Сасрыҟәа, – ажәытә патриархалтә ԥсҭазаара», – иҳәоит автор.

Уи анаҩсан, апатриархалтә идеологиа ахаҭарнак Цәыцә ифырхаҵара апату ду зақәу, ахә ҳаракны изшьоу – изызҳазыӷьауа аамҭа ҿыц датәуп азоуп. Сасрыҟәа ифырхаҵарақәа имч ԥышәара иазкызҭгьы, уажәы ауаа реимак утәы-стәы ауп. Ԥаса зегь реиҳа иӷәӷәоу иаарԥшразы иеисон Нарҭаа, Цәыцә ихаан изеисо амч ԥышәара мацаразы акәӡам, – ииааиз ажь итәуп.

Амонографиаҿы автор дазааҭгылоит Аԥсны ажьи, аԥстәқәеи, аԥсаатәқәеи, аҭыԥхьызқәеи рыҟалашьазы Нарҭаа ражәабжьқәа иҳарҳәо афактқәагьы. Хшыҩзышьҭра уаҩы иазиуратәы иҟоуп Нарҭаа ражәабжьқәа ирылоу афырхацәа иахьа уажәраанӡа рыхьӡқәа зыдҳәалоу аҭыԥқәа ахьыҟоу. А. Аншба иазгәеиҭеит Нарҭаа ражәабжьқәа рҿы ишаҳԥыло акультуратә фырхаҵара иазку амифқәагьы. Аха араҟа амифқәа аԥыжәара зрауам, избанзар, Нарҭаа ражәабжьқәа епосуп. Амиф аҿы афырхаҵа аԥсабара амч аҿаԥхьа дымчыдоуп, аепос аҿы имч дууп, дықәԥоит, хықәкыла дыззықәԥогьы идыруеит. Амиф жәлар рҿаԥыцтә рҿиара раԥхьаӡа иахылҵыз акоуп, аепос амиф ашьҭахьтәи аетап иатәуп, уи шьақәгылоит амиф аниаслак ашьҭахь. Ҳәарада, амиф асахьаркыртәа лшарақәа цхыраагӡара руеит аепос аԥҵараҿгьы.

А. Аншба аепос аҿиара актәи аетап дахьалацәажәо еиҳарак дазааҭгылоит Нарҭаа репос змоу Кавказ иқәынхо

ажәларқәа зегьы еицырзеиԥшу афырхаҵа хада Сасрыҟәа ихаҿсахьа. Насгьы ахьӡ Сасрыҟәа ауаԥс Нарҭаа рҳәамҭақәа рҿы иуԥыло Сослан (Сасрыҟәа ифункциақәа назыгӡо урҭ рҳәамҭақәа рҿы) иаҿырԥшуа, арҭ ахаҿсахьақәа рҟазшьа ҷыдарақәа еидкыланы иҭҵаауа, ишьақәиргәӷәоит актәи ахыҵхырҭала иаҳа ишжәытәтәиу, иаҳа шахыҵуа.

Нарҭаа ражәабжьқәа рырҿиара ааскьатәи аетап даналацәажәо, автор дырзааҭгылоит аепос аҟны аҵыхәтәаны иҿиақәаз иреиуоу Нарџьхьоуи Хәажәарԥыси ирызку аҳәамҭақәа. Нарџьхьоу Нарҭаа дрыҟәганы дгылоуп аепос аҿы. Уи гәи-шьамхыла иџьбароу дреиуоуп. Уимоу, Нарҭаа раҵкьысгьы хараӡа дыӷәӷәоуп. Раԥхьаӡа Нарҭаа рахь амҩа дзықәлазгьы мчыла драцлабырц ауп. Насгьы аԥшәмацәа раҵкыс дыӷәӷәоуп иара. Ииашоуп, Нарџьхьоугьы инагӡаны дзымиааиӡеит. Иҭахара зыхҟьазгьы – жәлар бзиа ирбоз рфырхацәа дуқәа – Нарҭаа ас хьымӡӷылаҵәҟьа рыларҟәра рзымгәаӷьит азоуп. Саҭанеи Гәашьеи лышәҩ ԥацәа адауаԥшьқәеи рхаҿсахьақәа рестетикатә мчы аҵакы ауп изыбзоуреитәуа аҭҵааҩы Нарџьхьоу иҭахара. Уи анаҩсан, автор иҟаиҵоит аинтерес зҵоу даҽа згәаҭаракгьы. Нарџьхьоу иҭахара зыбзоуроу аԥҳәыс (Саҭанеи Гәашьа) лышәи ауп. Ашәи макьана амч ду амоуп. Ари ҳазлацәажәо аҳәамҭа аматриархалтәи апатриархалтәи аепохақәа анеицыҟаз аамҭа (актәи ақәҵра иаҿуп, аҩбатәи аҟазшьақәа иаҳа-иаҳа рҽеырҳауеит) иахылҵзар, урҭ аимак-аиҿак идырҳаз аныԥшуазаргьы ауеит. Арҭ аҩ-епохак рымчқәа ԥибашәоит, иаҳа иҿоу апатриархат аиааира аамҭа макьаназы ԥхьаҟа ишьҭоуп. Ари аамҭазы аншьҭралатәи аилазаара ауаԥшь макьана икәадаӡам, имеилаҳаӡац.

Апатриархат иацааиуа амоногамтә ҭаацәара (Нарџьхьоу-Гәында, Кәын-Аҵанаа рҭыԥҳа) ахала иааӡом. Уи аиааиразы кыр аамҭеи кыр қәԥареи мҩасроуп. «Ажәлар зыдгылоу иааираны иҟоу, иаҳа ипрогрессиву аорганизациоуп, аха иара ус шакәугьы, ажәлар ажәытәнатә аахыс пату зқәырҵоз анхашьақәагьы иаразнак ирызкажьуам… Убри азы ауп ари аҳәамҭаҿгьы аҭыԥ ду заанакыло шьҭралатәи анхашьа аидеализациа… Нарҭаа даҽа нхашьак рыман. Иҟамлаӡацызт урҭ рҟны аԥҳәысаагара. Даҽакала

иаҳҳәозар, иааргоз аҳәсақәа шьҭрак иаҵанакуаз ахацәа еицыртәын. Уи еиҧш иҟаз анхашьа еилеигеит Нарџьхьоу». Ас еиҧш иҟаз аҭагылазаашьоуп арҭ ауаа рконфликтгьы зхылҵыз.

Нарџьхьоуи Хәажәарҧыси ирызку аҳәамҭа асиужет Кавказ иқәынхо егьырҭ ажәларқәа рҿы иуҧылаӡом аҧсуааи, аублааи рҟны ада. Ажәакала, арҭ аѡ-жәларык, хылҵшьҭралагьы бызшәалагьы иеизааигәаӡоу роуп уи заҧҵамҭоу. Ус шакәу автор иашаны ишьақәиргәгәоит аҳәамҭа иалоу афырхацәа рыхьыӡқәа ретимологиа алагьы. Ахьыӡқәа: Нарџьхьоу, Хәажәарҧыс, Гәында, аҧсуа бызшәа аҟынтә еилукаар алшоит, – аҭҵааѡы ишазгәеиҭо еиҧш.

Ашәҟәы аѡбатәи ахәҭаҿы А. Аншба, анализ рзиуеит аепос астили анагӡашьа традициақәеи. Уи анаѡсан дрылацәажәоит ажәабжьқәа рпоетикатә бызшәа, ажәеинраалеи (ашәа) ажәабжьи реилазаара аепос аҿы, аҧсуа Нарҭаа ражәабжьҳәааѡцәа ирызку уҳәа азҵаарақәа.

Аѡыратә баҟақәа рыҟамзаара аепос апоетикатә бызшәа ҭоурыхла аҭҵаара шаруадаѡуагьы, урҭ анышьақәгылазтәи рбызшәа рнымҧшырц залшом. Убри аҟнытә автор ҳазхьаирҧшуеит, дазҿлымҳауп аепос аҿы жәытәнатә аахыс усҟак зҽызымҧсахуа иаанханы иҟоу акомпонентқәа. Автор иазгәеиҭоит, аепос ажәытәра аилкаараҿы ихадоу алексика шакәу, изызхьаҧштәу уи аҵаки, атемеи аидеи шракәу. Убри аҟнытә А. Аншба Нарҭаа репос абызшәа ҭоурыхла ианиҵо издиҳәало иара аҧызҵаз ауаа ридеологиеи рыхдырреи ауп. Арҭ аепос аҵакы нымҧшышьа рымаӡам. Уи анаѡсан автор дырзааҭгылоит Нарҭаа ражәабжьқәа рсахьаркыратә маҭәахәқәа. Нарҭаа ражәабжьқәа рҿы иуҧылоит ирацәамзаргьы, зҽызымҧсахуа аепитетқәа, агиперболақәа, аиҿырҧшрақәа, имаҷны аметафорақәа. Насгьы арҭ асахьаркыратә маҭәахәқәа аепос аҿы инарыгӡоит, исахьарку алитература аҿы еиҧш акәымкәа, даҽа стил-емоциак функциақәак. Автор ишазгәеиҭо еиҧш, ауаатәыѡса нацьнатә аахыс ражәа арҿиарала еизыргаз асахьаркыратә цхыраагӡақәа: аметафора, аепитетқәа, аиҿырҧшрақәа уҳәа убас егьырҭгьы, еиуеиҧшым ажанрқәа рҿы рхархәашьа еиҧшӡам, рҵакгьы еиҟараны ҳәа иҟаӡам.

Насгьы, Нарҭаа репос асахьаркыратә цхыраагӡақәа еиҳарак рхы ахьцәырырго ашәа-жәеинраалатә текстқәа рҟны ауп.

А. Аншба имонографиа ахә ҳаразкқәо иреиуоуп, иара иаԥхьа аепос, насгьы ҷыдала, Нарҭаа ражәабжьқәа ирыхцәажәахьоу русумҭақәа дрывымсыкәа дахьырзааҭгыло, насгьы, ихжәаны акәымкәа наукалеи логикалеи ирҵабыргны акритика рзиуеит ари азҵаара иазку урҭ русумҭақәак. Дышрықәшаҳаҭым иҳәоит, иазгәеиҭоит Нарҭаа репос рыҭҵааӡцәа рконцепциақәак (В. Абаев, Е. Мелетински). Уи игәаанагара хыԥара змам фактны ишьақәирӷәӷәеит, аԥхьаӡ хьаҳәа-ԥаҳәада иаргументқәа дрықәшаҳаҭхартә аҟынӡа. Кьыс узазымуа еибиҭоит методологиала аҭҵааӡы дзықәшаҳаҭым урҭ ргәаанагарақәа ирҿагыло иконцепциа.

Нарҭаа ирызку аҳәамҭақәа, рпоетика аҭҵаараҿы ирзааҭгыланы иҵатәу азҵаарақәа ируакуп ажәеинраалеи (ашәеи) апрозеи, ажәабжьи реилазаара аепос аҿы. Амилаҭтә версиақәа рҟазшьа аҷыдарақәа реилкаараҿы ари азҵаара иаҵанакуа маҷӡам. Иахьа уажәраанӡагьы арҭ аӡхкык, рпропорциеи, урҭ рҟазшьа ҷыдарақәа Нарҭаа репос аҿы иахьынӡахәҭоу иҭҵааӡам. Убри аганахьала, А. Аншба иԥышәа абри аҭҵаараҿы раԥхьаӡатәи аԥышәақәа ируакуп.

Аԥсуа Нарҭаа ражәабжьқәа рҳәашьа аформала еидыркылоит еиуеиԥшым атекстқәа: 1) ашәақәа 2) ажәабжьқәа, ажәеинралақәа зласоу, 3) ажәабжь мацараны иҟоу. Жәеинраааланы, шәала ирҳәо атекстқәа еиҳа имаҷуп аԥсуа Нарҭаа рҟны. Гәаанагарала еиқәшәаӡом аепос ҭызҵаауа анаука усзуӡцәа аепикатә ҳәамҭа дуқәа, ажәытәӡа нагӡашьа формас ирымаз азҵаара ианалацәажәогьы. Ари азҵаара иалацәажәахьоу аҵарауаа: А. Веселовски, В. Пропп, В. Жирмунски, М. Чиковани, Ш. Инал-иԥа, Гадагатль уб.иҵ. еиуеиԥшым агәаанагарақәа рҳәоит, еицҿакны макьана акаҿы икылымсӡацт. А. Аншба иазгәеиҭоит: «хәҭак ахь ала аԥсуа Нарҭаа репос аҭоурых аҿы аҭыԥ амоуп иажәеинраалаз атекстқәа (ашәаны ирҳәоз – *В. А.*) ашьҭахь апрозахь риасра. Аха уи ус шакәугьы, апрозатә жәабжьҳәарагьы ижәытәӡатәиу формоуп аԥсуа

Нарҭаа репос азы». Аҵыхәтәантәи аамҭақәа рзы алакәи афырхаҵаратә епикатә сиужетқәеи рыбжьара аҳәаа иаҳа ианыԥсыҽха, хымԥада, апрозатә форма иазҳаит аҵыхәтәантәи анырра абзоурала.

Нарҭаа рҳәамҭақәа ражәеинраала аиҿартәышьа форма, дара рсахьаркыратә структура зегьы иаҳәоит, ианыԥшуеит аԥсуа жәеинраала ажәытәӡатәи аҟазшьақәа, иара алексикаҿы уи шанымԥшуагьы.

Аҵыхәтәаны автор дрыхцәажәоит Нарҭаа ражәабжьқәа здыруа, иахьагьы еиҭазҳәо ауаа. Араҟа иазгәеиҭоит Нарҭаа ражәабжьқәеи, рашәақәеи рынагӡашьа форма, иахьагьы изҳәо, иахьырҳәо. Иахьазы Нарҭаа ражәабжьқәа зҳәо рхыԥхьаӡара маҷхеит. Арадио, ателевизор, атеатр, акино, акьыԥхь ақыҭаҿы рнеира ажәабжьқәа реиҭаҳәара атрадициақәа архьысҳауеит, убри аҟнытә аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә ҟазара згәыблу зегьы ируалԥшьоуп арҭ абаҟақәа шәҟәыла рышьҭыхра аус.

Зеиԥшьашьарак аҳасабала иаҳҳәар ауеит абри аҩыза агәаанагара: автор маҷк иркьаҿцәеит Нарҭаа рономастика анализ азура. Афактқәа реиқәыԥхьаӡара адагьы, иахәҭазар ҟаларын иҵегьгьы инеиҵыхны, ишәҟәы егьырҭ ахәҭақәа рҿы ишыҟоу еиԥш, инарҭбааны дахцәажәар абри азҵаарагьы.

Аҵыхәтәаны иазгәаҭазар ахәҭоуп амонографиа наука бызшәа бзиала ишҩу, акомпозициеи архитектоникеи ибзианы ишеиҿартәу, методологиала узавамгыло ишеибыҭоу. Автор илиршеит иахьатәи аепос атеориа ҵауланы аҵара, уи наука усзуҩҵәҟьак иаҳасабала ихы иаирхәеит аԥсуа Нарҭаа рҳәамҭақәа рпоетика азҵаара ҭоурых-теоретикатә планла анализ азура аус аҿы.

А. Аншба ишәҟәы аҭыҵра хҭыс бзиоуп иара инаукаеилкааратә усуразы мацара акәымкәа, аԥсуа фольклористиказгьы. Хымԥада, аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭа абзиабаҩцәа рнаҩсгьы, аепос аҭоурыхи атеориеи ҭызҵааауеи иазҿлымҳауи рзы ари амонографиа ҳәамҭа бзианы иҟалеит.

1969

Д. ГӘЛИА ИПРОЗЕИ ЖӘЛАР РАЖӘАРҾИАРЕИ

Ҿырԥшыгак иаҩызоуп, анаҩсангьы атеориатә интерес змоу проблемоуп аԥсуа сахьаркыратә проза ашьақәгылараан Д. Гәлиа ирҿиарамҩа аԥышәа иҟанаҵаз. Ипоезиатә рҿиамҭа афольклор ареал иагәылганы ишеибыҭаз еиԥш, аԥсуа литература ашьаҭакҩы иара убасҵәҟьа иеиқәиршәеит исахьаркыратә прозагьы» [17], – иазгәарҭоит ирҿиарамҩа аҭҵааҩцәа.

Ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ржанрқәа иҽырҟәыҭхауа, урҭ ирыламӡҩакәа иаԥиҵеит апрофессионалтә литература иаҵанакуа исахьарку апрозатә ҩымҭақәагьы.

Дырмит Гәлиа изныкымкәа иазгәеиҭахьан иара ирҿиамҭақәеи жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәеи реизааигәареи реиуареи атәы. Уи ашәҟәыҩҩы изы, еиҳаракгьы асахьаркыратә литература ахыҵхырҭаҿы игылоу изы, хәы змаӡам беиарас, мыругас иԥхьаӡон. Игәалашәарақәа руак аҿы иҩуан: «Жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа иҭамбаӡо аӡыхь иаҩызоуп. Ашәҟәыҩҩы иԥсы ҭанаҵы уантә иааигаша, ихиташа иоуеит. Сара ажәеинраалақәа сыҩуан жәлар рҳәамҭақәеи рлегендақәеи схы иархәаны. Дыҟоуп аԥсуаа рҳәамҭақәа рҿы Прометеи иеиԥшу Абырскьыл ҳәа. Арҭ аҩыџьагьы еизааигәанатәуеит ахақәиҭрахь абзиабара ирымоу, урҭ ргәамч-рылшара агәра ргоит, иақәԥоит иҿагыланы анцәа имшәа-имырҳа. Сара изҩит ажәеинраала Абырскьыл изкны.

Иҟоуп аԥсуаа рҿы ҳәамҭак аишьцәа ирызкны. Аиҵбы иашьеиҳабы диеихсит дишьразы, аха иабџьар еибамгеит. Аиҳабы иеиҵбы иабџьар имхны иршәит, иара итәы ииҭеит, даҽаџьарагьы убас имыхьразы.

[17] Х. Бҕажәба, К. Зелински. Д. Гәлиа. Акритикатә-библиографиатә очерк. Аҟәа, 1956. Ад. 97.

Изҩит ажәеинраала абри иазкны, «Ешсоу итапанча» ҳәа» [18].

Апоет рапхьатәи иажәеинраалақәа рыдҳәалоуп жәлар рашәақәа: «Са схәыцҵын, саб иҟнытә иансаҳаз исгәапхаз ашәа, илафны иҳәаз:

> Тураапҳа аашьа ду,
> Казакина џьыба ду».

Ари алаф аниаҳа, ипоетхараны иҟаз аҷкәын иӡбеит иаргьы убри иаҿырпшны ажәеинраала иҩырц: «Убысҟан сгәы иаанагеит: абри аҩыза саргьы изҩыр иҟаларызеишь ҳәа. Сара ирацәаны издыруан жәлар рашәақәа. Урҭ сырҿыпшны изҩит ажәеинраалақәа. Исгәалашәоит сҩызцәа санырзапхьа шаҟа џьашьахәыс иркыз. Урҭ афокус дсырбаз џьыршьеит».

Ихы идыруа даныҟала нахыс, аҟыбаҩ змаз аҷкәын далагылан ижәлар рыпсҭазаара. Уи блаҵарыла игәеиҭон дызлиааз ижәлар рҟазшьа, рхымҩапгашьа, далахәын урҭ ршыҩкра, рыпсҭазаара ипсҭазааран. Урҭ рбиографиеи ибиографиеи еиҟәыҭхара рымаӡамызт. Убри азоуп Дырмит Гәлиа ирҿиаратә мҩа, аҵыхәтәаантәи амш аҽенынӡа, жәлар рҿапыцтә ҳәамҭақәа мҩанызаҩыс изрымаз.

Ишдыру еипш, Д. Гәлиа – рапхьатәи апсуа шәҟәыҩҩы – инапы злакыз рацәан: уи дпоетын, дпрозаикын, дыдраматургын, детнографын, дҭоурыхҩҩын. Ажәакала, арккаҩ иаша иаҳасабала, зегьы инапы рылакымзар ауамызт.

Ас еипш зымҽхак ҭбааз Д. Гәлиа иусура зегь зыдҳәалаз ижәлар аҵара-дыррахь ркылгараи, аҭоурых еиҭарсра ду иақәнагоз, иашьашәалаз амҩала дныҟәон. Ари аиҭарсра ду ҭоурыхла, аамҭала иақәшәеит апсуа жәлар ркультуратә еиҭарсрагьы. Апсуа жәлар ркультура, рдоуҳатә дунеи уаанӡа зеипш ҟамлацыз амҩа ҿыц ранылара ахаҿы агылара лахьынҵас иоуит Д. Гәлиа. Уи ижәлар ркультуреи рҭоурыхи аҭҵаара-аихаҳара амхурсҭа рапхьаӡа змыруга кны иҭагылаз иакәхеит. Д. Гәлиа ирҿиара мҩа аестетикатә

---

[18] Д. Гәлиа. Иҩымҭақәа. IV атом, Аҟәа, 1962.

структураҿы хадас иҟалаз жәлар рҿапҵыцтә ҳәамҭахьтә асахьаркыратә литературахь аиасроуп. Аԥсуа жәлар иахьа уажәраанӡатәи рсахьаркыратә рҿиара аныԥшит Дырмит Гәлиа ирҿиамҭақәа рҿы, даҽа ԥсыуа шәҟәыҩҩык иҩымҭақәа рҿы аасҭа. Убри аҟнытә жәлар рпоет иапҵамҭақәа анҭаҳҵаауа, ҳхьамԥшырц залшом жәлар рсахьаркыратә жәарҿиара атрадициақәа рахь.

Дырмит Гәлиа ирҿиамҭақәа анҭаҳҵаауа, жәлар рҿапҵыцтә ҳәамҭақәеи иара иҩымҭақәеи реизыҟазаашьа апроблема зҵаара хаданы иқәгылоит, еиҳаракгьы ашәҟәыҩҩы иҟазара, ипоетика, истиль рҟазшьақәа раарԥшра, рыҭҵаара аганахьала.

Аԥсны жәлар рпоет, иарбан жанрзаалак изҵазкуа, иҩымҭақәа рҿы ихы иаирхәон, еснагьгьы дрызхьаԥшуан ижәлар ражәарҿиаратә традициақәа. Ус шакәу шаҳаҭра руеит ҳазлацәажәараны ҳаҟоу ипрозатә ҩымҭақәагьы. Даҽа зҵаароуп ашәҟәыҩҩы жәлар рҿапҵыцтә ҳәамҭақәа хархәашьас ириҭо ирҿиамҭақәа рапҵараан. Асахьаркыратә литератураҿы афольклор ахархәара иалацәажәо, зегь рапхьа иргыланы, хшыҩзышьҭра ззиуша, иеиҭасҳәахуеит, хыԥхьаӡарала афольклортә ҩымҭақәа, урҭ рсиужетқәа, рмотивқәа шаҟа иҩымҭа иалаиҵаз акәӡам. Араҟа ихадоу – жәлар рҿапҵыцтә рҿиара аестетикатә лшарақәа асахьаркыратә ҩымҭа аҟазара аҳаракраҿы шаҟа цхыраагӡара руз, ашәҟәыҩҩы инапкымҭа шаҟа иеиҿыркааз ауп. Ҳаарада, дарбан шәҟәыҩҩызаалак ихы иаирхәар илшоит афольклор асахьаркыратә лшарақәа, аха араҟагьы аус злоу уи хархәашьас иоуз ауп, аҩымҭа шаҟа иеиҿнакааз, сахьаркыратәи идеиатәи еидарас ишьҭнахыз акапан ауп. Афольклортә сиужет, амотив аформулақәа, ахәыцшьа, асахьаркыратә цхыраагӡақәа ишахәҭоу ашәҟәыҩҩы рҿиарала ихы иаимырхәар, урҭ асахьа рзыҟаҵаӡом, баҩԥсык иаҩызахоит ашәҟәыҩҩы иҩымҭаҿы. Убри аҟынтә, афольклор исахьарку апрофессионалтә литература ахаҭарнак – ашәҟәыҩҩы, апоет – ихы ианаирхәо, алԥшаара ҟаиҵароуп, «еиҭа иӡрыжәроуп» иапиҵо аҩымҭа иашьашәалахартә еиԥш.

Дырмит Гәлиа иажәабжь «Атәым жәҩан аҵаҟа» уанаԥхьо, хыхь-хыхь иубартә еиԥш афольклортә маҭәахәы уԥылаӡом. Уимоу, шамаха ихы иаирхәаӡом жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рзы иҷыдоу ажәақәа, аформулақәа, иаҳҳәап: аепитет, аиҿырԥшра, аидиоматә еицааиракәа. Дырмит Гәлиа аҟыбаҩ ду змоу ашҟәыҩҩҵәҟьа иаҳасабала ихы иаирхәоит жәлар ражәарҿиара атрадициақәа. Илԥшааху, зда царҭа ыҟам ахаҿсахьа, аҟазшьа ҟазҵо маҭәахәқәоуп урҭ ажәабжь азы.

Ашәҟәыҩҩы ихы иаирхәо афольклортә маҭәахәы қәҵагаӡам, хырҷагаӡам, аҩымҭа асиужет иалаӡҩоуп. Убриоуп ажәабжь асахьаркырагьы аҵакгьы рыкапан шьҭызхуа, ажәабжь сахьаркыратә ҩымҭаҵәҟьаны иҟазҵогьы.

Ажәабжь «Атәым жәҩан аҵаҟа» акьыԥхь абеит 1919 шықәсазы агазеҭ «Аԥсны» адаҟьақәа рҿы. Абри ажәабжь алоуп аԥсуа прозагьы ахы шыҵнахуа. Уаанӡа Дырмит Гәлиа дызлаадыруаз поетк иаҳасабала акәын. Уи аамҭазы агазеҭ «Аԥсны» ианылон тематикалеи ҵакылеи ари ажәабжь иазааигәаз ажәеинраалақәа. Аха Д. Гәлиа иажәабжь ҵакылеи тематикалеи иҭбаауп, ажәеинраалақәа рҿы қәӡбара зауаз аӷьычра атематика аҳәаақәа аҽырҭанагӡом. Араҟа аӷьычра ақәӡбара мацара акәым иҟоу, ажәабжь аҩнуҵҟатәи аҵакы хараӡа иҭбаауп, иаҵанакуагьы рацәоуп. Зегь раԥхьаӡа иргыланы, араҟа автор дрықәызӡбоит аелитатә классқәа, иаарԥшуеит урҭ рхатә интересқәа рынагӡараҿы аџьажәлар рхы ишадырхәоз.

Аӷьычра иазку жәлар рашәақәеи «Аԥсны» ианылоз ажәеинраалақәеи рҿы еиҳарак хшыҩзышьҭра зызуз икылкааны сатирала аӷьычреи аӷьычцәеи рхыччара, рықәӡбара акәын. Ишдыру еиԥш, аӷьычра, еиҳарак аҽ бзиақәа, ауахьад, аԥсаса хцаны раацара ажәытәан хаҵарас ирыԥхьаӡон. Ахаҵа икәымжәы акалҭ ӷьычра дахьныҟәоз шаҟа иххааз, ихахьаз аҟара ихьӡ-иԥша дуун. Уимоу арԥыс аӡӷаб длышьҭалар, далаԥылшәаразы абригьабригь аҭауад, ма аамысҭа иҽы ӷьычны иааугар, суццоит ҳәа ажәа инылҵон. Уи иалаԥылшәон иара шаҟа дуаҩ нагаз, лыбзиабара даԥсазу, даԥсамзу.

Ажәлар рашәақәеи, урҭ тематикала ирзааигәаз, ажәлар ашәаны ирҳәози, «Аԥсны» ианылақәаз ажәеинраалақәеи рҿы хықәкы хадас иҟаз аҕьычреи аҕьычцәеи иуморлеи сатиралеи рсабрада рҿыхракәын. Убри аҟнытә арҭ аԥҵамҭақәа рҿы аҕьыч дхаҵан даарԥшӡам. Уи ацәышлампыр еиԥш ишаха баа имаҟа адҳәаланы ддәықәуп. Ажәлар рҿаԥыцтә поезиаҿы, иара апоетикатә формала иеибыҭоу, иҳараку асахьаркыра аҟынӡа иҩагоуп аҕьыч ихаҿсахьа.

«Икамбашьцәа-еимаа ишьаҵаны,
Ибысҭа хьшәашәа ихҭарԥа илаҵа,
Борашә-цыԥхьаӡа днылаҳауа,
Ааҵра-цыԥхьаӡа дныҵаҳауа,
Мӡырха-цыԥхьаӡа ала ишьклашуеит.
Цәымсарпыршәа лаԥш-ҿаԥш ззымчҳауа,
Алашьцара иеигәырҕьауа...» [19]

Абасоуп ишыҟоу аҕьычреи аҕьычцәеи ирызку жәлар раԥҵамҭақәа, «Аԥсны» ианылоз ажәеинраалақәа рформа, рҵакытәи рсахьаркыратәи хырхарҭа. Абри аамҭазоуп Д. Гәлиа иажәаабжьгьы агазеҭ ианаанылаз.

Аҭауад Алдыз – анхаҩы ҷкәын Елҟан ихәԥҳа,ҽы маӡарахк иҵырхын, аҵыхәтәантәи сара соуп уи Алдыз изҭаз ҳәа, иара ихы аиркит аус, «ҽабаак азыҳәа сыхәԥҳа ду дышԥасырӡри» ҳәа, –хыс иҟаҵаны. Елҟан дҭаркит, абаагәареиԥш дзықәгәыҕуаз ихәԥҳагьы дагьизхьамԥшит, иԥсрагьы атәым жәҩан аҵаҟа, Сибра иҟалеит. Ажәакала, ихәԥҳа ихарала, амц «фырхаҵара» дақәӡит анхаҩырԥыс Елҟан.

Ақьабзқәа: ахәԥҳара, абзыцәашьара, ааӡара, аҩнадара, убас егьырҭгьы, апатриархалтә уаажәларратә еизыҟазаашьаҿы зхы ыҵызхуа, афеодалтә епохаан даҽа ҵакык роуит. Афеодалтә еизыҟазаашьаҿы аҭыԥ змаз арҭ аинститутқәа мчы змоу аклассқәа ринтересқәа ракәын ирхьчоз. Уи ибзиаҵәҟьаны ианыԥшит Дырмит Гәлиа иажәаабжь. Иаагап сахьаркырала иллиустрациа зуа ҭыԥк ажәаабжь аҟынтә. Алдыз иԥҳәыс Елҟан ауаҩы дизылышьҭын,

---

[19] Аԥсуа жәлар рпоезиа. Аҟәа, 1972. Ад.72.

даалгеит. Уи Елҟан днаскьалыԥхьан иалҳәоит: «Ухәԥҳа иацы дҿыжәланы дахьцаз, иҿы дзықәтәаз аӡәы иҵидыраан, ахылаԥшҩы иҿы иахьнеиз уара ухьӡ аиҭеит. Ҽабаак азы уҭахызар ухәԥҳа дырӡ, уҭахызар днырха... Уеизгьы-уеизгьы ицәгьарахаргьы ухәԥҳа ҽабаак азыҳәан уирӡуам» (II, 204).

Ишаабо еиԥш, иажәабжь асиужет ашьақәгылашьалагьы игәаҳҭоит аҕьычра иазку ашәақәеи ажәеинраалақәеи излареиԥшым. Анхаҩы ҷкәын Елҟан иҭахара раԥхьа иргыланы мзызс иамоу асоциалтә ҵаҵҕәоуп. Ари аҕьычра ақәӡбара аҵкыс еиҳауп, аҵакы амҽхак иаҳа иҭбааууп. Аҕьычра атема ари аҩымҭаҿы фонуп, уи хыҵхырҭоуп, ҽакала иаҳҳәозар, ажәабжь аҵакы хадазы еиқәҳәалагоуп. Ажәлар рашәақәа рҿы, хыхь ишазгәаҳҭаз еиԥш, аҕьыч сатиратә жәала ихцәажәоуп, дызҿу аусгьы хәымга усны ахәшьара арҭоит. Дырмит иажәабжь афырхаҵа игәы изыбылуеит, иҭахарагьы ажәабжь аҵыхәтәаны атрагедиа аҟынӡа ихаигалоит. Елҟан атәым жәҩан аҵаҟа иҭахара зхароу иара дахьҕьычҩыз акәӡам (уи ҭауади-аамсҭеи рмаҟахы дадҿаҳәааланы ишдәықәызгьы), уи дызқәыӡыз, иҭахара зыхҟьаз усҟантәи асоциалтә еизыҟазаашьақәа роуп.

Дырмит раԥхьаӡа инап иҵихыз ажәабжь аҿы уаанӡатәи ипоезиатә рҿиараҿы афольклор ихы ишаирхәоз аформа анымԥшӡеит. Апоезиаҿы апоет, иаҳҳәар ауеит, формалагьы ҵакылагьы афолькор дадҳәалазҭгьы, уи акәызҭгьы тематикалагьы изҿиҵаауаз аҩра, ари ажәабжь аҟны ашәҟәыҩҩы иԥышәа аҽарҭаҳа-ҭыҕьеит, ҟазак иаҳасабалагьы реиалисттә шәҟәыҩҩны даақәгылт. Ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рылшарақәагьы рационаллоуп ихы ишаирхәо. Химԥада, аԥсуа классикатә ҩымҭақәа рахь иԥхьаӡатәу ажәабжь «Атәым жәҩан аҵаҟа» афольклор анырра ауит, аха араҟа уи аҭыԥ мыцхәы ааннамкылеит, аҵыхәтәантәи аформа алшарақәа хархәара роуит ареалисттә ҩымҭа аибыҭараҿы, уи алаӡҩоуп ажәабжь ацәа-ажьы, цхыраара ауеит аҩымҭа аҵакы хада иаҳа игәлырҭәааны аарԥшразы, ула ихымгыло иқәнаҵоит аҩымҭа иалоу афырхацәа рсахьақәа.

«Марыҭхәеи Шарыҭхәеи архнышьна ааиҩызҵәаз аҩеишьцәа рԥацәа ракәын...

Марыҭхәа даара иажәараҿы днаӡахьан, аха абахә апшь даҩызан, деилыбзаауа, ауаҩы каҿ-каҿ замана, иусура ԥкымызт». Абас ахы акуеит автор иажәабжь. Ажәабжь абызшәа, аиҭаҳәашьа аманера, алагашьа ҳхьадырԥшуеит жәлар рыбзазаратә жәабжьқәа рахь, автор иажәа ԥкоуп, иахьынӡалшо икьаҿуп, иеилацалоуп, ажәарацәара ацәтәымуп. Арҭ зегьы, химԥада, изыбзоуроу, иахьынтәаауа афольклор аҟынтә ауп.

Афольклор формулақәа ирзааигәоуп ажәабжь афырхацәа рсахьаҭыхшьа аманерагьы. Араҟа автор даманшәаланы ихы иаирхәоит агипербола, аха ари лакәтә гиперболам, ареалисттә литератураҿы иуԥыло, иацәтәымым формоуп. «Рлаҳәара ча агымхацызт, рхәарҭа шәы ҭымӡаацызт, рырахә, ршьамаҟа, рыԥсаса ҵҩа рымамызт, рышьхымӡа гәара аҽыуаҩ ҕьеҩ дзакәшомызт. Урҭ рҽы ҽы иалаҩашьомызт, ркәадыргьы – кәадыр».

Иаҳгәалаҳаршәап жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рформала иаԥҵоу Дырмит иажәеинраала «Хәаҵьан ду» ацәаҳәақәа: «Иԥсаса ҵҩа рымам, ишьамаҟа рзыԥхьаӡом» уб.иҵ.

Епикатә планлоуп автор Шарыҭхәеи Марыҭхәеи рԥацәа рсахьа шҭихуагьы: «Шарыҭхәа иԥацәа Зафаси Алхаси иреиҳабуи иреиҵбуи дузымдырyа, арԥарацәа наӡаны иеивагылан.

Марыҭхәа иԥацәа Елҟани Ҭорҟани роура-рыҭбаара наӡаны, еихышәшәо, алаба нархыушьылартә еиԥш еиҟараны, аҟармеиԥш иҟато иҩеиуан. Урҭ рашәаҳәареи, рыкәашареи, рсамарҟәыли – соуп зҳәо арԥыск иԥсан.

Урҭ рабҵьари, рныкәгыла-аакәгылашьеи, рҟамчы мҩанҵашьеи уҳәа рыкәлацәа аҵашьыцуан, иззуклак зегьы рзы еилҟьа-еилҕәыцәӡа иҟан».

Аҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәа рҿы иаҳԥыло аперсонажқәа ҳгәаладыршәоит арҭ афырхацәа рхаҿсахьақәа. Уи зыбзоуроугьы Дырмит араҟа ихы иаирхәаз афольклортә поетикеи асахьаркыратә цхыраагӡақәеи ракәхоит.

Иласуп, иеилыхха иҟоуп ашәҟәыҩҩы ажәабжь злеиҩыз абызшәа. Иҳәоуқәа ирхьанҭом. Арҭ зегьы автор ибызшәа

рзааигәанатәуеит жәлар репикатә жәабжьқәа рбызшәа. Аҩымҭаҿы ашәҟәыҩҩы иааирԥшырц ииҭаху аҵакы шьахәлаҵәҟьа аарԥшра илнаршеит ас еиԥш иҟаз аформа алкаара. Ажәа «алкаара» маҷк иманшәаламзар ҟалоит, избанзар аԥсуа литература ашьаҭакҩы афольклортә формахьтә раԥхьаӡа аҩыратә литературахь ииасыз, иеиуеиԥшымыз астиль рацәа ахьиҵашаз аҭыԥ аҿы дыҟамызт, уи аҩыза аҭагылазаашьа имамызт. Уи иқәҿиара ду зыбзоуроу, жәлар рҿаԥыцтә культура дахьалиаази уи нҭырҳәцааны адыррала, иара асахьаркыратә лшарақәа ихы максималла рархәара ахьилиршаз акәхоит.

Ажәабжь афырхаҵа хада данҭарк ашьҭахьтәи иҭагылазаашьа атәы зҳәо ахәҭа ҩуп апрофессионалтә литература аканонқәа рыла. Араҟа иаабоит афольклор иацәтәыму апсихологизм аелементқәагьы, ашәҟәыҩҩы ишьҭихыз абызшәеи ифырхацәа рхәыцшьеи аамҷыдахаз, фольклортә елементкгьы ҳԥылаӡом аҩымҭа ари ахәҭаҿы, жәаԥҟақәак рҭыӡшәа ҳамҳәозар.

* * *

Д. Гәлиа исахьарку иҩымҭақәа иҳарҭоит хә-змам аматериалқәа, ареволиуциа ҟалаанӡатәи аԥсуа жәлар рдоуҳатәи рматериалтәи культура шьахәла изныԥшыз афактқәа рацәаны. Убри аганахьала зегь раԥхьагьы иалкааны иазгәаҭатәуп ароман «Камачыч». Ашәҟәыҩҩы ароман аҩра далагеит 1933 шықәсазы, далгеит 1940 шықәсазы. Ари аҩымҭаҿы ҳара иаабоит ареволиуциа ҟалаанӡатәи аԥсуа ԥҳәыс дани инаркны илызҳаанӡатәи лыԥсҭазаара, лҭагылазаашьа зеиԥшраз. Абри раԥхьаӡатәи ипрозатә рҿиамҭа ду иаххәааны Дырмит Гәлиа иҩуеит: «Сара уажәы аҩра саҿуп аԥсуа ԥҳәыс лыԥсҭазаара аҟынтә ароман «Камачыч». Ари сара чыдала исызгәакьоу темоуп, избанзар уи садрыԥхьалоит дара ажәлар рхаҭа, ибеиоу, иеиуеиԥшым урҭ рфольклор схы-сгәы ианырит. Царизм ахаан егьырҭ аҳәсақәа жәпаҩык реиԥшҵәҟьа, аԥсуа ԥҳәысгьы лымҩа хьанҭан, илахьеиқәҵаган. Ари аарԥшны, ишәҭы-какачуа ҳабиԥара ҿыц дырбара аҭакԥхықәра змоу уснагӡатәуп».

Ашәҟәыҩҩы ароман аҿы иҟало ахҭысқәа еиҵихуеит усҟантәи аҧсуа қыҭа абзазара афон аҿы.

Афырхаҵа хада лхаҿсахьа инарываргыланы иааирҧшуеит, дрылацәажәоит уи лыҧсҭазаара иадҳәалаз азҵаарақәа жәпакы: ҭауади-аамсҭеи анхацәеи реизыҟазаашьа, анхаҩыжәлар рдоуҳатәи рматериалтәи ҭагылазаашьа.

Абраҟа иазгәаҭатәуп ароман «Камаҷыҷ» ажанр агана-хьала ахатә ҟазшьа ҷыдақәа шамоугьы. Уи романзтәуаны ҳәа иҟоу аперсонаж хада Камаҷыҷ лхаҿсахьоуп. Хымҧада, аҩымҭаҿы иахҧыло ахаҿсахьақәа иҟарҵо-ируа еилымшәо еибаркуп. Шамахамзар, ароман аҿы иахҧыло ахҭысқәеи, асахьақәеи, ахаҿсахьақәеи иакызтәуа асахьаркыратә хықәкы рымоуп. Аха иара аформа аиҿартәышьала ҳахәаҧшуазар, ашәҟәыҩҩы ирҿиамҭа аҭҵааҩцәа Х. Бҕажәбеи К. Зелинскии ишазгәарҭаз еиҧш, аромани тематикала еизааигәоу ановеллақәа реизгеи рыбжьарашәа џьара игылоуп.[20] Аҩымҭаҿы иҟоуп зынӡак 37 новелла, убри аҟара хы амоуп аромангьы. Ирацәаны дырзааҭгылоит автор иҩымҭаҿы ақыҭа бзазара атәы зҳәо амоментқәа: амцхаҵара, арелигиатә ритуалқәа, ачарақәа, аҧсхәарақәа, аныҳәақәа, аусӡбарақәа, убас егьырҭгьы амилаҭ қьабзқәагьы. Аҩымҭа ахқәаҵәҟьа ҳрыхәаҧшуазар, игәаҳамҭарц залшом, автор ауаҩ иааӡара иазку етнографиатә ҩымҭак аҧсуа милаҭ ирызкны иҩуашәа, ауаҩ иира (актәи ахы «Ауаҩы диит») инаркны изҳара, иааӡара, иуаҩхара, дызлыҵыз ажәлар рқьабзқәа даҽа милаҭк ирыламҩашьартә, инеиҵыхны дышрыхцәажәо.

Ароман, ганкахьала, етнографиатә романуп азуҳәар ауеит, даҽа ганкахьала, иҕәҕәаны ианыруеит ажәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа рпоетика. Аҧсуаа рҿаҧыцтә ҟазара цхыраагӡа ду ауит ашәҟәыҩҩы ари инеиҵыху иҩымҭа аҧҵараҿгьы. Автор ароман аниҩуаз иахьатәи ароман алшарақәа ихы иаирхәаргьы илшон, аха ус ҟаимҵаӡеит. 30-тәи ашықәсқәа рзы ари ажанр адунеизегьтәи алитературақәа (аҭоурых дуи ақәреи змоу) рҿы иҿиахьан, иҭышәынтәалахьан; иҟан

[20] Х. Бҕажәба, К. Зелински. Д. Гәлиа. Акритикатә-библиографиатә очерк. Аҟәа, 1956. Ад. 95–96.

аинтеллектуалтә, аԥсихологиатә, аҭоурыхтә, убас иҵегьгьы акритикатә реализми асоциалисттә реализми рметодқәа рыла иаԥҵаз ароманқәа. Ажәакала, автор илшон асҟак ибеиаз аԥышәа ихы иаирхәар. Аха ари аԥышәа ду, иаххәар ҳалшоит, уиаҟара ихы иаимырхәеит ашәҟәыҩҩы.

Раԥхьаӡа иргыланы, Дырмит Гәлиа абас зыҟаиҵаз, уи усҟак адунеи литературақәа рклассикатә традициа дзазхьамԥшыз амзыз ахьыԥшаатәу ашәҟәыҩҩы исахьаркыратә ҳасабтә аҵыдараҿы акәхоит. Хыхь иааҳгаз ацитатаҿы ишиҳәаз еиԥш, уи иҭахын ажәытә ԥсҭазаара аарԥшны ишәҭы-какаҷуа ҳабиԥара дырбара... Уи аԥсҭазаара аиаша асахьаркыратә иашаҟынӡа ахагаларазы иаҭахын иара иашьашәалаз аформа, абызшәа. Насгьы, хыхь ишазгәаҳҭаз еиԥш, аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә рҿиамҭақәа ракәын. Урҭ роуп Д. Гәлиа ипоезиаҿгьы ипрозаҿгьы хыҵхырҭатә материалси еибыҭага маҭәахәыси иҟоу. Уи даҽа ԥсыуа шәҟәыҩҩык дызлаиеиԥшымгьы абраҟоуп иахьыԥшаатәу. Апоет, ашәҟәыҩҩы истиль, ихаҿсахьақәа рыҟаҵашьа, ибызшәа, ихы иаирхәо асахьаркыратә цхыраагӡақәа, анс акәу, ас акәу, жәлар рҿаԥыцтә ҟазара иадҳәалоуп, ирҿиамҭақәа рпоетика иазааигәоуп. Ус анакәха, автор ирҿиаратә хәыцшьа аԥсуа милаҭтә хәыцшьа иазааигәоуп, иахылҿиааит, насгьы уиоуп изхаҳау иара ирҿиамҭагьы, милаҭ шәҟәыҩҩык ирҿиамҭақәа рыҳасабала.

Аԥсуа литература аҿиараҿы, ҳәарада, ари аҩыза амҩа иаҳа ииашан, даҽа мҩакгьы ыҟаӡамызт. Ҿыц аҿиара иалагаз апроза азы, зҟырҟы зырхәхәыз аҩыражәазы даҽа милаҭтә литературак (иаҳа ҿиарала иҳаракыз) атрадициақәа уиаҟара иманшәалахомызт аамҭала – ижьымдырушәа иҟалар алшон, избанзар алитература аҿиара апроцесс иага иццакызаргьы, аизҳазыҕьара зырманшәало афакторқәа рацәаны иҟазаргьы, иара, химԥада, ахала ирхысроуп маҷк-маҷк акәзаргьы, аҩыражәа аҿиара аетапқәа зегьы. Дырмит Гәлиа аԥсуа литература дызлашьаҭакҩыз ала, иҭакԥхықәарагьы шдууз еиԥш, жәлар ражәарҿиара атрадициақәа рылшарақәа зегьы раԥхьагьы дрызхьаԥшуан.

Абарҭ аҩ-факторк хадара руит ҳәа ҳгәы иаанагоит Д. Гәлиа ироман аҩра напы анаиркуаз амомент азы. Ашәҟәыҩҩы абас ахьыҟаиҵаз иашазтәуа ак акәны иҟоуп дызлацәажәараны дыҟаз аматериали аамҭеи рҟазшьа. Автор ироман асиужет аҷыдарагьы абриоуп изыбзоуроу. Асиужет, ишдыру еипш, аҩымҭа «абаҩи» «ахаҳә-ҵәаҳәи» рымацара ракәым иаанаго, асиужет ианыԥшуеит ашәҟәыҩҩы иҟыбаҩ, аԥсҭазаара шаҟа блаҵарыла дахәаԥшуа, шаҟа ган рацәа изгәаҭо, уи анализ шазиуа, ажәакала, асиужет аҩымҭа аформагьы аҵакгьы анырра рызнауеит, рхырхарҭа ылнахуеит, уи хыҵәкуп аҩҩы изы, ирҿиаратә еихьӡаразы.

«Камачҷыҷ» злеибыҭоу асиужет, иҟалап Д. Гәлиа ироман аҿы имҩаԥысуа ахҭысҷәеи аҭагылазаашьаҷәеи гәылырҭәааны раарԥшраҿы иаҳа алшараҷәа аиузар. Уи иагьцьашьатәӡам, ари аҩымҭа епикатә ҩымҭоуп, ҷыдала абзазара ароманҷәа ирыжәлантәуп, аҵыхәтәан, ишдыру еипш, ҭыԥлеи аамҭалеи амҽхак ҭбааууп, еиднакылогьы иаҳа инеиҵыхуп, поетикалагьы жәлар репос иахьаҿцаакәо рацәоуп, иара иазааигәоуп. Ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭаҷәа рҿы иаҳԥыло аиҭаҳәашьа формоуп ароман аҿгьы еиҭаҳәашьа формас иҟоу. Автор истиль жәлар рбызшәа астиль иахьынӡауа азааигәатәра иҽанишәоит. Уи уаҩы ибарҭоуп. Дагәылалаӡом мыцхәы иперсонажҷәа рыҩнуҵҟатәи рдунеи, иара убас дрышьҭаӡам рхәыцраҷәа, рыгәҭыхаҷәа раарԥшрала ахаҿсахьаҷәа рыҟаҵара. Ифырхацәа рыхҭыс, рхылҟьа-ҿылҟьа, рыгәҭыхаҷәа автор иоуп еиҭазҳәо, жәлар репикатә жәабжьк аҿы еипш, афакт констатациа азиуеит акәымзар, иперсонажҷәа рыҩнуҵҟатәи рдунеи, ргәаҵа хҭаирԥшӡом, урҭ зегьы ҳара ишаабо адәахьтәи рыхныҟәгашьаҷәа рыла ауп. Шамаха, ароман аҿы иаҳԥылаӡом афырхацәа рпатреҭтә характеристикагьы.

Абар автор ароман ахы шикуа: «Ааԥнын. Шарԥазык Алиас Ҭорҟанраа рҿы даанит. Ҭорҟангьы дҩагылан, ажәжәааҳәа аҽеилаҳәара даҿын, шьыжьымҭан арахә ҭижьразы» (II, 5).

Атекст иааҳгаз цҟьа ҳахәаԥшыр, ҳалаԥш иаразнак иҵашәоиташәҟәыҩҩы ибызшәа жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭаҷәа репикатә бызшәа ишазааигәоу. Автор ибызшәа «мариоуп», еилоу аҳәоуҷәа херхәаара рзиуам уиаҟара: «Ҳаибгоуп, хар

ҳамам, аха иахеижьҭеи аҳәсақәа ҳархаргалан, агәгәаҳәа еилоуп, срылҵын абрахь сааит ишаашаҵәҟьаз еиԥш» (II, 5). Абра иаҳҳәаз ацыԥҵәахаҿы, акьардақәа ахьгылоу акәаԥқәа ҳаргылар иҳауеит хә-ҳәоу мариак, ацыԥҵәаха аҵакы ԥсахра амоуӡакәа. Алиас жәабжьҳәаҩык иаҳасабала еишьҭаргыланы, еиҭеиҳәоит ахҭыс иҟалаз, иаахҵәаны, детальла дазааҭгыланы акәымкәа. Аԥхьаҩ ила ихгыло ахҭыс амҩаԥысшьоуп.

Ажәакала, автор ибызшәа жәлар рбызшәа ишакьарзу мыцхәы ашьақәырҕәҕәара аҭахӡам, даҟьа-цыԥхьаӡа иаҳԥылоит урҭ реиуара атәы шьақәзырҕәҕәо афактқәа.

Ароман аҿы иалагалоуп алакәтә мотивқәа зныԥшуа ахҭысқәагьы. Иаҳгәалаҳаршәап Камаҷыҷ лҩызцәа алакәқәа шырзеиҭалхәо. Иара убас Д. Гәлиа ироман аҿы иуԥылоит ирацәаны абзазаратә жәабжьқәа, ановеллақәа (XIX ахы: «Аҵх аԥҿера», XXI ахы: «Наҳарбеи Чачба дааит» уб.иҵ.).

Аԥсуа жәлар риумор, рыхшыҩзцара, рҟәыҕара ргәылыжж иҟоуп ароман адаҟьақәа жәпакы. Иаагап ҿырԥштәыс аҭауад Наҳарбеи Чачба иашҭаҿы иеизаз еибырҳәақәо: «Наҳарбеи иԥацәа Сааҭи Чагәи хазы ашәшьыра иҵатәаны, асамарҟәылҳәара иаҿын. Урҭ рахьтә Чагә амцҳәара, аҿхәара ԥыҭк идыруан, аха ирԥшӡаны, наҟ инеиҭоуҳәаратәы иҳәон. Уара дужьаргьы дгәааӡомызт. Ала дуқәа ҩба иман, рдура анаҩсангьы даара ла ԥшӡақәан.

– Чагә, арҭ улақәа рыԥшӡарада ирылоузеи? – ҳәа дизҵааит уаҟа игылаз Камшьышь.

– Арҭ, слақәа абга дуқәа ркуеит. Убри азоуп рыхәдақәа ахәдхаҵа ҟьаҟьақәа зырхоу. Абгаду анырклак рыхәдоуп ԥаса иззыҩуа иахәрырц. Ахәдхаҵа урҭ ахьчоит.

– Нас ус акәзар абраҟа абарҭ алақәа умоужьҭеи даара краатҵуеит, бгадук моу, хәыцҷыкгьы ркит ҳәа ҳмаҳаӡацтеи, – иҳәеит Камшьышь.

– Абнахь шәарыцара ҳара иҳамгеит, дара рхала уахь имцеит, абгақәа абрахь аҩныҟа имааит, – иҳәеит Чагә». Уқьышә ачча ықәмыххыкәа узаԥхьом Сааҭ ицгәы ачақәа шакуа анеиҭеиҳәогьы.

Иара убас ирацәаны абзазаратә новеллақәа алеигалоит Дырмит Гәлиа ироман XIX ахы «Аҵх аԥҿера» аҿы. Хыхь

зыӡбахә ҳҳәази иааҳгаз ацитатеи рҿы иҟаӡам ҷыдала сахьаркыратә функциак ныҟәызго адеталь. Араҟа ус баша алафи асамырҟәыли аизараҟәа рҿы аԥсуаа ишырҳәо, ус ҟазшьас ишрымаз мацароуп иааԥшуа. Урҭ ажәабжьҟәа асахьаркыратә ҭакы хаз-хазы ирымоуп, аха ароман иадҳәалаӡамкәа, ус хазы иҟоуп. Даҿакуп аҵх ԥызҿуа аперсонажҟәа инеимда-ааимданы иеиҭархәо ажәабжьҟәа. Араҟа аҷаԥшьаҩцәа инсценировка ҳасабла имҩаԥыргo, жәлар рыдрама аҷыдараҟәа зныԥшуала, автор иааирԥшит аурыс ҳәынҭқар имаҵуцәа, аначальникцәа, аҭырҵьманцәа уҳәа рнап ианыз аус шаҟа «ԥсыцҟьала» инарыгӡоз. Усҟантәи аамҭазы аҭыԥ змаз аҵарҭышагара, абиурократизм бзиаӡаны ианыԥшуеит импровизациа ҳасабла аҳабла аҷкәынцәа имҩаԥырго асцена.

Иазгәаҭазар ахәҭоуп ашәҟәыҩҩы ироман аҿы ирацәаны ажәаԥҟақәеи абызшәазы иҷыдоу афразеологиатә еицааиракәеи аҭыԥ шрымоу. Урҭзехьынҵьара инеибеиԥшны акәымзаргьы, атипра руа аҟынӡа асахьаркыратә еидара иаҵеиҵоит (иаҳгәалаҳаршәап VIII–IX ахҟәа: «Мышкы иахыԥо, шәымш иахыԥоит», «Аусҟәа згьы ҿҳәаракҿҳәарак рымоуп»).

Уи анаҩсан, жәлар ражәарҿиара иахылҵшьҭроу ановелла кьаҿ, ажәаԥҟа аҵакы аниԥсахуагьы ыҟоуп. Уи ароман ахәҭак аҵакы, ма ахаҿсахьа агәылырҭәааразы, иаҳа иеилыхха исахьаркны аарԥшразы иҟаиҵоит. Урҭ афольклортә жанрҟәа иреиуоу асахьаркыратәи аидеиатәи ӡбатәҟәа ирышьашәалеитәуеит. Иаагап ҿырԥштәыс жәаԥҟара зуа афразатә еицааира «Ԥсҳәы амала ицаны иааз иеиԥш» ҳәа – Алиас, Аҟәа иԥҳа заҵә ашкол дизҭамҵакәа даныхынҳә, ихазы иихәаз.

Ауаҩы бзамыҟә саҳ игәы иахәо ҟасҵоит ҳәа, Ԥсҳәыҟа дыззишьҭуаз еилымкааӡакәа заа дахьцаз, дзызнеиз анизымдыр, ахаҳә даҵаҵаны даарышьҭит. Ари жәлар ражәабжь хәыҷ ахыччоит арныгра, абзамыҟәра. Аха араҟа ашәҟәыҩҩы даҿакала ихы иаирхәеит ари афольклортә ԥҵамҭа. Алиас иԥҳазаҵә Камаҷыҷ Аҟәа ашкол данизҭамҵа (асоциалтә еиҟарамра иахҟьаз ауп араҟа аҭыԥ змоу), игәыхәтәы анынамӡа, ихазы иҳәоит: «Ԥсҳәы амала ицаны иааз иеиԥш,

схынҳәны сқыҭаҿы саннеилак, сҿаббаӡа, ирасҳәо сзымдыруа, сыӡҕаб дсышьҭаргыланы сынкылсып» [21].

Ас еиԥш жәлар ражәарҿиара алшарақәа ашәҟәыҩҩы исахьаркыра-идеиатә концепциазы цхыраагӡара руа иҟаиҵеит кырҵьара ироман аҿы. Ажәакала, араҟа аҭыԥ амоуп алԥшаара, насгьы уи аматәаахә ус ихарҭәаагам, афольклортә материал даҿа бжьык ахалоит, даҿа ԥштәык шьҭнахуеит, асахьаркыратә ҩымҭа арҵаулоит, иарҭбаауеит. Уи анаҩсан, ароман ахқәак зынӡак изызку аԥсуа етнографиатә бзазара аарԥшроуп. Иаҳҳәап, ажәаатәи ахы, «Аӡы иашьыз иԥсы аӡы иҭыргоит», аҿы автор детальла дахцәажәоит «аԥсҭгара» аҵас. Иара убас ароман аҿы автор рсахьа ҭихуеит жәлар рыхәмарракәа, рныҳәақәа (амшаԥы), рыԥсхәра мҩаԥгашьа, аҭарчеи. Ажәакала, кырҵьара аҩымҭа иалоу ахаҿсахьақәа реибыҭараҿы, асахьақәа рҭыхраҿы Д. Гәлиа ихы иаирхәоит ирацәаны афольклори аетнографиеи рҟынтә иаагоу аматериалқәа. Убриоуп аҩымҭа ахқәа зегьы новелланы изхыркәшахаз, ажәлар ражәаԥҟақәеи рдиалог лахҿыхқәеи, рлафи, рыхшыҩҵарра бзианы изныԥшуа риумори зыррацәаз ароман аҿы.

Аҩымҭа аперсонаж хада лхаҿсахьа аҭыхраҿгьы автор ирацәаны ихы иаирхәеит жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ртрадициақәа. Камаҷыч лхаҿсахьа иаҳгәааланаршәоит Нарҭаа шәҩык раҳәшьа-зацә Гәында-ԥшӡа лхаҿсахьа, аҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәа рҿы иаҳԥыло Баалоу-ԥҳа Мадина лҟазшьақәа, лҭеиҭԥш. Камаҷыч аҵыхәтәантәи леиԥш дҿыбҕаҟазоуп, аҿыхәҵәаҿы арԥарцәа ираԥылгоит. Ҳәарада, Дырмит Гәлиа ифырԥҳәызба лсахьеибыҭараҿы афольклортә поетика акырҵьара ихы иаирхәеит.

Автор Камаҷыч лира аҭыӡшәа данналаго нахыс афольклортә стихиа ацәа лыҟәниҵоит. Иаҳгәалаҳаршәап ҿыц ииз лыдныҳәаларақәа: «Дыҷкәынзар, Напҳа Кьагәа иеиԥш дхаҵа ҕәҕәаны, Кәаҕәаниа Абас иеиԥш дҿыбҕаҟазаны, Чаҵә Чагә иеиԥш длафҳәаҩны, Барганҵьиа Гәдиа иеиԥш дуаҩ-дырны дҟалааит»; «Дыӡҕабзар, Ануаԥҳа Ҳауидеи, Аӡынԥҳа Ҟаимыҭхани, Ҕьҵьыцьԥҳа Ҭакәынеи

[21] В. Ҵнариа. Жәлар рышәҟәы. Аж. «Алашара». № 5. 1974. Ад. 91.

реиԥш, ахьӡи-аԥшеи лыманы, убарҭ реиԥш лашәа рҳәо, даԥсаны дӄалааит».

Камаҷыҷ мшызҳа илызҳауан, 16–17 шықәса анылхыҵ нахыс уи лыхьӡ-лыԥша ауаа ирылаҩхьан. Ашәӄәыҩҩы ифырԥҳәызба илыӄәниҵоит аромантикатә цәа. Иааҳгап Камаҷыҷ аизараҿы раԥхьаӡа данкылсыз атәы: «Камаҷыҷгьы лан длыцны абра дыӄан. Лыкәашарала ауаа лыргачамкит. Ԥшралеи сахьалеи уи илыцназгоз уа уаҩ дыӄамызт. Лыҿцәаажәара зынӡак уаҩ дархагон. Лыуаҩышьа уеизгьы ибзианы. Лычаԥашьа наҳәак аҭахымызт. Иахьа абраӄа уи зегьы длаԥшықәырҵеит. Абраӄа ҭауади-аамсҭеи рыҷкәынцәа аӡә длыцкәашеит, ҩыцьа лыцкәашеит, зынӡак ргәы дахәаӡеит. Лҽеи лкәадыри уҳәа, нас аҽы шлырхәмаруа атәы, лыуаҩышьа атәы зегьы неимда-ааимдо уа ҳәатәыс ирыман... Лыхьӡи-лыԥшеи рыла уи ҳара ҳабжьыуаа рҿы дыззымдыруа дызусҭада... Ҽыҳәҵәыла арԥарцәа заманақәа ҽыжәыӄьӄьа икалыжьуеит, шәақьла ахысразы – ацәӄьара кыдылԥаауеит».

Ари ациататала, Камаҷыҷ жәлар рфырхаҵаратә жәабжьк даперсонажзар зламуа ҳәа егьыӄаӡам. Ахаҿсахьа фольклортә формула мацарала еибыҭоуп. Ажәлар ражәабжьқәа рҿы ишыӄоу еиԥш, араӄагьы Дырмит детальла дааирԥшӡом ифырԥҳәызба. Еиҭамҵуа аепитетқәа роуп еиҳарак ихы иаирхәо: «лыуаҩышьа бзиан», «лычаԥашьа наҳәак амамызт», «ҽыҳәҵәыла арԥарцәа ҽыжәыӄьӄьа икалыжьуеит», лхысшьа, лыкәашара зегьы џьашьатәыс ирымоуп. Камаҷыҷ лхаҿсахьа злааԥшуа адәахьы илныԥшуеи иӄалҵои рылоуп. Ажәакала, ажәабжьҳәаҩ иеиԥш, автор иҳаиҭоит ахаҿсахьазы ихадоу аконтурқәа мацара, егьырҭ аԥхьаҩцәа рфантазиа иазынижьуеит ахарҭәаараӡы.

Ҳазааҭгылап, маҷк иадамхаргьы, аҩымҭа аиҿартәышьа, асиужет. Хыхь ишазгәаҳҭаз еиԥш (уи атәы ари ароман ҭызҵаахьоу зегьы иазгәарҭахьеит), ароман шьақәгылоуп хаз иӄазар зылшо 37 хы, 37 новелла рыла. Дара убарҭ ахқәагьы хаз ҷыдала реиҳарак иаҳа икьаҿу новеллала ишьақәгылоуп. Урҭ дара ановелла хәыҷқәагьы ҵакылеи формалеи, хылҵшьҭралеи еиԥшӡам. Шьоукы азкуп ажәлар усӄантәи рсоциалтә еизыӄазаашьа аарԥшра.

Иаҳҳәап VII ахы «Есма ӡызлан дылхырцоит» аҿы Гыди егьырҭи иеибырҳәо ажәабжьқәа, амула Ҳалыл изку, Аӡӷыбжьаа рсҭаршын Кәыҵниа Еқәыԥи Очамчыратәи аначальники рконфликт атәы зҳәо, Гыд аӡызлан дшиҭҟәаз уҳәа хазы-хазы аҵаққәа рымоуп. Актәи иаанарԥшуеит арелигиа злаҿены иҟаз ауаа рҭагылазаашьа, насгьы ажәлар рхаҭарнакцәақәакгьы уи ишаҿагылоз, аӷбатәи ианыԥшуеит аурыс чынуаа рыхныҟәгашьақәа; ахԥатәи – ӡызлани ахацәеи реиниара иазку легендоуп. Ари аӷыза алегендақәа рҳәоит иахьагьы ажәабжьҳәаӷцәа аԥсуа қыҭақәа жәпакы рҿы. Ароман аҿы иаагоу ановеллатә легенда ҷыдарас иамоу: уи иақәшәаз ихаҭа лабҿаба дыҟоуп (ажәлар рҿы ирҳәо ари асиужет зызку аперсонаж ма дыԥсхьеит, ма иеиҭазҳәо даҽаӡәы иҟынтә иаҳаит. Ӡызлан илиааиз, иазгәаҭатәуп, иҟоу, ма иҟаз хаҵак шиакәу).

Ароман ахқәа рҿы иаҳԥыло, урҭ злеибарку ановелла хәыҷқәа жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рахьтә иаагоуп. Аҷаԥшьараҿы иеиҭарҳәо ажәабжь кьаҿқәа формала иаҳа абзазаратә жәабжь хәыҷқәа иреиԥшуп, аиумор, асатира рныԥшуеит. Урҭ иаадырԥшуеит ажәлар рыхшыӷцарра, иахыччоит абзамыҟәра, агьангьашра, иаагап, Маан Ҳасан иџьабара, Чагә ила дуқәа ирызку ажәабжьқәа (шәахәаԥш ахы «Наҳарбеи Чачба дааит») убас иҵегьы ирацәаны. Арҭ ажәабжьқәа иахьеи уахеи ианааидтәалалак, аԥсраабзараҿы, аизарақәа рҿы хыԥхьаӡара рацәала ирҳәо, автор иажәақәа рыла иаҳҳәозар, самырҟәылқәоуп, лафқәоуп. Хымԥада зегьыҵәҟьа ракәымзаргьы, ирацәаны ароман иалаԥсоу арҭ ажәабжьқәа аӷымҭа дырлахҿыхуеит, ароман аҿы иҟало ахҭысқәа ргәынкылара иаҳа идырмариоит.

Жәлар рпоет ирҿиаратә ҭынхаҿы хаз ҷыдала игылоуп ажәлар ирҳәамҭақәаны иеизигаз, аус зыдуланы ианиҵаз ажәабжь кьаҿқәа. Урҭ хаз шәҟәны автор иҭижьит 1942 шықәсазы «Ажәабжь кьаҿқәа» ҳәа хыс ирыҭаны. Иаҳҳәар ҳалшоит, арҭ аӷымҭақәа реиҳарак асоциалтә мотивқәа раарԥшроуп изызку ҳәа. Урҭ рнаӷсан иаҳԥылоит имаҷымкәа антирелигиатә ҵакы змоу ажәабжьқәагьы. Хаз хәҭаны иаликаауеит Д. И. Гәлиа аԥсуа жәлар рыбзазара иадҳәалоу, ргәырҵҟәыл еилыхха зныԥшуа ано-

велла кьаҿқәа. Арҭ аԥҵамҭақәа рахьтә имаҷӡам аԥсуа фольклор ареал мацаразы акәымкәа, амрагыларахьтәи ажәларқәа рфольклор аҿы иуԥыло асиужетқәа, иара убас иҟоуп аԥсуа ԥсҭазаара мацара иадҳәалоу, иахылҵшьҭроу аҳәамҭақәагьы, уи аҭоурых конкретла иадҳәалоу, аҭыԥ змаз ахҭысқәеи ауааи ирызкқәоугьы. Аха араҟа аус злоу уи акәӡам. Ихадоу – жәлар рпоет иеизигаз, аус здиулаз ажәабжьқәа ишынеибакәу аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә рҿиара иакьарзуп, ацәа-ажьы аҟәнуп, иаланагалазгьы «иаԥсуа жәабжьқәаахеит», аԥсуа жәарҿиара иатәхеит. Дара зегьы неидкыланы ирныԥшит зымҽхак дуу жәлар рфантазиа, иага хынҭа-ꚏынҭара, еиҭасра ду, трагедиа иақәшәаргьы ирҿыҵакыз ражәа шьахә, зны иҟәыгаз, зны иҵьбараз, зны ирхәыцгаз, зны ирчҷагаз риумор, рсатира, рлафрсамарҟәыл, ауаꚏы дзааӡоз, дзырхәыцуаз, днызкылоз рмилаҭтә доуҳа бзиахә. Арҭ аꚏымҭақәа аус рыдулара, ранҵара, «ррыцқьара» имариоу усмызт. Ашәҟәыꚏꚏы араҟа хықәкыс имаз бзиаҵәҟьаны ианыԥшуеит дара ановеллақәа ԥхьажәа ҳасабла ирыцу атекст: «Ажәытәӡа зны дыҟан аҵьам шәҟәыꚏꚏык Нур-ед-Дин Абду-ер-Рахман Ибн-Ахмед ҳәа (дҵьамын [22]), убри иꚏымҭа ашәҟәы «Бехаресҭан» (ааԥын баҳча) ҳәа хьӡыс измоу аҿы раԥхьаӡа иахьналаго убас аҳәоит. Хераҭтәи аҭаҳмада Абаллаҳ Енсари ишьҭанеиуаз рзы ажәаны инижьт: «Ишәхашәмырштҭын аҭаҳмадцәа рҳәамҭа ажәақәа, уи аншәылымша, ма ишәхашәмырштҭын урҭ рыхьӡқәа, шәара хәарҭас ишәоуразы» ҳәа. Абри даара крызҵазкуа ажәоуп.

Иҵабыргыҵәҟьаны, ашәҟәꚏыра ззымдыруа ҭаҳмадцәак зны-зынла даара уаꚏы игәы иаахәартә ииасхьоу, ицахьоу рахьтә ажәақәа рҳәалоит. Урҭ ажәақәа дара ашәҟәы ианҵаны ирызныжьуам, изарҳәо ианимҵар, урҭ ажәақәа ииасуеит, ицоит, ибжьаӡуеит. Убри аҟнытә сара аҭаҳмадацәа, ҵара змамыз, ирҳәамҭаны исаҳахьоу, аиҳарак саб иҳәамҭақәа, иахьа уажәраанӡа исхамшҭыкәа иҟақәоу ԥыҭк иамꚏаны исыԥхьаӡоит абри ашәҟәы ианысҵаразы».

[22] Д. Гәлиа ара зызбахә имоу аҵьам шәҟәыꚏꚏы Џьами иоуп. Уи аҵыхәала шәахәаԥш А. Аншба истатиа: «Аԥсуа текстологиа иазкны гәаанагарак». Аж. «Алашара». №1, 1977. Ад. 83.

Ажәабжьқәа, иахьеи-уахеи жәлар ҿырҳәала иеицырҳәо, абиԥарак ахьтә даҽа абиԥарак ахь ииасуа, ирӡтәым, ашәҟәахьы ииагатәуп, избанзар урҭ хәарҭоуп. «Даара уаҩ игәы иаахәартә, ииасхьоу, ицахьоу рахьтә ажәақәа», иахьагьы хшыҩзышьҭра ззутәу, зестетикатәи зетикатәи ҵакы зцәымӡыцроуп жәлар рпоетдзызхьаԥшыз 30-тәи ашықәсқәа рынҵәамҭазы. Абарҭ ажәабжьқәа рҿгьы Д. Гәлиа ирҿиаратә стили иажәабжь хыркра аманереи дырмеижьаӡеит. Уи даара дреиҷаҳауа, ақьаад ахь ииаигеит абырлашқәа реиԥш жәлар рҿаԥыцтә рҿиара иагәылаԥсоу ажәабжь хәыҷқәа. Ҳәарада, автор иеизигаз асиужетқәа шылԥшааху ҩашьом. Жәлар ирҳәо, иахьагьы иуԥыло автор идыруаны дызвысызгьы ыҟазар ҟалоит. Д. Гәлиа, зегь раԥхьа иргыланы, араҟа излаабо ала, дзызҿлымҳахаз аиумори асатиреи злаз, уаҩ дзырхәыцшаз, дзырчҷашаз, дзырҟәыгашаз, «хәарҭара злаз» – иара иажәақәа рыла иаҳҳәозар – ракәын. Рыхәарҭарагьы еиҳарак иахьыԥшаатәу аестетикатәи аетикатәи нырра иҟарҵо аҿоуп. Диашоуп Г. Гублиа абас аниҳәо: «Д. Гәлиа жәлар ражәабжьқәа асаба нарықәыршәашәаны иаанимыжьт, рестовраторк иаҳасабала акәым уи абраҟа ихы шааирԥшыз» [23].

Ашәҟәыҩҩы иминиатиурақәа рҿы иаабоит аԥсуаа ареволиуциа ҟалаанӡатәи рыԥсҭазаашьа, реиҭанеи-ааишьа, рсоциалтә еилазаара аҟазшьақәа. Асоциалтә еиҟарамроуп изхылҿиаауа урҭ реиԥш иҟоу анекдоттә новеллақәа рацәаны. Ҳәарада, ара иҟоуп асамарҟәыл, алаф мацара зныԥшуа ажәабжь кьаҿқәагьы, аха дара урҭгьы аԥсуа ибзазара иузадымхуа, иара иакьарзноуп ишааԥшуа. Д. Гәлиа арҭ ановеллақәа аус рыдулараҿы аџьабаа шибаз ҩашьом. Афольклор аҿы, ишдыру еиԥш, авариантқәа рацәоуп, урҭ зегьы рсахьаркыратә хәшьара еиҟарам. Араҟа автор иирхәон, хымԥада, афольклор бзианы адырра, иалихуан иаҳа иманшәалаз, игәылҭәааз. Уи анаҩсан, асиужет давамгылакәа, композициала ирманшәаланы инапы

[23] Г. Гублиа. Д. И. Гәлиа ирҿиаратә мҩа. «Алашара». Аҟәа. 1970. Ад. 252.

иҵихуан. Аҟазшьақәеи ахаҿсахьақәеи рпластика иаҳа иҳареикуан, иконкретитәуан, ажәлар рҿапыцтә ҳәамҭа апоетика иахьынӡауаз игәылирҭәааауан.

Ажәакала, афольклор иалиааз Д. Гәлиа иажәабжь кьаҿқәа асахьаркыратә литература иапродуктны иҟалеит ашәҟәыҩҩы иҵьабаа, иҟазара иабзоураны. Араҟа аус злоу, рапхьаӡа акәны ари ажанр хәыцы апсуа литература иаланагалеит, иаднакылт.

Жәлар рпоет апсуа сахьаркыратә литератураҿы рапхьаӡа акәны ицәыригеит, «иааиртит» ажанр ҿыц, жәлар ражәарҿиара иалганы алитература иалаигалт. Уи анаҩсангьы, иахьагьы апсуа шәҟәыҩҩцәа аӡәырҩы ркалам пыршәоит ари ажанр аҿы (З. Дарсалиа, Ҷ. Џьонуа, Џь. Аҳәба, Ан. Аџьынџьал, Ш. Ҷкадуа, Ан. Возба. Аҵыхәтәантәиқәа апыжәара рымоуп ҳәа уаҩ игәы излаанаго: Ш. Ҷкадуеи Ан. Возбеи, хәҭакахь ала Ан. Аџьынџьал ари ажанр апоетика рхы иадырхәоит иахьатәи ҳапстазаара иахылҿиааауа ахҭысқәагьы раарпшразы). Ажәакала, ажәытә форма аҿыц идеиақәа раарпшразы хәарҭара ауеит. Ҷыдала ахцәажәара ахәҭоуп М. Лакрба жәлар рновеллақәа ихы ишаирхәоз азҵаара. Араҟа иаҳпылоит даҽа рҿиаратә принципк. Уи хаз ахцәажәара зҭаху зҵаароуп.

Маҷк иадамзаргьы ҳазааҭгылап ашәҟәыҩҩы иажәабжь кьаҿқәа аус шрыдиулоз азҵаара. Ишпарныпшуеи арҭ аҩымҭақәа автор инапы? Усдулашьа формас иаабозеи араҟа? Хықәкы хадас иипхьаӡоз ашәҟәыҩҩы иажәабжь кьаҿқәа аус рыдулараҿы? Атрадициа мацароума аҭып змоу, ма акәымзар, автор субиективтә псахра ҳәа кыр изыҟаҵоу?

Зегь рапхьа иргыланы иазгәаҭатәуп, Д. Гәлиа арҭ иажәабжьқәа рфольклортә псабара дшавамгылацәоз, псахра дук шырзимуз; уимоу рыбзиара, рынаӡара (ашәҟәыҩҩы иҟазарагьы ахьаапшыз) зыбзоуроу, дара рфольклортә псабара нҭырҭәааны иахьеиҿикааз, иахьрызирхынҳәыз акәхоит.

Ажәа «азырхынҳәра» акәым араҟа иаҳа ианаало. Игәылыртәааны дара рыԥсабара рызныжьреи рцәаржьы мԥсахкәа аҟьаад ахь риагареи рҿоуп ашәҟәыҩҩы ихыҟәкы хада ахьибо. Уи бзианы ианыԥшуеит Д. Гәлиа арҭ ажәабжьҟәа ирыцитәаз аԥхьажәагьы.

Ашәҟәыҩҩы арҭ иажәабжь кьаҿҟәа ишоит хы-хәҭакны. Актәи ахәҭа «Ахылаԥшцәеи егьырҭи» иеиднакылоит ареволиуциа ҟалаанӡа Аԥсны ауаажәларра-социалтә еилазаараҿы еиуеиԥшым аҟазшьаҟәа зныԥшуа аҩымҭаҟәа. Аҩбатәи ахәҭа иеидкылоуп адин аусзуҩцәа рыхныҟәгашьа, рус-рҳәыс, ажәакала, рыԥсҭазаара зныԥшуа ановеллаҟәа («Аҷҟәандарцәа, апапцәа, ахәаҵьацәа...»)

Хыԥхьаӡарала зегьы иреиҳауп ахԥатәи ахәҭа («Маҭыгәраа, Хыгәраа, Нагәраа убас егьырҭгьы»). Ари ахәҭаҿы автор иеидикылт ажәытәантәи аԥсуаа рыбзазашьа аган рацәа аазырԥшуа аҩымҭаҟәа.

Ишаабо еиԥш, Д. Гәлиа иажәабжь кьаҿҟәа тематикала классификациа рзиуит. Ари апринцип уи илнаршеит иажәабжьҟәа ирыҵаркуалагьы реихшара.

А. Аншба истатиаҿы [24] ишазгәеиҭаз еиԥш, Д. Гәлиа араҟа ихы иаирхәеит Џьами ишәҟәы «Бехаресҭан» ианылаз ажәабжьҟәа ршашьа апринцип. Автор раԥхьа иеидикылт асоциалтә еиҿагылара иазку ажәабжьҟәа мацара; нас – адинхаҵареи уи амаҵзуҩцәеи рхаҿраҵәҟьа аазырԥшуа; аҵыхәтәаны еиуеиԥшым аԥсҭазаара аган рацәа зныԥшуа ахҭысҟәеи аҭагылазаашьаҟәеи ирхылҭшьтроу аиумортә жәабжь кьаҿҟәа цоит. Ажәакала, автор раԥхьа иргылоит иаҳа зҵазкуа аҩымҭаҟәа. Ари агәаанагараҿы А. Аншба иҟәшаҳаҭхатәуп. Аха маҷк иҟәшаҳаҭхара уадаҩуп абас еиԥш аниҳәо: «Уи адагьы, Д. Гәлиа Џьами диҿыԥшит ажәабжьҟәа рҩышьа аформа армариараҿгьы» [25]. Ҳәарада, Д. Гәлиа изы ихадоу ажәабжьҟәа рҵакоуп: «Шаҟа аҵакы дуу еиԥш, убриаҟара имариазароуп аҳәашьа аформа», аха аҳәашьа аформа (автор иҩышьа аформа) уасхырс иамоу,

---

[24] А. Аншба. «Аԥсуа текстологиа иазку гәаанагарак». Аж. «Алашара». №1, 1977. Ад. 83.

[25] Иара уа. Ад. 83.

иахьынтәаауа ажәлар ражәарҿиаратә бызшәа апоетикатә ҷыдаракәа рҟнытә акәхоит. Ари ашьақәырӷәӷәара дукгьы аҭахны иҟаӡам. Зегь раԥхьаӡа уи ахьыԥшаатәу убраҟоуп.

Ашәҟәыҩҩы арҭ иажәабжь кьаҿқәа ааидкыланы ҳрыхәаԥшуазар, ԥымкрыда иаҳҳәар ауеит, араҟагьы уи аҩышьа аформа хара дацәымгылт, дамеижьеит ҳәа.

Аҵыхәтәаны иазгәааҭазар ахәҭоуп Д. Гәлиа иҩымҭақәа зегьы рҿы иаҳԥыло афырхацәа рбызшәагьы, иара ибызшәагьы акоуп ҳәа ҳҳәар шауа. Урҭ зегьы неибынеиԥшны излацәажәо бызшәақәоуп. Ари зыбзоуроу автор иҩымҭақәа рбызшәеи жәлар ражәабжьҳәара аформатә традициақәеи реизааигәара акәхоит. Аха ари агхақәа рахь иҳаԥхьаӡар ҳиашахом. Раԥхьаӡа иргыланы, Гәлиа хыҟәкыс имаз иара дызлахәыз ижәлар рыԥсҭазаара аарԥшракәын. Жәлары зегьы ирзеиԥшыз абызшәа – иара ихатәы бызшәа – иаԥиҵаз исахьаркыратә ҩымҭақәагьы рбызшәакәын, иеизааигәан. Д. Гәлиа даҽа шәҟәыҩҩык диламҩашьауа, азнык азы иаашьҭихыз абызшәа ирҿиара аҵыхәтәанынӡа ихы иаирхәон, мап ацәимкӡеит.

Ашәҟәыҩҩы иеиҭаҳәашьа аформа, ихаҿсахьақәа реибыҭашьа, аҟазшьақәа рыҟаҵашьа убас егьырҭгьы жәлар рҿаԥыцтә рҿиара атрадициақәа ирҿиҵааит. Аха иазгәааҭатәуп ара аҭыԥ шамоу арҿиара акт. Д. Гәлиа афольклортә форма «ахҩылаара» акәмызт дызҿыз, уи ибзиаӡаны иҵеит ижәлар рбызшәа апоетикеи амаӡақәеи, урҭ ирхеиҳаит адунеи алитературақәа рԥышәагьы.

Абарҭқәа зегьы ирыбзоураны, аԥсуа жәлар рбаҟа ду – рбызшәа – алитературатә бызшәа аҩаӡарақәа рҟынӡа ихалт.

С. ҶАНБА ИПРОЗЕИ ЖӘЛАР РҨАԤЫЦТӘ ХӘАМҬАҚӘЕИ

Ишдыру еиԥш, Д. Гәлиа днаивагыланы, аԥсуа сахьаркыратә литература ашьаҭа зкыз дреиуоуп Самсон Ҷанба. Уи иажәабжьқәеи, иповест «Сеидыҟи», идраматә ԥҵамҭақәеи аԥсуа классикатә ҩымҭақәа рахь иԥхьаӡоуп. Ашәҟәыҩҩы ишьақәиргәгәеит, еихеиҳаит аԥсуа сахьаркыратә литература. Иаԥҵамҭақәа шьахәла ирныԥшит аԥсуа милаҭ рдоуҳатә дунеи, рыԥсҭазара иашаҵәҟьа. Исахьаркыратә ҩымҭақәа иаадырԥшит ҳажәлар ржәытә-рҿатә. Ашәҟәыҩҩы акыр џьабаа адибалт амҳаџьырра атема (иаԥхьагы ишьҭахьгы, Б. Шьынқәба ироман «Ацынҵәарах» иаамҷыдарахаз, ари ажәлар ртрагедиа ду иазкны ҩымҭа дук аԥызҵаз аԥсыуа шәҟәыҩҩыкгьы дҳамаӡам). Ареволиуциа, аамҭа ҿыц иааиз исахьаркны аарԥшраҿы иахьа уажәраанӡагьы иара ицназго дмаҷуп аԥсуа литератураҿы.

Самсон Ҷанба, аиашазы, аԥсуа жәа азҟаза дуцәа дыруаӡәкуп. Уи дзыхцәажәозаалакгьы исахьарку, иҳараку бызшәала иеибыҭаны, иақәнаго ацәа аҟәынҵара дазыманшәалоуп. Ашәҟәыҩҩы аԥсҭазаара акопиа ахихуамызт, аҟазара иашаҵәҟьа аҟынӡа иҩеигон исахьаркыратә ҩымҭақәа. Даҽа шәҟәыҩҩык диламҩашьо, ихатә ҩышьа имаз иабзоураны, аԥсуа литература аҭоурых иазынижьт ажәлар рыԥсҭазаара-рыбзазара шьахәлаҵәҟьа изныԥшыз аԥҵамҭақәа акымкәа-ҩбамкәа.

Самсон Ҷанба ипрозатә ҩымҭақәа зегьы зызку аамҭа ҿыц иааиз иаанагаз аԥсҭазаара ҿыц иахылҿиааз азҵаарақәа роуп.

Ашәҟәыҩҩы ирҿиамҭақәа зегьы ибзианы ирныԥшит шаҟа дырзааигәаз иара ихаҭа дызлахәыз, дыззышәаҳәоз иуаажәлар. Ақыҭаҿ ииз, аԥсуа қыҭа иааӡаз ашәҟәыҩҩы

ибзиаӡаны идыруан ижәлар рыԥсҭазаара, рқьабзқәа, рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа.

Уи ус шакәу шьахәла ирҳәоит иара иаԥиҵаз иҩымҭақәа. Самсон Чанба ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа хиҩылааӡомызт. Уи аҟыбаҩ ду змаз, аҵара ду зауз, аерудициа наӡала иеибыҭаз шәҟәыҩҩык иаҳасабалакәын ихы ишаирхәоз афольклортә материалқәа иҩымҭақәа рҿы. Урҭ иҳарркит автор инапкымҭақәа рсахьаркыратә ҟазара, насгьы иҩымҭақәа рсиужетқәа, рцәа-ржьы рзы жьымдырра руаҳәа иҟамлаӡеит. Ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа автор иҩымҭақәа рҿы иахьырҭыԥу игылоуп, асиужет ианраалоуп, ашәҟәыҩҩы иидеиа-естетикатә позициа ацхраароуп хықәкыс ирымоугьы. Самсон Чанба афольклор иазкны, ма аԥсуа литература аҿиараҿы уи аҭыԥи ҵакыс иамази рзы гәаанагарас имаз атәы зҳәо статиак, ма қәгыларак иҭнымхаӡеит. Ус иагьа иҟазаргьы, ашәҟәыҩҩы афольклор ахә ҳаракны ишьон аԥсуа сахьаркыратә литература аҿиаразы, азҳа-зыгьара аҵак ду иамаз бзиаӡаны идыруан. Уи ԥымкрыда ус шакәу агәра ҳгоит иҩымҭақәа рҿы афольклортә арсенал аҟынтә ихы иаирхәо аматериалқәаеи урҭ хархәаашьас ириҭази ҳахәаԥшуазар.

Уи анаҩсан иазгәаҭазар ахәҭоуп, иарбан ҩымҭазаалак аҟны автор ирҿиамҭақәа рҿы ишаҳԥымло фольклортә сиужетк шеибгоу ихы иаирхәоны.

Ари машәыршақә акәӡам ишыҟалаз. Самсон Чанба иҩымҭақәа зегьы идеиалеи тематикеи иара ибзианы иидыруа аԥсҭазаароуп изызку. Насгьы урҭ ахьааиго иаҩсхьоу, аха ижәытәӡатәим аԥсҭазаареи дызҭагылоу аамҭеи рҟнытә ауп. Уи адагьы, араҟа еснагь проблема хадас иқәиргыло амилаҭ ирыдҳәалоу социал-политикатә зҵаарақәоуп. Арҭ зегьы зыбзоуроу, раԥхьаӡа иргыланы, ашәҟәыҩҩы иидеиа-естетикатә позициоуп. Автор изы афольклор сахьаркыратә цхыраагӡоуп, аҵыхәтәантәи амотивқәа, абызшәа, астиль асимволика убас егьырҭ акомпонентқәагьы имаҷымкәа ихы иаирхәоит. Афольклортә материал ашәҟәыҩҩы иаԥҵамҭақәа дырхьанҭаӡом, иҩымҭа аҵаки асахьаркыреи иацхраауеит, иқәырҵоит.

Ажәабжь «Ашәҭ ҟаԥшь зҿоу аԥла» аллегориатә символла иҩу ԥԥамҭоуп ҳәа азаҳҳәар ҟалоит. Абри аҩымҭагьы «Адәыӷба № 6»-гьы, 1919 шықәсазы ииҩыз ипоема «Ашьха аҭыԥҳа»-гьы рҩышьа аформеи рыстили, ажәакала, рестетикатә ган ҳахәаԥшуазар, игәаҳамҭарц залшом аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә традициақәа ракәымкәа, итәыму атрадициагьы шырныԥшыз, адәахьы дышхьаԥшыз автор. Ара иубом аԥсуа жәлар рфольклор аҟнытә иаагоу асиужет, ма амотив, ҷыдала арҭ аҩымҭақәа рҿы анырра ҟарԥеит аурыс шәҟәыҩҩы ду М. Горки иреволиуциа-романтикатә жәабжьқәа рцикл («Аҭакәажә Изергиль», «Ашәа ашьауардын азы» уб. иԥ.).

Ари џьашьатәӡам: заамҭала аԥара ду зԥаз, хаҭала аурыс ԥараиурҭақәа рҿы адырра зауз С. Ҷанба хымԥада, аурыс шәҟәыҩҩ ду, ареволиуциа ашәа азызҳәоз ирҿиара иара изы иҿырԥшыган, иидеиа-естетикатә позициа иашьашәалан. Насгьы уи ибзианы идыруан аурыс классикатә литература.

Ажәакала, арҭ ажәабжьқәа рҟны М. Горки инырра шааԥшуазы ҭԥаара дук аҭахны ҳәа иҟаӡам. Ус иагьа иҟазаргьы, иазгәаҭазар ахәҭоуп, ашәҟәыҩҩы араҟа афольклор алшарақәа ихы ишаирхәаз, даҽа усуп иарбан фольклору ихы иаирхәаз, насгьы хархәашьас иеиҭаз.

Еиҳарак автор арҭ аҩымҭақәа рҿы ихы иаирхәо афольклортә символикеи аиҿыԥшреи роуп. «Ԥа змам амамиқәара» [26] – ажәытә аамҭа, царизм; ашәҭ ҟаԥшь зҿоу аԥла – аҿыц аамҭа, Октиабртәи ареволиуциа иаанагаз.

«Игон ашьамҭлаҳәқәа реинҟьабжь, гәыԥжәарала иԥәыуоз рбжьы, зыԥсы гәаҟуаз рыԥәаабжь, руазырбжьы.

Цәгьашақә иҟыруан алаҳәа еиқәаԥәақәа...

Ажәлар ирнырит рымч зқәымхоз аџьабаа. Мыч ду змоу ашьауардын еиԥш, жәлар рымԥәыжәҩақәа ааиԥырхын, иааҭгылт уаҩы даарцәшәаратәы. Адунеи амра ашәахәа аақәыжжит, иаарлашеит иџьашьатәха имкьаҭаӡоз лашарала...»

---

[26] С. Ҷанба. Иалкаақәоу. Аҟәа, 1968. Ад. 65.

Жәлар рҿаԥыцтә рҿиамҭаҿы ишыҟоу еиԥш, авторгьы араҟа ихы иаирхәо ҩ-ԥштәы заҵәык роуп: алашьцареи («лашара цыԥхьык џьара изалсуамызт») алашареи («Адунеи амра ашәахәа аақәыжжын, иаарлашеит иџьашьатәха»).

«Жәлар ргәаҕ ихыҵыз иарҵәыҕьаз адгьыл иалҵит ашәҭ ҟаԥшь зҿоу аҵла (аамҭа ҿыц иааиз символра азызуа). Адацқәа ыҵарҟаца, лассы иазҳауа иналагеит иҕәҕәаӡа аҵла ҿа».

Ажәабжь иҳараку аромантикатә бжьы ахоуп, афон, аритмика иаҳҕәаладыршәоит ареволиуциа ашьҭыбжь: ари аҵла иазыҭрысит амч еиқәаҵәақәа, аԥшацәгьа, аха иара ҕәҕәаҟацаӡа игылан! Аҵла ҿа имшәа, имырҳа иаднакылон аахақәа зегьы.

«Акыраамҭа еидшылаз аибашьра ашьҭахь, аиааира азынхеит иара!

Ажәҩан кеикеиуа ихтит, амра аакаԥхеит ҩаԥхьа иҟәандаӡа.

Иџьашьатәха аԥсҭаҵага-ӡы ыҩуа иҩарылалеит иара адац ҕәҕәақәа, ибыбышӡа иагьышәҭит иблахкыгоу шәҭы ҟаԥшьыла.

Хә-шықәса ҵуеит игылоужьҭеи ибыбышӡа, иссирха иҩычан, хара илаҳалаҳауа, ашәҭ фҩы рыҩшьыганы...

Иара ашәҭ абҕьыцқәа цеицеиуа, аԥарԥалыкь ҟаԥшь рацәа иреиԥшха, иԥырны ицоит еибархәмаруа, рхы ахьынахаз.

Урҭ аҳәаанхыҵ ианкашәа, амцабз еиԥш ихәыҵҟьоит дара».

Араҟа иааҳгаз ацыԥҵәахаҟны иаабоит автор ҩышьа форма хадас ишьҭихыз символра зуа аллегориа шакәу. Ашәҭ ҟаԥшьқәа ԥарԥалыкьха аҳәаанырцә ианкашәалак, амцабз аиԥш ихәыҵҟьоит асоциализм аидеиақәа, лымкаала Октиабртәи ареволиуциа аидеиақәа, адгылаҩцәа роуеит еиҳа-еиҳа аҳәаанырцәтәи атәылақәа ирықәынхо аџьажәлар рыҩнуҵҟагьы.

Ажәабжь аҿы иаҳԥылоит, иара убас, алакәтә мотивқәа: иџьашьатәу аԥсҭаҵага-ӡы аҵла адацқәа ирылалоз

(иаҳгәалаҳаршәап доуҳатә мчыла иԥсны абзахара афоль-клор аҿы).

Аԥыхәтәаны, ажәабжь анԥәамҭагьы иаҳгәаланаршәоит афольклор аҿы иаҳԥыло ихꙩацәамкәа иаахтны иҳәоу амораль: «Уамашәа иҟоуп занааҭс иамоу ари аԥла: афꙩы ԥсхашьыгоуп егьзымуа анапқәа рзы, ԥсхаԥагоуп амса зԥоу анапқәа рзы».

Аԥхьаꙩ иқәиргылар ҟалоит азҵаара: автор иажәабжь иꙩит Октиабртәи ареволиуциа хә-шықәса ахыԥра иазкны, нас изиҭаххази иꙩымҭа азы ажәамаана аформақәа?

Раԥхьаӡа иргыланы, автор ари ажәабжь ас еиԥш аформа ахьазалихыз зыбзоуроу аꙩымҭа аԥакы ахырхарҭа акәхоит. Октиабртәи ареволиуциа ахәшықәсхыԥра иазку аꙩымҭала, иҭахын уи ахҭыс ашәа азҳәара. Ус анакәха, инеиԥыху асиужет змоу, акыр маҭәахә зыдгалатәу, аꙩымҭа аԥҵара иеазимкит ашәҟәыꙩꙩы. Ас еиԥш икьаҿу, апублицистика зҿықәыҳәҳә иҟоу аꙩымҭа аԥҵаразы иалихит афольклор-романтикатә цәа зыҟәнылашаз аформа, иҳараку атон ала еибыҭахашаз. Убри азоуп Сомсон Ҷанба аурыс шәҟәыꙩꙩы ду Горки иԥышәахьгьы дызхьаԥшыз.

Аҭоурых-фырхаԥаратә ашәақәа угәаланаршәоит формала, атрагикатә бжьы иахоу ала, ашәҟәыꙩꙩы игәаларшәаны иꙩыз аԥҵамҭа «Адәыӷба №6». Ажәлар рылахьеиқәԥара, ртрагедиа ду – рвожд В. И. Ленин иԥсра асахьаҭыхра – арҭ зегьы ҳхьадырԥшуеит, маҷк иадам-харгьы, жәлар рҿаԥыцтә рҿиара иахылҿиааз аепикатә ԥҵамҭақәа рахь (иаҿҳарԥшып Ԥшькьаҿ-иԥа Манча хаԥа иԥсра асахьа, уи иадҳәалоу асценақәа, иԥҳәыс илҳәо ажәақәа уб.иԥ.).

«Иԥәааит агудокқәа, аԥәыуара иалагеит асиренақәа. Иааиладырӷызит автомобилқәа, агәгәа аарыхгеит абзарбзанқәа. Москва аԥсы аӡеит. Аԥсы аӡеит атәыла. Амавзолеи иааҭаргалеит бзиа ирбоз авожд, ауаатәыꙩса ргени дызҭаз акуба».

Афольклортә мотивқәа иреиуоуп араҟа автор ихы иаирхәо аҳәашьа аформа, аԥсабареи аԥсабаратә цәыр-

ҭрақәеи аԥсы рхаҵара – аперсонификациа («аҵәыуара иалагеит асиренақәа», «иааиладырҕызит автомобилқәа», «аԥсы аӡеит Москва» уб. иҵ.). Ибызшәа аепос абызшәа еиԥшуп. Иуԥылом атрагедиа иацәтәыму ажәа рацәа.

Ҳзыхцәажәаз аҩымҭақәа рҿы ашәҟәыҩҩы ихы иаирхәо жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рҿы иуԥыло ажәа еибыҭашьақәа мыцхәы стилизациа рзиуит (ус ҟаимҵаргьы ауамызт автор иидеиа-естетикатә позициа злаҟаз ала, лымкаала арҭ ажәабжьқәа раԥҵараҿы). Убри азын акәхоит абас еиԥш аҩышьа аформа иара автор ирҿиарамҩаҿгьы, аԥсуа литература аҿиара аҭоурых аҿгьы мыцхәы нырра зырмоуз.

Наҟ-наҟ Самсон Ҷанба иҩышьа аформа аҽаԥсахуеит. Иаҳа дазааигәахоит, иҽазикуеит ижәлар рбзазара асахьаҭыхра. Идеиалеи тематикалеи еиҳарак иааирԥшуа дызлагылоу ауаа роуп («Ыы, аллаҳ, аллаҳ!», «Сабду ихәыштаара ахаҳә», «Аџьажә ду» уб.иҵ.). Иажәабжьқәа рҿы уаҩы ила иаахартә иуԥылаӡом фольклортә сиужетк ма мотивк. Иара убас имаҷуп урҭ рҿы жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ирзааигәазтәуа адетальқәагьы. Рсиужетқәа шьақәгылоуп аҩыратә литература иашьашәалоу формалеи ҭакылеи. Аха, ус иагьа иҟазаргьы, аилкааҩ араҟа иԥыхьашәоит автор жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рестетикатә лшарақәа маҷымкәа. Раԥхьаӡа иргыланы, арҭ ахьыԥшаатәу автор иҩымҭақәа рбызшәаҿоуп. Шамахамзар, арҭ ажәабжьқәа рҿы иуԥылаӡом жәаԥҟақәакгьы, аха иазгәаҭатәуп рҿиаҩык иаҳасабала дшазнеиуа ашәҟәыҩҩы афольклортә маҭәахәқәа рхархәара. Иҳәоуқәа ркьаҿра, аидиомақәа, афоризмра зуа афразақәа, ақыҭа уаҩ детальла ибзазара асахьаҭыхра, – абарҭ зегьы автор иажәабжьқәа рзааигәанатәуеит афольклортә стихиа.

Ажәабжь «Ыы, ллаҳ, аллаҳ!..» ала Самсон Ҷанба ахәҭа азынижьт, ас ҳҳәар ҟалозар, иара иаԥхьа ари атема иалацәажәаз ашәҟәыҩҩцәа реиԥш, амцхаҵара арелигиа атема. Аҩымҭа ҭакыс иамоу – амцхаҵара ауаҩы ишихәарҭам, егьшинамҭо аарԥшроуп. Ари атема иҿыцыз темамызт усҟантәи аамҭазы аԥсуа литератураҿы. Аха араҟа аус злоу, иарбан сахьаркыратә ҩымҭазаалак аҿы

еипш, аҟаза дзыхцәажәо (атема) акәым хцәажәашьас иаиҭо ауп (асиужет ацәаҟәынҵара, ажәартәаара, аинраалара: ажәакала – аестетикатә ган).

Ари ажәабжь аҿы иаҳԥылом, 20-тәи ашықәсқәа рзы уи атема иазкыз аҩымҭақәа рҿы еипш, ихту, аԥхьаҩ иахь ирхоу идекламативтәу адидактика. Автор иаахтны иҟаиҵом абри ҽеим, абри кажьтәуп ҳәа абжьгара. Уи аидеиа аҩымҭа ажьы-ацәа иалоуп, ашьа-ада иҭоуп, убриоуп ари аҩымҭа ипрофессионалтәу сахьаркыратә ҩымҭангьы иҟазҵо.

Хаҵеи-ԥҳәыси Гьадлачи Ҳанифеи инхоит-инҵуеит, реиԥш зеиԥшу шьоук реиԥш ихандеиуеит. Агәабзиарагьы макьана иаргәаҟуам. «Аха иаазқәылаз Гьадлач иҭакәажә лыбӷа лыхьуа далагеит».

«Џьара хәарҭак лоур ҳәа иҟарымҵа ҟамлеит. Зны агырӡныҳәа ҟарҵеит, зны алагьан хнырҳәны икнарҳаит, зынгьы ацәтәрақәла хынтә илыкәхшаны, арӷьа лымҳа хҵәаны иоурыжьит... Аҟәыдырԥаҩ ишылҳәаз ала даара иныҟәеит», аха акгьы илмыхәеит. Ҳанифа лхьаа мтәо иаҭалага, мцала ирҟәиеит, ианамуӡа, ицоит Елырҟа аԥсыцқьа Гьаргь иашьапкырц. Уаҟа Ҳанифа апап аихатә хыц дынкылихын, рҩыџьагьы аҩныҟа ихынҳәит.

«Ҩымш-хымш бжьысхьан, хәылбыҽхак Гьадлач амҵәышә ишьамхы ибжьакны ишшуа амӡырха дықәтәан, иҭакәажә Ҳанифа дхахо диватәан. Ус дшыҟаз, сҩагылоит ҳәа дҩеихеит Ҳанифа.

– Ыы, аллаҳ, аллаҳ! Иԥҵәеит сыбӷа, иԥҵәааит! – лҳәан, аҟәҿыҳәа амӡырха дныҟәҳаит».

Абас иҟоуп ажәабжь аҵакы ааркьаҿны.

Аҩымҭа асиужет адинамика, абаҩ аибыҭашьа, акомпозициа амариара, ахҭысқәа реишьҭагылашьа, – арҭ зегьы автор иажәабжь акыр ирзааигәартәуеит афольклортә ажәабжьқәа. Ановеллатә еиҭаҳәашьоуп ара иаабо, хҭыск ашьҭахь хҭыск цоит, аамҭала иеишьҭагылоуп, иаҳԥылаӡом ахьаҵрақәа. Уи анаҩсан, ажәабжь афырхацәа Гьадлачи Ҳанифеи иаҳгәаладыршәоит аԥсуа лакәқәа рҿы иаҳԥыло алыгажәи аҭакәажәи рперсонажқәа. Автор

иажәа артәашьа даара иазааигәоуп ажәлар ражәабжь ҳәашьа. Гьадлач «игәы дабылгәышьон иҭакәажә. Избан акәзар, еиднагалеижьҭеи бзиа-цәгьа еицаҵагыла, рымҩа иқәны иааиуан. Харагьы дхәыцуан Гьадлач. Иҭакәажә диҧхар, егьа умҳәан, ахшара гәбылҩцәоуп, дкарыжьрым, дныҟәыргоит, аха дырҩегь уи аҭакәажә иаҳа гәыдкылара изылуан, иара дизеиҕьын».

Хыхь зыӡбахә ҳҳәаз ажәабжь акыр иазааигәоуп еибыҭашьала, тематикала еицәыхаразаргьы, С. Ҷанба иҩымҭа «Сабду ихәышҭаара ахаҳә».

Дгьыл ҿаҵак еимакны, ираҭәам аҭагылазаашьа аҟынӡа инеибацеит хҩык ахацәа. Ауапа ахышәара-аҵышәара аҟара иҟоу, аҭырас, алҿар иргахьоу адгьыл иахылҿиаауеит ажәабжь аҿы иҟало ахҭыс. Абри акәша-мыкәшоуп аҩымҭа афабула ахьҿио. Самсон Ҷанба иажәабжь аҧҵараҿы ихы иаирхәеит афольклортә жәабжьқәа (абзазаратә жәабжь) реиҭаҳәашьа аформа. Иҟам ара афольклор аҟнытә иаагоу конкретла сиужетк, иара убас иуҧылаӡом иаахтны иубаша жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭа зныҧшуа амоментқәагьы. Аха, ус иага иҟазаргьы, автор иажәабжь ааидкыланы ҳахәаҧшуазар, иҳамбарц залшом афольклори иареи реиуара, реизааигәаара. Ари ахьыҧшаатәу, зегь раҧхьа иргыланы, аперсонажьқәа рхаҿсахьақәа раҧҵареи, аҩымҭа абызшәаеи, аиҭаҳәашьеи рҿы акәхоит.

Ашәҟәыҩҩы, жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа рҿы ишыҟоу еиҧш, дагәылалалацәаӡом ифырхацәа рыҩнуҵҟатәи рдунеи. Иҳаздырӡом ажәабжь аҿы иаабо Каҷбеии Хабжькәыти рҟазшьақәа мзызс ирымоу, урҭ раарҧшрагьы дашьҭаӡам автор. Ҳара иаадыруа: урҭ имҳәа-мырӡа рааигәаара иҟоу адгьыл ампыҵахалара иашьҭоуп.

Араҟа автор ихы иаирхәаӡом апортреттә характеристикагьы. Афырхацәа рыхьӡқәа «Каҷбеи», «Хабжькәыт» ирҳәоит дара рҟазшьақәа. Асахьаркыратә литература афырхацәа рҟазшьақәа иреиуоу, иаҳҳәап, алакҩакра арҭ ирнубаалаӡом. Афольклор аҿы ишыҟоу еиҧш, автор иперсонажьқәа рхаҿсахьақәа злааирҧшуа, излеибиҭо дара ируа-ирҳәо алоуп.

Каҷбеи дмырцәо дызмаз адгьыл ахҿара иара иаԥхьа игәыла Хабжькәыт даналага, ԥыхьаӡа ари адгьыл забацәа ыҟәынхон ҳәа уҳәан-сҳәанла иаҳахьаз Мыса иҿы дцаны, ацәгьа иҳәоит, «уабду ихәыштәаара ртытуа» Хабжькәыт дыҟәуп ҳәа. Ҳара иҳаздырӡом арҭ рыԝнуԥҟатәи ргәаанагара, уи аарԥшра мыцхәы дагьашьҭаӡам автор. Ажәабжь иахьалаго автор ифырхаԥа дызмырцәо ихәыцраҟәагьы мыцхәы иацәыхароуп алитературатә ԥсихологизм. Ажәабжь аҿы ахҭысҟәа роуп еишьҭаланы ицо. Уиоуп актәи аплан аҿы иҟоу, ахҭыс ауп ахҭыс зхылҿиааауа, урҭ мзызс ирымоу ҵәахуп, аԝбатәи аплан ахь иҟоуп, насгьы ашәҟәыԝԝы ифырхацәа рҟазшьаҟәа шааирԥшуа рхымԝаԥгашьалоуп. Автор иҳәаӡом Мыса иаҳаз хәыцрас изаанагаз, дшыҟанаԥаз. Ҳара иаабо: иҟалаз заҳаз даакылсын, Хабжькәыт диеисит. Каҷбеигьы абардра иԑаҭаны дӡырԝуан рзааигәаара, еибарԥсыр рыдгьыл сара ишԥасызнымхари ҳәа. Аха рыцҳарас иҟалаз: иеисуаз аколнхацәа иеиҟәырхит. Каҷбеигьы ила дгәанаҭан, иеигәырӷьаны иԥыхәаршәшәо, иеишуа ианалага, ауаа дгәарҭаанӡа, ихала дцәырмԥыр ада ԥсыхәа имамкәа дҟалеит.

Уи анаԝсан, аситуациаҟәа ҭыԥлеи аамҭалеи реиҟәыршәара, аимак змоу рконфликт мзызс иоуз фокуск аҿы (џьарак) реизгара, хымԥада, арҭ зегьы автор иажәабжь аиҿартәышьа рзааигәанатәуеит жәлар ражәабжьҟәа рсиужет еибыҭашьа. Аԝымҭаҿы акомизм аҭыԥ иамоугьы ахы ахьыԥнахуа афольклор аҿоуп, изхьыԥшуа жәлар рновеллаҟәа ртрадициоуп.

Самсон Чанба егьырҭ иажәаабажь кьаҿҟәа «Агәаҟашәа», «Аџьажә ду» тематикалеи рсиужет еибыҭашьеи рыла кыр иеизааигәоуп. Арҭ аԝ-ажәабжькгьы хҭысла ишоит ԝ-хәҭакны: актәи – ҳазҭагылоу аамҭа иазку ахәҭа, аԝбатәи – ажәабжь иалоу афырхацәа иажәабжьны ирҳәо, изхысхьоу ажәытә аамҭазы иҟалаз ахҭыс.

Иарбану арҭ аԝымҭаҟәа ажәлар рҿаԥыцтә рҿиара иазааигәазтәуаны иҟоу, иабыкәу автор афольклор ихы иахьаирхәо, насгьы ишԥаирхәо?

Актәи ажәабжь ахы акышьа иугәаланаршәоит жәлар репикаҿы иуҧыло аҭагылазаашьақәа руак: «Ииаҵәаха дәыҧшӡак ахра иргәҭылак иҟан. Агәҭа амахә ртаӷа ажәҩан иалаҵа, ажәытә ажәабжь агәыҵаҵәаахы игылан ҭәаҵла дук. Аҵаҟа еикәша итәан аџьажәлар». Автор афырхаҵара иазку ҭоурыхк аиҭаҳәаара далагазшәоуп иажәабжь ахы шикуа. Иааҳгаз ацитата аҧхьаҩ наҟ-наҟ иҟалаша ахҭысқәа иаразнак ргәеисыбжь инарҳауеит: «Ирылацәажәон аусқәа. Ҿымҭ еиқәӡырҩуа ирхагылан ахрақәа. Ажәа иҳәон Ҳаџьмаҭ, ақыҭсовет еиуаз. Маҭҭас ирлакь ихы иакәыршан ихҭырҧа шкәакәа, ижакьа ӡхыҽҽаара шәахҵас ҵаҟа илеиуан».

Ҳаџьмаҭ исахьа аибыҭараҿы автор ихы иаирхәоит агиперболатә еиҿырҧшра, иаҳҧылоит иара убас араҟа афольклор аҿы уаҩы кырџьара иҧыло аперсонификациа – аҧсабара аҧсы ҭоушәа ахцәажәара: «Ҿымҭ еиқәыӡырҩуа ирхагылан (еизаз ауаа. – *В. А.*) ахрақәа».

Ашәҟәыҩҩы иажәабжьқәа реиҳара ирыҟәнуп аромантикатә цәа. Иаҳгәалаҳаршәап ажәабжь анҵәамҭаҿы Ҳаџьмаҭ иажәақәа: «–Уажәы, дадраа, иагеит ажәытәра уи агәаҟ ашәа! Ашәа гәырӷьа цәырҵит уи ацынхәрас, – иҳәан, аҿар рахь ихы наирхеит: – Аҳа, дадраа, ишәҳәа акомҿар рашәа!»

Иҟоуп даҽа моментк ари ажәабжь аҟны ашәҟәыҩҩы иаҧҵамҭа жәлар рҿаҧыцтә ажәабжьқәа ирзааигәазтәуа: Ҳаџьмаҭ еиҭеиҳәоит аҧсуа ҭаацәарак, амҳаџьыра иагаз, ргәаҟра аҭоурых. Адгьыл цәҳәыраҿы аҭакар, ашоура иқәнакыз аҭаацәа рыҷкәын дшабаны дырцәыҧсуеит.

Аҵыхәтәаны, ауарбажә аӡы иашьҭаз ахьтәаз ала аӡы рбеит, рыҧсы еиқәхеит аҭакәажә лҧеи лареи. Кыр гәаҟрақәа рышьҭахь аҩныҟа, рыҧсадгьыл ахь ихынҳәуеит. Ажәабжь аҿы излааҧшуала, аҭакәажә лҧа Ҳаџьмаҭ иоуп.

Аҩымҭа асиужет иаҳгәаланаршәоит афольклор аҿы иаҳҧыло аныҳәаракәа ирызку ҿырҳәалатәи аҧҵамҭақәа. Ажәакала, ари ажәабжь аҩраан ашәҟәыҩҩы дхьаҧшит ажәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа рылшарақәа рахь (атема, акомпозициа, ажәабжь еибыҭашьа). Автор иажәабжь

иаҵаиҩуеит «иҟалахьоу» ҳәа. Хымԥада, ари аҩыза ахҭыс аԥсуаа амҳаџьырра ианагоз иҟалар алшон, иҟалар моу, ас зыхьуаз аҭаацәаракәа рацәан. Ус еиԥш иҟоу амҳаџьырра иазку ажәабжькәа маҷымкәа иуԥылоит иахьагьы жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭакәа рҿы [27].

Аха иазгәаҳҭарц иаҳҭаху: ҩашьарада уаҩы иагьибарҭоуп, иагьалшоит иаҳҳәар, автор абраҟа зызбахә ҳамоу иажәабжь, иҟалатҵәҟьаз ахҭыс шьаҭас измоу, анаԥиҵоз афольклор арсенал аҟынтә акыр акомпонентқәа ихы ишаирхәаз. Ажәабжь аиҭаҳәаара аманера, ахҭыс шыҟалаз, агәаҟ ашәа аҳәаара, агиперболатә еиҿырԥшра, асиужет аибыҭашьа, аромантикатә пафос (аԥсҭазаара ҿыц иадҳәалоу аҭыԥқәа) – арҭ зегьы ари ажәабжь жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ирзааигәаартәуеит.

Иазгәаҳҭап Самсон Ҷанба иажәабжькәа реиҳарак рҿы иаҳԥыло, урҭ жәлар ражәарҿиара атрадициқәа ирзааигәаазтәуа, иҩышьа аформеи, истили, ибызшәеи уахьынтәи рхы шыҵырхуа шьақәзырӷәӷәо амоментқәа.

Ажәабжь «Аџьажә ду» шҩу гәалашәарак аҳасаблоуп. Аколнхаҩы ҷкәын Нури иаҳауеит аколнхацәа аус ахьырантә иаб Ноурыз иашәаҳәабжь. Заб иашәаҳәабжь заҳаз аҷкәын уи деигәырӷьоит, иагьизцәырҵуеит даазырлахҿыхыз цәаныррак. Нас аҳәиҵәҳәа изааиуеит ихнымҳәуа, ираҩсыз агәалашәаракәа, наҟ аамҭа иагаз, ажәытәра иазынхаз. Иаби иареи рыԥсҭазаара аҟынтә агәалашәаракәа дышьҭырхуеит. Ашәҟыҩҩы ари ажәабжь аҩраҿгьы ихы иаирхәо аҩышьа аформа, иара аибыҭашьа аепика-еиҭаҳәааратә стиль аҿоуп ахы ахьыҵнахуа.

«Ари анакәыз астражникцәеи аҭауадцәеи аныҟаз акәын. Иаб усҟан ԥацха хәыҷык алҩақ иага дыҩнан, Зоурбақь – ахан ԥшӡа ду, уажәы ишколу». «Акраабжьыст уи ашьҭахь. Урыстәыла иҟалеит абольшевикра. Зоурбақь дарӡызон уи».

Ганкахьала, ара иаабоит жәлар рҿаԥыцтә рҿиамҭақәа

---

[27] Шәахәаԥш: Ковач К. В. 101 абхазская песня. Сухуми, 1929. Ад. 46. Абри ажәабжь иахылҿиааз ашәа анота анаҩсангьы, К. Ковач иааигоит ажәабжь иааркьаҿны аҵакы, иагьазгәеиҭоит: Эту историю хорошо и подробно изложил абхазский писатель С. Чанба в «Советской Абхазии».

реиҭаҳәашьа аформа, даҽа ганкахьала, автор ибызшәа ианыԥшуеит афырхаҵара-епикатә стиль.

Самсон Ҷанба ари ҳзыхцәажәо иажәабжь иалоу аперсонаж Нури ихаҿсахьа иаҳгәаланаршәоит аԥсуа епикатә ҩымҭақәа рфырхацәақәа рхаҿсахьақәа: «Нури иԥынҵа – хьышь ԥынҵоуп, илақәа – мцабзуп, иџьымшь – ҟаитан еиқәаҭәоуп».

Уи анаҩсан, ашәҟәыҩҩы иажәабжьқәа зегьы рҿы еиԥш, араҟагьы ибызшәа даара иазааигәоуп жәлар репикатә ԥҵамҭақәа рбызшәа. Арҭ иҩымҭақәа зегьы злашьақәгылоу еиҳарак имариоу аҳәоуқәа рылоуп. Иеилоу, инеиҵыху, ихьыԥшу аҳәоуқәа, шамахамзар, ихы иаирхәаӡом. Арҭ зегьы зыбзоуроу, хымԥада, Д. Гәлиа иеиԥш, иаргьы ижәлар рдоуҳатә дунеи дахьазааигәоу анаҩсангьы, урҭ рыԥсҭазаара нарҵауланы иахьҭиҵаауа, дахьазҿлымҳау акәхоит. Уи дызлаҩуа, зымаҵ иуа, иуаажәлар рыбзшәалоуп.

* * *

Самсон Ҷанба ирҿиамҭақәа зегьы ҵакылагьы формалагьы иаарылыҳәҳәо иҟоуп раԥхьаӡа акәны аԥсуа литература епикатә ҩымҭа дуны иаланагалаз аповест «Сеидыҟ».

Ари аҩымҭа инарҭбаа-нарҵауланы ианыԥшит аԥсуа қыҭа 30-тәи ашықәсқәа рзы шьаҭанкыла аҽыԥсахра ианаҿызтәи аамҭа. Аԥсуа сахьаркыратә литератураҿы план рацәала инарҭбааны, инарҵауланы ақыҭа асоциалтә гәыԥқәа зегьы зааҭгылара рзуны, аброуп раԥхьаӡа ҳара иахьаабо аколлективизациа аиҿкаареи классла еинышәарада ақәԥареи, ашәҟәыҩҩы аԥсҭазаараҿы иҟало, конкретла ақыҭаҿы, ахҭысқәа рышьҭа ԥха дхыланоуп дышцо. Уи, хымԥада, иаҳәо ари атема шаҟа иактуалыз ауп. Ганкахьала, ари аҩымҭа ахә ҳаранакуеит, изҩыз авторгьы иҟыбаҩ амчхара аанарԥшуеит. Иара убриоуп аповест асахьаркыра аганахьала иагхақәазгьы зыхҟьазгьы: аҩымҭа маҷк аццакра аныԥшуеит, цқьа араӡара ахьагқәоу ыҟоуп. Автор аха иоузҭгьы, ҳәарада, иҩымҭа иҵегьы ирыцқьон, асахьаркыра аганахьала иагу-иабзоу ирҽеиуан, аха уи ахьӡаха имоуит, ишаадыруа еиԥш. автор уи имч ақәхон...

Аповест аҿы коллизиа хадас иҟоу ꙍ-класск, ꙍ-социалтә категориак хацәынмырха реиҿагылароуп. Ганкахьала игылоуп аԥсҭазаара ҿыц иааиз адгылаꙍцәа, уи азықәԥаꙍцәа: акоммунист, апартиачеика амаӡаныҟәгаꙍ – Кәыбрыц; акомҿарра иалаҟәоу: Кәҷыр, Хьыкәыҷ; асовет усзуꙍцәа – ақытсовет ахантәаꙍы, уи иꙍыза Мшәылды, аколнхара раԥхьаӡатәи аиҿкаара иазықәԥоз, уи иагьалалаз Ҭемыр, Қәаблыхә, Хазгьери, илакꙍакуа, аха згәыблра арахь иҟоу Кьамсыс, ачныр Ҳабашь. Даҽа ганкахьала игылоуп ажәытәра архынҳәра иазгәку, маӡа-аргама аколнхара аиҿкаара, аиҵаҟьара иашьҭоу ирхьыԥшуи дареи акулакцәеи: Сеидыҟ, иара иԥа, Сабаҟеи, Қьаламаҭ, Селым, аҭауад Ҟазылбақь, ахәҳаахәҭꙍы Кәасҭа, аменшевикцәа, аҟәыдырԥаꙍ Ҟаимытхан, апап, адикәан, амула, урҭ ижьаны ирыдыркылаз анхацәа.

Ажәакала иаҳҳәозар, аповест аҿы 30-тәи ашықәсқәа рзы социалтә гәыԥқәас иҟаз зегьы дрывымскәа дырзааҭгылт Самсон Ҷанба. Иеиқәаҳаԥхьаӡаз афырхацәа рхыԥхьаӡарагьы иаҳәоит ашәҟәыꙍꙍы аиҭарсра дуқәа зԥеиԥшыз аԥсуа қыҭа апанорама нарҭбааны аарԥшра хықәкы, ишимаз. Хымԥада, аꙍымҭаҿы арҭ иеиқәаҳаԥхьаӡаз аперсонажқәа зегьы инеибеиԥшны, инеиҵыхны дырзааҭгыланы ҳәа зыҟамлаӡеит. Схема ҳасабла ицәынхаз афырхацәагьы ҟалеит. Уи, ганкахьала, изхароу аҵыхәтәантәиқәа рсахьаркыратә хықәкы акәхоит. Урҭ ихадырҭәаауеит афырхацәа хадақәа рхаҿсахьақәа, рдунеи, даҽакалагьы иҟарҵоит, идырҭбааауеит аꙍымҭа афон. Аꙍымҭаҿы имꙍаԥысуа ахҭысқәа иаҳа убла ихдыргылоит. Амассатә сценақәа, абас ҳҳәар ҟалозар, хадырҭәаауеит. Урҭ зҵоу аидеиатәи асахьаркыратәи еидарагьы иаҳа ихьысҳауп.

Зынӡаск даҽа сахьак аабоит аꙍымҭа афырхацәа хадақәа ҳанрыхәаԥуша. Урҭ рхаҿсахьақәа иаҳа акыр инарҭбааны, асахьаркыратә иашаҵәҟьа аҟынӡа иꙍеигеит ашәҟәыꙍꙍы, нап рыдкыланы, игәылырҭәааны раарԥшра илиршеит, рыхныҟәгашьа иаҳа детальла иҭиҵаат.

Ҳәара аҭахым, инарҵаула-нарҭбааны аколнхарақәа рышьақәыргыларақәа ирызку аꙍымҭақәа рахь раԥхьатәи

аҭыԥқәа руак ааннакылоит Самсон Ҷанба иповест «Сеидыҟ».

Аԥсуа қыҭаҿы аколлективизациа амҩаԥгара, хыхь ишазгәаҳҭаз еиԥш, ирацәаны аԥынгыларақәа аиуан, араҟа рхы еилалон аԥсҭазаара аҿаԥхьа иқәгылаз еиуеиԥшымыз азҵаарақәа – зыӡбара мариамыз, аенергиа ду зҭахыз, хацәынмырха иззықәԥатәыз.

Самсон Ҷанба иҿаԥхьа иқәгылан акыр џьа зыдбалатәыз, аамҭа маҷгьы ззымхоз аӡбатәы-аҳасабтә. Атема злаҿыцыз, азҵаара иаԥхьа иқәгылаз шыхьанҭаз ала, иаххәар ҳалшоит: автор, џьшәа дук змамыз алитература ахаҭарнак, илшаз рацәоуп, иқәҿиаракәагьы бзиаӡоуп ҳәа.

Уи ауп автор иповест аԥсышәала ианҭыҵыз ашықәсаныҵәҟьа изҭрыжьыз қырҭшәала ажурнал «Мнаҭоби» аҿы (1934). 1935 шықәсазы уи хаз шәҟәны иҭрыжьуеит урыс бызшәала (иеиҭазгазгьы автор ихаҭа иоуп).

Аповест атематика актуалреи иҳараку аҟазареи роуп изыбзоуроу иара аԥсуа сценаҿы инсценировка азурагьы (1934–1935 шықәсқәа рзы аповест иалхыз аинсценировкала аԥсуа хәаԥшыҩцәа идырбан «Сеидыҟ»).

Ҳаиасып ҳазҵаара хада ҳазлацәажәараны ҳаҟоу ахь. С. Ҷанба иповест «Сеидыҟ» [28] аҿы афольклор рольс инанагӡо, асиужет аҿы акәзааит, афольклортә сахьаркыратә цхыраагӡақәа ихы ишаирхәо рҿы акәзааит, асахьаркыратә ҟазара аганахьала иаҵанакуа акыр ирацәоуп.

Иаҳҳәап раԥхьа инаргыланы, ари аҩымҭа асоциалисттә реализм аканонқәа рыла ишаԥҵоу. Уи зыбзоуроу, ишаҳҳәахьоу еиԥш, ашәҟәыҩҩы ашкол дызхысыз ауп. Анаҩсан, автор зыԥсҭазаара дахцәажәаз, дызлиааз иуаажәлар рхаҿсахьа аҭыхразы дара рбызшәа, иахьеи-уахеи излацәажәоз, иеиҳау бџьарс иман. Ажәлар рбызшәа, хә-змам рдоуҳатә беиара, абиԥарак аҟынтә даҽа абиԥарак ахь изларгоз акәын алитература бызшәасгьы иаиуаз.

Самсон Ҷанба иҩымҭа асиужет аибыҭашьаҿы иҟаӡам

---

[28] Ари азҵаара инарҭбааны шәахәаԥш: Н. Лакоба. «Самсон Ҷанба иԥсҭазаареи ирҿиамҭеи» (урысшәала), Аҟәа, «Алашара». 1972. Ад. 120.

афольклор аелементқәа иреиуоу акымзарак ҳәа уаҩ игәы иаанагоит азнык азы. Аха цқьа ухшыҩ азышьҭны уацклапшыр, иумбарц залшом иара абраӷагьы автор ихы ишаирхәаз жәлар рҿапыцтә жәарҿиара атрадициақәа. Раԥхьаӡа иргыланы, аповест аҿы, аиҭаҳәара цоит аамҭала еишьҭагыланы. Хҭыск ашьҭахь даҽа хҭыск цоит, иҟаӡам аретроспективтә план (асахьаркыратә литература аҟазшьақәа ируаку). Аиҭаҳәара хало, илбаауа акәымкәа, анарха ишьҭнахыз ала инцәоит. Ауаҩы иҳәар ауеит, ас еиԥш иҟоу аплан ажәабжьқәа рҟынгьы уаҩы иԥылоит ҳәа. Ииашоуп, аха асиужет амариара, аҩымҭа зегьы хыла-хыла ашара, аиҭаҳәара, армариара афольклор аҟноуп ахы ахьыҵнахуа. Уи дырны, ус ишахәҭоу ҳәа иԥхьаӡаны иҟаиҵақәаз иреиуоуп автор ари аусгьы. Ашәҟәыҩҩы иҩымҭа анаԥиҵоз, аԥсуа ԥхьаҩцәагьы дырзымхәыцуа дҟаларымызт.

Аповест ахы акуеит ааԥын шьыжьымҭан аԥсабара асахьаҭыхрала. Аповест аҿы иҟоу ахҭысқәа зегьы ааԥын ауп ианыҟало. Ақәԥара иаҿуп ҩ-класск. Аиааира агоит аҿыц ԥсҭазаара иааиз. Аповест нцәоит аҵьажәлар раӷацәа рахьырхәрала. Аҵыхәтәантәи асцена асахьаркыра аганахьала аҩымҭа иацнаҵо ҳәа егьыҟаӡам. Сеидыҟ идгылаҩцәаеи иареи рыхәымгара рыҵыҵит, урҭ рыхәҭа иақәдыршәеит. Аҩымҭа ахы ианналаго нахыс еилкааууп урҭ зусҭцәоу. Рыҩнуҵҟатәи рдунеи аибафара, рхәыцрақәа уи аҟара дрышьҭам автор. Сеидыҟ дкулакуп, аколнхара иҭахым, Ҟазылбақь дҭауадуп, имал имызхыз зегь мышкала инҵәозаргьы моу имам. Амула, апап, Сабаҟеи, Ҟаимыҭхан... Арҭ зегьы ирҭаху акоуп. Насгьы ҳара уи злаадыруа дара ирҳәо, еиҳарак иҟарҵо алоуп. Иаагап иллиустрациара бзианы изуа сахьак аҩымҭа аҟны. «Раԥхьа дҩеиуан (аус иақәырышәоуп ажәлар раӷацәа. – *В. А.*) амаганеиԥш дхәаны, ихылԥарч ду илахь иҭажь, иԥынҵа ду Хырхәа, илақәа шаҟьшаҟьо Ҟазылбақь. Уи дишьҭаны, ихы кажь-кажьуа, дҩеиуан Сеидыҟ. Пыхьа еиԥш ихҭарԥа аҿацә хҽены, икьеҩӡа атәыҩеиԥш ихҭырԥа ианалагылаз еиԥш иҟамызт. Уажәы Сеидыҟ ажә-кша зтәыҩа хыржәаз еиԥш дыҟан. Сеидыҟ дишьҭан, икалҭ еиқәаҵәа дашьаҳауа, иԥынҵа ҭаҷкәымӡа

иҭыҿҿа апап. Уи диваԥало днеиуан адикәан... Дҳәыгә-ҳәыгәуа, ихҭарԥа ду ҭырқә сарақьцас иршаны ихажьны, дрышьҭаԥало днеиуан мула-Есыфгьы. Урҭ, ишьаҿақәа ака-кала иааихиго, дрышьҭанеиуан Сабаҟеи. Зегьы дырхыҳәҳәо, дқәацә-қәацәуа дҩеиуан абаҩ Ҟаимыҭхан. Зегь рышьҭахьӡа деиҵьны, деиҵала, икәахьча хылԥа ихы иахаршәны, дқәас-қәасуа дрышьҭан деилаҩа Селым».

Ишаабо еиԥш, алакә аҟнеиԥш ацәгьоуцәа ахьырхәуп, аиаша аиааира агеит. Асценаҿ еиԥш, автор ахәымга ҟазҵаз зегьы ҳаԥхьа ииаигеит. Насгьы аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рҿы ишыҟоу еиԥш, арҭ зегьы епитетк-епитетк рыдгылоуп: «Абаҩ Ҟаимыҭхан», «Ԥынҵа ҭаҷкәым апап», «Мула-Есыф», «дрышьҭан деилаҩа Селым».

Кырџьара автор ихы иаирхәо аиҿырԥшрақәагьы фольклортә арсеналуп хыҵхырҭас ирымоу: «Амаганеиԥш дхәаны, ихылԥарч ду илахь иҭажь, иԥынҵа ду хырхәа... «Ҟазылбақь», «уажәы Сеидыҟ ажә-кша зтәыҩа хыржәаз еиԥш дыҟан».

С. Џанба асатиратә хаҿсахьа аҟаҵараҿы ҟазарыла ихы иаирхәоит агротеск, уигьы ахы ахьыҵнахуа афоль-клор аҟноуп: «Адикәан иӡыгқәа ҭаҩры, ихьышьшьы иҟаз, ихы ақәацәра иаҳагьы иазнарҳазшәа иҟаз, иҵегьгьы илаҟәны ицламҳәа ақәацәра иаҳагьы иазнарҳазшәа иҟалеит, иԥынҵагьы ҟьаҟьаӡа, акәата аԥынҵа еиԥш иҟаз, иҵегьгьы илаҟәны ицламҳәа ақәацәра иалагылазшәа иҟалеит».

Ашәҟәыҩҩы араҟа, араҟа моу, иповест зегьы аҿы асинтаксис уиаҟара дацклаԥшӡом. Ус шакәу абра иааҳгаз ацитатақәагьы ирҳәоит. Иҳәоуқәа иахьынӡалшо ирмарио-ит, апримитив аҟынӡа инеигеит уҳәаратәы. Аха ари уиаҟара ихьысҳамкәа абызшәа аганахьала иҟазҵо афольклортә сахьаркра бзианы ихы иахьаирхәо ауп. Уи ала ашәҟәыҩҩы ихаҿсахьақәа реибыҭараҿы иҟазара шьҭыҵуеит иаҳа.

Хыхь иааҳгаз ацитатаҿгьы уаҩы ибоит автор истиль агхақәа, иҵегьы еиҕьзаргьы ауан иҳәоуеибыҭашьа, аха афырхацәа дзыхцәажәо рхаҿсахьақәа штрих ҳасабла, ашәыгақәа мыррацәакәа, аепитетқәеи (иалԥшаау аепи-тетқәа) аиҿырԥшрақәеи рыла ианеиқәиршәа, арҭ ахаҿ-

сахьақәа еиламҩашьахуа, доусы дара иалкаау рҟазшьа ҷыдақәа рыманы иаапшуеит. Афольклор асахьаркыратә цхыраагӡақәа маншәаланы ихы иахьаирхәо иабзоураны, ашәҟәыҩҩы иҟазара апрофессионалтә ҟазара аҟынӡа ихалоит. Ари «иатцәахуеит» ашәҟәыҩҩы истиль агхақәагьы. Уи моу, иаххәар ҳалшоит ари аҩыза жәлар рбызшәоуп автор исахьаркыратә рҿиара иашьашәалоу ҳәа. Ус анакәха, автор исахьаркыратә рҿиара аметод азы ари ҷыдара зуа стильуп, уи ашәҟәыҩҩы иажәарҿиара иаҟазшьоуп.

Ажәакала, жәлар рзы иҩуаз, жәлар рбызшәа збызшәаз (итышәынтәалахьаз алитературатә бызшәатцәҟьа аҟамзаара), дара рбызшәала дыҩуан, маҷк зны-зынла стилизациахь дианагозаргьы. Автор ихаҿсахьақәа ула ихгылоуп, аки аки злеиҩудыраауагьы адәахьтәи, абас ҳҳәар ауазар, ртәашьа-ргылашьа, рцәажәашьа рыла ауп. Араҟа ахаҿсахьақәа рҟазшьақәа (рхарактер) шаапшуа адәахьтәи рыхныҟәгашьалоуп еиҳараӡак (иаҳгәалаҳаршәап Сеидыҟ Ҳабашь акәатәан атцеџь итаижьырц даназыҟаитцозтәи асцена).

Хымпада, Самсон Ҷанба иповест аҿы ахаҿсахьақәа рҟазшьа ҷыда хада злаапшуа аепикатә традициақәа рылшарақәа рылоуп. Аха, ус иагьа иҟазаргьы, автор асоциалисттә реализм дызлахатәарнаку ала, итцарадырра, иерудициа анымпшырц алшомызт ирҿиара мҩа. Ижәлар рестетикатә жәарҿиареи атоурых ду змоу алитературақәа реихьӡарақәеи реихаҳара иаҳнатәаз сахьаркыратә ҩымтоуп аповест «Сеидыҟ». Хымпада, рапхьаӡа иргыланы, ари ҳзыхцәажәо аповест реалисттә птцамтоуп.

Даҽа усуп автор иҩымта анапитцоз ажәлар рҿапыцтә рҿиамтақәа хархәашьас иритаз.

Аповест аҿы автор фольклортә сиужетк шеибгоу иалаигалаӡом (Нарт Сасрыҟәа изку ажәабжь атәы ҳамҳәозар). Д. Гәлиа ироман «Камаҷыҷ» аҿы ишыҟаитцо еипш, араҟа иупыло еиҳарак икьаҿу афольклортә жанрқәа роуп: ажәапҟақәа, аидиомақәа, зҽызымпсахуа, еитамтцуа афразатә еицааирақәа.

Хазы иазгәататазар ахәтоуп Самсон Ҷанба иҩымтаҿы ажәапҟақәа ихы ишаирхәо азтцаара. Аповест ахқәа

реиҳарак рҿы ажәапҟақәа гылоуп. Дара зегьы аҩымҭа аҵакы аарԥшра, асиужет аидкылароуп хықәкыс ирымоу. Актәи ажәапҟа, «Џьарак ишьҭоу ахаҳә хәтәуеит», автор иҩымҭа алагамҭаҿы игылоуп. Ари ажәапҟа увертиурара ауеит аҩымҭа зегьы азы. Ишьҭоу ахаҳә хәтәуеит – аԥсҭазаара ҿыц иааиз абзиара ззеилымкааз, ма иеилызкаарц зҭахым, ахаҳә шыхәтәыз еиԥш ихәтәуеит, насгьы шьамҭлаҳәара руеит иҿио аԥсҭазааразы, ишнеиуа ииаӡaaуеит. Егьырҭ ахқәа рҿы епиграфҵас игылоу ажәапҟақәа иаадырԥшуеит аиаӡаара иаҿыз аклассқәа рлахьынҵа, рԥеиԥш. Арҭ ашәҟәыҩҩы аҩымҭа ахқәа рахь ииаганы иргылоит, уи адагьы аԥхьаҩ иирдыруеит, дазирхиоит наҟ дызлацәажәарны дыҟоу. Арҭ ажәапҟақәа ридеиатә ҵакы анаҩсангьы, интригара руеит. Иаҳгәалаҳаршәап жәлар рҿапыцтә ҳәамҭақәа жәпакы рыхқәа: «Аҳ Аҳмаҭ иԥа ԥҳәыс дшизааигаз», «Аџыраа рфырхаҵара аҭоурых» уб.иҵ. Арҭ жанрлагьы хылҵшьҭралагьы иеиԥшым аҿырԥштәқәа ирзеиԥшу акы рымоуп: урҭ зегьы рыхқәа рҿы иааркьаҿӡаны иҳәоуп наҟ атекст аҿы иҟаларaны иҟоу ахҭыс аҵакы. Ари афольклортә ԥҵамҭақәа рпоетикатә ԥсабара иаҟазшьоуп. Хымԥада, С. Ҷанбагьы иҩымҭаҿы уи апоетика ихы иаирхәоит. Ихадоу, арҭ ажәапҟақәа ароман аҵакы хада цхыраагӡара азыруеит, иахьрыхәҭоу игылоуп, асиужет иажьымкәа-иацәамкәа иҟаӡам, ус баша жәа рԥшӡагас иаагам.

Уи анаҩсан, автор иҩымҭа атекст аҿгьы имаҷымкәа иуԥылоит ажәапҟақәа. Иаагап ҿырԥштәыс: «Иуцәымӷу ицламҳәашьҭыбжь дыдбжьҵас иуаҳауеит», «Лала иубо ахы иаԥсоуп» убас иҵегьгьы.

Араҟа иеиқәаҳаԥхьаӡаз афольклортә маҭәахәқәа рнаҩсангьы, имаҷымкәа аҩымҭа иалоуп жәлар рҿапыцтә ҳәамҭақәа ирхылҵшьҭроу адетальқәа, амоментқәа.

Уи анаҩсан, ари аҩымҭаҿы автор ирацәаны ихы иаирхәеит ақыҭа абзазара аматериалқәагьы. Ашәҟәыҩҩы ифырхацәа рыбзазара детальла иҭиҵаауеит, иаҳа хшыҩзышьҭра азиуеит урҭ рынхашәа, рыхныҟәгашьа, рқьабзқәа кырџьара дырзааҭгылоит. Арҭ зегьы ашәҟәыҩҩы иҩымҭа бзазаратә (бытовои) ԥҵамҭаны иҟарҵоит хәҭакахьала. Урҭ фонра руеит ашәҟәыҩҩы иаԥҵамҭазы.

«Сеидыҟ» алагамҭа инаркны анҵәамҭанӡа ианыԥшуеит, иагәылжжуеит аԥсуа қыҭа усҟантәи абзазара.

Самсон Ҷанба иҩымҭаҿы иуԥылоит ажәытә етнографиатә бзазара иеиуоу амоментқәагы. Аха автор урҭ ихы ишаирхәо ахатә ҟазшьа ҷыда амоуп. Шамахамзар, ритуалк ма етиудк шеибгоу иалагалаӡам (урҭ иҩымҭа иагәыцәны иааԥшӡом. Аповест аҿы, етнографк иаҳасабала, инкҿакы-аакҿакны автор дыззааҭгылаз аԥсхәра атәы ҳамҳәозар). Иаҭаху ҳәа ииԥхьаӡо, абзазара аҭагылазаашьа иаҳа иеилыхха, аԥсҭазаара аиаша аарԥшраҿы хәарҭара ауа иажәабжьҳәара иалаиӡҩоит, иагәылаиргылоит, ма хаҿсахьак аҭыхраҿы ихы иаирхәоит. Ашәҟәыҩҩы исахьаркыратә ҳасабтә иашьашәалеитәуеит урҭ.

Дырмит Гәлиа иҩымҭақәа рҿы («Камаҷыҷ», иновеллақәа) ақыҭа абзазара атәы зҳәо афольклортә сиужетқәа, аритуалқәа, аетнографиатә моментқәа шеибгаз иалеигалозҭгьы, С. Ҷанба ирҿиамҭақәа рҿы арҭ рҩызцәа шамаха иубаӡом, имаҷуп. Уи зыхҟьо, зегьы раԥхьа иргылаты, арҭ ашҟәыҩҩцәа рҿаԥхьа иқәдыргылаз асахьаркыратә ӡбатәқәа роуп. Иаххәап, Д. Гәлиа ироман «Камаҷыҷ» аҿы ирацәаны иаҳԥылоит ареволиуциа ҟалаанӡатәи аԥсуа қыҭа абзазара атәы зҳәо ахҭысқәа (ампыл асра, аныҳәақәа рымҩаԥгашьақәа, арелигиатә ритуалқәа: аӡаҿы иԥсыз иԥсы аӡы аҭгара, аӡызлан лыхцара, аҭәҳәара уб.иҵ.). Уи зыхҟьақәо: Дырмит ироман аҿы дзыхцәажәо аамҭа аҭоурых иатәуп, убри аҟнытә уи араҟа дагьшәҟәыҩҩуп, дагьҭоурыхҩҩуп, дагьетнографуп). Самсон Ҷанба аетнографиатә детальқәеи афольклортә материали иҩымҭаҿы ихы ишаирхәо сахьаркыратә маҭәахәык аҳасабала мацароуп. Ара иаҳа аҭыԥ амоуп, хымԥада, афольклортә маҭәахәы алԥшаара.

Аҭауад Ҟазылбаҟь иҿаԥхьа дқьақьоит крызку акулак Сеидыҟ, избанзар урҭ зызхьуа раамҭа хынҳәыр ҟалоит. Наҳарбеи игәы иалаз (ароман «Камаҷыҷ») анхацәа ирлас-ырласны дахьырымбоз (уаԥхьа: ихәы ахьнарымгоз) акәызҭгьы, Ҟазылбаҟь игәы иалоу иҭауадра аҳаҭыр ахьхьыҩрызоуп. Д. Гәлиа иҭауад Наҳарбеи амшаԥ аҿены ихәы анагареи ауаа реизареи хык шеибгаз иазикит, С. Ҷанба Ҟазылбаҟьи Сеидыҟи рдиалог асцена даҟьак

азирхеит (Ҟазылбақь ӡсык азы дааит Сеидыҟ иҿы. Уи азы Сеидыҟ иҿы дшымааирыз, иуаҩык даaишьҭыр, Сеидыҟ дгәырӷьаҵәа изынаимҭиуаз, аха аамҭа аҽеапсахт).

Аҽеапсахит аамҭа шьаҭанкыла, зҽызыпсахыз аамҭа иацааит аиҭанеи-аaиреи аизыҟазaашьа ҿыцқәеи социаллагьы, моральлагьы.

Аарҩарашьҭахь ҿыц иҵхәраа ахыҵхырҭантә зҿаазхо аӡыхь ацамҩа зегь аҽеахьнагӡоит, хәыцы-хәыцла ирҩашхоит, иҭабеижьҭеи аӡышьҭраҿы еизаз агәам-сам зегь еизыҳәҳәа иагоит агаҿахь, иарыцқьоит аӡышьҭра. Ауаа рыпсҭазаараҿгьы иааиз аамҭа ҿыц абзоурала ирыхәҭам карыжьуеит, «рҽыдрыцқьоит». Аҿыц иаҳа-иаҳа ирылаҵәоит. Уи мышктәи усым, акыр аамҭеи агәамчи аҭахуп, ашьеи апхӡи азкаҭәатәуп. Иҿыцу асоциалтә еизыҟазaашьа апыжәара агоит иаҳа-иаҳа ауаа рыпсҭазаараҿы.

Ачныр Ҳабашь пхыӡ ибаргьы ихаимҵоз: зыпсаса ихьчоз, ипшәма ипҳа, лҭаацәа шақәшаҳаҭмызгьы, иара диццеит. Ажәытәан акәзар ас ианыҟалаз, ари аҩыза ахҭыс ашәҟәыҩҩы иҩымҭаҿы ҵаҵӷәы змам, ипсабаратәым, аиаша иацәыхароу, ихыҭҳәааау акы акәхон, аха аҿатә аамҭазы ас иҟалар ауан. Сеидыҟ ианиааз акәызҭгьы ипҳа ас анылгәаӷь, ари аус шьаарҵәырахон, 30-тәи ашықәсқәа рзы апсуаа рыпсҭазаараҿы ари аҩыза афакт аиаша иацәыхарахомызт. Сеидыҟ амчхара изҭоз аамҭа ыиаӡaaит, уажә егьилшом, иара дшажәыз еипш, иидеологиагьы ажәит-ипсит, ипатриархалтә қьабзқәа абаагәареипш дзықәгәыӷуазгьы аилаҳара иаҿуп.

Аҿыц аамҭоуп изызку С. Чанба ирҿиамҭагьы, уи акәхоит изыбзоуроу ҷыдала ирҿиаратә манерагьы, жәлар рҿапыцтә ҳәамҭақәа рхархәашьагьы иҩымҭақәа рҿы.

Ашәҟәыҩҩы иповест аҿы дызлацәажәо иаамҭазтәи апсуа қыҭа апсҭазаароуп. Иаҩсхьоу, аҭоурых иатәу апсҭазаара атәы далацәажәозаргьы џьара-џьара, уи аҿыц псҭазаара иаҳа игәылырҭәааны аарпшразы цхыраагӡара зуа материалуп, контраст ҟаҵагоуп: аҿыц иаҳа ихарҭәааны аарпшра иазкуп, ма иара ажәытәра аҿапхьа излеиӷьу, пыжәарас иамоу, иаҳа ишхарҳагоу, ишырӷьацагоу ашьақәырӷәӷәаразы ихы иаирхәоит.

Самсон Ҷанба, егьырҭ иҩымҭақәа реиҳарак рҿы еиԥш, араҟагьы ихы иаирхәо ҩ-ԥштәык роуп. Жәлар репикатә ԥҵамҭақәа рҿы ишыҟоу еиԥш, аԥштәы рацәа дашьҭаӡам, аконтраст ҟаиҵоит иеиҿагылоу, иеиԥшым ҩ-пштәык рыла: акы – Ҟазылбақь, Сеидыҟ, урҭ ирыдгылоу ахаҿсахьақәа злеибиҭо аԥштәы. Урҭ ашҳам рылыжжуеит, илашьцоуп рлакҭақәа; ҩба – урҭ диаметралла ирҿагылоу афырхацәа – Ҭемыр, Кәыбрыц... рхаҿсахьақәа злаарԥшуа, шьыжь шәаԥшь зхьыршоу аԥштәы иеиԥшуп. Аџьажәлар рлакҭа лашоуп, раамҭа рымч иацнаҵеит.

Аԥштәы лашоуп ихы иаирхәо автор аџьажәлар рус, рзеиԥш ус, рԥеиԥш бзиа, ԥхьаҟа ирзыԥшу даналацәажәогьы. Ашықәсеикәшараҿы аҿа анҵысуа аамҭеи аԥсҭазаара ҽыц иааизи еиҿирԥшуеит кырџьара ашәҟәыҩҩы: «Раԥхьаӡа ишәҭит аҳәаса. Ибыбышӡа, иԥарԥалыкь шкәакәаха ирықәҳаит ашәҭ... Цьара аҟармаҵыс аҵла бӷьы аҽалаӡаны, ашәаҳәара иаҿын. Уи иацлабны иацнарӷызуан арасараҿы... ардәына. Архақәа рҿы ара-ана еишьылӡа, еиҵыхәхәа алҩақәа ҩеиуан. Аџьанхацәа ирбылуан аҟәынџьи аҭаҭын ахәыҵәқәеи, амхқәа ацәагәара иазыҟарҵон». Автор дазыгәдууп ааԥын, дырзыгәдууп ҽыц формала ихандеиуа ауаа.

Зынӡаск даҽа ҭагылазаашьоуп, даҽа сахьоуп иаабо автор аԥсҭазаара ҽыц иаԥырхагоу ауааи ақьабзқәеи данрылацәажәо.

Аповест аперсонажққәа, аҿыц азықәԥаҩцәа (иаҳа игәылырҭәааны иаарԥшу роуп зҭызшәа ҳҳәо) зегь уаа иашақәоуп, аамҭа ҽыц иазықәԥаҩцәоуп, аколнхара ашьақәыргылара хьаҳәа-ԥаҳәаада нап адыркит. Уи зцәымӷу, зжәытә аамҭа иазхьуа неибеиԥшны, гәыҩбара рымаӡамкәа, иара ашьақәҟьароуп уахи-ҽени изҿу, уаа хәымгақәоуп.

Арҭ реиқәԥараҿы аџьанхацәа – аҿыц аамҭа азықәԥаҩцәа – аиааира ргоит, Сеидыҟ идгылаҩцәеи иареи иеиҵарҟәаҟәаз аус иагоит.

Абри асхема ҳанахәаԥшлак, иҳамбарц залшом, автор иҭахы-иҭахым, жәлар репикатә ԥҵамҭақәа ркомпозициа иҩымҭа ишаныԥшыз.

Аҵыхәтәаны иахҳәаар ауеит Самсон Ҷанба даманшәаланы ихы иаирхәеит аҧсуа жәлар рбызшәеи рҿаҧыцтә традициақәеи исахьаркыратә ҩымҭақәа зегьы рҿы ҳәа. Уи егьџьашьатәӡам, избанзар, ҿыц аҿиара иалагаз, макьана иқәыҧшыз алитература хара ирыцәгыломызт жәлар рфольклортә традициақәа. Уи астихиа акәын ҿыц ипрофессионалхаз алитература базас иамаз, асахьаркыратә цхыраагӡақәеи, абызшәа алшарақәеи, егьырҭ аформақәеи ахьаанагоз. С. Ҷанба афольклортә материалқәа, асиужетқәа, амотивқәа ихы ианаирхәоз, афольклор хазы, алитература хазы ҳәа дхәыцны акәмызт ишаҧиҵоз иҩымҭақәа. Арҭ аҩбагьы аестетика аганахьала ҳәаа дук рыбжьаӡамызт иара изы, иеизааигәан алитература ҿа аҿаҧхьа иқәгылаз азҵаатәқәа рынагӡараҿы афольклор иаанахәон аестетикатә ҵак ду, алитература ижьымдырны иазыҟамызт. Аформа аганахьала ихиаз, иҭышәынтәалахьаз жәлар рҿаҧыцтә традициақәа рылшарақәа, рсахьаркыратә ҷыдарақәа С. Ҷанба ипрозаҿы иааныркылеит имаҷым аҭыҧ. Урҭ рыла ашәҟәыҩҩы кырџьара ихирҷеит, ирҧшӡеит акымкәа-ҩбамкәа иаҧиҵаз исахьаркыратә ҩымҭақәа.

МУШЬНИ АҲАШБА ИАЖӘАБЖЬҚӘЕИ ЖӘЛАР РҾАԤЫЦТӘ ҲӘАМҬАҚӘЕИ

Инеиҵыху апрозатә жанрқәа ииаанӡа, аԥсуа литература иаланагалеит икьаҿу апрозатә жанрқәа иреиуоу аҩымҭақәа. Ари аганахьала ҳахәаԥшуазар, зегь реиҳа аинтерес рымоуп ҳазлацәажәо апроблемазы Д. Гәлиа иажәабжь «Атәым жәҩан аҵаҟа» инаваргыланы, 20-тәи ашықәсқәа рынҵәамҭазы акьыԥхь збаз Мушьни Аҳашба иажәабжьқәа.

М. Аҳашба асовет тематика ҿыц аԥсуа литератураҿы раԥхьаӡа ицәырызгаз рахьтә аӡәы ҳәа дыԥхьаӡоуп. Иажәабжьқәа: «Алло», «Ҳаи, дад, аписар, закәытә кампаниоузеи, ишаасоуҳәара!», «Ацуныҳәа акы иаԥсам сҳәон, аха...», «Уара узыхсырҟьауазеи, дадхеит!» ихрестоматиатәу ҩымҭақәаны аԥсуа литература ахьтәы фонд иаланагалеит.

Ашәҟәыҩҩы арҭ иҩымҭақәа шьахәла иаадырԥшуеит изызку аамҭа. «Урҭ ирныԥшуеит асоциалисттә ԥсҭазаара ҿыц, ажәытәи аҿатәи реиҿыхара, ҟазарыла иаадырԥшуеит иԥырхагоу агхақәа, ишьаҳагоу агра бааԥсқәа» [29].

Автор арҭ иҩымҭақәа зегь зызку аҿыц ԥсҭазаара ииаанагаз ауаа реиҭанеи-аaира, реизыҟазаашьа ҿыц аарԥшроуп. Аҩымҭақәа ртематика злаҟоу ала, араҟа афольклортә материал цхыраагӡара шауа ахцәажәарагьы иахәҭоуп. Автор фольклортә сиужетк, ма мотивк шеибгоу иҩымҭақәа ирылеигалаӡом. Урҭ асахьаркыратә литература ишеибгоу иаҵанакуа ҩымҭақәоуп. Аха М. Аҳашба иажәабжьқәа рбызшәа, аиумор ирыцҵоу, ифырхацәа рсахьақәа раарԥшраҿы, хымԥада, ихы иаирхәоит жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа. Иаҳгәалаҳаршәап аиумори асатиреи злыж-

[29] Ш. Инал-иԥа. Аредактор иҟынтә. М. Аҳашба. Иалкаақәоу. Аҟәа, 1957. Ад. 6.

жуа иҟоу иажәабжь «Ҳаи, дад, аписар, изакә кампаниоузеи, ишаасоуҳәара!» аҿы иаҳԥыло асахьақәа, адиалогқәа. Ҳазлацәажәо апроблема аганахьала иаҳа иазхьаԥштәуп автор иажәабжь «Уара узыхсырҟьауазеи, дадхеит!». Ари ажәабжь аҿы автор ҵакы хадас иқәиргылеит, ақьабз бааԥсқәа ируаку аҿатә ԥсҭазааразы шьамҭлаҳәара аур шыҟало, уи мап шацәктәу. Аха автор ипиеса «Аҷаԥшьараҿы» лозунг ҳасабла ифырхацәа руаӡәк «аҷаԥшьара хәарҭара алам, ҳаҟәыҵроуп» ҳәа шиирҳәо еиԥш акәымкәа, асахьаркыратә литература аканонқәа днарықәныҟәаны, иаԥиҵоит аҩымҭа иашаҵәҟьа. Иара абраҟагьы иажәхьоу ақьабз дзахцәажәо, иажәабжь азы фонс изыҟаиҵаз аҩымҭа аидеиа хада иаҳа игәылырҭәааны аарԥшразоуп: ақьабз бзиа, ажәлар имырӡӡакәа иаарго, амцхә иахурҟьацәаргьы, зынӡаск иҽеим акахьы икылсыр ҟалоит. Зегь шәагак-загак рымоуп, абзиагьы иахьынӡабзиоу ҳәа ҳәаак ыҟоуп. Асас иааизи аԥшәмеи игәыԥҵәагаха иҟалаз рыпатуеиқәҵарала («улеи-слеи», «утәа, уара умсит уаԥхьа сшымтәо»... уб. иҵ.) абар иахьынӡакылеибаго: «–Абрахь амца ашҟа ушааира, уара умсит, абарҭ зегь мсит! – иҳәеит асас, убри аамҭазы, дара ахьеибартәауаз азал аҟны дара рҩыџьа ракәымзар, уаҩ дшыҟамызгьы».

Ажәабжь аҵакы ааркьаҿӡаны абас иҟоуп: ҵхыбжьон Ҭар Шәарах диҭааит асас. Уи иажәабжь иалаҵаны иҳәоит ара даиаанӡа аԥхьа сасра дахьнеиуаз пату ду шиқәырҵаз, аха даара иџьеишьашаз уск дшақәшәаз. Дзықәшәазгьы: асас аҽы данааҽыжәла, аԥшәма уи данҽыжәиҵоз икәымжә аԥшь хиҵәеит. Насгьы, аԥшәма иԥа инеиган, еиуеиԥшымыз ацахақәа рацәаны агәара иахьахарԥаз рывара инахаирԥеит. Ари заҳаз Ҭар Шәарах изакәу еиликаарц амҩа дықәлеит, дагьнеиуеит исас ԥшәымара дахьыҟаз. Аԥшәмацәа Шәарах даара пату иқәҵаны дрыдыркылоит. Аҩныҟа амҩа даныкәлоз иҽышькыл зкыз амцхә имыргәаҟкәа, «иоушәышьҭ», мҳәакәа дҽыжәлоит. Шәарах ашҭа дҭыҵит, икәымжәаԥшь еибганы. Нас даахынҳәны, иԥшәма диазҵааит, – ауаа ркәымжәқәа рыԥшьқәа хуҵәоит, са сҭәы хыумҵәаӡеит, измааноузеи, – ҳәа.

Аԥшәма Шәарах изеиҭеиҳәеит иара дахьынхо инхоз ахаҵа, асасцәа бзиа избоз, иҭааз асас иԥазаҵә дшишьыз.

Уи шыҟалазгьы абасоуп. Амшцәгьа бааԥс азы, уахынла Дарыҟәа асас диҭааит. Ашә изааиртын, уҩнал ҳәа иеиҳәеит. Асас «уаԥхьа ишԥазыҟалауеи» ҳәа иҽеирххеит. Арҭ шеибарххоз, ашә ааигәаара ихтны, аԥхӡы злыҵны зиарҭа иларшәыз ахәыцы ахьҭа илалеит, уи дагьахыԥсааит. Уи нахысгьы Дарыҟәа асасцәа иҭаауеит, бзиа ибоит, аха раԥсшәа мыцхәы азы абас рзиуеит. Ажәабжь аҵыхәтәаны Шәарах иеиликаауеит, аԥшәма Дарыҟәа ҳәа зҭоурых еиҭеиҳәаз шиакәыз (ииасны ицоз ахацәа: «Дарыҟәа, аҩада умцаӡеи? – ҳәа ҿырҭуеит).

М. Аҳашба ари ажәабжь иаҵаиҩуеит «ажәлар рҳәамҭа аҟнытә» ҳәа. Иарбан автор жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭахьтә ихы иаирхәаз? Раԥхьаӡа иргыланы араҟа ула иаахо, иубартә иҟоуп ажәабжь асиужет афольклор ишаҵкару. Ас еиԥш асиужет аиҿкаашьа змоу ажанрқәа ҳԥылоит афольклор аҟны (алакәқәа, алегендақәа). Иҟалоит хҭыск, изыхьыз, ма изаҳауа изакәу, мзызс иамоу рзымдырӡо, нас жәлар раԥҵамҭа иалоу афырхацәа руаӡәк дықәлоит амҩа абри аус аилкаараны уб. иҵ. Аха араҟа автор афольклортә сиужет игеит акәымзар, даҽа ганкахьала ари аҩымҭа асахьаркыратә литература иалҵшәа цқьоуп. Афырхацәа аҩымҭа иалоуи алакәтәи алагендатәи аперсонажқәеи зеиԥш рымаӡам. Насгьы, ашәҟәыҩҩы ихықәкы аарԥшразы аконкретә материал ауп ихы иаирхәо, дзыхцәажәо ауаагьы иара иаамҭа иалиааз, иалагылоу роуп уҳәартәгьы иҟоуп. М. Аҳашба, егьырҭ аԥсуа шәҟәыҩҩцәа реиԥш, ареволиуциа ашьҭахьтәи ашықәсқәа раан аԥсҭазаара иқәнаргылаз азҵаарақәа дрықәныҟәон, иахьатәи аус аҿы хәарҭара злоу, иахәашаз акәын дзызҿлымҳаз, азеиԥш ус дацхраауан исахьаркыратә рҿиарала. Абри еиԥш иҟаз ауаажәларратә ҭагылазаашьоуп абжьгаратә дидактика зыррацәаз аԥсуа шәҟәыҩҩцәа рҩымҭақәа рҿы 20-тәии 30-тәии ашықәсқәа рзы. Аԥсуа шәҟәыҩҩцәа ҩ-ҳасабтәык рыман: акы, ажәлар ажәеинраала, ажәа ԥшӡа иадырхалон, ҩба, аԥсҭазаара ҿыц аматҵурахь ирыԥхьон.

Ҳазлацәажәо ажәабжь аҵакгьы ахықәкгьы ажәытә ҵасқәа ркажьроуп изызку (иаҳгәалаҳаршәаап автор ҳзыхцәажәаз иҩымҭа анҵәамҭаҿы иаҳԥыло, ибжьы аатҭганы ииҳәо асентенциа: «Оҳ, гәышьа, гәышьаӡа!..»), аха иса-

хьарку пҵамҭак еиԥш уахәаԥшуазаргьы, напҟазала иҩу ажәабжьуп. Ари зыбзоуроу, ашәҟәыҩҩы иҟыбаҩ инавар-гыланы, жәлар рҳәамҭақәа рылшарақәа маншәаланы ихы иахьаирхәаз ауп.

Аҵыхәтәантәи автор иҩымҭақәа «Мақьҭаҭ иажәабжь», «Аҽа-ԥа Џьамхәыхә» рҿгьы автор деиҭахьаԥшуеит афоль-клор ахь. Еиҳарак аҵыхәтәантәи аԥҵамҭа ажәлар рҿа-ԥыцтә ҳәамҭа – алакә «Аҽа-ԥа Џьамхәыхә» асиужет ала ауп ишеибыҭоу.

Даҽакуп ажәабжь «Уара узыхсырҟьауазеи, дадхеит!». Уи аибыҭараҿы иҟоуп, ишаҳҳәаз еиԥш, афольклортә маҭәахәы (асиужет, амотив). Аха автор уи амаҭәахә иигаз профес-сионалла дазнеит. Ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭахьтә иаагоу асиужет аамҷыдахаз, зегьы (афырхацәа, аамҭа, аҩышьа аметод) апрофессионал шәҟәыҩҩы инапы иҵихыз роуп. Ара иҟам афольклор стилизациаҵәҟьагьы. Ажәабжь «Уара узыхсырҟьауазеи, дадхеит!» аибыҭашьа, аҩышьа, астиль акәым арҭ ажәабжьқәа рҿы ҩышьа формас ишьҭихыз.

М. Аҳашба ҳазлацәажәо апериод азы (аԥхьатәи иажәа-бжьқәа) ииҩыз егьырҭ ажәабжьқәа рҿы аԥхьаҩ ила иаа-хартә афольклортә материал ыҟаӡам, иуԥылом. Автор ибызшәа жәлар рбызшәа иахьазааигәоу ҳамҳәозар, ана-ара аидиоматә еицааиракәа ҳрыламцәажәозар, нас-гьы абзазара дызлацәажәо ацҳамҵозар, урҭ лакҩакрада асахьаркыратә литература иалҵшәоуп.

Ашәҟәыҩҩы игәалашәараҿы ибзианы иаанхаз аамҭа, ахҭысқәа дырзыхынҳәит аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы иаԥиҵаз иҩымҭақәа реиҳарак рҿгьы.

Еснагь ақалақь аҿы иҟазаара, аҳәынҭқарратә маҵура дызхагылаз уҳәа, ақыҭа (иара иҩымҭақәа неиԥынкыланы изызку) аԥсҭазаара аиҭарсрақәа цқьа инарҭауланы днаргәылаԥшратәы, иҩымҭақәа рзы хҭысқәас иҟаиҵартә еиԥш, уа иҟалоз апроцессқәа нҭкааны иҵартә, ибартә еиԥш дзыҟамлеит. Убри азы акәхоит, дцангьы даангьы игәалашәаракәа, зны хараӡа аамҭала иҷкәынразы иибахьази иаҳахьази дыззырхымсуа.

Ари агәаанагара шьақәдырӷәӷәоит ашәҟәыҩҩы аҵыхә-тәантәи исахьаркыратә ҩымҭақәа шамахамзар зегьы. Иа-

агап ҿырҧштәыс ашәҟәыҩҩы 1971 шықәсазы иҭижьыз иажәабжьқәа реизга «Соуҟари егьырҭи» ҳәа хыс измоу иагәылоу ажәабжьқәа: «Акооперативтә ӡлагара аҭаргылараҟны», «Соуҟар», «Џьаҭма», «Ашәахсҭа», «Асас иаҳаҭыр». Арҭ зегь зызку ииасхьоу аамҭа, автор иҷкәынразы дзыниаздзынҧаз, иаҳаз асахьақәеи ахҭысқәеи роуп. Иаҳҳәар ауеит абраҟа иеиқәаҳаҧхьаӡаз ажәабжьқәа («Џьаҭма» аамҷыдахаз) рзы циклк иеиднакыло ҩымҭақәоуп ҳәа, тематикалеи ҵакылеи акәымзаргьы, рзеиҧш хырхарҭеи ртенденциеи злаҟоу ала ҳахәаҧшуазар. Арҭ зегьы ҷыдала ақыҭа бзазара, ма уи иадҳәалоу аҧсҭазаара (иара уигьы – 20-тәи, 30-тәи ашықәсқәа ирҭаӡо) аазырҧшуа жәабжьқәоуп. Уи адагьы, аҩымҭақәа реиҳарак рҿы ажәабжь еиҭазҳәо аӡә иоуп (ма автор, ма актәи ахаҿы ала ицәажәо аперсонаж), иааирҧшуагьы ииасхьоу, иҟалахьоу ахҭысқәеи аамҭеи роуп, ҭыҧла иахьыҟалогьы, иара автор иажәабжьқәак реиҧш, Ҧақәашь ақыҭеи иара ааигәа-сигәеи рҿоуп. Ҧақәашьааи урҭ иркьарзу ауааи ирхигом ашәҟәыҩҩы дызлацәажәо ауаагьы.

Хаз ҷыдала игылоуп ҵакылагьы тематикалагьы жәлар рлакә асиужет иалхны иҟаҵоу, инеиҵыху ажәабжь «Аҽа-ҧа Џьамхәыхә».

* * *

Мушьни Аҳашба раҧхьатәи иажәабжьқәа реилыргараан ишазгәаҭаз еиҧш, шамахамзар, реибыҭараҿы (асиужет, акомпозициа, аперсонажқәа рхаҿсахьақәа, аиҭаҳәашьа аманера, астиль, ажәакала – асахьаркыратә метод) акыр ихы иаирхәеит жәлар рҿаҧыцтә рҿиара. Ахархәара акәым, иара урҭ атрадициақәа дырхылҵшьҭроуп хәҭакахьала ҳәа ҳҳәар ҟалоит. Ашәҟәыҩҩы ирҿиарамҩа зегьы дацрацәала ирыдҳәалоуп аепикатә традициақәа. Иара изы аҵыхәтәантәи, рҿиаратә материал мацарам, уи иҩымҭақәа иузырҟәмҭхо ирцәа-иржьны, рыхәҭа хадақәа ируакны иҟоуп. Даҽа зҵаароуп арҭ реимадараҿы ашәҟәыҩҩы иааирҧшыз аҟазара аҳаракыра, ашәара-азара.

Ҳәарада, ҳара ари агәаанагарала иаҳҳәар ҳҭахым, уи ашәҟәыҩҩы ирҿиаратә биографиагьы азин ҳнаҭом, М. Аҳашба ихәҭахьы инханы иҟоу жәлар иаҧырҵаз

аҳәамҭақәа ақьаад ахь риагароуп ҳәа. Уи моу, иажәабжь ду «Аҽеа-ԥа Џьамхәыхә» иаҷыдахаз (уи хазы лымкаала ҳалацәажәараны ҳаҟоуп ҳаԥхьаҟа), апрофессионалтә шәҟәыҩҩы инапы иҵихыз сахьаркыратә ҩымҭақәоуп.

Ара раԥхьаӡа иргыланы изызхьаԥштәу: автор иҩымҭақәа рҿы жәлар ражәарҿиара иахылҵшьҭрақәоу шаҟа ихы иаирхәаз, насгьы хархәашьас ириҭаз, урҭ шаҟа ҟазарыла иҿырбааз исахьаркыратә ҩымҭақәа, инапкымҭақәа шаҟа иҳараркыз, ирҿиара аестетикатә ган ишахәаз, иқәҿиарақәеи иеихьымӡарақәеи реилкаара-рыҭҵаароуп.

Ажәакала, аԥсуа сахьаркыратә литература егьырҭ ахаҭарнакцәа реиԥш, Мушьни Аҳашба исахьаркыратә хәыцрагьы шьарда иазааигәоуп, изацәымцеит афольклортә сахьаркыратә хәыцра.

Арҭқәа зегьы араҟа иазгәаҭоуп тезис ҳасабла. Ари ашьақәырӷәӷәаразы ҳаиасып ашәҟәыҩҩы иҩымҭақәа конкретла рыхцәажәарахь.

Ашәҟәы злаатуа ажәабжь «Акооперативтә ӡлагара аҭаргыларaҟны» (Хәына Аҳашба иажәабжь) азкуп Пақәашьаа рхатәы кооперативтә ӡлагара аҭаргылара шырыӡбаз, уажәрааиӡа уалла иахьылагоз Ачаа рыӡлагара иахьыԥшны иҟамларазы. Уи адагьы, урҭ рыӡлагара ӷәыхырҭас иҟарҵарц рыӡбеит. Ари игәаԥхом Абжьыуаа иеицырдырыуа ауаҷар Али, аҭыркәа, избанзар ари аӡлагара иаҿаҟаҵаз уада дуӡӡак дыҵагыланы, дхәҳахәҭуан иара иашьеиҵбы, «Пақәашьаа рыҳәса шәхеи ҟәарыли аарзынзмыжьыз» – Ҳамид. Аӡлагара ӷәыхырҭахар, адәқьангьы ықәгатәхоит, насгьы идәқьан аҿы ихәҳахәҭуа рхыԥхьаӡарагьы иагхоит. Ауаҷар Али абри даҿагылоит излаилшо ала. Аиҭарсрақәа иҟаларaны иҟаз аниаҳа, Али дықәҳа Очамчырантә дааит. Ачаа драцәажәеит алуқәа ҩба аҵьықәреи лагара азыҳәан иаанрыжьырц. Ачаа азааигеит, аха ажәлар рҵьықәреиқәа лагара уахь инарымгауа иалагеит. «Ацәыцә гыланы аҳауа иахьалоу аӷәыхырҭа азауад аҟны зҵьықәреи лаганы изфараны иҟадаз! Аӡәгьы дақәшаҳаҭымхеит абри» [30].

Абри аӡлагараҿоуп Али иашьцәагьы иаргьы ахәҳахәҭра

[30] М. Аҳашба. Соуҟари егьырҭи. Ажәабжьқәеи аиҭагақәеи. Аҟәа, 1971.

нап ахьадыркыз. «Исгәалашәоит сара урҭ аишьцәа ахҩыкгьы ҿыц ианааз. Уажә дызбауа џьысшьоит Али, иеиқәа амахәаҷ асаба алатата, иҭыркә еимаа ишьапҵынҵа кылхәҳәо, ааҵәақәа иазқәынҵа, аҽадақәа ианрықәиҵауаз! Уажә урыхәапшыр, узларыхәозеи! Иҭуџьарцәахан – иеихбаала ицоит», – иҳәоит автор.

Ажәакала, ажәлар ааилацәажәан, аӡлагара аҭаргылара нап адыркит. Аус руеит. Абраҟа дыҟоуп Алигьы. Уи аӡлагара шәара ишәызҭаргыларым ҳәа, рус ахьеиҵеиҟьара дашьҭоуп. Аҧара ду аҭахуп, уи аҟара шәара иабаажәгои, иҳәоит. Убри аамҭазы даацәажәоит акыр здыруа, акыр збахьоу Хәына Аҳашба: «Ҳара анхацәа аӡәаӡәала ҳаугозар, анапы анацәкьарақәа ҳреиҧшуп: хаз-хазы егьҳалшом, ҳамчыдақәоуп... Абаа нацәкысла уагәеит ҳәа акыр улшараны уҟоума... Аха ҳара зегьы ҭаҷкәымны ҳеааҳраҵәар, иҳалымшараҵәкьа шамахамзар егьыҟаӡам! Ажәлар ааидгылар – ирылмшо иҟоузеи? Аӡлагарагьы ҭадыргылап, иеиҳаугьы ҟарҵап!»

Ажәабжь атематика злаҟоу ҳахәапшуазар, абраҟа инҵәошәа иҟоуп. Аха иацуп даҽа хәҭакгьы. Ажәабжь аҩбатәи ахәҭа «Имаамынхараны иҟоу» аҿы хҭыс ҿыц ыҟаӡам, ажәлар аус руеит акооперативтә ӡлагара аҭаргылараҿы. Аха абраҟа ашәҟәыҩҩы иажәабжь иалаигалоит Хәына иҳәамҭаны жәытә ажәабжьк, аҩымҭа ҵакыла ихзыркәшо. Анхацәа русура иазҿлымҳаз Алигьы абраҟа дыҟан. «Али дхаҟәӡа аҵла ашьапы дахьадтәалаз, Хәына илаҧш даацашәеит, иаразнак ак ааигәалаиршәазшәагьы, абас нациҵеит:

– Дад, ишәҭахызар, жәытә ажәабжьк шәасҳәап, – иҳәеит иара. – Ишәасҳәап, анцәа ауаҩы данишоз лахьынҵас ииҭаз ҳәа ирҳәоны исаҳахьоу».

Абраҟа Хәына иеиҭеиҳәеит анцәа ауаҩи аҧстәқәеи анишоз рлахьынҵа шырзишоз атәы. Иеиҭаҳҳәап ҳаргьы абри ажәабжь аҵакы ааркьаҿны: анцәа адунеи анишоз раҧхьа ауаҩы дишеит, ииҭеит иара ҧсынҵрыс 30 шықәса, аҧсҭазаара бзиа аҵҵаны. Ауаҩы даҳәеит иқәра иациҵаразы, аха анцәа мап икит. Уи ашьҭахь еишьҭаргыланы анцәа ишеит: аҽада, ала, амаамын. Аха, ауаҩы иҧсҭазаара еиҧш

акәымкәа, урҭ ириҭаз 30-30 шықәса, аԥсҭазаара бааԥс ахьацыз азы, анцәа иҳәан, рынҵыра 15-15 шықәса ацрыхны, ауаҩы иԥсынҵры иациҵеит. Убри аҟынтә ауаҩы иҷкәынра дынҭысны аҽеада ашықәсқәа рахь даниаслак, аҽеадеиԥш дааҟәымҵӡакәа 15 шықәса аҽеада ус даҿуп, иџьабаа рацәоуп, уара ак умихлап, даҽаӡә ҽак имихлап. 45 шықәса даарылганы, ала ашықәсқәа данаарҭалалак, хынҩажәа шықәса рҟынӡа алеиԥш дышуеит, ак иԥсы арҭәуам, имал алеиԥш дахӡыӡо ихьчоит, ифа ыҟамкәа, ижә ыҟамкәа, иааиԥыхьашәо зегьы дреишуеит.

Аҽадеи алеи рышықәсқәа анааихигалак, амаамын ашықәсқәа днарҭагылоит. Иџьабаақәа зегьы еизыркәкәаны иныԥшуеит, ицәа-ижьы кыҷуеит, дхәаԥсоит, деиџьуеит.

Ари ажәабжь анеиҭеиҳәо Хәына кырантә Али ихы иқәкны дааҭгылалоит. Алигьы дызҿеикыз дацәцарц азы дааччан, ус иҳәеит:

– Нас, Хәына, уара ишуҳәо ала, умаамынхеит ҳәа ауп иаанагауа!

Хәынагьы дааҿамхаӡакәа аҭакс иҟаиҵеит:

– Сара смаамынхаран сызлаҟоузеи ианакәызаалакгьы сҽадамхацзар? Сыԥсы цәгьаны уаҩы симбац, амцхә сырҳауеит ҳәа сашьҭамлац, аӡә джьаны ак имсымхыц, алеиԥш исыхьчашагьы ак сыдсымгалац, ахьи аразни срызгагамызт, – иҳәан, Али инацәкьарақәа иеиқәрыԥх ирхаз ахьы мацәазқәа днарыхәаԥшит. – Гәырҩа схы иасымҭацзар, смаамынхараны сызлаҟоузеи, дад?»

Ари аҩыза ажәа заҳаз Али, уаҳа ара шьҭа ус шимамыз еиликаан, дныҟәҵны Очамчыраҟа дцеит.

Абас иҟоуп ажәабжь асхема ааркьаҿны.

Иааҳгаз атекстқәа излаҳдырбо ала, ари ажәабжь ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа иахьҿырбааԥа рацәоуп. Раԥхьаӡа иргыланы, ашәҟәыҩҩы ажәабжь иалеигалеит анцәа ауаҩи аԥстәқәеи шишаз атәы зҳәо алегенда. Ажәабжь аҵакы хада еидарас изҵоугьы еиҳарак абри алегендоуп. Аха М. Аҳашба ажәлар рлегенда аҵакы хада – арелигиатә хырхарҭа – акәым аԥхьаҩ дзызхьеирԥшуа. Уи иара исахьаркыратә хықәкы иаманшәаланы иҟаиҵеит. Алегенда аҵакы ауаҩытәыҩса ихиго аԥсҭазаара – аҽада аԥсҭазаара,

ала аԥсҭазаара, амаамын аԥсҭазаара хьаҳәра, ԥсахшьа змам, анцәа ус иишаз акәуп ҳәа акәым дшахәаԥшуа. Араҟа алегенда иаанахәоит даҽа ҵакык: ауаҩы дҽеадахоит, длахоит, дмаамынхоит Али ауаҷар иеиԥш, иԥсҭазаара зегьы ахьи аразни рырҳара, аӡә акы абаицәызгари, смал амал злацысҵарызеи ҳәа дхәыцуа далагар, уи иԥсҭазаара зегьы иара иақәирӡыр. Насгьы иаҳгәалаҳаршәап Хәына ари алегенда анеиҭеиҳәо, дынҭгыла-ааҭгыло иара асиужет иалеигало, ихшыҩҵарра зныԥшуа агәаанагаракәа, ааҭгыларакәа, аиҭаҳәаракәа. Уи изыӡырҩуа азыҟаиҵоит имаамынхараны иҟоу дарбан уаҩу реилыркааразы. Араҟа аус злоу афольклортә ԥҵамҭа ахаҭа акәӡам, аус злоу аҵыхәтәаны аиҭаҳәааҩ иаликаарц ииҭаху акәхоит. Ажәакала, алегенда аҵакы хадеи атемеи ииасуеит аҩбатәи аплан ахь, араҟа аус злоу, анцәа ауаҩы илахьынҵа анишоз ишишоз акәымкәа, дарбан уаҩу лымкаала абас еиԥш иҟоу алахьынҵа зауа аҭак аҟаҵароуп. Уи бзианы ихыркәшоуп Хәынеи Алии рдиалог ала.

Ажәакала иаҳҳәозар, алегенда амистикатә ҵакы иаҿагыло ахшыҩҵак ахь ҳкылнагоит. Ауаҩы илахьынҵа иара инапы иакуп, иара иоуп изшо, ауаҩы ихы инапаҿы ианизаага, зеилкаара уадаҩу мчы ҳәа ак иԥырхагахараны дыҟаӡам. Ажәабжь афольклортә материал алагалара анаҩсангьы, уи иазааигәазтәуа, извыстәым даҽа деталькгьы ыҟоуп. Аҩымҭа асиужет иаҳгәаланаршәоит алакә асиужет. Ганкахьала иҟоуп ауаа қьиақәа – анхацәа. Урҭ ринтерес даԥырхагахарц иҭахуп ауаҷар Али. Арҭ хшыҩла иара дыриааиргьы илшоит (иԥышәа, имал рыла). Убри аамҭаз ажәабжь аҿы даауеит аԥсҭазаара аԥышәа иарҟәыҕахьоу, зыхшыҩ ҵару Хәына. Иҟаларын Хәына иакәымзар Али игәы иҭеикыз наигӡаргьы, аха Хәына иҿы уи егьилшом. Ажәабжь аҵыхәтәаны аиаша – анхацәа рус – аиааира агоит, ахәахәа (Али иинтересқәа) аҵахоит. Хымԥада, ари аҩышьа аформа фольклортә формоуп, ари аҩыза асахьаркыратә хәыцра ахы ахьыҵнахуагьы жәлар рҿаԥыцтә рҿиара атрадицияқәа рҟноуп. Ас еиԥш ишьақәгылоу асиужет кырынтә егьырҭ иажәабжьқәа рҟынгьы ихы иаирхәоит М. Аҳашба.

Аамҭа ирыцҵаркуала еицәыхаразаргьы, реибыҭашьа аформала иеизааигәоуп М. Аҳашба иажәабжьқәа: «Соуҟар», «Аихахәы», «Асас иаҳаҭыр», «Ашәахсҭа» (аҵыхәтәантәи маҷк аҟара хазы игылоуп, урҭ излареиҧшымгьы ыҟоуп ҳазлацәажәо апроблема аганахьала).

Ҳзыхцәажәаз ажәабжьгьы дара абарҭ инарылаҵаны, иаҳҳәар ауеит еиқәаҳаҧхьаӡаз М. Аҳашба иԥымҭақәа зегьы еилоуп ԥ-пласткны ҳәа. Актәи апласт (ахәҭа ҳҳәаргьы ҟалоит) ажәабжь афырхацәа зҭагылоу аамҭа иаҵанакуа аҭагылазаашьа, ма ахҭыс ҳнарбоит, ианыҧшуеит. Аԥбатәи – гәалашәароуп, ма аԥымҭаҿы иаҳҧыло персонажк иӡырԥуа ирзеиҭеиҳәо ажәытә ажәабжь, ма иҟалахьоу ахҭыс иазкуп. Актәи ахәҭа ажәабжь азы илагалажәоушәа иҟоуп, асахьаркыратә ԥымҭа ахы акуеит, ҳаланахалоит, аԥбатәи – аԥымҭа хнаркәшоит, аҵакы аганахьалагьы аидеиа хада шьҭызхуа иароуп. Актәи ахәҭаҿы ашәҟәыԥԥы ишьҭихуеит атема, иқәиргылоит дзыхцәажәараны дыҟоу азҵаара, аԥбатәи ахәҭа аҭак ҟанаҵоит, аҵакы аанарҧшуеит. Ажәабжьқәа, реиҳарак рҿы аԥбатәи ахәҭа, ма ажәлар рновеллақәа ируакуп, ма лакәушәа иҟоуп, ма легендоуп, ма иҟалахьоу жәытә ажәабжьуп. Аҵыхәтәаны, ашҟәыԥԥы арҭ аҵыхәтәантәиқәа, еиҭазҳәо рыла алкаа ҟаиҵоит, амораль ала ихиркәшоит. Ас еиҧш еибыҭоу асахьаркыратә ԥымҭақәа, хымҧада, жәлар ражәабжьқәа реиҿартәышьа иазааигәоуп, уи аформа иахылҵшьҭроуп ҳәа ҳҳәар ауеит.

«Соуҟар ианиааз ажәлар рзыҳәан акырӡа иааҧсахьаз аӡә иакәын», – абас далагоит Мушьни Аҳашба иажәабжь «Соуҟар». Ажәлар рзы «аҵьыка зхы иқәызххьоу» дреиуоуп иара. Ԥажәижәаба шықәса аколнхараҿы аҵьа ибахьан иеиуеиҧшым амаҵурақәа рҿы. Аҧсшьарахь даниасгьы, аколнхара аправление далахәын. Изиазҵаауаз рацәаан.

Ҿнак, имоҭа Хәыцы хьымца диацәажәо аԥны дыштәаз, иҷкәын Џьарнас даауеит дағьуа-дыҧсуа. Игәы иалазгьы, абысҟак жәлар рзы аҵьабаа збахьаз иҧа – иара – иусумҭазы аҧара маҷны иахьирҭаз акәын. Џьарнас аусура усҟак изҭахқәаз дреиуамызт, аха иԥызцәа, махәҿа еилҳәала аус зуаз, ироуз аҟара иаргьы иахьирымҭаз игәы иалан.

Соуҟар иԥа ииҳәозгьы иаҳауан, аха еиҳарак дыззызырҩуаз ашәҟәы ианыз ажәабжьқәа изрыԥхьоз имоҭа хәыцҵы лакәын. Уи аԥхьара дызҿыз даналга, иабду Хәына илакә усзаԥхьа ҳәа леиҳәеит.

Абра нахыс иалагоит ажәабжь аҩбатәи ахәҭа. Аԥхьаҩ изы иеилкааун, еибадырит аҩымҭа иалоу афырхацәеи иареи (ара иҟаӡам ахьаҵрақәа), актәи ахәҭаҿы иныҟәырԥшны иаҳирбеит автор наҟ-наҟ иҟаларны иҟоу, аинтрига ахы куп.

Амоҭа даԥхьоит алакә: акыр иажәхьаз аеши амшәи ахьа рыҟәшәан, иааԥса-икараха, неихыркәа рымамкәа ишааиуаз, ҩыцьа аҷкәынцәа рықәшәеит. Аҷкәынцәа урҭ рыхьаҭрақәа рзыргеит рыҩнынӡа. Амшә ахьаҭра зладууз ала, иацхрааз аҷкәын ахьа рацәаны инаҭеит. Аеш иацхрааз ахәыҷқәа ирхашәалаз хә-цыра заҵәык инаҭеит. Арҭ аҷкәынцәа Шьыкәи Ҷыкәи рыхьӡын. Ироуз рыхьақәа ишрылацәажәоз ардәына ианаҳа: «ҵәыррит, ҵәыррит», еиҳа иоуит, еиҵа зуз «Ҷыкә еиҵа иоуит... Ҷыкә-Ҷыкә-Ҷыкә! Қәыррит-ҵәыррит!» – аҳәахын, Ҷыкә аҵыхәа ааиҿаҟьаны, ардәына ныҵԥраа ицеит».

Џьарнасгьы ииҳәоз анимоу дындәылҵуеит. Абдуи амоҭеи ахьтәоу акыркырҳәа иччоит.

Абас рыԥсҭазаараҿы иахьагьы зехьынџьара иуԥыло аизарақәа, аныҳәақәа, ачарақәа, аԥсрақәа уҳәа, ауаа ахьааидгыло ажәабжьқәа анеибырҳәо, ауаҩ иаҳауа афразақәа, – «уи ануҳәа, исгәалашәеит жәытә ажәабжьык», «уара уи уҳәеит, аха ажәеи ажәеи еихаҳҳәаауеит усгьы, сара даҽак шәасҳәап», – иааугәаладыршәоит Мушьни Аҳашба иажәабжьқәа «Асас иаҳаҭыр», «Аихахәы».

Ҳзыхцәажәаз ажәабжьқәа рҿы иҟоу асхемоуп аҩымҭа «Аихахәы» аҿгьы автор ихы иаирхәо. Аиҩызцәа, ажәабжь еиҭазҳәои Точи каҳуажәра инеит мҽышак аҽны «Диоскуриа». Уаҟа ирықәшәеит акаҳуажәра иалагахьаз, аԥсшьарахь иiасхьоу, кыр зхыҵуаз ауаа: аполковник, аибашьра аан ахьӡ-аԥша змаз Шоҭа, аԥсуа школқәа рҿы 35 шықәса аус зухьоу Қьаазым Рашьыҭ-иԥа, Аҟәатәи аҭаҭын фабрикаҿ аус зуаз Елыф, ашәҟәҭыжьырҭаҿы, агазеҭ аредакциаҟны усзуҩыс иҟаз, аԥсуа шәҟәқәа кыр знапы иҵхны иҭзыжьхьаз Ҭлабӷан, зегь иреиҳау қәрала, 55 шықәса рҵаҩыс аус

зухьоу Маркоз. Иахьтәоу ажәеи-ажәеи еихырҳәаауеит, ицәажәоит. Ус ишнеиуа, Маркоз далцәажәеит Атаев ҳәа аӡәы «Литературнаиа Россиа» ианиҵаз астатиа. Уи автор излаиҩуала, амилаҭ кьаҿқәа рбызшәа мап ацәыркыр, аурыс бызшәа хатәы бызшәас ишьҭырхыр, иаҳа иеиҕьуп ҳәа иԥхьаӡоит. Ари даара игәы иаланы дцәажәоит Маркоз. Атаев дышиашамгьы шьоукы ишьақәдырҕәҕәоит, даҽа шьоукгьы уи иихәаз иазыжәуазеи, уи еиԥш ҳара аԥсуаа ҳҟынгьы ирацәаҩуп рҳәоит: рхәыҷқәа аурыс школқәа ирҭарҵоит, рхатәы бызшәа аҵара уиаҟара иашьҭам. Ус агаҿала иаиуаз Дороҭа – аԥсуа рҵагақәа равтор, зықәрахь инеихьаз иахь ихьеирԥшит Қьаазым Рашьыҭ-иԥа. Иара аԥсуаа рхәыҷқәа рзы арҵага шәҟәқәа ҟаиҵоит (ибзианы кыр рылаифоит азы), арахь имаҭа аурыс школ дҭеиҵеит.

Дороҭа апап диҩызоуп, апап ауахәама дҭанаҵы ақьырсианра атәы иаҵанамкуа ак иҳәашам, аха уи данааҭыҵ, ачгьахьа ацымхәрас акәацгьы ифоит, аҩгьы ижәуеит. «Арҵага шәҟәқәа ҩба раҟара еиқәиршәаахьеит, иҵабыргуп, – дцәажәон Шоҭа, – аԥсуара азыҳәан иааҟаимҵара ҳәа егьыҟаӡам иара аҵәца анику, иперо ақьаад ианақәку, ак аанашьҭуаны ианибауа...». «Дороҭгьы, апап иеиԥш, иихәауа акәӡам иҟаиҵо, – даҿын Шоҭа. – Арҵага шәҟәқәа еиқәиршәақәаз ирзууазеи, иара имоҭа аԥсышәала аԥхьареи аҩреи иимырҵауазар?»

Ажәабжь иалоу афырхацәа алацәажәоит амилаҭ рзы акыр зҵазкуа азҵаара ду. Зегьы ргәаанагара ари азҵаараҿы иеиқәшәоит. Уи шьақәдырҕәҕәоит Елыф иажәақәа:

– Бызшәас иҟоу иарбанзаалак алагьы аҵара ҵароуп... Аха сара аӡәк Дороҭа иҵьысимшьеит. Сара исеиԥшу усуҩык изеилымкаар ҟалоит аԥсышәала аҵара иаҵанакуа... Аха Дороҭа аҵара ду змоу аӡә иоуп. Уи идыруазароуп... Аԥсшәа акәымзар даҽа бызшәак ззымдырӡо аԥсуаа макьана ирацәаҩуп. Егьырҭгьы Дороҭа иеиԥш рҵеицәа рааӡо иалагар, абарҭ ауаа ишԥарыԥсыхәоу? Рымаҵ зураны иҟалода?»

Ус инамҩатәны иазгәаҳҭап, аԥсшәа ада даҽа бызшәак ззымдыруа рзы мацара шакәым ахатәы бызшәала аҿар аҵара здырҵалатәу, уи ахықәкы хараӡа иаҳа иҭбааупъ,

иҵаулоуп. Аха ари азҵаара алацәажәара даҽа мҩак ахь ҳагоит.

Ажәакала, абра инҵәоит ажәабжь актәи ахәҭа, атема ҳамоуп.

Аҩбатәи ахәҭа, аҩымҭа хзыркәшо, алкаа ҟазҵо, автор егьырҭ иажәабжьқәа рҿеипш, алакә ауп. Абраҟагьы даацәырҵуеит жәлар рҟәыӷара иасимволу ҳәа ззаҳҳәар ауа Хәына.

Елыф абра итәақәоу ирзеиҭеиҳәоит аҭаҳмада Хәына (аԥсҭазаара аԥышәа ду змоу, ауаҩы ҟәыӷа) иҟнытә иаҳахьоу алакә. Алакә аҵакы ааркьаҿны абас иҟоуп:

Ажәытәӡан зны, еиҳа аныҟамыз, абнақәа еинчыланы, адунеи зегь анхырҟьоз аамҭазы, ԥырхага рымамкәа ианҿиоз, ианрызҳауаз аамҭазы иаарылаҩит: аиха ҳәа ак цәырҵын, аҵла дуқәа хыҵәҭәо, абнақәа хшьаауа иааиуеит ҳәа.

Аҵлақәа раҳ Аџьажә ду ал дәықәнаҵеит, иҟоу ажәабжь еилкааны иаанагаразы. Ал акыр мшы иныҟәаны, инеит аиха абна ахшьаара иахьаҿыз. Иабаз азымбатәбараха ихынҳәит. Аха иазеилымкааит аиха закәыз ҳәа ахиаҵыхәеи.

Аџьажә ду иашьҭит ашыц. Ашыц иеилнакааит аиха ахиаҵыхәеи. Уи игәанаҭеит аҵлақәа ԥыҟҟо ирылаз аиха ҟьаԥс ахәы иахаз, изыркшоз дара аҵлақәа ишреиуаз. Иабаз иааины Аџьажәи егьырҭ аҵлақәеи иранаҳәеит.

– Ҳара ҳцәа-ҳжьы иалҵыз, аҵла-хша ҳара иаҳҿагылону? – зынӡа ихәааит Аџьажә ду. – Ус акәзар, шьҭарнахыс ҳара ҳтәы ҳәа егьыҟамзаарын, – алабжышқәа аахаҟәҟәалт Аџьажә ду, иаҳаз ацәымыӷханы.

– Убас ицәгьоуп уцәа-ужьы иалҵыз дануҿагыло, угәы анцәиԥуа, – илакә даалгеит Елыф.

Автор иажәабжь ала ииҳәарц ииҭахыз алакә ала иҳәеит. Араҟа аус злоу Атаев ҳәа аӡәы агазеҭ ианиҵаз астатиа акәӡам, уи лагалак иаҩызоуп ажәабжь аҵакы хада аарԥшразы, автор дызлацәажәарц ииаҭху апроблема ақәыргыларазы, ажәабжь ахырхарҭа алхразы. Аҩымҭа зегьы зызку аԥсҭазаараҿы ирахәымкәа, ихарҳагамкәа, мачк азнык азы згәаҭара уадаҩу, аҭыԥ зауз афакт ақәызбароуп. Уи ԥырҟәҟәаатәуп, амҩа аҭатәым.

Хыхь ишазгәаҳҭаз еиԥш, ажәабжь иалоу афырхацәа алацәажәоит амилаҭ рзы зҵакы дуу, рыԥсҭазаара иузаҟәымҭхо иалоу апроблема. Излацәажәо аҿгьы ргәаанагаракәа еиқәшәоит, акаҿы иааиуеит, жәлар ирзеиԥшу, раԥхьаҟатәи рԥеиԥш аихаҳара, аизҳа-зыҕьара аус, зда ыҟам амҩа иаша иахымҟьакәа амҩаԥгара знапы иану ауаа руси ражәеи еиҿамгылозароуп, иҭибагозароуп.

Ҩ-ҿык змоу, зуси зыԥсҭазаареи хаз-хазуауаа дрықәӡбеит Мушьни Аҳашба иажәабжь «Аихахәы» ала. Иара аҵакы хадагьы бзианы иаадырԥшуеит жәаԥҟара зуа Елыф иажәақәа: «Аус злоу, ҳәара аҭахума, иара аихахәы зку иоуп, иахьирхоу ауп». Аихахә иахьахәҭоу амҩанҵаразы Атаев иеиԥш иҟақәоу ирмоуроуп. Жәлар ирзеиԥшу аус аӡбарагьы амԥын дықәыжьлатәӡам, избанзар уи иара ихатәы интерес аӡыргаразы аиха иахьахәҭамгьы имҩаниҵоит. Уи иҩызцәа адәахьтәи хыхь-хыхь иубо рҭеиҭыԥш уаҩ дажьоит, уи иаҵаҭәахуп апринципраҵәҟьа зыцәмаҷу, азараҟьа еиԥш инаҳәы-ааҳәуа агәы. Ирызхәыцлатәуп арҭ рҩызцәа рыҟалара зыхҟьаз амзызқәагьы.

* * *

М. Аҳашба ирҿиамҭақәа рахьтә хаз ҷыдала игылоуп аԥсуа лакә «Аҽа-ԥа Џьамхәыхә» асиужет ала иҩу, иара уи хьӡысгьы измоу ажәабжь ду. Аҩымҭа ахы ишаҳәо еиԥш, ашәҟәыҩҩы ихы иаирхәеит жәлар рлакә асиужет. Иҩымҭаҿы иҟоуп алакә аҿы иаҳԥыло, шамахамзар, аперсонажқәа зегьы. Уи анаҩсан, автор ирҭбааит алакә агеографиеи аамҭеи. Ажәабжь аҿы иаҳԥыло ахҭысқәа хараӡа иеиҳауп алакә ишьҭнахыз рааста. Ажәабжь иалагалоуп убас алакә аҿы иҟам аперсонажқәа, иаҳҳәап: иаӡәымкәа-иҩыџьамкәа аҭаҳмадцәа, адауцәа ран, Мра-капҳа, уи лан уб.иҵ.

Иеивгоуп иара убас алакәи ажәабжьи рсиужет ҿиашьақәагьы. Алакә аҿы Џьамхәыхә дызхырааӡалаз иашьа адоуқәа раҳәшьа ԥҳәысс дизааигоит. Абри ахҭыс ауп ихаданы ҳәа иҟоу, алакә злашьақәгылоугьы. Иароуп изхылҿиааауа егьырҭ ахҭысқәагьы. Ажәабжь аҿы ари асиужет цәаҳәоуп иаабо, аха уи ашәҟәыҩҩы иадигалт имаҷымкәа алакә аҿы аҭыԥ змам ахҭысқәа, аҭагылазаашьақәа. Насгьы ажәабжь

аҿы Мра-каԥха (алакә аҿы уи ахьӡ лымаӡам) адауцәа драҳәшьаны даарԥшӡам, уи ауаҩытәыҩса дихылԥшьҭроуп, аԥыхәтәаны излааԥшуа ала, Џьамхәыхәгьы ларгьы злыԥыз қыҭак ауп.

Ажәакала, араҟа иааҳгаз аҿырԥштәы адагьы ажәабжь аҿы аҭыԥ ҭәҭәа амоуп адетализациа, уи, ҳәарада, ари аҩымҭа аиндивидуалтә рҿиара иатәу ҩымҭаны иҟанаҭоит.

Даҽакгьы: иазгәаҭазар ахәҭоуп, ҳазлацәажәо аҩымҭа аамҭеи, агеографиеи, иалоу афырхацәа рхыԥхьаӡареи неидкыланы ҳахәаԥшуазар, ажәабжь ажанр аҳәаақәа ишырҭыԥуа. Иара иеиднакыло ахҭысқәеи азԥаарақәеи злрацәоу ала, иаҳҳәар ҳалшоит ари аҩымҭа лакә-повеступ, ма алакә шьаҭас измоу инеиԥыху жәабжьуп ҳәа.

Алакә – конкретла «Аҽа-ԥа Џьамхәыхә» – асиужет анаҩсангьы ашәҟәыҩҩы иажәабжь ду иаланагалеит фырхаԥарыла аԥҳәысаагара атәы аазырԥшуа асиужетгьы. Иаҳгәалаҳаршәап Аҽа-ԥа Џьамхәыхә иҩызцәа иманы, адоуцәа рааигәаара ахьча-ҭаҳмада иҿы инеира. Уа иеиликаауеит иара адауцәа реиҳабы Дауаԥшь ихы-иԥыхәа, насгьы Мра-каԥха иԥа изы дымԥарсны, ахан дыҩнакны дышимоу.

Ахьча иреиҳәоит Мра-каԥха лангьы дшыҟоу, уи Дауаԥшьраа рааигәаара дшынхо. Џьамхәыхә иҩызцәа иманы уа днеиуеит. Ауха уа иԥхьоит (иаҳгәалҳаршәап Абаҭаа Беслан изку жәлар ражәабжьқәа). Мра-каԥха лан ирзеиҭалхәоит лыԥҳа дызгаз рхы-рԥыхәа. Џьамхәыхә, уи анаҩсангьы, абри аԥҳәыс лажәабжьқәа рыла иеиликаауеит дызлыԥыз ажәлар зусҭқәоу, иара иҭоурых. Дара ахьааиз ирықәшәақәазгьы, ари ақыҭан инхақәогьы Дауаԥшь иашьцәеи иареи ихырԥәаны иаарцази урҭ ирхылԥзи роуп.

Аҽа-ԥа Џьамхәыхә иҩызцәеи иареи раира ақыҭа ирылаԥәеит. Уаа шәҩык еизеит Мра-каԥха лан лҿы. Адырҩаҽны зегь рҽааибырҭан инеин, ахан иакәшаны итәеит. «Мра-каԥха дҳашәҭароуп, ихырԥәаны иаажәгаз рхы иақәиҭышәтәроуп» ҳәа Дауаԥшь иашьцәеи иареи ауаа рзынарышьҭит.

Кыр хҭысқәа рышьҭахь Аҽа-ԥа Џьамхәыхә иҩызцәеи иареи мчылеи мааналеи адоуцәа ириааин, Мра-каԥха

лхы дақәиҭыртәуеит, рыжәларгьы рыԥсадгьыл ахь идырхынҳәуеит.

Арҭ аҩ-сиужетк рнаҩсан М. Аҳашба иажәабжь ду аҿы ихы иаирхәеит аҭоурых-фырхаҵаратә жәабжьқәа рсиужетгьы. Иаҳгәалаҳаршәап Џьамхәыхә ихи-иҵыхәеи еиликаарц, насгьы Мра-каԥха дахьыҟазаалак диԥшаарц амҩа дахьықәыз, еимырҭәаз ақыҭаҿы дзықәшәаз, зыда ақыҭа дахымыз, аҭаҳмада иажәабжь: адоуцәа ақәлеит ақыҭа, Баӷырҟан иашьцәа шәарыцара ишыҟаз. Ахацәа урҭ ирҿагылаз, рымч дмырхеит, иршьит, иаанхаз хәыҷи-дуи, ҳәсеи-хацәеи, рырахә-рышәахә рыманы амҩа иқәлеит. Баӷырҟан дхәы бааԥсны дшыҟаз, иашьеиҵбы дишьҭит рашьцәа ҟалозар иҟалап ахьигәахәуаз, иҟалаз реиҳәаразы. Хаха-хымш ныҟәа ахьыбжьаз, уахык иалыршаны днеит иара. Дахьнеиз абас ауп иҟалаз ҳәа реиҳәеит.

Арҭгьы уаҳа ԥшрак ҟамҵаӡакәа, иршьыз ашәарахқәа уа инкажьны, иаразнак амҩа иқәлеит». Аишьцәеи адауцәеи еибашьит. Ӡәырҩы ндырҵәеит, аха даргьы аӡә даанымхеит, зегь ҭахеит.

Ишаабо еиԥш, ақәыларақәа ирызку аҭоурых-фырхаҵаратә жәабжь асиужет араҟа лабҿаба иааԥшуеит.

Азныказы, ажәабжь аԥхьара уанналаго, угәы иаанагоит ашәҟәыҩҩы жәлар рлакә нырҽеи-аарҽеины акьыԥхь иазирхиазар акәхап ҳәа. Уи агәаанагара шьақәнарӷәӷәоит иара аҩымҭа ахгьы алагамҭагьы:

«Дыҟан шәарыцаҩ бзиак. Иԥхьауан иара Аҽа-ԥа Џьамхәыхә ҳәа. Арԥыс еилҟьа-еилӷәыцәк, хаҵа ӷәӷәаӡак иакәын. Ихьӡ-иԥша атәыла иахыҵәаахьан».

Алакә алагоит абас: «Дыҟан шәарыцаҩ бзиак, мыцхәы ашәарыцара бзиа избоз, иара убри иагьашьҭаз»[31].

Арҭ аҩ-цитатак иааҳгаз еиԥшуп адәахьтәи рформақәа рыла, аха иагьеиԥшӡам. Ажәабжь аҿы зызбахә ҳәоу ашәарыцаҩ иара Џьамхәыхә ихаҭа иоуп, алакә аҿы иҟоу Џьамхәыхә аҽа дацны дызбаз, нас аҩныҟа дганы дзааӡаз иоуп. Ажәабжь аҿы иҟаӡам ари аепизод. Алакә апоетика иаздырӡом, шамаха, аретроспективтә план, М. Аҳашба

[31] Аԥсуа лакәқәа. I атом. Еиқәдыршәеит: К. С. Шьаҟрыл, Х. С. Бӷажәба. Аҟәа, 1965. Ад. 104.

иажәабжь аҿы уи атәып амоуп. Жәлар рҿапыцтә ҳәамҭақәа рпоетика, хымпада, ихы иаирхәеит ашәҟәыҩҩы, уи ашьақәырӷәӷәара аҭахны иҟаӡам, аха уа мацара даанымгылт, асахьаркыратә литература апоетика алшарақәа хараӡа идыртбааит, идырҵаулеит ажәабжь алшарақәа.

Ажәабжь ахы акуеит Аҽа-ҧа Џьамхәыхә иҩызцәеи иареи шәарыцарантә ишаауаз аҽа шырбаз ала. Аха иара дацӡам Џьамхәыхә. Алакә аҿы Џьамхәыхә дхәыҷны аҽа дшацу рбоит, нас руаӡәк дигоит иҩныҟа, диааӡоит. Изҳауеит, дшәарыцаҩ духоит. Дзааӡаз дыҧсуеит, дызхырааӡалаз, зсахьа баны игәапхаз, адоуцәа раҳәшьа дизааигоит. Абриала инҵәоит алакә. Араҟа амш аҵх шахыло, аҵх ашьҭахь амш шааиуа еиҧш, алакә аамҭа ҭагә-ҭасрада, ишаҧу еиҧш, ицеит хьаҵрада. М. Аҳашба иажәабжь дахьналаго нахыс ари аканон давсуеит. Уи зыбзоуроугьы ашәҟәыҩҩы иаҧхьа иқәиргылаз исахьаркыратә хықәкоуп.

Ажәакала, автор алакә аматериал ихы иаирхәеит, асхема шеибгаз игеит, аха уи адагьы иадигалт хыхь зыӡбахә ҳҳәаахьоу асиужетқәагьы рымаҭәахә. Арҭ зегьы апрофессионалтә шәҟәыҩҩы иҧышәа нарылеиҵан, иаҧиҵеит наӡа-ааӡарылеи ҵакылеи формалеи алакә аасҭа даҽа ҧшра-сахьак аазхәаах асахьаркыратә ҩымҭа.

Ҳазааҭгылап ашәҟәыҩҩы зхы еилеикыз, еиуеиҧшым асахьаркыратә маҭәахәқәа ирылихыз аҩымҭа аиҿартәышьа-аибыҭашьа. Аҽа-ҧа Џьамхәыхә шьақәгылоуп зынӡаск жәаа хы рыла. Актәи ахы алакә аҿеиҧш ахы икуеит ашәҟәыҩҩы, иаразнакгьы иеиҭаҳәаара ацашьеи алакә аҿы ахҭысқәа рымҩаҧысшьеи еиҩнагоит. Жәлар рлакә аҿеиҧш, араҟагьы ашәарыцацәа ирбаз аҽа иааннакылоит, аха нас ажәабжь ахы даҽаџьара иархоит. Аҽаҧа Џьамхәыхә иҩызцәа ауижьуеит, иара иҵегь днашәааашәар иҭахуп. Ихәыҷра дазхәыцуеит, идыруеит аныдаабыда дшааӡоу, насгьы ҧхыӡҵас идыруеит аҽақәа акала дшырзааигәоу. Дхәыцуа аҽа ашьҭа дышху, хара дцоит. Дааҧсоит, иҧсы ааиҭеикырц дахьыцәаз, ҧхыӡ дибоит Мракаҧха. Иҧсеиҧш дигәапхоит. Нас ихы ихаирштырц дцоит ныҟәара. Шықәсык ашьҭахь днанагоит еимырҵәаз қыҭак аҿы (иазгәаҳҭап, алакәқәа рҿы ишыҟоу еиҧш, Мра-каҧха

дахьыҟазаалак дыԥшааны ԥҳәысс лгаразын шакәым ныҟәара дызцаз, уи мзызс иамоу лара шлакәугьы). Дзыниаз аҭаҳмада ихы-иҵыхәа аилкааразы агәҩара изҭашаз ажәабжькәа аниаҳауп ианиӡба иахырцаз ауаа рыԥшаара, рхақәиҭҭәра.

Абри нахыс Мушьни Аҳашба иажәабжь аҿы диасуеит алакә асиужет ахь. Дрықәшәоит иара, алакә аҿы ишыҟоу еиԥш, злымҳа ҵарыз (ашәҟәыҩҩы иажәабжь аҿы ихьӡуп Лымҳа-ду), Нап-ду (ихараны изыршәуа, змахәҿа кыр иғәғәоу), Алу-шьап (зшьамхы оумашәа иџьбароу), Ҿы-ҭбаа (арҩаш иаҵагыланы аӡы зжәуаз, аха зызхара ҟамлоз), Лаԥш-хырԥа (аҳәыҳәқәа рхәы рылхны идмырбаӡакәа ирылазҵоз. Ажәабжь аҿы ахьажьқәа роуп ус ззиуа Лаԥш-хырԥа, избанзар ашәҟәыҩҩы ажәабжь анҵәамҭахь аҳәыҳәқәа даҿа функциак риҭоит). Ара дыҟаӡам ацәағәарсҭа ихыланы анышәгәалқәа зфоз ауаҩы, ажәабжь аҿы ашәҟәыҩҩы уи дыбжьаижьуеит. Аҩны зхы иқәгылазгьы данцәырҵуа, Аҽаԥа Џьамхәыхә иҩызцәеи иареи (нас излеилкаахаз ала – иашьцәа) аиааира ганы амҩа ианықәло ауп.

Иеиқәшәаз арҭ ауаа рныҟәарақәа, изықәшәақәаз ауаа рацәа (аҭаҳмадцәа иаӡәымкәа-иҩыџьамкәа, Мра-каԥха лан) рхаҿсахьақәа ҳԥылаӡом ажәлар рлакә аҿы. Аамҭа ца-цыԥхьаӡа, Аҽа-ԥа Џьамхәыхә ауаа ҿыцқәа дрықәшәа-цыԥхьаӡа, иаҳа-иаҳа иеиликаауеит игәы иҭыхоз, дзызхәыцуаз азҵаарақәа; дақәшәеит амҩа иаша иара дызхылҵыз ауаа зусҭқәоу аилкааразы, Мра-каԥха дахьыҟоугьы урҭ рыла иеиликааует. Ажәлар рлакә аҿы афырхаҵа дныҟәоит акыраамҭа, нас аԥсабара амчқәа рыла, ма иара ус изымдырӡо, днанагоит ииԥшаауа ахьыҟоу. Ажәабжь аҿы ашәҟәыҩҩы иҟало ахҭысқәеи аҭагыла-заашьақәеи зегьы изыхҟьаз амзызқәа рҭак ҟаиҵоит. Аҽа-ԥа Џьамхәыхә игәы иҭыхақәоз азҵаарақәа рҭак аниаҳа, дзышьҭаз ауаа ахьыҟаз анеиликаа, иӡбоит Дауаԥшьраа драбашьны иуааж әлари Мра-каԥхеи рхы иақәиҭитәырц. Амҩа дықәлоит. Адауцәа рхан иҩызцәеи иареи анақәла-нахыс, автор деиҭахынҳәуеит алакә асиужет ахь.

Аха адауцәа рабашьра аепизод еиҭихуеит ашәҟәыҩҩы, иалаигалоит ахҭыс ҿыцқәа, ибжьеигалоит адауцәа ран

лышәии уи иахҟьази, аҳәыҳәқәа ражәабжь (адауцәа иеимырҭәаз ақыҭан инхоз ауааи, Аҿа-ԥа Џьамхәыхә иҩызцәеи иареи шеиуацәоуи, адоуцәа ран лышәи цәцашьас иамоуи атәы зҳәо). Иԥсахуп Алу-шьапи аҭакәажәи агаҿа ицаны раара аҵакгьы. Ажәабжь аҿы Алушьапы акыр ԥырхагарақәа дрылсны, аҭакәажә лаԥхьа иааигоит аҵыс шкәакәа. Уи иахҟьаны адауцәа ран дыԥсуеит, Аҿа-ԥа Џьамхәыхәгьы иҩызцәагьы лышәирала ироуз аграқәа карыԥсоит.

Ишаабо еиԥш, М. Аҳашба иҩымҭа еиуеиԥшым асахьаркыратә пластқәа рыла иеибиҭеит: алакә асиужет шьаҭас, гәыцәыс иҟаҵаны, иажәабжь иадигалт егьырҭ афольклортә жанрқәа рканонқәа рыла иеибыҭоу аепизодқәагьы, уимоу, араҟа ихы иаирхәеит иигаз алакә иатәым ахаҿсахьақәагьы (аҵыс шкәакәа, аҵыс еиқәаҵәа, ақәыџьма, адауцәа ран, Мра-каԥха, уи лан, ирацәаны хьӡы змам аҭаҳмадцәа уб. иҵ.).

Уи анаҩсан, иҷыданы иазгәаҭазар ахәҭоуп, ажәабжь аҿы аҭыԥ ҕәҕәа шааныркыло асахьаркыратә литература аҟынтә иааува, уи аканонқәа рыла иеибыҭоу аҭагылазаашьақәеи, ахаҿсахьақәеи, адетальқәеи: «Шьыбжьааразын макьана ԥыҭк агын. Аҿа-ԥа Џьамхәыхә иҩызцәеи иареи хра-ҿҟьарак иаҿаланы иааиуан. Маҷк иааԥсахьазаргьы ҟаларын, рышьҭыбжьқәа уиаҟара иҟамызт... Ишааиуаз, ргәырҿанӡамкәа, аҿаҩҳәа махә ҩак аԥҵәабжьы геит. Инаԥшызар, хҿа дәықәҵамҭак аиҳа бжьамкәа ахәажә бҕьы ааимҟьеит. Ахәда ҭыхәхәа, ихәҵышӡа, бынҿак ахы аалыҳәҳәеит уахьынтә». Аамҭа арконкретра («Шьыбжьааразы макьана ԥыҭк агын»), аиҿырԥшрақәа («ахәда ҭыхәхәа», «ихәҵышӡа»), автор зсахьа ҭихуа аҭагылазаашьа детальла азааҭгылара – арҭ зегьы ирҳәоит афольклортә поетика иабзоуроу шмаҷу араҟа. Ҟазаралаҵәҟьа асахьа ҭихуеит автор аҿа: «Абынҿа, ахәажә бҕьқәа ахы аарылнарҳәҳәаан, иаарнаашәа, ашәарыцацәа злааиуаз амҩа ашҟа иааԥшуан. Иахьгылаз иеиҵас ақыџь-қыџьра иаҿын. Ҳәарас иаҭахузеи, уи аблақәа ирхыз ахаареи аразреи ҳәа акы уажәы ашәарыцацәа ахьгылаз аҟнытә ирбаратәы иҟамызт.

Аха иара аԥшышьақәа злаҟаз ала, ахаҭа аԥсы аҵкыс изыхӡыӡаарыз ак шыҟаз ҩашьауамызт.

... Иҟәызгаӡа игылан абынҽа. Иара (Џьамхәыхә. – *В. А.*) данаба, азныказы ишәаны, иааҭрысызшәагьы ауит. Аха уи али-ԥси рыбжьара акәын. Иара рҽадрыҕәҕәала, иакәаҕҕа игылан уажәрааиӡа аӡыжәра иаҿыз абынҽа ҳәарақәа ҩба.

...Абынҽа акәзар, аблақәа ааихмырсыҕьӡакәа, иара аԥхьа игылаз ауаҩы ихәаԥшуан. Уи игылашьеи иԥшышьеи зеиԥшраз ала, иареи иара аҳәарақәеи рзыҳәан бааԥсык згәы иҭамыз аӡә шиакәыз аҟара анеилнарга акәхап, маҷк агәы ааҭынчхеит. Аҿы иҭанаҵахьаз быҕьҟатақәак ажәжәааҳәа инылбаанадеит. Ашьшьыҳәа инықәгьежьит, аԥацәа аманы, есааира иаҳа-иаҳа ашьаҿақәа арццакуа, ишиашаз аҿынанахеит.

Аҽа-ԥа Џьамхәыхә, ииура изымдыруа, ацарагьы дақәымшәауа, ахынҳәрагьы изеиԥшымтәуа, абынҽа ахьцаз ихы рханы, такә аамҭа дгылан. Аҵыхәтәан данаалҵ ишьхәақәа даарықәгьежьын, иҩызцәа рышҟа дхынҳәит».

Иуадаҩуп, са сгәанала, ари иеиҕьны аҳәара. Дарбан ҟазар дузаалак иҩымҭа адаҟьақәа арԥшӡоит ас еиԥш иҟоу, шьахәла иқәҵоу асахьа.

Абынҽа аблақәа, аԥацәа рзыҳәан ашәаӡыӡара, Аҽа-ԥа Џьамхәыхә иазааиуа ахәыцрақәа – урҭ зегь афольклортә поетика иазымдыруа, апрофессионалтә литература иахылҵшьҭроу сахьаҭыхроуп. Ара иаҳԥыло ахаҿсахьақәа шынеибакәу ицқьоу, алитература иадҳәалоу ԥсихологиатә ҟазшьаҵәҟьоуп ҳҳәааргьы ауртә аҟынӡа иҩеигеит ашәҟәыҩҩы.

Иара убас алакәтә еиҭаҳәаара астиль сахьаркырала иманшәаланы иалеиҳауеит автор аетнографиатә детальқәеи амоментқәеи. Иааҳгап Џьамхәыхә ԥхыӡ иибо епизодк, аҽы анирхәмаруа атәы зҳәо: «Абар, иара ҽыхәа иаҵәак дақәтәоуп. Гәаран уны наҟ-ааҟ игылоу ахацәа даарыбжьалауеит. Ибырфын каба ахәда ҟәашӡа, икәымжәыхәа иааҵыҳәҳәаауа, ираӡны маҟа иааҩнаҵәарашәа иӡара еиҩыҳаҳа, дзықәтәоу аҽы абҕа далиаазшәа, деиқәҷаб даауеит. Иҽы ыркәашауа, зны-ҩынтә ажәлар дынрыбжьысаарыбжьысуеит: амҩа аирбауеит... ус, аҵыхәан дахьнеиз

иаартҭрысны, иҿы ааирхынҳәуеит, аҕәра наҿархны, ишьхәа аирдыруеит. Иара атрымҳәа инапаны, аԥхьатәи ашьапқәа аѡбагьы нышьҭнахын, али-ԥси рыбжьара, ацәашьеиԥш икьакьаӡа, ашьҭахьтәи ашьапқәа иаарықәгылауеит.

– Чоу! – иҳәан, иҟамчы дѡахауеит, иаргьы иҿы днацхраауашәа, иаԥхьаҟа иҿааиҟьеит...

Аҿа-ԥа Џьамхәыхә иҿы нкаԥан, ахыҭҟьа еиԥш иҭрысны, ажәлар инрыбжьалауеит».

Иҿырхәмаршьа, инеишьа-ааишьа, акәадыр икәымжә калҭқәа аҵаршәны иантәалашьа, нас аҭарчеи шныҟәиго уҳәа убас егьырҭ хәыц-хәыцла дыззааҭгыло адетальқәа зегьы аԥсуала аҿырхәмарра аԥҟарақәа ириашахаҭоуп. Уи анаѡсан, аепизоди ахаҿсахьеи ас еиԥш детальла рзааҭгылара асахьаркыратә литература аҟазшьа ҷыдақәа иреиуоуп, уантәоуп иахьаауа.

Алакә асахьаркыратә форма аҵкыс иаҳа аԥсҭазаара аиашаҵәҟьа иазааигәоу сахьақәоуп Аҿа-ԥа Џьамхәыхә иѡызцәеи иареи амѡа иахьықәу ирықәшәақәои дареи ртәы зҳәо ахәҭақәагьы (шәрыхәаԥш ахқәа: «Алу-шьапы», «Мра-каԥха лан лажәабжь», «Иаиааиуа-иеиҵеиуа нҵәаӡом, дад»).

Хыхь иааҳгаз аҿырԥштәқәа излаҳдырбо ала, асахьаркыратә литератураҿы ахаҿсахьақәа рыҟаҵашьа аметод иеиуақәоу рацәоуп ажәабжь асиужет аҿы, аха урҭ алкьны, ижьымдырны акәымкәа, аѡымҭа иатәу, иаҭаху хәҭақәаны иҟоуп, аҵакы хада иашьашәаланы иҟаҵоуп.

Алакәи апрофессионалтә литературеи рыстихиақәа рыѡбагьы рхы еиларкуеит Аҿа-ԥа Џьамхәыхә ихаҿсахьаҿгьы. Аѡыџьарагьы Џьамхәыхә дшәарыцаѡуп, дарԥыс еилҟьоуп, ныҟәара дцоит, адоуцәа драбашьны, хшыѡла дыриаауеит. М. Аҳашба иажәабжь аҿы Аҿа-ԥа Џьамхәыхә иааихәоит даҿа ҟазшьакгьы. Урҭ алакә аҿы иҟаӡам, егьзыҟалаӡомызт. Раԥхьаӡа иргыланы, ашәҟәыѡѡы ифырхаҵа игәалашәарақәа, игәҭахәыцрақәа, детальла ипатреҭ аҭыхра ҳхьадырԥшуеит асахьаркыратә литературахь.

Аҿа-ԥа Џьамхәыхә ԥхыӡ иибаз Мра-каԥха иҭынчра лырӡит: «Алымѡаныкгьы иԥхыӡ дазхәыцуа дааиуан

Џьамхәыхә. Мра-капҳха лызбахә акыр иаҳахьан иара. Даараӡа дигәапҳхауан ларгьы, аха лылабара имоуцызт. Уахатәи иҧхыӡ аҟны дшибаз ала, лыҧшра-лсахьа иблақәа даархымҵӡакәа, дрыхгылан. Уажәраанӡа иҭааӡа игәаҵа иаҵаз лыбзиабара, уажә аҧхыӡ иаахәыҵнарҟьан, ижжаӡа аибакра иаҿын».

Ас еиҧш аҭагылазаашьагьы аҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәа рпоетика иаҳа иазааигәоуп, алакә аасҭа.

Иаҳҧылоит аҩымҭаҿы, иара убас, аҧсабара асахьа аҭыхрагьы. Уи – аҩымҭа афырхаҵа игәалаҟазаара аарҧшразы цхыраагӡара ауеит, ма иханарҭәаауеит ажәабжь ахәҭақәак рҵакы: «Еҵәаџьаа кәеи-цеиуа, ажәҩан агәаҟны иҩеихьан. Нахьхьи, ага аганахьшәа џьара, зыҧштәы акырӡа иагхахьаз амза аҭашәара иаҿын. Ашьхантә иасуаз аҧшахь ҵәыҵәӡа, Џьамхәыхә ицәа-ижьы аардрит».

Иара убас, ашәҟәыҩҩы хәыц-хәыц дазааҭгыланы асахьа ҭихуеит адоуцәа еимырҵәаз ақыҭа. Харантә ари ақыҭа уанналаҧшлак, угәы азҳарын. «Иара агәҭа ааҩшауа, ииасны иаауан... аӡымҩас. Нырцә-аарцә ахаҳәтә ҩнқәа, аџьаргәалтә ҩнқәа, аҧацхақәа ҧсаҟьаны еилагылан ҵҩак рымаӡамкәа... ҵангәарала иҭахкаақәаз ашҭа еиҵҳәақәа, итәӷәыртаӷа урҭ ирҭагылақәаз араҵла дуқәа, аӡынҵәа ҵлақәа – қыҭа беиаӡак акәымкәа иҟам аaигәаахәт Аҽа-ҧа Џьамхәыхә азныказы».

М. Аҳашба иажәабжь аҿы акырџьара ихы иаирхәеит апатреҭ хаҿсахьагьы. Афольклор аҿы иаҳҧыло аепитетқәа мацара рҿы даангылаӡом ашәҟәыҩҩы фырхаҵак исахьа анҭихуа. Иаагап ҿырҧштәыс иеимырҵәаз ақыҭаҿы Џьамхәыхә иқәшәаз аҭаҳмада автор ипатреҭ шҭихуа: «Аҭаҳмада... уаҩ аук иакәын. Ижакьа шлақәа игәышҧы аахырҩауан. Анкьа зынтәи иҧаҵа џарџаркәа уажә рҵыхәақәа хьыдыршьшь, ижакьа иалашәкәа илеиуан. Ихы-иҿы ацәа кыҷыракәа акакан цәаҩа еиҧш, ирӷӷа-рӷӷа иҟан. Илахь иақәыз ахәыл бӷьы ааҵыҳәҳәаауа, аш ҿыхьшьы ала ихы ҿаҳәан».

Абас, зегь ракәымзаргьы, детальла рпатреҭқәа ҭихуеит ашәҟәыҩҩы: Дауаҧшь, Мра-капҳха, адоуцәа ран, ахьшьцәа

аҭаҳмадцәа. Урҭ зегьы ирзиԥшаауеит дара рхаҿқәа аазырԥшыша, даҽаӡәы излаиеиԥшым аштрихқәа.

Аԥыхәтәаны, иазгәаҭазар ахәҭоуп ҳәа ҳгәы иаанагоит М. Аҳашба иажәабжь «Аҽа-ԥа Џьамхәыхә» аҿы акык-ҩбак аԥхьаҩ игәы еихьызшьуа фактқәаки ҭагылазаашьақәаки аҭыԥ шрымоугьы.

Раԥхьаӡа иргыланы – ажәабжь злеибарку акомпозициазы. Аҩымҭаҿы ажәабжьҳәаара еиҳарак ажәлар рлакә ашьҭа ихыланоуп ишцо. Аха, хыхь ишазгәаҳҭахьоу еиԥш, араҟа автор иалеигалеит ирацәаны конкретла алакә аҿы иҟам ахҭысқәа маҷымкәа. Арҭ иеиԥырхит шәагаала алакә аԥкыс иеиҳартәит ашәҟәыҩҩы иажәабжь, аибыҭашьагьы даҽа ҟазшьак шьҭнахит. Убри аҟнытә аҩымҭа иоуит ахьаԥрақәа, иҟалеит ретроспективтә планла иалагалоу аепизодқәа, ииасхьоу ахҭысқәа рацәаны. Арҭ зегь ажәабжь адинамика маҷк идырхьанҭеит. Уимоу, иҟоуп хҭысқәак, ажәабжь аҿы ҩынтә-хынтә иеиҭаҳәақәоугьы (иаҳгәалаҳаршәап Џьамхәыхә раԥхьаӡа дзықәшәаз аҭаҳмадеи, Мра-каԥха лани, аҳәыҳәқәеи ражәабжьқәа ахьеиқәшәо).

Имыцхәцәазар ҟалап Џьамхәыхә иҩызцәеи иареи амҩа иахьықәу ирықәшәаз ахьшьцәа аҭаҳмадцәа рхыԥхьаӡареи епизодқәаки. Урҭ аӡәи-аӡәи дублиорра рзеибауашәа иҟалеит, излеиԥшым ҳәа егьыҟаӡам.

Аныҟәацәа аԥыхәтәаны (Мра-каԥха лан лҿы инеиаанӡа) ирықәшәо ахьчагьы (шәахәаԥш ахы: «Иаиааиуа-еиԥеиуа нԥәаӡом, дад») хаз ҷыда сахьаркыратә функциак ныҟәиагоны ҳәа ҳбаӡом. Имыцхәуп ахы «Дауаԥшь дырҩегь дықәӡоит», аҩымҭа асиужети аидеиеи акрацнаԥоны ҳәа иҟам. Ас еиԥш иҟоу ахәҭақәа, изааӡарызеи, аҩымҭа неиԥынкыланы иахьхьысҳартәызгьы ҟалеит. Иара убас, автор џьара-џьара алакә аҿҭәи аиҭаҳәашьа ахьтә асахьаркыра-профессионалтә еиҭаҳәашьахь даниасуа, маҷк ашәара-азара анырра ицәызуеит. Иаҳҳәап, Џьамхәыхә агәҭыха иоуз дшамыртәо-дшамыргыло, иҟазшьа аҽшаԥсахыз атәы аартԥшуп алитература апрозатә жанрк аҿы ишаабахьоу еиԥш. Аԥхьаҩ ибоит араҟа ашәҟәыҩҩы алакә аԥкыс инеиҳау, иаҳа зымҽхак ҭбаахарц иҟоу ҭоурыхк дшалаигало. Аха иара уаԥәҟьа

ҳаззыԥшыз акәӡамкәа, аԥхьаҩ уиаҟара иазымҳәо, аҩымҭа мыцхә азымҭо аиҭаҳәарахь диасуеит: «Ага иара дыҟан, ашьха иара даҿан, ацәҳәыра дыҟәын, аԥсҭа дҭан».

Иаҳҳәап даҽа ҿырԥштәыкгьы. Џьамхәыхә аҽа иибаз ихәыҷрахьтә ахәыцрақәа изаанагеит, уи игәаланаршәеит аарлаҳәа даныхәыҷӡаз зны аҽа дшааӡахьаз. Иагьиҭаххеит ԥыҭраамҭак ихала даанхарц. «Шәара... аҩныҟа шәхы рханы шәцала, сара даҽа ԥыҭраамҭак снашәа-аашәаны сшәышьҭалауеит, – иҳәан, абынҽа аҳәаракәеи иареи рышьҭра дхыланы иҿынеихоит».

Ишаабо еиԥш, алакә ала иаадыруа Џьамхәыхә иаҵкыс цәаныррала дҵауланы, иаҳа аамҭалагьы ҟазшьалагьы даҳзааигәаны дааԥшуеит ашәҟәыҩҩы иперсонаж. Аха рыцҳарас иҟалаз, иара уи ашьҭахьҵәҟьа Џьамхәыхә автор алакә астихиахь диаигоит: «Ахрақәа дааръыcуа, акаҵәарақәа даархыҵуа, ацәҳәырақәа даарықәсуа, абнаршәырақәа даарылсуа». Абри зегь – мшыбжак ала! Иззы? Ас еиԥш иҟоу аиҭарсрақәа аҩымҭазы, асахьаркыра аганахьала ишаҭаху зҳәо мзызкгьы ыҟаӡам, раԥхьа ишьҭихыз афон диссонансра азнауеит, уиала иара ахәшьарагьы маҷк ихьысҳанатәуеит.

Уи анаҩсан, ажәабжь аҿы иаҳԥылоит иманшәалам ажәеицааирақәеи аҳәоуқәеи. Ажәабжь аепизод аҿы иҟоу аҭагылазаашьа ианаалом, иԥшӡам афраза: «Лыбла ҭшашақәа днырӡааҟәрыла дцеит». Ӡыжьымзар, иаҳҳәеит ҳәа! Ашәҟәыҩҩы иҭахӡамкәа ихаҿсахьа апароди-ахь ицәиасит. Ипримитиву анатурализм ауп ианыԥшуа абри аҳәоугьы: «Баӷырҟан ишьапы анырхә, икаба акалҭ ныԥжәаны, иеилаҵьгәаны ихәра аҟны инҭаҵаны иҿеиҳәеит». Ахәра иақәырҵоит, ма иакәыршаны иҿарҳәоит уҳәар ҟалоит. Автор ишиҳәаз иҟалаҵәҟьазаргьы, ус аҳәара, аҩра маҷк асахьаркыратә ҩышьа аканонқәа ирыцәтәымуп.

Афырхаҵара-епикатә план аҳасабала иҭыху аҭарчеи асахьазы иманшәалам абри аҳәоугьы: «Аҽа-ԥа Џьамхәыхә дцоит, ари (аҭарчеи ныҟәызгақәо рахьтә аӡәы. – *В. А.*) дишьклаԥалауа дишьҭоуп». Аҽы ҭоуӷанқәа ирықәтәоу рзы (зшьамхы џьбарам аҽы иақәтәоу аҭарчеи аныҟәгараҿы егьилшом) иузҳәом «дишьклаԥалауа дишьҭоуп» ҳәа.

Ҳгәаанагара шьақәнарӷәӷәоит араҟа иааҳгаз аҿырԥштәы иашьҭанеиуа асахьа: «Аԥынҵа иҭҟьауаз ауарҟь аԥхарра иарӷьа шьаргәацә иааныруа, ишьҭхысаа ихьӡара иаҿын иара ианаӡӡеи Абынҽа» Арҭ ацитатақәа иааҳгаз аҩбагьы зыхҳәааау абынҽоуп. Ажәақәа – «дишьклаԥалауа дааиуан», «дышьҭхысаа дааиуан» хаҿсахьак азы џьарак аҳәара шиашам шьақәырӷәӷәаара аҭахӡам.

Абраҟа зыӡбахә ҳҳәаз агхақәа дышзырцәымцазгьы, автор илшеит жәлар рҿаԥыцтә традициа апоетика ихы иархәаны, гәахәарыла аԥхьаҩ идикылаша аҩымҭа аԥҵара. Иаҳҳәар ауеит, ажәабжь ду «Аҽа-ԥа Џьамхәыхә» М. Аҳашба аҵыхәтәаны иаԥиҵахьоу исахьаркыратә ҩымҭақәа иаарылыҳәҳәо ԥҵамҭоуп ҳәа.

М. Аҳашба аԥсуа литература иалаигалеит иахьазы ихрестоматиатә ҩымҭақәаахаз ажәабжьқәа. Инап иҵиххьоу асахьаркыратә ҩымҭақәа, акрызҵазкуаны иҟоу зегьы, ажәабжь ажанр иеиуоуп. Дара урҭ иӷәӷәаны ирнырит жәлар рҿаԥыцтә рҿиара асахьаркыратә традициақәа. Ашәҟәыҩҩы егьырҭ аԥсуа шәҟәыҩҩцәа (Д. Гәлиа, С. Чанба, З. Дарсалиа) днарывагыланы, аԥсуа литератураҿы ажәабжь ажанр аҿиара-ашьақәгылара аус аџьабаа ду азибеит, ауасхыр шьҭеиҵеит. Ашәҟәыҩҩы иҩымҭақәа афольклортә традициеи асахьаркыратә литературеи реиларҭәа алшарақәа ирхылҵшьҭрақәоу ԥҵамҭақәоуп. Ҳәарада, араҟа афольклортә материал ихнамҩаӡеит апрофессионалтә литература иеиуоу аҟазшьа ҷыдақәа. Аха, хыхь ҳшалацәажәаз еиԥш, М. Аҳашба ирҿиарамҩа зегь жәлар ражәарҿиара аҟазшьа ҷыдақәа мыругас, цхыраагӡас иамоуп, урҭ дрызхьаԥшуеит, иажәабжьқәа дара рыла иҿибааауеит, иахьа уажәраанӡагьы дамеижьацт ари аус. Ихы иаирхәозеи ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рылшарақәа рахьтә, насгьы ихы ишԥаирхәо дара урҭ? Зегьы раԥхьагьы аԥхьаҩ ила аахоит ашәҟәыҩҩы иажәабжьқәа рновеллатә ҟазшьа. Автор иҩымҭақәа зегь рсиужет, рфабула мариоуп, алитератураҿы иахьа иаҳԥыло ажәабжь аҟазшьа ҷыдақәа: афырхаҵа игәы аҭаԥшра, иеиуеиԥшым автор ихьаҵрақәа араҟа мыцхәы иаабаӡом. Урҭ, шамахамзар, ирыцәтәымуп аԥсихологизм аҟазшьа ҷыдарақәагьы. Афырхацәа рсахьақәа шыҟаҵоу

ирҳәо-ируалоуп. Иахьагьы афольклор аҿы ирацәоу, ауаа ахьааизо ирҳәо ажәабжьқәа рҿы еиԥш, ашәҟәыҩҩы иаразнак ҳалаихалоит ахҭыс иҟалахьоу, ма дызлацәажәо: «Рашьыҭ аԥсуа нхаҩык иакәын… Ақыҭан ҳаҭыр иқәырҵон. Иҭаацәагьы – ҭаацәа бзиан, ҟыҟ-ҿыҟ зламыз, зҳәатәы еиқәшәоз ҭаацәан».

Абас еиԥш иҟоу астиль алоуп ишҩу ашәҟәыҩҩы иажәабжьқәа зегьы. Дара ахьыҟало аҭыԥи ианыҟало аамҭеи конкретла иаарԥшуп.

Уи анаҩсан, иазгәаҭатәуп ашәҟәыҩҩы иҩымҭақәа реиҳарак рҿы иуԥыло даҽа ҷыдаракгьы. Хыхь ишаҳҳәаз еиԥш, иажәабжьқәа зегьы рфабула шоит ҩ-хәҭакны: актәи ахәҭа, автор дызлацәажәо, ма иаҩсхьоу аамҭа аԥанакуеит. Ари ахәҭаҿы иқәиргылоит аҩымҭа апроблема. Аҩбатәи ахәҭа, аҩымҭа хзыркәшо, аидеиа хада шьҭызхуа – шьақәгылоуп афольклор аҟнытә иаагоу жанрла (алакә, алегенда, иҟалахьазар ауеит ҳәа уаҩы игәы иззаанаго ажәлар ражәабжь). Ажәлар рҳәамҭа афункциатә ԥакы ашәҟәыҩҩы ихы иаирхәоит иҩымҭа иашьашәалоу даҽа ԥакык – аидеиа хада – аарԥшразы. Ари аформа ҳԥылоит 3. Дарсалиа заатәи иажәабжьқәа рҿгьы.

Ажәабжь «Акооперативтә ӡлагара аҭаргылара» аҿы иаагоу алегенда заагоу ауаҩ илахьынҵа анцәа знык ишеит, дшишаз дымҩасларoуп ҳәа иҳәарц азы акәӡам. Уи кшоит жәлар рус еиҵазҟьарц зҭаху Али иахь. Соуҟар имоҭа дызирԥхьо алакә амораль, – еиҳа зуз – еиҳа игеит, еиԥа зуз – еиԥа, – ахьыкшогьы аусура иацәаашьоз Џьарнас иахь ауп.

Ажәакала, ашәҟәыҩҩы иажәабжьқәа ирылаигало арҭ афольклортә сиужетқәа рԥакы хада инаваргыланы, даҽа конкреттә ԥакык шьҭырхуеит, ишьақәдырҕәҕәоит автор иҩымҭақәа ридеиақәа, дара рмораль иацхраауеит. Урҭ хәарҭара руеит аҩымҭақәа «рыгәҭакы» ашьақәырҕәҕәаара аарԥшразы, ахәахәа аҿаԥеразы, аиаша аӡыргаразы бџьарны иҟалоит.

МИХА ЛАКРБА ИНОВЕЛЛАҚӘЕИ ЖӘЛАР РЕПИКАТӘ ТРАДИЦИАҚӘЕИ

Азҵаара ақәыргылара

Миха Лакрба аԥсуа шәҟәыҩҩцәа еиҳабацәа рабиԥара деиуоуп. Раԥхьаӡа аԥсышәала иҭыҵыз агазеҭ «Аԥсны» аҿы (1919) ианылеит иажәеинраала, аҵыхәҭәантәи иҩымҭақәа аамҭала ахынҩажәатәи ашықәсқәа ирыҵаркуеит. Икалам иҵыҵит ажәеинраалақәа, апублицистикатә статиақәа, асценариақәа, адраматә ҩымҭақәа, анаука-еилкааратә усумҭақәа (лымкаала афольклори асцена аҟазареи ирызкқәоу) уб. иҵ. Аха М. Лакрба Аԥсны анҭыҵгьы дызлардыруа аҵыхәҭәантәи ашықәсқәа рзы инапы иҵихыз иновеллақәа рылоуп. Ашәҟәыҩҩы ирҿиамҭақәа ирыхцәажәахьоу ишазгәарҭахьоу еиԥш, арҭ ановеллақәа раҕырак шьаҭас ирымоуп аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа.

Миха Лакрба даныҵкәыназ нахысгьы дрызҿлымҳан аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа. Аҵыхәҭәантәиқәа уи шәҟәыла имҵаӡеит, дани нахысгьы урҭ дрылагылан, дрылааӡан. «Џьдала уи бзиа ибон, иагьидыруан аԥсуа фольклор. Аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә рҿиамҭақәа уи ихаҭагьы иидыруаз рацәаӡан, избан акәзар, дхәыҷы аахыс иаҳауан иабраа рҿы, иаб иҩны, иабду иҿы… Хәыҷык даныҩеидас нахыс жәлар рҳәамҭақәа ашәҟәы ианиҵон. Лада иҟа, ҩада иҟа, хьызҳәала идыруан акыр иаԥсаз ажәабжьҳәацәеи ашәаҳәаҩцәеи шамахамзар зегьы. Дҵаа-ԥшаауа ақалақьқәеи ақыҭақәеи дрылан, абз зҿаз аҭаҳмадцәа иԥшаауан, рашәақәеи ражәабжьқәеи рҿихуан, рҟазара азгәеиҭон, абызшәа рҿиҵаауан» [32]. Аиашазы, урҭ

[32] Ш. Инал-иԥа. «Аламыс ашәазҳәаҩы». Миха Лакрба. Иҩымҭақәа реизга. I атом. Аҟәа, 1968. Аԥхьажәа. Ад. 20.

аӡәырҩы ибзиаӡаны идыруан, дырдыруан. Миха Лакрба жәлар ражәабжьқәа реизгара акыр шықәса аҵьабаа адибалт, акыраамҭагьы урҭ инапы иҵхны рҭыжьра дахыццакуамызт. Уи ус шакәу агәра ҳдыргоит иара иажәақәа: «Сара ажәлар ражәабжьқәа реизгаразы абжьыуаа рахьгьы Бзыҧынгьы кыр сныҟәахьеит. Ажәабжьҳәаҩцәагьы, шамаха исзымдырыуа дыҟаӡам. Жәабжьк аӡәырҩы рҟынтә иананысҵогьы рацәоуп. Избанзар, аӡәы иажәа ҧҟоуп, иеиҭеиҳәоит иаарҡьаҿӡаны, днавамла-аавамлакәа. Даҽаӡәы уи инижьыз, аха иара уи ажәабжь иатәу детальк ациҵоит. Даҽаӡәых, арҭ рҩыџьагьы иара уи ажәабжь аҿы ираҩрыжьыз, ма дара ирмаҳацыз акы алаигалоит. Арҭ авариантқәа зегьы сара еидыскылоит, еиҿсырҧшуеит. Нас иаҳа игәылырҭәааны, иара иатәым ҳәа сгәы иззаанаго амхны, иеиқәыршәаны ақьаад ахь ииазгоит»[33].

Ашәҟәыҩҩы жәлар ражәабжьқәа иааиаҳауаз, фольклористк иаҳасабала, хаз-хазы ианиаҳаз, зыҟнытә иаҳаз, изҳәаз дахьатәииз, ихыҵуаз уҳәа зегьы паспортизациа рзуны ишьҭихуамызт, аха ус ианҵамҭақәак, иахьазы иаадыруа, ануп И. Кортуа иеиқәиршәаз ашәҟәы «Аҧсуа жәлар рашәақәеи ражәабжьқәеи» аҿы («Ианақәнагаӡамыз», «Абхәеи амаҳәи», «Ахы дахәшәтәит»). Ашәҟәыҩҩы иаҳақәоз рахь иалихуан, иеилиҧшаауан, иаҳа иеиҕьыз авариант ҳәа ииҧхьаӡоз, иара иаҳасабтә иаҧхьа ишьҭаз иашьашәалаз, аус рыдуланы ашәҟәы ианиҵон. Араҟа, хымҧада, аҭыҧ амоуп алҧшаара.

Еиҳарак, раҧхьаӡа ашәҟәыҩҩы иҭижьыз ановеллақәа реизга «Аҧсуа новеллақәа» аҧхьажәа «Аламыс» аҿы иҳәоит иарбан жәабжьқәаз уи иаҳа дзызҿлымҳаз. Насгьы иара убра иазгәеиҭоит, аҧхьаҩгьы ибоит критери хадас ашәҟәыҩҩы дзықәныҟәоз абарҭ ановеллақәа акыҧхь ианазирхиаз. «Аҧсадгьыл агәыблра, аиҩызара бзиа, апату, излымшауа ицхыраара, ирыцҳау ирыцҳашьара,

[33] Абра иаазгаз ацитата М. Лакрба иҳәамҭаны исаҳаит 1956 шықәса, иуль мзазы Гәдоуҭа араион, Ауадҳара. Ари рзеиҭеиҳәон зыҧсы зшьоз ауаа. Иара уаҟагьы дрызҿлымҳан ажәытә ажәабжьқәа, зыҧсы зшьоз абыргцәа ражәабжьқәа дырзызырҩуан, иаргьы ирзеиҭеиҳәон иаҳахьаз.

иаҵахаз иаҭамҵара, игәаҟуа иҿыхра, абарҭ зегьы аламыс иаҵанакуеит.

Аламыс иаххәааны ажәлар ирхәо исаҳақәаахьоу ажәабжьқәа ԥыҭк еизганы ианысҵеит абри ашәҟәы» [34].

Ажәакала иаххәозар, М. Лакрба дзызҿлымҳаз аԥсуаа реилазаараҿы рсоциалтә ԥышәа иахылҵыз ретикеи рморали, милаҭтә ҟазшьа ҷыданы ирымаз, иахьагьы жәра зқәым, ихәарҭоу аизыҟазаашьақәеи роуп. Уи азын ауп ашәҟәыҩҩы иеизгагьы изациҵаз «Аламыс» ҳәа хыс измоу алагалажәа.

Конкретла Миха Лакрба иновеллақәа иажәабжьқәа рыхцәажәарахь ҳаиасаанӡа, маҷк ҳарзааҭгылап аԥсуа жәлар ражәабжьқәеи ражәабжьҳәара атрадициеи.

«Аԥсуаа жәытәнатә аахыс ирдыруеит ажәабжь, бзиа ирбоит ажәабжьҳәара. Зехьынџьара аҭаацәа ахьааилатәо, цәажәара ҳәа уаха агәылара иахьнеиуа, аҷаԥшьараҿы, аԥсраҿы, абзиараҿы, аимҭахара дуқәа рҿы ирызҿлымҳауп иҟоу-иану ахҭысқәа... «Ажәабжьс иҟоузеи?» – иҵааиуеит ҩыџьа ааиԥылар. «Узшаз инысЬ ажәабжьк шҳауҳәара!» – рҳәоит ҩыџьа-хҩы ааидтәалар».

Ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рҿы ажәабжь аҟара еиуеиԥшым хкы рацәала даҽа фольклортә жанрк ҳԥылаӡом. Атермин «ажәабжь» афольклор аҿы иаҵанакуа ажанрқәа рацәоуп.

Аҩыратә литература аҿиара ианалага инаркны, атермин «ажәабжь», «ановелла» рыдҳәалахеит апрозатә ҩымҭа кьаҿқәа.

Миха Лакрба инап иҵихыз иҩымҭақәа зегьы новеллақәоуп ҳәа рзаҳҳәар ҟалоит. Уи анаҩсан дара реиҳарак атрадициатә новелла, ма иара уи аметод ала иҩу ԥҵамҭақәоуп. Ишдыру еиԥш, ановеллақәа хыҵхырҭа хадас ирымаз жәлар рҿаԥыцтә рҿиаракәын (уи азы аҿырԥштәқәа маҷымкәа иаҳнаҭоит адунеизегьтәи алитература аҭоурых, Италиатәи ашәҟәыҩҩы Боккаччо инаиркны).

Атрадициатә новелла иамоуп егьырҭ ажәабжь хкқәа излареиԥшым аҷыдаракәа: ашәагаа кьаҿуп, есқьынгьы

[34] Миха Лакрба. Иҩымҭақәа реизга. I атом. Аҟәа, 1968.

иуҧымло ахҭыс, аха аԥсҭазаараҿы аҭыԥ змазар алшо аанарԥшуеит, апеизажи, аҟазшьеи, алирикатә хьаҵрақәеи аздырӡом, ахҭыс аԥхьаҩ игәы ишаанаго ала акәымкәа, даҽакала ихыркәшоуп. Иамоуп традициала ишьақәгылахьоу, зыԥсахра ҟамло аканонқәа. Ажәакала, иара иамоуп иара иатәу аиҿкаашьа, ашьақәыргылашьа аметод. Гиоте иажәақәа рыла иаҳҳәозар, – ановелла зыӡбахә ҳанаҳәо ҿыцуп, ифантастикам, аха уи есымшааирагьы иуԥылом.

Уи аформа ашьақәгылара акыр шықәса иаҿын. Насгьы иара есқьынгьы иеиԥшны иахәаԥшӡомызт аҭҵааҩцәа. Аамҭак азы иҟаз атеоретикцәагьы иеиуеиԥшым агәааанагарақәа анроуаз ыҟан. Б. Томашевски иԥхьаӡон ановеллагьы ажәабжьгьы синонимқәоуп ҳәа [35]. Ари аҩыза агәаанагара иашан Италиатәи аренессанс аепохаан иҟаз ановеллазы. Избанзар, усҟан иҟаз жәабжьхкык акәын – акомикатә ажәабжь кьаҿ (Џь. Бокаччо, Ф. Саккети уб. иҵ.). Анемец романтикцәа (ажәаатәи ашәышықәсазы) Италиатәи ановелла рхы иадырхәеит рырҿиараҿы, раамҭазтәи аԥсҭазаара иқәнаргылоз азҵаарақәа рызбаразы, уиала ановеллагьы аҵаки аформеи ажәытә ҳәаақәа ирҭыргеит. Абри нахыс ауп ановеллеи иаҳа икьасаны ицәырҵыз ажәабжьи рымаа-ртәы еилдырго ианалагазгьы.

Даҽа знеишьак аиуеит ановелла 19-тәи ашәышықәсазы, акритикатә реализм анҿиа ашьҭахь. Араҟа ановеллеи ажәабжьи еиҿадыргылоит, иазгәарҭоит структурала реиԥшымра.

Ановелла хазы, егьырҭ ажәабжьқәа хазы рыхәаԥшраан иаҳгәалашәозароуп иарбан епохоу изҵазкуа зҭыӡшәа ҳҳәо аҩымҭа. Иахьатәи аепохазы ажәабжь инаваргылаи аԥсихологиатә новеллагьы аныҟоу (Мопассан, Чехов, Хемингуеи, Моравиа, Платонов уб. иҵ.), атрадициатә новелла аҳәаақәа еилкааупы, урҭ излареиԥшымгьы уаҩы ибарҭоуп.

Миха Лакрба иновеллақәа формалагьы сиужетлагьы, егьырҭ иара иамамзар иновеллазымтәуа акомпонент-

---

[35] Томашевский Б. Теория литературы. М., 1931. Ад. 191 (урысшәала).

қәагьы рыла ҳахәаԥшуазар, еиҳараӡак атрадициатә новеллақәа иреиуоуп. Арахь иаҵанакуа жәлар ражәабжьқәа, рсиужетқәа змоуи, урҭ раԥҵашьа аметод ала иҩу, иҟалахьоу ахҭысқәа (аамҭала наҟ аҭоурых ахь инаскьагоу) ирызку ановеллатә ажәабжьқәеи роуп.

Ашәҟәыҩҩы иҩымҭақәа ирыхцәажәо дазааҭгылар ахәҭоуп иара иаԥхьа М. Лакрба иновеллақәа рзы ирҳәахьоу агәаанагаракәагьы. Абри аганахьала ҳахәаԥшуазар, Миха Лакрба ирҿиамҭазы шаҟа гәаанагареи еиуеиԥшым хшыҩҵаки ыҟоу аҟара даҽа ԥсыуа шәҟәыҩҩык изы иуԥылаӡом. Еиҳаракгьы урҭ зызку иновеллақәа роуп.

Уи зегь реиҳагьы ирныԥшит 1970–1971 шықәсқәа рзы ажурнал «Алашара» аҿы ажәабжь аҿиара, ахырхарҭа, аҭагылазаашьа уҳәа ирызкны ианылаз адискуссиатә статиақәа.

Аимак-аиҿак иалахәыз зегьы иқәдыргылоит М. Лакрба иновеллақәа ирызкны азҵаара рацәа. Проблема хадас иҟазгьы ашәҟәыҩҩы иновеллақәеи жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәеи реизыҟазаашьоуп. Уи инадкыланы адискуссиа иалахәыз алацәажәеит ашәҟәыҩҩы раԥхьаӡа иҭижьыз (урысшәала, Москва, 1957) аизгақәа ирнылаз ановеллақәа реиҳарак. (Аԥсышәала Аҟәа иҭыҵит М. Лакрба иновеллақәа реизга «Аламыс» 1959 шықәсазы).

Аимак-аиҿак иалахәыз ргәаанагаракәа еивнагеит даҽа зҵаарак аҿы. Иааркьаҿны иуҳәозар, уи азҵаара абас иҟоуп: авторс ирымада жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рахьтә иаагоу ажәабжьқәа – ажәлар рхаҭа ракәу, Миха Лакрба иакәу? Ш. Инал-иԥеи Б. Гәыргәлиеи ишырҳәо ала, ашәҟәыҩҩы иновеллақәа ажәлар рҟны ишиаҳаз мацара инмыжькәа, кыр дрыцхрааны, еиҿыбааны ишьақәиргылт, рыхшыҩҵак иаҳа ихарҭәааны игәылиршәеит. Убри аҟынтә уи урҭ аҩымҭақәа дравторуп. Амала, араҟа иазгәаҭатәуп урҭ рконцепциа фактла ишьақәзырҕәҕәашаз аргумент ҳәа егьшаарымгаз.

Егьырҭ адискуссиа иалахәқәаз (А. Аншба, С. Зыхәба, В. Ҵнариа, А. Гогуа, Ш. Салаҟаиа) изларҳәо ала, ановеллақәа рсиужет акәзааит, рбызшәа акәзааит, ахшыҩҵак арҵаулара аганахьала акәзааит, М. Лак-

рба ажәлар рновеллақәа дызларыцхрааз, излеиҕьитәыз «афольклортә естетика иаҟәганы азанааҭтә ҟазара аҳаблахь излаиаигаз» (Ш. Салаҟаиа) уҳәа акгьы рыдырбалом. Ус анакәха, урҭ арҿиамҭақәа ажәлар ишыртәу ииаанхоит.

Ш. Салаҟаиа игәы излаанаго ала, М. Лакрба иновеллақәа рҕьырак иԥымҭақәа реизгаҿы хазы игылазар акәын, насгьы урҭ ашәҟәыԥԥы ақьаад ахь аиагара ада ибзоуроу ҳәа егьахьыҟам азы, дара дравторымкәа, дреизгаԥны, дыркьыԥхьыԥны дарбазар акәын («Алашара», № 1, 1971). Ус дыҟазҭгьы ироль иаҳа илаҟәуан, ахьӡ-аԥшагьы даԥсахомызт ҳәа агәаанагара зауагьы диашам, – иҳәоит акритик.

Уаагь даангылаӡом В. Ҵнариа М. Лакрба иновеллақәа роригиналреи роригиналмреи данрыхцәажәо: «Ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭа иара иԥымҭа алихит ҳҳәартә еиԥш, М. Лакрба џьаргьы илымшеит афольклортә сахьаркыратә концепциа ахыҳәҳәаара, иҿыцны ахәаԥшра ахьаҭахызгьы аԥсахра изымгәаҕьит».

Иаҭахызма, насгьы уи хықәкыс имазма ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭа иара иԥымҭа алихырц? Афольклор-сахьаркыратә концепциа ахыҳәҳәаара акәымкәа, иара уи максималла ашьақәыргылара, агәылырҭәаара рҟны акәзар ҟаларын автор иаҳасабтә хада ахьибоз. Уи шьақәнарҕәҕәоит ҳәа ҳгәы ииаанагоит М. Лакрба иновеллақәа аус анрыдиулоз ихадаԥы ииԥхьаӡоз даԑеакгьы: амораль-етикатә концепциа.

«Ари ажанр (ановелла – *В. А.*) ҳәарада, еиҳа «ахы иақәиҭым», еиҳа аԑҟьарҭақәа аҵәмаҷуп, аформаҿгьы еиҳа аконсерватизмра алоуп, убри аҟнытә аԥсҭазаара аҿиара, аилашра иаваԥны, уи «ахәышҭаара» ицаҳә-цаҳәо, ианахәҭаҵәҟьоу проблемак «ныԑҳәаԥааны» аарԥшраҿ еиҳа имчыдазар ҟалап. Насгьы ановеллақәа абжьгара, адидактика рылоуп имыцхәны.

Ажәлар ражәабжь аметод ала иҟазаргьы, хыхь ҳзыхцәажәаз М. Лакрба иԥымҭақәа новеллақәоуп. Жәлар ражәабжь аметод ала иҟаҵоу ановеллақәа уажәшьҭа мчы рымам, ԥхьаҟагьы ироуам, амала, иара алитературатә новелла зынӡа ибжьаӡшам», – иҳәоит А. Гогәуа («Алашара», № 2, 1970).

Асҵәҟьа иаарласны, иаахжәаны алкаа аҟаҵара маҷк иманшәаламзар? Ус инадххыланы ахәшьара аноуҭа, угәаанагара шьақәзырӷәӷәо акритериқәагьы ацзароуп. Алитературатә новелла ажанр атрансформациа аҭоурых азин ҳнаҭом ҳара ус еиԥш ахшыҩҵак ашьақәырӷәӷәаразы. Бокаччо иаамҭазтәи ановелла иахьанӡа изнысыз амҩа ҳаннахәаԥшлак, ари ажанр алшарақәеи арамкақәеи рыҭбаахара-реиҵыҵра, рҵаулара роуп иааго. Наҟ-ааҟ ишыҟалаша, уи ишьҭнахша аҵакы аҽшаԥсахша гхада аҳәарагьы уадаҩуп. Иуадаҩуп «ажәлар ражәабжь аметод ала иҟаҵоу ановеллақәа уажәшьҭа мчы рымам, аԥхьаҟагьы ироуам» ҳәа аҳәарагьы, аԥсуа литература акәзар ҳазлацәажәо. Уи аҳәаақәа ирыҵаркуагьы ус иныҟәрсны аҳәара баҩ алам.

Уи анаҩсан, Ш. Салаҟаиа, В. Ҵнариа, А. Гогәуа ма игәарымҭеит, мамзаргьы игәарҭарц рҭахымхеит даҽа деталькгьы (ашәҟәыҩҩы изы ирымоу аконцепциа злаҟоу ала, арахь иаҵанакуеит А. Аншбеи С. Зыхәбеи ргәаанагарақәагьы). В. Ҵнариеи Ш. Салаҟаиеи М. Лакрба жәлар рҿаԥыцтә рҿиамҭақәа ақьаад ахь иааигеит, урҭ дравторым рҳәеит. «Асас», «Аишьцәа», «Абӷьыц иаҳәап», «Анацәкьыс» уҳәа реиԥш еицырдыруа жәлар раԥҵамҭақәа рымацара ракәызҭгьы М. Лакрба ирҿиамҭаҿы иаҳԥыло, уи «Аԥсуа новеллақәа» дравторуп ҳәа аҳәара уадаҩхон» («Алашара», № 2, 1970) ҳәа иҩуеит А. Гогәуа.

Абас еиԥш иҟоу ацитатақәа уаҩ данрыԥхьалак, зҵаарак изцәырымҵырц залшаӡом: џьаракыр иҳәаахьазма, ма ииаанижьма М. Лакрба убарҭ ановеллақәа (жәлар иеицырдыруа ҳәа А. Гогәуа дызҿқәоу иреиуоу), иара ихы иҭиҳәааит, ирҿиаратә фантазиа иахылҵхаҭоуп ҳәа зҳәо џьара ҩырак? Уи еиԥш иҟоу ашәҟәыҩҩы игәаанагарак ҳмаҳацт, иҩнгьы иҳаздыруам.

Б. Гәыргәлиа иааиго игәалашәараҿгьы («Алашара», № 9, 1970) ажәлар ражәабжь аԥсабара зымԥсахуаз «аԥсахрақәа» ртәоуп ииҳәо. Уи анаҩсан, ари ацитата ашәҟәыҩҩы иновеллақәа ҭызҵаауа изы идуу принциптә ҵакык аҭарагьы гәаӷьыуацәоуп. Насгьы зынӡа даҽакуп иаҳәо иновеллақәа реизга «Аламыс» аԥхьажәа ианиҵаз

ахшыҩҵакгьы. Уи аԥхьа урысбызшәала иҭыҵыз «Аԥсуа новеллақәа» раԥхьажәа ауп аԥсышәала иҭижьыз ишәҟәгьы иацу.

Нас изеимактәхазеи абри азҵаара абриаҟара? Иалацәажәатәума мамзаргьы иара? Ҳгәы иаанагоит, ари уи аҟара алитератураҭҵаара апроблема дуқәа рахь иурхаша зҵаарам ҳәа. Уи адагьы М. Лакрба ирҿиамҭа аҟазшьа иқәнаргылоит иаҳа зҵазкуа, изызхьаԥштәу апроблемақәа. Аус зланы ҳәа иҟоу – ашәҟәыҩҩы жәлар рфольклор аҟнытә ианиҵаз жәлар ртрадициатә новеллақәа шаҟа рыԥсабара рыцәмырӡкәа иеибиҭаз, насгьы урҭ рҿы ҿыцлагалара ҟаиҵазар, иарбанқәоу дара, дара рсахьаркыратә лшарақәа ихы иахьынӡаирхәаз, жәлар рновеллақәа ирҿырԥшны иисқәаз рыгха-ԥха, реихьӡарақәа, аестетика аганахьала уҳәа рыхцәажәара, рыҭҵаара акәхоит. Абарҭ, нас дара ирыдҳәалоу егьырҭ асахьаркыратә ҟазара иаҵанакуа роуп изызхьаԥштәу.

Насгьы ажанрқәа зегьы «ахәыштҭаара» ицаҳәцаҳәо ианахәҭаҵәҟьоу проблемак ҽеҳәԥааны аарԥшра зыруалхарызеи? Иара ус анакәхагьы, аҟаза инапаҿы атрадициатә новелла алшарақәа рыла иахьатәи ҳаԥсҭазаара иахәаша аазырԥшыша проблема зыҟамларызеи?

Иарбан жанырзаалак рхатә цыдарақәа рымоуп, хаҭа-хаҭала дара ирышьашәалоу аҳасабтәқәа «рызшоуп», насгьы алитератураҿ урҭ аҭахуп азоуп изцәырҵуа, ари аус машәырла иҟало хҭысым. Атрадициатә новелла анакәха, уигь ус баша аӡәы игәаԥхарала иаднамгалеит аԥсуа литература, хьыӡҳәала изыдҳәалоу М. Лакрбагьы (раԥхьа напы азыркыз Д. Гәлиагьы дналаҵаны) имариам усуп, алҵшәақәагьы иаарласны исоуп ҳәа иҽазимкӡеит. Ашәҟәыҩҩы 20 шықәса инарықәгәыҭуа, иара уи ада даҽакы даҿӡамкәа акәымзаргьы, урҭ реизгара, рыҭҵаара даҿын. Игха ыҟазаргьы, ҽа ҳәашьак амоуп, азҵаара аганқәа зегьы ишәаны-изаны, обиективла азнеира аҭахуп.

Ш. Салаҟаиа ишазгәеиҭаз еиԥш, сара сгәанала иаҳа аиаша иазааигәоуп М. Лакрба иновеллақәа ирыдҳәаланы Б. Гәыргәлиа ииҩуа ахшыҩҵак: «Аԥсҭазаара амҽхак арҭбааҭыцәцыԥхьаӡа, алитературагьы ицәырнагоит убри

амҿахак ҭбаа згәылазыгӡо асинтезтә формақәа. Аха аригь мҩа заҵәым... Иҟоуп ажәытә традициатә новелла аформала иааурԥшыша ахшыҩҵак, иҟалоит анекдот форма змоу, аԥсуаа ажәабжь кьаҿ ҳәа изышьҭоу аформа ала иааурԥшыша... Ажәак ала, аформақәа зегьы бзиоуп рҭыԥ аҟны ахархәара анроу» («Алашара», 1970, № 9).

Уаҩ дзеигәырӷьара усуп, аԥсуа сахьаркыратә литература ахаҭарнакцәа атрадициа дуқәа змоу, зымҿахак ҭбаау алитературақәа рҿы иқәдыргыло азҵаарақәа иахьрылацәажәо, иахьатәи рыҳасабтәқәа иахьрылартцо. Уи еихьӡара бзиоуп. Аха ари афакт азин ҳнаҭом иахьатәи аԥсуа жәабжь, асоциал-ԥсихологиатә хырхарҭа шьҭызхуа ада, даҽа формак, методк ала иҩу ажәабжьқәа ииаанӡа иԥсуеит ҳәа аҳәара. Асоциал-ԥсихологиатә ҟазшьақәа зныԥшуа апрозатә ҩымҭақәа наҟ-наҟтәи аԥсуа литература амҩа ду ртәуп, аха иаххаҳмыршҭып, иара уи амҩаду иамҩанызаҩу амҩахәасҭақәагьы шамоу, насгьы араҟа ихадоуп – дара шхеибарҭәаауа алитература аҿиара апроцесс аҿы. Асахьаркыратә литератураҿы ихадоу – аҟазшьа аарԥшра акәзар, аарԥшыга мыругақәагьы иакым, иҩбам.

Аҵыхәтәаны иаҳҳәап: ацәаҟәа, ауаҩ ила иаахгыло, иеилнакааура бжьба рнаҩсгьы, ирацәаны иамоуп «ииасуа» ҳәа изышьҭоу аԥштәқәагьы.

Аԥсҭазаараҿы ишыҟоу еиԥш, аҟазараҿгьы ажәытә формеи аҿатәи высшьа змам, ибаагәароу ҳәаа рыбжьаӡам, ажәытә формахьтә ахьышәҭхәа аҿатә ахь аиасра аԥсҭазаараҿы аҭыԥ амаӡам. Урҭ еицуп. Хәыцы-хәыцла еиҳа ипрогрессивтәу аҿатә иаҳа-иаҳа иамҿханакуеит иазҳацыԥхьаӡа, ихадоу аҭыԥгьы аанакылоит, аидара хадагьы иара иаҵагылоит. Аха ажәытәтәи ахәарҭарақәа аҿатә ишьҭнахуеит «ҿыц қьабзла». Насгьы иазгәаҭатәуп ари зегь аамҭеи аԥышәеи шаҭаху.

Миха Лакрба иновеллақәа ирылацәажәаз, адискуссиа иалахәыз ишазгәарҭаз еиԥш, ашәҟәыҩҩы арҭ иаԥҵамҭақәа унарыдыххыланы рыхцәажәара лҵшәа ауам. Иуадаҩуп, рган рацәа аԥсабара цқьа иеилымкаакәа, илшази илымшази ртәы аҳәара. Уи азҵаара аҭак иашаны аҟаҵаразы, насгьы, иаҭахуп аԥсуа жәлар ражәабжьқәа рҭоурыхи рпо-

етикеи бзианы адырра, детальла ашәҟәыҩҩы иҩымҭақәа анализ рзура.

Еиҳараӡак раԥхьа иргыланы иалацәажәатәхоит афольклори алитературеи реиҿцаашьа азҵаара. Ҳәарада, ари апроблема унадсыланы иухәашьадша зҵаарам, ҳаԥхьаҟагьы егьарааны егьаҩ еиҭалацәажәашт, иҭырҵаашт. Ҳлитература ақәреи, аҟазшьа ҷыдақәеи, аҿиашьа формақәеи злаҟоу ала, ари апроблема иахьазынгьы ҳаԥхьаҟагьы аԥсуа литературатә наукаҿы азҿлымҳара зҭаху проблема дууп.

Миха Лакрба, хыхь ишаҳҳәаз еиԥш, машәыршақә акәым ари ажанр залихыз, уи алшарақәа рахь дызхьаԥшыз. Дызҭагылаз аамҭазы, еиҳарак 40-тәи, 50-тәи ашықәсқәа рзы, ҳтәылаҿ ауаатәыҩса реилазаара, реизыҟазаашьаҿы аиҭарсра дуқәа аҭыԥ анрымаз, ауаа ауаҩрахь, аламыс ахь рхьарԥшра, ахәахәеи ауаҩ иуаҩра лазырҟәуа аҟазшьақәеи рҿаԥҿера аҵак ду аман. Аригьы имаҷыз стимулмызт ашәҟәыҩҩы изы.

Аибашьра ашьҭахьтәи ажәохәшықәса аԥсуа литератураҿы икьаҿу апрозатә жанрқәа даара имаҷын, дара урҭгьы асахьаркыратә ҟазара аганахьала кыр ихьысҳан (ари зыхҟьаз амзызқәа аԥсуа литература аҭоурых азҵаарақәа ирылацәажәаахьоу ӡәырҩы иазгәарҭахьеит, аиҭаҳәара иаԥсам).

Аԥсуа сахьаркыратә литератураҿы абри аҩыза аҭагылазаашьа аныҟаз, М. Лакрба иновеллақәа рцәырҵра, хымԥада, хҭыс маҷмызт.

Жәлар рҿаԥыцтә рҿиамҭақәа, ҷыдала ажәабжьқәа, ирныԥшуаз ишьахәыз аетикеи аморали акыр цьабаа рыдбаланы, дара ажәлар ирҿыхны, шәҟәыла ишьҭыхны ирзынижьит, ирызирхынҳәит ирҿыцны. Уиалагьы хараӡа ирҭбааит дара ирааӡашаз аԥхьаҩцәа рхыԥхьаӡарагьы. Ашәҟәыҩҩы иҩымҭақәа рхықәкы хадагьы абраҟоуп иахыԥшаатәу.

Абарҭ зегьы игәалашәозароуп дарбанызаалак, ашәҟәыҩҩы ицьабаа алҵшәа, ирҿиара аҷыдарақәа данрылацәажәо аамҭазы.

Аҿаԥыцтә жәабжь аԥсуа шәҟәыҩҩцәа иаҿырҵааз рацәоуп, еиҳаракгьы ажанр аспецифика аганахьала. Аҿаԥыцтә

жәабжь аҟазшьақәа иахьатәи аԥсуа проза ажанрқәа зегь рҿы иаабоит макьанагьы. Раԥхьаӡатәи аԥсуа литературатә жәабжь, аповест, ароман рызҳараҿы акраҵанакуеит уи аестетикатә ҵакы. Иахьа уажәраанӡагьы аԥсуа литература ажанрқәа зегьы рҿы жәлар ражәабжьҳәара-епикатә ҟазшьоуп ихадоу аҭыԥ аанызкылогьы ҳәа ҳҳәар, аиаша ҳацәыхарахом. Уимоу, В. Ҵнариа ииашаны иазгәеиҭоит: «Иара апоезиа аҟынгьы раԥхьаӡа улаԥш иҵашәоит ажәабжьҳәара-епикатә тенденциа аԥыжәара шамоу. Аԥсуа жәеинраала аструктурагьы макьана алирикаҵәҟьа аасҭа иобиективтәу, емоциала ирԥхоу ахҭыс еиҭаҳәарахь еиҳа ахы кыдуп. Аԥсуа рҿиамҭақәа иреиҳау апоема «Ахра ашәа» иажәеинраалоу ажәабжьқәа рыла иеибыҭоуп» (В. Ҵнариа. Абырҵкал. Аҟәа, 1973).

М. Лакрба инап иҵихыз ажәабжьқәа ааидкыланы иаҳгозар, шамахамзар, хыхь ишазгәаҳҭаз еиԥш, зегьы новеллақәоуп рзаҳҳәар ҟалоит. Аха урҭ рҩышьа аформала жәлар ражәабжьқәа рцәа рхазаргьы, категориак аҿы иузеидкылом. Иҟоуп аамҭаки ҭыԥки конкретла иузадымкыло, аԥсуаа зегь иеицырдыруа ажәабжьқәа рсиужетқәа ирылху аԥҵамҭақәа («Асас», «Аргәын Сеидыҟ», «Ианақәнагаӡамыз», «Хара инаскьаз», «Ҩыџьа аишьцәа», «Ҳақы исас дахьқәа» уб.иҵ.); иҟалахьоу ахҭыс, ма иахьагьы ауаа зҭыӡшәа рҳәо, иҳаҩсыз ашәышықәсаз иҟаз ауаа зықәшәахьаз афактқәа ирызку ажәабжьқәа («Маан Ҳасан – аҭацаагаҩы», «Маци Ҳасани», «Гарсон, прене!», «Аҳаҭыр», «Абхәеи амаҳәи», «Хаҿымра Феруза» уб.иҵ.); ҳазҭагылоу аамҭа иазааигәоу ажәабжьқәа («Аԥсхәура», «Ачеиџьыка», «Уажәхьеит рҳәеит», «Иреиҕьу ароль», «Акаҳуажәырҭаҿы», «Аџьмахьча игәыхәтәы», «Уччар узымыччо», «Назира лкасы»). Иҟоуп иара убас алакә асиужет шьаҭас измоу («Амаҭ»), ақәыларақәа ирызку ажәлар ражәабжьқәа рахь ҳхьазырԥшуа ановеллақәа («Аҳазырҭрақәа», «Армахәыҭ»), амҳаџьырра иазку, иахҳәаау («Агәырҩа», «Аҭырас», «Раԥхьаӡатәи аԥсуа шәҟәы») убас иҵегьгьы ҵакылеи тематикалеи еиуеиԥшым аҩымҭақәа. Ашәҟәыҩҩы иҩымҭақәаак жәлар рҿаԥыцтә рҿиареи дареи реизыҟазаашьа аҟазшьа аҭҵаара зы изызхьаԥштәу – еиҳарак хыхь иеиқәаҳаԥхьаӡаз

рахьтә актәии аҩбатәии агәыԥқәа ирыцҵаркуа ажәабжьқәа ракәхоит. М. Лакрба иҩымҭақәа ирыхцәажәахьоу ишазгәарҭахьоу еиԥш, арҭ аҩымҭақәа рсиужетқәа рхианы иоуит афольклор аҟынтә. Урҭ ма зсиужет ҭышәынтәалахьоу, абиԥарак аҟынтә даҽа абиԥарак ахь еиҭаҳәарыла ииасуа ажәлар ражәабжьқәа – рновеллақәа иреиуоуп, ма урҭ реиҿартәышьа иазааигәоу, иҟалахьоу ахҭыс иадҳәалоу жәлар ражәабжь кьаҿқәа ирхылҵшьҭрақәоуп. Ҳаиасып конкретла ановеллақәа иналк-ҩалкны рыхцәажәарахь, апроблема ахықәкы хадахь. Ҳрылацәажәап маҷк иадамзаргьы, ашәҟәыҩҩы ирҿиараҿы абарҭ аҩымҭақәа раԥҵараан афольклортә материал аус шадиулоз, иширҽеиуаз, ишыҟаз инижьуазу, иԥсахуазу, иԥсахуазаргьы мҩас имаз ухәа азҵаарақәа.

Цыгә Ҳанашә иԥа аҽырхәмарраҿы ашәуак иҽы ҟамчыла дахьасыз азы ашәуа диеихсит. Дызгарыз ахы иқәшәеит. Ауаҩы дызшьыз, иҭахаз иаб ихы имаидоит иаҭацәа дырцәихьчаразы. Ҳанашә исас (иԥа дызшьыз) сасҵас дымҩаԥганы, имҩа дықәиҵоит («Асас»).

Ари Аԥсны еицырдыруа афольклортә сиужет аԥсуа шәҟәыҩҩцәа рахьтә зегь раԥхьа дазхьаԥшит М. Лакрба. Ҳалацәажәарым жәлар ретика анормақәа ирхылҵыз асасдкылареи ашьауреи ринститутқәа рҭоурых. Уи далацәажәоит В. Ҵнариа истатиаҿы В. Анқәаби Ш. Иналиԥеи ргәаанагаркәа дырҿагыло, урҭ иашамҳәагьы алкаа ҟаиҵоит («Абырҵкал»). Уи азҵаарагьы акәым араҟа ихадоу ҳа ҳзы. Иҳамоуп аԥсуаа ажәытәтәи рыԥсҭазаара – рсоциалтә еилазаара иахылҿиааз, иахьазгьы уцәаужьы ианыруа, инарҵауланы узырхәыцуа, жәлар ргени зҩыда иахылҵшьҭроу аԥҵамҭа шьахә. Ажәлар ирҳәамҭоу, ашәҟәыҩҩы ирҿиаразы ифактхаз, оригиналра ҳәа кыр аныԥшу иара иганахьала, мамзаргьы ишааиаҳаз фольклористк иаҳасабала ақьаад ахь ииаигоу? – абри ауп изҵаара хадоу ҳара ҳзыҳәаан араҟа. Ҳәарада, ари аԥҵамҭа агуманизм ҵак ду иамоу ауп, ашәҟәыҩҩы зегь раԥхьа иргылаҩны, дазхьазырԥшызгьы. Амала В. Анқәаб иажәақәа: «Автор араҟа иеиҿаиргылт Аламыс иахылҵыз ҩ-ҟазшьак: ашьоуреи асасдкылареи. Аиааира аиргеит аҩбатәи – ипрогрессивтәу,

иҿырҧшыгоу, икажьтәым» (В. Анқәаб. Аҧсуа новеллақәа. Аҟәа, 1968.), – иуадаҩуп хҳәаада рықәшаҳатхара. Акы: араҟа зызбахә имоу аҩ-ҟазшьак, В. Ҵнариа ишазгәеиҭо еиҧш, аламыс акәхарым изхылҵыз. Иара аламысгьы, ашьоурагьы. Асасдкылараҭгьы ааидкыланы изхылҵыз адацқәа иаҳа иҵаулоуп, даҽаҵьароуп иахьыҧшаатәу. Ҩбагьы: М. Лакрба иакәӡам изыбзоуроу асасдкылара аҧыжәара ахьаго, уи зыбзоуроу иара ажәабжь аҧызҵаз ажәлар роуп.

Диашам ҳәа ҳгәы иаанагоит В. Ҵнариагьы абас аниҩуа: «Ари ажәабжь иагьа саҧхьазаргьы, иагьа сазхәыцыргьы – изызҳарызеи, «иааӡагоу», «иҿырҧшыгоу» ҳәа акгьы адызбаломызт, ипрогрессивтәым, наҟ икажьтәу ракәын иамур иаҵызбаауаз! Асасдкылара ақьабз, ажәабжь аҟны излаабо ала, арахь аамҭа ҿыцахь иааскьа-цыҧхьаӡа, хәыцы-хәыцла ажәлар рмилаҭ хдырра азҳацыҧхьаӡа, аҽеиҭанакцыҧхьаӡа иара ахаҭагьы еволиуциак иахысуан, еилкаашьа ҿыцк аиур акәын» («Абырҵкал»).

М. Лакрба детнографым, насгьы ауаҩшьреи асасдкылареи ринститутқәа аамҭала аҭоурых мҩа изнысыз аарҧшра хықәкыс имамызт. Уи анаукоуп изусу. Араҟа аус злоу агуманизм дуӡӡа зҵоу, ҳажәлар рҭоурых иаҳзыннажьыз, иахьагьы иҿырҧшыгоу ауаа реизыҟазаашьа афактқәа ртәы зҳәо, иахьатәи аамҭала мацара акәымкәа, рыхәшьароуп.

Ҳалацәажәап М. Лакрба афольклор материал аус шадиулоз азҵаара, даҽакала иаҳҳәозар, ҳаиасып автор иусураҿы асубиективтә рҿиареи жәлар рҿаҧыцтә рҿиареи реизыҟазаашьахь, реилазаара аҟазшьа ҷыдарақәа разгәаҭарахь. Иаагап ҿырҧштәыс ановелла «Асас». Иеиҿҳарҧшып М. Лакрба иновеллеи В. Ҵнариа ианиҵаз афольклортә варианти. Арҭ аҩбагьы ркомпозициақәа рышьақәыргыларақәы еиҧшымра ыҟаӡам. Аха рсиужетқәа ртәы ҳҳәозар, иаҳа ииашахоит М. Лакрба ажәлар рновела асиужеттә цәаҳәоуп ихы иаирхәаз ҳәа ҳҳәар. Ажәакала, афольклортә варианти М. Лакрба иновеллеи реиҧшымра, зегь раҧхьагьы, иахьыҧшаатәу асахьаркыратә цхыраагӡақәа рсистемаҿоуп. Иабаҟоу М. Лакрба ибзоурала ановелла иаланагалаз, инапы ҷыдазтәуа адетальқәа, асахьаркыратә ганқәа?

Ажәлар рҳәамҭа (авариант) алагоит абас: «Азахәқәа рыҭауад Ахан-иҧа иаара ахьӡала аҽырҩра ҟарҵеит. Асаӡқәа рахьтә абра далахәын арҧыс заманак. Иҧшра уҳәару, исахьа уҳәару, итәашьа-игылашьа, иҽырхәмаршьа, ишәаҳәара-икәашара – зегьрыла аӡәы дааиҵамхӡакәа, аҧхьахә иара игеит» («Абырҵкал»). Ари авариант асиужеттә цәаҳәа иааркьаҿӡаны абас иҟоуп: Ахан-иҧа иҧҳәыс Асаӡуа ҷкәын ибзырӡы ахьылҳәаз иахырҟьаны, уи аҟамчы ихиҟьеит. Аҟамчы заахаз иаҳәа ааҭҧааны, ихы хиҵәеит Ахан-иҧа. Уаҩ дааизыбзиамхаӡакәа дрыцәцоит. Ауаа еихьымӡа-еиҧымӡо ишишьҭаз, ханк ашҭа дынҭанагалеит. Аҧшәма ҧҳәыс, иусқәа зеиҧшраз анлеиҳәа, «уҩны уҟоушәа иҧхьаӡа» лҳәан, дылҵәахит. Дук мырҵыкәа ашәаҵьҳәаҩ ҽырххыла ашҭа дааҭалан, иҟалаз леиҳәеит. Арҭқәа зегь заҳауаз асаӡуа рҧыс даацәырҵын, «сара соуп быҷкәын дызшьыз, бысҭ, иара абраҵәҟьа бнапала сырҭынч», – иҳәан, иабџьар налиркит. Лара аҧсра-аиҭаҧсра лхы иаҭәалымшьакәа («лысас дылнаҧхеит ҳәа исхымӡаауа ахьӡ схуҵома?») днаиаҧызан, уаҩ дахьиҧырхагамхарыз аҟынӡа днаскьалгеит. Иаргьы ишьамхы арсны, лкалҭ днагәӡын, дынҽыжәлан, имҩа дныҟәлеит.

Ҿырҧштәыс иаагаз жәлар ражәабжь асиужет ауп шьаҭас иамоу М. Лакрба иновеллагьы. Аха афольклортә варианти ашәҟәыҩҩы инап иҵихыз ановеллеи злеиҧшқәам рацәоуп.

Ҳахәаҧшып ашәҟәыҩҩы иҩымҭа ахы шикуа: «Аҭаҳмада Цыгә Ҳанашә иашҭаҿы, аҕш-ҭла аҵаҟа ашәшьыра дыҵатәаны, ажәцәеимаақәа иӡахуан. Иҧа-заҵә Ҭемыр иакәын иззиӡахуаз. Ус ала шын, Ҳанашә ихы дҩаханы дыҧшызар, – арҧыск дыццакуа агәара даахыҵын, ашҭа дааҭалт.

– Бзиала уаабеит, дад! Улеи аҩныҟа!

– Бзиа убааит! Сышьразы исышьҭоуп ауаа, сҵәахы ламыс умазар! – иҳәеит асас.

– Уааи арахь! – иҳәан, днаиаҧысит Ҳанашә. Дыццакуа днеин, акьыба ааганы инадиргылеит аҭӡывара, нас инаиирбеит: – хыхь ухал, дада, абрахь!.. Иааиуа сара дызбап, уара умшәан».

Нас ахҭысқәа ааркьаҿны имҩаҧысуеит абас: Ҳанашә иеиликааауеит исас ауаҩы дызхишьааз (иҽы дасын,

кьарахәла диеихсит). Ауаа Ҳанашә иԥа ауапа дылаӡаны даргоит.

Аҭаҳмада дзықәшәаз ахлымӡаах ииҳәо-ииуа изымдыруа дықәнархеит. Хаха-хымш Ҳанашә иԥа дыкҿан, хахахымш исас, ауаа ианырымбоз ихәы хагаланы ииҭон. Аԥсы данырж ашьҭахь, имҩаныфа иҭаны амҩа дызлацаша иирбоит. Ашәуа ҷкәынгьы длаҟәын Ҳанашә икәымжәы акалҭ дагәӡит, нас уаҳа мҳәакәа убри амҩахәасҭа днанылан, иҽнеиҭеит алашьцара».

Арҭ аҩ-новеллак еиԥшуп, иагьеиԥшӡам. Излеиԥшу иаҳа имарианы иубарҭоуп. Актәи асиужет цәаҳәоуп аҩбатәигьы шьаҭас, схемас иамоу. Аха иазгәаҭатәуп М. Лакрба жәлар рновелла «литературатәны» ишыҟаиҵаз. Реиԥшымрагьы абраҟоуп иахьыԥшаатәу. Уи ихы ыҵнахуеит рыҩбагьы ралагалашьақәа, рхы акышьақәа рҿыҵәҟьагьы.

Актәи – ажәлар рновелла иаразнак ахҭыс хада «атәыҩа ианкны» аҿынанахоит. Ахҭҟьеиԥш иҟалаз атрагедиа раԥхьа иаашьҭнахыз аритм шамоу иниаҟьоит. Уи иақәнагоу аепикатә бжьы ҳарак зхоу абызшәала еибыҭоуп. Араҟа ахҭыс ааиуеит иеиқәырццак, иҟалогьы шааԥшуа иара иашьашәалоу, иҳараку атрагизм зныԥшуа аепикатә жәабжьҳәаратә формалоуп. Иуԥылаӡом ажәлар ражәабжьҳәаратә форма иазымдыруа, иеиуеиԥшым, абжьы рацәа зхоу ахаҿсахьақәа, ахҭысқәа. Иҳаҳауеит контрастра ззеибауа ҩ-бжьык. Ахан-иԥа иаара иазку ажәлар рашәаҳәара, рыкәашара, рҽырхәмарра иахылҵуа абжьы. Уи инашьҭархxны ахлымӡаах иҟалаз иахылҵыз атрагедиа абжьы. Ановеллаҿы инеибеиԥшны зда уаҳа царҭа амам аҟынӡа иҩагоуп адинамика. Ахҭысқәа цоит иеишьҭарххы, иҭрыс-ҭрысуа. Араҟа иаҳԥылаӡом имыцхәу ҳәа ззуҳәаша деталькгьы, ааҭгыларақәа, ахҭыси ахҭыси реиқәҳәалагақәа ҷыдала еицраԥшьуп. Аԥхьатәи логикала аҩбатәи ахылҿиааауеит. Асахьаркыратә аамҭеи аобиективтә аамҭеи еиқәшәоит.

«Ахан-иԥа дааицрашәан, иҟамчы ашиҵә-ашиҵәҳәа асаӡуа ҷкәын инаихиҟьеит. Ахҭҟьа иаҩызаз асаӡуа ҷкәын иаҳәа ҭкәыцәаа, аҭауад ԥагьа длаисын, ихы ихагылаӡамшәа деизҟьа дылкаижьит. Ҳәҳәарахеит, ҟаарахеит. Уаҳа уаҩы

дааизыбзиамхаӡакәа, ишеилагьежьуаз, асаӡуа дҩарылҵәраан, абна днылашәкәеит». («Абырҵкал».)

Ахан-иқа иани асаӡуеи рдиалоггьы иҳараку динамикала еибарку, атрагизм аҟынӡа иҩагоу аепикатә жәабжьҳәаратә тонлоуп ишымҩаԥысуа.

«Ҳаи, банаџьалбеит, бызфаз сара сакәзаап, исшьызгьы быҷкәын хазына иакәзаап, сахьаанагазгьы иара иҩны акәзаап, – аҩны дныҩнаҳәҳәан ҿааиҭит. – Бысҭ, иара абраҵәҟьа бнапала сырҭынч, – иабџьар нагаға иналиркит.

– Ҳаи, иууазеи, нанхеит! Аԥсра-аиҭаԥсра сақәшәома? Лысас дылнаԥхеит ҳәа, исхымӡаауа ахьӡ схуҵома? Асаӡи азыхәи рынамыс аҵыхәа ԥаҳҵәоума?

Абригьы аалҳәеит, уаҳа дымԥшыкәа, лысас уапак дылаҳәаны дындәылганы, иҿы аӷәра ианкны, шьҭа уаҩы диԥырхагам ҳәа ахьынӡалгәахәуаз днаскьалгеит. Иаргьы ишьамхы арсны лкалҭ днагәӡны, дҿыжәланы имҩа дныҟәлеит («Абырҵкал»).

Абраҟа зцыԥҵәахақәа ааҳгаз ажәлар рновелла М. Лакрба иновелла «Асас» иаҿаргыло, В. Ҵнариа иҩуеит: «Араҟа ауаҩра уаҩрала ихьчахеит! Абраҟа иаабоит аԥсихологиатә иашареи асахьаркыратә иашареи еиҟәыҭхашьа рымамкәа ишеимадоу. Уи ианыԥшит ҟәыӷара згым, гуманизм дула ирԥхоу, ажәлар рҟазара ашәахәа» («Абырҵкал»).

Акритик иқәшаҳаҭхара маҷк иуадаҩуп ҳәа ҳгәы иаанагоит. М. Лакрба иновеллаҿы хадара зланы ҳәа иҟоу, иара зегь зызку ажәлар рмораль-етикатә философиа, гуманизм дула ирԥхоу аидеиа аарԥшроуп. Араҟагьы ауаҩра уаҩрала ихьчахеит. Амала ари афилософиа аарԥшраҿы афольклортә сахьаркыратә стихиа инаваргыланы, автор ихы иаирхәеит аҩыра литература алшарақәагьы. Уи ауаҩы ибоит ашәҟәыҩҩы иновеллеи жәлар ражәабжьи рсиужетқәа еидикылар. Хыхь ишаҳҳәаз еиԥш, ашәҟәыҩҩы иҩымҭа ахы аник нахыс ажәлар рҳәамҭа давагылоит. Араҟа, ажәлар рҳәамҭаҿ еиԥш, аизарала ахы икӡом автор иҩымҭа. Ажәабжь алагашьагьы ашәҟәыҩҩы иҭихуа раԥхьатәи асахьақәагьы иахьатәи аҩыра литература иаҵанакуа апрозатә форма иаҳа иазааигәоуп.

Аҭаҳмада Цыгә Ҳанашә, иашҭаҿы игылоу аґш-ҵла дыҵатәаны, ажәцәеимаақәа изахуеит. Иҧеиҧшу атрагедиа зныҧшуа ҳәа егьыҟаӡам. Ҭынчроуп, аҧсабараҿы еиҭарсра дук аныҟало аҧхьа еиҧш. Азнык азы имыцхәушәа ҳгәы иабоит ажәабжь ацәеи-ажьи рзы ажәцәеимааӡахрагьы, аґш-ҵлагьы, аҭынчрагьы. Ашәҟәыҩҩы «иеилеигеит» афольклортә жәабжьҳәара аканонқәа, даҽакала иаҳҳәозар, – иаҳа ирҭбааит ановелла аестетикатә ҵакы, иҧсахит аформагьы.

Автор дааҭгыланы изҵишьуа адетальқәа зегьы рҭыҧ аҿы иаагылоит, ахҭысқәа рыҿиара иазҳа-цыҧхьаӡа. Асас ҷкәын иааираҿгьы, аҧшәмеи иареи реицәажәараҿгьы иҳаҳаӡом атрагедиахь ииасраны иҟоу аепикатә тон. Аҭаҳмада иҿы иааиз аҷкәын, – сыршьразы исышьҭоуп, сҵәахы ламыс умазар, – ҳәа даниҳәа, аҧсуа етика ишаҵанакуаз ихы ныҟәигеит, зхы имаздаз дыҧхьеикит. Дшәарҭамкәа даниҵәах ашьҭахь ауп даниазҵаазгьы аҷкәын иаґацәахаз, дзыхдырҟьоз азы.

Ажәакала, ашәҟәыҩҩы иновеллаҿы ахҭысқәа иаҳа инҭгыла-ааҭгыло ицоит. Детальла дрыхцәажәоит.

Ашәҟәыҩҩы иновелла иалеигалоит ажәлар раҧҵамҭаҿы иуҧымло ахаҿсахьақәагьы: Ҳанашә акаамеҭ изыҟалаз иазҳәо аҭаҳмада – Баз Хабыгә, иҷкәын Ҭемыр иҩызцәа, зҩыза ишьоуразы зҽырхианы игылоу арҧарцәа.

Зҧа дҭахаз аҭаҳмада игәырҩа еиқәаҵәагьы детализациа азууп. Иааҳгап Цыгә Ҳанашә иашҭа иҭалаз агәырҩа еиқәаҵәа дшыҟанаҵаз атәы зҳәо ажәақәа: «Имч ааилӡаан, длеизҟәҿит дахьгылаз Ҳанашә».

«Зҧа дымҧсыц, уҧа диумырҵәыуан» рҳәоит, – даҿын Баз Хабыгә ацәажәара.

Аха аҭаҳмада ак иаҳауамызт: иҧсы илышәшәеит».

Автор ишәа-иза иҟоу иҩымҭа иалаигалаз адиалогқәеи асценақәеи аҧхьаҩ дырзааигәартәуеит аҩымҭаҿы иҟало ахҭысқәа. Арҭ зегь зыбзоуроу, хымҧада, асахьаркыратә литература аҟынтә иаауа аҟазшьақәа роуп. Адидактикахь ииамгакәа (иаҳгәалаҳаршәап ажәлар рновелла аҟынтәи ажәақәа: «Асаӡи азыхәи рынамыс аҵыхәа ҧахҵәома?!»), аҧхьаҩ дазкылигоит аҩымҭа алогикатә финал ахь. Ахан-

иԥа иан ақьабз илыднаҵаз ауал налыгӡоит, ус зыҟалҵогьы мзызс иамоу ԥсахра зымуа жәлар рморальтә кодекс ауп. Араҟа уи ауп ихадоу. М. Лакрба дақәыӡбоит иновеллаҿы ауаԥшьра («Ҟоҳ! Ауаԥы дысшьит уҳәоу? Дзыхурҟьазеи, душьит, аха? – изымбатәбарахеит аҭаҳмада»). Аԥымҭа зегьы иагәылсуеит ари амотив. Ашәҟәыԥԥы иновеллаҿы, жәлар рҳәамҭаҿы ишыҟоу еиԥш акәымкәа, дазааҭгылоит атрагедиа ду иҟалаз: аҵәыуара, аԥсы хаха-хымш икҿаҵара, аҭаҳмада игәырԥа, исас инаскьагара асцена, адиалогқәа. М. Лакрба иԥымҭа иалаимгалаӡеит жәлар раԥҵамҭаҿы иаҳԥыло асоциалтә мотивгьы. Уи зыбзоуроугьы ашәҟәыԥԥы иԥымҭа аидеиа ахырхарҭоуп. Автор иновелла аҵакы хада – асасдкылара амч аарԥшраҿы рхы еилеикит зегьы. Уиоуп изыҵшьны иаарԥшу. Аус злоу – уаԥытәыԥса дызқәымшәац иақәшәаз Цыгә Ҳанашә иоуп, иршьызи дызшьызи рсоциалтә хылҵшьҭра аԥымҭа аидеиазы егьазҳәомызт. Убри азыҳәан ауп ашәҟәыԥԥгьы ари амотив иԥымҭаҿы аҭыԥ заимҭаз.

Арҭ аԥсахрақәа зегь хықәкыс ирымоу – аԥымҭа иаҳа агәылырҭәаареи адраматизм арҕәҕәаареи роуп.

М. Лакрба, иаҳҳәар ауеит, ажәытә ҵакы агәылыршәаразы аепикатә форма алшарақәа максималла ихы иаирхәеит ҳәа, аха уаагь даанымгылакәа, иҿибаауеит аԥыратә литература иаҵанакуа аҿатә формалагьы. Иахьатәи аԥхьаԥ, аԥсуа ԥхьаԥ имацарагьы иакәымкәа, дизхәыцны ауп ашәҟәыԥԥы иреиҕьқәоу иновеллақәа шаԥиҵаз.

Ажәлар рҳәамҭаҿы ишыҟоу еиԥш акәымкәа, М. Лакрба иԥымҭа иаҳа иеиҵихит. Уи ҽԥныҳәас иузиҭом иара, аԥымҭа асиужет ус аҭахын, жьымдырҵас иалыҳәҳәо, иацәтәымынгьы иҟаӡам. Аамҭа аиҵыхра автор иақәнаго асахьаркыратә ҳасабтә азылихит, ус зыҟаиҵаз амзызгьы ахьыԥшаатәу аԥыратә литературеи жәлар рҿаԥыцтә рҿиареи аҟазшьа аарԥшраҿы ирымоу аметодқәа реиԥшымраҿоуп.

Б. ШЬЫНҚӘБА ИРОМАН «АХРА АШӘА» АҪЫ АЖӘЛАР РАШӘЕИ РАЖӘЕИ РСАХЬАРКЫРАТӘ ЛШАРАҚӘА

Аҩажәатәи ашәышықәса 60-тәи ашықәсқәа рзы Б. Шьынқәба жәашықәса аус адиулон иажәеинраалоу ироман «Ахра ашәа».

Абри аҩымҭа далацәажәо, аҧсуа литератураҭҵааҩ, Баграт Шьынқәба ирҿиамҭа ҷыдала аҭҵаараҿы зыхәҭаа ду аду Вл. Аҵнариа иҩуеит:

«...Абхазская устно-поэтическая поэзия, давшая в свое время такой сильный толчок зарождающейся молодой литературе не перестает влиять и на творчество современных абхазских поэтов. Но, если зачинатели абхазской литературы Д. Гулиа и И. Когониа не могли еще полностью освободиться от прямого влияния устно-поэтических трагедий, и часто не шли дальше из литературной стилизации, то Б. Шинкуба, как представитель больше возросшей культуры, стоит на новой эстетической точке, и подходит к устному творчеству родного народа со сложившемся общественно-историческим мировозрением, которое позволяет ему на основе народного сказания создать новую поэтическую концепцию, совершенно новое, не похожее ни на один из устных варинтов, художественное произведение со своим сюжетом, композицией и поэтической техникой» [36].

Ара ишаабо еиҧш, Б. Шьынқәба иҩымҭа гәыцәс иаиуз ажәлар рашәаҳәара иаҧсахаз афырхаҵа, анхаҩыҷкәын Кьахь Ҳаҵьараҭ ихаҿсахьа, иҧсҭазаара ахҭыс мҩа акәхоит. Ажәлар рҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәа – арҿиаратә ҧҵамҭақәа раҳасаб ала иҭышәаынтәалахьаз, инагӡа-аагӡаз

[36] В. Л. Цвинариа. Творчество Б. В. Шинкуба. Тбилиси, 1970. С. 82.

ажәлар репикатә ашәақәа ракәзар, Кьахь Ҳаҵьараҭ изку ашәа ихьшәоу аамҭа излаҵанакыз ала, даҽа ҟазшьақәакгьы шьҭнахит. Дызлиааз аамҭа аҭагылазаашьа аҟазшьақәа ари ашәа афырхаҵа инырит. Аамҭала зааи жәлар иаҧырҵаз афырхацәа (Ҧшькьаҿ-иҧа Манча, Шарыҭхәа-иҧа Мсоусҭ, Аҵыр-иҧа Данаҟаи, Инаҧҳа Кьагәа уб. иҵ.) рхықәкы, рус хада – жәлари рыҧсадгьыли рыхьчара акәын изызкыз. Урҭ рықәҧара хықәкы хадас иамаз ақәылаҩцәа раанкылара, рыҧхьацара, рыхьчара акәын. Кьахь Ҳаҵьараҭ изку ашәаҿы арҭ ахҭысқәа рцымхәрас иҟоу асоциалтә мотив ауп. Уи ауп ари ашәа аҵакы хада еидызкыло, ашәаҿы аҭыҧ змоу ахҭысқәагьы ҵаҵӷәыс ирымоу.

Апоет ари аҩымҭаҿы ажәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭа иаҧнаҵаз Кьахь Ҳаҵьараҭ ихаҿсахьа фырхаҵа хадас дыҟоуп. Аха алитературатә ҧҵамҭаҵәҟьа аҧҵараҿы жәлар рҿаҧыцтә, рсахьаркыратә лшарақәа инарываргыланы ахархәара аиуит иара иатәу асахьаркыратә литература аҟазшьақәагьы. Уимоу, урҭ ирымоуп аҧыжәара (асиужет, афабула, ахаҿсахьақәа рҭаӡра-раҧҵара алитературатә сахьаркыратә цхыраагӡақәа уб. иҵ.).

Б. Шьынқәба ари аҧҵамҭа аҩразы кыр аҵьабаа ихы иаирбеит иҩымҭа афырхаҵа хада дызлиааз аамҭа ҭоурыхла аҭҵааразы. XIX– ашәышықәса анҵәамҭеи XX-тәи ашәышықәса алагамҭеи роуп автор иҩымҭа аамҭала иаҵанакуа. Усҟан Аҧсны иааихьан, ршьапы рҳахьан акапиталисттә еизыҟазаашьақәа. Аҧсуа патриархалтә ҧсҭазаара ауаажәларратә еизыҟазаашьа ҿыцқәа аланагалахьан. Уи иахылҿиааиуеит аҿыц еиҭанеиааиракәа. Абарҭқәа зегь азҧхьагәаҭаны ауп апоет ари аепикатә ҧҵамҭа ду, иажәеинраалоу ароман, аҩра нап шаиркыз. Жәлар рашәа апоет дхьанарҧшит афырхаҵа дызлиааз аҭоурыхтә аамҭахь.

Хыхь иааҳгаз агәаанагара шьақәнарӷәӷәоит апоет иҳаҩсыз ашәышықәса 60-тәи ашықәсқәа рзы иҭыҵыз иалкаау иҩымҭақәа реизга актәи атом иациҵаз аҧхьажәа «Ашықәсқәа рышьҭа»: «Жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа анҵо ақыҭа санрылаз акәын. 1948 шықәсазы, ҭагалан, Гәдоуҭа араион Оҭҳара ақыҭан ҳаҟоуп Ш. Инал-иҧеи

сареи. Ҳаиҭоуп еицырдыруа аԥхьарцарҳәаҩы Ҟасҭеи Арсҭаа. Ҳшеицәажәоз, абраҟа ицәырҵит Кьахь Ҳаџьараҭ иҭызшәа, ҵабыргуп, уаанӡагьы издыруан жәлар рфырхаҵа изӡбахәқәа, аха раԥхьа абраҟоуп иахьеилыскааз Ҳаџьараҭ ихаану ауаа иахьагьы ишыҟоу, иара аԥшәма ҳазҭазгьы знықымкәа дшибахьаз, Оҭҳара ақыҭан акәын иара иҽахьишьызгьы. Адырҩаҽны ҳнаган иаҳирбеит Кьахь Ҳаџьараҭ дахьыҵәахыз аҳаԥгьы.

Уи ауха Ҟасҭеи иҩнаҭаҿы ауп раԥхьаӡа ашәҟәы иахьаныстҵаз Кьахь Ҳаџьараҭ иххәааау жәлар рпоемеи афырхаҵа иан лмыткәмеи. Абри ауха инаркны Ешыратәи анхаҩы ҷкәын ихаҿсахьа ҭаха снамҭо иалагеит. Егьџьашьатәымзи нас: ауаҩ иибац баша нхаҩы ҷкәынак, анапанҵараҵәҟьа ззымдыруаз, шәара ҟамҵакәа даҿагылеит асоциалтә залымдара. Иԥшаарц, насгьы ихьчарц иақәикит ананамгеи агәаҟи рзин. 1905–1907 шықәсқәа рызтәи актәи аурыс револиуциа анеилашуаз акәын, Ешыратәи анхаҩы ҷкәын иқәгыларақәа анымҩаԥысуаз... Аԥсны еиԥш афеодалтә цәынхақәа ахьыӷәӷәаз, акапитализм аҿиара иахҟьоз арыцҳарақәа, аҵарадара, ажәытә лашьцара, ашьоура, аха даҽа ганкахьалагьы иадшылон актәи ареволиуциа ашәаԥшь ду... Ана-ара иҵҟьон аҽԥыхәшә еиԥш знап амца аҵаз, ргәаҟра ихыҵуаз. Урҭ ацыԥхьқәа руак ахьынкашәаз иҵнарҟьаз мцазар акәхап Кьахь Ҳаџьараҭ иқәгыларагьы.

Абас нап асыркит абри атема уадаҩ иалхны, Ешыратәи анхаҩы ҷкәын ихаҿсахьа агәҭа инаргыланы, амҽхак кыр инарҭбааны, иажәеинраалоу ҩымҭак аԥҵара. Иаарыцқьаны 10 шықәса садхалеит аҩра. Хаз шәҟәны иҭыҵит «Ахра ашәа» 1965 шықәсазы. Ирҳәоит, ан илыхшаз зегь раҵкыс иаҳа аџьабаа здылбалаз дреиӷьалшьоит ҳәа. Уи акәу, сҩымҭақәа зегь рахьтә «Ахра ашәа» иаҳа ирылкаашәа сахәаԥшуеит»[37].

Ишаабо еиԥш, апоет инеиҵыху иҩымҭа иазкны иихәаз аҭҵааҩы даара дзызҿлымҳахаша агәаанагарақәа изцәырнагоит. Автор иажәеинраалоу ироман хьаҳәа-

[37] Б. Шьынқәба. Иалкаау иҩымҭақәа. Ҩ-томкны. I атом. Аҟәа, 1967. Ад. 28–29.

ꜧахәада хыцхырҭа хадас иаиуз ажәлар ражәа-рашәа иаԥсахаз Кьахь Ҳаԥьараҭ изку ашәақәа ракәхеит.

Уимоу, иара Арсҭаа Ҟасҭеи иԝны Грышьа Аиба иҟнытә ианиҵаз ашәа егьырҭ авариантқәа раасҭа инагӡа-аагӡоуп. Апоет Кьахь Ҳаԥьараҭ ихҭыс, ихаҿсахьа, иара ишазгәеиҭаз еиԥш, кыр шықәса дазҿлымҳан, игәы иҵхон. Апоет Кьахь Ҳаԥьараҭ ихаҿсахьа, иуаԝра, ихҭыс агәбылра икит, датәнатәит. Иара ишиҳәаз еиԥш, кыр аамҭеи кыр ԥьабааи адиҵеит. Иҭиҵааит афырхаҵа дызҭагылаз аамҭеи аҭагылазаашьақәеи инҭкаа-ааҭкааны, убри анаԝсан нап аиркит инеиҵыху, ашьҭахь ироманхаз аԝымҭа ду «Ахра ашәа» аԥҵара.

М. Лашәриа, Б. Шьынқәба ироман «Ахра ашәа» иазкны иԝыз инеиҵыху истатиа «Ахра ашәа» аҿы иҳәоит: «Апоет Баграт Шьынқәба илшеит абри аԝымҭаҿы аԥсуа жәлар знысхьоу аамҭа, ркультура, рҵас, ржәытә ҭоурых азы иахьа уажәраанӡа иҳәамыз, уаԝы игәы иахәаша сахьаркырала ажәа ҿыц аҳәара, уаԝ дзызхәыцша, иҵаулоу ахаҿсахьақәа рцәыргара.

Ароман аԝныҵҟатәи мчыс, гәаԥшьс Ҳаԥьараҭ Кьахьба дамазаргьы, цәеижьс, ꜧашәс, гәыс аԥсуа жәлар зегьы амоуп. «Ахра ашәа» аԥсуа жәлар ирыххәааау, зымҿхак ҭбаау, здаҟьақәа рҿы аԥсуа нхаԝыжәлар, аԥсуа милаҭ ааскьатәи еиԥш, наскьатәи рҭоурыхгьы цәыргоу, амилаҭ цәа зхоу ҭоурыхтә ԝымҭоуп.

Ароман «Ахра ашәа» аҭоурых-фырхаҵаратә тематика иазку, драмара зуа социалтә романуп. Уи исахьаркны иааирԥшуеит ҳшәышықәса алагамҭаз, еиҳарак 1905–1907 шш. рызтәи аурыс буржуазиатә револиуциа анымԝаԥысуаз аамҭазы Аԥсны ҭагылазаашьас иамаз: анхаԝыжәлари ҭауади-аамысҭеи реизыҟазаашьа, ареакциеи адемократиеи реиҿагылара. Ароман ахы инаркны аҵыхәанӡа иаацәырҵуа дарбанзаалакгьы абри асоциалтә ԥсҭазаара дадҳәалоуп»[38] ҳәа азгәеиҭоит истатиаҿы М. Лашәриа.

---

[38] М. Лашәриа. «Ахра ашәа». Аж. «Алашара» № 6, 1965. Ад. 84–94.

Уи иашоуп, аха усҵәҟьа иҟазма усҟан? М. Лашәриа ҷыдала иазгәеиҭеит ароман афырхаҵа хада иҭыԥи ироли ароман зегьы аҿы. Диашоуп астатиа автор абас аниҳәо: «Аҩымҭа актәи адаҟьа инаркны аҵыхәтәантәи аҟынӡа дубоит ароман фырхаҵа хадас иамоу аԥсуа нхаҩы Кьахьба Ҳаџьараҭ. Уи иоуп автор шьаҿацыԥхьаӡа илаԥш зху... Б. Шьынқәба ихы иаирхәоит зыӡбахә имоу афырхаҵа изку ажәлар рҳәамҭа. Аха Кьахь Ҳаџьараҭ – ари мифологиатә фырхаҵам, аԥсҭазаараҿы иҟаз, зыхҭыси зыԥсышьеи иахьанӡагьы ауаа иргәалашәо Ешыратәи нхаҩуп».

Аха уи анаҩсан М. Лашәриа иихҳәо агәаанагара: «Ҳаџьараҭ фырхаҵас дызмоу абри аромангьы – жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭа иалху рҿиамҭаӡам. «Ахра ашәа» зегь раԥхьаӡагьы – автор ифантазиа иаӡбаз, ибаҩхатәра иаҳнаҭаз ҩымҭоуп» ҳәа аҳәара маҷк аиаша иацәыхаразар ҟалап.

Ганкахьала, М. Лашәриа диашоуп, ҳәарада Б. Шьынқәба ироман аиндивидуалтә рҿиара иатәыишьҭроу ԥҵамҭа дууп, араҟа иаҳԥыло аҭоурыхтә ҭагылазаашьеи ахҭысқәеи аԥсуа жәлар рыԥсҭазаараҿы аҭыԥ змаз фактқәоуп, аха ажәлар рашәа иарҿиаз афырхаҵеи уи дызҭагылаз аамҭеи шынеибакәу афольклор адунеи иадҳәалоуп, хыҵхырҭа хадас иаиуит апоет иҩымҭа формалагьы ҵакылагьы. Избанзар, Б. Шьынқәба дхызхыз жәлар ражәарҿиара игәанаҭаз афырхаҵа, апоет иажәақәа рыла иаҳҳәозар иалнахыз, иаԥсаны иабаз («Иалнахыз далнахт, иаԥсам дабаӡом») исахьарку афольклортә хаҿсахьа ажәлар иаԥырҵеит, ус анакәха, апоет «ибаҩхатәра иаҳнаҭаз» ахаҿсахьа жәлар ражәарҿиара, ражәартәарагьы иатәыишьҭроуп. Уи ахаҿсахьа ихы иаирхәеит иара иитәу, иаԥиҵаз асахьаркыратә ҩымҭаҿы. Араҟа насыԥла иеиқәшәеит жәлар ргении аҟыбаҩ ду змаз апоет игәамчи, ирҿиаратә лшареи.

Уи адагьы, ишазгәаҳҭахьоу еиԥш апоет ари илитературатә ҩымҭаҿы ахархәара роуит ажәлар рҿаԥыцтә рҿиара аԥҵашьеи, артәашьеи (асиужет, акомпозициа, апоетика, асахьаркыратә цхыраагӡақәа: аепитет, аметафора, аиҿырԥшра, ашәа аҟазшьа ҷыдарақәа уб. иҵ.)

рҟазшьақәагы. Аиашаз Б. Шьынқәба ироман «Ахра ашәа» аиндивидуалтә рҿиара иахылҵыз ацымҭоуп, аха извыстәым гәаанагароуп ари ацымҭаҿы иҷыдоу, ган рацәала зхы аазырҧшуа жәлар рашәа асахьаркыратә лшарақәагы шыҟоу, уи ацымҭаҿы аҭыҧ иааннакыло шхатәроу автор ицымҭа аҧҵараҿы, арҭ зегьы рыхәҭаа ду шыҟоу автор ироман «абацыи ацәеи-жьи» рҿы. Ҳәара аҭахума, ишаҳҳәаз еиҧш, Кьахьба Ҳаџьараҭ жәлар рҭоурыхтә ашәа иатәу, иарҿиаз фырхаҵоуп, хаҿсахьоуп, аха апоет иаҧҵамҭаҿгьы фырхаҵа хадара зуа хаҿсахьахеит. Б. Шьынқәба жәлар рашәа инаҭаз, иаликааз афырхаҵа исахьаркраҿы асахьаркыратә литература, ҷыдала алитературатә роман ажанр аҧҟарақәа дрықәныҟәеит. Араҟа аҭыҧ амоуп, хархәаара азууп, Мушьни Лашәриа ишиҳәаз еиҧш, автор ифантазиеи аиндивидуалрҿиаратә хыҭҳәааи рылшарақәагы. Ҳәарада, Кьахь Ҳаџьараҭ ихаҿсахьа Б. Шьынқәба ироман аҿы афольклор алшарақәа инарываргыланы ианыҧшит асахьаркыратә литература аҟазшьа ҷыдақәагы. Уи ахаҿсахьа ажәлар рашәа иарҿиаз шакәугьы, автор ицымҭаҿы ишьҭнахит алитература иатәу аҟазшьақәагы, апоет ифырхаҵа идеиала, ҵакыла далаирхәит дызҭагылаз аҭоурыхтә аамҭа иатәыз асоциалполитикатә ҧсҭазаарагы.

А. Гогәуа, Б. Шьынқәба ицымҭа ду иазкны ажурнал «Алашара» № 1, 1967 шықәсазы ианиҵаз истатиаҿы ицуеит: «Ари апоема ала, автор ҳҭоурых «иахьахьуаз» џьара инапы ақәикит, иааирҧшит аҧсы ахаҵаны, литературатә ҭынханы ажәлар ириҭеит... Кьахь Ҳаџьараҭ иқәгылара, зегьынџьара иахьахьыргӡаз, ихьӡ-иҧша лакәҵас еиҭарҳәо иахьыҟалаз аҿы аамҭа иабзоуроу рацәоуп».

Ҭоурыхла уахәаҧшуазар А. Гогәуа ииҳәо иашоуп: «Кьахь Ҳаџьараҭ... усҟантәи анхацыжәлар раҧхьа игылаз рҵеицәа дрылукаартә дыҟан... ҵара змамкәа жәлар «руниверситет» иалгахьаз, аҧсуа ламыси, аҧсуа жәлар рҟазшьа ссирқәеи зда-зшьа иалаз, изыҧсҭазаараз арҧысн. Убри аҟынтә ауп уи иҟны изааҧшыз ашәақь агәыцә икылагылахьаз ахызаҵә еиҧш, дызҭнарҟьаз ажәлар ргәаҿы ашьҭыҵра иаҿыз агәамч, агәыҕра, ахықәкы ҿыц. Уи усҟан дхызаҵәын, аха, ашьҭахь излааҧшыз ала, жәлар рыцныҵҟа ахызаҵәқәа

рацәаӡаны рыртәаара напы аларкхьан, ргәы иҭашәаахьан акәиц, аиашз аҵыхәтәаны амцабзҵәҟьа зхылҟьаз» [39].

Апоет инҭкааны иҭиҵааит афырхаҵа дызлиааз, дызҭагылаз аҭоурыхтә аамҭа, ихы-иԥсы, игәы иалигартә аҟынӡа дҭиҵааит, уи аамҭа иалиааз анхаҩы ҷкәын, жәлар рашәа иаԥсахаз афырхаҵа Кьахь Ҳаџьараҭ. Апоет ибзиаҵәҟьаны идырит дзызҿлымҳахаз ауаҩы дзакәыз, иҟазшьа, илшарақәа, ифырхаҵара мзызс иаиуз афактқәаагьы. Кьахь Ҳаџьараҭ ихьӡ-иԥшеи ихаҵареи Аԥсны иахыҵәаз ҵакыс иамаз. Афырхаҵа иаамҭазгьы, ҳаԥхьаҟагьы аԥсуа жәлар рыхдырраҿы ихаҿсахьеи ихыԥшеи рҵакы шьахәла иеиликаауан апоет. Ас аҩымҭа аԥҵара адырреи, агәамчи, аҟыбаҩ дуи аҭахын, адәахьала уахьахәаԥшуа адунеитә литератураҿы имаҷмшәа убоит абри еиԥш иҟоу асахьаркыратә ԥҵамҭақәа. Аха инагӡаны, инҭкааны, инарҵауланы уагәылаԥшыр, ари аҩымҭа аформа иаҵанакуа зегьы ҿыцуп, «Ари апоет Баграт Шьынқәба итәуп, уаҳа адунеи аҿы аҽаӡәы «иеихаҭыԥ» узанбаалом... «Ахра ашәа» адунеи литература иалкьны хазы игылаӡам, уи ианырит адунеитә литературагьы аԥышәа рацәаны, аха ара аҭыԥ ҕәҕәагьы ннакылеит – ҷыдала аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә рҿиареи алитературеи ртрадициагьы. Аформа аганахь ала иаҳҳәозаргьы ареалтә литература атрадициақәа рԥышәа нагӡа иатәу ҩымҭа ҿыцуп «Ахра ашәа» [40].

Абраҟа ҳазлацәаажәо аҿыцра аныԥшуеит афырхаҵа хада ихаҿсахьа аиҿкаашьагьы. Кьахь Ҳаџьараҭ дуаҩ нагоуп, уи иҭеиҭԥши игәаҭеи еицнаргоит, аԥсуа хаҵа иуаҩра иуаҩроуп, аиаша дадгылоит, ахәахәа даҿагылоит, аҟыбаӡыбеи ахәмгареи ирҿагыланы ақәԥара иаӡрыжәыз фырхаҵоуп.

Автор иаԥиҵаз ахаҿсахьа иаҕацәа драҕоуп, нышәара иқәӡам, аха урҭ даныҿагылоугьы дызлариаааиуа, зегь раԥхьаӡа иуаҩралоуп, урҭ раҵкыс иара хараӡа дҳаракны дааирԥшуеит. «...Кьахь Ҳаџьараҭ ихаҿсахьа иадҳәалоуп

[39] А. Гогәуа. Апоет идгьыл кәаза аҭоурых. Аж. «Алашара». № 1, 1967. Ад. 71–76.

[40] А. Гогәуа. Иарбоу аҩымҭа. Ад. 76.

акыр хшыҩҵак, уи ихаҿсахьа иадҳәаланы иӡбоуп аҭоурыхи аамҭеи ишрыҵанакуала акыр зҵаара – абзиабареи ауали, ауали ауаҩреи; абзиеи ацәгьеи, ажәлар рԥареи аб иԥареи, асоциалтә залымдара иахылҵыз еиуеиԥшым ацәгьахәыцрақәа, аиҵаҟәаҟәарақәа рызҵаарақәа. Абарҭ зегьы ирылыҳәҳәо игылоуп, ҭоурыхла аҽазны иеиԥшымкәа зҵакы ҳаракхаз, зҵакы ҿыцхаз абзиабара ду – ажәлар рус азы аҟәԥара, аԥсҭазаара азкра. Абри ныҟәызго дрылыҳәҳәо дгылоуп «Ахра ашәа» аҿы иара Кьахь Ҳаџьараҭ».

Алықьса Гогәуа Б. Шьынқәба иҩымҭа ду аԥсуа литературеи аԥсуаа рдоуҳатә культуреи рзы ҵакыс иамои иахьынӡаӡырнагои дахьалацәажәо иҩуеит: «Баграт Шьынқәба ипоетика, 30-тәи ашықәсқәа рзы аӡыхь еиԥш ҳмилаҭтә доуҳатә ҵауларахьтә иҩыҵшәаз, иахьа амахәҭа рацәа, аҟәыҵәа рацәа змоу, зхатәы мҩа амшынахь илызхыз поетика ҕәҕәоуп. Абри апоема (астатиа автор «Ахра ашәа» поемоуп ҳәа иԥхьаӡоит. – *В. А.*) еиԥшу, апоема иаҭахыз аматериал ду, хкы рацәала ԥштәы рацәала, дарацәала еиларсыз, аҭоурыхтә фактқәа инадыркны аетнографиа аҟынӡа, аҩнадара еиԥш иҟаз аҵасқәа инадыркны ареволиуциа атеориа аҟынӡа – зегьы «напы» ҕәҕәала еилыргяны, сахьаркыратә маҭәахәра руа, досу иахьрыхәҭаз, еиҳа «рҽеахьаадырԥшышаз» иргылт. Ари абаҩхатәра ҕәҕәа иапоетикоуп, иамчуп».

Б. Шьынқәба заатәи иҿара шықәсқәа раан, ипоезиаҿы раԥхьаӡатәи ишьаҿақәа анеихигаз еиԥш, уи шамахамзар ажәлар рҿаԥыцтә ԥҵамҭақәеи, иеиҳабацәа (ҷыдала Дырмити Иуеи) рпоезиа анырра иамазҭгьы, дырхьыԥшымызҭгьы, ибаҩхатәра ҷыда иабзоураны иарласны ари анырратә етап даиааины, ҟазарала аиҿыбаара илиршеит ажәлар рҿаԥыцтә рҿиара атрадициақәагьы, аԥсуа литература атрадициақәагьы, адунеитә литература, ҷыдала апоезиа асахьаркыратә лшарақәагьы. Убарҭ зегьы ирыбзоураны иҳауит зынӡа иҿыцу, даҽа ҩаӡарак аҟынӡа инагоу, ҟазарала изҩыдоу, даҽа поезиатә культурак иаламҩашьо Баграт Шьынқәба ирҿиара-сахьаркыратә дунеи.

Б. Шьынқәба ииашаны иазгәеиҭеит, дарбан шәҟәыҩҩзаалакгьы, аӡәы еиҳаны, егьи еиҵаны, иахьцалакгьы џьара

акала ирҿиамҭа ианымҵшыр залшом ажәлар рҿаҧыцтә рҿиамҭа ҳәа. Уи зырҭабыргуа апоет игәаанагаракәа ҳҧылоит иқәгыларақәеи, ишәҟәқәеи ирыциҭахьоу иаҧхьажәақәа уҳәа кырџьара рыҟны.

Лымкаала ажәлар ражәарҿиара аҭак ду амоуп ҳәа иҧхьаӡоит уи еиҳаракгьы иҷкәыну, аабыкьа ииз, аҿиара, аҭышәынтәалара иаҿу алитератураҟәа рзыҳәан. Апоет иҟазаразы, амилаҭ поезиа аҷыда ҟазшьақәа реихаҳаракәа рзы, абызшәа арбеиаразы уҳәа убас алитература адунеи кыр ганрацәала аиҿкаараҿы дааразa ирацәоуп иаҭанакуа ахатәы фольклор адырра (анырра) ашәҟәꝍыратә традициа ҿыц иахьышьақәгыло алитератураҟәа рҿы.

Апоет ихы иаирхәоит еиуеиҧшым амꝍақәа ажәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа рхархәараҿы. Аха арҿиаꝍы уи дшазнеиуеи ихы ишаирхәози аамҭала еиҧшӡам. Дышқәыҧшыз зыбзиабара икыз ажәлар рҳәамҭақәеи рашәақәеи нап аиркуеит урҭ ақьаад ранҭарала. Раҧхьаӡатәи иажәеинраалақәа ҟазшьалагьы формалагьы ажәлар рашәа иазааигәоуп, иацырҟьоуп. Аха апоет изҳацыҧхьаӡа идырра аинҭәылара амꝍа ианықәла нахыс, афольклор аҷыдаракәа – асахьаркыратәи аҭакытәи ҟазшьақәа рхархәаашьагьы аган рацәа шьҭнахит. Иҟоуп уи афольклортә сиужетқәа имҧсахӡакәа ирҿиамҭақәа гәыцәс ианроуа, еиҳаракгьы абалладақәеи ахәыҷқәа ирызку алакә-поемақәеи рҿы.

Аха иҟоуп имаҷымкәа апоет жәлар ражәарҿиара амотивқәеи ахаҿсахьақәеи рҿиаратә маҭәахәык ҳасаб ала ихы иархәаны асиужет ҿыцқәа анаҧиҭогьы. Иааҳгап абаллада «Гәында-ҧшӡа». Ари абаллада, Нарҭаа репос амотивқәа рыла ишеиҿкааугьы, иааидкыланы аҭыхәтәантәи аепос асиужет акәӡам шьаҭас иамоу, «уи харантә социалла литературатә реминисценциак аҳасаб ала аепос угәаланаршәоит ауп, изызкыҭәҟьоу ҳазну аамҭазтәи (апоет иаамҭазтәи – *В. А.*) аҳҭысқәа роуп»[41]. Иара убасшәоуп апоет аҭыхәтәанӡа иаҧиҭаз аҧсуа жәлар рџьынџьтәылатә еибашьра зныҧшыз абаллада «Аҧсадгьыл зхы ақәызҭаз, иқәӡам аҧсра» шаҧҭоугьы. Апоет абаллада

---

[41] Ш. Салаҟаиа. Б. Шьынқәбеи аҧсуа фольклори. Агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь», 1992, маи 15, № 86.

ахьӡ ахыцқәа ирҭакны иацитцеит «аҿатә баллада» ҳәа. Ари абалладаҿы иҳамоу ажәлар рфырхаҵаратә ашәа ахыԥшеи адоуҳаи роуп. Аҩымҭа аиҿартәышьагьы аҵакгьы автор ихи, иԥси ирылихыз ауп.

Ажәлар рашәеи рҳәамҭақәеи ҵацҵгәыс, мҩақәҵагас иҟалеит апоет кыр иџьабаа здиҵаз иажәеинраалоу ироман «Ахра ашәа» азгьы. Аромани ажәлар рашәеи ражәарҿиараҿы реизыҟазаашьа азҵаара аҩымҭа аҭҵаараҿы иҷыдоу аҭыԥ ааннакылоит. Хыхь ишазгәаҳҭаз еиԥш, уи азы автор игәаанагаракәа, игәалашәаракәа рҿы ибзианы, инеиҵыхны дрылацәажәахьеит. Автор ишазгәеиҭаз еиԥш, 10-шықәса аус адиулон ари аԥҵамҭа ду. Афольклортә сиужетқәеи амотивқәеи, ахаҿсахьақәеи, уи асахьаркыратә лшарақәеи (апоетика, ажәа артәашьа, абызшәа уб. иҵ.) шьаҭас ишамоугьы, ари аҩымҭа хараӡа урҭ рҳәаақәа ирҭыҵит. Инеидкыланы ҩажәатәи ашәышықәса алагамҭазтәи Аԥсны асоциал-политикатә, ауаажәларратә ҭагылазаашьа кыр инарҭбааны аарԥшра илиршеит автор. Аха еиҭаҳҳәап, иара апоет ишазгәеиҭаз еиԥш, ари зпанорама кыр иҭбаау аҩымҭа аԥҵараҿы ажәлар ражәарҿиара арольгьы кыр шаҵанакуаз, ауаҩы ибарҭоу аҭыԥ шамоу, уи шымҩақәҵагахаз.

Абраҟа иааркьаҿны акәзаргьы иҳәатәуп Б. Шьынқәба ирҿиараҿы ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа инарҭбааны ихы ишаирхәаз ипрозатә ҩымҭақәа рҿгьы. Апоет, ишдыру еиԥш, еиҳарак апроза даназхьаԥш еицырдыруа ҟаза дук иаҳасаб ала данышьақәгыла ашьҭахь ауп, аха араҟагьы уи ихы ааирԥшит ихатәроу апрозатә ҩымҭақәа дравторны. Раԥхьаӡатәи иажәабжь «Чанҭа дааит» инаркны иахәҭоу аҭыԥ ааннакылоит афольклор, уи анырра, иаҳа аҽеиҵнахуеит аҭоурыхтә роман (аубых жәлар ирбаҟахаз) «Ацынҵәарах» аҿы. Уи амҽхак ҭбаахоит ганрацәала аҵыхәтәаны иаԥиҵаз ироман «Ахаҳә еиҩса» аҟны.

Б. Шьынқәба ироман «Ахаҳә еиҩса» ада изаҟаразаалак фольклортә материалк џьара икьыԥхьны иҳамаӡамшәа ҳаҟазаргьы, абри ароман амацарагьы аԥхьаҩ инеидкыланы ихаҿы иааигар илшон аԥсуа фольклор ажанртематикатә еилазаара. Убас ирацәоуп ара ахархәара

змоу ажанрқәа: аепос (Нарҭаа, Абрыскьыл, ақьабзтә поезиа, еиуеиԥшым анцәахәқәа ирызку аныҳәаҏақәа), агарашәақәа, абзазаратә поезиа, ахьӡыртәқәа. Ахәыҷтәы фольклор, ахәыҷы хәмарҏақәа, ажәарццаккәа, ажәаԥҟақәа, уҳәа убас ирацәаӡаны жанрлеи тематикалеи еижәлантәым арҿиамҭақәа. Ганкахьала, убарҭ зегьы ирыбзоураны ароман «Ахаҳә еиҩса» аԥсуа литератураҿы даҽак иаламҩашьо аетнографиа-бзазаратә ҟазшьа аанахәеит. Даҽа ганкахьала, ҳара иҳауит панорама ҭбаала аԥсуа қыҭа, аԥсуа жәлар рҭагылазаашьеи рыԥсҭазаареи зныԥшыз асахьаркыратә ҩымҭа ду, ган рацәала, ҟаза зҩыдала еибыҭоу ароман. Д. Гәлиа ироман «Камачыч» азы аҩажәатәи ашәышықәса 1900–1910-тәи ашықәсқәа рзы аԥсуаа рыԥсҭазаара иаенциклопедиахазар, Б. Шьынқәба ироман «Ахаҳә еиҩса» 20-30-тәи ашықәсқәа рызтәи жәлар рыԥсҭазаара ганрацәала ишьҭызхыз, рҭоурыхтә ԥсҭазаара шьахәла изныԥшыз прозатә сахьаркыратә енциклопедиоуп ҳҳәар, аиаша ахаҭа акәхоит.

Аҵыхәтәаны иҭыҵыз автор иеизгақәа зну 5-тәи атом аҿы апоет ианиҵеит заа (1951–1961 шықәсқәа рзы) ииҩыз ажәабжьқәа: «Ламшьаҵә илахьынҵа» (1951), «Мҩамш» (амҩасҩы ианҵамҭа) (1961). Иара абри атом аҿы хазы ианиуп «Ажәабжьқәа» ҳәа хыс изиҭаз ипрозатә ҩымҭа кьаҿқәа: «Ани алабчашь мыжда ԥшааны исызнаг», «Акаамеҭ ҟалеит» уб. иҵ., зынӡа иҟоуп ԥшь-жәабжьк, аамҭала ирыҵаркуеит 1951 шықәса инаркны 1993 шықәсанӡа. Ҷыдала иазгәаҭатәу – автор арҭ ажәабжьқәа азеиԥш хыц иҭакны иаҵаиҩуеит: «Жәлар рҿаԥыц ҳәамҭақәа шьаҭас ирымоуп» ҳәа. Ажәак ала, апоет заагьы (еиҳарак ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ранҵара нап анаиркы аахыс) апрозаҿгьы ихы аԥышәаара далагахьан.

Ихадоу, абарҭ хыхь еиқәаҳаԥхьаӡаз ажәабжьқәа рҿгьы иаабоит ажәлар ражәарҿиара имачымкәа анырра шроуз. Аха автор ипрозатә ҩымҭақәеи ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәеи реиҿцаара, аҵыхәтәантәиқәа рҭыԥи рролььи автор иҩымҭақәа рҿы алацәажәара хара ҳагоит, насгьы уи азҵаара апоет ирҿиамҭақәа рыҭҵаараҿы хаз ҷыдала ахцәажәара зҭаху, кыр зҵазкуа, иҭҵаатәу проблемоуп.

Ҳаиасп Б. Шьынқәба ироман «Ахра ашәа» аҟны ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ныррас иҟарҵази, урҭ автор иҩымҭаҿы ҭыԥси рольси иааныркылаз азҵаара алацәажәарахь. Автор иҩымҭа ажәлар рфырхаҵаратә епос шьаҭас ишаиуз шьақәырӷәӷәаара аҭахӡам. Уи иара Баграт Шьынқәба хыхь иааҳгаз игәалашәараҿы дазааҭгыланы далацәажәеит. Аус злоу: 1) иарбану ҷыдала изҵазкуа ажәлар рҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәа рҟнытә ахархәара зауз, аҿаԥыцтә ԥҵамҭа-ашәа, Б. Шьынқәба ироман «Ахра ашәа» аҟны хархәареи цхыраагӡареи зауз; 2) насгьы ажәлар ражәарҿиара иеиуоу аԥҵамҭа арҿиара аганахь ала хархәашьас иаиуз (алԥшаара, ахаҿсахьа аибыҭашьа, асиужет ахархәашьа уб. иҵ; асахьаркыратә цхыраагӡақәа рарсенал аҭыԥи арольи).

Абраҟа маҷк иадамхаргьы, ирзааҭгылатәуп аԥсуа жәлар рҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәа рдунеи, урҭ ҭоурыхла изҵазкуа аамҭеи рҵаккәеи рсахьаркыратә ҷыдаракәеи.

Аԥсуа ҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәеи ажәабжьқәеи ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рҿы инеиҵыху аҭыԥ аанырқылоит. Арҭ аԥҵамҭақәа Нарҭааи, Абрыскьыли, Аԥсҳаи ирызку ашәақәеи аҳәамҭақәеи рааста иаҳа иааигәоу аамҭа иаҵанакуеит.

Аҭоурых-фырхаҵаратә ԥҵамҭақәа ирныԥшуа рҭоурых ҟазшьақәеи рсахьаркшьеи рыҩаӡара иаанарԥшуа аԥсуа жәлар милаҭк аҳасаб ала, аконсолидациатә процесс ианахысуазтәи аамҭоуп. Убри аҟнытә араҟа аҭыԥ змоу асахьаркыратә хәыцшьа, сахьаркла иаҳа иҳаракуп, изҵазкуагьы аамҭала ихьшәоу афеодалтә еизыҟазаашьақәа рпериод азы акәхоит.

Дара абарҭ зыӡбахә ҳамоу аҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәеи аҳәамҭақәеи иаҳшар ауеит циклла ианиз-ианҿиаз аамҭа аганахь алагьы.

Урҭ шазар ауеит ианаԥҵаз аамҭеи рмотив хадақәеи рҟазшьақәа злаҟоу ала х-гәыԥкны: 1) атәым қәылаҩцәа ирҿагыланы ақәԥара иазку аԥҵамҭақәа (ашәақәа, ажәабжьқәа); 2) асоциалтә еиҿагыларақәа ртәы зныԥшуа ашәақәеи ажәабжьқәеи; 3) амҳаџьырра иазку аԥҵамҭақәа – жәлар ргәаҟрақәеи, рыхҵәара-рхыӡаареи зныԥшуа

ашәа-мыткәмақәеи, игәыҭшьаагоу ажәабжьқәеи. Арҭ ашәа-қәа излеиԥшым шыҟоу еиԥш еидызкыло амотивқәеи аҟазшьақәеигьы ыҟоуп (ажәа артәашьа аҳәамҭақәа рсиужет, рпоетикатә бызшәа, алексика уб. иҵ.).

Уи адагьы, аҵыхәтәантәи ашәақәа ргәыԥ, – амҳаџьырра иазку ашәақәа рҿы аԥхьатәи аҩ-гәыԥк ирыҵаркуа аҳәамҭақәа рҟазшьақәа рныԥшуеит, аха урҭ рҿы иаҳԥыло ихадоу амотивқәа араҟа рҽеидыркылт (аԥсадгьыл азгәыбылреи асоциалтә мотивқәеи).

Абраҟа ҳазлацәажәо ихьшәоу афеодалтә еизыҟазаашьақәа раан ииз ажәлар рҭоурых-фырхаҵаратә рҿиамҭақәа еиуеиԥшым ажанрқәа рҿы иаҳԥылоит, рхы аадырԥшуеит. Урҭ иреиуоуп аепикатә, алира-епикатә, алирикатә ашәақәеи, аепика-прозатә жәабжьқәеи аҳәамҭақәеи.

Аԥсуа жәлар рҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәа рдунеи, реиҿкаашьа, рҟазшьа инарҭбаа-нарҵауланы иҭиҵааит аԥсуа фольклорист Ш. Салаҟаиа иусумҭа «Аԥсуа жәлар рфырхаҵаратә епос» аҿы (шәахәаԥш: Ш.Х. Салакая. Избранные труды. В трех томах. I том. Эпическое творчество абхазов. Сухум, 2008. Ад. 128–188).

Б. Шьынқәба ироман аҿы ҷыдала ихы иаирхәеит аепикатә ашәақәа рҟазшьа зныԥшуа ажәлар рҭоурых-фырхаҵаратә ашәа «Кьахь Ҳаџьараҭ иашәа».

Уи адагьы иҳәатәуп Кьахь Ҳаџьараҭ ихҭыс иахылҿиааз еиуеиԥшым ажанрқәа иреиуоу ашәақәа (афырхаҵаратә ашәа, амыткәма, иара ибрагьратә ԥсҭазаара иадҳәалоу ажәабжьқәа, ихыԥша, ихаҵара зныԥшыз аҳәамҭақәа) апоет иҩымҭаҿы ахархәара шроуз. Ҳәара аҭахума, арҭ еиқәаҳаԥхьаӡаз ажәлар ражәарҿиареи рҟазареи иртәу аҳәамҭақәа апоет инапкра аҟазареи аҟыбаҩи ирыбзоураны иҩымҭа ду аҿы даҽа ԥштәык, даҽа рҿиаратә ҟазшьақәакгьы шьҭырхит.

«Кьахь Ҳаџьараҭ иашәа» жанрла асоциалтә еиҟарамра иахылҿиааз, аиҿагылаларақәа зныԥшыз аԥҵамҭақәа (ашәақәа, аҳәамҭақәа...) ирыҵаркуеит.

Аԥсуа жәларгьы, егьырҭ амилаҭқәа зегьы реиԥш, шәышықәсала ирыхьчон рыԥсадгьыл ақәылаҩцәа рыҟнытә. Аамҭала уи ақәԥара иацлеит рыҩныҵҟа аҭыԥ

змаз аиҿагыларакәагьы. Ари аиҿагылара ажәларкәа зегьы рыԥныҵӄа аҭыԥ амоижьҭеи крааҵуеит, аҳратәра инаркны афеодалтә формациагьы наԥшьны, акапиталисттә еизыӄазаашьақәа рӄынӡа. Иаиааиуа – иҵеиуа, иғәғәоу – иԥсыҽу уб. иҵ. есқьынгьы, жәытәнатә аахыс иахьа уажәраанӡагьы аиҿагыларақәа рхылҵуан, милаҭцыԥхьаӡа дара рхатә ҷыдаракәа рыманы.

Аԥсны аҭоурых аҿы ирацәаны аҭыԥ аман ажәлар азалымдара иаҿагыланы рықәԥареи, ма фырхацәақәак асоциалтә еиӄарамра анышәара зҭахымыз рықәгыларакәеи. Арҭ аҳҭыскәа ирызкны ажәлар иаԥырҵон ашәақәа, аҳәамҭақәа, ажәабжьқәа. Урҭ аԥҵамҭақәа ҳәамҭақәаны, шәақәаны жәытә ажәабжьқәаны иахьа уажәраанӡагьы иааит. Кьахь Ҳаџьараҭ изку аҳәамҭа, ашәа егьырҭ аҳәамҭақәа излареиԥшым – уи зхылҿиааз аҳҭыс аныӄала аамҭала арахь иааскьагоуп, ҷыдала иҳаԥсыз ашәышықәса 20-тәи ашықәса алагамҭазы ауп.

Анхаԥы ҷкәын Кьахь Ҳаџьараҭ амчымхара дақәшәеит, амашәыр импыҵӄьеит. Зыхныӄәгашьа маншәаламхаз Ӡаԥшь-иԥа Омар, Ҳаџьараҭ тәамбашақә данизныӄәа, димшьыр амуит. Уи нахыс Кьахь Ҳаџьараҭ абна дылалар акәхеит. Анхаԥы ҷкәын уи нахыстәи иҳҭыскәа ирызку ашәақәеи ажәабжьқәеи иахьа уажәраанӡагьы изҳәо уԥылоит, еиҳарак иара дахьиз Ешыреи Бзыԥын ақыҭақәа рҿи. Урҭ зегьы ирныԥшит иуаԥреи ихаҵареи, ихныӄәгашьеи ртәы зҳәо аҳҭыскәеи афактқәеи. Ажәак ала, Кьахь Ҳаџьараҭ ихныӄәгашьа иабзоураны жәлар рашәарҿиареи ражәарҿиареи ирхылҵыз афырхацәа: Инаԥҳа Кьагәа, Аџыр-иԥа Данаӄаи, Ашәы Данаӄаи, Шарыҭхәа-иԥа Мсоусҭ, Башныхә-иԥа Хьиҭ, Ԥшькьаҿ-иԥа Манча уҳәа убас егьырҭгьы рыплеада шьахә даҵанакуеит.

Ҳаиасып Б. Шьынқәба ироман аԥҵараҿы конкретла ихы иархәаз Кьахь Ҳаџьараҭ изкны ажәлар иаԥырҵаз ашәақәеи аҳәамҭақәеи ралкаарахь, разгәаҭарахь.

Раԥхьаӡа акәны Кьахь Ҳаџьараҭ изку ашәа акьыԥхь абеит 1941 шықәсазы Аӄәа иҭыҵыз Д. Гәлиеи Хә. Бғажәбеи еиқәдыршәаз аизга «Аԥсуа жәлар рпоезиа» ашәӄәаҿы. Уаӄа ианылт ԥ-текстк: 1. «Кьахь Ҳаџьараҭ изы ашәа». Ари

ашәа аниҵеит М. Гочуа 1934 шықәсазы Гәдоуҭа араион Аҷандара ақыҭан. 2. «Иуа-икәла иҵеибаҳәа»… Ари ашәагьы Гәлариаԥҳа Лида илҳәамҭаны 1934 шықәсазы Аҷандара ақыҭан ианиҵеит М. Гочуа. Уи анаҩсан Кьахь Ҳаџьараҭ изку ашәа атекстқәа анылт Б. Шьынқәба иеиқәиршәаз азгәаҭақәа зциҵаз ашәҟәы «Аԥсуа жәлар рпоезиа». Уи ҭыҵит Аҟәа 1959 шықәсазы.

Ари аизга ианылт атекстқәа хԥа. Урҭ рахьтә ҩба анызҵаз Б. Шьынқәба иоуп: 1. «Кьахь Ҳаџьараҭ». Ашәҟәы иацу акомментариақәеи азгәаҭақәеи рҿы ҳаԥхьоит: «Аԥхьарца ашәаны иациҳәоит Аиба Грышьа, 50 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион, Оҭҳара ақыҭа дынхоит. Иахьагьы ирацәаҩуп Кьахь Ҳаџьараҭ дыздыруа. Изларҳәо ала Ешыра ақыҭан дынхон. 2. «Кьахь Ҳаџьараҭ иан лмыткәма». Ари ашәа атекст Ваниа Аиба иҳәамҭоуп. 35 шықәса ихыҵуан. Гәдоуҭа араион, Оҭҳара ақыҭа, ианҵоуп 1939 шықәсазы. Ианызҵаз дарбаӡам. 3. «Кьахь Ҳаџьараҭ». Гәдоуҭа араион, Аҷандара инхоз Гәлариаԥҳа Лида илҳәамҭоуп, аниҵеит М. Гочуа 1934 шықәсазы.

Абра хыхь еиқәаҳаԥхьаӡаз ашәақәа ртекстқәа рнаҩсан. Б. Шьынқәба 1949 шықәсазы Гәдоуҭа араион Дәрыԥшь ақыҭан Маадан Бата-иԥа Сақаниа иҟнытә ианиҵаз Кьахь Ҳаџьараҭ изку афырхаҵаратә ашәа ануп апоет афольклортәи аетнографиатәи материалқәеи еидызкылаз иеизга «Ахьырҵәаҵәа».

Уи анаҩсан, апоет 1959 шықәсазы иҭижьыз «Аԥсуа жәлар рпоезиа» ианылаз Аиба Грышьа иҳәамҭаны апоет ианиҵаз «Кьахь Ҳаџьараҭ иашәа» атекстгьы ари ашәҟәаахьы ииагоуп.

Кьахь Ҳаџьараҭ изку абра еиқәаҳаԥхьаӡаз ашәақәеи амыткәмақәеи роуп акьыԥхь збахьоу. Аха иҟоуп имаҷымкәа жәабжьны иаԥҵоугьы. Аха урҭ рахьтә акьыԥхь збахьоу шьарда ирацәам. Зегь раԥхьаӡа акәны Кьахьба Ҳаџьараҭ изку ашәа иҳаҩсыз ашәышықәса 20-тәи ашықәсқәа рзы нотала ианызҵаз К. В. Ковач урысшәала иҟаиҵаз акомментариақәа рҿы иҩуан: «Хаджарат был абрек с некоторым революционным уклоном в своих действиях. Очень долго он вел борьбу с правительственными войска-

ми и был неуловим. Однажды он заночевал в одном доме в селе Джирхва. Хозяин дома оказался предупрежденным человеком. Ночью он дал знать властям, что у него находится Кяхба. Хаджарат услышав сквозь сон шум приближавшихся солдат, бросился бежать. Хозяин дома бросил в него топор и ранил его ногу. Все же, Хаджарату удалось выбежать из дома. Войска долго преследовали его. Почувствовав большую слабость от потери крови, и видя, что ему не уйти, Хаджарат застрелился» [42].

Аҧсышәала Кьахь Ҳаџьараҭ изку ҿырҳәалатәи ажәабжь раҧхьаӡа акәны ианиҵеит 1962 шықәсазы Ш. Салаҟаиа, Мгәыӡырхәа ақыҭан Грышьа Џьыкырба иҟнытә [43].

Абраҟа ҳзыхцәажәо Ҳаџьараҭ изку ажәабжьқәа рнаҩс ҷыдала иазааҭгылатәуп афольклорист С. Зыхәба 1975 шықәсазы иун 10 рзы Ешыратәи анхаҩы Сангәлиа Шьаабан Ҟәыҟәышә-иҧа иҟнытә ианҵаз атекст.

Ари ажәабжь раҧхьаӡа акәны аизга «Аҧсуа жәлар рҭоурых-фырхаҵаратә ҳәамҭақәа» ирнылт 1978 шықәсазы. Ари ашәҟәы ианылаз аҳәамҭақәа зегьы анызҵаз, акьыҧхь иазырхианы аҧхьажәаеи азгәаҭақәаеи зҩыз С. Зыхәба иҩуеит: «Ишдыру еиҧш, XX ашәышықәса алагамҭазы асоциалтә еиҟарамра иаҿагыланы иқәҧоз анхаҩы Кьахь Ҳаџьараҭ ҭоурыхтә хаҿуп. Ешыра ақыҭан дынхон»,[44] – ҳәа.

Икьыҧхьу, афырхаҵа изку ажәабжьқәа рахьтә зыӡбахә ҳамоу аҳәамҭа шәагаалагьы ҵакылагьы, ишьҭнахыз ахҭысқәагьы рыла иаҳа игәылҭәаауп, инагӡа-аагӡоуп.

Ари аҳәамҭа иаҳа ауаҩы дзазҿлымҳахаша: ажәабжьҳәаҩ хаҭала дидыруан Кьахьба Ҳаџьараҭ. Уи иҩны дтәаахьан, дгылахьан. Абри азы акәхоит ари аҵыхәтәаны зыӡбахә ҳамоу аҳәамҭа иаҳа изынагӡа-аагӡоу. Асоциалтә еиҟарамрақәа рҟазшьақәагьы конкретла иаҳа ианыҧшуеит,

---

[42] К. Ковач. 101 абхазская песня. Сухуми, 1929.

[43] Аҧсуа жәлар рҿаҧыцтә рҿиамҭақәа. Ахрестоматиа. Еиқәиршәеит, аҧхьажәаеи аилкааратә статиақәаеи, азгәаҭақәаеи иҩит Ш. Хь. Салаҟаиа. Аҟәа, 2009 (аҩбатәи аҭыжьра). Ад. 470.

[44] Аҧсуа жәлар рҭоурыхтә-фырхаҵаратә ҳәамҭақәа. Ианиҵеит, акьыҧхь иазирхиеит, аҧхьажәаеи азгәаҭақәаеи иҩит С. Л. Зыхәба. Аҟәа, 1978. Ад. 188.

уаанӡа ианҵаз, хыхь зыӡбахә ҳамаз атекстқәа раасҭа. Ари аҳәамҭа зегь рапхьа иаҳа изазхьапштәу: араҟа егьырҭ афырхаҵа изку ашәақәеи аҳәамҭақәеи рҿы аасҭа инарҭбааны иалацәажәоуп афырхаҵа аҭауади реизыҟазаашьа, реиҿагылара, аҵыхәтәаны аҭауад ишьра зыхҟьаз амзызи ахҭысқәеи, аҭагылазаашьақәеи.

Ҳәарада, ари зыбзоуроу ажәабжьҳәаҩ зҭыӡшәа имоу ауаҩы иара иқыҭа дахьеиуоу, дахьигәылоу акәхоит. Уи издырӡом инеиҵыхны афырхаҵа данбрагь нахыс ихҭигаз, иԥсҭазаашьаз, дзынҟьаз-дзынԥаз атәы. Урҭ иаҳа инҭкааны ирныԥшуеит Бзыԥын ианҵаз ашәақәеи аҳәамҭақәеи. Аха урҭ рҿы иныкәырԥшшәа, имаҷӡаны ауп ишаарԥшу анхаҩы ҷкәыни аҭауади реиҿагылара, рконфликт зыхҟьаз. С. Зыхәба ианҵамҭаҿы ажәабжьҳәаҩ инҭкааны, хықәкыла, конкретла инарҭбааны дазааҭгылеит анхаҩы ҷкәыни аҭауади реиҿагылареи аҵыхәтәантәи ишьра зыхҟьаз аҭагылазаашьақәеи ахҭысқәеи. Б. Шьынқәба ироман «Ахра ашәа» сахьаркыратә ҩымҭак аҳасаб алеи, уи афольклортә шьаҭақәеи, асахьаркыратә лшарақәеи, хархәашьас ироуз аҟазшьеи алкааразы иааркьаҿны иааҳгап ажәабжьҳәаҩ Сангәлиа Шьаабан Ҟәыҟәышә-иԥа иҳәамҭа аҵакы иааркьаҿӡаны: Ӡаԥшьаа Ешыра ақыҭеи ааигәа-сигәеи иҟаз адгьылқәеи, 300 десҭын рҟынӡа иртәын. Дара рымада имамкәа аӡәгьы уи адгьыл аҿы анхара азин имаӡамызт. Кьахьаа рхатәы дгьыл рымаӡамызт.

Гыд Ӡаԥшь-иԥа, Ҳаԥьараҭ ииҭеит адгьыл ақәаарыхразы. Аха десҭынацыԥхьаӡа ишәалар акәын 100-100 мааҭ хьԥарала. Кьахьаа рырахә Аӡаԥшь идгьылқәа рҿы иҳәуан, уи азы иршәалар акәын аҳәарыша. Аҭауад ихәра иҭан ирацәаҩны амаҵуцәа. Насгьы анхацәа Ахьибақәеи Кәаӡааи, иареи аиуара рыман – акыкахш рыбжьан.

Уи иаҳагьы иарҩҭәон Аӡаԥшь-иԥа илшара, уи анаҩсангьы иара Ачаа дрымаҳәын, уигьы инырра амҽхак ардууан. Гыд дыԥсит, Ҳаԥьараҭ иабгьы идунеи иԥсахит. Гыд иԥа Омар, Ҳаԥьараҭ датәеибомызт, дицәымҕын. Кьахь Ҳаԥьараҭ дабиԥазаҵәын азы маҷк инаԥынҵаны игәы ҭганы дааӡан, иаҳәшьцәа ивагьежьуа ак игдырхомызт, дазкны дрыман, иҿарҵара, ишәырҵара рыздыруамызт. Иаб

иҽы бзиаӡа, зегь рыла иеиҿкааз Ҳаџьараҭ ҳамҭас иитеит. Иҟамчи икәадыри хьыла иқәҵан. Ибзианы иҽеилеихәон. Ас иҽеиҿкаареи, аӡә ишьҭахь агылара ҟазшьас иахьимамызи ҭауади-аамысҭеи иргәаԥхомызт.

Усҟантәи аамҭазы аныҳәақәа рзы имҩаԥыргон ахәмаррақәа, аицлабрақәа: аҽырыҩра, аҽырхәмарра, ҽыҳәҭцәыла аиндаҭлараҟәа, ахаҳәрԥара уҳәа.

Ҳаџьараҭ абарҭ аицлабрақәа иҽрылаирхәуан, аиааирақәагьы игон. Ари ихы ихнахуан Омар Ӡаԥшь-иԥа. Ҳаџьараҭ хаҵа кьаҿк иоуп диацлабшан, аха иара иаҟара инагамыз нхаҩы ҷкәынак иҟынӡа ихы анагара иаҭәеишьомызт. Аха зны изымычҳазт ҽыҳәҭцәыла дижәлеит Ҳаџьараҭ, аха уаҳа умԥсит, егьилымшеит.

Нас Омар иӡбеит Ҳаџьараҭ иҽы имихырц. Ҳаџьараҭ мап икит, иҽы иимҭеит, иашҭа иҭицеит Ахьибеи Акәаӡбеи, аҽы азы инеиз. Омар дрызгәааит ибзыцәашьцәа, дрықәмақарт, Ҳаџьараҭ иҽы анизаарымга ҭаацәаныла ишиҭиуаз ҳәа. Заҳ ицәшәаз абзыцәашьцәа икаианы иҳәеит Ҳаџьараҭ: – Шаҟа уҳәо аԥара уаҳҭоит, аԥара ҳзымшәаргьы уҽы узҳархынҳәуеит, – рҳәеит. Ҳаџьараҭ икаианы иҳәаз рыцҳаишьан, иԥсы иамаз, иҳәан аҽы риҭеит, амала ражәа анынармыгӡа ишахьирхәуазгьы реиҳәеит. Аха Омар аҽы ауирхынҳәуаз. Ҳаџьараҭгьы иуршәоз иакәмызт, арҭ еиҿанамгалар амуит.

Омар урала-ҭбаарыла днаӡан, амчгьы иман. Ҳаџьараҭи иареи анеиқәшәа напышьашәала имеиқәԥар амуит. Ҳаџьараҭ Омар иҽы дылҽыжәиҳәан, дышьҭарҕәҕәаны дикит, аха Омаргьы ус инукылоз иакәмызт. Ҳаџьараҭ диҵҵәрааны длаиқәҭәан ихәаҽра далагеит. Уаҳа ԥсыхәа анимоуӡа Ҳаџьараҭ итапанча ааҭиган, илеигәыдҵан дишьит. Омар данишь ашьҭахь, дымцакәа аԥсы дирҽеит, ихы ихҭырԥа наҵаҵаны иуапа наиқәиршәит. Уи ашьҭахь ус иҳәеит: – Угәнаҳа уара иумаз, амалыжә азы ухы ҭаурхеит. Сара угәыла сакәын, ҽабаажәк исымаз уаҵашьыцны, усыцымхәмарын ҳәа уҽсуршьит. Аха саргьы сахыухт, уаргьы уҽахыухт, – иҳәеит Ҳаџьараҭ. Нас Омар иаҳҭынраҿы днеин иан Ач-ԥҳа ус леиҳәеит: – Бычкәын аҳәақәа дырҿабымҵан, абра дкажьуп... Аҽы уахь иҩеит, иаргьы баргьы алақәа

шәырфааит, сыҽгьы скәадыргьы бычкәын иҧсы иасҭеит. Бычкәын ибзыцәашьацәа Ахьибагьы Акәаӡбагьы рааста сара сихәеит, иҧсы иасҭеит, уахь нарцәыҟа ма ҧсуатҵас далахәмарып! – иҳәеит [45].

Уи анаҩсан ажәабжьҳәаҩ инарҭбааны далацәажәоит Ҳаџьараҭ абна данылалеи дылалаанӡа иҟаиҵаз, дзынҟьаз-дзынҧаз ахҭысқәа рацәаны.

Ӡаҧшь-иҧа Омар ибзыцәашьацәа хаз-хазы драцәажәеит Ҳаџьараҭ.

– Шәыхныҟәгашьа злаҟаз ала ашьра шәықәнагон, аха шәхьыҧшуп, ишәанасыжьуеит, сыҩни саҳәшьцәеи кьыс рмоуроуп, сынхара ҳбылуеит ҳәа иалагаз рҵыхәтәа ықәсхуеит, сара ара ааигәа сыҟазаауеит шәцаны шәыхәҧҳа анышә дашәҭ, – ҳәа реиҳәеит. Ҳаџьараҭ иҩни иаҳәшьцәеи иҽыҧхьакны дырхылаҧшуан, ашьҭахь иҽыҧхьеикит. Еиҳаракгьы ҽыҵәахырҭас иахьимаз Бзыҧын ақыҭақәа: Оҭҳара, Џьырхәа, Гарҧ уҳәа убас егьырҭ аҭыҧ ҧхьакырҭақәа рҿы акәын. Уи анаҩсан Ҳаџьараҭ ҧҳәыс дигеит, дызнаҧхазгьы иабхәа иоуп.

Кьахь Ҳаџьараҭ икра иашьҭан рыҽкынҵа ҭауади-аамысҭеи, усҟантәи аурыс ихаҭарнакцәа ӡәырҩы. Аҵыхәтәаны чарҳәарала иҕәҭәаны забхәа иихәыз Ҳаџьараҭ Гарҧҟа иҽахьиҵәахуаз иаҳа иахьҧхьакырҭаз дцоит. Аха араҟагьы ацәгьаҳәацәа ҟалеит. Маан Дырмит дзаҧхьагылаз астражникцәа аникәша, иҽрымҭакәа итапанчала иҽеишьуеит[46]. Кьахь Ҳаџьараҭ изку ашәақәа руак аҿы иҭахашьазы иҳәоуп абас:

Ирдыруазааит ииуа нхаҩыжәлар,
Сзыхдырҟьаз, сзықәдырӡыз ҭауадаа,
Сан мыжда...
...Иҧхалшьоит иахьсыҧсырҭахаз,
Саҳәшьцәа рыцҳақәа рыҟазшьала,
Ируа иақәымшәо сан ддырҧхашьашт,
Иахьа уажәраанӡа са сҿахәы алан,
Иахьа нахысгьы наҟ иалызгоит...

---

[45] Хыхь иарбоу аусумҭа. Ад. 189.
[46] Иара уа. Ад. 192.

Астражцәа уманы узыԥшузеи,
Аҳы, шьҭа уааи, Маан Дырмит,
Узышьҭаз Акьахьба дмазеиупеи!
Амала башаӡа ухы умыргәыӷын,
Ма чинк, ма мидалк уоураны уҟам,
Сажәахә зхазмыршҭкәан иназыгӡазгьы,
Гәыкала салам шәзынсыжьуеит,
Заанаҵы иҭабуп ҳәагьы шәасҳәоит,
Уаа, раидари уаридара гәышьаӡа,
Уаа, раидари Ҳаҵьараҭ рыцҳа!
Итапанча илымҳарҭа инадкыланы
– Бзиала! – ҳәа илеиқәикшеит иара ахәаша!
Изурызеи, исҳәарызеи сара ахәаша,
Аԥҳәыс еиба лыҵкәын-заҵә сами!
Иахьсгәыӷырҭамыз ԥсырҭас исоуит
Уаа хәашабга, сара агәаҟ рыцҳа [47].

Ишаабо еиԥш, Кьахь Ҳаҵьараҭ трагедиала иҭәу асоциалтә еизыҟазаашьақәеи, аколониалтә ҭагылазаашьеи ирыхәхаз хаҿуп.

Асоциалтә мотивқәа зныԥшыз афырхаҵаратә ашәақәагьы еиԥшӡам. Иааҳгап ашәа «Кәыҵ Капытеи Самахьхәааи рашәа». Араҟа асоциалтә мотив ԥсыҽуп, уимоу Самахьхәааи Кәыҵ Капытеи рхылҵшьҭра (раамысҭареи рынхаҩреи) зынӡаск иалацәажәаӡом ашәаҳәаҩцәа, ажәабжьҳәаҩцәа. Урҭ реимак аҿы зынӡаск иаабаӡом асоциалтә мотив. Даҽа усуп, Бӷажә Салумани Кьахь Ҳаҵьараҭи ирызку ашәақәа. Арҭ аҵыхәтәантәиқәа аниз аамҭа арахь иаҳа иааигәоуп. Насгьы усҟан асоциалтә еибарххарақәа, Аԥсны аҭыԥ зауз аколониалтә политика ахылҟьа-ҿылҟьақәа ацхраауан, ауаа еиҩшаны еиҿанаргылон. Уи иадгылаз дшыҟаз еиԥш иадымгылозгьы ыҟан. Аха иара абраҟагьы аԥсҭазаара иахылҿиаауаз аԥсуа жәлар жәытәнатә аахыс иааргоз реизыҟазаашьақәа, асоциалтә еиҟарамрақәа рконфликт зырԥсыҽуаз, изырҩоз ақьабзи аморал-етикатә фактқәеи аӷыӷкра

[47] Аԥсуа жәлар рпоезиа. Еиқәиршәеит, аԥхьажәеи азгәаҭақәеи иҩит Б. Шьынқәба. Аҟәа. 1959. Ад. 159–160.

аҟынӡа инаргомызт. Аҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәа рҿы иаҳԥыло афырхаҵа изы иҳәоу ажәақәа: «анхаҩыжәлар иргәаашьамхыз» иаҵанакуа аԥсуа жәлар зегьы ракәын. Асовет аамҭаз ианҵоу ашәақәа рҿы аҭыԥ змоу ацәаҳәақәа: «Аамысҭеи ҭауади дырхаҵахәын Кьахь Ҳаџьараҭ», уҳәа џьарак-ҩыџьарак егьырҭ ашәақәа рҿы иаҳԥыло ахәшьарақәагьы зыхҟьаз асоветтә идеологиа ахыԥша акәхоит.

Усҟан ареволиуциа ҟалаанӡатәи аамҭа иатәыз аԥсҭазаашьа, ажәытә аамҭа иатәу, хәарҭара злам буыржуазиатә цәынхақәоуп ҳәа иԥхьаӡан. Уа иҟаз зегьы бааԥсын. Аамҭа ҿыц аҿы ауп зегьы ахьыбзиоу, хыхьынтә (асовет еиҳабыра рҟынтә) ҷыдала илбаашьҭыз агәаанагароуп ииашоу ҳәа, ақәҵарақәа закәанла ишьақәырҕәҕәан. Ари аамҭазтәи ашәаҳәаҩцәеи ажәабжьҳәаҩцәеи изҭагылаз аамҭа рҽанраалаһы имшәаҳәар ауамызт, аха иахьынӡауа рҽацәырыхьчон, ацәцарҭақәа рыԥшаауан.

Аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рыҭҵааҩы В. Кәаҕәаниа имонографиа «Аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә поезиа аиҿартәышьа» (Аҟәа, 2010. Ад. 155) аҟны иҩуеит: «Ахьӡыртәрақәа реиҿартәышьа ахархәарала иаԥҵоу асовет аамҭазы ииз ахьӡыртәрақәа... аԥызҵаз ажәабжьҳәаҩцәа апоетцәа роуп. Ус шакәугьы раԥҵамҭақәа ажәлар инарҭбааны ирылаҵәан. Амала ҿиашьас ироуи, акьыԥхьгьы ишԥанылеи ҳәа азҵаара цәырҵуазар, ҭакс иҟаҵатәу акоуп: асовет аамҭазтәи атоталитартә режим аԥҵаҵа заахоз, уи иарҟәатоз ажәлар раԥхьагылаҩцәа – аҳәынҭқарратә усзуҩцәа рымацара ракәмызт, уи «иарҟәышуан» зегьы: ажәабжьҳәацәагьы, афольклортә текстқәа анызҵоз аҵарауаагьы» (шәахәаԥш асовет аамҭазтәи жәлар рпоезиа знылаз, Баграт Шьынқәба 1959 шықәсазы еиқәиршәаз аизга «Аԥсуа жәлар рпоезиа».

Асовет аамҭа иатәыз аидеологиа рныԥшит аԥсуа поетцәа, ашәҟәыҩҩцәа ӡәырҩы. Ишдыру еиԥш, аидеологиа аҟазара ианақәыҕәҕәо, аҟазара кырџьара ихьысҳахоит. Уи изацәымцеит аԥсуа ҟазара, акультура, алитература аус знапалакыз ԥыҭҩык арҿиаҩцәагьы.

Аԥсуаа рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рҿы моу, асовет аамҭазтәи аԥсуа шәҟәыҩҩцәеи апоетцәеи зацәымцеит уи аидеологиа (аконфликтдара атеориа, асоциалисттә реализм уб. иҵ.). Аха ус иага иҟазаргьы, аԥсуа шәҟәыҩҩцәеи апоетцәеи иреиҕьу рҩымҭақәа шьахәла ирныԥшит иаҳхысыз ашәышықәсазтәи ҳажәлар рыԥсҭазаашьа аган рацәа, рҭоурыхтә ԥсҭазаара.

«Ахра ашәа» иахьа уажәраанӡа иахцәажәахьоу ишазгәарҭаз еиԥш (А. Гогәуа, М. Лашәриа, В. Аҵнариа, Б. Гәыргәлиа уб. иҵ.), ари аҩымҭа аира аԥсуа сахьаркыратә литератураҿы хҭыс духеит.

Автор аҩымҭа иадигалаз амаҕеи аҭҵаареи (аҭоурыхтә ҭагылазаашьеи, афырхаҵа хада, уи ижәлар ражәарҿиара ишаныԥшызи) аус адулареи ирықәирӡит жәа-шықәса. Уи аҩра нап алеикит 1954 шықәсазы, инаигӡеит 1964 шықәсазы. Ари аҩымҭа ишьҭнахит инарҭбааны ХХ ашәышықәса алагамҭазтәи асоциал-политикатә ҭагылазаашьа инҭкаа-ааҭкааны. Аҩымҭа хаҿсахьа хадас даиуит ҭоурыхла иҟаз, усҟантәи асоциал-политикатә ԥсҭазара иалагылаз анхаҩы ҷкәын Кьахь Ҳаџьараҭ. Хыхь иазгәаҳҭахьеит автор ари ахаҿсахьеи иареи реибадырра шыҟалаз атәы, уи аҭоурых аҭҵаареи иара изкыз ашәақәа ранҵареи ирыдҳәалоу иџьабаақәа ртәи.

«Ахра ашәа» иалацәажәахьоу, ажанр аганахь ала еиуеиԥшым агәаанагарақәа аадырԥшуеит, шьоукы ари аҩымҭа фырхаҵаратә ашәоуп рҳәоит, даҽа шьоукы ари драматә поемоуп ҳәа ирыԥхьаӡоит, даҽа шьоукых поемоуп, ма аромантикатә поема аҟазшьа амоуп ҳәа азырҳәоит.

Сгәанала, иаҳа диашоуп М. Лашәриа. Уи Баграт ари иҩымҭа зегь рыла ароман ажанр иеиуоуп ҳәа иԥхьаӡоит: «По нашему убеждению, «Песня о скале» является романом в стихах гораздо в большей степени, нежели «Мои земляки». В самом деле, Б. Шинкуба в этом произведении воссоздал обширную картину национальной жизни на определенном историческом отрезке во всех ее противоречиях, в сложных взаимоотношениях социальных характеров. В центра – образ Кяхбы. Сюжетная линия романа

представляет историю жизни и внутреннего развития героя, что есть одним из основных признаков жанра» [48].

Уи анаҩсан, Б. Шьынқәба ироман афырхатҵа иаҳа игәылыртәааны ганрацәала ихаҿсахьа аарԥшразы иҩымҭа иалеигалеит усҟантәи аамҭазтәи асоциалтә еилазаара иахаҭарнакцәаз: ҭауади-аамысҭеи, анхацәа, Урыстәыла ачиновникцәа, Ольденбургтәи апринц, агенерал, Иаков ауасҭа, ареволиуционер уҳәа уб. иҵ.

Кьахьба Ҳаџьараҭи, аурыс чиновникцәеи, уи дызкырц ишьҭоу аҭауад Марыҭхәа истражникцәеи, анхаҩыжәлар рхаҭарнакцәеи – ароман аҿы аҭыԥ зауз ахаҿсахьақәа зегьы иҳарҭеит иҭбаа-ҭыцәу, игәылыртәаау усҟантәи асоциалтә ԥсҭазаара зныԥшуаз асахьа нагӡа-аагӡа.

«Ахра ашәа» асиужет аиҿкаашьа аганахь ала иаҳгәалаҳаршәап Д. Гәлиа ироман «Камаҷыч». Ари ароман шьақәгылоуп хаз-хазы иҟоу ановеллақәа рыла. Ановеллақәа зегьы еидызкыло ароман аперсонаж хада Камаҷыч лоуп. Егьырҭ ароман иалоу ахаҿсахьақәагьы: лан, лаб, лаб иашьцәа, Ҭаҭласҭан, ҭауади-аамысҭеи, анхацәеи – рызегьы ароман ахаҿсахьа хада иадҳәалоуп анс акә, арс акә.

Б. Шьынқәба ироман Ҳаџьараҭ ихаҿсахьа иеиднакыло, хаз-хазы иҟоу апоемақәа ззуҳәар ауа рыла ишьақәгылоуп. Урҭ апоемақәа рҿы иаарԥшу ахаҿсахьақәеи аҳҭысқәеи зегьы ароман ахаҿсахьа хада Ҳаџьараҭ ихаҿра гәылдырҭәааауеит, анс акә, арс акә. Иара инаур рныԥшуеит, иара идҳәалоуп. Ароман ахы инаркны аҵыхәанӡа ари ахаҿсахьа цәаҳәа ҟаԥшьны иагәылсны ицоит.

Дара зегьы ааидкыланы иҳарҭоит 20-тәи ашәышықәса алагамҭазтәи аԥсуа жәлар рыԥсҭазаашьа игәылҭәааау аҭоурых асахьа-хсаала.

Хазҷыдала ҳаатгыланы ҳазхьаԥшып ароман афырхатҵа хада Ҳаџьараҭ ихаҿсахьа автор ишааирԥшыз аҟазшьа. Зегь рапхьаӡа ари ахаҿсахьа, хыхь иазгәаҳҭахьеит, ажәлар рҭоурых-фырхаҵаратә ашәа иахылҵшьҭроуп.

[48] М. Т. Ласуриа. Творчество И. А. Когониа и развитие эпических жанров в абхазской советской поэзии. Сухуми: Алашара, 1979. С. 124.

Жәлар рашәа афырхаҵа иҟазшьақәа зегьы идубаалоит: дфырхаҵоуп, дыҕәҕәоуп, дгәымшәоуп, игәаҭа иақәнаго ҭеиҭҧшла деибыҭоуп, ахьӡи-ахьымӡҕи рҵакы идыруеит, аиаша дадгылаҩуп, ахәахәа даҿагылоит.

Даҽа ганкахьала, Ҳаџьараҭ ароман асиужет аҽартлацыҧхьаӡа, аҽеиҵнахцыҧхьаӡа игәаанагарақәагьы рҽеиҭаркуеит, уи дызлиааз, дызҭагылоу аамҭа асоциалтә ҟазшьақәагьы инырует, уи аамҭа иарҿио азалымдарақәа дырҿамгылар амуит. Арҭқәа зегьы атрагедиа аҟынӡа ихалаз ахҭысқәа ирхылҿиааит. Иааркьаҿны иаҳҳәозар, апоет жәлар рфырхаҵаратә ашәеи исахьарку алитературеи рсахьаркыратә лшарақәеи еиҿибаа ит ҟазара дула, уи иабзоураны иҳауит инагоу асахьаркыратә литература иатәу, иҳараку аҩымҭа шьахә «Ахра ашәа».

Ароман ахаҿсахьа хада Кьахь ахәыҧшӡақәа реиҧш Ҳаџьараҭ бахәаҧшьҵас дрылыҳәҳәоит иааикәыршаны игылоу Шабаҭи, Марыҭхәеи, аурыс генерали уҳәа егьырҭ ахаҿсахьақәеи.

Б. Шьынқәба жәлар рашәарҿиареи ражәабжьҳәареи иалиааз, бзиа избаз, инҭкааны иҭызҵааз аӡә еиҧш, уи алшарақәа ирҿиараҿы мҩақәҵагас иман, ҟаза дук иаҳасаб алагьы ихы иаирхәон.

Автор ари аҩымҭа ду аҿы ажәлар рашәеи ражәеи урҭ рсахьаркыратә ҟазшьеи, рылшареи ирцәажәеит исахьарку литературатә бызшәала. Уи ҳбарҭоуп аҩымҭа асиужет аиҿкаашьаҿы, ахаҿсахьақәа исахьаркны рҩычараҿы, асахьаркыратә цхыраагӡақәа: ажәа артәаашьа: аметафорақәеи, аепитетқәеи, аиҿырҧшрақәеи, амотивқәеи, ажәаҧҟақәеи рхархәашьақәеи рҿгьы.

Аамҭа апоет иҩымҭаҿы дшазнеиуа, ихы ишаирхәо аганахьала ҳахәаҧшуазаргьы, иаҳбарҭоуп афольклор аамҭеи ароман аҿы аамҭа ацашьеи реиқәҿыҭра, реизааигәара. Ажәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа рҿы ҷыдала аепос аҿы, аамҭала ахьаҵрақәа ыҟаӡам, хҭыск анаҩс даҽа хҭыск цоит, ароман аҿгьы автор ихы иаирхәо ажәлар рашәаҿы ахҭысқәа рцашьа аҟазшьа ауп: Кьахь Ҳаџьараҭ иҷкәынра, изҳара, нас аҧсҭазаараҿы дзықәшәо ахҭысқәа, аамҭала еишьҭагыланы ицоит, алитератураҿы еиуеиҧшым ҟазшьала

аамҭа ахархәара иамоу (ахьаҵракәа, хҭыск нагӡамкәа иааныжьны, даҽа хҭыск ахь аиасра, ма афырхаҵа дызлагылоу аамҭа иатәу ахҭыс намыгӡакәа, ма инагӡаны, ииасхьоу аамҭа иатәу хҭыск ахь ахьаҵра уб. иҵ.) ари ароман ианубаалаӡом.

Ароман аҽҿы ашәа асиужет ахархәара анаԥсан, аҭыԥ ҷыда ааннакылоит ажәлар репикатә ашәа иатәышьҭроу астиль. Ароман, ишазгәаҳҭахьоу еиԥш, апоет ишоит апоемақәа ззуҳәар ауа ахқәа рыла. Урҭ ахқәа ма иажәаԥҟоуп, ма иафоризмқәоуп. Аԥымҭа актәи ахы иахьӡуп: «Ашәа, ашәа ариуеит». Уи анаԥсан ицо ахгьы ажәаԥҟоуп излалаго: «Ахаҳә уршыргьы иԥжәоит».

Ас ажәаԥҟала, ма идиомала зхы икуа ароман ахәҭақәа имаҷымкәа иаҳԥылоит ароман аҿы. Иаҳҳәап: «Ацәгьа зуз – цәгьарыла дҭахоит», «Абҵьар лашәуп, иахьурхаз ауп иахьцо» уб. иҵ. Ароман аҿы иаагоу ахаҿсахьақәа роума, ахҭысқәа роума, реиҿкаара-раԥҵараҿы апоет кырҵьара ихы иаирхәеит афольклор иатәу асахьаркыратә цхыраагӡақәагьы. Ажәлар ирҳәо афоризм: «Аԥсны абаагәара акәыршоуп. Абаагәара аихатә гәашә сапатла иаркуп. Абаагәара – ачеиҵьыкоуп, агәашә – аламыс ауп», игәаҳҭап апоет ихы ишаирхәаз:

Наҵьнатә Аԥсны баагәарала икәыршан,
Абаагәара чеиҵьыкан, уи ала ихьчан.
Абаагәара агәашәаҿ асапат аҿан,
Еицамкуаз аламыс цаԥхас иазшан [49].

Ажәлар рҟәыҕареи рҟыбаԥи зныԥшыз ажәаԥҟақәа, афоризмқәа уҳәа убас егьырҭгьы афольклор иаҵанакуа еиуеиԥшым асахьаркыратә цхыраагӡақәа кырҵьара иаҳԥылоит ароман аҿы. Уи анаԥсан, иҳәатәуп даҽакгьы. Апоет ихы иаирхәо ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ржанр аума, рсиужет аума, рмотивқәа роума апоет ироман асиужети акомпозициеи, ахаҿсахьақәа раԥҵараҿы

[49] Б. Шьынқәба. Иԥымҭақәа реизга ԥшь-томкны. Аԥбатәи атом. Аҟәа. 1988. Ад. 170.

асахьаркыратә хықәкы аганахь ала иаҳа иахьахәҭоу иргылоуп, аҩымҭа аформеи аҵаки ргәылыршәараҿы иҷыдоу аҭыԥқәа рзалхуп.

Апоет иҩымҭаҿы ихы иаирхәо ажәаԥҟақәагьы ароман аидеиа хада аарԥшраҿы цхыраагӡара руеит: ирыхәҭоу аҭыԥ рзалхуп, аҩымҭа зегьы ма ахәҭак аҵакы еидызкыло, ахырхарҭа азалызхуа маҭәахәқәоуп: «Ашәа, ашәа арҿиауеит»: «Ахаҳә уршыргьы иԥжәоит»; «Ацәгьара зуз цәгьарала дҭахоит»; «Аӡиас иаго аҳәҳәабжь иаҳаӡом» уб. иҵ. Ажәаԥҟақәа араҟа машәырла иадгалам автор иҩымҭа, урҭ зегьы ҵакыла хықәкык-хықәкык рзалхуп. Актәи ажәаԥҟа, афоризм ззуҳәар ауа, аҩымҭа аконтекст аҿы даҽа ҵак дук шьҭнахуеит: жәлар рашәа апоет иашәа ду ахылҵит. Уи ашәа ажәаԥҟа аҳәаақәа ирҭыҵны, инеиҵыху ашәа ду аԥҵараҿы хыҵхырҭаны иҟалеит.

Аҩымҭа афырхаҵа хада иҟазшьеи ихныҟәгашьеи иугәаладыршәоит ажәлар рфырхаҵаратә ашәақәа рперсонажцәа рыхныҟәгашьеи рҟазшьақәеи. Иааҳгап Ҳаџьараҭ иԥсҭазаара аҵыхәтәантәи амш иадҳәалоу ахҭыси, ихныҟәгашьеи, иажәеи зныԥшыз ароман ахәҭа аҟнытә епизодқәак:

> Ҳаџьараҭ дхалан даақәгылт ахәада,
> Даақәгылт, уаҳа дҩаскьарц дыҟам уажәшьҭа,
> Иҟаиҵозшәа икәшаны иҟаз рцас,
> Даақәгылт уи дҭынчӡа, дҵыхӡа баҟаҵас.
> ...Ус иаарылаҩит иргыло рхәы-ржьы,
> Акаҩ-акаҩҳәа Ҳаџьараҭ ибжьы:
> – Уа ишәхашәмырштҭын сажәа заҳауа!
> Раԥхьаӡа инсыжьуеит нхаҩырԥар ииуа!
> Сҭахеит ҳәа игәырґьо баша ргәы иажьеит,
> Мцабзк ахьыцәо, шәы-мцабзк лашоит.
> Мрахәагак ныҟәсырҷҷазар ахәада,
> Ҿыц игыло ирылшап амра ахаҭа!

Иааҳгаз ацыԥҵәааха иаҳәоит ибзианы, апоет ҟазара дула афольклор асахьаркыратә лшарақәа рхархәара дшазыманшәалоу (ажәаԥҟақәа, афоризмқәа, алекси-

ка уб. иҵ.), аҩымҭа афырхаҵа хада ихаҿсахьа аарԥшреи ихныҟәгашьеи реиҿкаараҿы ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭа иатәу арсенал инарҭбаа-нарҵауланы ихы иаирхәоит, илитературатәу ахаҿсахьа гәылҭәааны аарԥшраҿы цхыраагӡа ду ауеит.

Иара абри жәлар рфырхаҵаратә ашәа аҵаки аформеи роуп иаабо анаҩсантәи асценаҿгьы.

Суасиаҭ еиҭазҳәо шәарҭ, сашьцәа сшәыҳәауеит,
Уи аҭауад дызласшьыз стапанча
Сан лцәа-лжьы иадуп, шәлыҳәар, ишәылҭауеит,
Ҿыц игыло исызрышәҭ, амарџьа!
Лашарак сшазықәԥоз шьанас иазхап,
Напышьашәалазаргь, урҭ сеилдыргап! [50]

Ара иааҳгаз аԥҵәааха иаҳгәаланаршәоит ақәыларақәа ирызку аепикатә ашәақәа рҿы иаҳԥыло афырхацәа (Шарыҭхәа-иԥа Мсоусҭ, Аџыр-иԥа Данаҟаи уб. иҵ.) аҵыхәтәантәи руасиаҭ ажәақәа.

Ажәлар рфырхаҵаратә ашәа ацәа рыҟәнуп, уи адоуҳа рныԥшуеит Ҳаџьараҭ аҵыхәтәантәи астражникцәа рхы Марыҭхәа изырханы ииҳәо ажәақәагьы:

Аҳы, Марыҭхәа башаӡа узгылоузеи?
Уласыр – умаҵура иазеиҕьуп.
Ал заҵә узадҵуам, ушәама, иҟоузеи?
Уааи, узышьҭаз Акьахьба дмазеиуп!
Аха, ма чынк, ма џьар ак уоураны избом,
Унапы хәымгаҿы сыԥсҭыҵра ҟалом!..
Икьарахә дҩахеит, инацәа наҵакуа,
Нас ихьшәашәаӡа илымҳарҭа инадкыл
Днаҵхеит, мыц зымҳәозгьы хысит аҵықьҳәа,
Даагьежьы-гьежьын днықәҳауеит адгьыл,
Днықәҳауеит уи адгьыл дышшәырӡа,
Ажьы ахьыр ҳәа дшәозшәа, ԥшьаала, дласӡа...

[50] Б. Шьынқәба. Иарбоу ишәҟәы. Ад. 272.

Ҿырштәык аҳасаб ала абра иааҳгап ажәлар рашәаҿы Кьахь Ҳаҵьараҭ иажәақәа шаарԥшу:

Аҳы, шьҭа уааи, Маан Димитр,
Узышьҭаз Акьахьба дмазеиупеи!
Амала башаӡагьы ухы умыргәыӷын,
Ма чынк, ма медалк уоураны уҟам!
Сажәахә зхазмырштҟәан иназыгӡазгьы,
Гәык ала салам шәзынсыжьуеит,
Уаа, раидари, уаридара, гәышьаӡа,
Уаа, раидари, Ҳаҵьараҭ рыцҳа!
Итапанча илымҳарҭа инадкыланы,

– Бзиала! – ҳәа илеиқәикшеит, иара хәаша!

Ароман ахаҿсахьа нагӡақәа иреиуоу ҳәа ззаҳҳәар ауа Ҟәараса лхаҿсахьа ачаԥараҿгьы апоет ихы иаирхәеит ажәлар рҿаԥыцтә рҿиара асахьаркыратә лшарақәа ирхылҵшьҭроу аформеи аиҿкаашьақәеи.

Ароман аҵыхәтәантәи ахқәа руак «Аԥхыӡи алабҿабеи» аҿы Кьахь Ҳаҵьараҭ ԥхыӡла Ҟәараса дибоит. Аҳаԥы, иҽахьиҵәахуаз аҿы, хәымш ҵуеит аӡәгьы дмааижьҭеи. Ихәра ахьаа дзыргәамҵуази иԝызцәа рымаара шыгәнигози, ашарԥазы хәыҷык илацәа нҭааит.

Убасҟан ԥхыӡла Ҟәараса диҭааит.
Зных иаԥхьа даагылеит лара диашаӡа...
Дышьҭыԥраап уҳәап, уажәымзар уажәы,
Арԥыск иеиԥш деилаҳәоуп – лкаба, лкәымжәы...

Ҳаҵьараҭи Ҟәарасеи реицәажәара аепикатә ашәа ацәа аҟәнуп, рбызшәагьы ахьынтәаагоу афырхаҵаратә ашәақәа рдунеи аҟнытә ауп:

Угыл, Ҳаҵьараҭ! Иуԥхьоит уқәлацәа!
Иубома саргьы сшыҟоу сеиқәныхла!..
Кәантра кәадыруп, адыхҳәа уҽыжәла!
Аҟамчы наиҭо, ибла дҭаԥшуан...
Игәырхаҵахан лыбжьы иаҳауан!..

– Аха бсыхәапшишь, саҕацәа сҳәынҷаны,
Абраскьыл иеиԥш, ҳәагәыжьла сырҳаит…

Аҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәа рҿы ишыҟоу еиԥш, Ҟәараса Ҳаџьараҭ игәы лырҕәҕәоит, иааигәа дыҟоуп:

– Ҳаит, иухьзеи нас, Ҳаџьараҭ гәеиҵамха
Еихымцас уаман еснагь ашьанҵа!
Уацәнымхартә ухәуп ҳәа узбахә рҳәеит, аха.
Мамоу, кьыс умам, уеибгоуп, ахаҵа!..
Аргәаҟцәа ирымазааит ари аҳаԥы,
Уара угыл ақәԥарахь, иааг унапы!
–Ҳаит, сышԥамгыло! – аниҳәоз иақәыршәа,
дахьца изымдыруа лара дицәҟьалеит.
Дцәарҳаны даақәтәеит… зегь ҟалеит шанашәа.

Ишаабо еиԥш, ари ароман аҿы иҳамоу асахьа, ахҭыс иаҳгәаланаршәоит ажәлар рҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәа рҿы аҭыԥ змоу Шарыҭхәа-иԥа Мсоусҭи, Ԥшькьаҿ-иԥа Манчеи уҳәа убас егьырҭгьы рыҳәсеи дареи реицәажәара, рхацәа аибашьрахь амҩа ианықәырҵоз аамҭазы. Иара убас абри асценаҿы, ароман ахқәа рҿы кырџьара еиԥш, араҟагьы Ҳаџьараҭи Ҟәарасеи реицәажәара иаҟәнубаалоит аепос аромантикатә цәеи, аепикатә бызшәеи, алексикеи.

Ажәлар рлирикатә ашәа аҟазшьеи аформеи аныԥшуеит Шабаҭ иаҳәшьа Шьамсиа ачамгәыр ианҵаны илҳәо ашәа:

«Адиуан дныққәтәаан ишьҭылхт ачамгәыр,
Лгәы лыжьжьагәышьап ашәак ахы лкыр:
«…Дҭауадума, даамысҭоума сызҳәауа?
Ҽышьҭыбжьыла са дыздыруеит исзаауа!
Шәнеиԥылақәа, дааует, дааует аҳ иԥа!
Ашҭа аҵыхәан иԥеиԥеиуеит ихҭырԥа…»
Илҳәоит, илыркькьуеит ашәа ахапа,
Аха дыҟам, дҽыжәымҵит аҳ иԥа!»

Иаҳгәалаҳаршәап жәлар рыбзиабаратә ашәақәа рҟнытә иахьагьы еицырдыруа ашәа ацәаҳәақәа:

«Ашҭа аҵыхәан ҽыуаҩк дааиуеит», уб. иҵ.

Афольклор арсенал иатәу аформеи аҵаки ароман аҿы апоет кырҵьара ихы иаирхәоит. Насгьы араҟа иазгәааҭап, апоет аҵыхәтәантәи асахьаркыратә лшарақәеи, ахаҿсахьақәеи, амотивқәеи рҿиаҩык, ҟаза дук иаҳасаб ала иҩымҭа шалеиҿикаауа, иара иатәны, иацәаны, иажьны аҟаҵара шилшо.

Аҩымҭаҿы инарҵауланы, инарҭбааны иаарԥшуп аԥсуаа рыбзазара асахьа лабҿаба изныԥшуа афактқәеи ахҭысқәеи. Аԥсуа нхаҩы, аԥсуа аамсҭа, имаҷзаргьы, усҟантәи аамҭазы ицәырҵхьаз аԥсуа интеллигенциа рхаҭарнакцәа (арҵаҩцәа, ачынуаа уб. иҵ.) аԥсҭазаараҿы ишыҟаз давамгылакәа рхаҿсахьақәа рыҭгара илшеит апоет ари аҩымҭа ду аҿы.

Автор ироман аҿы иҵьабаа ду здиҵаз Шабаҭ ихаҿсахьа, иқәҿиақәаз иреиуоуп. Зҵареи здырреи ҵаулоу, аԥсуаҵас зааӡара ҳараку, апатриот иаша, зыԥсадгьыли зыжәлари згәы рзыбылуа, Аԥсынгьы зышьаҭақәа рҳара иаҿыз акапиталисттә еизыҟазашьа аҟнытә хеиқәырхагас иҟоу аԥсуара ауп, жәытәнатә аахыс еихарҳаз, иахьа уажәраанӡа ирыман иааауа, аморал-етикатә ԥҟарақәа роуп ҳәа иԥхьаӡоит. Аԥсуа ихныҟәгашьа, илеишәа иалшо рацәоуп, ахеиқәырхаразы абзиарақәа рацәаны иамоуп, ауадаҩра уақәшәаргьы, ухы анрааланы уҽеиҿукаар ауеит. Убарҭ зегьы, аԥсуа дзеиуазаалак, ихы ианизархәа деиқәнархоит ҳәа иԥхьаӡоит Шабаҭ.

Иара иажәақәа:

> Аԥсуаа ҳаугозар, ҳара ҳтәы хазуп,
> Ҳара ҳхазы аҵкыс, аӡәы изы ҳразуп...

Ҳабацәа ртәы аҵкыс еиҕьыз егьсымбеит, – уҳәа абас иҟоу агәаанагарақәа рыла иҭәуп Шабаҭ иҩныҵҟатәи идунеи.

Аха аԥсуа жәлар иааины инарыдгылаз аҭоурыхсоциалтә еизыҟазаашьақәеи ржәытә ҵасқәеи еиҿагылоуп.

Абри аҭагылазаашьа данышәар иҭахым Шабаҭ, уи акәхеит ипсҭазаара аҵыхәтәагьы змырҿееиз. Апоет иԥсымҭаҿы афольклор асахьаркыратә цхыраагӡақәа рхархәара анаԥсангьы имаҷымкәа ихы иаирхәоит аԥсуа жәлар рыхныҟәгашьа, рыбзазара зныԥшуа афактқәеи аҭагылазаашьақәеи.

Ажәак ала иаххәозар, ароман аҿы аҭыԥ зауз ажәлар рашәа аҟны зхы ыҵызхыз, иара иатәу иашьашәалоу асиужет акәзар, уахьынтә ауп иахьаауа аԥсымҭа астильгьы. Адиалогқәа реиҿкаашьа, ароман афырхацәа раԥҵараҿы ихы иаирхәо абызшәеи, рмилаҭтә дунеи аарԥшреи, зегьы ирныԥшуеит аԥсуа жәлар рбызшәеи, рҟазшьеи, рыбзазашьеи, урҭ зегь уасхырс ироуз аҵыхәтәантәиқәа роуп. Аҿырԥштәқәа рзы хара ицатәым, иԥсымҭа ахы инаркны аҵыхәанӡа излеибарку усҟантәи аамҭа иатәу аԥсуаа рыԥсҭазаашьеи, реизыҟазаашьақәеи, рҟазшьақәеи раарԥшралоуп. Иаҳгәалаҳаршәап Шабаҭ аурыс генерал иеиҳәо ажәақәа:

Саԥсыуоуп, исаҭәам, уажәақәа рыцкы,
Усасуп, уаԥсыуамзаргьы, уаҳаҭыр збоит.

Иааиз акапиталисттә еизыҟазаашьақәа Шабаҭ ахәшьара шриҭо, апатриархалтә псҭазаара иалиааз, уи макьана зшьа-зда иалоу аӡә иеиԥш ауп, дагьшырзыҟоу ус акәхоит. Уи иахылҵыз, иааӡаз ауаа:

Урҭ ҭах дыззымдыруа, ԥсадгьыл ҳәа змам,
Ршьапы хырҟьаҟьазаргь, ахьҭа иакуам.
Урҭ роуп иахьабалак ахәа зыжуа,
Урҭ роуп иахьагьы нхаԥсыжәлар зыршуа.
Дҭауадыз дынхаԥсыз, уахәаԥш Наҳар,
Ишеишьцәоу гәаҭаны рнапы еикәдыршар,
Кыр ҳаиқәнархозар, убри ҳаиқәнархоит,
Мап анакәха ҳара хҵыхәа ԥҵәоит.

Ари агәаанагара зныԥшуа, ишьақәзырӷәӷәо ахаҿсахьақәеи аепизодқәеи рацәоуп ароман аҿы.

Абраҟа маҷк иадамхаргьы азаатҭгылара ахәҭоуп апоет дызҭагылаз аамҭа иатәыз аидеологиа иҩымҭа аԥҵараҿы ныррас иҟанаҵаз азҵаарагьы. Хыхь зыӡбахә ҳамаз, Баграт ироман «Ахра ашәа» иазкны Мушьни Лашәриа ииҩыз астатиаҿы ари азҵаара маҷк дазаатҭгылеит.

Автор ароман иалеигалаз аурыс револиуционер Иаков ихаҿсахьала усҟан аҳра зуаз аидеологиа ахәҭаа аиҭеит. Аха, рыцҳарас иҟалаз, иҵарадаз, ақыҭа иалиааз аԥсуа нхаҩыҷкәын ареволиуционер иҟынӡа иҩагара аиаша иацәыхарахеит. 1905–1907 шықәсқәа раан Урыстәыла аҭыԥ змаз ареволиуциатә ҵысра Аԥснынӡа изымааит. Уи ахылҟьа-ҿылҟьа, иаҳҳәап, Аԥснынӡа ииааӡазаргьы аԥсуа нхаҩыжәлар рыҩныҵҟа нырра ҳәа акагьы азыҟамҵеит, изымааит, ажәак ала иуҳәозар аԥсуа жәлар уи ареволиуциа рыдыркыланы иаҳбом аҭоурых аҿы.

1917 шықәсазтәи ареволиуциа атәы ҳҳәозар, уи иаҳа анырра ҟанаҵеит, ажәларгьы иаҳа иадгылт. Уи зыбзоуроу еиҳаракгьы абольшевикцәа рлозунгқәа: «Адгьыл анхаҩыжәлар иртәуп, азауадқәеи афабрикақәеи – аусуцәа!», «Ажәларқәа зегьы зинла еиҟароуп!» ҳәа, – иаԥырҵақәаз роуп. Еиҳаракгьы аԥсуа жәлар агәыӷра рнаҭеит аҵыхәтәантәи алозунг. Шәышықәсала аԥсуа жәлар ззықәԥоз ахақәиҭра ацәаара рбеит, аԥсуаа рҵеицәагьы еиҿыркааит Аԥсны ахақәиҭразы аибашьцәа ргәыԥ «Кьараз». Аԥсны жәлар еилыркааит изҵаз аколониалтә уӷә аҵыҵразы ҭагылазаашьақәак шыҟалаз, ирымхыз рхьыԥшымразы ақәԥара аамҭа шааиз.

Апоет кыр џьабаа адибалт Иаков ихаҿсахьа аарԥшреи Ҳаџьараҭи иареи реиҭанаиааиреи, реизыҟазаашьақәеи рзы аепизодқәа раԥҵара. Аха рыцҳарас иҟалаз, араҟа еивгахеит асахьаркыратә иашеи аҭоурых аиашеи. Аҭоурых аҿы аҭыԥ змамыз ихыҭҳәаахаз афакти ахҭыси ирзыҟамҵеит исахьарку, аиаша аҟынӡа иҩагоу, типра зуа аперсонаж Иаков ихаҿсахьала.

Уи анаҩсан, иара зыӡбахә ҳамоу аидеологиа иԥырхагахеит автор ироман аҿы аҭыԥ зауз хҭысқәаки хаҿсахьақәакгьы раԥҵараҿгьы. Асоциалтә еиҿыхарақәеи аизыҟазаашьақәеи Урыстәылеи Аԥсни ҩ-хәык рыбжьан.

Аҧсны иҟамызт Урыстәыла аҭыԥ змаз аҳратәра, Аҧсны аҳцәеи анхацәеи реизыҟазаашьа даҽа ҭакык аман, уи зырҿеиуаз аинститутқәа рацәан: ахәԥҳара-абзыцәашьра, акыкахш, аиҳабы ихаҵгылара, аҩнадара, аиныршәара, аԥҳәыс пату лықәҵара уб. иҵ.

Арҭ зегьы еиҿыркаауан, иарԥшӡон, иарҿеиуан ажәлар рыԥсҭазаара, хырԥашьа змамыз ҳәаақәак ҟанаҵон, иԥҟараны уи иаҵагылон неиҩымсрада даамысҭоума, дынхаҩума – зегьы, ҳәарада, иҟан урҭ аԥҟарақәа еилазгозгьы, аха уи ажәлар неиҩымхрада иақәыӡбон.

Абри азҵаара дазааҭгыланы далацәажәо аԥсуа етнолог О. Маан иҩуеит: «Многими авторами XIX и начала XX вв., описавшими бытовую культуру абхазов, а в особенности в материалах Сухумской сословной поземельной комиссии, отмечалось, что в Абхазии не существовало крепостного права в его классической форме, как это имело место в России…

Причины отсутствия у абхазов, и у других горских народов Кавказа крепостного права, были обусловлены конкретно-историческими условиями жизни… Это обстоятельство способствовало сплачиванию всех слоев населения и устоновлению демокротической формы правления внутри общин. О наличии в обществе народного правления свидетельствует и тот факт, что право высшего сословия как покровителей общин были ограничены, несмотря на то, что занимали в иерархической структуре более высокую ступень, были только первыми среди равных» [51].

Асоциалтә еиҿагыларақәа ароман аҿы маҷк ирҵыбарацәеит апоет, уи зыхҟьазгьы, ишаҳҳәахьоу еиԥш, асовет амҭазтәи аидеологиа акәхоит, уи инырит маҷк, насгьы даҽакала азнеишьагьы ус имариамызт. Убри азы акәхоит апоет ироман иалоу хаҿсахьақәак ишынеибаку бзиарак рыдубаалом (Гыд, Наҳарбеи, Омар уб. иҵ.), егьырҭ рхы инаркны ршьапы аҟынӡа ицқьоуп шәышәырак рымам, ииашоуп.

Маҷк ауаҩ игәы еихьнашьуеит, апоет ихи, иԥси, иҟыбаҩи, иҟазареи зегьы зыдҵаны иаԥиҵаз ауаҩы лаша,

---

[51] О. В. Маан. Апсуара в социальных отношениях абхазов (XVIII – первая половина XIX века). Сухум, 2012. С. 8–9.

аԥсуаа рҟазшьа бзиахәҟәа рныҟәгаҩ Шабаҭ, иԥсышьа шыҟалазгьы.

Ари маҷк иарԥсыҽит ҭеиҭԥшлагьы гәаҭалагьы илашоу ауаҩы ихаҿсахьа. Аԥхьаҩ агәра изгом, ауаҩ ду ауаҩы зҩыда, зегь рыла игәнаалаз ауаҩ нага, хагак, нанамгак иеиԥш аӡлагара аҵаҟа иҭаԥсра.

Узаҟәшаҳаҭхом Шабаҭ инхара, нымха-хымҵәак инхара аҟынӡа иларҟәны асахьа аҭыхрагьы:

Акәаскьа хырҟәаҟәоит, аарла аҽынкыл,
Акаламҟәа ҭышәшәаахьеит абыркьыл,
Ашыцламшә ахыб зымҩарак,
Ашьҭахь иадгылоуп бжаҩа-бжаӡа рак,
Аҽхырԥарҭа ханааит, ацҟәа хыжәжәа...

Ари иааҳгаз асахьа Шабаҭ ихаҿсахьа егьацнамҵеит. Даҽа усуп, иаҳҳәап, ахаҵа напы згыз, мчымхарыла зынхара ныздмыжьыр амуз Ҳаԥьараҭ иашҭа асахьа акәызҭгьы апоет араҟа дызлацәажәо аԥсҭазаара аиаша акәхон, сахьаркыралагьы аиаша иатәхон.

Ааӡара бзиа змаз, гәаҭалагьы ҭеиҭԥшлагьы зашьа ицназгоз Шабаҭ иаҳәшьа Сырма илаҭәоума абас ацәажәара:

Ҳаи ԥхашьарами, Шабаҭ уара узын,
Ауалҟәа, ауалҟәа, нас анаӡын!
Ччархәроуп, Дон-Кихотроуп, дида, блааҭых!
Иҵухырц уашьҭоуп ҳабацәа рҟәых!
Арахь аҟәӡаара иаҿуп ирҭынхаз,
Сан лымҭа исымаз иабаҟоу смацәаз?
Исцәуӡан, иуҭиит... диида, шәаркы,
Хи-ԥси роуп, иашьҭада сара сразҟы!..

Арҭ ара иааҳгаз ацәаҳәаҟәа формала апоет иҟыбаҩ аҩаӡараҿы иҩаганы иҟазаргьы, Шабаҭи Сырмеи рхаҿсахьаҟәа акагьы рыцрымҵеит, маҷк ихьысҳарымтәызар.

Ароман аҿы ишҳәоу ала, Ӡаԥшь-иԥа Омар «аҭаҭын ҿызхуа аҟьаранԥьцәа» ҳәа, иҵкьыҵкьашьаны зыӡбахә имоу Ҳаԥьараҭ датәеибом, иԥьабааԥса ишәом, дихыччоит,

ихьӡ ацымхәрас «Аҳмаҭажә иԥа» ҳәа, – ауп дышишьҭоу. Апоет абраҟа дызлацәажәо аизыҟазаашьақәа маҷк ираӷьцәеит, аԥштәқәа ирыжәпацәеит. Дхырхцәазар ҟалап асовет аамҭазтәи аидеологиа иатәыз аҭоурых азнеишьа аҟазшьеи алитератураҿы аҭыԥ змаз асоцреализми рметодқәа. Даҿакуп зынӡа иаҳәо Омари Кьахь Ҳаџьараҭи реизыҟазаашьазы афольклорист С. Зыхәба Ешыра ақыҭан 1975 шықәсазы Сангәлиа Шьаабан иҟнытә ианиҭҵаз ажәлар рҳәамҭа. Уи хыхь ҳалацәажәаахьеит.

Ас еиԥш иҟоу аҩымҭа ду аҿы аҭыԥ змоу, имаҷ-саҷу ззуҳәар ауа аихьымӡарақәагьы алитература аҭоурыхи аҟазшьеи ирылацәажәо алитератураҭҵааҩ дрывымсыроуп. Уи асахьаркыратә литература аҭоурыхи, аҭагылазаашьеи обиективла раарԥшра апринцип иатәуп.

Ҳәара аҭахума, Б. Шьынқәба иҟыбаҩи, иҟазара дуи, иԥышәа нагӡеи ирыбзоураны дызлагылаз аамҭа иатәыз аидеологиа даиааины иаԥиҵеит иахьа аԥсуа сахьаркыратә литератураҿы иалкаау аҭыԥ аанызкылаз аҩымҭа ду.

Б. ШЬЫНҚӘБА ИБАЛЛАДАҚӘА РХЫԎХЫРҬАҚӘА

Афольклор-етнографиатә шьаҭақәа

Б. Шьынқәба илирикатә жәеинраалақәа реизга «Аԥхьатәи ашәақәа» (1938) анҭижь ашьҭахь дрызхьаԥшуеит, иҿԥишәоит инеиԥыху аепикатә ԥԥамҭақәа раԥԥараҿгьы.

Иҳаҩсыз ашәышықәса 40-тәи ашықәсқәа рзы апоет иаԥиԥеит абалладақәа: «Асаби», «Гәында-ԥшӡа», «Аҿырпын», «Риԥа», «Ҩыџьа аишьцәа». Б. Шьынқәба ирҿиамҭақәа, ҷыдала абалладақәа дрылацәажәо Мушьни Лашәриа ииашаны иазгәеиҭеит: «Два последних произведения («Аҿырпын», «Риԥа». – *В. А.*) по многим признакам трудно отнести к жанру баллады: сложный сюжет, наличие отступлений, развернутые пейзажи, разнообразие размеров – все это нарушает традиционное представление о балладе. Это скорее небольшие поэмы, написанные на сюжеты народных легенд».[52]

Апоет иаԥԥамҭақәа рыҭԥааҩы ишазгәеиҭаз еиԥш, арҭ аҩымҭақәа шьаҿа ҿыцқәан, ԥышәаран автор изы наҟ-наҟ, иаҳа инеиԥыху аепикатә ԥԥамҭақәа раԥԥарахьы аиасразы. М. Лашәриа ишазгәеиҭо еиԥш, Б. Шьынқәба ибалладақәа шьаҭас ирымоу жәлар иаԥырҵаз алегендақәа роуп, араҟа иаҳԥыло жәлар ражәарҿиара иахылҵшьҭроу ахаҿсахьақәа роуп: ахьчаҩ, аҿыбӷаҟазааизарауаҩ, Гәында-ԥшӡа – Нарҭаа репос ахаҿсахьа. Аха арҭ аҩымҭақәа ирныԥшит Баграт Шьынқәба ирҿиараҿы иаԥхьаҟа рҿиаҩык иаҳасаб ала аизҳара амҩа дшану, уи иҭшәоу афольклортә жанрқәа рылшарақәа рҿы даанымкылакәа, урҭ рырҭбаара иҿазишәоит. Арҭ

[52] М. Ласуриа. Творчество И. А. Когониа и развитие эпических жанров абхазской советской поэзии. Сухуми, 1979. С. 116.

абалладақәа жанрк аҳасаб ала аҟазшьазы иҩуеит М. Лашәриа: «Эти баллады, в жанровом смысле, стоят где-то посредине между эпическими поэмами Когониа и поздними полотнами самого Шинкуба, в которых освоение народного творчества происходит на совершенно иной основе...» [53]. Апоет иҟазара аизҳара аган ахь ала М. Лашәриа игәаанагара иашоуп, ҳәарада. Араҟа маҷк иадамхаргьы иазхьаԥштәуп арҭ абалладақәа ҳәа апоет изыхьӡиҵаз ржанртә ҷыдарақәа. Балладақәоу урҭ, ма даҽа жанрк аҟазшьақәа иаҳа ирнубаалартә иҟоу?

Абаллада фольклортә жанрк аҳасаб ала иахьиз Провансаль (иахьа Францызтәыла иаҵанакуеит) ауп раԥхьаӡа. Абжьаратәи ашәышықәсақәа рзы ари ажанр иеиднакылон жанртә хылҵшьҭрала еизааигәам, еиуеиԥшым, аха ажәлар рашәақәа рсиужет змаз аҳәамҭақәа-ашәақәа. Раԥхьаӡа иара иаҵанакуаз абзиабара иазкыз акәашаратә ашәақәа, арефрен зцыз ракәын. XIII–XIV ашәышықәсақәа рзы уи ҿиеит Италиагьы. Аха уи ашәа иацрыҵуеит арефрени, акәашареи (Данте, Петрарка). Иара убас ари ажанр ҿиоит Франциа аҳәынҭқарра аҭынраҿы, аха уи уаҟа ҳәаак аҽҭанагӡоит: уи ишьҭнахуеит уаанӡа иара иатәымыз аформа (хԥа-хԥа цәаҳәа иҟоу астрофа, изызку ахаҿсахьа афырхаҵа изырхоу, арефрен ҷыда). Ара иаҭахын ҳәаак зыҽҭазыгӡоз ԥсахра зымуа апоезиатә техника. XVI ашәышықәсазы афранцыз баллада аныӡааиуеит.

Англиеи Шотландиеи иаҳԥыло абаллада аформак, даҽа ҵакык шьҭнахт: араҟатәи ажәлар рҳәамҭа абаллада асиужет змоу, афырхацәа ирызку, арефрен зцу ашәоуп. Уи ашәа зызку, иҟалахьоу аҭоурыхтә ажәабжьқәеи, алегенда аформа змақәоуи роуп.

Ари ажанр инеиҵыхны иҿиоит, авторцәа ӡәырҩы азхьаԥшуеит. XVIII ашәышықәсазы Европа атәылақәа кыр рҿы ажәлар рашәа ӡәырҩы апоетцәа рырҿиарамҩаҿы имаҷым аҭыԥ ааныркылоит. Наҟ-наҟ ари ажанр иаҳагьы аҽеиҵнахуеит. Уи иазхьаԥшуеит: Вальтер Скот, Биорнс (Англиа-Шотландиа); анемец поетцәа: Шиллер, Ҳоеҭе,

[53] Иара уа. Ад. 116.

Ҳаине; аурыс поетцәа: Жуковски, Пушкин, Лермонтов. Аха араҟа ари ажанр ишьҭнахт («аҽеарыцқьеит») даҽа ҷыдарақәакгьы: асиужет аҭоурых ахҭыс анаԥсангьы ма афырхаҵара, ма алахьеиқәҵара зныԥшуа ажәлар рашәа шьаҭас иаиоуит. Уимоу, аирониа, атрагизм (ауаԥ иҭахара) аҟазшьа анышьҭнахуагьы ыҟоуп.

Асовет литератураҿгьы ари ажанр иазхьаԥшыз апоетцәа маҷӡам, иаҳҳәап, аурыс литератураҿы: Н. Тихонов, Е. Багрицки, К. Симонов уб. иҵ.

Иааркьаҿны иаҳҳәозар, иахьазы абаллада алироепикатә жанр иаҵанакуа афольклори, амузыкеи, апоезиеи рҿы иаҳԥыло, инеиҵыху сиужетла еиҿкаау, аромантикатә цәа зыҟәну ԥҵамҭоуп.

Хыхь иеиқәаҳаԥхьаӡаз апоетцәа периодк ишатәымгьы, рбалладақәа рыҟны еиҳараӡак изызхьаԥшуаз алакә-мифологиатәи аҭоурыхтәи темақәа роуп. Ҳәара аҭахума, абаллада аҿиарамԥаҿы иҟан аамҭа иашьашәалаз арҿиаратә ҿыцалагаларақәагьы.

Аԥсуа литератураҿы абаллада иаҵанакуа, ма жанрла уи иазааигәоу, арҿиамҭақәа ҳԥылоит имыцхәцәамкәа. Урҭ иреиуоуп Б. Шьынқәба ибалладақәа: «Асаби», «Гәында ԥшӡа», «Аҿырпын», «Риҵа», «Абнатә баллада»; Вл. Анқәаб иԥымҭақәа «Гәында», «Аԥхьарца», «Ашәуа иеҵәа», «Ан лзы абаллада»; Ан. Аџьынџьал ибаллада «Инеиуеит ԥыџьа»; Қь. Агәмаа ибаллада «Аҿырпын».

Ажәакала, Б. Шьынқәба ибалладақәа ирныԥшит адунеи асахьаркыратә литературақәа рԥышәа ахыԥша, урҭ зегьы, раԥхьаӡа иргыланы шьаҭас ирымоу ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа – ашәақәа роуп.

Абаллада аҭоурых аамҭала аформеи аҵаки рганахь ала, аҽшаԥсахуаз еиԥш авторцәагьы дара рырҿиара апринципқәа рыла рхы иадырхәон. Убри азын ауп абаллада аҭҵаараҿы изызку аформа, асиужет, аиҿартәашьа уҳәа – асахьаркыратә еиҿкаара аганахь ала аҭҵааԥцәа изрымоу еиуеиԥшым агәаанагаракәа. Уи зыхҟьо иара абаллада, жанрк аҳасаб ала, изнысыз амԥеи формалеи ҵакылеи аԥсахрақәа иаиуз акәхоит.

Убри азы акәхоит Баграт Шьынқәба абаллладақәа ҳәа зыхьӡцаны иеидикылаз, иаԥиҵаз асахьаркыратә ҩымҭақәа хьаҳәа-ԥаҳәада формалеи ҵакылеи жанрк иаҵанакуеит ҳәа аҳәаара зыуадаҩугьы.

Аха ус иага иҟазаргьы, ажәлар рашәа – абаллада ҭоурыхла изнысыз аҽыԥсахрақәа иоуз рыла ҳахәаԥшуазар, апоет арҭ ҳзыхцәажәараны ҳаҟоу иҩымҭақәа абаллладақәа ҳәа ахьрыхьӡиҵаз азы ажанр аҷыдара дацәхьаҵит ҳазҳәом, иҭызҵаауа рыҟнытә гәынамӡара зыҟалаӡом, еԥныҳәа узиҭом.

Апоет раԥхьаӡа акәны ари ажанр дазхьаԥшит 1940 шықәсазы. Убри ашықәсаны Б. Шьынқәба иаԥиҵеит абаллада «Асаби». Апоет ирҿиара аҟазшьеи рҿиаҩык иаҳасаб ала иеизҳареи азгәаҳҭозар ари машәыршақә иҟамлаӡеит. Убри аамҭазы ауп, аҟыбаӡыба зхызгаз апоет иажәеинраала ду «Амҳаџьыраа ргарашәагьы» анаԥиҵаз. Аԥсуа жәлар насыԥла рпатриархалтә ԥсҭазаара иалиааз, дышхәыҷӡаз жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа, ржәытә ажәабжьқәа, рашәақәа хкы рацәала иара иаҳауаз, дызлиааз анхаҩыжәлар рыԥсҭазаара блаҵарыла избарҭахаз, заԥхьаҟа ипоетхараны иҟаз изы ари хәы змаӡамыз школахеит. Ишазгәаҳҭахьоу еиԥш, раԥхьаӡа жәлар рашәақәа ақьаад ахь аиагарала зырҿиара ахы зкыз, даныҩеидас, ихатәы рҿиамҭақәа раԥҵараҿы урҭ рґьажәҩахеит апоет изы. Уи ашьҭахь, аҵара ду далганы Қарҭ аспирантура данҭала, илаԥшҳәаа аҽарҭбааит, аҭоурыхтә ҩымҭақәеи архивтә материалқәеи рҿы ибо далагеит ижәлар знысыз аҭоурыхтә мҩа ахьанҭарақәа, ижәлар ирхыргаз агәаҟрақәа, рҟыба-ӡыбарақәа, трагедиала иҭәыз рыхҭыс мҩа. Арҭ зегьы идырҭбааит апоет ирҿиаратә интересқәа, жанрла, идеиала иҵаулахеит, хыԥхьаӡарала иҭбаахеит дзызҿлымҳахаз атематикеи аидеиақәеи.

Аԥсны аҭоурыхи аԥсуаа рмилаҭ аҟазшьақәеи рыҭҵаара азин анрымамыз аамҭазы, Б. Шьынқәба Қарҭ ихигаз иҵарашықәсқәа дыррала игәылҭәааит, ҵарауаҩык, ажәарҿиаҩык иаҳасаб алагьы изҳаит, деинҭәылт. Абарҭқәа рышьҭахь ауп Б. Шьынқәба иҩымҭақәа рҿы атрагизм зныԥшыз анотақәагьы анцәырҵыз («Амҳаџьыраа

ргарашәа», «Ахәра ашәа», «Рица», «Ꙩыцьа аишьцәа», «Аҿырпын» уб. иҵ.).

Апоет зегь раԥхьа иаԥиҵаз абаллада «Асаби» иꙩит 1940 шықәсазы. Убасҟан ауп иꙩыза Баӡ Бигәаа, аспирантура ицҭаз, иҭоурыхтә материалқәа рҿы иибаз, аԥсу мчыла зыԥсадгьыл иахырцаз, мшынгәыла Ҭырқәтәылаҟа амꙩа иқәыз ирхыргаз агәаҟрақәа зҳәоз данаԥхьа, издырҵысыз ахәыцра хьанҭақәа ианырхылҵыз «Амҳаџьыраа ргарашәагьы».

Абаллада «Асаби» аҭакы ҳхьанарԥшуеит алахьынҵа иадҳәалоу аԥсуа мифқәа ржанр ахь. Алахьынҵа хырԥашьа шамам атәы зҳәо асиужетқәа маҷӡам иахьагьы аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рҿы. Шәҟәыла ишьҭыхқәоугьы рхыԥхьаӡара маҷӡам [54].

Араҟа иааҳгап ҿырԥштәы ҳасабла 1971 шықәсазы ианысҵаз амиф. Уи иҳәеит Кәтол ақыҭан инхо Шьоҭа Џьалаӷониа. Усҟан ихыҵуан 44 шықәса. Аинформатор ажәабжь абас далагеит: «Алахьынҵа зшо ашацәа роуп. Убри иазкны жәабжьк абыргцәа рыҟнытә санхәыҷыз исаҳаит, иузеиҭасҳәоит.

Дыҟан ҷкәынак. Пҳәыс дааигартә аҟара иқәра неихьан. Зны ныҟәара дшыҟаз, ахәлара анихьӡа, қыҭак аҿы, шьоук рҿы дымꙩахыҵит. Ауха данышьҭала, ацәара иҽазикуан еиԥш, ашацәа ааин, ахәыблы иныкәтәеит. – Уаха абарҭ аԥшәмацәа ирҭоу динасыԥхааит ҿыц иины игароу ахәыҷы, – рҳәан, ицеит.

Ари заҳаз ахаҵа игәамԥхеит, уаҳама, ашацәа ирҳәаз. Ари илызҳаанӡа иԥшуада, иҳәан дꙩагылан, иҽааилеиҳәан, иҟама ааҭԥааны, агара игараз ахәыҷы иналыӷришьын, дцеит, дыбналт.

Ари аҷкәын дыҟоуп. Жәабаҟа шықәса ҵит, жәохә шықәса ҵит. Ус дыҟоуп, насыԥла деиқәшәом. Аамҭагьы кыр ҵит, иаргьы иарԥысра бзиа днахыҳәҳәоны, еизара дук аҿы ҭыԥҳак дибеит. Диҳәеит, дааигеит, дманшәалахеит ҭаацәала ари ауаꙩ. Пыҭк аамҭагьы набжьысзар акәхап,

[54] Аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа 12-томкны. VII атом. Иеиқәлыршәеит, аԥхьажәеи азгәаҭақәеи лꙩит Ц. Габниаԥҳа. Аҟәа, 2002. Ад. 107–112.

арҭ еишьцылахьан. Уахык зны, абри ахаҵа иԥхәыс лцацха ашәахсҭа шаныз ибеит.

– Ари ашәахсҭа ибну иаанагои? – ҳәа длазҵааит.

– Уи закәи умбо, – лҳәеит, – сзыҟны агара сангараз, аҽены ҷкәынак сҭаацәа дрысасзаап. Ауха дҩагылан, аҟама насҕыршьны дцазаап. Аха сыԥсраны сыҟамзаарын, ахәшәтәыҩцәа сеиқәдырхеит. Ари ахаҵа идырт иԥхәыс илныз ашәахсҭа иара иҟама аҭыԥ шакәыз, аха иаулеиҳәахуаз.

Изхысҳәаауа, ауаҩы ашацәа илахь ианырҵаз дзахыԥаӡом. Умбо, ани ахәыҷы дысшьит ҳәа дылхыҵны дцеит, аха дымԥсӡеит. Ашацәа иақәырҵаз ҟалеит» (схатә архив – *В. А.*).

Б. Шьынқәба ибалладаҿы иҟаӡам алахьынҵа иазку амиф аидеиа. Уи моу, асиужетгьы уахьынтә иаагаӡам. Араҟа апоет иааигаз ахҭыс аԥсҭазаараҿы аҭыԥ заур алшоз фақторуп. Афольклор, мамзаргьы амиф адунеи ахь зынӡаскгьы иҟаӡамшәа иаҳбоит. Аха ажанр аганахь ала ари аҩымҭа абаллада аҳәаақәа ирҭагӡоуп формалагьы ҵакылагьы. Ус анакәха, жәлар рашәа – абаллада иахылҵшьҭроуп ҭоурыхла ари апоет иоригиналтә ԥҵамҭагьы.

Араҟа аҭыԥ амоуп аҵыхәтәантәи аамҭазы абаллада авторцәа рҩымҭақәа рҿы аҭыԥ зауз аирониагьы. Автор «Асаби» аҿы зхаҿсахьа ааирԥшуа ауаҩы ҭеиҭԥшлагьы гәаҭалагьы акы згым иоуп. Аха маҷк аԥхьаҩ гәҩарак ииҭоит абри абысҟак деиҿкааны, акы згым иакәны дзааирԥшуазеи ҳәа. Автор абаллада ахы икуеит абас:

Ҽыуаҩ хаҵак дкәаша-кәашо
Бна дук агәҭаны
Днеиуан. Амза лаша-лашо
Иҩагылт иҭәны.

Хҭарԥа-рқьақьа ачыхә ыргьало,
Иарак изшаӡан,
Иаҳәа хәыш ду наидҳало,
Раӡныла ихҩаӡан.

Ихҳьа кәадыр аҟәынақәа
Иаҵәоушәа иԥхауан.

Иҽеиқәа ҳарак аҽимҭакәа
Пагьа иҽырбауан.

Абаллада ахаҿсахьа иаҳгәааланаршәоит аԥсуа жәлар рҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәа рдунеи, урҭ рфырхацәа дызлареиԥшым ҳәа егьҳбаӡом ари абалладаҿы иҟоу ауаҩ хаҵа (иԥшра-исахьа, имаҭәа-иҩыҭәа, иабџьар, иҽыкәаша). Ахаҿсахьа аиҿкаараҿы апоет ихы иаирхәо асахьаркыратә цхыраагӡақәа зегьы аҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәа рарсенал иеиуоуп, иҳараку стильла еибаркуп. Аха абраҟа аԥхьаҩ гәыҩбарак изцәырызго ҷыдара хәыҷык ыҟоуп. Зегь рыла иеиҿкаау, иеибыҭоу ахаҵа маҷк ихьысҳара ҳзырбо цәаҳәак алеиҵеит апоет ибалладаҿы: «Иаҳәа хәыш ду наидҳало, раӡныла ихҩаӡан». «Иаҳәа наидҳало» ҳәа ашәа аԥҵацәа иззырҳәоз, уи аныҟәгара маҷк изаҭәамыз иакәын, уи хыччаран, иагьиронииан. Баграт Шьынқәба зегь рыла ишьахәу (формалагьы, ҵакылагьы) ибалладаҿы ихы иаирхәеит ажәлар рҿаԥыцтә рҿиамҭақәа рҿы аҭыԥ змоу асахьаркыратә маана – ауаҩы мыцхәы иҳаракра, мыцхәы иларҟәразы. Уи аԥхьаҩ ибарҭхоит аҩымҭа инагӡа-аагӡаны данаԥхьалак.

Абаллада аҵакы иааркьаҿны абас иҟоуп: ҽыуаҩ хаҵак бнала дышнеиуаз, хәыҷык ибжьы иаҳаит. Абжьы ахьгаз даннеи, сабик дибеит ахшцәа ихьыкәкәа «ибырфын хахә амза алаԥхо...» Ари деигәырҕьеит аҽыуаҩ, «даашьҭикәыцәааит, дизгәаҟуазшәа, машәырла дзыниаз». Зымҩахь иццакуаз аҽыуаҩ ахәыҷы ашә ҩа агәааҩара дынҭаршәны имҩахь дцоит. Аха уи аԥхьа абаллада афырхаҵа иҳәоит:

Схынҳәыр, унаган са саннаӡеи
Улысҭап ааӡатәыс.
Ууанӡа иухыз Ажәеиԥшьаа ду
Рылаԥш хаа нцәаҵас,
Уагьзахыԥом иузыхәшьаду
Усгьы лахьынҵас.

Ҩаха-ҩымш ачараҿы ифон, ижәуан. Зынгьы дҽыжәланы дҽырбон. Иҽыбҕаҟазара даҵаҽырбо аҽы ирхәмаруан аџьар рҿы.

Ахымш рыҽны ҽыла деикәаԥхо, иқьаф ҟаҵаны даадгылт ашә-ԥа гәаԥа. Хашәалахәыс исоуз даатҵызгап ҳәа дтаԥшызар, ахәыцы дыԥсхьан.

Алашьцара уи даларшәаын
Иблақәа цахьан,
Ибырфын хахә ашьа алашын,
Аматҭ дырфахьан.

Ауаԥы ашацәа илахь ианыртҵаз хырԥашьа амам ҳәа ирыԥхьаӡон ажәытәан, амиф аамҭазы, ауаатәыԥса раԥхьаӡатәи реилазаараан (аурысшәала – первобытный общинный строй ҳәа изышьҭаз аамҭа). Ауаԥы аԥсабараҿы атып змаз аҟаларақәа (явление), ахҭысқәа ирҟазшьаз, изыхҟьоз аилкаара дазҿлымҳан, зегьы аҭак рыҭара иҽазишәон. Ари абаллада ажәытәтәи амифтә идеологиа иахылҵшьҭроу, хырԥашьа змам алахьынҵа иатәу иаҿагылоит, иаҳа аамҭала арахь иааскьагоу даҽа идеологиак. Алахьынҵагьы ыҟоуп, аха ауаԥы иҽеиҿикаар, илахьынҵа даҽакала иҟалар ауеит, ацәцарҭақәа амоуп ҳәа агәаанагараҿы ҳнанагоит. Ари агәаанагара зныԥшуа ажәлар рҳәамҭақәа рҿгьы иаҳԥылоит имаҷымкәа, еиҳарак ашацәа ирызку амифқәа рҿы.

Абаллада «Асаба» атрагедиа аҟазшьа аиут аперсонаж иҭахара, аԥхьаԥ игәы ҿнакааует, игәы инархьуеит, зегь рыла ак згымкәа ҳәа аԥхьаԥ иибаз ауаԥы агәнымыԥреи, агәцарамкреи ахьааирԥшыз азы.

Раԥхьаӡа абалладаҿы апоет зсахьа ҭигаз ахаҵа еиҿкаа, агәҭахьы игәнаалам аҟазшьақәа идаҳбалазаргьы, иара имдырра иахҟьаны арыцҳара ду аныҟала, аҽырҽеишьа дақәшәеит – аиаша дацәхьамҵит, ажәак ала ихараз ибеит, идикылт. Уи алагьы аԥхьаԥцәа рылаҿы дааиртә, хара имхәыцра иахҟьаны дзықәшәаз, иауз агәала аԥхьаԥцәа ицеиԥыршартә аҟынӡа ауаԥра ааирԥшит, ихарахаз дацәхьамҵит:

Дшанхан, ихы иазиҳәауа
Дгылан: «Ихаҵа,

Анцәа иакәым изызшауа
Уаҩы илахьынҵа,
Ауаҩы, нас, уаҩытәыҩсоуп,
Изҭо аҿҳәара,
Лахьынҵам уи, амдыр сылоуп
Ушҭахаз уара!

Идеиалагьы темалагьы иаҵанакуа аамҭа аган ахь алагьы даҽа хырхарҭак амоуп абаллада «Гәында ԥшӡа». Ари аҩымҭа апоет иаԥиҵеит Аҧьынҵытәылатә еибашьра ду ашыкьымҭазы – 1943 шықәсазы.

Апоет илирика ҳанахцәажәоз иазгәаҳҭеит Аҧьынҵытәылатә еибашьра (1941–1945) иазку автор иҩымҭақәа рҿгьы аҭыԥ шамоу ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа – џьдала аепикатә ашәақәа ридеиеи рформеи. Араҟагьы апоет ирҿиамҭа аԥҵараҿы ихы иаирхәеит, дазхьаԥшит ажәлар рашәа-ражәа – џьдала Нарҭаа ирызку аепос асахьаркыратә лшаракәеи аидеиеи. Аԥсуа жәлар ржәытә фырхаҵаратә аамҭа иарҿиаз аепикатә фырхацәа рыхьӡқәа ирыдҳәалоуп апоет иаамҭазтәи афырхаҵара аазырԥшыз аԥсадгьыл ахьчаҩцәа рыхьӡқәа.

Баграт Шьынқәба ирҿиамҭазы С. Зыхәба ишазгәаеиҭаз еиԥш, иҟазшьарбагоуп ажәытәи аҿатәи реимадара, реилышьра, реиԥшьра, еиқәҿыртуа рыҟаҵара дахьазҿлымҳахаз. «Ажәытә аҟнытә иааигон иахьагьы, уаҵәгьы иҳахәаша аидеиақәа, атемақәа» [55]. Урҭ реиҿыбаара, исахьаркны аԥхьаҩ изнагара дазҟаза дууп апоет.

Гәында ԥшӡа ижәытәӡатәиу Нарҭаа ирызку аепикатә ԥҵамҭа ду ахаҿсахьақәа дыруаӡәкуп. Ари ахаҿсахьа аҟазшьеи аиҿкаашьеи рыла иазгәаҳҭозар, адунеи ажәларқәа иаԥырҵахьоу ажәытә аепика-фырхаҵаратә ԥҵамҭақәа рҿы иаҳԥыло ахаҿсахьа дуқәа дреиуоуп хьаҳәа-ԥаҳәада. Гәында ԥшӡа ҭеиҭԥшлагьы гәаҭалагьы лашьцәа Нарҭаа дуқәа ирыцназго аӡә лоуп. Нарҭаа репос аҿы иаҳԥыло аҳәса рхаҿсахьақәа дрылкааууп. Еиҳарак аепос аҿы дызлалкаау, лыԥшӡарала ауп. Уи знык иадамзаргьы дызбаз

[55] С. Зыхәба. Б. Шьынқәба иԥсҭазаареи ирҿиамҭеи. Аҟәа, 2009. Ад. 125.

ила хылкуеит, игәы лытҟәоит, лыԥшӡара наунагӡа игәаҿы иаанхоит.

Гәында ԥшӡа лхаҿсахьа абалладаҿы Аҵьынцьтәылатә еибашьра ду аамҭа хьанҭа-џьбара иаҵанакыз ахҭыс иақәҿнаҭуа аҟаҵара илшеит апоет. Уи лхаҿсахьа аԥсадгьыл ду иасимволуп. Лашьцәа зегьы лара дрыхьчоит, аҕа ирықәлаз ҳәаҭыхла иҿагылоуп.

Абаллада усҟантәи апоет дызҭагылаз аамҭа иақәҿнаҭуа иеиҿкаауп. Аҕа дақәлеит Гәындаԥшӡа лыԥсадгьыл:

Иҭаххеит уи иҽанышәаӡан
Абри атәыла дабашьырц,
Гәында шеишеи тәыс дныҟаҵан,
Уи лмазара далачарц.

Апоет ари Нарҭаа ражәабжьқәа рфырԥҳәызба лхаҿсахьа иара дызҭагылаз аамҭа џьбара иадиҳәалоит.

Абар Гәында днаԥшы-ааԥшуа,
Ҭынч дахьыҵоу лбаҳчара…
Инихәаԥшын изхымхӡо
Ирҳәеит лыбла ԥагьақәа,
Лара ишлымоу дызцәымшәаӡо
Нарҭаа, лашьцәа гәакьақәа.

Гәында лашьцәа адырра рылҭеит аҕа дшақәлаз рыԥсадгьыл. Уи акәхеит,

Нарҭаа гылеит ишышәҩыкыз…
Рашьла иԥылеит адәы архәараҿ,
Ирылшеит аҕа ихьацара,
Гәында дынхеит лыԥсадгьылаҿ,
Лашьцәа иргеит ахаҵара!

Ишаабо еиԥш, апоет ибаллада, формала ажәлар рашәа ахыԥша аныԥшуеит исахьарку ахаҿсахьа аԥҵараҿы (аперсонажқәа, асахьаркыратә цхыраагӡақәа: ахаҿсахьа аԥҵараҿы ажәала ражәарҿаиара арсенал иатәу ажәар-

тәашьа, асимволика, аепитетқәа, ашәа аҳәашьа аформа иатәу ацхыраагӡақәа уб.иҭ.).

Ияаидкылан иазгәаҭазар ахәҭоуп Б. Шьынқәба Аҵьынҵытәылатә еибашьра ду иазикыз ажәеинраалақәеи аҭыхәтәаны ҳзыхцәажәаз абаллада «Гәында пшӡеи» (урҭ хыҧхьаӡарала ирацәам, аха апоет ирылаигӡаз рацәоуп) ажәлар зҭагылаз аамҭа хьанҭазы агәыӷра рызҭоз ҩымҭақәан, ргәы архаҵон, ақәҧарахь, аиааирахь ирыҧхьон. Арҭ арҿиамҭақәа ридеиеи иҳархәоит иахьагы аҧхьаҩ изы ирхәыцгоуп, ирыҵаркуа рацәоуп, иактуалтәуп, иааӡагоуп.

1947 шықәсазы Баграт Шьынқәба иаҧиҵеит иара ирҿиаразы мацарагь акәымкәа, аҧсуа поезиа зегь азы ишедевру, аҧсуа сахьаркыратә литература абзиабаҩцәа зегьы зызгәдуу, формалагьы ҭакылагьы ихатәроу аҧҵамҭа, абаллада ажанр иаҭанакуеит ҳәа иҧхьаӡоу аҩымҭа шьахә «Аҿырпын».

Хыхь кырынтә ҳазааҭгылахьеит апоет иҩымҭақәеи ажәлар ражәарҿиара аҷыдарақәеи реиҿцаара азҭаара.

Абаллада жәытә аахыс жанрк аҳасаб ала, ҭоурыхла изнысхьоу амҩа ҳанҧшылар иаҳбоит, ари ажәлар рҿаҧыцтә рҿиара иахылҵыз, кыр еиҭакрақәа шаиуз, иахьазы алитературатә жанр ишаҭанакуа. Аха ус иага иҟазаргьы, иара аҧсабарала изхылҿиааз ацәа аҟәнуп, ҟазшьалагьы излахьыҧшу ыҟоуп (амотивқәа, иара иазҟазшьоу аформа, аирониа, атрагедиа, асиужет, аемоциа). Ажәеинраала артәашьа, ажәлар рашәа-ражәа аиҿкаашьа, ашәа амелодиа, аҳәоу мариақәа рхархәара, аидиомақәа, даҽа бызшәак ахь еиҭамҵуа, абарҭ зегьы абаллада даҽа милаҭ жәарҿиара дунеик аҿы ииз, аҧсуа сахьаркыратә литература иаднакылт, иацәахеит, иажьхеит. Ҳәарада, ари зыбзоуроу Баграт Шьынқәба иоуп. Аха иазгәаҭатәуп, аҧсуа литератураҿы, уи аҿиаразы амаҭәахә бзиагьы шыҟаз – аҧсуа жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа рдунеи, уи аҧызҵаз рҟазареи ренергиеи. Иҟан, ихиан афольклор аҿгьы, алитератураҿгьы иахьықәӷьацашаз аҭыҧ.

Абраҟа еиҭах ҷыдала абаллада ажанр сзазхьаҧшыз машәырӡам. Б. Шьынқәба иаҧиҵаз абалладақәа рахь хаз ҷыдала игылоуп, хыхь ишазгәаҳҭаз еиҧш «Аҿырпын».

Ҳәарада, иаҳҳәар ауеит, сахьаркыратә ҟазшьала ари апҵамҭа балладоуп ҳәа, аха иара асиужети, иалоу ахаҿсахьақәа рхымҩапгашьеи, аҭоурых аамҭеи, рыбзазашьеи (быт) афольклор изладҳәалоу, еиқәҳапхьаӡаз афакҭқәа рганахь ала имаҷуп, абызшәа, ашәа иазааигәоу ажәеинраала артәашьа, аидеиа аганахь ала атрагедиа зхылҿиааз ахҭыс атәы ҳамҳәозар. Апоет ари ипҵамҭаҿы аҭыԥ амоуп иҷыдоу арҿиаратә знеишьа. Б. Шьынқәба абаллада аԥсабара ҵауланы иҭиҵааит. Уи асахьаркыратә лшарақәа ҟазарылаҵәҟьа ихы иаирхәеит алитературатә пҵамҭа ачаԥаразы. Ажәак ала, ажәлар раҿԥыцтә ҳәамҭахьынтә абаллада апҵараҿы (асиужети, ахаҿсахьақәа реиҿкаашьеи уб.иҵ) аҭыԥ змоу маҷуп, ула ихгылам, аҩымҭа аиҿкаара иалаӡҩоуп, ихтым, афольклор ахьтә ишеибгоу автор ибалладахь ииагам. Ари апоет рҿиаҩык иаҳасаб ала иҟазара ду иаҟазшьа ҷыдоуп, хымԥада. Ажәак ала, автор ажәлар ражәарҿиара, ражәа артәашьа, аҳарҭа-асырҭа умбо иҩымҭа иалаиӡҩеит, иаҵаҵәахуп.

Ҳазааҭгылап абаллада аҵакы, асиужет аганахь ала аҩымҭа ацашьа, уаҟа аҭыԥ змоу ахҭысқәа реиҿкаашьа. Автор абаллада ахы икуеит днавамла-аавамлакәа, лагалажәаада, уи иаразнак аҩымҭа иаҵанакуа ахҭыси аҭагылазаашьеи ҳрылеигалоит:

Қыҭак аҿы хар змамыз
Хаҵа шьахәк дынхон.
Хаҭалагьы цәгьара зламыз
Уаҩыс дрыԥхьаӡон.
Дынхагәышьон ҟыҟда-ҿыҟда,
Иаргьы дҭаацәаран,
Дныҟәаломызт усда-ҳәысда
Дызҿызгьы хьчаран.

Араҟа иаабо ауаҩы ишырҳәо еиԥш, анхаҩ нага, зҭаацәа бзиа иныҟәызго, зхатә џьабаала зымгәахә аазрыхуаз, зтәы-зымаа ыҟоу, ламысла иныҟәо уаҩы зҩыдоуп.

Акы заҵәык уи игу – жәаха шықәса ахшара дшизыԥшыз иаамҭа цеит, уи гәныргоит иԥшәмеи иареи. Абалла-

да афырхаҵа иқәрахь даннеи, иаҳа иныԥшуа иалагеит игәырҩа:

Иқәрахь даннеи, иаҳа ицәырҵуа
Ибеит игәырҩа,
Дахьҵеидахаз цәгьа дархәыцуа
Днатәалон зымҩа...

Ахшаара дызмоу иажәра шкәакәоуп
Димоуп гәыҕыртәас.
Димоугәышьар – лахьеиқәҵагоуп,
Дзеигәыҕуазеи нас!

Абас еиԥш иҟоу илахьеиқәҵагоу аҭагылазаашьа асахьа ҭихуеит апоет ибаллада алагамҭаҿы.

Аха ишырҳәо еиԥш, ари ауаҩ дызқәымгәыҕуаз насыԥ лашак изыԥшызаарын, ихы-иҿы лашеит, иԥсҭазаара, игьамадаз ҳәа иипхьаӡоз аҵакы аиуит:

Жәаха шықәса дызқәымгәыҕуаз
Диоуит иара аҵеи.
Ччаԥшь зҵымшәо маӡа ихәыцуаз
Иблақәа мыччеи.
«Анаџьалбеит сыҵәҩан мыӡӡарц
Сыҟазма!» – иҳәауан,
Аамҭа цон, аҵеи дарԥысхарц,
Мшызҳа изҳауан.

Аб ирахә ашьхаҟа ианкаицоз, аԥа иаб дидгьыжьыло диҳәеит саргьы сга ҳәа. Аб мап изымкит, иԥа дима дцеит ашьхаҟа. Ашьха цәҳәыраҿы, арахә рҳәырҭа ҭыԥ ылхны итәеит. «Зных ианхала, нас иҭынчуп, Арахә уаҟа иҳәуан, Дӡыҕраԥшьӡа аӷкәын дрыцуп, Акиҳәа дҟьауа». Апоет иҩымҭаҿы ақыҭа, ашьха, аԥсабара рсахьа ҭихуеит оумашәа игәнааланы. Ауаагьы, аԥсҭәқәагьы, аԥсабарагьы хаарак рыҵоуп, изҩыдоу ҭынчроуп, гәыҭгагоуп араҟа аҳра зуа. Ас ишыҟоугьы ҳаԥхьаҟа абри аԥсҭазаара зҩыда-ԥшӡа шынаунагӡамхо зныԥшуа нотақәакгьы

аҵибаауеит аԥхьаҩ. Апоет дмыццакӡакәа ҳазыҟаиҵоит ҳаԥхьаҟа иҟаларауны иҟоу хҭыск, игәнаалам, иџьбароу еиҭарсрак.

Зны аб дааԥса-дқьыԥаха ашәарыцарахьтә дхынҳәуеит аҭыԥахь. Уажәазы деиқәмшәеит.

Дтәоуп дазхәыцуа ахәаҿ ихьыз,
Иагьџьеишьеит цәгьаӡа,
Иахьа ашьыбжьон абқәа иреиҕьыз
Деихсын, икәкәаӡа
Иахьаҿаҳаз уа бахә аԥшьын,
Анеира цәгьаӡан.
Днахагылеит, иаԥхьа икажьын
Агәышҭҵа ҕраӡа.

Уи акәхеит икажьыз аб «изқәыршәшәо иаԥхьа иҩа-ҵҟьан», ицеит иҭакәкәа.

Дзықәшәаз иахиҳәаара дақәымшәо, дхәыцуа дыштәаз, икәша-мыкәша игылаз аџьма, аӡар ааилаҩҩит, аҭыԥ иажәлеит ирҳаны. Убри аамҭазы,

Ҳаи! – ҳәа дҩаҵҟьеит аб еиҭамҳәа,
Дхысырц дыхианы.
Абар, иаԥхьа аҿырпынра
Еилашәшәеит зназы.
Мшәызшәагьы ибеит ак ацәаара,
Дагьхыст ишьразы.
Уа дацласхан ихы аҭҟьара
Днахаххит деихан,
Иара иԥазаҭҵә уаҕеимшхара,
Уа дышьны дышьҭан.

Иҟалеит автор ҳаззирхиоз уаҕеимшхара, аб еиҭамҳәа иԥазаҭҵә инапала иԥсҭазаара далихит. Аупа нкаршәны иԥазаҭҵә дааҏееины днышьҭеиҵан, дихатәаны аҿырпын архәаара далагеит.

Ианаацәылашоз
Дыԥсит игәы ԥжәан,

Илак ууа иҭыԥ ианхалаз
Аԥсцәа ирхатәан.

Абас игәыҭшьаагаха ихиркәшоит апоет ибаллада «Аҿырпын».

Аҵыхәтәаны извыстәым ак ауп апоет иballада иалаиргылаз аб ишәарыцара иазку аепизод. Ашәарыцаҩ деихсит, ишьит абқәа иреиӷьыз. Анеира шыцәгьазгьы, иишьыз данаахагыла, иара ҩаҵӄьан ицеит иҭакәкәа. Ари ашәарыцаҩи Ажәеиԥшьи ирызку амиф ахьынтә иаагоу ҳәамҭоуп. Аха абри абалладаҿы уи залеиҵеи апоет? Сахьаркыратә еидарас изҵеиҵеи автор? Иӄалап Ажәеиԥшьаа ирызку амифқәа рҿы ишыӄоу еиԥш, ашәарыцаҩ дзеихсыз Ажәеиԥшь иимфацыз акәзар, агәнаҳа даҵалазар? Уи акәзар изыхӄьаз ихшаразаҵә иҭахара? Ажәакала, абра иааҳгаз аепизод апоет иҩымҭа атрагизм арӷәӷәаразы иалеигалеит ҳәа аҳәара азин ҳамоуп ҳәа ҳгәы иаанагоит.

Ҳәарада, апоет иballада ажәлар рҳәамҭақәа рмотивқәа, рӄазшьақәа анубаалоит, аха жәлар рыбзазараҿ аҭыԥ заур алшоз аҭагылазаашьеи ахҭыси роуп ари аҩымҭаҿы ихадоу. Амашәыр ахылҿиааит хнырҳәышьа змам атрагедиа. Апоет иӄыбаҩ зҩыдеи иӄазара дуи ирыбзоураны аԥсуа ԥхьаҩ иоуит алитературатә шедевр, асахьаркыратә ҩымҭа ӄаимаҭ.

Уи анаҩсан, абраӄа маҷк иадамхаргьы ҳрызхьаԥшып апоет иӄыбаҩ дуи иӄазареи шьахәла изныԥшыз аб жәымҭацәгьа иҭагылазаашьа, игәаӄра еиқәаҵәа зныԥшыз ажәақәа. Акаамеҭ ззыӄалаз, знап ала зыҵәҩаншьап ыҵызхыз ауаҩы иажәақәа гәыҿкаагоуп, мыткәмоуп, гәыҭшьаагоуп:

Игәы мыжда гәаӄ ашәала
Ирдарц иҭаххеит:
«Сыбла ҭысхит са снапала,
Шьҭа сдунеи лашьцеит.

Иужәша аӡыхь ахы ыҵнамхыцызт,
Уара угәыӷырҭан.

Уан лызхара улзымааӡацызт
Ишԥалури уан!

Дысзаауеит ҳәа агәыӷра лымоуп,
Дыԥшуп иахьаҿны,
Лнапы ихшьны агәашәаҿ дгылоуп
Укәымжә кьаҿ ӡахны.

Даныцәазгьы лыԥхыӡ уалан,
Уан, ажәрацәгьа, уан!
Алабазаҵә уанҿаҳәалан,
Улызнаргоит уан!»

Аҟаза араҟа ихы иаирхәеит амыткәма аформа, уи абаллада ажанр аҟазшьа ҳәаақәнаҵеит, игәыҭшьаагоу аҵыхәтәантәи аккордхеит аҩымҭазы.

Аха апоет араҟа имыргылт акәаԥ. Ари итрагедиахаз ахҭыс хиркәшоит аԥхьаҩ изы иаҳагьы игәыҿкаагоу сахьала. Аԥсабара, арахә, зегьы џьабоит. Аб неиҭамҳәа аҿырпын шаирҳәоз, дышгәырҩоз иршеит, иԥсгьы ааихыҵит:

Арахә икәшеит уахь инхалан,
Иџьабозшәа иԥшын,
Имжаҳәаӡо рҿеивахалан,
Рыхқәа шьҭых иркын.

Абас шаанӡа аб игәаҟуаз
Иҿырпын ӷызуан.
Агәаҟ ашәа наҟ изҿаҩуаз
Абахәгьы гәынқьуан.

Иаацәылашеит, аб дабаҟаз,
Дыԥсит игәы ԥжәан,
Илак уыууа аҭыԥ ианхалаз
Аԥсцәа ирхатәан.

1948 шықәсазы Баграт Шьынқәба иаԥиҵеит иара абаллада ҳәа иԥхьаӡо аҩымҭа «Риҵа». Ари аԥҵамҭа шоуп ҩ-хәҭакны: 1) «Риҵа», 2) «Ҩыџьа аишьцәа».

Апоет, зегь рапхьа иргыланы, ибаллада аниҩуаз ихы иаирхәеит иара 1947–1948 шықәсқәа рзы ажәабжьҳәаҩцәа рыҟнытә ианиҭаз аҳәамҭақәа. Урҭ агәылоуп Баграт Шьынқәба 1990 шықәсазы иҭижьыз, иара ианҵамҭақәа раҕырак еидызкылоз ашәҟәы «Ахьырҵәаҵәа» (Аҟәа, 1990). Аӡиа Рицҳа иазку аҳәамҭақәа ҩ-сиужетк аниҵеит апоет 1947 шықәсазы Калдахәара ақыҭан инхоз 83 ш. зхыҵуаз Шәлиман Ҳагба иҟнытә. Актәи аҳәамҭа иахьӡуп «Ахаҳә еиқәаҵәа», аҩбатәи «Аҭыҕь шкәакәа». Арҭ аҩбагьы жанрла еивгоуп, еидызкыло ҳәа иҟоу рыҩбагьы рҿы иаҳпыло аперсонажқәа аӡә роуп – Апшыцпақәа. Еғьыс, арҭ аҩ-сиужетк зҵазкуа хаз-хазы иҟоу жанрқәоуп. Араҟа аҭып амоуп жәлар рҳәамҭақәа рҿы иаҳпыло аконтаминациа, – еиуеипшым ажанрқәа ҳәамҭак аҿы реидкылара. Б. Шьынқәба арҭ аҳәамҭақәа хаз-хазы иргылеит, аха рыҩбагьы хҭысла иакны ишаарпшу ҳбоит ажәабжьҳәаҩ аҩбатәи иҳәамҭа ахы шикуа аҟны: «Рицҳа иҟалеит ҳәа ирҳәо даҽа ажәабжькгьы уасҳәап». Ажәакала, арҭ аҩ-хҭыск ахьыҟалаз ҭыпк аҿы ауп. Уигь иеиднакылоит арҭ аҩ ҳәамҭақәак. Рицҳа иазку даҽа ҳәамҭакгьы ануп хыхь зыӡбахә ҳәаз ашәҟәаҿы. Уи иахьӡуп «Рицҳа». Ақьаад ианиҵеит ари аҳәамҭа Баграт 1948 шықәсазы Гагра араион Бзыпҭа ақыҭан Бганба Рамшьыхә иҟнытә. Ари аҳәамҭеи Шәлиман Ҳагба иҟнытә ианҵоу «Аҭыҕь шкәакәеи» ҵакылеи сиужетлеи жанрлеи иеизааигәоуп, хкык иатәуп.

Абарҭ аҵыхәтәантәи аҩ-ҳәамҭак ирышьашәалоуп 1948 шықәсазы Очамчыра араион Члоу ақыҭан Нестор Асланипа Қацәба иҟнытә апоет ианиҵаз асиужет «Аӡыжь зҽазҭаз ауасахьча»-гьы.

Абраҟа иеиқәҳапхьаӡаз апрозатә ҳәамҭақәа ажәытәан ашәаны ишырҳәоз ҩашьом. Уи шьақәдырҕәҕәоит Рамшьыхә Бганба иҳәамҭаҿы ахьча апхьарца иацихәо ажәақәа:

> Сгаӡа ила срыцҳашәымтәын,
> Шәымаҵура саргьы саҿын...

Б. Шьынқәба ибаллада актәи ахәҭа хазы иаҳгозар, асиужет змоу автор дызҭагылоу аамҭа аазырпшуа, иаҵанакуа

жәеинраалоуп. Ажәеинраала аҵакы иааркьаҿны абас иҟоуп: асовет аамҭазы ԥхынык азы ԥсшьара iааз ауаа, Риҵа аӡиа абаразы ихалаз драцәажәоит абырг Ақаҩба Ҟансоу. Ажәақәа неимда-ааимдо рхы-рҵыхәа атәы анеибырҳәа, Ҟансоу ирзеиҭеиҳәоит Риҵа иазку ажәытә ажәабжьқәа. Абырг иҳәоит:

Зны ишәасҳәап аԥҳәысеиба дзықәшәаз атәы,
Уи ашьҭахь ҩыџьа аишьцәа ирзеибауз атәы.

Апоет Ақаҩба изеиҭеиҳәаз аԥҳәысеиба Риҵа зыхьӡыз илызкыз алегенда далацәажәаӡом, ажәеинраалаҿы лыхьӡ ҳәоуп аҟароуп. Нас диасуеит аҩымҭа аҩбатәи ахәҭахьы. Ари алегенда рызкуп ҩыџьа аишьцәа Ныгәи Нызи. Легендоу, балладоу ари асиужет змоу аҩымҭа ахәҭа ҳәа азҵаара ықәҳаргылар ауеит. Ҳахәаԥшып алегенда фольклортә жанрк аҳасаб ала ишазгәаҭоу иаазыркьаҿу алитературатә енциклопедиаҿы. Алегенда ҿырҳәала иаԥҵоу ажәлар ирҳәамҭоуп, изҳәогьы изаҳауагьы иџьашьахәу (ишаноу) хҭысны иахәаԥшуеит, шьаҭас иамоуп ифантастикоу (илакәу) ахҭыси ахаҿсахьақәеи. Аамҭала иаҵанакыр ауеит ииасхьоу, ҳазҭагылоу, иҟаларані иҟоу ахҭысқәа. Афантастикатә легенда рхылҿиаауеит ажәлар рсоциалутопиатә ма рдинхаҵаратә зхәыцрақәеи ргәаанагаракәеи. Адунеии аԥсабареи рҿы иҟало ахҭысқәеи аҭыԥ змоу афактқәеи реилкаара, аҭак рыҭара иазыркуеит иара. Аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рҿы иалыркаауеит: акосмогониатә (адгьыли, ажәҩани, аеҵәақәеи шыҟалаз); агеографиа-топонимикатә (аҭыԥхьыӡқәа, амшын, аӡиас, ақыҭа уб.иҵ. аҭыԥхьыӡқәа шииз); аетногенетикатә (ауаа, амилаҭқәа адунеи ишықәнагалаз иазку); азоологиатә (аԥстәқәа, аԥсаатәқәа рира иазку) уб. иҵ.

Алегендақәа рпоетикатә сахьаркыратә ҩаӡара кыр ишыҳаракугьы, урҭ зыдҳәалоу, хырхарҭас, ҵакыс ирымоу адырреи аморали раарԥшреи рыхәшьареи роуп. Убри аҟнытә алегенда хырхарҭа хадас, хықәкыс иамоу акосмогониатә, аетнологиатә, аҭыԥ иаҵанакуеи, адинхаҵаратә, асоциалполитикатә зхәыцрақәа рызхьарԥшра ауп.

Араҟа иазгәаҭазар ахәҭоуп ҳәа ҳгәы иаанагоит, абри аҩыза ахшыҩзцара-агәаанагара: алегенда иага аҽеаԥсахыргьы (атрансформациа ахьыргьы) ишфольклортә жанру иаанхоит шамахамзар (асовет аамҭазтәи апоетцәа рлегендақәа ареволиуциеи Аԥьынцьтәылатә еибашьреи ирызкқәоу ртәы ҳамҳәозар, уи иахьагьы ажәлар рҳәамҭақәа рҿы аҭыԥ амоуп. Абаллада знысыз аҭоурых мҩа иҳанаҳәо ҽакуп. Уи афольклор ишахылҵшьҭроугьы, апоетцәа ирыбзоураны афольклор ацәа шанубаалогьы, иаҳа илитературатә жанрхеит. Анс акә, арс акә, абалладеи алегендеи рҳәаақәа еилыхӡам. Иаахҵәаны абри шьҭрала ибалладаҵәҟьоуп, абри легендахаҭоуп ҳәа аҳәара аныуадаҩу ыҟоуп, ишхазы жанрқәоугьы. Рҟазшьақәа функциала ианеиҭанаиааиуа ыҟоуп.

Ҳахәаԥшып арҭ афольклортә жанрқәа рҟазшьа шаарԥшу атәым бызшәақәа ржәар аҿы: «Легенда – предание, необыкновенная история, выдаваемая за достоверную, приукрашенная достоверная история.

Баллада – лиро-эпический жанр в поэзии, музыке и фольклоре, длинная сюжетная песня романтического содержания» [56].

Ишаабо еиԥш, алегенда ҳәамҭоуп, аԥсҭазаараҿы аҭыԥ змам, иԥьаушьаша ахҭыс иазку, ииашоушәа, иҟалахьоушәа иаарԥшу ахҭыс иазкуп.

Абаллада лиро-епикатә жанруп, иԥьашьахәу ҭоурыхуп, ииашоушәа, иҟалахьоушәа ирԥшӡоу (иӡбоу) хҭысуп [57].

Ажәакала алегендагьы абалладагьы ажәлар рҿаԥыцтә рҿиара иахылҵшьҭроу, асахьаркыратә литературагьы иаднакылаз, еизҳаз, иахьагьы зыԥсы ҭоу жанрқәоуп. Апоетцәа ӡәырҩы рырҿиараҿы урҭ ыҟоуп, хымԥада, иахьагьы.

Абри аганахь ала Б. Шьынқәба аԥыхәтәаны ҳзыхцәажәо иаԥҵамҭа иаҳа алегенда иазааигәоуп, аха абаллада аҟазшьақәагьы аныԥшит. Араҟа апоет ихы иаирхәеит арҭ аҩ-фольклортә жанрқәа рҟазшьақәа (асиужет,

[56] Краткая литературная энциклопедия. Москва, 1967. Т. IV. С. 90.

[57] Аҩӡба У. Ш., Аԥьынцьал Д. С. Алитература атеориа ашьаҭақәа. Аҟәа. 2008. Ад. 148–169.

ахаҿсахьақәа, асахьаркыратә цхыраагӡақәа). Уртҭ шьаҭас иныҟаҵаны, афольклори асахьаркыратә литературеи рылшарақәа еиҿыбааны иаԥиҵеит жәеинраалала иҩу алитература иаднакылаз аҩымҭақәа.

Риҵа иазку ажәлар рҳәамҭеи авариантқәеи, афольклор еизгаҩцәеи аҭҵааҩцәеи кыр анырҵахьеит. Џьдала, ари-абри ауп ҳәа, ажәлар рҳәамҭа авариантк апоет ихы иаирхәеит ҳәа ҳазҳәаӡом. Аизгақәа ирынқәоу авариантқәа ҭҵааны, сиужетла инагӡа-аагӡеитәит иара ихатәы ԥҵамҭала. Ари аҩыза агәаанагара иаҳа ииашоуп, уи убартә иҟоуп ажәлар ражәаҳәа авариантқәеи апоет иҩымҭеи уанрыԥхьалак, ианеиҿурԥшлак ашьҭахь.

Абаллада «Риҵа» аҩбатәи ахәҭа «Ҩыџьа аишьцәа» аҭакы иааркьаҿны абас иҟоуп: Аԥшыцба Ныгә ирахә иманы дышьхашәон, уахь дыҟаӡан, еиҳарак аӡиа Риҵа акәшамыкәша. Иашьеиҵбы Ныз ақыҭан рыҩны ашә аа-иртуан – уа дыҟан. Ныгә кыршықәса дычнырны иџьабаа иалиршаз иԥсаса разҟыла иҿион, имарымажан. Иџьабаа ахьиԥылоз даара игәалаҟара бзианатәуан. Ԥхынрак азы иашьеиҵбы дхалоит иашьа еиҳабы ибара. Ныгә иашьа иаара деигәырӷьеит. Адырҩаҽны уи иашьа иеиҳәеит ақыҭахь дылбаар шиҭаху, кыр шықәса зыжәлар ирыламԥшыцыз рбара дшазгәыкуа. Днаԥшы-ааԥшны, агәылара-азлара, ауа-аҭахы днарылсны ибар иҭахуп. Дааӡа ирахә рбара Ныгә иашьеиҵбы инапы ианиҵеит. Нызгьы уи дазыразхеит. Аҵыхәтәаны Ныгә иашьеиҵбы игәы иҽаниҵеит: Риҵа аӡыжь аҿы абҵара амза аҽанеиҩнашо ашана ҟалоит. Ҭыгьқәаак иҩҭыҵны аԥсаса ирзаалоит, арахә ыршаҟьо ирылалоит ирҭҭәуа. Рыбжьы цәгьахоит. Аха адәахьы удәылымҵыроуп, урҭ урымбароуп.

Ныгә дцеит ақыҭарахь. Ныз даанхеит аԥсаса рҿы.

Ныгә ианиҳәаз ауха иақәыршәаны абжьыцәгьа ҵысит адәахьы, аха Ныз иашьа ишиеиҳәаз еиԥш ичҳаны адәахьы ддәылымҵит. Ашьыжь ирахә марымажаха ибеит, дгәырӷьаҵәа игәаарихит. Аҩынтә раангьы адәылҵра иақәымккәа иршеит. Ахынтә раан изымычҳартә абжьы анцәгьаха «ҳаи!» ҳәа дындәылҟьеит. Абар ассир! Ауасақәа еилазыргьыжьуа аҭыӷьқәа џьашьатәуп. Аеҵәеиԥш рыб-

лақәа ҭыҵьҵьаауеит, рхәы шкәакәоуп, илакәуп рхьы-разын тәыҩақәа.

Аҭыгь ҵьашьахәқәа Ныз ихацәа ишныкәаԥшыз аӡыжь иаҭәа рҿарҭеит, урҭ ирышьҭалт ирҳаны аԥсасагьы, али-ԥси рыбжьара аӡыжь инахәлабга ицеит. Ныӡгьы дыгәжәажәо даақәхеит аӡиа ахықә.

Ирахә изычҳауа дыҟазма Ныгә, ирласны дхалт иҭыԥ ахь. Дахьааиз алаламбатә ибеит. Кыр шықәса ихы-иԥсы рықәҵаны еидикылаз ирахә абаҟоу, аӡиа илахәлабга ицеит. Иашьа диқәымчны аҩныҟа ддәықәиҵеит, иара иҿырпын арҳәо аӡиа ахықәан днатәеит. Шааӡа иуазыруан иҿырпын, ашьжьымҭан аӡыжь агәҭа уасак налҵит, уи иашьҭаланы аԥсаса зегьы ҩҭыҵын, иқәҭәаа иныкәгылт аҟәара.

Ныз хара дымцацкәа дыԥшызаарын, дынцәырҟьан «ҳамкьаҭеи» ҳәа ашәаҳәареи акәашареи далагеит. Ари заҳаз арахә неиқәҟьашан, наӡаӡа рҿарҭеит аӡыжь. Ари зызхымгаз Ныгә ԥыҭрак дадырсызшәа дгылан, нас дууаӡа дыԥеит, ацәқәырԥа еимҟьара днахәлашәеит.

> Ацыԥхьқәа кәашеит данырхьыс,
> Дагеит уи, акәхеит уаҕеимшхара,
> Ихабар ҟамлеит уи нахыс!

Абас трагедиала ихыркәшоуп апоет жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭа иалхны иаԥиҵаз, хьаҳәа-ԥаҳәада иара иавтор-ра, инапы зныԥшуа иажәеинрааланы иҩу асахьаркыратә ԥҵамҭа, абалладеи алегендеи рҟазшьақәа еилазыгӡаз «Риҵа. Ҩыҵьа аишьцәа».

Аԥхьаҩ ибарҭоуп ари аҩымҭа хыҵхырҭас ишамоу (ажанр, асиужет, амотивқәа, афырхацәа-аперсонажқәа) ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа. Уи ашьақәырҕәҕәаара аҭахӡам. Аус злоу, изызхьаԥштәу апоет ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ихы ишаирхәаз ауп. Араҟа аҭыԥ амоуп ажәытәӡатәи ауаҩы иаԥиҵаз ацрицәа (аҩазақәа) рмиф (близнечный миф) амотив инаркны алегендеи абалладеи рҟынӡа аҿиарамҩа (трансформациа) ианысыз жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рҭоурых. Ҳәарада, заатәи амиф арҭ аамҭала

иаҳа ихьшәаны ииз аԥҵамҭақәа рҿы иааннакыло аҭыԥ зынӡа имаҷӡоуп. Амиф аҿы ишдыру еиԥш, иҟаӡам асахьаркыра иеиуоу аҟазшьақәа. Алегендеи абалладеи рҿы иҟоуп аемоциа, ахҭыси ахаҿсахьақәеи рыхәшьара, реиҿкаара. Ажәак ала араҟа ҳзыхцәажәо абаллада (алегенда ацәагьы зыҟәнубаало) жәлар ражәарҿиара аҟазшьала иеиҿкааук, ацәа аҟәнуп.

Аус злоу, ҳзыхцәажәо автор иаԥҵамҭаҿы изызхьаԥштәу апоет ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ихы ишаирхәаз, рҿиаҩык иаҳасаб ала дшазнеиз ауп.

Авариантқәа акьыԥхь збахьоу шмаҷымгьы, ари абаллада зегьы прозала, еиҭаҳәарала ауп ишанҵоу.

Апоет раԥхьаӡа иргыланы, ари ажәытә ажәабжь (алегендеи абалладеи рҟазшьақәа шьҭызкааз) иазалихит аформа. Уи илиршеит автор иҟазареи иҟыбаҩи ирыбзоураны инагӡоу асахьаркыратә литература иатәышьҭрахаз, зегь рыла инагӡа-аагӡоу абаллада шьахә аԥҵара. Жәлар рбалладаҿы уи зызку ихаҿсахьеи ихҭысқәеи имырҭбаакәа, иааркьаҿӡаны иҳәоуп. Апоет ари ибалладаҿы ифырхацәагьы, ахҭысқәагьы, аԥсабарагьы рҟазшьеи рхаҿсахьақәеи гәылҭәаауп, исахьаркуп, иеиҵыхуп. Автор дреигӡаӡом алитература асахьаркыратә цхыраагӡақәа, урҭ рыла иҩычоит ифырхацәеи аԥсабареи рсахьагьы. Абаллада ахы акуеит аҩымҭа ахаҿсахьа хада иԥсҭазаара, инысымҩа инҭкаа-ааҭкааны асахьа аҭгарала:

Есышықәса ирахә иманы
Дышьхашәауан Аԥшыцба Ныгә,
Рреитҳәа иуаса дрыԥхьаны
Дазкылсуан аӡиа ԥшӡа ахықә.
Иеиҵбы инапалаҵәҟьа ииааӡаз
Дыҟан, уи ихьӡымзи Ныз.
Уи иакәын ҭынхасгьы имаӡаз
Ақыҭараҿ рыҩнашә ахьартыз.
Ихы данҟәышлан даныҟала,
Иашьеиҵбы дааныжьны хара,
Жәа-шықәса дычныруан имала,
Рахә гәарҭак ихашәалт иара.

Иикуаз, иишьҭуаз марымажан
Амахәҩа хиҵәар ибзахон.

Зегь рыла дманшәалан иҵьабаа иабзоураны, тәымҵьара «напхыцла илиҕьҕьаз, насыпла иҿион иуаса». Иҷкәынра зыдирӡлаз иҵьапса бжьамӡит, анцәа ишиҳәара дыќоуп.

Ипсуа шәақь инҭаҵа аҭаҳәҭеи,
Ашәалќь амреипш дцәырќьа-цәырасуа,
Еимырќьауа дрыбжьан геи-шьхеи.

Араќа иаабо асахьаркыратә литература иатәу ахаҿсахьа апҵашьоуп, – аиндивидуалтә рҿиара иашьашәалоу аметод. Автор детальла инҭкаа-ааҭкааны иҭихуеит абаллада афырхаҵа ихаҿсахьа: ипсҭазааратә мҩа, иќазшьа, иус, иҭеиҭпш, игәҭахәыцрақәа.

Уи анаҩсан, иазгәаҳҭап апоет шаќа ифырхаҵа игәалаќара хазырҭәааура апсабара асахьа шҭихуа, уи иблахкыгоу апшӡара, ахҭысқәа зегьы апоет иќыбаҩ иабзоураны ҳҿапхьа ҿыханҵак еипш илаша-лашо иаҳҿаҷҷоит:

Иҿырпын иаҳәо агәҿыҕьашәа,
Мардак длатәалон днапшуа,
Арҩашқәа иалќьо иҿапхьашәа,
Агәгәаҳәа ицон еилашуа.
Иҭып-ла, иаҩсуа аҽыкәаша,
Аҽырқьақьа настхашәа итәан.
Иҵаќа абахәқәа аҽрыкәырша
Икеи-кеиуа Риҵа шьҭан!

Оумашәа еилыхха иааирпшит апоет аӡиа Риҵа асахьа, ашьха апсабара аиҭасрақәа шымҩапысуа ҳала ихиргылоит; асахьақәеи аамҭа еиҭасрақәеи рќазшьа ҳцәа-ҳжьы ианырыртә асахьа аҭгара шьахәла илиршоит:

Апшацәгьа уыууа аҭаҳәылара
Иҭырлашьцо уахь ианыкҿаз,
Ицәгьахоит Риҵа аҭапшылара,
Ипшааны иҭатәоит шьаршәҵас,
Анаатә абра ианҭагьыжьуа,

Аӡыжь иаҵәа ҭыҵуеит аҭра,
Ацәқәырҧа гылан еиламлашьуа
Нырцә-аарцәгьы идырбзоит аҟәара,
Ирлашо ихыҷҷалоит амацәыс...
Ҽазныхгьы, иҭынчуп аӡыжь иаҵәа,
Ҭыҧҳак иҿыхаз игәырҕьаҵәа
Лхы-лҿеиҧш, игьам-гьамуеит иара,
Ҽазныхгьы, ахьӡы ныхҭәалоушәа,
Иаҩычоит амра ашәахәа...
Аҧшацәгьа иаркараз ацәқәырҧқәа
Ицәоуп...

Ари, хыхь ишаҳҳәаз еиҧш, ажәа азҟаза ду инапы иҵигаз аҧсабара асахьа мӡанра угәы зырлашо, убла хызкуа ауп. Ара иаҳҧыло аиҿырҧшрақәеи, аепитетқәеи, инеиҵыху аметафорақәеи, исахьарку аҩымҭа аҩычагақәеи, ачаҧашьақәеи – зегьы асахьаркыратә литература арсенал аҟнытә иаагоуп, хымҧада. Аҿырҧшқәа иааҳгаз ирҳәоит уи ҷыдала шьақәырҕәҕәаара аҭахны ишыҟам.

Аҵыхәтәаны, апоет иҩымҭа хиркәшоит ажәлар ржәытә ҳәамҭақәа (еиҳарак амифқәа ирхылҵшьҭроу) рҿы иаҳҧыло ахыркәшашьа (Абрыскьыл, аӡҩеира, адгьыл ҭабгара уб. иҵ.) ала:

Ирҳәоит, иҭнагауа иҟазшәа
Кыр аамҭа Риҵа абзаласа,
Рреит ҳәа ахьча ибжьы ҭыҩуашәа,
Еибарааауазшәа ауаса.

Ажәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа есқьынгьы дышрызҿлымҳау, ирҿиараҿы урҭ ҟазаралаҵәҟьа ахархәаара шроуа аныҧшит Б. Шьынқәба 1975 шықәсазы акьыҧхь збаз ишәҟәы «Ажәа». Ари аизга ианылеит апоет аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы ииҩыз иажәеинраалақәагьы, насгьы кыр шықәса раахыс ирҿиара инаваргыланы аџьабаа зыдбалаллы аҧсышәала ирцәажәаз аурыс, ақырҭуа, аҳәааанырцәтәи апоезиа аклассикцәа рҩымҭақәеи [58].

[58] Б. Шьынқәба. Ажәа. Ажәеинраалақәеи аиҭагақәеи. Аҟәа, 1975.

Ари ашәҟәы иануп имаҷымкәа, ажәлар рҿапыцтә рҿиамҭақәа рсахьаркыратә арсенал аҟнытә иаагоу аформақәа ахархәаара шроуз зныԥшуа ажәеинраалақәагьы («Схәыцуа сгылоуп саҵәца кны», «Аӡышара», «Аӡиасқәа», «Акаҵәара са сынхалт», «Ашәа», «Раида гәышьа сҳәоит»).

Б. Шьынқәба арҭ иажәеинраалақәа рҿы ажәлар рҳәамҭа аепизодтә ҟазшьазар иамоу, ашәҟәы ианиҵаз абалладақәа: «Кьагәа хьыӡкамшәеи», «Ашәаџьҳәаԝи» рҿы афольклортә сиужет хьаҳәа-ԥаҳәаада аԥыжәара агоит. Убри аҟнытә хаз ҷыдала азааҭгылара рҭахуп арҭ аԝбагьы. Баграт Шьынқәба арҭ аԝымҭақәа рсиужетқәа ааигеит ажәлар рҿапыцтә поезиа аҟнытә. Уи анаԝсан, афольклортә сиужет адагьы, апоет араҟа ихы иаирхәеит, уи апоетика. Иҳәатәуп, араҟа апоет ихы иаирхәо арҭ асиужетқәа, акымкәа-ԝбамкәа, авариантқәагьы нацҵаны, иара инапала ианиҵахьоугьы шыҟоу.

Абаллада «Кьагәа хьыӡкамшәа» апоет епиграфс иациҵеит ажәлар рҿапыцтә ҳәамҭахьтә, ҷыдала, аҭоурых-фырхаҵаратә ашәахьтә ацәаҳәақәа:

> Рхи-рҵыхәеи дыдмацәысшәа дахаԥеит,
> Наҟ инҭалахьаз аимҵәаԝцәа.

Б. Шьынқәба ибаллада шьақәгылоуп аԥсуа жәлар рҭоурых-фырхаҵаратә ашәа «Наԥҳа Кьагәа» асиужет ала. Ари шьақәырԥәӷәаара ҳәа аҭахны иҟаӡам. Уи ус шакәу заа аԥхьаԝ иазыҟаҵара иҽазикуашәа апоет аепиграфгьы «ажәлар рашәахьтә» иааигоит, уи анаԝсан, иазгәааҭатәуп исахьаркыратә хықәкы аконкреттә ӡбашьа шеиҭаз. Иԝымҭа иахьӡимҵеит апоема, ма ашәа ҳәа. Аԝымҭа иаҵаԝуп абаллада ҳәа. Ари, ҳәарада, машәыршақә иҟаимҵеит жәлар рпоет – араҟа уи иаԥхьа иқәиргылаз азҵаара, – сахьаркыратә ҳасабтә, – жәлар рпоема – рашәа аформа иаҷыдахаз даҽа конкреттә хырхарҭак аиуит.

Инаԥҳа Кьагәа – аԥсуа жәлар рҭоурых-фырхаҵаратә епос аҿы еицырдыруа аперсонаж изку асиужетқәа егьмаҷцәам. Жанрла урҭ реиҳарак ақәыларақәа ирхылҵшьҭроу афырхаҵаратә ашәақәа, ажәабжьқәа иреиуоуп. Аха

иҟоуп урҭ рыдагьы даҽа сиужетқәак Инаԥҳа Кьагәа фырхаҵа хадас дызмақәоу. Даҽа хҭысқәак ирзку ажәабжьқәагьы (иаагап, жәлар рновелла «Иаништьа ихаҵашьоуп»).

Излаабо ала, Б. Шьынқәба иballада аԥҵараҿы ихы иаирхәаз аҭоурых-фырхаҵаратә ашәа асиужет ауп. Аха иазгәаҭатәуп, апоет жәлар рашәа асиужет ақьаад ахь аиагара акәым иҽыззикыз. Уи аҟазаҵәҟьа иаҳасаб ала, ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭа апоетика бзиаӡаны ишидыруа мҩашьахуа, жәлар рфырхаҵа Кьагәа изку ашәа асиужет дашьҭамгылеит, ихимҩылааит. Араҟа аҭыԥ амоуп алԥшаара. Апоет иballадаҿы иҟаӡам ирацәаны жәлар рашәаҿы иаҳԥыло ахҭысқәа: ақәылаҩцәа ақыҭа шеимырҵәо, ауааи рырахәи ахцаны ишкарцо, афырхаҵа дышрыхьӡо, рдиалог – реиқәҿыҭрақәа, дышриаауа, аҵыхәтәаны иҭахара.

Апоет арҭ ахҭысқәа зегьы ажәлар рҳәамҭа асиужет днашьҭагыланы раарԥшра дашьҭамлаӡеит. Уи иаҳа хшыҩзцара азиуит, абас ҳҳәар ҟалозар, зегь алаԥшхырԥага еиԥш еидызкылоз, апоет иballада аидеиа аарԥшра иаҳа инҭкааны изылшаша аепизод (иара араҟагьы жәлар рашәа апоетика иаҟазшьоу – иркьаҿны аҳәара ихы иаирхәеит, аперсонаж ихаҵара ҟаиҵахьеит, ҳара иаабо ақәылаҩцәеи иареи рдиалог ауп, насгьы иҟалаз ахҭыс ақәыӡбара). Кьагәа ихаҵара жәлар ирҳәаахьеит, уи азирхоит апоет, жәлар рашәаҳәаҩ иаҳасабала. Араҟа автор иballада аидеиа хада апрофессионалтә литература иашьашәалоу асубиективтә зхәыцрақәа рахь икылигоит.

Афольклор аҿы Кьагәа ихьӡ ажәа «ахаҵа» (аепитет) адгылоуп иузаҟәымҭхо. Уи ашәа ахаҵы нахыс иацуп. Дызхаҵоугьы иқыҭа аимҵәааҩцәа ахьахьирхәыз, иуаажәлар ахьеиқәирхаз ауп. Афольклортә ԥҵамҭаҿы, уи апоетика азакәанқәа рыла, афырхаҵа ииуа, илиршо аусқәа рылоуп ихьӡ злааԥшуа, дхаҵазтәуагьы, дара урҭ ихаҵара усқәа роуп, жәлар рашәагьы даԥсазтәуа, зегьы ирылымшо ахьилиршо азоуп.

Ҳәарада, Б. Шьынқәба урҭқәа зегьы бзианы идыруеит, аха ажәлар рашәа асиужет ашьҭра дхыланы ддәықәлар, иоригиналу, илитературатәу асахьаркыратә ҩымҭа шизаԥымҵо идыруеит. Убри азы акәхоит жәлар раԥҵамҭақәа

дагьрыгәҭамскәа, аха иахьынӡахәҭоу имырмыцхәыкәа ихы иархәаны иҿыцу, ажәлар рашәа анаԥсангьы, аԥхьаԥ даҽеакгьы иазҳәаша аԥымҭа иашаҵәҟьа аԥҵара илзыршазгьы.

Апоет ибаллада асиужет цәаҳәа иааркьаҿны абас иҟоуп. Кьагәеи ақәылаԥцәа рахьтә инхази (аепос аҿы ишыҟоу еиԥш) рдиалог, ажәлар рашәаҿы ишыҟоу еиԥш акәымкәа урҭ реиԥырҵра, афырхаҵа иқытахь ихынҳәра, аҭыхәтәаны Кьагәа ифырхаҵара азышәаҳәара иазку апоет исубиеқтивтә хәыцрақәа.

Ажәак ала ахҭысқәа ирымоу аҭыԥ зынӡаск имаҷуп. Еиҳарак араҟа иаабо, апоет адиалог ихы иархәаны иҟаиҵо асценақәеи асубиеқтивтә хьаҵрақәеи ззуҳәар ауа автор ихшыԥзцарақәа роуп. Ҳәара аҭыхым, ҳаԥхьаҟа ишаабо еиԥш, арҭ зегьы раарԥшраҿы автор еиҳарак ихы иаирхәо афольклортә поетикатә формулақәеи алеқсикеи роуп.

Ас еиԥш иҟоу аԥышьа форма (афольклортә мазеии апрофессионал литературатә мазеии реилаҵәара – реиҿыбаара) автор исахьаркыратә ԥымҭа адраматизм ҳаранакуеит, абаллада аидеиатә хырхарҭа иаҳа даҽа конкреттә ҵакык анаҭеит.

Жәлар рашәа ахы акышьа ҳбом Б. Шьынқәба ибаллада алагашьаҿгьы:

– Ҳаи, ҳаи уара, ақәылаԥ, уаашәԥык ирцәынхаз,
Дудыруама нас уԥызцәа зхымҭала иҭахаз?
– Шыӡҵас ҳаилазырӡыӡаз, ахьҭа ҳаркны,
Убжьы ҵрыхәҵәа анҳалаԥ инаркны
Кьагәа шуакәыз здырхьан [59].

Апоет афольклортә материали уи асахьаркыратә формеи ихы иархәаны иааирԥшит иҿыцу ахшыԥҵаккәа. Ажәлар рҭоурыхтә фырхаҵаратә ашәаҿы аҵыхәтәаны инхаз ақәылаԥцәа иреиуоу аԥхьа ахысра азин ииҭоит афырхаҵа. Уи дхысуеит, аҵыхәтәантәи дызгашаз ахы иқәшәеит уб. иҵ. ҳахәаԥшып абри асцена апоет ихы

[59] Б. Шьынқәба… Иара уа. Ад. 113–116.

ишаирхәо. Кьагәа ақәылаҩцәа рахь инхаз ибжьы иқәиргоит: «Ухыс нас, ақәылаҩ сузшьуазаргьы убап!» – ҳәа. Уи ахысра ацымхәрас:

«Мап, Кьагәа, схысӡаргьы, са схымҭа уазшьуам,
Иурҳаз хьӡи-ԥшеи,
Ирныҩуеит геи-шьхеи!»

Нас Кьагәа дхаҵашәоуп, ахаҵара ԥсуам!» ҳәа аҭак ҟаиҵеит.

Апоет иара ииҳәарц ииҭахыз аперсонаж ила иҳәеит. Ари аҩыза ахаҿсахьа аҟаҵашьа афольклор иаздырӡом, уи хырхарҭас иамоу, иахьынтәааууа, апрофессионалтә литератураҟынтә ауп. Ажәлар Кьагәа ашәа зизырҳәааз шьамхылагьы гәаҭалагьы дахьхаҵаҕәҕәааз, жәлар рус азы ихы дахьамеигӡаз азы ауп. Ҳпоетгьы ари абаллада ззикуа Кьагәа ихаҵароуп, аха еиҳарак акцент ззиуа: «Аҵх лашьца есааира ныҳәан изыршаз, хәыҷи-дуи қыҭак рхақәиҭра зылшаз», изышәаҳәара, ихьӡыргара адагьы иаҳа инарҭбаа-нарҵауланы ифырхаҵара асахьа аҭыхроуп. Араҟа апоет афольклортә форматә лшарақәа рҳәаа дҭыҵуеит. Афольклортә сахьаркыратә лшарақәа ирԥишьуеит асахьаркыратә литература иамоу алшарақәагьы. Ари агәаанагара иҳамоу шьақәдырҕәҕәоит абаллада атекст егьырҭ ахәҭақәагьы. Кьагәа епикатә фырхаҵак иаҳасаб ала, ақәылаҩ дхысразы идиҵоит, ус иҵасуп афырхацәа реимҭахраҿы:

«Умхысӡои, ақәылаҩ!» – еиҭагахт абжьы.
Аха ақәылаҩ дгылоуп иуапа дҭашьшьы.

Абарҭ ацәаҳәақәа изныкымкәа иеҭеиҳәоит апоет, аха ари афольклортә поетика мацара иаҵасу еиҭаҳәарам. Апоет ас зыҟаиҵо уи анаҩсан ииҳәо ахшыҩзцара амзыркразы акәхоит:

Аԥсра дзаҳәозеи, агәырҕьара ззыԥшыз?
Иарбан тышацәгьоу Кьагәа дызҭаԥшыз?

Аҭакгьы ҟаиҵоит:

Ахра цаҕь-цаҕьра уажә дахьхалаз дласны,
Дышзымхалоз идырит уи даҽазны.
Уажә илшаз ихаҵара ишьҭахьҟа ишьҭан,
Идырит, уаҳа изацҵо дыҟам уашьҭан!

Ҳәарада, ажәларгьы аепос аҿы иақәызбоит ақәылара, ауаа рхырҵәара, рыхшьаара, аха еиҳарак арҭ иреипҳшу аепизодқәа ашәаҿы фонра руеит афырхаҵа хада ихаҿсахьа иаҳа аҳаракразы, ашәа даҧсахарц азы. Аепикатә етика излаҵанакуала, арҭ реипҳш иҟоу ашәақәа рҿы шәаҵьҳәаԥыс аӡә даанижьуеит афырхаҵа хада. Б. Шьынқәба ибалладаҿы ихы иаирхәоит ари афольклортә поетика иеиуоу амотив, аха аҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәа рҿы иаҳҧыло афраза «иҭахаз урымаз шәаҵьҳәаԥыс» – ахшыԥҵак мацаразы акәым изиҳәо. Апоет араҟагьы дырҭыҵит жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭа асахьаркыратә ҧҵашьа аҳәаақәа. Кьагәа имшьыкәа инижьыз иеиҳәоит:

«Ишҧаҟауҵари шәаҵьҳәара ула,
Мазлоу ахаан измамыз уаԥрак.
Акгьы зхарамыз шықәиxыз жәларык,
Асабицәа аибара шрыхьӡаз.
Уаҳа ишзымаауа рабацәа ахьцаз,
Анацәа ракәзар – рхы дырҧыҧлап,
Аҳәсақәа ашәыџьангара рӡахлап.
Урҭ иахәаҽырц иҟоу агәырԥа,
Рыгәҭа уаагыланы ажәа сызҳәа:
Ҵәыуараси, џьабараси – рымцхәрас,
Шәыӡахреи гәырԥареи – рымцхәрас...
Қәылареи аиҕареи – рымцхәрас
Илҭагылан дыршәилааит Мазлоу
Мазлоу шиакәу рдырааит ацәгьа злоу?»

Араҟа ишаабо еипҳш, апоет ибаллада афырхаҵа хада ила иҳәоит иԥымҭа идеиа хадас иамоу ахшыԥҵак. Автор конкретла акцент азуны иазгәеиҭарц иҭахуп иԥымҭаҿы: ганкахьала, Мазлоу иԥызцәа идырҿио ацәгьарақәа ишрықәызбатәу, даҽа ганкахьалагьы, ажәлар ражәарҿиараҿы асахьаркыратә цхыраагӡақәа ихы

иархәаны, ажәа еинраалала дҳареикуеит, ашәа изиҳәоит ахаҵа-ихаҵа Кьагәа.

Ацәгьеи абзиеи рконфликт, урҭ ааибра рымамкәа реиҿагылара, ажәлар репос аҿы аконфликт хадақәа иреиуоу, иара афольклор аҿгьы асахьаркыратә литератураҿгьы иҿыцу проблемам «кәрыжәаа ирықәлоу», аха уи аҟазара жәра ақәу аиҳа, иаргьы жәра ақәым. Насгьы, асахьаркыратә ҟазараҿы, Дырмит иажәақәа рыла иаҳҳәозар «апоезиаҿы (иаҳҳәап – аҟазараҿы – *В. А.*) зегь маҭәахәуп», амала араҟа аус злоу – иаҳҳәо иарбану акәым – ҳәашьас иаҳҭо, ишеиҿаҳкаауа ауп.

Б. Шьынқәба ибалладаҿы афольклор иааннакыло аҭыԥ акапан акәым ихадоу, уи атрадициа апоет шаҟа ацхыраара инаҭоз ауп аус злоу иоригиналу аҩымҭа аԥҵараҿы. Жәлар рыԥсҭазаараҿы имыӡуа-имԥсуа аҟазшьа, жәлар рзы ахы амеигӡара – ажәлар рашәаҳәаҩцәа днарышьҭагыланы ашәа азҳәаара иаԥсаны иԥхьаӡеит апоет:

> Зхатә шьала ҳашьхақәа хьӡы нагӡа рнызҵаз,
> Азеиԥш насыԥ азы цҳаҵас зыҽхызҵаз,
> Шәышықәса гәымбылқәа зызбахә рзымгаз,
> Зызбахә ахықәлашахь ажәлар ирӡхызгаз,
> Есшәаԥшь ирыциуеит, иҟаӡоуп иашәа.
> Иаҳҳәап нас ашәа – Кьагәа хьызкамшәа!

Б. Шьынқәба афольклор-епикатә «ахаҵа» анаҩсангьы ибаллада афырхаҵа ихьӡ иациҵеит ажәа «хьызкамшәа», уигьы епитетуп. Ҳәара аҭахым, араҟагьы иҟоуп жәлар ражәарҿиара аҳасаб ала ахаҿсахьа аԥҵара, аха даҽа ԥштәык, даҽа ҟазшьак аанахәеит. Араҟа ахаҵара мацара ахьӡҳәара адагьы уи ахаҵара ахькылсуа, иахылҿиааауа ахәшьарагьы аныԥшит. Ари апрофессионалтә поет исубиективтә рҿиара иатәу ҟазшьоуп.

Ажәакала, апоет жәлар рҿаԥыцтә жәарҿиара алшарақәа ҟазарала ихы иархәаны, апрофессионалтә литература аканонқәа дрықәныҟәаны, урҭ рыҩбагьы еиҿыбааны, еиласаны иаԥиҵеит инагӡоу, асахьаркыра згым, ҳаамҭазы изҳәо змоу, изҳәо рацәоу, агуманизм аԥҟаррақәаҵәҟьагьы ирышьашәалоу, ишьахәу асахьаркыратә ҩымҭа. Сгәанала,

ари ҿырԥшыга наӡоуп апрофессионалтә шәҟәыҩҩцәа рзы ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ридеиатәи рпоетикатәи сахьаркыратә лшарақәа рхы ишадырхәаша аганахь алагьы. Ари аҩымҭаҿы насыԥла еиниеит ажәлар ргени иахылҵшьҭроу, шәышықәсалатәи рԥышәа иарҿиаз еиуоу абаҩхатәра ду змоу, иара амаӡақәа нҭырҳәыцааны изҵаз, иара аҟазареи асахьаркыратә ҩаӡареи рҟынӡа ихалаз апрофессионалтә поети. Ас ҳҳәар ауеит Баграт Шьынқәба ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рсахьаркыратә лшарақәа ихы иархәаны иеиҿикааз, иаԥиҵаз иҩымҭақәа неиҩымсрада, шамахамзар, зегьы рзы.

Хыхь ҳазлацәажәаз абаллада анаԥиҵаз ауп апоет аамҭала егьи иҩымҭа «Ашәаџьҳәаҩгьы» аниҩыз. Арҭ аҩ-ԥҵамҭак рҩышьа астильгьы кыр еизааигәоуп. Актәи аҿы еиԥш араҟагьы ахархәара роуит ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭа асиужети асахьаркыратә цхыраагӡақәеи. Уи анаҩсан, «Ашәаџьҳәаҩгьы» абаллада ажанр ала иҩуп (апоет иҩымҭа ахы «абаллада» ҳәа аҵаиҩуеит), аригь иациҵоит ажәлар рҳәамҭахьтә иаагоу аепиграф: «Аибашьра ҟалаанӡа аҳәа выр-выр ҟаиҵахуан, аибашьра аныҟала, аҭраҵәҟьа изызҭымхыз». Аха хыхь ҳзыхцәажәаз абалладеи «Ашәаџьҳәааҩи» формалагьы хаҭалагьы излеиԥшқәамгьы ыҟоуп. Аҵыхәтәантәи анаԥиҵоз апоет ихы иаирхәаз ажанр иаҳа иазааигәоуп, иаҳгәаланаршәоит фырхацәақәак ирызку афольклортә ашәа кьаҿқәа.

Уи адагьы, афырхацәа ирызку ашәа кьаҿ апоетика анаҩсан Б. Шьынқәба ари абалладаҿы ихы иаирхәеит афольклортә хьӡыртәрақәа рпоетикагьы. Ари аганахь ала апоет ибаллада формала (асахьаркыратә цхыраагӡа, афольклортә лексика, еилаҕьахьоу афразиологиатә еицааиракәа: аепитетқәа, аиҿырԥшракәа, инеиҵыху аметафоракәа, ашәа аформа) иаҳа иазааигәоуп, иаҿыԥшуеит, жанрлагьы ақәҿнаҭуеит ҳҳәар ҟалоит, Жана Ачба ихьӡыртәышьа аҟазшьа ҷыдара (иаагап ҿырԥштәыс ажәлар рашәаҳәааҩ ихьӡыртәра «Чрыг Салуман ишьышьахаз» [60].

[60] Аԥсуа жәлар рпоезиа. Еиқәиршәеит, азгәаҭақәа иҩит Б. Шьынқәба. Аҟәа, 1959. Ад. 207–213.

Арҭ афольклортә ашәақәа, ҳәара аҭахым, рформақәа, рылшарақәеи реихьӡарақәеи ихы иархәаны Б. Шьынқәба иаԥиҵеит аҩымҭа ҿыц, алитературатә ҩымҭа иашаҵәҟьа. Убри иабзоураны апоет иҩымҭаҿы иҳауит даҽа ҭагылазаашьақәак, ажәлар рашәақәа ирҷыданы, иҩымҭа аидеиатә хырхарҭагьы даҽаџьара ахы кылнагеит.

Жана Ачба ихьӡыртәрашәа иҿаԥнаҽуеит аурыс ҳәынҭқар ихаан ачын уаа ирымҵақьақьоз нхаҩцәақәак, аамысҭара зҽазызкуаз, аха уахьгьы ирыдрымкылоз, анхаҩра заҭәазымшьоз, урҭ ринтересқәа зхатәы интересқәа ираҩызхуаз ауаа гьангьашқәа иреиуаз Чрыг Салуман иҩызцәа. Ашәаҳәаҩ-асатирик ирониа бызшәала дыхьӡиртәуеит иашәа ззикуа ауаҩы:

> Адунеи ала иззеиқәымшәаз Чырг Салуман хәашацәгьа,
> Ҭауади-аамысҭеи кьапуа-гыҭ ҳәа ирылахаз!

Абас иҟаз ацхыраара аниҭахха иара ҽыхьшьырҭас имаз ихамҵгылт, дызхылҵыз анхаҩыжәлар иреиуаз ицхраашаз, ас арыцҳара дзықәшәаз даҟәырблаар зылшозгьы, ҽмырҳа ҟарҵеит. Иааҳгап ҿырԥштәыс ашәа ацыԥҵәахак:

> Шьаҳан иашҭаҿы ҳәҳәа-бжьы цәгьак геит,
> Иҟалазеи? – сҳәан, – Чрыг Салуман дыршьит, – рҳәеит.
> Шьаҳан дыҵҟьан, иҽы ахы цәгьахан, дрыҩнагеит,
> Ҭахәҷыҷ дыҵҟьашан, – аха игәы ҵаҕоуп, дацәшәеит,
> Сарлыԥ дыҵҟьашан, – ажәаҳәара дадхалт... [61]

Ашәа нҵәоит аҩымҭа зегь азы, иара аҵакы хадазы хыркәшара зуа аирониа зхьыҳәҳәы иҟоу ацәаҳәақәа рыла:

> Раԥхьаӡатәи схаҵа Ӡыҕәаа рлақәа дысцәырфеит,
> Уажәтәи схаҵагьы Хыш илаба дысцәагеит!

Ауаҩы дҭахеит, аха атрагедиа ҟамлаӡеит, избанзар, ажәлар рашәа ҵакы хадас иамоу – азалымдара ҟазҵо ацәгьа дақәшәар, ус иахәҭан азы дақәшәеит, илаиҵаз ауп

---

[61] Иара уа. Ад. 201.

иааирыхыз, иқәнагоуп, ҳәа аԥхьаӡара аԥҟара дықәныҟәоит ашәаҳәаҩ араҟа. Ажәлар ргәаанагареи афольклортә идеологиеи еиқәшәоит, хҭак еицҭадыршәуеит.

Нас ихы иаирхәазеи Б. Шьынқәба ибаллада аҩраҿы ажәлар рфырхаҵаратә ашәа кьаҿқәеи ахьӡыртәрақәеи рсахьаркыратә лшарақәеи рарсенал ахьтә? Излеиԥшузеи арҭ аԥҵамҭақәеи апоет ибалладеи? Излеиԥшымзеи? Аидеиатә хырхарҭаҿ акәу, мамзаргьы рыҩбагь рҿы акәу иахьыԥшаатәу уи?

Раԥхьаӡа иргыланы ҳалацәажәап апоет иҩымҭеи ажәлар рҿаԥыцтә ԥҵамҭақәеи еиуарас ирымоу. Хыхь ишазгәаҳҭахьоу еиԥш, апоет ари абалладаҿгьы ажәлар рҳәамҭа иеиуоу, ашәа аҟнытә иаагоу ажәақәа рыла еибыҭоу ацәаҳәақәа епиграфс иҟаиҵоит. Аха арҭ абалладақәа ҭакыла ишеиԥшым еиԥш, репиграфқәа рҵаккәагьы еиԥшӡам. «Кьагәа хьыӡкамшәа» иацу аепиграф хьӡы згаз ихаҵа ихьӡ аҭгара, иҿхәаԥхьыӡ аныԥшуазар, «Ашәаӷьҳәаҩ» иацу ахаҵара аҟынӡа изымҩаӡаз ашәыргәында изы ирҳәаз ажәлар рашәа, рыхьӡыртәра иахылҿиааз акоуп (араҟа ҳазлацәажәо аепиграфқәа рпоетикатә форма акәӡам, ридеиатә хырхарҭа ауп).

Уи анаҩс, апоет актәи ибалладаҿы дрызхьаԥшуеит афольклортә ԥҵамҭа аформагьы асиужетгьы. Араҟа формалагьы сиужетлагьы Б. Шьынқәба иҩымҭа жәлар ражәарҿиара иахьазааигәаӡоу рацәоуп (аҳәара аҭахым, апоет асубиективтә знеишьа алԥшаараҿы ҳалацәажәарым ара, хыхь иахьаҳҳәахьоу аҟнытә). Уи ақәҿиарақәа рҿгьы (ажәа артәара, ажәеинраала аизхша-еизшәара, ажәлар рлеқсика, афольклортә формулақәа уб. иҵ.) афольклор иабзоуроу рацәоуп.

Б. Шьынқәба ибаллада «Ашәаӷьаҳәаҩ» епиграф ҳасабла иацҵоу: «Аибашьра ҟалаанӡа аҳәа выр-выр ҟаиҵахуеит, аибашьра аныҟала, аҭраҵәҟьа изызҭымхыз», аҩымҭа зегь азы илеитмотивны иҟоуп. Апоет ари аҩымҭаҿы иааигеит амҳаӷьырра ашықәсқәа рзы иҟалаз, ма иҟалар зылшоз ахҭысқәа рахьтә акы. Асқьар мчыла зыԥсадгьыл иахцаны икарцаз ҳәсеи-хацәеи реиқәырхара рылдыршеит афырхацәа рашәа зҿаԥсазтәыз, зыԥсадгьыли зыуаажәлари рзы згәы бы-

луаз арԥарцәа. Аидыслараҿы дара рахьтә ӡәырҩы ҭахеит, аха жәларык ауаа наунагӡа атәым дгьыл аҟнытәи атәра еиқәаҵәа иацәырыхьчеит дара рыԥсҭазаара ахә ала.

Аха ас хаҵарыла рхы мҩаԥыргомызт зегьы:

Суазҵааауеит, дыҟазма уа Қәыџьмахан?
– Амҩа даҩнагеит аҿы ахы цәгьахан.
– Мац дабаҟаз, ианасуаз адаул?
– Шьыбжьышьҭахьынӡа дзахымҵит абҟәыл...
– Ибзиоуп, аха дабацеи Уазбаҿь?
– Ашәшьыра дзыҵымҵит, дасуан абаҿь.
– Кан иаҳагәышьар иаразнак дшәыхьӡон.
– Цалаҟьак дықәтәан, акәытқәа иԥхьаӡон.

Жана Ачба ихьӡыртәра аформеи Б. Шьынқәба ибаллада иазалихыз аформеи реизааигәара – реиԥшра асиужет ашьақәырӷәӷәара усҟак аҭахны иҟаӡам. Усгьы иазгәаҳҭап арҭ аҩбагьы ражәа артәашьа шеиԥшу. Уаагьы араагьы форма хадас иҟоу – жәлар рҿаԥыцтә поезиа ирацәаны аҭыԥ змоу ажәа еинраалашьа аформа – азҵаареи аҭаки, адиалог аформа ауп. Уи анаҩс, апоет ифырхацәа рхаҿсахьа аибыҭашьаҿгьы дазхьаԥшуеит ажәлар ражәарҿиаратә хархәашьа – ифырхацәа рҟазшьақәа злааԥшуа ируа-ирхәо ала ауп, уи алоуп ахәшьарагьы злараауа. Иара убас, апоет илеқсика ирбеиоит афольклортә леқсикала. Имаҷымкәа ибаллада иалеигалеит аепикатә метафорақәа, ахаҿсахьа аҟазшьа аазырԥшуа, инеиҵыху, еилаӷьахьоу ажәеицааирақәа. Иаҳҳәап, абас иҟақәоу: «Ашәшьыра дзыҵымҵит, дасуан абаҿь», «ацалаҟьа дықәтәан, акәытқәа иԥхьаӡон», уб. иҵ.

Афольклортә поетика ауп иахыҵхырҭоу абаллада ахыркәшашьагьы. Апоет иҩымҭа аперсонаж иҿала рыхә ишьоит, ирықәнаго рызԥиҵәоит «иԥсыз ишыбзаз»:

Урҭ рыԥсы ҭазаргь, иԥсит ишыбзаз,
Хьымӡӷыла исшәаҵьҳәарц ауп сҩыжәлан сзааз.
Исуалу здыруеит, сцап шәаџьҳәара,
Аха анышә иазҭо сыздырам дара!

Аха Б. Шьынқәба абри абаллададәы ажәлар рҿапцыцтә рҿиамҭа ажәеинраалахь аиагареи уи аформа ихы иархәаны аԥраҿы даангылазҭгьы, иҿыцу, иоригиналтәу аԥымҭа изаԥҵомызт. Ҳәара аҭахым, араҟа аҭыԥ амоуп ажәлар рҿапцыцтә ҳәамҭақәа рырҿиашьа-раԥҵашьа аҟазшьала иеҿкаау иоригиналу асахьаркыратә ԥымҭа аԥҵара: даҽакала иаҳҳәозар – астилизациа. Аха ари астилизациа аформазы мацара апоет ихы иаирхәо стилизациам. Ари аԥыза аметод арҿиаԥы иԥымҭа асахьаркыратә лшарақәа ҳаранакит, еиҵнахит, аҳәаақәа арҭбааит, ахшыԥҵак «арԥсабаратәра» (аиашаҵәҟьа – асахьаркыратә иаша) алшеит, игәылырҭәааны «иԥҟаны» аиҿкаара арманшәалеит.

Автор афольклор асахьаркыратә система инаваргыланы рҿиаԥык иаҳасаб ала ихы иаирхәоит, хымԥада, апрофессионалтә ҟазара алшарақәагьы: аритмика-интонациатә аиша-еихшара, ажәеинраала аформеи аҵаки рҭибагара-реиқәыршәара, апоетика аганахь ала ажәеинраала асиужет аиҿкаара уб. иҵ. Ажәлар рашәаҿы иҟало ахҭыс ашәаҳәаԥ далахәӡам, уи ашәаҿы ҟалашьа имаӡам, араҟа ашәаҳәаԥ афакт аконстатациа азиуеит. Ашәа аемоциатә ҵакы аарԥшраҿы ацхырара ду ҟанаҵоит амелодиа. Уи афольклортә поетика иаҷыдароуп. Жәлар рашәаҿы ашәеи (амелодиа) ажәеи реицзаара неиԥымсрыда аҭыԥ амазар, апоет ибаллададәы ари аемоциа аганахьала, ас ҳҳәар ҟалозар, аидара иаҵоу аритмикатә интонациатә шьақәгылашьоуп. Б. Шьынқәба ибаллададәы автор исубиеқтивтә хәшьара аҭыԥ ааннакылоит уи иузаҟәымҭхо хәҭаны иацуп аԥымҭа.

Насгьы, иазгәааҭатәуп апоет ирҿиара даҽа ҟазшьа ҷыдакгьы. Автор ибалладақәа рконтекстқәа рҿы рҿапцыцтә ҳәамҭа асахьаркыратә цхыраагӡақәа рҵакы иԥсахуеит, урҭ апоет иԥымҭа аидеиа иашьашәалоу, ахшыԥзышьҭра аадырԥшыртә иеиҭеикуеит. Апоет ибаллада «Ашәаџьҳәаԥ аҿы ихы иаирхәо аепикатә параллелизм, «Ацалаҟьа дықәтәаны акәытқәа иԥхьаӡон», ажәлар риумортә хьӡыртәраҿы автор дырхычҷоит абзамыҟәқәа згәаҵәа жәпоу, игәнымԥу ауаа. Араҟа иҟаӡам ақәӡбара, ара аҭыԥ змоу баԥ злам, абас ҳҳәар ҟалозар – ахычҷароуп.

Ашәҟәыҩ иажәақәа рыла иаҳҳәозар, ари «иашоу хыччарам».

Баграт Шьынқәба ибалладаҿы ари афольклортә сахьаркыратә цхыраагӡа иаанахәеит иҩымҭа аконтекст иашьашәалоу даҽа ҵакык, ишьҭнахит зынӡаск ашәаҿы иҟаӡам даҽа функциак, даҽа ԥштәык. Ашәаҿы иаҳԥыло аперсонаж ихаҿсахьа изҩыдоу аччара акәзар иаҳзаанаго, абалладаҿы уи ацымхәрас ақәӡбароуп аҭыԥ змоу. Ахьӡыртәраҿы иаагоу аперсонаж, ус змамкәа, ацалаҟьа иқәтәаны акәытқәа зыԥхьаӡоз ихаҿсахьа ҳқьышә ачча ықәнархххуазар, абалладаҿы иаҳԥыло агәаҟра ианҭагылаз, даҽа ҭагылазаашьак аҭыԥ анамаз аамҭазы, абзамыҟә иҟаиҵаз ҟазҵаз, амшгаҩ иҟынӡа зхы лазырҟәыз ахаҵа ихаҿсахьа даҽа ҟазшьак шьҭнахит, аԥхьаҩгьы аччара иацәыхароу даҽа хәыцрақәак изаанагеит.

Б. Шьынқәба ирҿиаратә мҩаҿы, ишаабаз еиԥш, абаллада ажанр иҷыдоу аҭыԥ ааннакылоит.

Апоет ибалладақәа ахьеизикыз ирылаимҵаӡеит ажәеинраалақәа иргәылаиргылаз иҩымҭа «Абнатә баллада». Уи сиужетлагьы, еиҿкаашьалагьы абаллада ажанр иаҵанакуеит, ҳәарада. Ари аҩымҭа иамоуп адиалог аформа. Абаллада аперсонаж шарԥазык азы абна дныҵалт, уаҟа иибо ассирқәа, аршанхагақәа ртәы еиҭаҳәо иҿынеихеит. Аҽацә ҳәарақәа еибархәмаруеит, ран нырцә ишьны ишьҭоуп.

Уаҳа иибазеи ссирс? Џь дук, сыи ԥшатлакәи зегьы ззыԥшыз, х-ҩык ахацәа аԥҟара иаҿуп, амахәқәа гәырӷьоит: «Аихаԥсыхә бжьы башаз џьыршьон, Аҵларкәыкә насасуаз џьыршьон».

Аҵлақәа, аԥша иасуаз рыбӷьы кыдҳәаны иагон. Анаатә ирыжәлаз ауаҩы ихароушәа ирыԥхьаӡоит.

Аҵыхәтәантәи азҵаара:

– Ргәала рҳәазар ус имӡакәа,
Гәыжьжьагакгьы рамҳәаӡакәа?..
Абас аҭак ҟаиҵоит алира-епикатә ҩымҭа афырхаҵа:
– Усгьы сҳәеит, сырзеилыргазар:
«Иҵегь сыԥхарын сымразар,

Шәхызжәартә сасрымызт сыԥшазар,
Сыблақәа хьчаԝыс ишәымаз,
Шәыԥсы сымажәда, саԥшәымаз!»

Ари аԝымҭаҿы аԥхьаԝ ибартә иҟоуп, абаллада иара ажанр аԥҟарақәа ишырҭагӡоу. Уи аныԥшуеит аԝымҭа аформеи, аиҿкаашьеи, артәашьеи. Ара иҟоуп алира-епикатә ҟазшьа, аԥсҭазаараҿы аҭыԥ заур ауа, аха зыгәра агара уадаԝу, ахҭысқәеи афактқәеи. Афольклор аҟазшьақәагьы маҷымкәа ианыԥшуеит (аперсонификациа, – аҵиаақәа зыԥсы ҭоу реиԥш рхаҿсахьақәа раԥҵара, асахьаркыратә цхыраагӡақәа) апоет агуманизм иаша ацәа зыҟәниҵаз ари абаллада.

Б. Шьынқәба ҷыдала дазыҟоуп абаллада ажанр. Убри азы акәхоит апоет Аԥсны жәлар рџьынџьтәылатә еибашьра анеилга, иаақәырццакны иԝит даҽа балладакгьы. Уи хьӡыс иеиҭеит «Зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз – иқәӡам ԥсра» («Аҿатә баллада»).

Маҷк иадамзаргьы ари абаллада иаҳгәаланаршәоит апоет еицырдыруа иажәеинраала «Аԥшалас». Убри иажәеинраалаҿы иаҳԥыло аформулақәеи, амотивқәеи, агәаанагарақәеи ахархәара роуит апоет ибалладаҿы. Ажәеинраалаҿы афырхаҵа аԥшалас даҳәоит ихабар иҭаацәа рҟынӡа анагаразы (иеибашьра, иҭахара-иҭахашьа атәы). Абалладаҿы аб иҷкәынцәа аибашьра амца иалаӡыз, иҭахаз, рыбаԝ соуазар ҳәа гәыҕрак иманы реибашьра мԝа данылеит:

–Ахԝыкгьы шҭахаз ран илашәымҳәан,
Ҳаи, уара аӡәкгьы усзынхаз џьысымшьази!
Ҷкәын ҟадыҵь, уашьцәа урышьҭамлар умуит,
Сынтәа акәымзи ухәы анааинышәашәылаз…

Аб дгәыҕуеит иԥа аиҵбы иԥсы ҭазар ҳәа:

– Дад, аибашьраҿы иага руахк ҟалоит:
Дыҟам, дҭахеит ҳәа иҭахцәа еибарҵәыуон,
Иарах дԥаԥашькны ақәылаԝ дыԥхьеицон,

Сыҷкәын иԥсы шҭоу синиаргьы ҟамлои? –
Гәыҕрак былы-былуа игәатҵа инҭаԥхеит.
Иҩны дзымтәеит, амҩа дныҟәлеит Никәала».

Аб амҩа дахьыҟәу аибашьра иахылҿиааз аҿаастҭаҟәа днарылагылоит. Ила иабоит абас еиԥш асахьаҟәа:

«Еилыблааув, иԥыххаауп аҩнҟәа,
Ихыршьааз аҵлаҟәа ҟәаҟәан еилажьуп,
Алҩа хәашь халоит, абылфҩы ҿацоуп,
Амҩаҟәа ҭаҟәа-ҭаҿоуп, ржьышәаҟәа ҭыжәжәоуп.

Уи инаҟәырццакны иаҳауеит хатҵа бжьык:
Ари хҩык иҷкәынцәа реиҳабы ибжьоуп:
– Изакәызеи, саб, лахьеиҭыхрак умам,
Уҷкәынцәа ҳзы акәзар, уаҳцәымшәан, ҳаибгоуп!
Саб, уара уакәын ашәаны изҳәалоз:
«Зыԥсадгьыл зхы аҟәызтҵаз – иҟәӡам аԥсра!»

Аԥа аиҳабы дҭахеит Гәымсҭа ахыҟәан, иара убри ҩахыс дгылоуп абраҟа деиҟәаных иԥсадгьыл ахьчаразы.

Иԥа аиҳабы уа дааныжьны имҩа дныҟәлоит аб Никәала егьырҭ иҷкәынцәа ирлахьынҵахаз еиликааразы.

Аб Аҟәа данналагыла, еиҭах акаҩ-акаҩҳәа хатҵабжьык иаҳаит, цҟьа дӡырҩызар, изхамҵартә агәыбжьанытә ибжьы ауп иаҳауа: иԥа аиҳабы ииҳәаз ажәаҟәа еиҭаҳәо, агәыбжьанытә ҿааиҭуеит.

«Амцабз иагәыларкит ҳзыҟәтәаз атанк,
Аҭыҵха ҳмаӡеит, ҳаилаблит зегьы.
Ҳаит, амарџьа, шәнеибац, аԥсуаа рыҷкәынцәа!
Аԥсны азыҳәа ашьа казҭәаз, аԥсуаа рыҷкәынцәа!
Ҳтанк акгьы амыхьӡеит, хатә шьала иаҳӡрыжәит,
Ҳарҭ иаҟәтәаз ҳакәзар, ҳазынтәык ҳаибгоуп!
Ҳҭыԥ алхуп, наӡаӡа уаҟа ҳаанхоит!»

Инымҵәо аибашьра знысыз амҩа дныҟәлеит аб игәы дынҭахәыцуа.

Уи амҩа дшыҟәыз Кәыдры дырсны Очамчыра днаӡеит. Дцоит Егрыҟа ицо амҩа даныланы. Иибац ауп иҟоу.

Ус аб иаҳауеит даҽа бжьыкгьы ҿацаӡа. Уи иԥеитӷбы игәытӷшьаагоу ибжьоуп:

«Изакәызеи, саб, лахьеитӷыхрак умам,
Уҷкәынцәа ҳакәзар, ҳахҩыкгьы ҳаибгоуп!
Уԥа аитӷбы Егры аԥшаҳәаҿы дтахеит.
Аға ибомба иватҟәацыз дацҟьеит...»
Иаҳауеит аб еитах иԥа аитӷбы ибжьы:

«Стахаз џьумшьан, сгылоуп сшәаҟь агәтӷа кны,
Гәашьан садырсызшәа, саанхеит абраҟа,
Гәағшаҟә иҳажәло изеихгом шьаҿак!»

Зԥацәа тӷахаз аб иҳәоит:

– Ҷкәын ҟадыць, усҟак улшоит ҳәа сыҟамызт,
Сынтәа акәымзи ухәы анааинышәашәалаз...
Дадраа, сыҷкәынцәа, схалацәҟьа схынҳәрым,
Аибашьра нӷәазар, шәмаалои нас аҩныҟа.
Шәангьы дрыцҳауп, агәырҩа дашәмырган!

Иҷкәынцәа атӷакс абас рҳәоит:

– Ҳаб, ус ахьԥоуҳәо! Ҳацәхьатӷуам ҳтӷоуба.
«Шәаахьгылац шәгылаз, шьаҿакгьы шәеитӷамтӷын!»
Ҳартӷ ҳзыҳәа закәануп Ҳаԥсадгьыл адтӷа!

Зыҷкәынцәа збаз аб дгьежьны амҩа дыҟәлеит аҩныҟа. Ари еицәоу иарбану ауаҩытәыҩса изы, тӷеила еикәатӷәы иҟаз ахатӷа итӷәҩаншьап ыӡит. Аха уи иҷкәынцәа мԥсӡеит, зегь реиҳа дара рзы ихадаз, адәы иззыҟәыз Рыуаҩреи Рыԥсадгьыли рыхьчеит, уи алагьы еиҟәдырхеит дара уртӷ!..

Апоет трагедиала итӷәу ибаллада хиркәшоит гәығрала, џеиԥш лашак зхылтӷуа ацәаҳәаҟәа рыла:

Хатӷа дызҟәымшәыц иҟоузеи? Никәала
Иҷкәынцәа ибеит, иаҳаит, даауеит ихала.

Ахақәиҭра мра ахалашоит Аԥсны.
Зыԥсадгьыл зхы ақәызҭаз – иқәӡам аԥсра!
Дара аишьцәа-фырхацәа гылоуп еиқәных,
Ӷынлагьы уахынлагьы Рыԥсадгьыл рыхьчоит!

Араҟа ҳазлацәажәаз аҩымҭа ҟазшьала абаллада ажанр ишаҵанакуа ашьақәырӷәӷәаара мариоуп. Автор уи иадигалаз асахьаркыратә цхыраагӡақәеи асиужетқәеи, аиҿкаашьеи абаллада адунеи ахь ҳнанагоит. Араҟа иҟоуп иара ажанр иатәышьҭроу аҟазшьа хадақәа зегьы. Уи анаҩсан, абалладаҿы ахархәара аиуит аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рахьтә иаагоу аформулақәа, атропқәа, амилаҭ ҟазшьа зныԥшуа азхәыцрақәа рдунеигьы.

Абаллада ахы «Зыԥсадгьы зхы ақәзҵаз – иқәӡам аԥсра» жәаԥҟоуп, афольклор цәа аҟәнуп, аха анаҩсангьы иҳанаҳәо кыр аҵанакуеит аԥсуа идунеихәаԥшышьа аарԥшра аганахь алагьы.

Ан лыхӡызаара: «Ахҩыкгьы шҭахаз ран илашәымҳәан», иаҳәогьы амилаҭ иаҷыдоу аҟазшьақәа иреиуоуп. Ажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа, ҷыдала аҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәеи аҳәамҭақәеи рҿы иаҳԥыло аидеиақәа рықә-ҿырҭуеит абалладаҿы иаҳԥыло ажәақәеи аҳәоуқәеи риде-иатә хырхарҭақәа: «Изакәызеи, саб, лахьеиҵыхрак умам, уҷкәынцәа ҳзы акәзар, уаҳцәымшәан, ҳаибгоуп!» Мам-заргьы, хьызла иҭахаз афырхаҵа иажәақәа: «Сызгаша ахы ахьсықәшәаз Гәымсҭа ахықәан ауп, исеихсызгьы дзымцеит, дасҭеит аӡы». Ма иааҳгап аҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәа рҟынтә иаауа, аха иахьагьы афырхаҵара иазку ашәақәа рҿы иаҳԥыло ацәаҳәақәа: «Ҳаит, амарҵьа, шәнеибац, аԥсуаа рыҷкәынцәа, ашьа казҭәаз, аԥсуаа рыҷкәынцәа!»

Ажәак ала иаҳҳәозар, апоет ду иҟазара иабзоура-ны, жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа рсахьаркыратә лша-реи иара иҟыҩаб амчхареи реилаӡҩара иабзоураны аԥхьаҩцәа иҳауит асахьаркыратә ҩымҭа нагӡа, абалла-да шьахә. Ажәлар рфырхаҵаратә ашәақәа рҿы иаарԥшу афырхацәа: Ԥшькьаҿ-иԥа Манча, Шарыҭхәа-иԥа Мсоусҭ, Абаӷь-иԥа Ԥара, Акшба Гьаргь убас егьырҭгьы ирыцлеит хьызла-ԥшала зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз, зыжәлар зыхь-

чаз хꙍеишьцәа ақәрахьымӡақәа. Урҭ наунагӡа иаанхоит изхылҵыз рыжәлар ргәалашәараҿы ԥсра-ӡра рықәымкәа.

Уи анаꙍсан, аԥсуаа рҟазшьа ҷыдарақәа еидызкыло раԥсуара излаҳанаҳәо ала, хьымӡӷыда, хьыӡла иҭахаз ауаꙍы дызꙍыдоуп, хьымӡӷ имам, ажәлар ражәеи рашәеи дрыԥсоуп, еиҳаракгьы зыжәлар рыхьӡи рыхьымӡӷи зыхьчаз, насгьы зхы ақәызҵаз ахаҵа. Ажәлар кыр зҵазкуа рыԥсҭазаарат ә философиа зырҵабыргуа ажәақәа: «Уи дымԥсӡеит, уи идунеи иԥсахит», абас еиԥш иҟоу ахацәа роуп изызку. Абарҭ рꙍызцәа ауаа зꙍыдақәа ажәлар ианырхылҵуа ауп аԥсҭазаара агьама анамоу, аҿиареи аизҳареи аҳра аныруа жәлар рыԥсҭазаараҿы. Абри ахшыꙍҵак ауп цәаҳәа ҟаԥшьны иагәылгоу Б. Шьынқәба ибаллада шьахә «Зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз – иқәӡам аԥсра».

Б. Шьынқәба ирҿиаратә ԥышәаҿы ажәлар рҿаԥыцтә рҿиамҭақәа рсахьаркыратә лшарақәа ас еиԥш ихы иахьаирхәо аҭыԥқәаеи амоментқәаеи рацәаны иаҳԥылоит. Уи бзианы иаҳбарҭоуп ҳазлацәажәаз абалладақәа рҿгьы.

Ари афакт ꙍашьарада ишьақәнарӷәӷәоит ажәа азҟаза ду ирҿиара аформатә лҵшәақәа иаҳагьы ишыҳаранакыз, ипоезиа аидеиатә ҳәаақәа шарҭбааз, ишарҵаулаз ажәлар рҿаԥыцтә рҿиамҭа алшарақәа.

АХҚӘА

I

Акритикатә статиақәеи арҿиаратә хаҿсахьақәеи

Раԥхьатәи аԥсуа поет 5
Аԥсҭазаареи ахәырбӷьыци 30
Ақьиацәа рымҩа 46
Аԥсҭазаара аиаша уҩырц уҭахызар. 53
Ахәыцра ҵауылақәеи агәыӷрақәеи
ирхылҵыз апоезиа. 71
Платон Бебиа ипоезиа 89
Анатоли Возба ипроза 101
Зырҿиарамҩа зышьхацамҩоу 110
Асаркьал абжьы згәылҩуа апоезиа 146
Гәыла ирԥхоу ажәабжьқәа. 171
Илашоу, игәыку апоезиа 191
Агәырҩа иаиааиз, аразреи агәыӷра зҩыдеи
рыла ирԥхоу ажәа 215
Арҿиаҩи ирҿиареи (Р. Лашәриа ипоезиа). 242
Аԥсны Аҵьынҵьтәылатә еибашьра апанорама
зныԥшыз ароман 338
И. Миқаиа ипоезиа 331
Ауаҩы зҩыда, зыԥсҭазаара зегьы ԥсыцқьала
иныҟәызгаз, ауаҩы лаша 345

II

Ашәҟәыҩҩи ажәлар ражәарҿиареи

Алагалажәа 353
Нарҭаа ражәабжьқәа ирызку ашәҟәы. 366
Д. Гәлиа ипрозеи жәлар ражәарҿиареи 379
С. Ҷанба ипрозеи жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәеи 400
М. Аҳашба иажәабжьқәеи жәлар рҿаԥыцтә
ҳәамҭақәеи 422
М. Лакрба иновеллақәеи жәлар репикатә
традициақәеи 448
Б. Шьынқәба ироман «Ахра ашәа» ажәлар
рашәеи ражәеи рсахьаркыратә лшарақәеи 466
Б. Шьынқәба ибалладақәа рхыҵхырҭақәа. 501

Владимир Бабахь-иԥа Агрба

Аԥсуа сахьаркыратә литературеи афольклори ирызку аҭҵаамҭақәа

Владимир Бабахович Агрба

Исследования по абхазской художественной литературе и фольклору

Аредактор *Света Ладариа*
Акорректорцәа: *Нанули Шьамаҭаа, Емма Адлеиба*
Компиутерла аиқәыршәаҩ *Адамыр Беренџьи*
Асахьаҭыхҩы *Руслан Габлиа*

Аформат 84x108/$_{32}$. Атираж 300.
Инықә. акь. бӷь. 28,56.
Аҿатҵапҟа №